17

92

850

БЪЛГАРСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ

въ

ОСВОБОДИТЕЛНАТА РУССКО ТУРСКА ВОЙНА

1877—1878

Въспоменания на запасния подполковникъ

С. И. Кисовъ

СОФИЯ

Придворна Печатница Бр. Прошекови

1902

Прѣдговоръ къмъ първото издание.

Признавамъ, че въспоменанията ми за дѣйствията на 3-я дружина отъ българското опълчение сѫ расхвърлени, не дотамъ систематизирани и даже блѣдни. Нека читателя, обаче, бѫде снисходителенъ къмъ войника, който се е рѣшилъ да изложи своитѣ бѣлѣжки съ языка на единъ простъ смъртенъ. Едно само вѣрвамъ, а то е, че съмъ постигналъ цѣльта си: да бѫда напълно искрененъ и правдивъ въ расказътъ си. Ако има пропуски и пробѣли, то нека се знае, че тѣ не сѫ умишленни. Ако има повторения, то тѣ ще ми се извинятъ съ това, че дѣйствително и въ събитията, които азъ описвамъ, сѫществуваха такива повторения. Нека читателитѣ не търсятъ въ моитѣ въспоменания нѣкакви политически тенденции, защото азъ, дѣйствително, не съмъ гиималъ при излаганието на тѣзи си въспоменания.

Прѣдговоръ къмъ второто издание.

Насърдченъ отъ приемътъ, който се направи на „Вспоменанията ми за дѣйствията на 3-я дружина, отъ българското опълчение“, както и по поводъ празднуванието 25-лѣтието на шипченската отбрана, рѣшихъ да издамъ второ, иллюстровано, поправено и допълнено издание, което вече се отнася не само за дѣйствията на 3-я дружина, но въобще за дѣйствията на българското опълчение въ освободителната война.

Материялитѣ за допълнение на второто издание сѫ черпени отъ официялни данни и отъ бѣлѣжкитѣ, които мнозина участници бѣха любезни да ми повѣрятъ.

София, Юлий 1902 год.

С. И. К.

Царь Освободитель Александръ II.

I.

— На пролѣть, навѣрно, ще имаме война съ Турция, казваха едни отъ офицеритѣ отъ кишиневския гарнизонъ, когато се издаде манифестъ за мобилизацията на една часть отъ русската армия (2 Ноемврий 1876 г.).

— Не, война съ Турция нѣма да имаме, казваха други: мобилизацията се прави само да се сплаши Турция, за да бѫде по-отстѫпчива.

— Ще видимъ, какво ще бѫде, казваха трети, а сега вѣрното е това, че слѣдъ нѣколко дни, съ пристиганието на запаснитѣ войници, ще трѣбва да се занимаваме усилено.

Слѣдъ мобилизацията казармениитѣ помѣщения на 54-ий пѣхотний минский полкъ, расположенъ въ гр. Кишиневъ, се оказаха твърдѣ тѣсни, и за туй нѣколко роти се расположиха изъ града и околнитѣ села, въ числото на които роти попадна и 2-ра, въ която се числяхъ и азъ. Ротата се расположи въ Дурлешти, село бѣдно и мрьсно, населено прѣимущественно съ власи. Войницитѣ се размѣстиха по 10—15 человѣка въ кѫща. Азъ живѣяхъ съ ротния си командиръ — поручикъ Пулло — въ една кѫща, състояща отъ двѣ тъмни и влажни стаи.

По-голѣмата часть отъ деньтъ прѣкарвахъ въ занятие съ войницитѣ — прѣимущественно съ запаснитѣ — и то когато не валеше дъждъ, или снѣгъ, защото занятията ставаха подъ открито небе, при всичко, че врѣмето бѣ твърдѣ студено. Повече отъ два мѣсеца азъ не бѣхъ ходилъ въ града, но пакъ особенна тягость въ селото и не чувствувахъ; впрочемъ, нѣмаше кога и да я почувствувамъ, защото цѣлъ день бѣхъ заетъ съ войницитѣ, а по-голѣмата часть отъ дългитѣ зимни нощи прѣкарвахъ въ четение. Едно само ме безпокоеше: ревматизмътъ ми, спечеленъ една година прѣди това въ Сърбско-Турската война, който силно започна да ме мѫчи, види се благодарение на тъмната и влажна стая. По тѫзи само причина азъ очаквахъ съ нетърпѣние деньтъ, въ който ще напустна селото, и този день дойде.

На 2 Априлий 1877 г., когато се върнахъ на квартирата си отъ утрѣнното занятие, ротния командиръ, който четеше едва що получената градска корреспонденция, ме посрѣщна съ слѣдующитѣ думи: Поздравлявамъ ви съ новото ви назначение, и, съ тия думи, той ми подаде едно прѣдписание отъ полка, отъ горѣ на което бѣше написано: „Бързо“.

Азъ прочетохъ прѣдписанието, отъ което узнахъ, че съмъ зачисленъ въ пѣшия на Негово Императорско Височество Николай Николаевичъ старший, Главнокомандующия на дѣйствующата армия, конвой. — Разбира се, че това назначение бѣше за мене неочакванъ приятенъ сюрпризъ; и за туй, безъ да губя врѣме, слѣдъ като испълнихъ всичкитѣ формалности по службата: подавание рапортъ и являвание на началството си, азъ заминахъ, споредъ както се казваше въ прѣдписанието, „незабавно“, за гр. Кишиневъ и то пѣша, защото, въ противенъ случай, трѣбваше или да пратя денщика си въ града за фаетонъ, или да чакамъ връщанието отъ града на артелната ротна кола. Както въ първия, тъй сѫщо и въ вторія случай, трѣбваше да изгубя нѣколко часа, а може би и цѣль день, което азъ именно и избѣгвахъ. Азъ, както се казва, горѣхъ отъ нетърпѣние, часъ по-скоро да се науча нѣщо по-положително за моето назначавание въ пѣшия конвой. Въ прѣдписанието се казваше още, да се явя на подполковникъ Калитина.

При всичко, че отъ с. Дурлешти до града имаше по-вече отъ два часа пѫтъ, азъ не забѣлѣзахъ, кога пристигнахъ въ Кишиневъ.

— Въ пѣшия на Негово Императорско Височество конвой . . . казвахъ си азъ въ слухъ, вървѣйки по пѫтя . . . Както и да е, азъ бѣхъ доволенъ, веселъ и щастливъ.

Въ Кишиневъ извънредно движение: улицитѣ прѣпълнени съ много и разнообразенъ народъ, и по-голѣмата часть военни. Между тѣзи послѣднитѣ се забѣлѣзваха офицери и войници, частитѣ на които не квартируваха въ Кишиневъ. Най-рѣзко се забѣлѣзваха между многочислената пъстра тълпа, както по вънкашенъ изгледъ, тъй и по възбудено състояние, иерусалимскитѣ дворяни — евреитѣ, които току сновяха нагорѣ-надолу, а онѣзи, които се спираха на улицата, бѣха силно възбудени и силно жестикулираха съ рѫцѣ и глава, когато се разговаряха. — Та имаше и защо да бѫдатъ възбудени! Настоящето и

бждащето имъ се усмихваше, като имъ обѣщаваше добра печалба: нѣкои отъ тѣхъ даже бѣха успѣли вече да направятъ добъръ гешефтъ . . . . А дребнитѣ търговци, разбира се, пакъ евреи, току посрѣщаха вървящитѣ по улицата офицери и имъ прѣдлагаха своитѣ стоки и услуги.

— Ваше високоблагородие! Азъ имамъ добри мушами за дъждъ и башлъци; много ефтино ще ви ги дамъ, викаха едни.

— Ваше благородие, имамъ единъ чифтъ добри походни, по поржчка направени, ботуши. Тамамъ за васъ, ваше благородие, и ефтини, настжпваха други.

— Ваше благородие, се прилѣпваше трети, купувамъ вѣхти дрѣхи, кревати, юргани, маси и др.

И всичкитѣ тия любители на гешефта до толкова безочливо се увираха, щото, до гдѣто ги не изхокашъ, не се махваха.

Съ пристигванието си въ града, азъ отидохъ направо въ комендантското управление, което, впрочемъ, бѣше по пжтя ми, да питамъ, кждѣ е квартирата на подполковникъ Калитина, и отъ тамъ — направо у този послѣдния. Щомъ ординареца унт.-офицеръ, доложи за мене на подполковникъ Калитина, той ме прие въ кабинета си, гдѣто го сварихъ надъ цѣлъ купъ книжа: приказѝ, закони и инструкции. При влизанието ми въ кабинета, подполковникъ Калитинъ стана отъ мѣстото си, а когато му отрапортувахъ, че се явявамъ по случай назначението ми въ негово распореждание, той ми подаде ржка съ чувство на собственното си достойнство, но мундиря си незакопча — нѣщо, което ми направи впечатление.

Подполковникъ Калитинъ, человѣкъ още младъ, на 34—35 години, ми направи впечатление на человѣкъ жлъченъ, нервозенъ и не съ малки претенции; но за туй пъкъ цѣлата му фигура и движенията му показваха рѣшителность и смѣлость.

— Радвамъ се, че ще имамъ подъ моя команда офицери — българи, ми каза той. Азъ се надѣвамъ, че ще ми бждете добъръ помощникъ въ трудната ми нова длъжность.

Слѣдъ това, той ми каза, че трѣбва да се прѣдставя на генералъ Столѣтова, а сутрѣ рано да се явя въ казармата на подолския полкъ. Съ това се свърши моето прѣдставление на подполковникъ Калитина, безъ да се науча нѣщо за пѣшия конвой.

Отъ квартирата на подполковникъ Калитина азъ отидохъ право у генералъ Столѣтова. За мое щастие, той се случи

у дома си и веднага ме прие. Слѣдъ като му отрапортувахъ за назначението ми и казахъ чинътъ и фамилията си, генерала ми подаде ржка и любезно заговори съ мене. Той ме попита: отъ кждѣ съмъ родомъ, гдѣ съмъ се училъ и зная ли турски, а когато му отговорихъ на послѣдния въпросъ утвърдително, той почна да се разговаря съ менъ турски. Оказа се, че генерала говоряше тоя языкъ добрѣ и свободно, но само съ извѣстенъ акцентъ.

Генерала ми разказа, че пѣшия конвой на Негово Императорско Височество ще се сформирува отъ българскитѣ доброволци пристигнали отъ Ржмжния, Сърбия и България, които, той — генерала, вече билъ приелъ, прѣди три дена, и че въ този конвой щѣли да бждатъ зачислени всичкитѣ офицери — българи, които служатъ въ русската армия. На свършванне генерала, както по прѣди и подполковникъ Калитинъ, изрази надѣжда, че ний българитѣ-офицери ще бждемъ добри помощници на своето началство.

— Отъ васъ, българитѣ, ще се изисква повече, отколкото отъ русситѣ, свърши той.

Отъ квартирата на генерала азъ излѣзохъ упоенъ отъ радость. Та имаше и защо да се радвамъ!

Пѣшия конвой ще се сформирува отъ българскитѣ доброволци. Значи, конвоя ще бжде основата на бждѫщата българска армия! мисляхъ си азъ. И съ това радостно настроенне, азъ се опжтихъ за квартирата на подпоручика Иваницки, мой другарь, съ когото живѣяхъ на една квартира прѣди заминаванието ми въ село. Искахъ да се науча, да ли е свободна стаята, която азъ заемахъ по прѣди, за да се прибера пакъ въ нея, а слѣдъ туй мислѣхъ да отида да се срѣщна съ другаритѣ си — офицери Българи, за да сподѣля съ тѣхъ радостьта си.

Подпоручика Иваницки не намѣрихъ дома, но стаята се оказа свободна. Азъ казахъ на денщика му, че ще донесатъ дрѣхитѣ, поржчахъ му да ги наредятъ въ стаята ми, и понеже бѣше врѣме за вечеря, отидохъ да вечерямъ. Гостинницата бѣ прѣпълнена, прѣимущественно съ офицери, между които азъ съгледахъ на една маса поручицитѣ Филова и Шиварова, родомъ българи.

— А . . а, Кисовъ, какво чудо се е случило та си напусталъ топлата селска квартира?! извикаха тѣ едногласно, като ми направиха мѣсто до тѣхъ.

Азъ не губяхъ врѣме и, безъ да имъ отговарямъ на въпроситѣ: „кога дойде, гдѣ се спрѣ, и защо си въ парадна форма“ запитахъ ги, явявали ли сѫ се на началството?

— На кое началство? ме запитаха тѣ въ недоумѣние.

Оказа се, че тѣ не само не бѣха се явявали, но и прѣдписание за това не бѣха получвали: тѣ се числяха въ други полкъ. Тогава азъ имъ разказахъ за назначението ми въ пѣшия конвой, за явяването ми на подполковникъ Калитина и генералъ Столѣтова и за формируването на пѣшия конвой отъ български доброволци. — Радостьта на другаритѣ ми бѣше безмѣрна. Поручикъ Филовъ не се сдържа отъ да не удари по масата и да извика: „живѣемъ“! — Той си имаше тая привичка, съ която изражаваше избитъка на радостнитѣ си чувства. Въ това врѣме при насъ дойде поручикъ Мавродиновъ.

— „Вынь патронъ“! скомандува поручикъ Филовъ съ веселъ смѣхъ, като потупа по рамото поручика.

— Лесно е да се смѣешъ, но и ти да бѣше на мое мѣсто навѣрно щѣше да изгърмишъ, като чуеше командата, отговори Мавродиновъ сконфузено.

Работата се състояла въ това: поручикъ Мавродиновъ, назначенъ началникъ на почетния караулъ при особата на Негово Императорско Височество, билъ поканенъ на общата трапеза — на обѣдъ. Когато обѣда се свършилъ, Негово Императорско Височество скомандувалъ съ високъ гласъ: „вынь патронъ“! Всичкитѣ офицери по командата бръкнали изведнъжъ въ джобоветѣ си. Поручикъ Мавродиновъ, като чулъ командата и видѣлъ, че всичкитѣ офицери я испълняватъ, безъ да забѣлѣжи, че офицеритѣ изваждатъ отъ джобоветѣ си портъсигаритѣ си, извадилъ револвера отъ кобура си и го взелъ на изготовка, и само когато сѣдевшия до него офицеръ му пошепналъ на ухото, той скрилъ револвера. Това обстоятелство, впрочемъ, не избѣгнало отъ прозорливия погледъ на князя.

Бѣше срѣдъ нощь, когато азъ се завърнахъ на квартирати си, Поручикъ Иваницки още не спѣше и чакаше моето идване. Той много се зарадва, за гдѣто се върнахъ пакъ въ града, а още повече за моето назначение въ пѣшия конвой. Слѣдъ като си поприказахме за новитѣ впечатления и прѣдстоящата война, азъ отидохъ въ стаята да си легна, понеже на другия день трѣбваше да стана рано. Моя денщикъ Лилитка бѣше ми вече наредилъ стаята, а цѣлата на-

редба се състоеше въ слѣдующето: въ единия жгълъ на стаята ми — вѣхтия, на почекъ купенъ, креватъ, върху кревата голѣмъ напълненъ съ слама чувалъ, покритъ съ бѣлъ чаршафъ, а връзъ чаршафа тънъкъ вълненъ, отъ твърдѣ просто качество, юрганъ, до кревата една малка небоядисана маса, а до нея — двѣ дъсчени столчета, сжщо небоядисани. На масата наредени: чаша съ подстаканникъ за чай, тенекиена захарница съ ключъ и една четка за дрѣхи. Въ другия жгълъ на стаята ми се красуваше сѫндъкъ, сжщо дървенъ, но боядисанъ съ червена боя и обкованъ съ тасма отъ тънко тенеке. На стѣната окачена мушамата, а до сѫндъка на едното отъ столчетата бѣше туренъ единственния най-цѣненъ прѣдмѣтъ — самовара. Цѣненъ, казвамъ, за това, защото твърдѣ често обѣда и вечерята прѣкарвахъ само съ него . . . впрочемъ, друго-яче и неможеше да бжде.

Една година прѣди това, съ височайши приказъ бѣхъ произведенъ въ първи офицерски чинъ. При производството получихъ опрѣдѣлената за обмундированиe сумма, съ която си направихъ всичко нуждно и си набавихъ най-потрѣбнитѣ нѣща. На 8-й Юний, сжщата година, азъ заминахъ за Сърбия, като распродадохъ всичкия си имотъ, не исключая и офицерската си униформа, която прѣди единъ мѣсецъ бѣхъ облѣкалъ. Извадениtѣ, отъ продажбата на вѣщитѣ ми пари, ми послужиха за пжтни разноски до Сърбия и за прѣхрана, а когато се завърнахъ отъ Сърбия всичкия ми имотъ бѣше на гърбътъ ми, а именно: сръбска куртка-мундиръ, панталони, единъ чифтъ чизми, сръбска шапка и шинель; а въ джобътъ нито счупена пара. Слѣдъ това не бѣ чудно, че прѣпълнената ми съ имотъ стая кънтеше, когато се говорѣше въ нея.

Отдавна бѣше минало срѣдъ нощь, но азъ никакъ не можехъ да заспя. Въ главата ми се тълпяха всевъзможни мисли и вспоменания. Припомнихъ си, съ какъвъ ентузиазмъ, съ какви надѣжди, съ каква вѣра въ пълния успѣхъ се впустнахме ние прѣди нѣколко мѣсеца къмъ Сърбия, а отъ тамъ — за България, за да се срѣщнемъ съ вѣковния ни врагъ — турчинътъ. Припомнихъ си несполуката и нашето разочарование и неволно се замислихъ. . . . Но махнете се тъмни мисли! . . . Слѣдъ това, мислитѣ ми — мрачнитѣ ми мисли — отстжпиха мѣсто на новитѣ ми впечатления прѣзъ деньтъ. Пѣший конвой, българска армия и свбодна България! И като започнахъ да правя въз-

душни палати, азъ дадохъ пълна воля на фантазията си, която ме понесе на въздушнитѣ си крила татъкъ далеко, задъ тихия бѣлъ Дунавъ, по грандиозната и величественна Стара Планина и триндафиловата градина — въ свободна България! Азъ виждахъ, мисленно, радостьта на народа, виждахъ да се развѣва българското знаме надъ старата българска столица, В. Търново, любувахъ се най-насетнѣ на храбрата българска войска, украсена съ знаковетѣ за храбрость, за юначество, показано въ боеветѣ съ противника. . . .

На 3 Априлий — рано въ $7^3/_4$ часа сутреньта — азъ бѣхъ на опрѣдѣленото отъ подполковникъ Калитина мѣсто — въ казармитѣ на подолския полкъ. Съ влизанието си въ двора на казармата, азъ забѣлѣзахъ въ него извънредно движение: дворътъ бѣше прѣпълненъ съ доброволци — българи. Но прѣди да продължа, — считамъ за неизлишно да се повърна нѣколко мѣсеца назадъ и да кажа нѣколко думи за българскитѣ доброволци.

Въ Сръбско-Турската война, прѣзъ 1876 год., въ Сърбия бѣше организиранъ български доброволчески отрядъ, състоящъ се отъ 2 батальона българи и 2 батальона старо-сърбиянци и черногорци, командуванъ отъ руски офицери. Слѣдъ прѣмирието между воюющитѣ, този български отрядъ бѣше отведенъ на зимни квартири въ гр. Крагуевацъ, перспектива не съвсѣмъ привлекателна, още повече, че братята сърби не съвсѣмъ братски чувства питаеха къмъ българскитѣ доброволци, които рамо до рамо съ сърбскитѣ войници, като имъ показваха примѣръ отъ храбрость и самоотверженость, юнашки се биха съ общия ни врагъ — турчинътъ.

Щомъ отряда пристигна въ Крагуевацъ, началството обяви на добровоцитѣ, че сѫ разрѣшени отпуски, а тъй сѫщо и уволнения отъ сръбската служба, и за туй, който отъ доброволцитѣ пожелае да се въсползува отъ казаното разрѣшение, трѣбва: офицеритѣ да подадатъ рапортъ, а доброволцитѣ устно да заявятъ.

Извѣстието за приготовлението на Руссия за война съ Турция привличаше закаленитѣ въ биткитѣ съ турцитѣ бойци — и за туй една голѣма часть отъ доброволцитѣ се въсползуваха отъ това разрѣшение. Едни отъ тѣхъ заминаха за Руссия, прѣимущественно въ южнитѣ градове — Кишиневъ, Одесса, Бендеръ, Аккерманъ и др., другата — останаха въ гостоприемната

Румѫния, и всички да чакатъ, когато русскитѣ войски тръгнатъ за къмъ Дунава, за да се присъединятъ къмъ тѣхъ, както това е бивало и други пѫть, когато Руссия е воювала съ Турция [1]). Тѣзи доброволци, заедно съ русския кадръ, и послужиха като кадръ за пѣшия на Негово Императорско Височество конвой. По-голѣмата часть отъ българския доброволчески отрядъ, обаче, остана въ Сърбия, но повечето отъ офицеритѣ напустнаха сръбската служба и азъ съ тѣхъ заедно се завърнахъ въ Руссия — въ Кишиневъ, и си постѫпихъ въ полка, въ който се числяхъ.

Тия доброволци, които бѣха дошли въ Кишиневъ, сѫ били лишени отъ всѣкакви срѣдства за прѣхрана и за туй сѫ имали голѣма нужда отъ материялна помощь. Тая помощь се явила отъ страна на Кишиневския исправникъ Иванъ Степановичь Ивановъ, родомъ българинъ. Благодарение именно на него, около хиляда души доброволци биле размѣстени по ханищата и на частни квартири. На най-бѣднитѣ отъ тѣхъ се отпущало по 20 копейки на день. Раздадено имъ било облѣкло отъ онова, опрѣдѣлено за испращание въ Сърбия. Материялнитѣ срѣдства, съ които разполагалъ Г-нъ Ивановъ, обаче, сѫ истощавали, макаръ и да постѫпвали значителни сумми, ту отъ концерти, ту отъ любителски спектакли, и г-нъ Ивановъ навѣрно е щѣлъ да обяви на доброволцитѣ да се разотидатъ, ако не го е поддържала надѣждата, че войната съ Турция е неизбѣжна. И той задържалъ тия доброволци въ Кишиневъ, при всичко че началникъ щаба на армията, генералъ Непокойчицки, лично му билъ казалъ, че намира за неудобно да приеме тия хора въ вѣдението на щаба.

— При това, тия хора не ще ни сѫ нужни за въ бѫдѫще, въ случай, че се обяви война на Турция. Вий смѣло можите да имъ прѣдложите да се разотидатъ, казалъ генералъ Непокойчицки.

Но И. С. Ивановъ, увѣренъ, че тия хора, изобщо добрѣ запознати съ мѣсноститѣ въ България, ще бѫдатъ полезни, въ случай на война съ Турция, не имъ казалъ да се разотидатъ. И наистина, още въ Ноемврий м-цъ 1876 год., когато дошелъ въ Кишиневъ генералъ Столѣтовъ, който, въ това врѣме, състоялъ въ распорежданието на Великия Князъ Главнокомадующия, казалъ, подъ секретъ на И. С. Иванова, че е възможно

[1]) Подъ Севастополъ, прѣзъ 1854-55 год., отрядъ отъ български волонтири е вземалъ участие въ боеветѣ.

да се организира българско Опълчение, на което въ такъвъ случай, генералъ Столѣтовъ щѣлъ да бжде назначенъ за началникъ. Освѣнъ това и Иванъ Сергѣевичъ Аксаковъ билъ писалъ на г-на Иванова, подъ никакъвъ прѣдлогъ, да не распуща доброволцитѣ, като за издържанието имъ испратилъ 2,000 рубли и обѣщалъ да испрати форменно облѣкло и въоружение, въ случай че се обяви война на Турция.

Най-послѣ, на 30 Мартъ, генералъ Столѣтовъ съобщилъ на И. С. Иванова, че войната е вече рѣшена и скоро ще се обяви, като го помолилъ, да свика на другия день всичкитѣ доброволци въ ерменското подворие, за да му ги прѣдаде по списъкъ.

На 31 Мартъ сутриньта биле събрани, на опрѣдѣленото мѣсто, всичкитѣ доброволци на брой 700 души, и г-нъ Ивановъ, като ги поздравилъ съ прѣдстоящия, въ скоро врѣме, походъ въ роднитѣ мѣста, обявилъ имъ, че тѣ отъ днесь постжпватъ подъ командата на генералъ Столѣтова, като началникъ на бждящето българско Опълчение.

Доброволцитѣ съ голѣмъ въсторгъ посрѣщнали това съобщение и огласили подворието съ сърдечнитѣ викове „ура", „да живѣе русския Царь" и „майка Русия"! Слѣдъ това дошелъ генералъ Столѣтовъ, когото доброволцитѣ въстърженно привѣтствували.

Тѣзи, именно, доброволци пълняха двора на казармата на подолския полкъ. Тѣ бѣха облѣчени въ най-разнообразни костюми, като се започне отъ потури, опинци и калпакъ, едва ли не до фракъ, капела и чанта. — У нѣкой отъ тѣхъ дрѣхитѣ бѣха съвсѣмъ нови и чисти, но за туй у повечето — бѣха отъ съмнителна чистота и здравина.

Едни отъ доброволцитѣ сновяха изъ двора, други пъкъ, събрани на купчини, си приказваха и се смѣяха, а трети се бѣха събрали при гимнастиката, по която нѣкои отъ тѣхъ, твърдѣ легко се катеряха, а по-тежичкитѣ, съ своитѣ непохватни движения, възбуждаха смѣхъ и шеги отъ страна на другитѣ доброволци. Щомъ влѣзохъ въ двора, доброволцитѣ замълчаха и даже онѣзи, които се бѣха покатерили по гимнастиката, слѣзоха отъ нея и всички застанаха мирно. Мнозина отъ тѣхъ познавахъ още отъ Сърбия. По между имъ азъ забѣлѣзахъ нѣколко, които служеха въ командуваната отъ мене рота. Азъ се спрѣхъ при едного отъ тѣхъ и моментално се видѣхъ заобиколенъ отъ множеството.

— Кога ще бѫдемъ приети на служба и обмундирувани, ще има ли война съ Турция? и пр. — Тѣзи бѣха въпроситѣ, които се чуваха отъ всѣкѫдѣ.

Въ двора забѣлѣзахъ много сѫндъци и денкове отъ разни форми и величини, види се, съ въорѫжение и обмундирование.

Въ 8 часа въ казармитѣ се събраха нѣколко офицери отъ разни части, а най-послѣ дойде и подполковникъ Калитинъ. Съ пристиганието на този послѣдния, пристѫпи се къмъ обмундирувание на доброволцитѣ, и за тѫзи цѣль се развързаха денковетѣ и раствориха сѫндъцитѣ съ въорѫжението и снаряжението, и започнаха да се раздаватъ по ротитѣ, — работа твърдѣ бавна и отегчителна, — при всичко това, тя се извърши тъй редовно и бързо, щото на втория день доброволцитѣ, напълно обмундирувани и въорѫжени, излѣзоха на учение.

Отъ всичкитѣ доброволци се организираха 3 дружини, по двѣ роти въ всѣка. За командири на дружинитѣ се назначиха: на 1-ва дружина подполковникъ Куртьяновъ, за 2-а дружина майоръ Рѣдкинъ и за 3-я дружина подполковникъ Калитинъ.

Всичкитѣ прѣдмѣти за обмундирувание, снаряжение и въорѫжение бѣха испратени за пѣшия конвой отъ Славянския Благотворителенъ Комитетъ [1]). Тѣ състояха: А) обмундирование: 1) твърдѣ красивъ двубортенъ отъ тъмно зелено сукно мундиръ, парѣченъ по-послѣ „българка", съ прѣгѫната яка, безъ талия, съ хлястикъ отъ отзадѣ, съ джебове отъ странитѣ и съ мѣдни копчета. Освѣнъ съ красотата си, „българката" се отличаваше и съ това прѣимущество, че не стягаше ненавикналия къмъ стегната военна униформа доброволецъ; 2) панталони, сѫщо отъ тъмно зелено сукно, безъ канти и кѫси — за въ ботуши; 3) калпакъ, отъ черна агнешка кожа, съ дъно отъ зелено сукно, а вмѣсто кокарда бронзовъ кръстъ; ботуши съ дълги кончеви и 5) шинель отъ сиво сукно; освѣнъ това,

---

[1]) Щомъ се отвори войната между Сърбия и Турция, въ Сърбия започнаха да се стичатъ отъ всичкитѣ страни младежи — българи, за да взематъ участие въ борбата противъ нашия вѣковенъ врагъ. Тукъ се бѣха събрали и българскитѣ войводи: Панайотъ, Илю, Цеко, Желю и Филипъ Тотю, които бѣха организирали отдѣлни чети. По послѣ, отъ Русия пристигнаха българитѣ: генералъ Кишелски, подполковникъ Кисяковъ и Н. Ивановъ съ пълномощие отъ Славянския Комитетъ да дѣйствуватъ прѣдъ сръбското правителство за да се разрѣши организирането на единъ български отрядъ, състоящъ отъ 40,000 души, който отрядъ да проникне въ България. Въорѫжението, снаряжението и обмундируванието на отряда щѣше да бѫде за смѣтка на Славянския Благотворит. Комитетъ. Сръбското правителство испървомъ се съгласи, но подиръ отказа. Приготвенитѣ отъ Сл. Комитетъ прѣдмѣти за въорѫжение и пр. останаха и се дадоха на българското опълчение.

раздадоха се на всѣки доброволецъ по една риза, бѣли гащи, навуща и пешкири; Б) Снаряжение: 1) двѣ кожени поясни подсумки, 2) двѣ торби за вѣщитѣ, сухаритѣ и патронитѣ, и 3) манерка за вода и готвяние ястие, и В) Въоржжение: 1) пушка „Шаспо", съ тесакъ вмѣсто щикъ, и 2) патрони съ книжни гилзи.

Доброволцитѣ бѣха прикомандирувани за продоволствие къмъ пѣшитѣ мѣстни полкове и получаваха увеличенъ окладъ.

Щомъ се обмундируваха и въоржжиха доброволцитѣ, незабавно се пристжпи къмъ усилени занятия — толкова повече, че очаквахме пристигването на Императора. Програмата за обучението на доброволцитѣ бѣше за сега най-кратка, а именно: ружейни приеми, поврати, отдавание честь, маршировка по взводно и ротно и церемониаленъ маршъ. Особенно се обръщаше внимание на церемониалния маршъ. Всѣко учение, т. е., прѣдъ обѣдъ и infinity слѣ обѣдъ, обязателно се свършваше съ пропущание доброволцитѣ по нѣколко пжти церемониаленъ маршъ. Никакви словесни занятия съ доброволцитѣ не се произвеждаха, освѣнъ титулуванието на прямото си началство и Императорската фамилия.

При всичко, че повечето отъ доброволцитѣ бѣха запознати съ пушката, т. е. знаяха да правятъ ружейни приеми, да стрѣлятъ, до нейдѣ какъ да я пазятъ, знаяха да маршируватъ, понеже повечето отъ тѣхъ бѣха въ Сърбия, гдѣто и вземаха горѣщо участие въ биткитѣ, но имаше още много да се желае въ това отношение. Освѣнъ това, всѣки день пристигаха отъ влашката Бесарабия и други крайща по нѣколко доброволци, които незабавно се зачисляваха въ пѣшия конвой и, слѣдъ като се обмундируваха и се въоржжаваха, въ сжщия день влизаха въ строя.

Учителитѣ — офицери и унтеръ-офицери, съ голѣма енергия се заловиха за работа: да учатъ своитѣ възпитанници — доброволцитѣ. Първитѣ изведнъжъ обикнаха своитѣ усърдни и разбрани ученици, а вторитѣ се побратимиха съ послѣднитѣ. Честитѣ разкази за турскитѣ звѣрства, извършвани надъ българския народъ, още повече дѣйствуваха на добродушната и сътрадателна русска натура. Доброволцитѣ пъкъ, които съ обичъ и почитание се отнасяха къмъ своитѣ учители, отъ своя страна, съ голѣмо усърдие и трудъ се стараяха да научатъ онова, което имъ показваха. Учението се продължаваше отъ

зори до пладнѣ — 12 часа, и отъ два часа, слѣдъ обѣдъ, до мръкване. При всичко, че доброволцитѣ не бѣха навикнали къмъ такъвъ усиленъ и еднообразенъ трудъ, тѣ съ голѣмо прилежание и търпѣние прѣкарваха цѣлия день въ новото си занятие. Въ часоветѣ за почивка и въ праздничпи дни едни отъ доброволцитѣ се събираха на купчини и изучаваха имената на началството си, други правяха ружейни приеми, трети маршируваха, четвърти се катеряха по гимнастиката и т. н. Слѣдъ такова съ присърдце занятие, не е удивително, че доброволцитѣ показаха извънреденъ успѣхъ: къмъ деньтъ за смотра тѣ имаха изгледъ на стари войници.

Очакваше се пристигването на Императора Александръ II въ Кишиневъ. На 12 Априлъ 1877 г. още отъ сутриньта улицитѣ се пълняха съ многочисленъ народъ, който отиваше на обширното поле на сѣверо-източната часть на градътъ — площадь „Ришкановка“, за гдѣто се отведе и войската отъ кишиневския гарнизонъ и се построи въ двѣ линии — пѣхотата въ първата, а артилерията и кавалерията въ втората линия, за прѣдстоящия императорски смотръ. И еднитѣ и другитѣ очакваха прѣдстоящето обявявание война на Турция. Слѣдъ 56-й п. житомирски полкъ бѣше построенъ пѣшия на Негово Императорско Височество Главнокомандующия на дѣйствующата армия конвой, въ двувзводни колони. Доброволцитѣ отъ пѣшия конвой имаха извънредно добъръ войнишки изгледъ: „стойка“ и „виправка“ добри, лица весели и засмѣни, а красивия имъ мундиръ, „българката“, и черния съ зелено дъно калпакъ имъ придаваха още по-добъръ войнишки изгледъ. Началството, като гледаше своитѣ еднонедѣлни ученици, бѣше увѣрено, че тѣзи балкански левове нѣма да отстѫпятъ на сѣвернитѣ орли. Наистина, учители и ученици, увѣрени въ пълния успѣхъ на прѣдстоящия смотръ, съ нетърпѣние очакваха идването на Императора, още повече, че войскитѣ отдавна бѣха построени и изравнени по жалоньоритѣ. Най-послѣ, въ 10 часа сутреньта, даде се условния знакъ, отъ поставенитѣ за тъзи цѣль войници, за идването на Височайшия инспекторъ — Царя.

Раздаде се командата „смирно, жалоньори по своимъ мѣстамъ“ и пр., която команда, като ехо се разнесе по обширното поле, покрито съ войски отъ всичкитѣ родове орѫжия. Въдвори се мъртва тишина. Само тукъ тамъ още се виждаха адютанти и ординарци да прѣпускатъ конетѣ си, но скоро и тѣ заеха

мѣстата си. Слѣдъ това цѣлата неподвижна отъ хора стѣна се прѣобърна въ внимание: всѣки съ усилено биене на сърдцето си, очакваше появяванието на Императора, всѣки искаше да види Царския ликъ и да чуе думата Му. Особно съ голѣмо нетърпѣние чакаха българскитѣ доброволци: тѣ знаяха, че отъ думата на Царя зависеше сѫдбата на милото имъ отечество, — сѫдбата на България.

— На плечо! по полкамъ на караулъ! се раздаде изново командата, а слѣдъ нея музиката на дѣсния флангъ засвири.

— Здорово дѣти! поздрави Царя конвойцитѣ.

— Здравье желаемъ, Ваше Императорско Величество! отговориха послѣднитѣ гръмогласно, а слѣдъ това завикаха „ура" и музиката засвири „Коль Славенъ". Срѣщу дѣсния флангъ на пѣшия конвой Императора поспрѣ коньтъ си и съ весела усмивка се обърна къмъ Негово Императорско Височество съ нѣкакъвъ си въпросъ, а слѣдъ отговора на този послѣдния, Царя каза: „молодцами выглядываютъ", пустна коня си ходомъ и като пронизваше съ погледа си доброволцитѣ, поздрави ги съ сѫщитѣ думи.

Продължителнитѣ френетически „ура", които цѣпяха въздуха бѣха отговора на Царското поздравление.

— Малодцами стоите! извика още веднъжъ съ весела усмивка Императора и замина къмъ лѣвия флангъ, послѣдванъ отъ цѣлъ батальонъ — свита.

Българскитѣ доброволци направиха добро впечатление на Императора и на свитата му. Мнозина отъ генералитѣ въсклицаваха: „какіе молодцы!" Едни отъ тѣхъ сравняваха доброволцитѣ съ казацитѣ, черкезитѣ и гвардейцитѣ. Доброволцитѣ и учителитѣ сияеха отъ радость и въсторгъ, но още не бързаха да исказватъ своята радость, защото прѣдстоеше най-главното — церемониялния маршъ.

— А какво ли ще бѫде, ако се оскандалимъ на церемониялния маршъ, неволно си помислихъ азъ, и тъзи мисъль се четеше въ очитѣ на всичкитѣ офицери отъ пѣшия конвой. Само доброволцитѣ, засмѣни, както се казва, до уши, съ дигната глава на горѣ, гледаха право въ очитѣ своитѣ учители, като че искаха да имъ кажатъ: „небойте се, нѣма да се посрамимъ . . ."

Слѣдъ като обиколи всичкитѣ войски, Императора съ свитата си отиде въ центра на площадьта, спрѣ се прѣдъ фронта

на войскитѣ и слѣзе отъ коня. Сѫщото направиха и всичкитѣ членове отъ Царската свита.

Даде се команда, всичкитѣ офицери да се събератъ при Императора. Офицеритѣ се събраха и се построиха въ крѫгъ, въ центра на който се намираше Царя съ свитата си и духовенството, съ прѣосвещенний Павелъ на чело. Тогава излѣзе напрѣдъ прѣосвещений Павелъ, въ пълното си епископско облѣчение, и отвори подадения му отъ Императора пакетъ. Удариха барабанитѣ „за молитва“ и по командата, войницитѣ си снеха шапкитѣ. Присѫтствувавшия народъ направи сѫщото. Слѣдъ това, прѣосвящения, обърнатъ къмъ войскитѣ, отчетливо и съ ясенъ гласъ прочете Височайшия Манифестъ за обявяванне война на Турция. Тържественнитѣ слова на тоя Господарствененъ актъ бѣха изслушани съ благоговѣйно мълчание, което се непрѣкъсна и слѣдъ свършванне на четението.

Това неочаквано въ Кишиневъ събитие, и при такава тържественна обстановка, произведе на всички силно впечатление. Подиръ прочитанието на манифеста, започна се молебенъ. Най-напрѣдъ се зачу пѣнието: „Христосъ Воскресе изъ мертвихъ“, послѣ това биде испѣто три пѫти „Съ нами Богъ! Разумѣйте язици и покоряйте ся, яко съ нами Богъ!“ А когато бѣше произнесено: „Приклоните колѣна, Господу помолимся“, Негово Императорско Величество грьмогласно искомандува: „Батальоны на колѣни!“ По командата на Царя неговитѣ войски тихо колѣничиха. Само знамената високо се развѣваха надъ главитѣ имъ. Слѣдъ като се провъзгласи „многолѣтие“ за Царя, за Царицата и пр., прѣосвященний Павелъ излѣзе напрѣдъ съ напѫтственно благословение на три страни и поръси войскитѣ съ вода. Негово Императорско Величество, като се обърна къмъ брата си, силно го прегърна и нѣколко пѫти го цѣлуна. Главнокомандующия благоговѣйно цѣлуна рѫката на Царя.

Слѣдъ молебена прѣосвященний Павелъ каза дълбоко прочувственно слово, като благослови Негово Императорско Височество Главнокомандующия, съ иконата Св. Спасъ, а войската, въ лицето на нейния прѣдставител Генералъ Драгомирова, началника на 14-а п. дивизия, съ иконата Св. Богородица. Ето и самото слово:

„Единъ ти, съ своя вѣренъ народъ, възлюби погазенитѣ съ петата на исляма Християнски народи и не само съ думи,

но съ „дѣло“ и съ „истина“. Твоя царственъ гласъ, въ всичкитѣ дни на Твоето царувание, непрѣстанно се възвишава за защита на угнетенитѣ. Не отколѣ Твоето държавно слово стана велико дѣло на любовь къмъ тѣхъ: То спрѣ кръвопролитието и избави отъ съвършенно погубванпе на наполовина раскъса-

Н. И. В. Николай Николаевичъ, Главнокомандующий на дѣйствующата армия.

натъ Сърбия. Сега Ти съ Августѣйшиятъ си синъ — съ Твоя наслѣдникъ, идишъ къмъ насъ, на прѣдѣла на русското Царство, къмъ прѣдѣлитѣ на поробившия нашитѣ по вѣра и кръвь братия, идишъ на мѣстото на съсрѣдоточението на Твоето

храбро воинство, за ново още по-велико дѣло „любви“ къмъ поробения... Ти идишъ къмъ насъ, за да заповѣдашъ на Твоитѣ войски, ако не съвсѣмъ да унищожатъ, то съкрушително да расклатятъ отъ самитѣ основи вратата на ада, която горделиво се нарича Висока блистателна порта и съ скѫпата руска кръвь да искупишъ, съ огънь и мечъ да избавишъ поробенитѣ отъ жестокия тиранинъ, да ги избавишъ отъ животъ, пъленъ съ адски мѫчения, да исцѣришъ тѣхнитѣ рани, да вдъхнешъ въ тѣхъ новъ животъ и да имъ подаришъ человѣчески правдини.

„Благословенъ Грядий во име Господне“ русский Царь, православенъ Царь, правдивъ и кротъкъ отъ Бога пазенъ Царь.

Царя на Царетѣ е увѣнчалъ твоята любовъ къмъ Руссия съ неувядаемия вѣнецъ на твоята мирна слава, съ вожделенния успѣхъ на твоитѣ велики прѣобразования и дѣла за благото на народа. Царя на Царетѣ, който явно за всички Те пази, като зѣницата на окото и който те опази, като най-обичния отъ всичкитѣ свои помазанници и то въ най-опаснитѣ минути на твоя животъ, очевидно, за велики дѣла, — нека Той да увѣнчае твоята глава съ новъ вѣнецъ отъ слава, съ вѣнецъ подобно на оня на Твоя Августѣйши чичо, освободителя на Европа, благословенния Александръ, нека да увѣнчае и Тебѣ съ вѣнецътъ на Освободителя на угнетенитѣ християнски народи! Да ти помогне Той да извършишъ за тѣхно добро всичко, каквото желае да извърши Твоята благородна любяща душа и да ти даде радостьта дълги години, до старость по-дълбока, отъ оная на Твоя Августейши чичо и приятель, Императора Вилхелма, да се утѣшавашъ съ щастието на облагодѣтелствуванитѣ отъ Тебѣ народи и съ заслужената си слава.

Благочестивий Господарю! Жребия за войната е вече хвърленъ. Като баща на татковината, измоли благословението Божие и дай бащинското си благословение на Твоитѣ славни войски, които винаги сѫ биле готови, по Твоята заповѣдь, да защитятъ всѣко свято и право дѣло. Осѣнени отъ небеснитѣ и земни благословения, прѣдвождани отъ тѣхния доблестенъ възторженно любимъ Вождъ, отъ Августѣйшия Твой братъ, дано тѣ, — Твоитѣ войски, те зарадватъ съ подвизитѣ си и съ славнитѣ побѣди, както до днесъ сѫ те радвали съ тѣхния прѣвъсходенъ войнишки духъ, съ порядъка и благочинието си, и въ побѣдното си шествие, дано да минатъ и онзи прѣдѣлъ, до

който, въ началото на своето царувание, достигна Славния Вашъ родитель, Императоръ Николай, който прѣдписа на Портата миръ въ Одринъ, Отъ блѣсака на подвизитѣ и побѣдитѣ на твоитѣ войски нека да се затъмни мѣсеца и да заблести, като слънцето, Христовия кръстъ". Слѣдъ това, Императора и свитата Му се качиха на конетѣ.

Царя даде знакъ, че ще говори.

Въдвори се мъртва тишина, такава тишина, щото, ако человѣкъ си затвореше очитѣ, неволно би си помислилъ, че се намира въ нѣкоя пустиня, гдѣто наоколо му не се намира нито едно живо сѫщество. Даже конетѣ, тѣзи благородни животни, като че чувствуваха важностьта и тържественностьта на минутата и стояха мирно. Съ напрѣгнато внимание и съ силно биение на сърдцето окрѫжавшитѣ Императора очакваха да чуятъ думата Му. Най-послѣ ето Царя се повдигна на стрѣмената и съ острия си погледъ прониза окрѫжавшитѣ го; но сега веселата усмивка бѣше изчезнала отъ лицето Му; напротивъ, забѣлѣзваше се угриженость, замисленость и тревога. Съ растреперенъ гласъ, гласъ, който идеше отъ дълбочината на сърдцето Му, Императора започна да говори.

Рѣчьта Му, бѣше ясна и прочувствувана. Между другото, Той повтори казаното въ манифеста, че всичкитѣ Му старания, да се избѣгне кръвопролитието останали напраздно и за туй, за запазвание честьта на русското орѫжие и достолѣпието на Руссия, Той обявява война на Турция за защита на поробенитѣ славяни. — Гласътъ на Императора въ края на рѣчьта започна да се прѣкъсва, а когато произнесе думитѣ: „обявявамъ война на Турция", Той истерически заплака. Сълзитѣ, като порой бликнаха изъ очитѣ Му и оросяваха посрѣбренитѣ Му мустаци. Царя се сплеше още да говори, но отъ силно вълнение и отъ сълзи неможа да продължи. Окрѫжавшитѣ Царя офицери бѣха трогнати отъ рѣчьта Му: очитѣ на всичкитѣ се прѣпълниха съ сълзи и между тѣхъ се чуваха хълцания. Чувството, което бѣше обхванало, както Царя, тъй сѫщо и офицеритѣ се продължи, обаче само минута. Свършека на Царската рѣчь се посрѣщна отъ офицеритѣ съ нови „ура", които, като се подзеха отъ войницитѣ отъ дѣсния и лѣвия флангове, понеже войскитѣ бѣха построени „покоемъ", като ехо се разнесоха татъкъ далеко къмъ центра. Но не само Царя, офицеритѣ и войницитѣ проливаха сълзи отъ умиление, не само войницитѣ

и офицеритѣ викаха „ура“, — тукъ на обширната равна поляна, може да се каже, бѣха се стекли всичкитѣ Кишиневски граждани, които бѣха обладани отъ сжщитѣ чувства, съ които бѣха обхванати и Царя и офицеритѣ и войницитѣ и цѣлия славянски народъ.

Чудно нѣщо! Прѣди нѣколко минути окржжавшитѣ Царя бѣха обхванати отъ чувството на ужасъ, тѣсно свързанъ винаги съ понятието за война, а сега, въ очитѣ на всички се четеше тържество, пълно съзнание на тѣхния спрѣмо отечеството и прѣстола дългъ, рѣшителность, самоотверженность и любовъ „къ Батюшкѣ-Царю“.

Трѣбва ли да кажа нѣщо и за чувствата на българскитѣ доброволци? Това ми се струва да е излишно; излишно е още повече, че описанието на чувствата, съ които бѣха обхванати поборницитѣ за свободата на милоти си отечество — България, не би се удало нито на най-вѣщото перо. Ще кажа само това, че доброволцитѣ чуха думата, която съ голѣмо нетърпѣние очакваха да чуятъ, думата отъ която зависеше, ще бжде ли България свободна, или не. Повтарямъ, тѣ чуха съ собственитѣ си уши отъ устата на всесилния Императоръ, че той опълчава войскитѣ си срѣщу вѣковния врагъ изобщо на славянитѣ и особено на българитѣ. Никой не се съмняваше, че България ще бжде свободна. Е, тогава можаха ли сърдцата на българскитѣ доброволци да не затупкатъ по-силно, можеше ли душата на многострадалния българинъ да се не зарадва? Слѣдъ това, кой би билъ въ състояние да опише онжзи бурна радость, която кипѣше въ душата на българския доброволецъ? Азъ ще кажа само това, че тѣ изказаха своитѣ радостни чувства съ извикване на гръмогласното „ура“, хвърление шапкитѣ нагорѣ въ въздуха, които ловяха съ щиковетѣ си. Звѫковетѣ ура още дълго врѣме цѣпяха въздуха и струва ми се, тѣ би се продължили безконечно, ако да не бѣше подаденъ знакъ да млъкнатъ.

Офицеритѣ заеха своитѣ мѣста. Раздаде се команда за церемониялния маршъ. Всичкитѣ движения въ врѣме на построяванията на пѣшия конвой, а сжщо и церемониялния маршъ се извършиха тъй спокойно и стройно, съ такъвъ тактъ и войнишка „выправка“, щото не бѣше за вѣрвание, че тѣзи сж доброволцитѣ, които сж приготвени за Императорски смотръ само въ една недѣля.

При минаванието на доброволцитѣ въ церемонияленъ маршъ, Царя по нѣколко пѫти извика „Славно, прѣкрасно дѣти“!

Мнозина отъ свитата на Царя, а тъй сѫщо и офицеритѣ отъ другитѣ части не вѣрваха, че доброволцитѣ сж приготвени за смотръ въ една недѣля.

— Помилуйте, възможно ли е въ една недѣля да се приготвятъ за Царския смотръ? казваха тѣ.

— Какъ мина смотра? питаха офицеритѣ отъ другитѣ части онпя — отъ конвоя.

— Твърдѣ добрѣ! Государь Императоръ расхвали „булгарцитѣ“ (тъй наричахаруситѣ българитѣ по онова врѣме) на слава, отговаряха послѣднитѣ.

Въ деня на Царския смотръ бѣ издадена слѣдующата заповѣдь по войскитѣ отъ Главнокомандующия:

„Стотини години тегне турското иго надъ християнитѣ — наши братя.

Горчива е тѣхната неволя. Всичко, що е скѫпо за человѣка, свѣтата Христова вѣра, честното име, придобития съ кръвь и поть имотъ, всичко е поругано, осквернено отъ тиранина.

Не издържаха нещастнитѣ, възстанаха срѣщу притѣснителитѣ, и ето вече двѣ години се лѣе кръвь християнска; градища и села изгорени, имуществото разграбено, женитѣ и дъщеритѣ обезчестени, населението, въ нѣкои мѣста, до единъ исклано.

Всичкитѣ постѫпки на нашия Монархъ и на иностраннитѣ правителства за подобрение положението на християнитѣ, — останаха безуспѣшни.

Мѣрата на дълготърпѣнието на нашия Царь-Освободитель — се истъщи.

Послѣдното Царско слово е казано:

Война на Турция е обявена!

Войници отъ повѣрената ми армия!

На насъ падна жребието — да испълнимъ Царската воля и свѣтия завѣтъ на нашитѣ прѣдки.

Не за завоевание отиваме ний, а за защита на поруганитѣ и притѣснени наши братя, за защита на християнската вѣра.

И тъй: напрѣдъ! Нашето дѣло е свѣто, съ насъ е Богъ.

Азъ съмъ увѣренъ, че всѣкий, отъ генералъ до редникъ, ще испълни свято дългътъ си, и нѣма да посрами русското име. Нека да бѫде и сега то страшно, както и въ миналитѣ врѣмена. Нека да не ни спиратъ никакви прѣгради: ни труда и лишенията, нито пъкъ упорството на врага.

Мирнитѣ же жители, къмъ каквато вѣра и къмъ каквато народность и да принадлежатъ, както и тѣхното имущество, нека бѫдатъ за насъ неприкосновенни. Нищо не трѣба да бѫде взето бъзвъзмездно, никой не трѣба да си позволява произволи.

Въ това отношение, азъ изисквамъ отъ всичкитѣ и отъ всѣкого най-строгъ порядъкъ и дисциплина; въ тѣхъ е нашата сила, гаранция за успѣха, честьта на на нашето име.

Напомнямъ на войскитѣ, че съ прѣминуванието на нашата граница, ний ще встѫпимъ въ отъ памтивѣка дружественната ни Румѫния, за освобождението на която е пролянo не малко русска кръвь.

Азъ съмъ увѣренъ, че тамъ ний ще срѣщнемъ сѫщото гостоприемство, каквото сѫ срѣщали нашитѣ прѣдки.

Азъ изисквамъ, щото за това гостоприемство всичкитѣ чинове да отплащатъ на братята румѫни, нашитѣ приятели, съ пълна дружба, съ спазвание тѣхния порядъкъ и безотвѣтна помощь срѣщу турцитѣ, а когато се поиска, то и да се защитятъ тѣхнитѣ домове, както бихме защитили собственнитѣ си".

Въ сѫщия день, т. е. на 12 Априлъ, войскитѣ отъ Кишиневския гарнизонъ се упѫтиха за Влашката граница: едни по сухо — пѣши, други съ желѣзницата. Пѣшия на Негово Императорско Височество конвой остана въ Кишиневъ.

Доброволци продължаваха да пристигатъ отъ далечнитѣ градове на Румѫния, — като Турно-Северинъ, Александрия, Букурещъ и др. Отъ тѣхъ се узна, че доброволцитѣ, които съставляваха българския отрядъ въ Сърбия, на 7 Априлъ напустнали сръбската служба и се готвяли да пристигнатъ въ Кишиневъ. За да не дохождатъ и подиръ пакъ да се връщатъ въ Румѫния, испратиха се хора да ги съберaтъ всички и да ги задържатъ тамъ до второ распореждание.

Слѣдъ Царския смотръ се започнаха трескаво занятията съ доброволцитѣ и наедно съ това се приготовляваха за походъ и дългъ походъ. Тъй като обмундированието и снаряжението стана на бързо, слѣдователно, не бѣше добрѣ примѣрено на всѣки доброволецъ, а особенно ботушитѣ, то сега трѣбваше

всичко да се изправи, още повече, че мнозина отъ доброволцитѣ се оказаха съ наранени крака.

Офицеритѣ съ голѣма енергия се заловиха за работа. Колкото се отнася до доброволцитѣ, тѣ не знаяха, що е уморяване, при всичко, че бѣха буквално цѣлъ день на крака и съ пушка въ ржка.

Новопристигвавшитѣ доброволци въ сжщия день се обмундируваха, въоружаваха и се туряха въ строя.

Тѣ, както се казва, отъ кожата си излизаха отъ усилие, да изучатъ онова, което бѣха изучили дошлитѣ нѣколко деня по-рано.

— Трѣбва да се очудва човѣкъ на способностьта и усърдието на тѣзи „булгарци", казваха русскитѣ офицери и унтеръофицери; дошлитѣ вчера и онзи день не можатъ да се отличатъ отъ дошлитѣ прѣди недѣля! . . .

Наистина, това бѣше нѣщо невѣроятно за русскитѣ офицери! Щомъ дойде доброволеца, дава му се пушка въ ржка и, като го поучаха нѣколко деня, приготовляваше се за Царски смотръ. Впрочемъ, русското началство бѣше увлечено — упоено отъ добрия исходъ на Царския смотръ, отъ войнствения изгледъ на доброволцитѣ и отъ тѣхната твърдѣ красива униформа, за туй то не забѣлѣзваше онѣзи недостатъци въ тѣхната подготовка, които трѣбваше да се допълнятъ. Отъ друга страна, то, началството, не вземаше въ внимание обстоятелството, че повечето отъ доброволцитѣ не само бѣха до нейдѣ запознати съ пушката и строя, т. е. знаяха да правятъ ружейни приеми, стрѣляха и маршируваха, но бѣха вече дѣйствували въ боеветѣ противъ неприятеля. Най-сетнѣ, то е испущало отъ прѣдъ видъ и това обстоятелство, че почти всички доброволци бѣха хора интелегентни, — цвѣтътъ на българския народъ, които съ пълно съзнание на своя дългъ къмъ отечеството бѣха напуснали майка, баща, братъ, дѣца, работа, съ една рѣчь — всичко мило и драго, и бѣхж тръгнжли, да принесатъ живота си въ жертва за освобождението на милото си многострадално отечество, — слѣдователно, като такива, тѣ по-скоро можаха да усвоятъ елементарнитѣ познания по военното искуство.

Като българинъ, азъ се радвахъ за отзивитѣ на русскитѣ офицери спрямо доброволцитѣ: насъ българитѣ ни дигатъ и слагатъ, като народъ способенъ, усърденъ и нравственъ. Но отъ друга страна, менъ ме бѣше страхъ, слѣдъ първото впе-

чатление и ентусиязмъ, да се не разочаруватъ въ голѣмия успѣхъ на доброволцитѣ, още повече, че за добрата имъ подготовка имаше още много да се желае. До сега доброволцитѣ се учаха да правятъ ружейни приеми, да маршируватъ — церемониялenъ маршъ и да титулуватъ началството си, а колкото се отнася до другитѣ отдѣли на военното искуство, тѣмъ ни веднъжъ не имъ бѣ расказано или показано. Между това, навѣрно щѣше да се започне да имъ се вдълбяватъ безъ нужда въ главитѣ разни прицѣлни линии, ѫгли, траектории, офицерски, унт.-офицерски и ефрейторски караули и пр.

Организиране на Българското опълчение.

Съгласно приказа по дѣйствующата армия, основанъ на Височайшето повѣлѣние, пѣшия на Негово Императорско Височество почетенъ конвой, на 17 Априлъ се прѣименува въ Българско Опълчение, като се развърна въ 6 дружиненъ съставъ, въ всѣка дружина отъ по 5 роти. Дружинитѣ образуваха три бригади: въ първата бригада влизаха 1-а и 2-а дружини, въ втората — 3-я и 4-а и въ третята — 5-а и 6-а. За началникъ на опълчението бѣ назначенъ генералъ-майоръ Столѣтовъ, който съ приказъ по опълчението отъ 18 Априлъ, подъ № 1, обявява, че встѫпва въ командуването му. Щаба на опълчението се състоеше: отъ началникъ щаба, старши адютанти по строевата и домакинската части, младший адютантъ, ковчежникъ, интендантъ, главний врачъ, офицери-ординарци и писарски персоналъ. Бригаднитѣ управления се състояха: отъ бригадния адютантъ, бригадния свѣщенникъ и писарския персоналъ. Дружинния командиръ въ опълчението се ползуваше съ правата на началникъ на отдѣлна часть. Щаба на дружината се състоеше: отъ дружиненъ адютантъ, ковчежникъ-квартирмейстеръ, офицеръ-завѣдующъ орѫжието, дружиненъ врачъ, старши дружинни: медицински и ветеринаренъ фелдшери и, най-насетнѣ, писарски дружиненъ персоналъ. Щата на ротитѣ въ дружинитѣ бѣ сѫщия, какъвто е въ пѣшитѣ полкове.

Съгласно сѫщото Височайше повѣлѣние, бѣ заповѣдано да се сформируватъ и 6 български конни сотни, които щѣха се числятъ къмъ опълчението.

Генералъ Столѣтовъ, началникъ на Българското Опълчение.

Слѣдъ прѣвръщанието на пѣшия конвой въ 6 дружиненъ съставъ, азъ бѣхъ зачисленъ въ 3-я дружина, за командиръ на която бѣше назначенъ подполковникъ Калитинъ.

Тъй като не всички офицери бѣха пристигнали, то азъ бѣхъ назначенъ врѣменно за командующъ на 3-я рота; освѣнъ това, съ сѫщия приказъ по дружината № 1-й, съ който бѣхъ назначенъ да командувамъ рота, бѣха назначени и слѣдующитѣ офицери, които се намираха на лице: поручикъ Поповъ — ковчежникъ-квартирмейстеръ, поручикъ Филовъ — командующъ 4 а рота, штаб. капитанъ Стеселъ — командующъ 5-а рота, прямпорщикъ Людницки — командующъ 1-а рота и дружиненъ врачъ Вязанковъ.

Съ окончателното организиране на българското опълчение, енергията и ентусиазма на офицеритѣ се удвоиха, тъй като сега всѣки знаеше своята часть и всѣки началникъ, отъ горния до отдѣленния, полагаше голѣмъ трудъ, за да подготви своята часть за вѣроятно-прѣдстоящия смотръ, — нѣщо по вече, да я подготви до такава степень, щото въ рѣшителната минута да има пълна вѣра въ своитѣ юнаци. Тѣзи же послѣднитѣ съ всичката си сила се стараяха да оправдаятъ надѣждата на своето началство. Едно обстоятелство смущаваше учителитѣ и ученицитѣ, и то бѣ, че частитѣ на Кишиневския гарнизонъ, — изобщо русската армия — отдавна бѣха вече минали ромѫнската граница, бѣше даже извѣстно, че на рѣката Прутъ — близо до Галацъ — е имало артиллерийски бой, между прѣднитѣ русски войски и турскитѣ на Дунава броненосци, а българското опълление стоеше още въ Кишиневъ.

— До кога ли ще ни държатъ тука? се питаха опълченцитѣ — офицери и долни чинове.

Най-послѣ, отговоръ на това питание послѣдва на 25 Априлъ. Още на 24 сутриньта въ дружинитѣ се получи заповѣдь да се испратятъ на желѣзнопѫтната станция отъ всѣка дружина по 30 человѣка опълченци-работници, които да товарятъ на вагонитѣ колята, обмундируванието, въорѫжението, изобщо, всичкото имущество. Въ това врѣме въ дружинитѣ, освѣнъ приетитѣ на 21 Априлъ 12 коля съ по 2 коня, нѣмаше никакво имущество. Съ приказъ по опълчението се обяви, че на 25 сѫщий Априлъ опълчението тръгва въ походъ по желѣзницата за въ Плоещъ (Ромѫния), гдѣто ще се прѣкара

съкратения курсъ на обучението. За туй се прѣдписваше, дружинитѣ да се приготвятъ за походъ, който щѣше да се извърши по слѣдующия начинъ: опълчението се раздѣли на два ешелона; — първия, съ който заминава и генералъ Столѣтовъ, въ съставъ, отъ 3-я, 4-а и 5-а дружини, тръгва въ $8^1/_2$ часа сутриньта; втория, въ съставъ 1-а, 2-а и 6-а, тръгва въ 12 часа прѣзъ деньтъ. Първия ешелонъ, подъ командата на подполковникъ Калитина, втория — подъ оная на майоръ Куртьянова. За първия ешелонъ бѣше назначенъ единъ офицерски вагонъ, за втория — два такива. Въ първия ешелонъ щѣха да се помѣстятъ всичкитѣ офицерски коне, а въ втория — подемнитѣ; съ първия ешелонъ отиваше д-ръ Вязанковъ, а съ втория — докторитѣ Угрюмовъ и Пановъ. Въ врѣме на похода, продоволствие за опълченцитѣ и фуражъ за конетѣ прѣдписваше се да се вzематъ отъ компанията Грегеръ, Горвицъ и Коганъ. Макаръ и да бѣше извѣстно, че опълчението ще се спрѣ въ Плоещъ, гдѣто ще прѣкара съкратения курсъ на обучението, радостьта на офицеритѣ и опълченцитѣ бѣше неописуема, по случай тръгванието имъ въ походъ.

— Все по-близо ще бѫдемъ до цѣльта, казвахѫ си тѣ.

При тръгванието се отслужи молебенъ на площадьта, при казармитѣ на Волинския полкъ, отъ българския архимандритъ Анфилохий Михаиловъ. Слѣдъ това, въ присѫтствието на всичкитѣ офицери отъ дружинитѣ и множество българи, кишиневски граждани, прѣосвященний Павелъ, който сѫщо присѫтствуваше на молебена, благослови генерала Столѣтова съ иконата на Христа Спасителя и произнесе слѣдующето слово:

„Благославямъ Васъ и Вашитѣ сподвижници съ св. икона на Христа Спасителя, любящия и кроткия Бого-человѣкъ, който положи своята душа за спасението на человѣчеството, за да ви напомня за Вашия дългъ — до послѣдня капка кръвь да се биете съ врага на християнството, съ поработителя и жестокия мѫчитель на нашитѣ братя по вѣра и кръвь. Вѣчната слава, която вѣнчава спасителнитѣ трудове, спасителнитѣ страдания и смъртьта на Бого-человѣка, нека тя ви служи за залогъ на това, че и васъ, подвижницитѣ за святото дѣло, избавителитѣ на угнетенитѣ отъ робството народи, ви чака вѣчна слава и още по-голѣма слава въ вѣчностьта.

Доброволци българи! Ний знаемъ за страданията на вашитѣ братя, за жестокоститѣ на турцитѣ само по слухъ и опи-

сания. Но когато само сме слушали и чели расказитѣ за турскитѣ звѣрства, въ нашитѣ жили е застивала кръвьта, а мнозина сж си протягали ржцѣтѣ напрѣдъ, като да сж искали да хванатъ и одушатъ дивия звѣрь — мжчителя... А вий сте биле свидѣтели, зрители на турскитѣ звѣрства. Мнозина отъ васъ сте изгубили близки, скжпи за васъ лица: родители, жени, дѣца, сестри, братя и какво сте чувствували, какво сте прѣтърпѣли вий, като сте глѣдали тѣзи звѣрства?!

Богъ отмъститель ви вика да отмъстите за невинната християнска кръвь, която вика къмъ небето... Васъ не трѣбва да ви подканятъ къмъ самопожертвувание, къмъ борба съ неприятеля до послѣдня капка кръвь: вий горите отъ нетърпѣние да бждете Божий бичъ, който смъртелно поражава врага и притѣснителя на вашитѣ братя. Нека ви помогне Богъ, да поразитѣ враговетѣ си и да избавитѣ вашитѣ братя отъ робство.

На защитницитѣ на угнетенитѣ по право почива благословението Божие. Да даде Господъ сила на нашия Царь, на Неговото доблестно воинство, за да съкруши общия врагъ. Призовавамъ на васъ благословението Божие!“

Подиръ това, прѣосвященния поржси доброволцитѣ съ св. вода.

Въ деньтъ на тръгването на опълчението, кишиневскитѣ българи прѣдложиха на офицеритѣ похапка, приготвена на желѣзнопжтната станция, а на опълченцитѣ дадоха по чаша ракия, хлѣбъ и печено месо. Въ врѣме на закуската се пиха наздравици за Царя и Главнокомандующия, които бѣха подхванати съ въстроженно „ура“ отъ офицеритѣ и опълченцитѣ: Главенъ распоредитель на угощението бѣше кишеневския жител българинъ Увалиевъ. Въ това врѣме архимандритъ Анфилохий Михаиловъ раздаваше на опълченцитѣ съ хубава подвързия евангелия, молитвенници и псалтири.

Когато опълчението потегли за желѣзнопжтната станция, много младежи-българи спираха по пжтя г. г. Увалиева, Иванова и другитѣ прѣдставители на мѣстната българска колония, а нѣкои направо — ротнитѣ командири, като моляха да бждатъ приети въ редоветѣ на ротитѣ. Разбира се, тия молби и желания на минутата се испълняваха: младежитѣ се записваха отъ ротнитѣ командири въ памятнитѣ имъ книжки и, ако имаше пушки, на минутата имъ се даваха на ржцѣ.

II.

На 25 Априлий сутриньта, първия ешелонъ, съпровожданъ отъ множество народъ, прѣимущественно българи, числото на които въ Кишиневъ е голѣмо, пристигна на желѣзно-пѫтната станция. Тъй като имаше още врѣме до опрѣдѣления за тръгвание часъ, началството направи репетиция за заемание отъ опълченцитѣ мѣстата си въ вагонитѣ. Репетицията се извърши бързо и безъ бъркотия, за което началството остана твърдѣ задоволно.

Най-сетнѣ, не въ $8^1/_2$ —, а тъкмо въ $11^3/_4$ часа по пладнѣ се удари първия звънецъ, а слѣдъ това — по командата — ротитѣ заеха мѣстата си въ вагонитѣ, което се испълни съ сѫщия редъ и тишина, при всичко че мнозина отъ испроваждачитѣ се хвърляха къмъ приятелитѣ и роднини опълченци, да се прощаватъ. Удари третия звънецъ. Локомотива засвири, запъхтя и тръгна. Многочисленния народъ съ неумолкаеми „ура“ испроваждаше доблѣстнитѣ синове на България, като имъ благопожелаваше добъръ успѣхъ. . . . Подиръ това опълченцитѣ запѣха войнственни пѣсни.

Азъ се настанихъ въ вагона при опълченцитѣ, както и мнозина други офицери. Тренътъ бързо носеше цвѣтътъ на българския народъ, — българското опълчение — покрай Кишиневъ, който все повече и повече се отдалечаваше и, най-насетнѣ, съвсѣмъ се скри отъ погледътъ ни.

— Прощавай на вѣки Кишиневъ! каза единъ отъ опълченцитѣ.

Вѣроятно, мисленно всичкитѣ казваха сѫщото.

— Защо на вѣки? се обади другъ, нима мислишъ да мрешъ?

— Не. Не се готвя да умирамъ, отговори първия, но какво ще търся въ Кишиневъ, азъ ще си остана въ свободна България.

Наистина, никой не допущаше, че България не ще бѫде неосвободена.

Прѣди 5—6 мѣсеца азъ пѫтувахъ по сѫщата Кишинево-Унгени-Плоещска желѣзнопѫтна линия. Тогава по станциитѣ нѣмаше голѣма навалица отъ публика и пѫтници, сега, напротивъ, на станциитѣ, особенно въ Румѫния, се тълпеше безчисленно множество народъ, прѣимущественно военни. Цѣлата

тжзи пъстра тълпа, като талази се движеше: офицери, войници и граждани сновяха насамъ нататъкъ; крясъцитѣ, смѣховетѣ, псувнитѣ, сърдития — прѣсипналъ гласъ на комендантитѣ на желѣзно-пжтнитѣ станции, свирението на локомотивитѣ и звънтението на станционнитѣ звънци се сливаха въ едно общо фучение.

Комендантитѣ на станциитѣ, уморени отъ непривичната и хлопотлива работа, едва се влачеха насамъ нататъкъ съ книга на ржцѣ. Отъ прѣсипналия имъ гласъ и зачервенѣлитѣ имъ очи се познаваше, че повече отъ денонощието тѣ прѣкарваха въ работа. Офицеритѣ постоянно се обрѣщаха къмъ тѣхъ съ разни въпроси, молби и искания, а гражданитѣ и пжтницитѣ — съ жалби.

По запаснитѣ линии стояха готови за отпжтувание тренове, но всѣки тренъ чакаше своя редъ, което чакание на нѣкои станции се продължаваше по нѣколко часа. По такъвъ начинъ трена, който возеше опълченцитѣ, пристигна въ гр. Плоещъ на 28 Априлий. Въ врѣме на пжтуванието, опълченцитѣ получаваха топла храна, приготвена на станциитѣ.

Градътъ Плоещъ е разположенъ на равнината на югъ отъ склоноветѣ на Карпатскитѣ планини, не далеко отъ рѣката Теляжина; покрай самия градъ, отъ източната му страна, протича рѣчицата Дъмбова.

Плоещъ, казватъ, ималъ около 5000 кжщи. Постройкитѣ му прѣдставляваха смѣсъ отъ източна и западна архитектура; улици прашни, тѣсни и криви, а въ дъждовно или зимно врѣме — кални. За туй пъкъ почти всѣка кжща имаше голѣмъ дворъ съ добри фруктови градини. Населението на Плоещъ е 30—35 хиляди души, прѣимущественно българи. Отъ българитѣ, впрочемъ, една часть успѣла да се порумжнчи, така щото, само фамилиитѣ свидѣтелствуваха за българското имъ происхождение, като напр., Станчулеско, Добреско, Драганеско и др., а другата часть напълно си запазила языка и обичаитѣ. При все това, виждаше се, че българското чувство не бѣше угаснало и у Плоещкото население и че въ жилитѣ му течеше българска кръвь. За доказателство на това служи радостьта и симпатиитѣ, съ които Плоещкото население посрѣщна българското опълчение тогава, когато кръвнитѣ Румжни, особенно интелегенцията, се отнасяше, ако не враждебно къмъ опълчението, то поне хладнокръвно.

Опълчението се расположи въ града по квартири. На 30 Априлий то се прѣмѣсти и расположи на избраното за лагеръ мѣсто, между рѣчицата Дъмбова и р. Теляжина, на около $2^1/_2$ версти на сѣверо-истокъ отъ градътъ. Избраното за лагеръ мѣсто бѣше съвършенно равно и пѣсъчливо (чакълъ). Само на сѣверъ отъ лагера, на растояние около 3 версти, все пакъ отъ юго-западъ къмъ сѣверо-истокъ, се простираше една верига отъ неголѣми хълмове, които послужиха на опълчението за стрѣлбищенъ валъ. На това мѣсто българското опълчение прѣкара, посрѣдъ усилени занятия, цѣлъ мѣсецъ. Тукъ опълченцитѣ се учаха да стрѣлятъ, да мушкатъ; тукъ се распалваше оная, почти угаснала, искра отъ доблѣстния войнишки духъ, прѣданность къмъ отечеството, храбрость и самоотверженность, съ които сѫ се отличавали нашитѣ прадѣди въ врѣмената на великитѣ български царе Крума, Симеона, Асѣня и др.

Въ гр. Плоещъ сварихме, пристигналитѣ отъ Турно-Северинъ около 1000 души български доброволци.

По-горѣ бѣ казано, че слѣдъ прѣмирието между Турция и Сърбия, българския доброволчески отрядъ бѣше отведенъ на зимни квартири въ Крагуевацъ и че една часть отъ доброволцитѣ напустнаха сръбската служба и се върнаха: едни въ Ромѫния, други въ Руссия, а другата — по-голѣмата часть остана въ Сърбия. На 7-й Февруарий 1877 г. двата български батальона биле отведени отъ Крагуевацъ въ придунавската крѣпость Кладово. Числото на доброволцитѣ отъ тия два батальона, въ това врѣме възлизало на 1400 — 1500 человѣка.

Слѣдъ сключванието на мира между воюющитѣ, тия два батальона станали непотрѣбни, но при все това, сръбското правителство не ги распущало. Споредъ думитѣ на майора Чиляева, командувавшия едина отъ батальонитѣ, то — сръбското правителство, задържало доброволцитѣ съ цѣль да сформирува една русско-българска дивизия, която, ужъ, щѣла да служи като гвардия на краль Милана. Обаче, въ първитѣ числа на Априлий била получена заповѣдь за расформируванието на бригадата, което се извършило на 7-й сѫщия мѣсецъ. На доброволцитѣ биле раздадени по 2 дуката и по единъ паспортъ и имъ било казано, че сѫ свободни да вървятъ всѣки кѫдѣто ще.

Още въ сѫщия день мнозина отъ доброволцитѣ минали на отсрѣщния брѣгъ на Дунава, въ гр. Турно-Северинъ.

Вечерьта Георги Николаевъ и Янко Жечевъ, които биле произведени въ Сърбия въ офицерски чинъ, получили покана отъ извѣстния българскп патриотъ, Драганъ Цанкова, да отидатъ незабавно при него въ хотелъ Европа. Николаевъ и Жечевъ на минутата отишле въ казания хотелъ, гдѣто сварили Др. Цанкова и княза Наришкина, членъ отъ московския благотворителенъ комитетъ.

Др. Цанковъ, като распиталъ Николаева за численностьта на всичкитѣ доброволци, казалъ му да ги събере и да имъ направи имененъ списъкъ. Г. Николаевъ, съ другаря си Жечевъ, събралъ тия доброволци, и по тоя начинъ отъ тѣхъ е билъ сглобенъ единъ батальонъ, подъ командата на майоръ Миниха въ 4 ротенъ съставъ. За командующи на ротитѣ въ тоя батальонъ сѫ биле опрѣдѣлени: на 1-а рота поручикъ Алабинъ, 2-а подпоручикъ Николаевъ, 3-я поручикъ князъ Оболенски и 4-а рота подпоручикъ Жечевъ.

Между това доброволцитѣ се готвяли съ вечерния тренъ да напуснатъ Турно-Северинъ. Нѣкои отъ тѣхъ даже биле вече заминали съ утрѣнния тренъ. Неописуема била радостьта на тия борци за българската свобода, когато се научили за сформируванието на батальона.

На слѣдующия день всичкитѣ доброволца, на брой 650 человѣка, се явили при Др. Цанковъ, гдѣто имъ билъ направенъ общъ именен списъкъ.

На 10 Априлий батальона, по распреждание на Цанкова, тръгналъ съ вечерния тренъ за къмъ Букурещъ. Но въ врѣме на движението послѣдвала заповѣдь, батальона да слѣзе на Крайовската желѣзно-пѫтна станция, гдѣто прѣстояли нѣколко деня; Др. Цанковъ и князъ Наришкинъ, обаче, продължили пѫтя си за Букурещъ, като дали заповѣдь на батальона да чака второ распореждание. Разбира се, на доброволцитѣ биле оставени порционни дневни пари.

Въ Крайово биле зачислени въ батальона още до 30 человѣка, доведени отъ нѣкой си Никола Поповъ, отъ г. Русе.

Слѣдъ нѣколко деня батальона отпѫтувалъ право за Плоещъ, гдѣто се расположилъ въ едно театрално помѣщение и въ хана на Плоещския гражданинъ Иванъ Котленски, българинъ, родомъ отъ гр. Котелъ.

Доброволцитѣ отъ тоя батальонъ, до зачислението имъ въ опълчението, всѣки день редовно излизали на учение, обаче безъ пушки, тъй като нѣмало такива.

Тия доброволци за пръвь пжть чули въ Плоещъ отъ Др. Цанкова, че ще се формирува българско опълчение, което, заедно съ рускитѣ войски, щѣло да земе участие въ войната за отвоюване свободата на поробеното си отечество.

Отъ Плоещъ Цанковъ билъ заминалъ изъ селата и градищата да кани българи-доброволци за да постжпватъ въ редоветѣ на опълчението. По такъвъ начинъ численностьта на тоя батальонъ, до пристигването на опълчението отъ гр. Кишиневъ — 28 Априлий — достигнала до 1000 человѣка. Тия доброволци тутакси бидоха распрѣдѣлени по частитѣ на опълчението.

На 2-й Май сутриньта Великия Князъ, Главнокомандующия, пристигна въ Плоещъ. На квартирата на Великия Князъ караула при входа, както и вжтрѣшния, бѣха отъ I-а и II-а дружини отъ опълчението. Въ сжщия день пристигна въ Плоещъ и Князъ Карлъ. Почетния караулъ за срѣщата на Княза на гарата бѣше I-ва рота отъ I-а дружина. Когато трена, който возеше господаря на румжнското княжество, спрѣ на станцията, барабанчицитѣ удариха за срѣща и Князъ Карлъ бърже слѣзе отъ вагона и се прѣгърна съ Главнокомандующия. Подиръ това Главнокомандующия прѣдстави на княза началника на щаба си, неговия помощникъ, началника на артилерията и инжинеритѣ, походния атаманъ и началника на българското опълчение, които бѣха построени на дѣсния флангъ на почетния караулъ. Князъ Карлъ мина прѣдъ фронта на караула, прие ординарцитѣ: офицера, унтеръ-офицера и редника. Слѣдъ това Княза и Главнокомандующия съ свититѣ си отстжпиха, да направятъ мѣсто за церемониалния маршъ: почетната рота мина по отдѣление твърдѣ стройно и „молодцовато", тъй щото Князъ Карлъ останалъ очуденъ, когато се научилъ, че тия хора сж постжпили въ строя на 12 Априлий.

На 2-й Май лагера бѣше съвсѣмъ устроенъ, палаткитѣ бѣха расположени по дружинно — въ една линия, отъ срѣдата въ колона, т. е. 2-а и 3-я роти въ първа линия, задъ тѣхъ 1-а и 4-а — а 5-а задъ тѣзи послѣднитѣ. Построиха се кухни, колиби за продуктитѣ, коноврьзи, а още слѣдъ 2-3 деня, прѣдъ всѣка дружина стърчаха напълнени съ слама чували, въ видъ на человѣчески фигури, върху които опълченцитѣ искарваха отдавна затаения си ядъ противъ турцитѣ. А отъ 3-й Май закипѣ лагерния животъ: започнаха се редовни занятия. Доброволци продължаваха да идатъ.

За приемание пристигвающитѣ опълченци бѣше назначена комисия подъ прѣдсѣдателството на полковникъ Корсакова и членове д-ръ Боневъ и Иванъ С. Ивановъ. Но прѣдъ видъ на това, че полковникъ Корсаковъ бѣ назначенъ прѣдсѣдатель на друга комисия, на която би възложено да приеме вѣщитѣ и въоружението отъ агента на Московския благотворителъ комитетъ, г-на Щербакова, и да слѣди за обмундированието, въоружението и снаряжението на опълченцитѣ, то на 9 Май се назначи нова комисия, подъ прѣдсѣдателството на И. С. Иванова и членове майоръ Минихъ и д-ръ Вязанковъ. Тая комисия приемаше опълченцитѣ, а полковникъ Корсаковъ ги въоржжаваше, обмундируваше и ги испращаше въ ротитѣ, заедно съ вѣщевата вѣдомость, въ която се вписваха всичкитѣ вѣщи, въоружение и снаряжение, дадени на опълченцитѣ.

Инструкцията за приемание на доброволци бѣше слѣдующата: 1) да се изслѣдва и узнае происхождението на желающитѣ да бждать приети подъ знамето на опълчението; 2) да се освидѣтелствуватъ желающитѣ да постжпятъ въ опълчението, годни ли сж за служба; 3) да се състави списъкъ на приеманитѣ опълченци, а тъй сжщо и проектъ на заповѣдьта за зачислението имъ въ дружинитѣ; 4) да се прѣдставятъ тия списъци въ щаба на опълчанието и въ дружинитѣ; 5) да се прѣдставляватъ въ щаба на опълчението списъцитѣ на неприетитѣ, съ бѣлѣжки за причинитѣ.

Както се вижда отъ инструкцията, въ нея не бѣше казано, отъ каква възрастъ да бждатъ приетитѣ опълченци; за туй комисията приемаше старци 60—65 годишни и младежи 14—15 годишни. Между приеманитѣ имаше баща съ синоветѣ си. Напримѣръ, съ приказъ отъ 18 Май, опълченеца отъ 5-та дружина Цеко Койчевъ се прѣвежда въ 4-та дружина, а Георги Рашковъ отъ тъзи послѣдната — въ 6-та дружина, за съвмѣстно служение съ бащитѣ си.

Слѣдъ всѣка война между Руссия и Турция, изъ България сж се изселвали съ хиляди български сѣмейства, които сж намирали радостенъ приемъ и покровителство въ Княжеството Румжния и въ южнитѣ прѣдѣли на обширното Русско Царство. Тѣзи прѣселенци, или сж се заселвали изъ градищата и селата, или сж избирали добри и плодородни мѣста и сж се заселвали на тѣхъ, на които впослѣдствие се израствали градища и села, като Александрия, Болградъ и други. По тоя начинъ е била

населена почти цѣлата Бессарабия исключително отъ Българи преселеници, въ която броятъ повече отъ двѣстѣ български села. Независимо отъ това, всѣка пролѣтъ отъ България сѫ прииждали въ Ромѫния хиляди българи, прѣимуществено градинари, дърводѣлци, работници по мушиитѣ, които до сега, вѣроятно, и понятие нѣмаха за сформируванието на българското опълчение. За туй, щомъ опълчението пристигна въ Плоещъ, испратиха се отъ всѣка дружина по нѣколко человѣка — опълченци, добрѣ запознати съ страната, за да извѣстятъ на казанитѣ работници за сформируванието на опълчението и да ги поканятъ да постѫпятъ въ редоветѣ му. Наистина, тази мѣрка не закѫсня да даде своя добъръ резултатъ: дърводѣлци, градинари, овчари облѣчени съ потури, опинци и кожени калпаци, започнаха да се явяватъ. Между дошлитѣ имаше много интелигентни българи отъ прѣселенцитѣ, така сѫщо сърби, старо-сърбиянци, гърци, черногорци и, чудно нѣщо, имаше цигани и турци. . . Такъвъ единъ турчинъ постѫпи и бѣше зачисленъ въ 3-я дружина.[1])

— Защо ли се приематъ разнородцитѣ, когато българското опълчение трѣбва да се състои исключително отъ българи? питаха се опълченцитѣ. А още повече да се приематъ турци!

Опълченцитѣ не крияха своята неприязненность къмъ своитѣ другари по орѫжие сърби, гърци и други, и не испущаха случай, да ги не боднатъ съ остри и обидни присмивки:

— Ей, брача сърби! . . . да ви е извѣстно, че у насъ нѣма „натракъ“ а само „напрѣдъ“. . . . Капитани! по балканитѣ нѣма гемии и не се ловатъ чируза, казваха на гърцитѣ.

— Защо не отидешъ при своитѣ? казваха опълченцитѣ на турчина, името и фамилията на когото не помня, да станешъ баши-бозукъ и да колишъ мирнитѣ българи? Въ опълчението можатъ да те убиятъ, освѣнъ това, намъ ще ни готвятъ свинско.

— За туй ще се бия съ моитѣ едновѣрци, отговаряше турчина, защото убиватъ и мѫчатъ мирнитѣ жители; а колкото се отнася до ястието, азъ и сухъ хлѣбъ може да ямъ, а по-нататъкъ каквато бѫде волята на Аллаха. — И той исказваше това тъй смирено и добродушно, щото съвършено обезорѫжаваше своитѣ другари — българи, които по-послѣ го обикнаха и

---

[1]) Този турчинъ съмъ го виждалъ до 1888 г. въ Пловдивската митница, гдѣто служеше, като митнишки стражаръ. Той е билъ турски войникъ, служилъ е въ видинския гарнизонъ, отъ гдѣто е избѣгалъ. Въ врѣме на Сръбско-Турската война, той бѣ постѫпилъ въ българския доброволчески отрядъ, съ който е вземалъ горѣщо участие въ войната съ турцитѣ.

се отнасяха съ него по другарски, а особено слѣдъ биткитѣ, въ които нашия турчинъ се би съ своитѣ единовѣрци не по-лошо отъ българитѣ. За жалость, не тъй се отнасяха къмъ дѣлото другитѣ народности, особено, „брачата“ сърби, но за това ще споменемъ по-долу. Впрочемъ, въ 3-та дружина имаше нѣколко гърци, които съчувственно се отнасяха къмъ българското свѣто дѣло. Единъ изъ между тѣхъ особено се отличаваше съ своята прѣвързаность къмъ българитѣ и съ пълната си готовность да се жертвува за православнитѣ — българи.

Този гъркъ[1]) бѣше, побѣлѣлия вече и закаления въ боеветѣ съ общия ни врагъ — Турция, — Караискаки. Караискаки бѣше старецъ прѣхвърлилъ вече 60 години. При всичко това, въ врѣме на походитѣ той винаги вървеше прѣдъ ротата не въ редоветѣ. Той бѣше освободенъ отъ учение и въ врѣме на похода не влизаше въ строя. Той не говореше по български, твърдѣ слабо се обясняваше по турски и наричаше опълченцитѣ „мой дѣтча“. Караискаки бѣше приетъ въ офицерския кружокъ на 3-я дружина.

— Караискаки! Гърцитѣ не обичатъ българитѣ, а ти си дошалъ да се биешъ за тѣхъ? попитваха го офицеритѣ,

— Азъ съмъ се билъ и ще се бия съ общия врагъ на народитѣ на Балканския Полуостровъ, а като православни християни ний трѣбва да помагаме на българитѣ, както и тѣ ни помагаха въ възстанието ни — „завѣрата“.

Съ приказъ по опълчението, още когато това послѣдното бѣше въ Кишиневъ, се прѣдписваше продукти и провиянтъ за опълченцитѣ да се приематъ отъ компанията „Коганъ, Горвицъ и Грегеръ“, но тъй като приеманитѣ отъ тая компания продукти винаги биваха недоброкачествени, то съ пристигването ни въ Плоещъ, съ приказъ по опълчението се заповѣдваше, въ случай че компанията продължава да отпуща недоброкачественни продукти, такива да се купуватъ отъ пияцата, а за да бждатъ артелщицитѣ добрѣ запознати съ мѣстнитѣ цѣни на прѣдмѣтитѣ за продоволствие, испратиха се отъ всѣка дружина по трима опълченеца въ ближнитѣ градове и села за да съберать свѣдѣния за цѣнитѣ на казанитѣ продукти. — Тжзи мѣрка отъ страна на началството имà добро послѣдствие: отъ

---

[1]) Въ 1891 година, прѣзъ м-цъ Мартъ, сждбата ни събра пакъ наедно съ 80 годишния старецъ Караискаки, само не на бойното поле вече, но въ IV-ия полицейски участъкъ въ столицата на свободна България!

пазаря се купуваха добри и прѣсни продукти, за туй и храната на опълченцитѣ бѣше вкусна и питателна. Готвеше се прѣимуществено чорба, пилафъ съ орисъ, каша отъ житенъ и мисиренъ болгуръ и гречнева крупа, а по нѣкой пѫтъ вмѣсто чорба се готвяше яхния.

Опълченцитѣ прѣдпочитаха житната, а особено мисирената каша. Разбира се, чорбата и яхнията се готвяха по български — съ добро количество пиперъ, за неудоволствие на кадровитѣ долни чинове, които, впрочемъ, скоро привикнаха къмъ лютото.

Въ Кишиневъ, и на първо врѣме въ Плоещъ, когато численностьта на ротитѣ бѣше незначителна, храната се готвеше за двѣ роти въ единъ котелъ; но когато отъ 12-ий Май численностьта на ротитѣ се увеличи, то съ приказъ по дружината се заповѣда на всѣка рота да си готви отдѣлно, съ който приказъ се заповѣдваше сѫщо на ротитѣ да избератъ кашавари, артелщици и коняри.

Офицеритѣ отъ 3-я дружина се храняха отъ офицерската кухня, която се устрои въ дружината и която се завеждаше отъ единъ ротенъ командиръ. Готвача бѣше отъ кадровитѣ долни чинове. Ястието бѣше вкусно и питателно, — а въ сѫщо врѣме и ефтино: не надминаваше 12 среб. рубли въ мѣсяцъ, разбира се, въ сѫщата сумма влизаше и виното.

Щомъ пристигна дружината въ Плоещъ, заповѣда се на ротнитѣ командири, да се погрижатъ и купятъ ротни артелни кола съ по два коня, които кола обязателно трѣбваше да бѫдатъ въ ротитѣ къмъ 15 Мая.

— Защо ли сѫ тѣзи кола, когато се очаква отъ Кишиневъ опълченския обозъ? казваха ротнитѣ командири; — при това отъ гдѣ ще намѣримъ подходящи кола?

Тоя взглядъ на ротнитѣ командири не бѣше правиленъ, защото подходящи кола лесно можаха да се намѣрятъ: румѫнитѣ за пари отъ дънъ-земя биха ги извадили!

Къмъ срѣдата на Май мѣсецъ въ опълчението пристигна кадра за българскитѣ конни стотни, които, съгласно Височайшето повелѣние, трѣбваше да се организиратъ, а именно офицеритѣ: ротмистритѣ Лосевъ, Невѣровъ и Лукашевъ, щабсъ-ротмистритѣ Языковъ, Ризенкампфъ и Муратовъ, капитанъ Бураго, щабсъ-капитанитѣ Ермоловъ и Ковалевъ, поручицитѣ Сомовъ и Сухонинъ, и 60 кадрови долни чинове.

Първия отъ казанитѣ офицери — щаб.-рот. Язиковъ, е отъ българско происхождение. Въ врѣме на Руско-Турската война — въ 1829 год. — неговия баща билъ взетъ отъ единъ висши офицеръ, който го въспиталъ и усиновилъ, като му далъ и името си. Той останалъ въ Руссия, гдѣто се оженва за рускиня. Отъ тоя бракъ е билъ роденъ младия Язиковъ, който впослѣдствие постжпилъ на военна служба и сега, по собственно желание, бѣ прикомандируванъ къмъ българското опълчение.

Щабсъ-ротмистръ Язиковъ не знаеше български, но живо се интересуваше отъ отечеството на своитѣ прадѣди българи. Той съ нетърпѣние очакваше щастливия день, когато ще види сформирувани коннитѣ български сотни, за туй бѣше твърдѣ недоволенъ отъ отлагание формируванието на сотнитѣ, а по-послѣ, когато се то съвършенно отложи, той съ явно неудоволствие напустна опълчението.

За командири на сотнитѣ бѣха назначени: на 1-а конна сотня капитанъ Бураго, 2-а щаб.-ротмистръ Ермоловъ, 3-я щаб. ротмистръ Скалонъ, 4-а щаб.-ротмистръ Ризенкампфъ, 5-а ротмистръ Лосевъ и 6-а ротмистръ Муратовъ. Останалитѣ офицери и кадровитѣ долни чинове се распрѣдѣлиха по сотнитѣ. Българскитѣ конни сотни се завеждаха отъ флигелъ-адютанта полковникъ Стакелберга.

Въ първата половина на Май мѣсецъ пристигна въ Плоещъ опълченския обозъ. За приеманието на тоя обозъ, състоящъ се отъ 102 кола отъ нѣмски образецъ, съ по два коня отъ депото на полковникъ Моравски, бѣха командирувани майоръ Поповъ и поручикъ Астафьевъ. Въ всѣка дружина бѣха дадени по 14 кола съ по два коня. Другитѣ кола останаха въ распорежданието на щаба на опълчението. Служащитѣ въ обоза редови и унтеръ-офицери бѣха кадрови. Назначението на обоза бѣше да вози слѣдъ опълчението прѣдмѣтитѣ за въоржжение, снаряжение, обмундирувание, а тъй сжщо сухаритѣ и провизията.

На 10 Май пристигна и командира на 3-я рота щабсъ-капитанъ Поповъ, комуто и прѣдадоха ротата. Къмъ това число, впрочемъ, бѣха пристигнали почти всички офицери назначени въ 3-я дружина, като се исключи капитанъ Ѳеодоровъ, командира на 1-ва рота.

Ето офицерския съставъ на опълчението:

Началникъ на опълчението генералъ Столѣтовъ.

Началникъ щаба на опълчението подполковникъ Риньkевичъ
Старши адютантъ по домакинската часть щаб.-кап. Ильинъ.
„ „ „ строевата часть щаб.-кап. Сухотинъ.
Ординарци щабсъ-ротмистритѣ Невѣровъ и Лукашевъ.
Младши ординарецъ поручикъ Сухонинъ.
Интендантъ на опълчението полковникъ Исаевъ.
Прикомандированъ при щаба ротм. Чиляевъ.
Прикомандирувани: капитанъ Яновичъ и Ефремовъ.

I-а Бригада.

Бригаденъ командиръ полковникъ Корсаковъ.
Бригаденъ священникъ архимандритъ Анфилохий Михаиловъ.

I-а Дружина.

Дружиненъ командиръ подполковникъ Кесяковъ.
Командиръ на 1-ва рота капитанъ Илишевъ.
„ „ 2-ра рота капитанъ Стражевски.
„ „ 3-та рота щаб.-капитанъ Полянски.
„ „ 4-та рота щаб капитанъ Красински.
„ „ 5-та рота щаб.-капитанъ Колесински.
Дружиненъ адютантъ поручикъ Новицки.
Дружиненъ ковчежникъ поручикъ Зякинъ.

Субалтьоръ-офицери: подпоручицитѣ Дѣловъ и Стояновъ, българи отъ Бессарабия.

Прикомандирувани: щаб.-капитанитѣ Любановски и Ламбухинъ.

Прикомандирувани: поручицитѣ Прилуцки, Саллогубъ и Савелѣевъ.

Прикомандирувани: прапорщикъ Валднеръ.
Старши врачъ надворни съвѣтникъ К. Боневъ.

II-а Дружина.

Дружиненъ командиръ майоръ Куртяновъ.
„ адютантъ поручикъ Богушевски.
„ ковчежникъ „ „ „
Командиръ на 1-ва рота капитанъ Медински.
„ „ „ 2-ра рота капитанъ Гурски.
„ „ „ 3-та рота щаб.-капитанъ Малининъ.
„ „ „ 4-та рота поручикъ Морозовъ.
„ „ „ 5-та рота поручикъ Обнински.

Придошле щаб.-капитанъ Волгинъ.
„ „ поручикъ Соколски.
„ „ поручикъ Шиваровъ, българинъ.
„ „ поручикъ Скорняковъ.
„ „ юнкеръ Андрей Блъсковъ, българинъ.
„ „ юнкеръ Маринъ Поповъ. „ „
„ „ юнкеръ Коста Паница. „ „
„ „ юнкеръ Атанасъ Узуновъ. „ „
„ „ д-ръ Савва Мирковъ. „ „

Полковникъ князъ Вяземски, командиръ на 2-а бригада.

II-а Бригада.

Бригаденъ командиръ полковникъ князъ Вяземски.
„ адютантъ поручикъ Астафьевъ.
„ священникъ попъ Драгановъ.

III-я Дружина.

Дружиненъ командиръ подполковникъ Калитинъ ⎫ турке-
„ адютантъ подпоручикъ Паликорповъ ⎭ станци.
„ ковчежникъ поручикъ Бѣляевъ.
Завѣдующи орхж. поручикъ Поповъ. ⎫ турке-
Командиръ на 1-ва рота капитанъ Феодоровъ. ⎭ станци.
„ „ „ 2-ра рота щаб.-кап. Усоевъ.
„ „ „ 3-та рота щаб.-кап. Поповъ, туркестанецъ.
„ „ „ 4-та рота поручикъ Филовъ, българинъ.
„ „ „ 5-та рота щаб.-кап. Стесель.
Субалтьоръ-офицеръ поручикъ Живаревъ, туркестанецъ.
„ „ „ „ подпоручикъ Добровски.
„ „ „ „ „ Кисовъ, българинъ.
„ „ „ „ „ Лазаровъ.
„ „ „ „ „ Гуджевъ, българинъ.
„ „ „ „ прапорщикъ Большевъ.
„ „ „ „ докторъ Вязанковъ, българинъ.

IV-а Дружина.

Дружиненъ командиръ майоръ Рѣдкинъ, туркестанецъ.
„ адютантъ поручикъ Карастелевъ.
„ ковчежникъ поручикъ Андрѣевски.
Командиръ на 1-ва рота капитанъ Р. Николовъ, българинъ.
„ „ „ 2-ра рота щаб.-кап. Михида.
„ „ „ 3-та рота щаб.-кап. Киселовъ.
„ „ „ 4-та рота щаб.-кап. Крейцъ-Бристъ.
„ „ „ 5-та рота пор. Кащалински, туркестанецъ.
Субалтьоръ-офицеръ: поручикъ Симански.
„ „ „ „ „ Забѣлинъ.
„ „ „ „ докторъ Угрюмовъ.

III-я Бригада.

Бригаденъ командиръ полковникъ Графъ Толстой.

V-а Дружина.

Дружиненъ командиръ подполковникъ Нищенко.
„ адютантъ поручикъ Рудолинъ.
„ ковчежникъ поручикъ Иващенко.

Командиръ на 1-ва рота капитанъ Сухомлиновъ.
„ „ „ 2-ра рота капитанъ Амосовъ.
„ „ „ 3-та рота щаб.-кап. Розановъ.
„ „ „ 4-та рота поручикъ Чернявски.
„ „ „ 5-та рота поручикъ Фонъ-деръ-Ховенъ.
Субалтьоръ-офицери: поручикъ Ильинъ.
„ „ „ „ „ Павловъ.
„ „ „ „ „ Плещински.
„ „ „ „ „ Сахаровъ.
„ „ „ „ „ Войцеховски.
„ „ „ „ „ Ламбухинъ.
„ „ „ „ „ Рутковски.
„ „ „ „ щаб.-кап. Пуцята.
„ „ „ „ капитанъ Поль.
„ „ „ „ подпоручикъ Николаевъ.
„ „ „ „ „ Маклотенко I.
„ „ „ „ „ Маклотенко II.

VI-а Дружина.

Дружиненъ командиръ подполковникъ Бѣляевъ.
„ адютантъ поручикъ Рубцовъ.
„ ковчежникъ поручикъ Сократовъ.
Командиръ на 1-ва рота щаб.-капитанъ Васильевъ.
„ 2-ра „ „ „ „ Якобсонъ.
„ 3-та „ „ „ „ Шостакъ.
„ 4-та „ „ „ „ Мещевъ.
„ 5-та „ поручикъ Линкольнъ.
щаб.-капитанъ Новлянски.
поручикъ Плещински.

Мнозина отъ поименованитѣ офицери бѣха прѣведени попослѣ въ дружинитѣ отъ второто опълчение, освѣнъ горѣпоименуванитѣ офицери, въ дружинитѣ приидваха и излизаха още много други.

Въ първата половина на Май мѣсецъ въ разни числа придойдоха въ дружината слѣдующитѣ офицери: подпоручикъ Божински въ 1-ва рота, поручикъ Термински въ 4-та рота, щаб.-апитанъ Товаровъ, щаб.-капитанъ Севрюкъ, щат.-капитанъ Мѣстниковъ, поручикъ Крушниковъ и капитанъ Григоровъ.

Както се вижда отъ бѣлѣжкитѣ — срѣщу името на всѣки офицеръ отъ 3-я дружина, почти половината бѣха туркестанци — офицери, безъ съмнѣние храбри, калени въ боеветѣ по туркестанскитѣ пѣсъчливи степи, но за туй хора съ характеръ грубъ, съ особенъ възгледъ на войната, всички съ високо за себе си мнѣние, което и не крияха. Това послѣдно обстоятелство не прѣмина, да не послужи за раздѣление на офицеритѣ отъ 3-я дружина на два лагера, но за това ще кажа по-послѣ. Сега ще кажа, изобщо, за всичкитѣ офицери и кадровитѣ долни чинове, дали тѣ напълно отговаряха на своето назначение или не. Наистина, въпросъ твърдѣ деликатенъ, на който мжчно е да се отговори положително или отрицателно. При всичко това, азъ мисля, че тѣ не съвсѣмъ отговаряха на своето високо назначение и то не че бѣха офицери отъ долна проба; напротивъ, назначенитѣ офицери въ опълчението бѣха интелегентни и се отличаваха съ знанието на службата. По мое мнѣние найголѣмия тѣхенъ недостатъкъ се заключаваше въ това, че тѣ бѣха отъ разни войскови части, расположени по всичкитѣ краища на обширното Русско Царство.

Тукъ имаше офицери отъ армията, гвардията, младата гвардия, стрѣлковитѣ гвардейски и негвардейски, линейнитѣ сибирски и туркестански батальони, както и кирасири и кавалерийски офицери. Тукъ имаше стари закалени службисти и юноши, които едвамъ започваха да служатъ. Тѣзи офицери отъ разно общественно положение и войнишки закалъ, мисляхъ азъ, на да ли ще можатъ да се сплотятъ тъй тѣсно, щото задружно и въ пълна гармония да посѣятъ въ сърдцата на своитѣ ученици — опълченци онѣзи начала, които сж необходими за единъ добрѣ нравствененъ, дисциплиниранъ и самоотверженъ войникъ.

Колкото се отнася до долнитѣ чинове, азъ ще кажа, че едната часть отъ тѣхъ не съвсѣмъ отговаряха на своето назначение. Тѣ, както и офицеритѣ, бѣха отъ разни части. Освѣнъ това, една часть отъ тѣхъ бѣха отъ запаса на армията и сами имаха нужда отъ учители. Но най-главното, между тѣхъ имаше и такива, които обичаха и да си попийнуватъ. Впрочемъ, друго яче неможеше и да бжде: кой командиръ на частьта би си далъ най-добрия унт.-офицеръ, а за себе си оставилъ посрѣдственнитѣ! Менъ лично ми сж извѣстни още отъ 1872 год. двоица унт.-офицери отъ батальона, въ който азъ слу-

жахъ, които, както се казва, въ недѣлята седемъ деня биваха „подгулявши“ и тѣзи унт.-офицери сега бѣха въ опълчението и просвѣщаваха „булгарцитѣ“! Съвсѣмъ друга щѣше да бѫде работата, ако се назначеха въ опълчението, както офицеритѣ, тъй сѫщо и кадровитѣ долни чинове отъ частитѣ расположени въ южнитѣ губернии, въ които части имаше много офицери и унт.-офицери — българи — отъ колониститѣ, които безъ съмнѣние имаха по-опрѣдѣлено понятие за българитѣ.

До каква степень нѣкои отъ офицеритѣ имаха смѫтно понятие за България, служи за доказателство слѣдующето обстоятелство. Когато въ 1876 год. ний българитѣ се приготовляхме да тръгнемъ за Сърбия, моя батальоненъ командиръ, майоръ Потемкинъ, наскоро дошелъ отъ сѣверъ, ми зададе между другитѣ и слѣдующия въпросъ.

— Кажете, моля ви, кой е вашия български князъ и много ли войска имате? — А когато азъ му расправихъ за положението на България, той възкликна. — А, а значи, вий, българитѣ, съвсѣмъ сте поробени?!!

Въ началото на Май мѣсецъ съ приказъ по опълчението се обяви, че до второ распореждание, виновнитѣ въ извършвание на углавни прѣстѫпления — опълченци ще се прѣдаватъ за сѫдение въ полевия сѫдъ, а съгласно приказа по сѫщото опълчение, отъ 22 сѫщий Май, въ всѣка дружина се учреждаваха дисциплинарни сѫдилища, въ съставъ: — прѣдсѣдатель ротенъ командиръ — капитанъ, двама офицери — ротни командири — членове, и дѣловодитель — субалтьоръ-офицеръ.

Въ 1-ва дружина се назначиха: прѣдсѣдатель капитанъ Стражевски, членове щаб.-капитанитѣ Лобановски и Рогозински и дѣловодитель поручикъ Лебедевъ.

2-ра дружина, прѣдсѣдатель — капитанъ Мединскии, членове поручикъ Сокальски и Шиваровъ и дѣловодитель поручикъ Скорняковъ.

3-тя дружина, прѣдсѣдатель щаб.-капитанъ Усовъ, членове щаб.-капитанъ Поповъ и поручикъ Живаревъ и дѣловодитель подпоручикъ Кисовъ.

5-та дружина, прѣдсѣдатель капитанъ Сухомлиновъ, членове щаб.-кап. Пуцята и поручикъ Рудолинъ и дѣловодитель поручикъ Рутковски.

6-та дружина, прѣдсѣдатель щаб.-кап. Васильевъ, членове щаб.-кап. Якобсонъ и поручикъ Сахаровъ и дѣловодитель Плещински.

Съгласно сѫщия приказъ по опълчението, когато споредъ прѣстѫплението, виновнитѣ не се сѫдятъ отъ полевия сѫдъ, тѣ се привеждатъ отъ началника на опълчението въ разряда на щрафованитѣ, а когато извършатъ ново прѣстѫпление, изключаватъ се отъ редоветѣ на опълчението, като недостойни да служатъ въ тѣхъ и да съдѣйствуватъ за освобождението на отечеството си.

Въ първитѣ числа на Май мѣсяцъ се разнесе по лагера слухъ, че жителитѣ отъ г. Самара (Руссия) скоро щѣли да испратятъ на опълчението едно знаме, което щѣло да се даде на една отъ дружинитѣ.

Тоя слухъ за знамето се сбѫдна. То се донесе отъ самарския кметъ — Кожевенникова, и члена на кметството Алабина. Това знаме на 6-й Май се прикова на дръвцето, освѣти се и се прѣдаде на 3-я дружина.

Извѣстието за пристиганието на депутацията отъ г. Самара съ знамето привлече въ Плоещъ много българи отъ далечнитѣ български центрове, като Кишиневъ, Болградъ, Измаилъ, Рени, Брапла и др.

Деньтъ — 6 Май — отъ сутриньта бѣше облаченъ. При всичко това, на разсъмнуванпе започнаха да прииждатъ на тълпи плоещскитѣ жители съ своитѣ гости — българи — отъ другитѣ градове. Извършванието на церемонията бѣше назначено въ 2 часа слѣдъ обѣдъ. Къмъ това врѣме дойде въ лагера на опълчението Негово Императорско Височество Главнокомандующия, Николай Николаевичъ, съ Августѣйшия] си синъ Николай Николаевичъ младшии, конвоиранъ отъ терскитѣ казаци. Генералъ Столѣтовъ посрѣщна Великия Князъ и му подаде строевой рапортъ. Великия Князъ поздрави опълченцитѣ, които бѣха построени въ взводни дружинни колони. По срѣдъ лагерния площадъ бѣ приготвено всичко потрѣбно за освѣщение на знамето. На една голѣма маса, покрита съ черковна покривка, бѣха турени Св. Евангелие, Кръста, походнитѣ дружинни икони, чаша съ св. вода, а тъй сѫщо платнището на знамето и лентитѣ съ дръвцето. При масата чакаха архимандритъ Анфилохий и священ. П. Драгановъ. Тукъ бѣха сѫщо и упълномощенитѣ отъ г. Самара: градския кметъ Кожевенниковъ и члена отъ кметството статския съвѣтникъ Алабинъ, които, както се каза по горѣ, бѣха донесли знамето.

Ето и описанието на самото знаме:

Широко платнище, съшито отъ трицвѣтни плата: бѣлъ, аленъ и синь, съ ленти отъ сжщитѣ цвѣтове. По срѣдата на платнището — черенъ кръстъ украсенъ съ златни арабески; въ срѣдата на кръста: отъ едната страна на знамето образа на Иверската Св. Богородица, а на другата — изображението на българскитѣ святители Кирилъ и Методий. На алената лента — шитъ съ злато надписъ: „Болгарскому народу". Дръвцето черно съ позлатена скоба, украсено съ срѣбърно, позлатено съ емайль, копие въ старо русски стиль; на скобата надписъ: „Болгарскому народу, городъ Самара, 1876 год."

Това знаме е било приготвено за Априлското възстание още въ миналата година, но поради несполуката на това възстание, завършено съ кланетата въ Батакъ, Перущица и проч., то не е било испратено по назначение дȍ настоящето врѣме, когато се прѣдстави възможность да се прѣдаде на българското опълчение.

Великия Князъ, като обиколи опълчението и се спрѣ при аналоя, заповѣда на барабанчика да удари бой: „на молитва" и се опжти къмъ масата, приготвена за освѣщение на знамето. Даде се команда: „Дружини на молитву, шапки долой!" Войницитѣ взеха пушкитѣ си за молитва и си снеха шапкитѣ. Слѣдъ това бѣ извиканъ отъ строя унт.-офицера отъ 3-я дружина Марчинъ, който бѣ назначенъ за знаменосецъ.

Когато настжпи врѣме за прибивание на платнището къмъ дръвцето, самарския прѣдставитель Кожевенниковъ подаде на табла на Негово Височество чукче и гвоздеи. Великия Князъ, като се прѣкръсти три пжти, заби първитѣ три гвоздея: горѣ, по срѣдата и долу на платнището, а подиръ това предаде чукчето на Августѣйшия си синъ. Подиръ Негово Височество, Великия Князъ Николай Николаевича младши и други военачалници единъ слѣдъ другъ забиха по единъ гвоздей: генералъ адютантъ Непокойчицки, генералъ Столѣтовъ, бригаднитѣ командири, началникъ щаба на опълчението, дружиннитѣ командири и офицеритѣ отъ 3-я дружина. Подиръ тѣхъ Великия Князъ подаде чукчето на пристжствувавшия при тоя обрядъ воевода Цеко Петковъ. Този послѣдния, като взе чукчето, прѣкръсти се и като заби гвоздея, каза: — Дай Боже на добъръ часъ! Нека русския Богъ да ни помогне щастливо да свършимъ великото дѣло!

Слѣдъ дѣдо Цѣко забиха по единъ гвоздей прѣдставителитѣ отъ Самара, архимандритъ Анфилохий, попъ П. Дра-

Генералъ Столѣтовъ, колѣничилъ приема знамето.

гановъ, прѣдставителя на кишеневското българско общество И. С. Ивановъ и старшината на плоещската депутация, Иванъ Котленски, на когото Негово Височество каза: „Дай Боже по-скоро да се свърши въ ваша полза.“

Най-послѣ, забиха гвоздеи и опълченцитѣ отъ всѣка дружина по единъ. Послѣдния гвоздей бѣ забитъ отъ знаменосеца на 3-я дружина, унт.-офицера Антонъ Марчинъ.

Подиръ това, Негово Височество Главнокомандующия, върза лентата на бантъ на знамето, дигна го отъ масата и го подаде на Столѣтова, който, споредъ русския уставъ, колѣничи, за да приеме знамето, и стоя всичкото врѣме на колѣни до като архимандритъ Анфилохий чете надъ полунаклоненото знаме побѣдоносна молитва и го поръси съ св. вода. Послѣ, Негово Височество взе отъ Столѣтова знамето и саморѫчно го подаде на знаменосеца Марчина; за асистентъ на послѣдния бѣ назначенъ опълченеца Булаичъ.

Още отъ сутреньта гѫсти и тъмни облаци се носяха по небето, а когато знаменосеца вдигна знамето и платнището зашуме въ въздуха, на тъмния горизонтъ блѣсна свѣткавица, раздаде се страшенъ грьмъ, а слѣдъ малко заваля дъждъ, който поръси освѣтеното вече знаме.

— Добро начало, добъръ знакъ. Това е за щастието на България, гдѣто Богъ поръси нашето знаме, казваха опълченцитѣ и присѫтствувавшитѣ българи.

Барабанитѣ удариха „отбой“. Опълченцитѣ си туриха калпацитѣ, по команда взеха на рамо, а слѣдъ това на караулъ, и знаменосеца, по срѣдъ общия викъ „ура“ и биението на барабанитѣ, прѣдшедствуванъ отъ дружинния адютантъ, отнесе знамето въ 3-я дружина.

— Поздравлявамъ ви, юнаци, съ знамето, извика Главнокомандующия. Надѣвамъ се, че вий юнашки ще послужитѣ подъ него и ще избавитѣ вашитѣ братя отъ турското робство.

Разбира се, че тия слова на Великия Князъ бѣха посрѣщнати съ въсторженни „ура“ отъ опълченцитѣ и отъ присѫтствувавшето множество българи.

Най-послѣ, дружинитѣ въ взводна колона минаха покрай Главнокомандующия въ церемонияленъ маршъ.

Трѣбва ли да казвамъ, че този день бѣше единъ отъ най-тържественитѣ дни за опълченцитѣ, особено за тѣзи отъ 3-я дружина? Щомъ опълченцитѣ се распустнаха, слѣдъ церемо-

ниялния маршъ, гайдитѣ, кавалитѣ и цигулкитѣ засвириха около 3-я дружина и сговорния хоръ на пѣснопойцитѣ развесели околностьта. Опълченцитѣ отъ другитѣ дружини и множество граждани отъ Плоещъ се тълпяха около 3-я дружина. поздравляваха: първитѣ — своитѣ другари, а вторитѣ сътечественницитѣ си съ знамето, като имъ исказваха хиляди благопожелания. Тържеството се продължи късно до вечерната заря.

На 7-й Май прѣдставителитѣ на българското въ Плоещъ общество дадоха обѣдъ на депутацията отъ г. Самара и на офицеритѣ отъ българското опълчение. съ генералъ Столѣтова за чело. На тоя обѣдъ се пиха много наздравици. Първитѣ двѣ бѣха прѣдложени отъ генералъ Столѣтова и Ив. С. Иванова за Императора. Слѣдъ много наздравици г-нъ Алабинъ пи наздравица за българското опълчение, като завърши така: „това цвѣтенце да даде раскошенъ плодъ за щастието и славата на България и Руссия.“

Въ отговоръ на тая наздравица генералъ Столѣтовъ прѣдложи такава за Самарцитѣ и тѣхнитѣ прѣдставители — виновницитѣ на вчерашното тържество. На тоя тостъ г-нъ Алабинъ отговори:

„Не на насъ, господа, се пода тая честь. Ний сме само една нищожна часть, едно малко ѫгълче отъ нашата Руссия и не едни ний съчувствуваме на васъ нашитѣ братя: тя цѣлата е на едно съ насъ! На насъ се падна само щастието да се явимъ прѣдъ васъ първи изразители на нейнитѣ всенародни чувства, за туй позволете ми да прѣдложа тостъ за славата, честьта и процъвтяванието на Руссия, която ще помогне на българския народъ съ бой да добие свободата си, за която той е придобилъ свято право съ всичкитѣ свои многовѣковни страдания и съ неотдавно пролѣтитѣ ужасни потоци мѫченическа кръвъ,“

Слѣдъ тая прочувствувана рѣчь, мѣстнитѣ българи поднесоха на Самарскитѣ упълномощени слѣдующия адресъ:

Почитаеми Господа!

Българитѣ, присѫтствували на 6-й Май т. г., при прѣдаванието на 3-я дружина отъ Българското опълчение, посвѣтеното отъ Самарското общество на българския народъ, знаме, считатъ за свой дългъ, да Ви искажатъ, почитаеми Господа, своята искренна признателность къмъ Самарското общество, за толкова високата честь и внимание къмъ страдающия български

народъ. Донесеното отъ Васъ свято знаме служи за ново доказателство на онова живо участие, което русския народъ винаги е вземалъ въ сѫдбата на нещастната България, която очаква отъ русския народъ своето освобождение, започнато вече съ волята на Августѣйшия Всероссийски Монархъ Александръ II-й, естественния покровитель и защитникъ на угнетенитѣ християни на истокъ. Събитието на 6-й Май въ българския лагеръ въ Плоещъ, гдѣто Негово Височество Главнокомандующия на дѣйствующата армия пръвъ благоизволи да вдигне и прѣдаде на знаменосеца отъ 3-я дружина това знаме, ще остане незабравимо въ паметьта и историята на българитѣ.

Високо цѣнимъ вниманието на Самарското общество, за туй покорно молимъ да му прѣдадете, че българския народъ благоговѣе прѣдъ този скѫпъ даръ.

Приемете увѣрение въ искренното ни къмъ Васъ почитание и душевната ни прѣданность. (Слѣватъ подписи).

Слѣдъ прочитанието на тоя адресъ, прѣдложени бѣха тостове за князъ Черкаски, Аксакова, Черняева, за всичкитѣ русски дѣятели по славянското дѣло, за вѣчното „единение“ на руситѣ и българитѣ и за здравието на цѣлия русски народъ, който приноси такива голѣми и кървави жертви за свободата на славянството.

На 8-й Май всичкитѣ дружини бѣха събрани въ интервала на 1-а и 2-а дружини и подведени подъ клѣтва.

Деньтъ на 11-й Май се ознаменува за опълченнието съ производството на по-достойнитѣ и знающи службата опълченци въ ефрейторско звание. Отъ 3-я рота се произведоха: Савва Бъчеваровъ, Д. Кисса, П. Грекъ, Ф. Кропторъ, Василъ Стратовъ, Н. Ганчевъ, Ж. Поповъ, Г. Дамяновъ, Д. Кънчевъ, Ст. Минковъ и Т. Савовъ.

Редовното учение съ опълченцитѣ се бѣ започнало още отъ 3-й Май. Тукъ, както и въ Кишиневъ, учителитѣ и ученицитѣ неуморно се трудеха. Учението се продължаваше по-вече отъ 12 часа прѣзъ деньтъ и то подъ съвършенно открито небе, подъ палящитѣ слънчеви лѫчи. Тукъ, както и въ Кишиневъ, на първо врѣме, офицеритѣ продължаваха да се въсхищаватъ отъ способностьта и усърдието на своитѣ ученици. Но по-нататъкъ, малко по малко, тѣ започнаха да охладняватъ къмъ тѣхъ и да се съмняватъ, както въ способностьта, така и въ усърдието

имъ. Впрочемъ, това трѣбваше и да се очаква, и то не че бѣха неусърдни и неспособни опълченцитѣ, но за туй, както казахъ и по-горѣ, защото: първо, — дѣйствително, бѣхме започнали да вдълбявами въ главитѣ имъ разни прицѣлни линии и жгли, мъртви пространства, офицерски, унтеръ-офицерски и ефрейторски караули и проч.: и второ, — защото тукъ въ Плоещъ започнаха да прииждатъ всѣки день нови и нови партии опълченци отъ по нѣколко человѣка, които още въ сѫщия день се зачисляваха въ дружината, прѣдварително обмундирувани и въоржжени, и се туряха въ общия строй. [1]) Прииждането на опълченцитѣ се продължаваше до деньтъ на тръгването ни въ походъ, па даже и въ врѣме на похода. Отъ 1-й Юний, обаче, вече не се приемаха нови опълченци, защото още къмъ 22-й Май численностьта на ротитѣ достигаше до 200 человѣка, а между това учители унтеръ-офицери, като се исключи расхода: дежурни, въ караулъ, ординарци, въ командировка и болни, на лице оставаха съвсѣмъ малко: 5 — 6 человѣка въ рота, — така щото падаше се на около 40 опълченци по единъ учитель, който бѣше сжщеврѣменно и дядка. Разбира се, че това число на учителитѣ далеко не отговаряше на численностьта на ротитѣ, още по-вече, като се вземе въ внимание, че всѣки день прииждаха нови опълченци, които трѣбваше винаги да се обучаватъ отдѣлно отъ по-напрѣдъ придошлитѣ, а пъкъ нѣмаше физическа възможность да се показва на всѣки новъ опълченецъ отдѣлно. Между това, програмата за обучението на опълченцитѣ значително се бѣше разширила. Съ тѣхъ трѣбваше да се прѣминатъ, освѣнъ всичкитѣ отдѣли на военното искуство, които прѣминаватъ русскитѣ войници, напримѣръ: единично, редично, взводно и ротно учение, гарнизонна служба и т. н., но трѣбваше още всѣки день учението да се свършва съ церемонияленъ маршъ, а като вѣнецъ на всичко това, изискваше се да се прѣкара и

---

[1]) Тукъ му е мѣстото да забѣлѣжимъ, че при приемането на опълченцитѣ не всѣкога се отбираха физически здрави и безъ недостатъци. Имаше приети и еднооки и съ криви ржцѣ, па даже и сакати въ краката. Такива се приемаха не отъ нужда, но защото съ сълзи моляха да ги приематъ, като увѣряваха, че недостатъцитѣ нѣма да имъ прѣчатъ да се биятъ съ турчина, въ биткитѣ съ когото биле получили тия поврѣждения. Единъ съ крива въ лакътя дѣсна ржка, като молеше да го приематъ, казваше: „На Царь Александра трѣбватъ хора не само за пушка, но и за други работи. Нека ме вzематъ да готвя храна на момчетата тукъ, пъкъ като отидемъ отсрѣща, тамъ ще ме видите какво струвамъ". Другъ единъ, безъ дѣсно око, не искаше да остави строя. Поради тоя недостатъкъ неможеше да се прицѣлва споредъ правилата, но при все това, той излѣзе единъ отъ първитѣ стрѣлци.

съкратения курсъ по стрѣлбата, която се и започна отъ 7-и Май. Ето видоветѣ на стрѣлбата: отъ 100 крачки — 2 пѫти, 200 крачки — 4 пѫти, 300 крачки — 4 пѫти, 400 крачки — 2 пѫти, 500 крачки — 1 пѫть и 600 крачки — 2 пѫти. На добритѣ стрѣлци се разрѣшаваше да стрѣлятъ съ двойно число патрони. И всичко трѣбваше да се прѣмине, колкото е възможно по-скоро, защото никой не знаеше колко врѣме има на расположение. Напротивъ, като се почне отъ генерала, до послѣдния опълченецъ, всѣки очакваше ежеминутно да ни вдигнатъ въ походъ. Разбира се, въ такъвъ случай, началството излизаше вънъ отъ кожата си отъ старание, трудътъ у него се бѣ удвоилъ, но въ резултатъ — очакванiя и желаемия успѣхъ не се виждаше. Повтарямъ, друго яче неможеше и да бѫде, при всичко че опълченцитѣ всѣкидневно се занимаваха подъ открито небе по-вече отъ 12 часа, — отъ зори до мръкване. Учителитѣ не успѣваха да покажатъ каквото трѣбва на всѣки опълченецъ поне по веднѫжъ. Началството започна да се вълнува. Първия ентусиязмъ и спокойната увѣренность започнаха да отстѫпватъ мѣсто на малодушието и трѣскавата нервозность. — Моя страхъ за разочарованието на русскитѣ офицери отъ българитѣ започна да се сбѫдва. Тѣ захванаха да се съмняватъ въ способностьта на опълченцитѣ.

— „Лентяи“! „Остолопи“! взеха да се чуватъ отзиви.

Тѣзи отзиви, впрочемъ, бѣха отдѣлни; болшинството офицери продължаваше да се занимава спокойно, усърдно и добросъвѣстно.

Тукъ му е мѣстото, мисля, да отбѣлѣжа, че и мнозина отъ опълченцитѣ бѣха не съвсѣмъ безупрѣчни. Честитѣ прѣминувания на опълченцитѣ отъ една дружина или рота въ друга, тѣхнитѣ самоволни отлѫчки отъ частитѣ, бѣгствата и недисциплинарностьта имъ, естественно накараха русскитѣ офицери и унтеръ-офицери, служили въ войскови части съ традиции, научени да виждатъ дисциплинирани войници, готови винаги, да испълняватъ свѣто своитѣ войнишки обязанности, справедливо да негодуватъ.

Между това, врѣмето со минаваше. Започнаха да се пръскатъ слухове, че русската армия скоро щѣла да прѣмине Дунава, че е имало вече артилерийски бой между турцитѣ и руситѣ, въ които руситѣ унищожили на Дунава два турски броненосца, — съ една рѣчь, прѣдвиждашо се скоро прѣми-

нуването на русската армия прѣзъ Дунава, а ний продължавахме да се занимаваме далеко отъ театра на военнитѣ дѣйствия. Горнето обсоятелство раздразняваше русскитѣ офицери отъ опълчението.

— Кой дяволъ ме накара, да приема да служа въ това проклѣто опълчение! се чуваха окайвания. Его нашитѣ скоро ще минатъ Дунава, а ний ще стоимъ тукъ.

Това раздразнение се отразяваше и на висшето началство, което сжщо бѣше започнало да се колебае, и, най послѣ, бѣше дошло до заключение, че българитѣ не биле войнственъ народъ и за туй не трѣбвало опълченцитѣ да се пущатъ въ бой, а да се употрѣбятъ за вжтрѣшна служба въ заетитѣ отъ русската армия градове. Това рѣшение бѣ взето отъ военния съвѣтъ у началника щаба на дѣйствующата армия — генералъ Непокойчицки. Горнето рѣшение накара нѣкой отъ офицеритѣ да изгубятъ самообладанието си:

— Петровъ! Лентяй, осталопъ! Нищо не знаешъ? Стоишъ съ распуснати рамена, като чювалъ! викаше ротния командиръ. Взводни командири! я убери стомаха на Богданова! какво го е распусналъ като брадата си?

Разбира се, че взводния командиръ испълняваше това приказание по своему.

— Нищо не може да се направи съ тѣзи мързеливци, заключаваше ротния командиръ, и се оттегляше на страна.

Слѣдъ малко се събираха, обикновенно, нѣкои отъ ротнитѣ командири „отвести душу,“ както си казваха тѣ. Тогава въ ротитѣ имъ оставаха пълни господари унтеръ-офицеритѣ и, разбира се, при обучението нѣкои отъ тѣхъ се ползуваха съ всички вспомагателни срѣдства, като „въ зуби, морду и подзатилникъ.“ По тоя начинъ юмруцитѣ си извоюваха въ опълчението право на гражданство.

Опълченцитѣ почнаха да се оплакватъ на ротнитѣ си командири отъ унт.-офицеритѣ, но нѣкои отъ ротнитѣ, вмѣсто да изслушатъ жалбитѣ и да накажатъ виновнитѣ, изсхокваха обиденитѣ, като имъ прикачваха всевъзможни обидни епитети, като: „сволочь“, „татары,“ „дармоѣды“ и пр.

— „Татары! Васъ ви учатъ, за васъ отиваме да мремъ, а вий идете да се жалвате отъ своитѣ учители? . . . . Учете се добрѣ, за да ви не биятъ!“

— Ваше благородие, какъ ще се учимъ, се осмѣляваше да каже нѣкой отъ опълченцитѣ, когато учителитѣ не успѣватъ да ни показватъ.

Такъвъ смѣлчакъ, обаче, по нѣкога получаваше удовлетворение въ видъ на юмрукъ или плѣсница.

Опълченцитѣ, като виждаха, че тѣхъ злѣ ги третиратъ и че не могатъ да намѣрятъ защита отъ произвола на по-долньото си началство, започнаха да охлаждаватъ къмъ учението.

— Какво е това учение? си говоряха опълченцитѣ, цѣлъ день ни държатъ на слънцето за нѣкакви си прицѣлни линии, маршировки, бой съ щика и др. Ний и безъ тѣзи „на плечо,“ „траектория“ и пр. сме се били съ турцитѣ не по-лошо отъ тѣхъ (русскитѣ доброволци въ Сърбия).

Съ една рѣчь, отношенията между началницитѣ и опълченцитѣ крайно се измѣниха, но само между опълченцитѣ българи. Напротивъ, началството явно покровителствуваше сърбитѣ, черногорцитѣ и др., които, впрочемъ, неоправдаха впослѣдствие това покровителство.

А че не всѣкога намираха опълченцитѣ защита, азъ бихъ можалъ да приведа много факти, но ще се огранича само съ слѣдующитѣ:

Единъ день дохожда при мене опълченеца Николовъ, отъ 1-а рота, и ми заявява жалба, че фелдфебеля го много биялъ, защото неможалъ да прави ружейни приеми и да ходи въ кракъ.

— Какъ мога да ходя въ кракъ и да правя приеми. каза той, когато азъ съмъ постжпилъ едва прѣди нѣколко дена?

Азъ го пратихъ при ротния му командиръ. На другия день пжтьомъ попитахъ поручикъ Живарева, който врѣменно командваше 1-ва рота, за жалбата на опълченеца Николова.

— Разбира се, азъ оставихъ жалбата му безъ послѣдствие, ми отговори той. Неужели вий искате да туря фелдфебеля подолу и да го накажа за единъ „паршивъ“ българинъ? Тогава нѣма да имаме мира отъ жалбитѣ на този неблагодаренъ „дрянной“ народъ! . . . . На този отговоръ азъ забѣлѣжихъ поручику Живареву, че той би трѣбвало да бжде по-деликатенъ и да не напада, поне въ мое присжтствие, тъй несправедливо народа, къмъ който принадлежа и азъ, слѣдователно, да не оскърбява националното чувство на своя другарь по оржжие.

— Това къмъ васъ не се отнася, ми отговори поручикъ Живаревъ небрежно. Вий сте русски офицеръ!

Е, слѣдъ такъвъ отговоръ, върви и се расправяй! Впрочемъ, по нѣкой пѫтъ се распитваха обиденитѣ и побойницитѣ, но послѣднитѣ почти винаги излизаха прави, а първитѣ се наказваха. По нѣкога и сѫдебнитѣ разбирателства бѣха не съвсѣмъ безпристрастни. Ето единъ случай, който показва твърдѣ нагледно, до колко г. г. сѫдиитѣ бѣха проникнати въ своята сѫдийска обязаность съ чувствата на справедливостьта.

Единъ день ефрейтора отъ 1-ва рота — Драченко — извежда К. Танасова и още едного опълченеца, недавно зачисленъ въ ротата, на единично обучение. Въ врѣме на маршируването Танасовъ никакъ не можалъ да върви въ кракъ (ногу); тогава Драченко налита на Танасова и като му нанися нѣколко удари по врата, хваща му пушката и съ нея го тласва нѣколко пѫти. Танасовъ, безъ да продума дума, обръща се и си отива при палатката, като оставя пушката си въ рѫцѣтѣ на Драченко. Драченко отива при Танасова и го кара да иде на учение. Послѣдния не се мръдва отъ мѣстото си, като говорилъ високо, че и ротния командиръ даже не се билъ отнасялъ тъй жестоко съ опълченцитѣ, както него — Драченко. Отъ тѣзи думи на Танасова, Драченко дохожда въ ярость, спуща се, хваща жертвата си за долнята джука и я влѣче къмъ пушката. Отъ това безчеловѣчно влачение, джуката на Танасова се раскѫсва и бликва кръвь. Всичко това става почти въ присѫтствието на ротата, която на стотина крачки се занимава съ единично учение. Танасовъ, окървавенъ, отива при ротния командиръ да се жалва.

Ротния командиръ, поручикъ Живаревъ, привиква ефрейтора Драченко, распитва го за случая, но Драченко безъ стѣснение, изопачва работата така:

— Когато азъ се занимавахъ съ Танасова и другаря му, той не искаше да ходи въ кракъ, не държеше пушката си на „плечо“ както трѣбва, и за това азъ се приближихъ до него и започнахъ да броя, но той пакъ не слушеше; тогава азъ му хванахъ крака съ цѣль да го поправя, а Танасовъ, като хване пушката си съ двѣтѣ рѫцѣ, тъй силно ме тласна, щото азъ залитнахъ.

— Ну, доволно, доволно! Върви си гледай работата, му казва поручикъ Живаревъ.

Назначи се разслѣдвание отъ което се установи напълно лъжливостьта на Драченковитѣ показания, а единъ цѣль взводъ подтвърди ония на Танасова.

Слѣдъ всичко това, съ приказъ по дружината Танасовъ се даде подъ сѫдъ, за нанасяние ударъ на своето началство, при испълнение на служебнитѣ му обязанности.

Започна се сѫдебно разбирателство. Поручикъ Живаревъ, който трѣбваше да се отведе, понеже подсѫдимия бѣше отъ неговата рота, се стараеше по всѣки начинъ да оскубне отъ свидѣтелитѣ нѣщо въ полза на обвинението, но тѣ показваха каквото бѣха видѣли и веднъжъ вече показвали на прѣдварителното слѣдствие. Само единъ отъ свидѣтелитѣ, опълченеца Цоневъ показа, че Танасовъ, като се обърналъ, сърдито тласналъ пушката си въ рѫцѣтѣ на ефрейтора Драченко.

— Стига, стига! извика поручикъ Живаревъ. Ну, какво господа? Нима това не стига? Обърналъ се и тласналъ пушката...

Щабсъ-капитанъ Поповъ, който замѣстяше Усова, намираше, че Танасовъ не е виновенъ въ нанасяние ударъ на началника си, а е виновенъ само въ неиспълнение на заповѣдьта му; но прѣдъ видъ на това, че Танасовъ е младъ опълченецъ, и не му е билъ още расказванъ дисциплинарния уставъ и не билъ запознатъ съ послѣдствията отъ неиспълнение на началническата заповѣдъ, и, че Драченко самъ прѣдизвикалъ Танасова къмъ това неиспълнение на заповѣдьта му, той бѣ на мнѣние Танасовъ да се оправдае. При всѣ това Танасовъ бѣ осѫденъ да се прѣведе въ разряда на щрафованитѣ и на петдесетъ удара съ пръчки.

Живаревъ тържествуваше.

При разглежданието на това дѣло, азъ присѫтствувахъ въ качеството дѣловодитель на сѫда. Позволихъ си да попитамъ поручика Живарева: колко пѫти той бѣ расказалъ на Танасова за дисциплинарния уставъ.

— Колко пѫти сѫмъ му расказвалъ, то е моя работа, Танасовъ е войникъ и трѣбва да знае, че за всѣко нарушение и неиспълнение на началническата заповѣдь виновния се наказва . . . . натъртено ми отговори поручикъ Живаревъ.

Нѣкои отъ офицеритѣ започнаха да пущатъ разни нелѣпи слухове за опълченцитѣ, като напримѣръ, че тѣ ужъ пиянствували, крадяли, че часовитѣ при Царя и Великия Князъ заспивали, и даже, че нѣкои отъ опълченцитѣ вадяли тесацитѣ си срѣщу генралъ Непокойчицки и др. т.

Мѫчно вървеше обучението на опълченцитѣ, особенно въ първата половина на Май м-цъ. Въ този периодъ най-много

пристигаха младежи да се записватъ въ опълчението и пристигаха не изведнъжъ, а всѣки день по нѣколко человѣка въ рота. Въ втората половина на Май въ ротитѣ имаше доволно подготвени опълченци, които вече можаха да учатъ своитѣ новодошли и по-слаби по учението другари. Това мнѣние по нѣкога исказваха и ротнитѣ командири:

— Взводний командиръ Потапенко, не тъй учишъ! забѣлѣзваше ротния командиръ, иди се поучи у Радева!

— Овсейчукъ! ще ти назнача Василева да те учи!

Както казахъ по-горѣ, на 11-й Май най-добритѣ показавши успѣхъ въ учението опълченци бѣха прѣименувани въ ефрейторско, а на 20 сѫщий Май мнозина отъ тѣхъ се произведоха и въ унт.-офицерско звание, между които отъ 3-я рота С. Бъчеваровъ, Д. Кисса, П. Грекъ, Феодоръ Кроиторъ, Вас. Стратовъ, Н. Генчевъ, Ж. Поповъ, Г. Дамяновъ, Д. Кънчевъ, С. Митковъ и Т. Савковъ.

Ротнитѣ командири назначаваха новопроизведенитѣ ефрейтори, а послѣ унт.-офицери, да обучаватъ пристигващитѣ опълченци, което назначение тѣ напълно оправдаваха. Слѣдъ това, ротнитѣ командири и, въобще, всичкитѣ офицери се успокоиха.

При такива обстоятелства опълченцитѣ прѣкараха съкратения курсъ на обучението и то въ единъ срокъ отъ около два мѣсяци, а именно, отъ 7 Априлъ до 29 Май въ това число смѣтнато и прѣкаранитѣ дни отъ 23-й Априлъ до 3-й Май въ походъ отъ Кишиневъ до Плоещъ и устройството на лагери и празничнитѣ дни. Но въ този срокъ прѣкараха учението само онѣзи опълченци, които бѣха зачислени още въ Кишиневъ, а тѣ бѣха сравнително твърдѣ малко; при всичко това опълченцитѣ направиха голѣмъ успѣхъ. Тѣ имаха войнишки изгледъ и добра стойка; взводното учение и „ломка“ на фронта правяха твърдѣ добрѣ — спокойно и увѣрено. Наносянието съ щика ударъ по чучелото правеха твърдѣ добрѣ, пасивна и полева гимнастика — прѣвъсходно, а за церемониялния маршъ неможеше по-вече да се иска. Не напраздно даже щабсъ-капитанъ Усовъ по нѣкога признаваше направения голѣмъ успѣхъ.

— Гледайте, тѣзи наши „барани“ започнаха да приличатъ на войници, казваше той.

Отъ съкратения курсъ на стрѣлбата неможеше да се очаква по-добръ резултатъ — на 200 крачки се избиваха отъ 80 до 92%.

— „Молодцами стрѣляли сегодня“, хвалеше единъ ротенъ командиръ ротата си.

— За добрата днесъ стрѣлба давамъ ви по чаша вино или ракия, казваше другъ ротенъ командиръ

Тия резултати отъ стрѣлбата трѣбваше да бѫдатъ толкова по-задоволителни за офицерството, защото пушкитѣ се оказаха не съвсѣмъ безукорни: на много отъ тѣхъ иглитѣ се чупяха, гуменния кружокъ изгаряше, вслѣдствие на което барутнитѣ газове опалваха очитѣ на опълченцитѣ, а на други затворитѣ неможаха да се затварятъ слѣдъ нѣколко изстрѣла, по която причина се случваха, по нѣкой пѫть нещастия при ваденнето на патрона. Тогава гдѣ се криеше причината на незадоволствието, на нѣкои отъ учителитѣ, къмъ своитѣ ученици?...

Къмъ срѣдата на Май мѣсецъ пристигна въ Плоещъ опълченския обозъ, отъ който се раздадоха на частитѣ: за щаба на опълчението 6 кола и 12 коня, — за коннитѣ сотни — двѣ кола — 4 коня, за 1-ва дружина 14 кола — 29 коня, 2-ра дружина — 15 кола — 30 коня, за 3-я, 4-а, 5-а и 6-а по 14 кола и 28 коня. Къмъ края на сѫщия мѣсецъ, съ приказъ по опълчението, се заповѣдваше на началника на щаба, да отпусне на всѣка дружина по 408 рубли за купуване 6 кола съ конетѣ за возение на шансовия инструментъ и на офицерскитѣ вещи.

На 25 Май бѣ направено распореждание опълченцитѣ да се приготвятъ за посрѣщание на Императора, който щѣше да пристигне на слѣдующия день, слѣдъ обѣдъ. По тѫзи причина, подирь пладнѣ, една часть отъ опълченцитѣ отидоха на рѣката да сиператъ дрѣхитѣ и ония на другаритѣ си, а другата — на учение. За посрѣщание на Императора трѣбваше да излѣзе цѣлото опълчение, което щѣше да бѫде наредено въ шпалери безъ пушки. За почетна рота се назначаваше 1-ва рота съ знамето.

На 26 Май, тъкмо въ $4\frac{1}{2}$ часа, слѣдъ обѣдъ, цѣлото опълчение бѣше наредено въ шпалери отъ града до станцията, а почетната рота съ музикантския хоръ отъ 5-я сапьоренъ батальонъ — на перона на тѫзи послѣдната, на онова мѣсто, гдѣто щѣше да спрѣ Царския тренъ.

Цѣлия пѫтъ отъ Царския вагонъ, до фаетона на който щѣше да се качи Императора, бѣше посланъ съ разноцвѣтни килими, а самата станция бѣше потънала въ зеленина и цвѣтя. На станцията и около нея имаше такова голѣмо множество народъ, щото, както се казва, нѣмаше яйце гдѣ да падне. Идването на Императора въ Плоещъ бѣше привлякло множество народъ не само отъ околнитѣ, но и далечнитѣ градове и села, отъ които бѣха, по този случай, испратени депутации.

Почетния караулъ отъ 1-а рота на 3-я дружина бѣше построенъ на длъжъ на платформата. Самарското знаме високо се издигаше надъ караула, платнището на което шумолеше отъ тихия вѣтрецъ. На лѣвия флангъ на караула стояха ординарцитѣ отъ почетния караулъ: офицеръ, унтеръ-офицеръ и редникъ, послѣдния българинъ съ сръбски медалъ за храбрость.

Тукъ, на станцията, присѫтствуваха офицери и чинове отъ главната квартира — отъ Императорската свита, отъ полевия щабъ на дѣйствующата армия, адютантитѣ на наслѣдника, Главнокомандующия и Великия Князъ Владимиръ Николаевичъ, генералитѣ и адютантитѣ състоящи при Князъ Карла, префекта на Плоещъ, депутация отъ мѣстнитѣ жители и много други български депутации, отъ всичкитѣ градове на Молдавия и Влахия, гдѣто живѣятъ българи, съ настоятеля на българската въ Букурещъ черква и съ митрополита на всичкото българско духовенство въ Ромѫния — Панаретъ Рашевъ, ученицитѣ отъ Плоещското градско училище съ букети въ рѫцѣ.

Като се приближи трена до станцията, народа изведнъжъ завика „ура“ и музиката засвири: „Боже Царя храни“. Императора, щомъ излѣзе отъ вагона, мина по фронта на опълченския караулъ и прие ординарцитѣ, а слѣдъ това и депутациитѣ. При това владиката Панаретъ поднесе на срѣбърна табла на Негово Императорско Величество адресъ, като го благослови съ Св. иконата на Константинъ и Елена.

Негово Величество се прѣкърсти набожно и цѣлуна иконата. Като се поднесе на Императора хлѣбъ и соль, отъ страна на българската депутация, народа гърмовито и въсторженно завика: „да живѣе Императора“.

Ето и съдържанието на адреса:

„Всемилостивѣйший Господарю!

Ний живущитѣ въ Ромѫния българи, които имахме злополучието да напустнемъ родня си край, за да търсимъ въ чужда

земня убѣжище отъ насилията и гоненията отъ нашитѣ мѫчители, сега се считаме по-щастливи отъ своитѣ единоплѣменници съ това, че на насъ се падна жребие първи да срѣщнемъ свѣтлото Ваше Лице, Великий Господарю, и съ благоговѣние да изразимъ прѣдъ стѫпитѣ на Ваше Императорско Величество безпредѣлната благодарность, която чувствува всичкия български народъ, при едната мисъль за голѣмия подвигъ, прѣдприетъ по Вашата държавна воля отъ Велика Руссия, само отъ любовъ къмъ угнетенитѣ и страждующитѣ братя, за осѫществление надѣждитѣ, които българитѣ отъ вѣкове, по прѣдание възлагатъ на православния Русский Царъ и на братския русски народъ, за своето избавление отъ тежкото робство.

На таблата, на която се поднесе адреса, бѣ изрѣзанъ слѣдующия надписъ: „Возвеселихомъ ся вси уповающи на тя и похвалимся о тѣбѣ любящи имя твое. Великому Государю Царю Александру, държавному защитнику за българкий народъ — прѣбиваающитѣ въ Румѫния българи, Май 1877 г.“

Царя се доближи до почетната рота, която му отдаде установената честь и, като я прониза съ орловия си погледъ, поздравия съ думитѣ:

— Здорови дѣти!

— Здравие желаемъ, Ваше Императорско Величество, отговориха опълченцитѣ грѫмовито, а подиръ това извикаха „ура,“ което се подхвана отъ публиката, подиръ отъ опълченцитѣ въ шпалеритѣ и се разнесе като ехо далеко къмъ града.

Императора се обърна съ въпроси къмъ нѣкои отъ опълченцитѣ, които събудено отговаряха. Когато Царя тръгна къмъ фаетона, той съгледа въ шпалера между опълченцитѣ едно хлътнало въ панталонитѣ си и „българката“ и захлупено подъ калпака, момче на възрасть не повече отъ 14—15 години. Императора се приближи до него и усмихнато го попита: „на колко е години и ще може ли да се бие съ турцитѣ.“

На първия въпросъ юнакътъ-войникъ отговори бодро, че е на 15 години, а на втория: — „хай,“ „хай,“ съпровождавано съ поклатвание на главата.

— За туй съмъ постѫпилъ въ опълчението, Ваше Императорско Величество, да се бия съ българскитѣ душмани, завърши сръдчнато момчето. Това момче впослѣдствие бѣше министръ на свободна България — Димитръ Петковъ.

Полковникъ Графъ Михаилъ Павловичъ Толстой, командиръ на 3-а бригада.

Императора остана доволенъ отъ този отговоръ: Той го похвали и се опжти къмъ фаетона, съпровожданъ съ френетическото „ура“ на множеството народъ и опълченци.

На 28 Май Царя неочаквано дойде въ лагера, когато една часть отъ опълченцитѣ бѣше отишла на рѣката Теляжина да се пере, а отъ другата, едни се кърпяха, други четяха устави, а трети се забавляваха.

Когато дневалнитѣ извикаха: „дежурни на линию“ и се зачу викътъ: Императора иде, който викъ се отзова чакъ до рѣката, опълченцитѣ моментално скокнаха, а онѣзи отъ рѣката тичешкомъ се обличаха и вжтрѣ въ нѣколко минути всичкитѣ бѣха по мѣстата си построени за срѣща.

Царя се приближи до лѣвия флангъ на лагера и поздрави опълченцитѣ отъ 6-а дружина. Слѣдъ това царския фаетонъ полека потегли къмъ дѣсния флангъ, съпровожданъ отъ опълченцитѣ отъ тая дружина, недисциплинарния екстазъ на които, офицеритѣ не можаха удържатъ, като цѣпяха въздуха съ виковетѣ „ура“, и сжщеврѣменно хвърляха калпацитѣ си високо въ въздуха, а когато царя достигна дѣсния флангъ, цѣлото опълчение, сплотено въ една обща масса, бѣше около Него. Това неочаквано идвание на Императора въ лагера окуражи падналитѣ малко духомъ опълченци.

Въ края на Май мѣсецъ заговориха за походъ. На 27 същий Май дружинния докторъ Вязанковъ изиска, съгласно приказа по дружината, по 4 человѣка отъ рота, отъ по-слабитѣ въ строя, за санитарна служба. Ротнитѣ командири испратиха при доктора вмѣсто по 4, по 25—30 человѣка и сами отидоха при него, като настояваха да признае испратенитѣ за болни и неспособни за служба, тъй като тѣ били разваляли ротитѣ имъ. Разбира се, че докторъ Вязанковъ отказа да направи това.

— Добра е тя! хора съвършенно здрави да се признаятъ за болни?! каза доктора.

— Въ такъвъ случай ний ще ги атестираме лошо и ще ги приведемъ въ разряда на щрафованитѣ, казаха Усовъ, Живаревъ и Стесель. Такива лѣнтяи намъ не ни трѣбватъ. Тѣ ще ни развалятъ ротитѣ. Каквото щете ги правете, но ний въ ротитѣ си не ги щемъ.

А горкитѣ опълченци, осждени отъ ротнитѣ си командири на испъждание, съ наведени отъ срамъ и скръбь глави, чакаха рѣшението на своята участь.

Поручикъ Филовъ, като видя че ротнитѣ командири настояваха на своето искание, да се признаятъ опълченцитѣ за негодни, отиде при дружинния командиръ и му доложи за това.

— Наистина, тѣзи хора сѫ твърдѣ слаби и ще развалятъ ротитѣ, отговорилъ подполковникъ Калитинъ.

При всичко това, за голѣмо неудоволствие на Усова, Живарева и Стеселя, дружинния командиръ заповѣда опълченцитѣ да се оставятъ въ ротитѣ.

По-горѣ бѣхъ казалъ, че офицеритѣ отъ 3-я дружина се бѣха раздѣлили на двѣ групи. — Едната състоеше отъ офицеритѣ туркестанци, на чело съ подполковникъ Калитина, къмъ която се бѣха присъединили и нетуркестанцитѣ щабсъ-капитанъ Усовъ и подпоручикъ Бѣляевъ. Втората група — отъ останалитѣ офицери, но безъ водитель. Групитѣ бѣха кръстени отъ подпоручикъ Поликарпова, първата, „Штрафованные“, а втората — „Безпорочнослужащіе“. Членоветѣ отъ първата группа бѣха сплотени (ако това можеше да се нарѣче сплотяване), като единъ человѣкъ и се управляваха отъ една воля, — волята на дружинния командиръ; „волнодумство и разномислие“, поне вънкашно, между членоветѣ ѝ не сѫществуваше. Каквото кажеше командира ѝ, то биваше свято.

— Дрянь народъ сѫ тѣзи българи, казваше дружинния командиръ.

— Дрянь народъ сѫ българитѣ, като ехо, повтаряше группата на щрафованитѣ.

— Не може да се не отдаде справедливостьта на тѣзи „булгарци“, че сѫ способенъ и нравственъ народъ, казваше нѣкой пѫть подполковникъ Калитинъ, когато биваше въ добро расположение и ехото повтаряше и тия думи. Наистина, имаше въ тази группа и независими личности, като, напримѣръ, капитанъ Феодоровъ, командира на 1-ва рота, къмъ личностьта на когото подполковникъ Калитинъ винаги се отнасяше съ уважение.

Членоветѣ отъ първата група бѣха всички равни въ отношенията по между си, като не употрѣбяваха даже и по службата титулуванията.

— Павликъ! (името на подполковникъ Калитина), защо ходишъ толкова далеко? или: Павликъ, защо не се облечешъ, тъй можешъ да настинешъ! Ето образецъ на обхожденията отъ страна на щрафованитѣ къмъ началника си, който пъкъ имъ отплащаше съ сѫщата монета.

— Попикъ, Федька, Клаша и пр., сѣдни ей тукъ, остави ела да закусимъ сега! викаше подполков. Калитинъ на своитѣ любимци.

Групата отъ безпорочнослужащитѣ не бѣше тъй сплотена, както първата, но за туй другарския духъ и съзнанието на собственното достоинство между офицеритѣ ѝ бѣше развито. Офицеритѣ отъ тая група никога не наричаха онѣзи отъ първата, съ новото имъ название, за туй пъкъ офицеритѣ отъ първата група не испущаха случая да направятъ това.

— Ей, вий, безпорочнослужащи! заповѣдайте да обѣдваме, щрафованитѣ ви чакатъ. Или: Ето безпорочнослужащитѣ се разчувствуваха, та защищаватъ тѣзи дрянь — „булгарцитѣ".

Наистина, офицеритѣ отъ послѣдната группа винаги се отнасяха къмъ българитѣ по-безпристрастно. Къмъ тази група се числеше и туркестанеца щабсъ-капитанъ Поповъ.

Като казвамъ, че офицеритѣ се дѣляха на двѣ групии — на „щрафовани и безпорочнослужащи" съ това не искамъ да кажа, че между тия двѣ групи съществуваше нѣкакво несъгласие или вражда. Напротивъ, взаимнитѣ отношения между тѣхъ бѣха искренни и другарски; само мнѣнията имъ за опълченцитѣ бѣха различни. Длъженъ съмъ да исповѣдамъ, че подполковникъ Калитинъ, макаръ и твърдѣ нервозенъ и по нѣкога даже строгъ, винаги се ползуваша съ почетъ и уважение отъ страна на подчиненитѣ и съслуживцитѣ си. Человѣкъ въ сѫщность добръ другарь, образцовъ командиръ и безпорно храбръ офицеръ, за което свидѣтелствуваха окиченитѣ му съ ордени за храбрость гърди, подполковникъ Калитинъ се издигна надъ другитѣ. Командуваната отъ него 3-я дружина още отъ началото, нѣкакъ само по себе си, безъ доказателства, безъ факти, бѣше призната за най-добра, най-образцова, а по-послѣ и най-храбра отъ всичкитѣ дружини. Офицерското семѣйство на 3-я дружина дълго врѣме бѣше центръ на опълчението. Тамъ почти всѣка вечеръ се събираха офицеритѣ отъ другитѣ дружини, мнозина отъ които бѣха негови боеви другари и сподвижници. — Пѣсня ли грамовита се зачуе въ лагера, безпогрѣшно офицеритѣ отиватъ въ 3-я дружина: тамъ запѣва любимеца Павликъ, акомпаниратъ Усовъ, Поповъ, Поликарповъ. Весела гощавка ли има, — това навѣрно е въ 3-я дружина, но виното тамъ само весели обществото, само сближава хората.

Подиръ 3-я дружина слѣдваше 4-а, на чело съ майоръ Рѣдькина. Съсѣдка по № на Калптинската дружина, — тя и по своя характеръ и състава най-повече отъ другитѣ дружини приличаше на нея. — Бѫдѫщия историкъ на Българското опълчение не трѣбва да прѣнебрѣгва въпроса, кой и съ какво е помогналъ да се създаде такава образцова, макаръ и регулярна, войска отъ разнохарактернитѣ елементи на българското опълчение.

Въ послѣднитѣ числа на Май мѣсецъ въ лагера дохожда Князъ Александръ Батембергъ, който, казваха, много се интересувалъ да види българското опълчение. Князя остана цѣлъ день на гости у Князъ Вяземски, който го развожда по лагера и му показа опълченцитѣ.

III

Най-послѣ, настана отдавна желанния день — деньтъ въ който опълчението трѣбваше да изостави лагера и да тръгне въ походъ. Този день бѣше 30 Май. Радостьта, отъ която бѣха обхванати опълченцитѣ, по случай тръгването имъ въ походъ, нѣмаше прѣдѣлъ. Тѣ като дѣца скачаха, пѣяха и се поздравляваха съ походъ. При всичко, че и офицеритѣ бѣха не по-малко доволни отъ испълнението на горѣщото имъ желание — тръгването въ походъ, но Живаревъ и тукъ не испустна случая отъ да не бодне „булгарцитѣ“.

— Гледайте, гледайте въ какъвъ телешки въсторгъ сѫ дошли! И защо ли се радватъ? Все едно, щомъ минемъ Дунава ще избѣгатъ.

— Какво ще бѫде за напрѣдъ, ще видимъ, забѣлѣжи подпоручикъ Божински, а сега тѣ се радватъ, както и ний.

На 30 Май сутриньта, при голѣмо стечение на народъ, въ лагера се отслужи молебенъ по случай тръгването въ походъ, а слѣдъ молебена, съпровождано отъ народа, опълчението напустна лагера. Улицитѣ, прѣзъ които минаха опълченцитѣ, бѣха буквално прѣпълнени съ народъ, който испращаше своитѣ гости съ хиляди благопожелания.

Азъ видяхъ много възрастни мѫже, между които и извѣстния професоръ Станишевъ, родомъ българинъ, да проливатъ сълзи отъ умиление и да прѣгръщатъ опълченцитѣ, а женитѣ и момитѣ поднасяха на опълченцитѣ вѣнци отъ живи цвѣтя,

китки и зелени клончета отъ разни растения, съ които опълченцитѣ окичваха калпацитѣ и пушкитѣ си. Гражданитѣ гощаваха опълченцитѣ кой съ какво можеше. Съ една рѣчь, испращанието бѣше блѣскаво.

Плоещъ ототдавна бѣ осталалъ далеко назадъ. Дружинитѣ потеглиха по равното, потънало въ цѣло море отъ зелени нивя и кукурузи, шосе между Плоещъ и Букурещъ. Високитѣ до шия нивя, като морски талази се люлѣеха отъ тънкия утреннъ вѣтрецъ, въздуха бѣше напоенъ съ приятна миризма отъ полскитѣ цвѣтя и трѣви. Легко и съ пълни гърди дишаха опълченцитѣ ароматичния въздухъ. Отъ пълно съзнание, че отиватъ да се жервуватъ за свободата на милото си отечество, тѣмъ имъ бѣше легко и весело. Радваха се опълченцитѣ още, че се повече приближаваха къмъ цѣльта, да се сразятъ съ вѣковнитѣ си врагове — турцитѣ. . . .

Вървѣха тѣ съ твърда крачка, подъ звуковетѣ на юнашкитѣ войнишки пѣсни, а между това слънцето бѣ се издигнало вече високо, като даваше да се разбере, че деньтъ ще бѫде горѣщъ. Наистина, лѫчитѣ му бѣха започнали да падатъ по-отвѣсно и горѣщината всѣ по-вече и по-вече се усилваше.

Направихме малка почивка. Опълченцитѣ се поприбраха. Мнозина отъ тѣхъ, които бѣха останали въ града, достигнаха ротитѣ си. Слѣдъ малкия прѣвалъ опълченцитѣ пакъ закрачиха, но вече не съ такава твърда и увѣрена крачка. Тѣ се навеждха вече подъ тяжестьта на не легкия имъ товаръ — пълната походна амуниция.

Отъ силната горѣщина, отъ тяжестьта на товара и отъ ненавика къмъ походъ, мнозина отъ опълченцитѣ испопадаха по пѫтя, а останалитѣ едвамъ си влачеха кракaтa. Впрочемъ, испопадаха сѫщо и по-голѣмата часть отъ кадровитѣ долни чинове, при всичко че тѣ се ползуваха отъ привилегията да имъ се носятъ торбитѣ отъ наемнитѣ коля, числото на които бѣше по двѣ на дружина. За да се посъбератъ изостаналитѣ опълченци, трѣбваше да се правятъ по-чести почивки; но такива почивки не се правяха, вслѣдствие на което ротитѣ се топяха, като пролѣтенъ снѣгъ. Не ще и дума, че офицеритѣ излизаха вънъ отъ себе си, като гледаха натъркалялитѣ се и насѣдали по пѫтя опълченци и цѣлъ купъ псувни испращаха по адреса имъ. Най-послѣ, стигнахме до една сѣнчеста кория, въ която се спрѣ опълчението за голѣма почивка.

Офицеритѣ се расположиха на едно мѣсто въ корията. Разбира се, тема за разговора имъ бѣха пакъ опълченцитѣ.

— Е, какво ще кажете за вашитѣ протежета? се обърна поручикъ Живаревъ съ въпросъ къмъ щтабсъ-капитанъ Попова, и прѣди да получи отговоръ притури: и ний отиваме да се биемъ съ турцитѣ?!!

— Наистина, за нищо го не бива този народъ, каза щабсъ-капитанъ Усовъ. Едвамъ направихме половина прѣходъ и повечето отъ опълченцитѣ испопадаха.

— Вий бързате съ вашата прѣсжда. Не само българитѣ, но и мнозина отъ кадровитѣ испопадаха, се обадихъ азъ, като нарекохъ и имената на падналитѣ.

— Ето ти нà! вий ми указвате на отдѣлни личности, тогава, когато цѣлия пжть е покритъ съ паднали булгарци, убѣдително ми отговори Живаревъ.

Въ това врѣме дружинния командиръ, полулегналъ на постланото персийско келимче, удряше съ нагайката си по повѣхналата отъ горещината трѣва.

— „Не унивай,“ Павликъ, „скоро ще се срѣщнемъ съ турцитѣ“, подзакачи го щабсъ-кап. Усовъ.

— Деньтъ се вижда отъ сутриньта, отговори подполковникъ Калитинъ злобно. а подиръ прибави: кожитѣ имъ ще смъкна!

— Г-нъ подполковникъ, отъ коя сутринъ се вижда деньтъ? Нали отъ тая на Императорския смотъръ въ Кишеневъ? се осмѣлихъ да го попитамъ азъ.

Подполковникъ Калитинъ ме изгледа, но нищо не ми отговори. Горния въпросъ азъ направихъ за да припомня на офицеритѣ за успѣха на опълченцитѣ въ казания смотръ и хвалбитѣ, които тѣ сами сипяха върху имъ.

Слѣдъ една почивка отъ $3^1/_2$ часа, опълчението продължи пжтя си. При това, втората половина отъ прѣхода бѣше не по-легка отъ първата. Опълченцитѣ пакъ падаха на всѣка крачка, при всичко, че мнозина отъ тѣхъ бѣха си исхвърлили отъ торбитѣ излишнитѣ собственни дрѣхи и разни припаси.

Въ врѣме на похода, подполковникъ Калитинъ неуморно испълняваше заканването си. Той постоянно удряше, когото и гдѣто попадне, не исключая и кадровитѣ.

По едно врѣме вървѣхме съ щабсъ-капитанъ Попова, когато съгледахме двама унт.-офицери легнали на пжтя; единя отъ тѣхъ бѣше унт.-офицеръ Бондарь — отъ 2-а рота.

— Не ви ли е срамъ отъ българитѣ? имъ извика Поповъ, та сте легнали на пѫтя, още повече че сте безъ торби.

— Не можемъ да вървимъ, Ваше Благородие, отговориха унт.-офицеритѣ, сила нѣмаме и краката ни не държатъ вече.

— Ставайте и вървете имъ извика Поповъ.

При всичко това тѣ и не се помръднаха отъ мѣстата си, като повториха, че немогатъ да вървятъ.

Щабсъ-кап. Поповъ бѣше человѣкъ добъръ. Никога не биеше войницитѣ и рѣдко се сърдеше. Той и сега си удържа гнѣва, записа имената на унт.-офицеритѣ и тръгна напрѣдъ.

Азъ видѣхъ, че Поповъ не се чувствуваше добрѣ, но при все това не можахъ да се удържа отъ да не заговоря за унт.-офицеритѣ:

— Какво щѣхте да кажете, Николай Николаевичъ, ако тѣзи двама ун.-офицери бѣха българи?

Поповъ още повече смути.

— Нѣма стадо безъ мърши, отговори той и млъкна.

Но като на зло, не бѣхме изминали и една верста, когато видѣхме, че поручикъ Живаревъ риташе, блъскаше единъ легналъ на пѫтя, ун.-офицеръ.

— Не можешъ! Азъ тебе ще те науча, мерзавецо! Нà ти тебе немога.

А когато ний се спрѣхме при тѫзи сцена, унт.- офицера се исправи на крака и извика:

— Вий нѣмате право Ваше Благородие, да ме биете. Азъ ще се жалвамъ на ротния си командиръ.

Но отъ тѣзи думи Живаревъ още повече се разяри. Той се спусна върху дързския унт.-офицеръ съ стиснати юмруци.

Колкото това явление и да бѣше печално, но азъ бѣхъ доволенъ, че ми се прѣдстави случай, да си отвърна за неоднократнитѣ имъ натяквания за опълченцитѣ.

— И тъзи е мършава овца, казахъ азъ, когато тръгнахме и тримата заедно. Поповъ нищо не каза, но Живаревъ искаше да смутолеви работата, като каза, че ун.-офицери, като видѣлъ, какъ опълченцитѣ се търкалятъ по пѫтя, легналъ и той.

— Не е работата въ това, че е легналъ, а въ това, че той не ви испълни заповѣдьта и ви нагруби още, казахъ азъ Живареву, както прѣди малко, други двама ун.-офицери, не испълниха заповѣдьта на Николай Николаевича.

Живаревъ каза, че това биле единични случаи.

— Не е въпроса за случаитѣ, а въ тѣхнитѣ причини, подзехъ азъ. Вий искате отъ человѣка конска сила. Казватъ, че българитѣ за нищо ги не бивало, защото биле испадали още на първия прѣходъ, а не си давате трудъ да видите, колко кадрови долни чинове останаха при ротитѣ си, а тѣ сѫ безъ торби и шинели. Вижте, колко българи и колко кадрови долни чинове има на колята. Най-послѣ кой отъ българитѣ опълченци, когато ги ритате, се осмѣлява да ви груби?

— Какво сте се раздардорали, ми отговори Живаревъ. Българитѣ трѣбва да черпятъ нравственна и физическа сила въ съзнанието, че тѣ отиватъ да се биятъ за отвоюване, съ наша помощь, свободата на отечеството си, а ний отиваме да се биемъ за тѣхъ.

Пристигнахме въ село Банпасъ, расположено до р. Алчещи, гдѣто се и спрѣхме на бивуакъ за нощувание. Тукъ бѣше приготвено за опълченцитѣ ястие, но не всички вечеряха, тъй като останалитѣ по пѫтя, щомъ пристигаха на бивуака, прѣдпочитаха да си подкрѣпятъ силитѣ съ сънь.

— „Безпорочнослужащи"! извика подпоручикъ Поликарповъ. — калесвание ли чакате? щрафованитѣ ви чакатъ на вечеря!

Азъ очаквахъ, че въ врѣме на вечерята и послѣ нея пакъ ще се посипятъ псувни върху „булгарцитѣ", но този пѫть почти всичкитѣ офицери бѣха сдържани, напротивъ, чуваха се отзиви като; „такава горѣщина, щото не е чудно, че испопадаха," „първъ походъ," „ще привикнатъ" и пр.

Щабсъ-кап. Поповъ съобщи Усову за случая съ Бондаря. При това, той прибави, че за такива непослушания виновнитѣ трѣбва да се наказватъ, за примѣръ на другитѣ.

— Ето ти на! Да се наказватъ уп.-офицери, защото сѣднали да си отпочинатъ тогава, когато почти всичкитѣ опълченци испопадаха, като митиляви овци, отговори Усовъ.

— Но той не изпълни моята заповѣдь, забѣлѣжи Поповъ.

— Може би наистина да не е билъ въ състояние да върви . . . . впрочемъ, азъ ще ислѣдвамъ работа, отговори Усовъ.

На 31 Май, тъкмо въ $4^1/_2$ часа, опълчението напустна бивуака. Врѣмето бѣ още прохладно, когато опълчението измина по-голѣмата часть отъ прѣхода. За туй до голѣмия бивуакъ почти че нѣмаше останали. Впрочемъ, въ днешния прѣходъ, падавшитѣ по пѫтя опълченци не се оставяха на произвола

на сѫдбата; на такива се помагаше: напримѣръ, туряха се торбитѣ имъ на колята, или по-силнитѣ опълченци носяха пушкитѣ на по-слабитѣ си отпаднали другари. Благодарение на тѣзи мѣрки, числото на останалитѣ отъ ротитѣ опълченци се бѣше значително намалило.

Надвечеръ, когато слънцето още бѣше високо, пристигнахме въ Румѫнската столица — Букурещъ, посрѣщнати отъ живущитѣ въ този градъ българи. Опълчението се спрѣ на бивуакъ, край града, на сѣверо-западната му часть, при р. Дѫмбовица Тукъ вече се димяха ротнитѣ кухни, отъ които въ въздуха се носеше приятна миризма на яхния и каша отъ миспренъ булгуръ. Не се измина много врѣме, когато по бивуака се чу сигнала, който канеше уморенитѣ опълченци на вкусна вечеря.

1—3 Юний. — Съ разсъмнуване на бивуака, както се казва, закипя бивуачния животъ: опълченцитѣ, като рой пчели се разшаваха и забръмчаха по бивуака. Слѣдъ като си омиха очитѣ и се помолиха Богу, заловиха се за работа.

Първата имъ грижа бѣ да си очистятъ пушкитѣ. Трѣбва да кажа, че опълченцитѣ обичаха и галяха своитѣ пушки, макаръ тѣ, по нѣкога, въ врѣме на стрѣлбата, и да показваха своя не съвсѣмъ добръ нравъ. Подиръ това, едни се заловиха за пране, други се кърпяха, трети приготвяха походнитѣ си торби, тъй като много отъ тѣхъ се оказаха не съвсѣмъ добрѣ нагласени споредъ ръстътъ имъ, а обущаритѣ зачукваха съ чукчетата: — поправяха своитѣ и на другаритѣ си обуща. Въ всѣка рота имаше по нѣколко человѣка кондураджии, които, и въ лагера въ свободно врѣме и въ празднични дни, шияха нови и кърпяха на другаритѣ си обущата. За горнята цѣль ротнитѣ командири бѣха купили нужнитѣ инструменти, разбира се, отъ съѣстнитѣ сумми.

По цѣлия бивуакъ се чуваше веселъ разговоръ. Смѣхътъ и шегитѣ на опълченцитѣ не прѣставаха, като че вчера и онзи день не тѣ бѣха извършили такъвъ тежъкъ прѣходъ, въ врѣме на който почти половината отъ тѣхъ бѣха испопадали по пѫтя.

— Е, че труденъ походъ направихме вчера и онзи день, расказваше единъ опълченецъ. Азъ мисляхъ, че на пѫтя ще си остана.

— Ако не бѣше волския капшъ, навѣрно щѣше да останешъ, обаждаше се другъ.

— Вь сърбско-турската — азъ съмъ прѣминавалъ много и по-дълги прѣходи, забѣлѣзваше трети, но такъвъ труденъ, като онзиденшния, не бѣхъ испащалъ. — Помнишъ ли, Трифоне, се обърщаше сѫщия къмъ другаря си, помнишъ ли какъвъ пѫть направихме отъ Бабина-Глава? Ами отъ Гамзи-Градъ, слѣдъ боя? Тъмно, каль до колѣни, на всѣка крачка падание, при всичко това въ 5 часа изминахме 40 версти.

— Наистина, въ Сърбия правехме и по-дълги прѣходи, казваше четвъртий, но не забравяйте, че въ Сърбия, което ни бѣше на върлина, то и на гърбина.

— Твърдѣ често и въ стомаха биваше легко, се чуваше остроумна бѣлѣжка отъ кружока.

— Да, то и на гърбина, продължаваше четвъртий, а тука бѣхме натоварени, като сливенски мулета.

— Не стигаше, гдѣто бѣхме натоварени съ пушки, торби и др. т., забѣлѣзваше единъ смѣшникъ, но насъ още ни товаряха съ казашки нагайки и кавказски шашки.

Говореше се, че ще останемъ тукъ нѣколко дена. Въ всѣки случай прѣстояванието ни нѣколко дена бѣше твърдѣ на мѣстото си.

Наистина, отъ ненавика къмъ похода, а особено отъ пълната походна амуниция и проч., отъ силната горѣщина и, найпослѣ, отъ не до тамъ добритѣ мѣрки и распорежданния въ врѣме на похода, опълченцитѣ до толкова се бѣха измѫчили и отпаднали, щото се чувствуваше необходимость отъ една добра почивка.

Дружиннитѣ доктори бѣха направили на дружинитѣ си медицински прѣгледъ, на който се оказаха много опълченци съ изранени отъ ботушитѣ крака. По тѫзи именно причина, щомъ се вдигнаха опълченцитѣ отъ сънь, и кундураджитѣ се бѣха заловили за работа.

Днесь на бивуака бѣха докарани двѣ лазаретни линейки за возение на болни и ранени, впрегнати съ по три добри и яки коне. Тѣзи кола, заедно съ конетѣ и всичкитѣ къмъ тѣхъ принадлѣжности, бѣха подарени на опълчението отъ букурещскитѣ българи. Освѣнъ това, тѣ подариха още една голѣма и една малка походни палатки за болни и ранени опълченци и офицери, една походна маса съ нѣколко сѫщо такива столове и разни медикаменти.

Въ тридневното стояние на опълчението при Букурещъ, почти всичкитѣ офицери отъ дружинитѣ се изредиха да отиватъ въ града, да го видятъ и да си накупятъ потрѣбнитѣ нѣща и, слѣдъ продължителенъ усиленъ трудъ, да се повеселятъ. А въ Букурещъ имаше гдѣ човѣкъ да се повесели: сладкарници, ресторани, градини, шантани и пр. увеселителни мѣста, въ които свиряха музики.

Тия увеселителни мѣста, както и улицитѣ, биваха винаги прѣпълнени по цѣли нощи съ народъ, а особенно ул. „Поду-Могушой“ до толкова биваше прѣпълнена съ разнокалибренъ народъ, щото не можеше човѣкъ да мине, безъ да не му оправятъ кокалитѣ. Та не е чудно! Въ Ромънската столица и въ обикновенно врѣме, винаги биваха улицитѣ прѣпълни съ множество народъ, а сега толкова повече, когато въ столицата на „Михаилъ Витязулъ“ се намираше главната квартира, щаба на дѣйствующата армия съ всичкитѣ управленя, като: пощенско, телеграфно, комендантско и интенданско и пр., съ цѣлъ легионъ чиновници. Освѣнъ това, въ Букурещъ постоянно пристигаха и разни войскови части.

Благодарение на това стечение на множество народъ, въ Букурещъ бѣше такава скъпотия, просто за невѣрвание. По-първата година азъ бѣхъ прѣстоялъ нѣколко деня и за туй бѣха ми извѣстни цѣнитѣ на нѣкои артикули, на които цѣнитѣ сега бѣха се удесетерили.

Виаситѣ не дремяха и си плетяха кошницата.

Прѣдъ видъ на това, че на 4 Юний сутреньта рано опълченцитѣ напущаха бивуакътъ си, вечерьта на 3-й отпуски на офицеритѣ въ града не се разрѣшаваха.

4 Юний. — Щомъ се зазори, опълчението напусна Букурещския бивуакъ. Вървѣхме, но кждѣ отивахме? никой не знаеше; нито пъкъ можеше да знаемъ, гдѣ щѣхме да нощуваме. Впрочемъ, по нѣкой пжтъ още отъ вечерьта се казваше, че сутрѣ ще пристигнемъ въ с. Н., кждѣто се испращаха сутреньта ротнитѣ кухни и за кждѣто се опжтваше и опълчението. Но вечерьта вмѣсто въ Н. опълчението пристига въ с. Т. Тъй щото единъ день вървяхме къмъ западъ, а другия къмъ югъ и т. н. Това лутание напрѣдъ и назадъ, на пръвъ погледъ безцѣлно, имаше си своята причина: опълчението се числеше къмъ главната квартира и за туй то се луташе, вѣроятно, за да скрие направлението на тжзи послѣднята, слѣдователно и

пункта на съсрѣдоточението на войскитѣ, гдѣто щѣше да се минава Дунава.

Макаръ условията, при които пѫтувахме, слѣдъ тръгването ни отъ Букурещъ, и да бѣха все сѫщитѣ, каквито и въ първитѣ два прѣхода, останали опълченци отъ ротитѣ никакъ нѣмаше. Тѣ привикнаха къмъ похода: прѣходъ отъ 20 и повече версти се прѣминуваше безъ голѣмо усилие; за туй и псувнитѣ на офицеритѣ по адреса на опълченцитѣ попрѣстанаха.

6 Юний. — Имахме дневка въ с. Водоладъ. Дружинитѣ се расположиха при самото село на бивуакъ. За да се избѣгнатъ неприятноститѣ и жалбитѣ отъ страна на селенитѣ, заповѣдано бѣ опълченцитѣ да се не пущатъ въ село.

По-горѣ бѣхъ казалъ, че опълченцитѣ сърби не оправдаха покровителството на началството си. Ето въ какво състоеше работата: галенитѣ на офицеритѣ дѣца—сърбитѣ—като видѣха, че началството се обхождаше съ тѣхъ по-добрѣ и поснисходително, вирнаха глави. Тѣ до толкова се бѣха забравили, щото почнаха да претендиратъ, щото всичкитѣ сърби, старосърбиянци и черногорци да се сведатъ въ една дружина, която да се командува отъ началници—сърби, избрани изъ между тѣхъ. — Миналата година въ сръбско-турската война—се разрѣшаваше на разни български воеводи да организиратъ български чети, които, по-послѣ, се прѣвръщаха въ български отряди, казваха тѣ, защо намъ сега да не ни разрѣшатъ сѫщото?

Тѣзи претензии се исказваха въ такъва форма, щото не можаха да се сматрятъ за сериозни. Когато, обаче, опълчението се бѣ спрѣло на дневка въ с. Водоладъ, сърбитѣ категорически поискаха да се отдѣлятъ отъ българитѣ и да имъ се назначатъ началници изъ между тѣхъ, като заплашваха, че въ противенъ случай, нѣма да се покоряватъ на началството.

Сутреньта на 6-и Юний въ с. Водоладъ, когато сѣдѣхме въ походнитѣ си палатки, единъ отъ другаритѣ ни ни извика и ний станахме зрители на слѣдующата сцена: генералъ Столѣтовъ стоеше помежду двѣ—една срѣщу друга построени—редици опълченци и имъ държеше рѣчь по турски. Слѣдъ рѣчьта той извикваше по единъ опълченецъ отъ всѣка редица и имъ заповѣдваше да си ударятъ единъ другиму по една плѣсница. Едната отъ редицитѣ бѣха българи, другата сърби. Главнитѣ же виновници изъ между сърбитѣ бѣха наказани съ

пръчки. Слѣдъ това наказание сърбитѣ започнаха да бѣгатъ и въ кѫсо врѣме въ редоветѣ на опълчението останаха само черногорцитѣ и нѣколко сърби.

Въ сѫщия день се откри нѣкакъвъ си заговоръ на опълченцитѣ противъ щабсъ-ротмистра Челяева, бивши тѣхенъ командиръ на батальона въ Сърбия, защото ужъ не билъ ги удовлетворилъ съ парично доволствие. Твърдеше се за положително, че тоя заговоръ билъ скроенъ отъ капитанъ Райчо Николова, който не хранеше твърдѣ добри чувства къмъ Челяева. [1])

Днесь на обѣдъ дружинния командиръ, окрѫженъ отъ нѣколко офицера, бѣше се разположилъ не далеко отъ бивуака на зелената трѣва.

— Ей, вий, безпорочнослужащи! извика щабсъ-капитанъ Усовъ, заповѣдайте на закуска: днесь щрафованитѣ гощаватъ.

— Какъ тъй вий гощавате, попита подпоруч. Божински. На ли се столуваме всички наедно?

На този въпросъ Усовъ отговори на всички ни, че столовата се закрива, понеже нѣмало било достатъчно число прибори. Впрочемъ, повечето отъ офицеритѣ не съжеляваха за това, защото ястието отъ „александровската“—ротната—кухна бѣше твърдѣ добро и вкусно.

Едвамъ що бѣхме се разположили около приготвената закуска, когато видѣхме, че князъ Вяземский, съпровожданъ отъ двама денщика, които носяха по една кошница, идеше при насъ.

— Павликъ! ще пиеме добро княжеско винце, каза щабсъ-капит. Стесель на подполковникъ Калитина. Наистина, въ кошницитѣ, освѣнъ разнитѣ закуски, се оказаха нѣколко шишета вино.

— „Скучно“ ми е, проговори князя, та и самъ нѣкакъ не ми се яде, за туй дойдохъ тукъ да раздѣля съ васъ скромната си трапеза.

Закускитѣ се сложиха на постланата черга и ний се расположихме на около, кой както можеше. Въ врѣме на закуската дойде и отсѫтсвувавшия подпоручикъ Поликарповъ.

— Павелъ Петровичъ, се обърна къмъ дружинния командиръ Поликарповъ, като слѣзе отъ коня, ей сега счупихъ ва-

---

[1]) Въ сръбско-турската война, на 5 Отомврий 1876 год., въ надвечерието на Гамзи-градската битка, батальона па капитанъ Райчо Николова се разбунтува, както съ положителность казваха, по подбуждението на самия капитанъ Райчо, и не искаше да върви за Гамзи-градъ. Обаче, началника на отряда полковникъ Медвѣдовски заповѣда на Челяева да обезорѫжи Райчовия батальонъ, а самия него да арестува. Слѣдъ това полковника отне дружината отъ Райчо.

Полковникъ Константинъ Искровичъ Кесяковъ, командиръ на I-а дружина.

шата ногайка отъ удряние, коня, защото се бѣше заинатилъ.

— Добрѣ сте направили, отговори дружинния командиръ сърдито. Азъ прѣзъ всичкия походъ бихъ съ нея „булгарцитѣ“, и не я счупихъ а вий я счупихте!

— Е, кждѣ е послѣдователностьта, Павелъ Петровичъ, забѣлѣза князя на дружинния командиръ. Вий бѣхте противъ наказанието на непослушнитѣ—даже нѣщо повече—сърби, а пъкъ собственоржчно биете българитѣ?

— Ваше Сиятелство, може ли да ги не биемъ? помилуйте! Ний отиваме за тѣхъ да се биемъ, — кръвь да лѣемъ, а тѣ въ врѣме на похода не вървятъ въ редоветѣ си, отставатъ, крадатъ и се отлжчватъ отъ ротитѣ си. Колкото се отнася до сърбитѣ, повтарямъ, азъ бѣхъ и съмъ противъ тѣхното наказание и ето защо; тѣ заедно съ насъ отиватъ да се биятъ съ турцитѣ, общия врагъ на славянитѣ, слѣдователно, и на българитѣ. Ако на българитѣ се разрѣши тамъ да формируватъ български отряди, защо на сърбитѣ да се не разрѣшеше сжщото? Ако това не можеше, трѣбваше да имъ се даде пжтя на всичкитѣ четири страни, толкова повече, че никой нѣма право да ги кара да се биятъ за други.

Князъ Вяземски бѣше человѣкъ съ характеръ кротъкъ. Той изобщо не обичаше и избѣгваше прѣпирнитѣ, на и въ врѣме на самия споръ биваше сдържанъ, а когато виждаше, че прѣпирнята взема нежелателно направление, той твърдѣ умѣло и незабѣлѣзано даваше на разговора другъ обратъ, съ което туряше край на спора.

Така стана и сега. Види се, че князя намираше за не съвсѣмъ умѣстно да продължава започнатия съ подполк. Калитина разговоръ и за туй, сь свойственната си ловкость, промѣни темата на разговора.

Кой знае? Може би, защото знаеше упрямството на подполк. Калитина и, като бѣ увѣренъ, че все едно нѣма да го разубѣди, князя и прѣкрати този разговоръ.

На 10 Юний слѣдъ пладнѣ опълчението пристигна въ г. Руше-де-веде. Расположихме се на бивуакъ край града на сѣверо-източната му часть, на една равна поляна, тукъ тамъ на която се ширяха отдѣлни сѣнчасти дървета. По къмъ западъ отъ нашия бивуакъ се бѣха расположили 5-а, 12-а, 33-я дивизии съ обозитѣ си, — 12-й армейски корпусъ, командуванъ отъ генералъ Вановски.

Бѣхме уморени отъ похода, за туй почти никой отъ офицеритѣ отъ 3-я дружина не отиде въ града, при всичко, че отстоеше отъ бивуака на 200—300 крачки. Събрани на едно мѣсто, офицеритѣ си прѣдаваха впечатленията и расказваха епизоди отъ букурещския веселъ и съблазнителенъ животъ.

Бѣше около 6 часа567 послѣ пладнѣ, когато се зачуха отъ къмъ югъ отдѣлни топовни гърмежи.

Тжзи позната на мнозина отъ насъ музика, още отъ миналата година, прѣзъ сръбско-турската война, накара сърдцата ни да затупатъ по-често и по-силно.

—Ето я музиката, подъ звуковетѣ на която ний ще играемъ кървавото хоро, забѣлѣжи единъ отъ офицеритѣ.

Топовнитѣ гърмежи ту отдѣлно, ту на залпове продължаваха да се чуватъ, до гдѣто се стъмни.

Извѣстно бѣше, че на другия день ще имаме тукъ дневка, но при всичко това, слѣдъ вечеря офицеритѣ легнаха да спятъ.

— Не е невъзможно и нощесь да ни вдигнатъ въ походъ, казваха си офицеритѣ, за туй трѣбва да си отпочинемъ и да си подкрѣпимъ силитѣ съ сънь.

Топовнитѣ гърмежи, обаче, ме възбуждаха до толкова, щото азъ дълго врѣме не можахъ да заспя. Разни мисли се тълпяха въ главата ми . . . . Азъ се радвахъ, безкрайно се радвахъ, че се доближавахме до театра на военнитѣ дѣйствия. Въ тия дѣйствия, си мисляхъ азъ, вѣроятно, скоро ще се прѣдстави случай на опълченцитѣ, на дѣло да покажатъ, че българитѣ можатъ да се биятъ не по-злѣ и отъ своитѣ учители и че не ги е страхъ отъ смъртьта. Да, азъ бѣхъ увѣренъ, че борцитѣ за българската свобода при Бабина-Глава, Кривецъ, Гамзи-Градъ и пр., българскитѣ въ сърбия доброволци, юнашки и самоотверженно ще се биятъ съ своитѣ вѣковни врагове — турцитѣ. . . Най-послѣ съня надви и азъ заспахъ.

На разсъмнуванне почувствувахъ студъ и започнахъ да се увивамъ въ походния си легкъ юрганъ. Въ това врѣме, твърдѣ ясно се зачуха, ту залпове, ту отдѣлни топовни гърмежи. Азъ веднага станахъ отъ леглото и се облѣкохъ—нѣщо, което направиха и други отъ офицеритѣ.

Не слѣдъ много врѣме, обаче, и цѣлото опълчение бѣше на кракъ. Азъ събудихъ моя Липитка, когото никакви топове и тжпани неможаха събуди, и го накарахъ да приготви чай.

На 11 Юний опълченцитѣ се разшаваха по бивуака. Едни отиваха съ манеркитѣ си за вода, други се мияха, трети бѣха вече успѣли да накладатъ огьнъ и си топляха въ котелкитѣ вода за чай или попара, а нѣкои отъ закъснѣлитѣ се присламчваха къмъ полусъборения плетъ съ цѣль, да си измъкнатъ нѣкой и други прътъ и да си накладатъ огънь. Вѣстовитѣ чистяха дрѣхитѣ на своитѣ офицери, а тѣзи послѣднитѣ облѣчени негляже се бѣха събрали наедно и съ апетитъ пияха утренния си чай. Най-послѣ и ротнитѣ кухни се задимиха: кашаваритѣ готвеха обѣдъ за опълченцитѣ. Всички бѣха въ възбудено състояние, а особенно българитѣ—опълченци. Та имаше и защо да бждтъ възбудени!

Топовнитѣ гърмежи се отразяваха въ душитѣ на опълченцитѣ отъ една страна болѣзненно, — отъ друга — радостно. Болѣзненно, — защото тѣ показваха, че татькъ не далеко — къмъ югъ, въ родния имъ край се вече лѣе кръвь! Да, болѣзненно се отразяваха тия топовни гърмежи, защото опълченцитѣ добрѣ познаваха варварщината на турцитѣ. Тѣ знаяха, че сега тамъ, въ родния имъ край, при всичко, че може би руситѣ и да не сж минали още Дунава, се лѣе кръвь, кръвьта на невиннитѣ българскп дѣца и жени. — Отъ друга страна, радостно тупкаха сърдцата на опълченцитѣ при мисъльта, че наближава минутата, когато рамо до рамо съ русскитѣ войски ще отмъстятъ за многовѣковното робувание и за всичкитѣ звѣрства, извършени надъ българския народъ . . .

Прѣдъ обѣдъ азъ ходихъ въ града. Руше-де-Веде е поскоро голѣмо село нежели градъ. Улицитѣ му сж широки, но мръсни, прашни и обраснали съ трѣва и тръне, кжщята все едноетажни; нѣкои отъ тѣхъ мазани съ глина и почти всички съ голѣми плодови и дори съ фруктови градини. Кжщята бѣха испозатворени; твърдѣ на рѣдко се виждаха обитателитѣ имъ — гражданитѣ, а особенно гражданкитѣ. Града бѣше прѣпълненъ съ русски войници и опълченци, които се трупаха около бакалницитѣ и кръчмитѣ. Хитрецитѣ румжни заблаговрѣменно бѣха испозатворили бакалницитѣ и кръчмитѣ, но продаваха изгнилитѣ си стоки и киселото вино и то по баснословно високи цѣни, прѣзъ отворенитѣ за тая цѣль прозорци.

— Ей, Ефремка, Тишка! „пойдемъ выпитъ квасцу“,[1]) се каняха солдатитѣ и нѣкои отъ тѣхъ изрядно се наквасваха.

---

[1]) Тъй наричаха русскитѣ войници виното.

Разбира се, при това, безъ скарвания помежду имъ не минуваше. Но къмъ поробенитѣ братушки русскитѣ войници се отнасяха сърдечно и покровителственно.

— Ей, братушка, ела тука да си пийнемъ, викаше нѣкой войникъ на опълченеца. Ела, моето братленце, ела, а тамъ Богъ знае, какво ще се случи съ насъ: зеръ война е това.

— Братушка, братушка! Не бойте се, ний ще накажемъ вашитѣ мжчители! Щомъ „Батюшка“ Царя ни праща на „басурмана“, ний ще имъ отмъстимъ за вашитѣ страдания, викаше другъ войникъ.

— Охъ, мои „горемычные“, пропждени отъ роднитѣ си огнища! Ний, ний всички ще паднемъ.... ще паднемъ до единъ... Ама знаешъ ли, какво се казва до единъ? Ще паднемъ, а васъ нѣма да оставимъ подъ турско робство, се бѣха разчувствували една група войници отъ 12-а дивизия, които бѣха окржжили нѣколко опълченци.

— Какъ? вий, вий да плащате?! Възможно ли е това? извикаха нѣколко войника, когато опълченцитѣ поискаха да платятъ наново поржчаното вино.

— Кой, кой ще плати? Чакай да видимъ.

— А, ти ли?! какъ смѣешъ... ти да черпишъ царскитѣ войници?

На горнитѣ и подобни на тѣхъ сцени брой нѣмаше. Отъ тѣхъ се виждаше едно сърдечно и искренно отношение на русскитѣ войници къмъ опълченцитѣ.

Освѣнъ сардели, риби сушени и въ бъчви, пастърма и др. такива, друго нищо не се намираше за ѣдение въ града.

Слѣдъ като обиколихъ по-главнитѣ улици, азъ се отбихъ въ една бръснарница да се остржжа, но прѣди още да влѣза въ бръснарницата, чухъ отъ вжтрѣ викъ и псувни, а когато влѣзохъ — видѣхъ слѣдующата сцена: берберина — румжнинъ, блѣденъ и растреперенъ отъ страхъ, се бѣше заврѣлъ въ единъ жгълъ на берберницата и се защищаваше отъ нападението на Бойко — вѣстовоя на поручикъ Живарева — съ единъ голѣмъ столъ. Оказа се, че скарванието, а подиръ и нападението отъ страна на Бойко произлѣзло отъ това, че му билъ искалъ три гологана да му обръсне брадата, а Бойко намиралъ, че три гологана било твърдѣ много. Любопитното е, обаче, това, че нито Бойко разбираше румжнина, нито този послѣдния—първия.

— Азъ тебѣ ще те науча, грабителю, викаше Бойко, и нападаше съ стиснати юмруци берберина, да земашъ толкова скѫпо!

— Ce vrei de la mine, domnule! Lasa me in pace! (Какво искашъ отъ менъ, господине? Остави ме въ покой!) викаше берберина.

Азъ заповѣдахъ на Бойко да си излѣзе.

— Ваше благородие, трѣба да му се побие мордата . . ., но азъ прѣкѫснахъ Бойко съ втора заповѣдь да си излѣзе което той и направи съ явното неудоволствие, за гдѣто му попрѣчихъ да отупа румѫнина.

Когато се връщахъ на бивуака, срѣщнахъ поручикъ Живарева още съ единъ офицеринъ. Азъ го спрѣхъ и почнахъ да му расправямъ за похождението на вѣстовоя му, но щомъ той сѣти каква е работата, махна съ рѫка, обърна се и, безъ да каже дума, продължи пѫтя си. Това негово невѣжливо спрямо менъ обръщение тъй силно ме възмути, щото сърдито и съ натъртенъ гласъ му казахъ да ме изслуша.

— Ну, какво искате, ме попита Живаревъ, съ явно неудоволствие.

Азъ му расправихъ за случката, а въ това врѣме и самия Бойко се приближи къмъ насъ и като да знаеше, че думата бѣ за него, спрѣ се на три крачки до насъ.

— Трѣбаше да му побие мордата, каза Живаревъ високо, когато азъ свършихъ.

— Ваше благородие, азъ щѣхъ да направя това, но . . . и Бойко ме изгледа, и въ погледътъ му се четяха думитѣ: „ето кой ме спрѣ“.

Възмутенъ отъ постѫпката на Живарева, азъ се обърнахъ и, безъ да му продумамъ дума, отидохъ право въ палатката на дружинния командиръ, гдѣто се намираше и князъ Вяземски. Азъ подробно расказахъ за случая съ Бойка и обръщението на Живарева спрямо менъ — своя другарь по орѫжие.

Когато свършихъ, князъ Вяземски каза:

— Поручикъ Живаревъ не прави добрѣ: всѣки офицеринъ е дълженъ да пази реда и да взема мѣрки за спиране на всѣка безредица, а тъй сѫщо и да се обръща къмъ старшия съ почитание, а къмъ младшия — вѣжливо.

— А вий, Павелъ Петровичъ, не трѣбва да оставате безнаказани подобни постѫпки, свърши князя.

Дружинния командиръ извика вѣстовоя си и му заповѣда да повикатъ дежурния на дружината. Азъ си излѣзохъ.

Не се бѣ изминалъ и половинъ часъ, когато поручикъ Живаревъ дойде при мене и ми каза.

— Сърдите ли ми се? Нѣма защо да се караме. Азъ бѣхъ тогава за нѣщо ядосанъ. При тия думи той ми подаде ржка въ знакъ на примирение.

На 12 Юний имахме дневка. Сжщо 5-а, 12-а и 33-а дивизии почиваха въ Руше-де-Веде. Него день командира на 12-й корпусъ, генералъ Вановски, дойде на опълченския бивуакъ и разгледа опълченцитѣ, които бѣха построени за тая цѣль. Слѣдъ прѣгледа генерала каза на офицеритѣ нѣколко думи, отъ които ний разбрахме, че той бѣ оставалъ не съвсѣмъ доволенъ отъ вънкашния видъ на опълченцитѣ.

Прѣзъ това врѣме топовнитѣ гърмежи продължаваха да се чуватъ. На всички се струваше, че врѣмето върви бавно. Войницитѣ и офицеритѣ, насѣдали тукъ-тамъ, си приказваха разни анекдоти, но и разговоритѣ нѣкакъ не вървяха.

Послѣдва заповѣдь отъ щаба на опълчението, да се отдѣлятъ петитѣ роти отъ дружинитѣ съ нужното число кадрови чинове и опълченци. Тѣзи роти трѣбваше да послужатъ за кадръ на новитѣ 6 дружини отъ българското опълчение. Всѣка рота трѣбваше да се развърне въ дружина отъ 4 роти.

Организирането на новитѣ 6 дружини трѣбваше да стане въ България. За началникъ на тия дружини, до формируванието имъ, бѣше назначенъ командира на 1-а бригада, полковникъ Корсаковъ. Този послѣдния, като ме срѣщна прѣзъ деня, каза ми, че молилъ началника на опълчението да бжда назначенъ за неговъ — на полковника Корсакова — адютантъ, но азъ, като поблагодарихъ за честьта, която ми правеше съ назначението ми за свой адютантъ, молихъ го да бжда оставенъ въ дѣйствующата дружина.

— Оцѣнявамъ вашето желание, по-скоро да попаднете въ дѣло, ми каза полковникъ Корсаковъ, за което ви и завиждамъ. Сжщеврѣменно той ми обѣща, че ще моли да се отмѣни назначението ми и, дѣйствително, вмѣсто менъ бѣше назначенъ за адютантъ подпоручикъ Стояновъ — българинъ отъ Басарабия.

Слѣдъ обѣдъ пѣшитѣ 5-а, 12-а и 33-я дивизии се снеха отъ бивуака.

13 Юний. — Въ 4 часа сутриньта дружинитѣ бѣха готови за пжть, споредъ както бѣше заповѣдано. Съ свити шинели прѣзъ рамо и съ торби на гърба, опълченцитѣ чакаха заповѣдь за тръгвание и едва слѣдъ два часа я дочакаха.

Съ такива постоянни чакания и нецѣлесъобразни разпореждания отъ страна на щаба на опълчението, генералъ Столѣтовъ не съвсѣмъ добрѣ бѣ расположилъ къмъ себе си не само офицеритѣ, но и долнитѣ чинове. Неговитѣ распореждания и дѣйствия се критикуваха открито. При това, офицеритѣ му прикачваха всевъзможни, не съвсѣмъ прилични епитети.

— Съ такива распореждания далеко не се отива и ще останемъ безъ хора, казваха едни.

— Напротивъ, генерала обладава необходимитѣ доблести. но нему му бърка по нѣкога виното и ракията, се обаждаше нѣкой защитникъ, съ мечешка услуга.

До колко бѣха справедливи горнитѣ отзиви, азъ не мога да се произнеса, а ги отбѣлѣзвамъ просто, като отзиви на нѣкои отъ подчиненитѣ за своя началникъ. Справедливостьта го изисква, обаче, да кажа, че тѣзи отзиви се пръскаха отъ офицеритѣ отъ 3-я дружина, които си позволяваха, по нѣкой пжтъ въ лицето на генерала да критикуватъ дѣйствията му.

Ето единъ отъ многото случаи:

На 8-й Юний опълчението бѣ пристигнало въ с. П., гдѣто се расположи на бивуакъ, който, впрочемъ, никакъ не отговаряше на изискуемитѣ се условия, толкова повече, че не далеко имаше по-добро и сухо мѣсто.

— Павелъ Петровичъ, нима на това мѣсто може да се спи? се обърна щаб.-кап. Усовъ къмъ дружинния конандиръ. „Помилуйте“ ний ще се поболимъ тукъ отъ трѣска.

— Е, че какво ще ми заповѣдате да правя, когато генерала тъй иска! отговори Калитинъ ядосано.

— Идете и му кажете, каза първия.

Дружинния командиръ стана и отиде при генерала. Не се измина ни половинъ часъ, когато той се завърна на бивуака до толкова блѣденъ и раздразненъ, щото на себе си не приличаше.

— Разругахме се съ генерала, каза подпол. Калитинъ.

Слѣдъ малко послѣдва распореждание, опълчението да се прѣмѣсти на по-сгодното мѣсто.

Сжщо и днесъ глухо незадоволствие се чуваше отъ всѣкадѣ.

— Павликъ, защо държишъ хората натоварени съ торбитѣ и шинелитѣ, каза щабсъ-кап. Стесель на дружинния командиръ. Нашия началникъ до гдѣто се събуди отъ сънь и си дръпне нѣкоя и друга чашка, ний още единъ пѫтъ можемъ да се напиемъ съ чай.

Но въ това врѣме се чуха гласове: „генерала иди“! И тъй, вмѣсто въ 4 часа сутриньта, както бѣше заповѣдано, опълчението се вдигна отъ бивуака тъкмо въ 6. Цѣли два часа опълченцитѣ въ прохладното и най-добро за пѫть врѣме стояха на бивуака натоварени.

Когато опълчението тръгна, врѣмето бѣше прохладно, но виждаше се, че деньтъ ще бѫде извънредно горѣщъ. Въ $8^1/_2$ часа пристигнахме при с. Гавричъ. Тукъ, при самия пѫтъ, имаше единъ доволно голѣмъ язъ съ не съвсѣмъ чиста вода, освѣнъ това, отъ странитѣ на пѫтя имаше два кладенца, а въ лѣво отъ него, въ растояние на 200 — 300 крачки се виждаха да стърчатъ сохитѣ съ гиранилата на още нѣколко кладенца.

Наистина, не му бѣше тука ни мѣстото, ни врѣмето за голѣма почивка, понеже бѣше още рано, но мислѣхъ, че трѣбваше да се спратъ опълченцитѣ, за да си палѣятъ манеркитѣ. Но това не само не се направи, а когато опълченцитѣ се затекоха къмъ кладенцитѣ и яза за горнята цѣль, нѣкои отъ офицеритѣ се спустнаха върху имъ и съ нагайки, или шашки ги распъждаха отъ кладенцитѣ и блатистия язъ.

Като изминахме 4—5 версти отъ селото, встѫпихме въ една раскошна кория. Въ тѫзи кория опълчението бѣ спрѣно за голѣма почивка. Щомъ опълченцитѣ си сложиха пушкитѣ въ рогачи и си снеха отъ гърба торбитѣ, взеха си манеркитѣ и като пчели, сѫ распръснаха изъ корията да търсятъ вода. Но трудътъ имъ отиде напраздно. Тѣ се връщаха отчаяни съ праздни менерки. Едно имъ оставаше: да се върнатъ назадъ — въ с. Гавричъ, гдѣто, както се каза, имаше вода. Но за това трѣбваше да употрѣбятъ $2^1/_2$ часа, за отивание и връщание, а подиръ, безъ почивка да продължаватъ пѫтя си напрѣдъ.

— Ако нѣма вода, поне има дебела сѣнка, каза единъ смѣшникъ. Лягайте, момчета, на сънь ще се напиемъ съ вода!

Опълченцитѣ си похапнаха и легнаха съ сънь да си подкрѣпятъ силитѣ. Но отъ жажда спи ли се?

— Брее, че и сънь не ме хваща отъ жажда! се обади единъ опълченецъ, като сѫщеврѣменно жадно гледаше на офи-

церския отъ щаба на опълчението бивуакъ гдѣто не липсуваше вода. На опълченеца се струваше, че висшето началство повече се грижи за себе си, нежели за подчиненитѣ си, и кой знае, да ли нѣмаше право.

— Кога ли ще тръгнемъ? все по-често и по-често се чуваха питания.

Но врѣмето въ такива случаи върви бавно.

Събрани на купчини, опълченцитѣ интимно се разговаряха. Всѣки отъ тѣхъ искаше да искаже болката на душата си, при всичко, че тя бѣше у всички еднаква. Всичкитѣ бѣха обхванати отъ едно чувство, чувство на обида и незадоволство, за гдѣто началството тъй злѣ ги третираше.

Легналъ подъ едно сѣнчесто дърво, азъ неволно чувахъ разговора на опълченцитѣ, които, впрочемъ, не се стѣсняваха отъ моето присѫтствие. Да описвамъ всичко исказано отъ тѣхъ, всичко което вълнуваше душитѣ имъ, не е възможно. За туй на кѫсо, ще кажа за общия отзивъ на опълченцитѣ, безъ разлика, биле тѣ интелегентни или не интелегентни, учени или безграмотни.

— Бе, брате! Рѣшили сме се да жертвуваме живота си за отечеството, а пъкъ отъ тѣзи физически и нравствени мѫки ли ще ни е страхъ?!! Дързость! Ний трѣбва търпѣливо да прѣнасяме всички незгоди, казваше единъ.

— Бе, джанъмъ, началницитѣ и въ другитѣ дружини сѫ сѫщо руси, между това не тъй се отнасятъ къмъ опълченцитѣ, както нашитѣ, се обаждаше другъ.

— Хмъ, руситѣ! Тукъ не руситѣ, а началството, въобще, каза трети. Нима командира на 1-а дружина подполковникъ Кесяковъ не е българинъ? Е, по-добрѣ ли се отнася той къмъ опълченцитѣ? Не по негова ли заповѣдь ей сега смазаха отъ бой съ пръчки двама опълченци, за сѫщото прѣстѫпление, за което нашия командиръ ни пореше гърбоветѣ съ нагайката, свърши той.

Виждаше се, че само пълното съзнание на дългътъ удържаше опълченцитѣ отъ да не напустнатъ редоветѣ на опълчението.

Най-послѣ повечето отъ умореннтѣ опълченци заспаха, но твърдѣ за малко.

Търрр, търр! се зачу по бивуака барабанния бой, който по-насетнѣ се подхвана и отъ трѫбачитѣ.

Опълченцитѣ скокнаха, разшаваха се и слѣдъ минута зачу се командата.

— На дѣс-но, реди вдвой . . . по ротно ходомъ . . . първата рота.

— Хмъ, ходомъ?!! Пустналъ бихъ се бѣгомъ, само по-скоро да стигна водата, се чуваха гласове.

— О, о, ще се поиспотимъ, до гдѣто стигнемъ до водата, се обаждаха опълченцитѣ, които знаяха тѣзи мѣста: далеко е до водата!

— Уфъ, че голѣма горѣщина! Скоро ли ще стигнемъ? все по-често и по-често се чуваха питания.

Въодушевени отъ святата идея—освобождението на майка България — и вѣрни на обѣщанието си да търпятъ всички незгоди, опълченцитѣ крачаха юнашки. Между това слънцето печеше немилостиво, а жаждата още повече ги мжчеше. Вървятъ тѣ, даватъ си куражъ! Та имаше защо: — тамъ напрѣдъ има вода! Но ето краката започватъ да треперятъ, въ кръста се чувствува слабость. даже наболѣва, рамената като че да сж подъ преса, въ ушитѣ фучи, а въ очитѣ тъмно,—изобщо цѣлото тѣло ослабва и опълченеца пада . . .

Пада въ несвѣсъ съ подбѣлени очи. Другаритѣ му се спущатъ на помощь: снематъ му торбата, поясния ремикъ, раскопчаватъ яката на ризата, раскриватъ му гърдитѣ и въ такова положение го оставятъ, а сами бързатъ напрѣдъ . . ., до гдѣто дойде и за тѣхъ редъ. Но съ увеличение числото на падналитѣ и тая помощь не се даваше . . .

Вървѣхме по една покрита съ нивя и мисирлици обширна равнина. На около не се виждаше никакъвъ прѣдмѣтъ на който человѣкъ да си спрѣ окото. Всичко на около пусто. Само тукъ тамъ изъ високитѣ мисирлици се мѣркатъ человѣчески фигури—власи и влахини.

Въ въздуха се чувствуваше страшна тихчина, отъ която мжчно се дишеше. На опълченцитѣ се бѣха напукали отъ жажда устнитѣ, а миражитѣ, като на присмѣхъ, ту се испрѣчваха прѣдъ очитѣ ни и ни мамяха съ своя съблазнителенъ видъ, ту пакъ изчезваха въ пространството . . .

Началството се вълнуваше, сърдеше се, па даже, отъ начало, прибѣгваше къмъ нагайката, като виждаше паданието и отставанието на опълченцитѣ по пжтя, но като се убѣди, че тѣ отставаха, вслѣдствие крайно истощение на силитѣ имъ,

стараеше се да облегкчи положението на опълченцитѣ, като правеше чести почивки. Но стои ли се подъ палящитѣ слънчеви лжчи? На които още държаха краката вървѣха напрѣдъ, безъ да се спиратъ, разбира се, прѣдварително като испросваха за това разрѣшение. Мнозина отъ отстаналитѣ назадъ опъл ченци си распъваха походнитѣ палатки, за да се скриятъ подъ тѣхъ отъ палящитѣ слънчеви лжчи.

По едно врѣме, азъ съгледахъ напрѣдъ и въ лѣво отъ шоссето двѣ кола, около които се тълпяха нѣколко опълченци. Съ разрѣшението на ротния командиръ, качихъ се на коня на капитанъ Феодорова и го прѣпустнахъ прѣзъ мисирлика къмъ колата, отъ които на всѣка една се оказа по една голѣма 30—40 ведра пълна съ вода бъчва. Азъ заповѣдахъ на притежателитѣ имъ да впрѣгнатъ воловетѣ и да искаратъ колата на пжтя. Власитѣ съ готовность испълниха заповѣдьта. По пжтя единъ ун.-офицеръ отъ 4-а рота се спустна къмъ едната бъчва, извади чепа, и като го захвърли на страна, наля си котлето съ вода. Опълченцитѣ отъ 3-я и 4-а дружина се трупаха около бъчвитѣ, гдѣто се увираха и тласкаха, за да си налѣятъ вода. Но тъй като водата повече се проливаше на земята, отколкото се наливаше въ котлетата, то азъ се заехъ самъ да раздавамъ водата, която прѣдварително точахъ въ чебура. Но тука се случи една неприятность.

Наведенъ надъ чебура, азъ поемахъ отъ опълченцитѣ котлетата, пълняхъ ги и пакъ имъ ги връщахъ, а онѣзи, които сами се увираха да си наливатъ, отстранявахъ. По едно врѣме чувамъ:

— Какъ смѣете да ме тласкате?! Азъ ще ви арестувамъ. Като се обърнахъ азъ видѣхъ ротния командиръ щабсъ-кап.-Попова, лицето на когото бѣше поблѣднѣло отъ гнѣвъ.

Азъ бѣхъ крайно очуденъ, толкова повече, че другъ пжтъ не бѣхъ виждалъ Попова въ такова раздразнено състояние.

Извинихъ се, като му казахъ, че не съмъ го видѣлъ, но Поповъ не се удовлетвори отъ моето извинение, а продължаваше да вика и да ме заплашва съ арестъ, па даже и съ сждъ. Азъ още веднъжъ се извинихъ, но напраздно. Види се наболѣлата душа на Попова търсеше облегчение.

— Господинъ капитанъ, не се забравяйте! Прѣдъ васъ стои офицеръ, а не вѣстовоя ви, му казахъ азъ съ вжтрѣшно

вълнение, но сдържано. Слѣдъ това се обърнахъ и отидохъ на страна.

И така, опълченцитѣ отъ 3-я и 4-а дружини, които бѣха стигнали тукъ, като се освѣжиха съ вода, продължиха пѫтя си по-бодро.

Ни́ да ли бѣхме изминали една верста, когато подпоручикъ Поликарповъ дойде при мене на конь и ми каза, че дружинния командиръ ме викалъ. При това, той ми показа на подполковникъ Калитина, който вървеше на конь, стотина крачки отъ страни на пѫтя.

Азъ се приближихъ до него и взехъ подъ козирьокъ.

— Какъ сте си позволили да оскърбите вашия ротенъ командиръ? ми каза той блѣденъ и съ развълнуванъ гласъ. Вий не знаете ли, че въ военно врѣме за подобни прѣстѫпления виновнитѣ офицери се разжалватъ въ редови?

Тия думи подполковникъ Калитинъ произнесе съ раздразнение и ярость. Очитѣ му блѣщукаха, като искри, а мускулитѣ на блѣдното му лице бѣха се сгърчили.

— Ако съмъ виноватъ, казахъ азъ подполк. Калитину, за това има сѫдъ. Нека се изслѣдва и, ако се окажа виновенъ, дайте ме подъ сѫдъ.

Такъвъ отговоръ, повидимому, дружинния командиръ не очакваше отъ мене; той ме изгледа и, слѣдъ една продължителна пауза, ми заповѣда да му раскажа за случката. А когато азъ му расправихъ подробно за случката, безъ да измѣня нѣщо нито на бодъ, Калитинъ ми каза:

— Въ всѣки случай, вий трѣбваше да прѣмълчите и подиръ да се жалвате.

— Господинъ подполковникъ, вий сами виждате, че азъ, като българинъ, на всѣка крачка и отъ всѣкиго търпя оскърбления и че не веднъжъ съмъ ви се жалвалъ . . .

— Добрѣ, добрѣ, ме прѣкѫсна той, идете на мѣстото си, при това съвѣтвамъ ви да бѫдете по-сдържани.

Слънцето наближаваше къмъ западъ, когато 3-я и 4-а дружини пристигнаха въ с. Богдана.

Въ врѣмето на този прѣходъ, отъ голѣмия бивуакъ до Богдана, походнитѣ колони на опълчението, съвсѣмъ бѣха изгубили своята строева походна физиономия и прѣдставляваха една непрѣкѫсната върволица отъ опълченци, едни отъ които едвамъ си влачаха краката, други насѣдали край пѫтя, трети

лежаха съ расперени ржцѣ. При това, пушкитѣ, калпацитѣ и пр. бѣха расхвърлени на около изъ прахътъ. Само 3-я знаменна рота пристигна въ селото сравнително въ по-добръ редъ, но въ съставъ не повече отъ половинната й численность, за което ротния командиръ купи на опълченцитѣ на своя смѣтка ракия.

Причинитѣ за добрия, сравнително, редъ въ 3-я рота въ врѣме на похода, по мое мнѣние бѣха слѣдующитѣ: 1) ротния командиръ, щабсъ-капитанъ Поповъ, въ врѣмето на всичкия до сега походъ никога не се отдѣляше отъ ротата си, както това правяха нѣкои ротни командири и, въобще, офицеритѣ и 2) опълченцитѣ черпяха нравственна и физическа сила въ съзнанието, че тѣ служаха въ 3-я знаменна рота.

Другитѣ дружини пристигнаха по-кжсно, а отстаналитѣ и испопадалитѣ по пжтя опълченци продължаваха да пристигатъ прѣзъ цѣлата нощь, на слѣдующия и послѣдующитѣ дни. Имаше и такива, които нб подиръ настигнаха частитѣ си въ Стара-Загора и на Шипка.

Дългъ и труденъ бѣше този прѣходъ — отъ Руше-де-Веде до Богдана! Подобенъ походъ се не изглажда отъ паметьта на извършившитѣ го! Въ него сж случиха много слънчеви удари между опълченцитѣ, отъ които три смъртоносни.

Главнитѣ причини за отстаналитѣ и испадалитѣ, въ врѣме на този прѣходъ опълченци бѣха: 1) късното, въ 6 часа, тръгване отъ Руше-де-Веде; 2) силната горѣщина; 3) несвоеврѣменнитѣ и не на мѣсто спирания на бивуакъ и 4) най-главното, нѣманието на вода.

Когато пристигнахме въ Богдана, ротнитѣ кухни се димяха: готвяше се за опълченцитѣ ястие.

На бивуака ротния командиръ щабсъ-капит.-Поповъ се приближи при мене и ми каза:

— Нѣма защо, Ст. Ив., да се караме: който помене за миналото, окото му да излѣзе.

Види се, че Поповъ бѣ съзналъ своята грѣшка. Впрочемъ, трѣбва да се признае, че щаб.-кап. Поповъ, като человѣкъ, бѣше справедливъ, добродушенъ и въобще съ благородни черти на характера.

— Какво искате отъ тѣхъ, защищаваше Поповъ опълченцитѣ, когато тѣ биваха нападани отъ другитѣ офицери. Не знаяли службата! Че какъ ще я знаятъ, когато мнозина отъ тѣхъ служатъ два дни—до пладнѣ.

Като воененъ, Поповъ бѣше аккуратенъ по службата, строгъ, но справедливъ, а бащинскитѣ му грижи за опълченцитѣ правяха послѣднитѣ послушни и исправни.

14 Юний. — Не ще и дума, че слѣдъ вчерашния труденъ походъ, ний спахме, като кжпани. Но най-сладкия ни сънь, съ

Майоръ Куртьяновъ, командиръ на 2-а дружина.

пукването на зората, се прѣкжсна отъ топовнитѣ гърмежи, които се чуваха отъ онжзи страна, отъ кждѣто се чуваха и вчера, само съ тази разлика, че сега се чуваха по-ясно, като че идяха отъ задъ ближната възвишенность.

Още слѣдъ първитѣ гърмежи, опълченцитѣ скокнаха на крака. Всичкитѣ инстинктивно се заловиха за орѫжието. Слѣдъ тежкия походъ, трѣбваше да се приведатъ пушкитѣ въ надлѣженъ редъ и чистота, тъй като и тѣ вчера се бѣха търкаляли изъ прахътъ. На всички ни се струваше, че ей сега ще послѣдва заповѣдь да вървимъ тамъ, отъ кѫдѣто, благодарение на разрѣдения утрененъ въздухъ, тъй ясно се чуваше бученнето на топоветѣ. Едната само мисъль, че е възможно всѣка минута да тръгнемъ за бойното поле, ни привеждаше въ вътсторгъ

Чудна е наистина, человѣческата природа! Вчера уморени, оскърбени, отпаднали тѣломъ и духомъ, днесъ опълченцитѣ пакъ бѣха весели и засмѣни, пакъ бодри и забравили всички обидни думи. Впрочемъ, то бѣше естественно: топовнитѣ и пушечни гърмежи иматъ свойството да сплотяватъ и подчинени и началници въ едно цѣло. — Повтарямъ, всичкитѣ опълченци бѣха весели и радостни: вчерашнитѣ трагически картини, днесь се прѣдставляваха съвършенно въ комическа форма. Което вчера бѣше за оплакване, днесь добродушно се осмѣйваше.

Тукъ стана извѣстно за насъ, че на 10 Юний русскитѣ войски биле минали Дунава при Галацъ — Мачинъ, като въ сѫщия день била издадена отъ императора къмъ българския народъ слѣдующата прокламация:

„Българи,

Моитѣ войски прѣминаха Дунава и встѫпватъ сега въ вашата земя, гдѣто вече не веднъжъ сѫ се били за облегчението бѣдната участь на христиенитѣ отъ Балканския Полуостровъ. Слѣдвали неуклонно древното историческо прѣдание, винаги черпили нови сили въ завѣтното единомислие на цѣлия православенъ русски народъ, моитѣ прародители успѣли въ миналитѣ години съ своето влияние и орѫжие послѣдователно да обезпечатъ участьта на Сърбия и Румѫния, като извикали тия народи къмъ новъ политически животъ. Врѣмето и обстоятелствата не сѫ изгладили онова съчувствие, което Руссия е хранила къмъ своитѣ едновѣрци на истокъ. И сега тя съ сѫщото благоволение и любовь се отнася къмъ всичкитѣ многочисленни членове на великото християнско семейство на истокъ. На храбрата моя войска, прѣдвождана отъ моя любезенъ братъ, Великия Князъ Николай Николаевичъ, съ моето повелѣние е възложено да огради на вѣки вашата народность и да ви обезпечи

священнитѣ права, безъ които е немислимо мирното и правилно развитие на вашия граждански животъ. Тия права вий сте придобили не съ силата на въорѫженото съпротивление, а съ скѫпата цѣна на вѣковнитѣ страдания, съ цѣната на мѫченическата кръвь, въ която вий и вашитѣ покорни прѣдки толкова дълго врѣме тъняхте.

„Жители на българската страна! Задачата на Руссия е да съзижда, а не да разрушава. Тя е привикана отъ Всевишния промисълъ да съгласи и умиротвори всичкитѣ народности и всичкитѣ исповѣдания въ ония части на България, гдѣто живѣятъ заедно хора отъ разни произхождения и разни вѣри. Отъ сега русското орѫжие ще огради отъ всѣко насилие всѣки християнинъ; нито единъ косъмъ не ще падне отъ неговата глава безнаказанно; нито една троха отъ неговия имотъ не ще бѫде, безъ немедленно възмездие, отнета отъ него отъ мусюлманина или отъ когото и да било. За всѣко прѣстѫпление ще послѣдва тутакси безпощадно наказание. Живота, свободата, честьта и имуществото на всѣки християнинъ, къмъ която църква той и да би принадлежалъ, ще бѫдатъ еднакво обезпечени. Не отмъщението ще рѫководи нашитѣ дѣйствия, а съзнанието на строгата справедливость, стрѣмлението да се създаде постепенно право и редъ тамъ, гдѣто до сега е господствувалъ само дивия произволъ.

„Мусюлмане отъ България! Къмъ васъ се обрѫщамъ съ спасителното за самитѣ васъ прѣдостороженние. Съ горчивина си спомнямъ азъ за неотколешнитѣ жестокости и прѣстѫпления, извършени отъ мнозинството отъ васъ надъ беззащитното християнско население на Балканския Полуостровъ. Свѣта не може да забрави тия ужаси; но русската власть не ще отмъщава на вкички ви за извършенитѣ отъ вашитѣ единовѣрци прѣстѫпления. На справедливъ, правиленъ и безпристрастенъ сѫдъ ще се прѣдадатъ само онова малцинство злодѣи, имената на които бѣха извѣстни и на вашето правителство, което ги остави безъ заслужено наказание. А вий признайте чистосърдечно божия сѫдъ, който безвъзвратно се извършва надъ васъ. Покорете се съ смирение на неговото священно прѣдопрѣдѣление; подчинете се безусловно на законнитѣ искания на тия власти, които ще бѫдатъ установени съ появяванието на моитѣ войски. Испълнявайте тѣхнитѣ заповѣди безпрѣкословно. Станете мирни граждани на обществото, което е готово и на васъ

да ви подари всичкитѣ блага отъ правилно устроенния граждански животъ. Вашата вѣра ще си остане неприкосновенна; вашия животъ, имота ви, живота и честьта на вашитѣ семейства ще бѫдатъ пазени.

„Християне отъ България! Вий прѣживѣвате сега дни за васъ незабравими. Удари часа за вашето освобождение отъ мусюлманския безправенъ гнетъ. Явете же прѣдъ свѣта високия примѣръ на взаимна християнска любовь; забравете старитѣ домашни вражди, уважавайте строго правата на всѣка народность, като братя по вѣра; съединете се въ общо единодушно чувство на дружба и съгласие, безъ които нищо трайно не се създава. Сплотете се твърдо подъ сѣнката на русското знаме, побѣдитѣ на което вече толкова пѫти сѫ гърмѣли надъ Дунава и Балканитѣ. Като съдѣйствувате за успѣха на русското орѫжие и му помагате усърдно съ всичкитѣ си сили, съ всичкитѣ зависящи отъ васъ срѣдства, вий ще служитѣ на собственното си дѣло—дѣло на трайното възраждание на българския край

„Съ постепенното настѫпление на русскитѣ войски въ вѫтрѣшностьта па страната, турскитѣ власти ще бѫдатъ замѣнявани съ редовно управление. Къмъ дѣятелното участие въ него, ще бѫдатъ незабавно повикани мѣстнитѣ жители, подъ висшето рѫководство на установенитѣ отъ менъ власти, а новитѣ български дружини, ще послужатъ като ядка на мѣстнитѣ български сили, прѣдназначени за охраната на всеобщия порядъкъ и безопасностьта.

„Съ готовностьта честно да служитѣ на своето отечество, съ безкористно и безпристрастно испълнение па това високо служение—ще докажете на вселенната, че вий сте достойни за участьта, която Руссия толкова години и съ такъвъ трудъ и жертви за васъ е готвила.

„Покорявайте се на русската власть, испълнявайте въ точность нейнитѣ заповѣди. Въ това е вашата сила и спасение.

„Смиренно моля Всевишния—да ни подари побѣда надъ враговетѣ на християнството и да испрати отъ горѣ своето благословение на правото дѣло“.

Щомъ се разсъмна, започнаха да пристигатъ отстаналитѣ въ вчерашния походъ опълченци, но такива отстанали вървѣха и почти прѣзъ цѣлата нощь. Сега тѣ се посрѣщаха съ добродушенъ, отъ страна на приятелитѣ си, смѣхъ:

— Гледайте, гледайте! Станковичъ се мжкне на своитѣ кокили, извикаха нѣколко опълченци почти едноврѣменно.

Този Станковичъ бѣше единъ отъ онѣзи опълченци, които бѣха прѣдставени въ Плоещъ на д-ра Вязанкова, за да ги признае болни. Наистина, Станковичъ бѣше твърдѣ слабъ и краката му приличаха на кокили, но въ сжщность той бѣше здравъ. Този, именно, Станковичъ сега гузно се приближаваше при дружината.

— Станковичъ! Нима ти оживѣ? викаха другаритѣ му опълченци. Въ каквото положение те оставихме вчера; ний мислѣхме, че ти си вече при дядо Адама.

— Не само съмъ живъ и здравъ, както ме видите, отговаряше той, но азъ си посъбрахъ по пжтя пешкирчета, кърпици, сухари, па и една пачка патрони, които ви вчера хвърляхте. Съ тия думи Станковичъ извади отъ торбата си събранитѣ трофеи и ги раздаде на другаритѣ си.

Слѣдъ това, Станковичъ най-подробно разказваше на другаритѣ си за своитѣ физически и нравственни мжки.

— Наистина, азъ щѣхъ да бжда сега при дядо Адама, продължаваше той, ако не бѣха ми дошле на помощь другаритѣ, които ме освободиха отъ торбата и ме свѣстиха. Ами колко нещастници още има, останали по пжтя, които съвсѣмъ не можатъ да вървятъ? свърши Станковичъ.

Още съ спирането ни на бивуакъ, при с. Богдана, единъ отъ ординарцитѣ на генералъ Столѣтова прѣдаде на началницитѣ на частитѣ заповѣдьта по опълчението, щото тия послѣднитѣ и, въобще, всичкитѣ офицери, да бдятъ строго надъ своитѣ подчинени и да не допущатъ да се правятъ пакости на населението, отъ което постоянно биле постжпвали жалби. Но не бѣше, обаче, този единственъ пжтъ, гдѣто се заповѣдваше на началницитѣ да не позволяватъ на долнитѣ чинове да пакостятъ, но заповѣдитѣ по опълчението си оставаха само на книга. Началницитѣ въ дружинитѣ гледаха прѣзъ пръсти на шалоститѣ на войницитѣ, а, по нѣкой пжтъ, не само не наказваха за дребни простжпки виновнитѣ, но косвенно ги поощряваха. Ето примѣръ:

Вѣстовоя на щабсъ-капитанъ Усова, Бобцовъ, докопалъ нейдѣ единъ пѣтелъ и го вързалъ съ връвъ на колата.

Когато пристигнахме на мѣстото за нощуване, Бобцовия пѣтелъ, като се видѣлъ на земята, започналъ да пѣе и да рови.

— Бобцовъ, отъ гдѣ взе този пѣтелъ? го попитва единъ офицеръ.

— Прикачи се на колата, ваше благородие, азъ го пѫдихъ, но той не се махна, тогава взехъ и го вързахъ.

Офицера извиква другаритѣ си, въ числото на които бѣше и щабсъ-капитанъ Усовъ, за да се посмѣятъ. — Ето, пѣтела самъ се качилъ на колата на Усова, каза той, и при всичко, че Бобцовъ го пѫдилъ, пѣтела нерачилъ да се махне.

Като се посмѣха надъ упорития пѣтелъ, офицеритѣ казаха на Бобцова, че на пѣтела ще му бѫде, безъ съмнѣние, мѫчно да остава самъ.

— Никакъ не, ваше благородие, отговори досѣтливия Бобцовъ, азъ ще го пустна на дълга връвчица, тогава той навѣрно ще си намѣри другарка.

Офицеритѣ се изсмѣха и оставиха Бобцова и пѣтела му.

Тъй се и случи: на слѣдующия день при пѣтела имаше вече двѣ кокошки.

— Ну Бобцовъ! Гледай кокошкитѣ да снесатъ яйца, за да не купуваме отъ румѫнкитѣ, каза Стесель Бобцову.

— Има, ваше благородие, има вече двѣ яйца, и той извади отъ колата двѣ яйца и ги показа на офицеритѣ.

По нѣкой пѫтъ се случваше, че не пѣтелъ, но теле, овца или свиня случайно се намираха на обознитѣ, или артелни кола, но за това и постоянно постѫпваха жалби отъ страна на населението. По тая, именно, причина началството не веднъжъ отдаваше заповѣдь въ приказитѣ, да се не допущатъ подобни „шалости“, а виновнитѣ строго да се наказватъ.

Чакахме заповѣдь за тръгване, но вмѣсто това, въ 9 часа послѣдва такава, да се вари обѣдъ и вечеря, отъ което се разбра, че ще нощуваме тукъ.

Въ $5^1/_2$ часа слѣдъ обѣдъ, топовнитѣ гърмежи, испърво залпове, а послѣ участени, пакъ се зачуваха и тѣ послужиха, като сигнали, за събиране на офицеритѣ на едно мѣсто.

Наистина, не се измина много врѣме слѣдъ първитѣ гърмежи, когато всичкитѣ офицери се събраха около дружиннитѣ кола—едни сѣднали на колата, други на земята, а трети стояха прави. Разговора на офицеритѣ бѣше все за злобата на деньтъ, — прѣминуванието на Дунава, боя съ турцитѣ и пр. и, найпослѣ, се спрѣ на любимата тема: псувнитѣ къмъ българитѣ.

— Ний сме готови да псуваме и да хулимъ българитѣ, каза подпоручикъ Божински на Живарева, който пръвъ бѣше подхваналъ нападателното положение спрямо българитѣ, безъ да си дадемъ отчета за това, за което говоримъ. За Бога, кажете ми, като си турите ржката на сърдцето, на какво се основава вашето казвание, че българитѣ не сж войнственни, когато ний знаемъ, че тѣ миналата година въ Сърбия юнашки сж се били. — Не било развито у тѣхъ съзнанието! Ами постжпванието въ опълчението не доказва ли противното! Твърдите, че опълченцитѣ биле мързеливи. На това може да ви се укаже успѣха на обучението имъ въ Плоещския лагеръ, който вий сами не отричате. Колкото се отнася до това, че опълченцитѣ испопадаха въ вчерашния походъ, то тѣ въ това бѣха наймалко виновни. Нима кадровитѣ долни чинове не испопадаха? Нѣщо повече: не бѣха ли офицеритѣ, които се качиха на колата въ лазаретнитѣ линейки? Не, въ това не сж виновати опълченцитѣ, а е виновато началството за неговото „безалаберно“ распореждание. . . . Но тукъ поручикъ Живаревъ прѣкжсна Божински и му забѣлѣжи, че, ако и да е било виновато началството за вчерашнитѣ несъобразни распореждания, то за тѣхъ не трѣбва да се говори въ присжтствието на долнитѣ чинове, които дѣйствително бѣха на близо и се прислушваха къмъ разговора на офицеритѣ, „кружока“ на които все повече се увеличаваше.

Дневната жега спадна. Задуха тихъ юго-западенъ вѣтрецъ, и честитѣ топовни гърмежи се чуваха още по-ясно.

Тѣзи гърмежи пакъ будяха войнишкия духъ. Всѣкиму се искаше да бжде тамъ, отъ кждѣто се чуваха тѣ, а особенно, това желаяха българитѣ. Но имаше офицери, които явно исказваха, че не би желали да вэематъ участие въ боя, при прѣминуванието на Дунава.

— Да бѣхме съ нашитѣ полкове — друга работа, казваха тѣ, а съ тѣзи дриплювци — опълченцитѣ, — кждѣ ще идемъ?

Между това, слуха който се бѣше распръсналъ още въ Руше-де-Веде, че опълчението ще вземе участие заедно съ 5-а, 12-а и 33-я девизии въ боя, при прѣминуванието на Дунава, настойчиво се носеше, още повече, че то се движеше заедно съ казанитѣ дивизии.

Говореше се, че императора съ главната си квартира се билъ намиралъ тждѣва наблизо и че войскитѣ щѣли да минуватъ Дунава при Турно-Магурели — Никополъ.

Бѣше на мръкванпе, когато на бивуака се пръсна слухъ, че русскитѣ войски вече минали при Никополъ. Това извѣстие, не ще съмнѣние, се посрѣщна съ въсторгъ отъ офицеритѣ и войницитѣ. Еднитѣ и другитѣ се поздравляваха помежду си, като сжщеврѣменно исказваха съжаление, за гдѣто не сж взели участие въ боя. Живаревъ и компанията му, на които не имъ се щѣше да минатъ Дунава съ дриплювцитѣ, не прѣминаха и тукъ да изсипятъ цѣлъ купъ псувни върху опълченцитѣ,—виновници, за гдѣто тѣ не попаднали въ битката. Тѣ викаха и псуваха, безъ да си помислятъ, че ей тамъ на $1^1/_2$ версти отъ нашия бивуакъ стоятъ повече отъ 40,000 войници, които сжщо не бѣха вземали участие въ прѣминуванието на Дунава, при всичко, че тѣ не бѣха българи.

Но слуха се оказа невѣренъ.

— Слава Богу, казаха нѣколко туркестанци и нетуркестанци офицери: значи, има се още надѣжда, да попаднемъ и ний въ дѣло.

Живаревъ и компания казваха: „Слава Богу", тогава когато стомилионния русски народъ — даже повече, цѣлото славянско плѣме съ напрегнати нерви очакваше радостната вѣсть за прѣминуванието на Дунава.

15 Юний. — Въ 6 часа сутриньта опълченцитѣ бѣха готови за пжть и чакаха заповѣдь. Врѣмето бѣше ясно, тихо и прохладно — тъкмо за походъ. Топовнитѣ гърмежи се не чуваха. Въ 9 часа, когато слънцето бѣше се издигнало високо и започнало силно да пече, опълчението се вдигна отъ бивуака и се опжти къмъ югъ.

Въ $12^1/_2$ часа опълчението пристигна въ с. Воевода, отстояще на 12 версти отъ Богдана. Щомъ се спрѣхме на бивуакъ, опълченцитѣ си распънаха, разбира се по заповѣдь, палаткитѣ, подъ които се скриха отъ палящитѣ слънчеви лжчи. Не далеко отъ нашия бивуакъ бѣше расположена 33-я п. дивизия.

— Значи, тукъ ще се нощува, съ явно неудоволствие си казваха офицеритѣ и войницитѣ.

Всички ламтѣха, колкото е възможно по-скоро да стигнемъ обѣтованата земя — България, между това движахме се като костенурки.

Щомъ пристигнахме, ний намѣрихме обѣда готовъ, тъй като ротнитѣ кухни бѣха по-рано испратени.

Часа въ 4, слѣдъ обѣдъ, по бивуака се пръсна слухъ, като молния, че русскитѣ войски дѣйствително минали Дунава при Зимничъ — Свищовъ и че въ с. Пятра, отстояще около 3—4 версти отъ бивуака ни, имало ранени офицери и войници, между които полковникъ Озеровъ, раненъ на 8 мѣста съ щикъ. Въ това сжщо врѣме, когато офицеритѣ събрани наедно слушаха расказа за прѣминаванието на Дунава и раненитѣ въ с. Пятра, на бивуака на 33-я дивизия се забѣлѣжи голѣмо движение: войницитѣ тичаха по бивуака—обличаха се, обозитѣ се впрѣгаха, офицерскитѣ коне се водяха. . . .

— Тревога, тревога въ 33-я дивизия! извикаха опълченцитѣ, като забѣлѣжиха движението. И тжзи дума — „тревога“, безъ да се бие барабанъ и тржба, произведе истинска тревога и на нашия бивуакъ. Не се изминаха нито 5 минути, когато всичкитѣ опълченци бѣха готови за пжть и чакаха заповѣдь. Заповѣдь дѣйствително послѣдва, но заповѣдь за опълченцитѣ да си снематъ торбитѣ и да се расположатъ.

33-я дивизия се сне отъ бивуака си и тръгна въ пжть.

Надвечерь дойде генералъ Столѣтовъ на бивуака и поздрави опълченцитѣ съ прѣвземанието на г. Свищовъ и съ встжпванието на опълчението въ бой.

Гръмогласното, изходяще отъ хиляди гърла „ура, ура“ отъ долбочината на опълченскитѣ души бѣше отговоръ на генераловото поздравление.

Опълченцитѣ за първъ пжтъ днесь бѣха поздравени съ встжпвание въ бой. Едната мисъль само, че скоро ще встжпятъ въ бой и че русскитѣ войски сж въ България, ги правеше безкрайно щастливи. Тѣ тържествуваха. Впрочемъ, тържеството бѣше общо; тържествуваха не само войскитѣ, находящи се близо и отвждъ Дунава, но и онѣзи, които се намираха на хиляди версти отъ него. Тържествува цѣлия русски народъ — цѣлото славянство! . . . Опълченцитѣ, съ свѣтнали отъ радость очи, се поздравляваха, прѣгръщаха се, пѣяха, викаха „ура“, съ една рѣчь, тѣхната радость нѣмаше прѣдѣлъ . . . Офицеритѣ отъ 3-я дружина, събрани наедно, подъ влиянието на радостьта, че скоро ще встжпятъ въ бой, запѣха, отличнитѣ боеви пѣсни.

Азъ бѣхъ въ едно очаровано състояние. Въ тжзи минута вѣрвамъ, че и опълченцитѣ бѣха забравили всичкитѣ оскърбления, прѣтърпени отъ нѣкои офицери. Менъ ми се искаше да се хвърля, и, може би щѣхъ да го направя, ако бѣхъ увеpенъ, че нѣма да бжда отблъснатъ, върху най-яритѣ българофоби, като Живарева, Усова и др., и да ги прѣгърна . . .

Надвечерь опълчението се вдигна отъ бивуака и продължи пжтя си къмъ югъ. Тъй като вечерята не бѣше още готова, за туй, при тръгването на опълчението, котлитѣ се излѣха. Бѣше вече тъмно, когато пристигнахме въ с. Пятра. Тукъ опълчението прѣстоя повече отъ единъ часъ и то въ такъвъ редъ, както си вървеше. Причината за нашето спиране бѣше затрупания отъ обоза на 5-а, 12-а и 33-я п. дивизии пжть. Това обстоятелство ми даде възможность да ида да видя раненитѣ офицери, които бѣха помѣстени въ една голѣма кжща, близо до която се бѣше спряла 3-я дружина. Входа на кжщата се освѣтляваше съ два фенера, надъ които се развѣваше флага съ червенъ кръсть.

Щомъ се приближихъ до входа, изведнъжъ ми джхна на карболова вода и зачухъ пжшкания. Азъ влѣзохъ въ една голѣма стая, въ която вече имаше нѣколко офицери отъ дружинитѣ. Въ тжзи стая лежаха на кревати трима ранени офицери отъ 53-й п. Волински полкъ, единия отъ които бѣше прапорщикъ Решетченко, мой другарь по училището. Въ другитѣ стаи имаше още четворица ранени офицери. Освѣнъ тѣзи послѣднитѣ, тукъ въ селото имаше и много ранени войници.

Излизаше, че новината за прѣминуванието на Дунава този пжтъ била цѣла истина, съ тая само поправка, че полковникъ Озеровъ, въ дѣйствителность, билъ раненъ само на едно мѣсто и то съ куршумъ, а не съ щикъ.

Отъ раненитѣ офицери се научихъ, че поручикъ Моторний билъ раненъ, а подпоручикъ Феодоровъ убитъ и двамата отъ 54-и пѣх. Милски полкъ — мои приятели. Като гледахме страданията на раненитѣ, не се рѣшавахме да ги распитваме за подробноститѣ по битката. Впрочемъ, и тѣ сами не знаяха нищо за резултата на боя, защото тѣ биле ранени въ самото му начало.

Щомъ се очисти пжтя, опълчението напустна Пятра. При всичко, че пжтувахме нощемъ, — въ прохладно врѣме, прѣхода бѣше извънредно труденъ. Обоза на 5-а, 12-а и 33-я

дивизии, към които се бѣше присъединилъ и оня на главната квартира, ни караше често да се спираме.

Както се оказа по-послѣ, по този пѫть биле вече минали разни паркове, транспорти, кавалерия и пр., а сега тукъ вървѣха прѣдъ опълчението горѣказанитѣ дивизии съ артиллерия и обозитѣ си. Вслѣдствие на това голѣмо движение, глинястия, нешоссиранъ пѫть бѣ се прѣобърналъ на цѣло море отъ прахъ, въ който затъвахме до колѣни. Конетѣ едвамъ влачаха колата и орѫдията, колелата на които затъваха положително до главинитѣ, спираха се на всѣка крачка, съ което и задържаха нашето движение. Но най-лошото бѣше това, че отъ вървението на стотини хиляди човѣчески и конски крака и отъ колата, въ въздуха се бѣ дигналъ такъвъ страшенъ прахъ, щото ясната звѣздна нощь ставаше съвсѣмъ непроницаема. Отъ дебелия слой прахъ, падналъ отгорѣ ни, ний положително бѣхме станали неузнаваеми; не само по външния видъ не можахме да се распознаваме, но и по гласътъ си. Но не бѣше само това. Прахътъ проникваше прѣзъ устата и носътъ въ гърлото и дихателнитѣ ни органи, и ни караше да кашляме до болка въ гърлото. Конетѣ сѫщо постоянно прѫхтѣха и кашляха.

Труденъ прѣходъ! но не отъ жега и безводие, а отъ пословиченъ прахъ.

IV.

Разсъмнуваше се, отъ прахъ, обаче, положително нищо на около не се видѣше. Само когато се приближихме на 6—7 версти до Зимничъ, гдѣто пѫтя бѣше по-добъръ и нѣмаше прахъ, прѣдъ очитѣ ни се испрѣчи тихия бѣлъ Дунавъ въ своята утренна очарователна красота. Тукъ рѣката, като змия се извива и се врѣзва въ високия дѣсенъ брѣгъ. Лѣвия брѣгъ е несравненно по-низъкъ. По-горѣ отъ Зимничъ на $2^1/_2$—3 версти, рѣката излиза отъ коритото си и образува единъ заливъ отъ 3—4 версти широкъ и още повече дълъгъ. По-голѣмата часть на залива бѣ покрита съ тръсть и други блатни растения. Срѣщу Зимничъ се виждаха два не голѣми острова, а на дѣсния брѣгъ срѣщу залива се виждаше Свищовъ, който още дремяше въ утренната мѫждевина и зеленитѣ раскошни градини . . .

Татъкъ къмъ истокъ на хоризонта се показваше сърпообразенъ свѣтло-червенъ полукрѫгъ, който, слѣдъ минута, се

прѣобърна въ голѣма свѣтла топка и, най-сѣгнѣ, слънцето распрати своитѣ утренни лжчи, които заиграха по кубетата на черквитѣ и минаретата на джамиитѣ въ Свищовъ. Тѣзи лжчи падаха подиръ полегато по гладката и лъскава повърхность на тихия бѣлъ Дунавъ и му придаваха единъ особенъ блѣсъкъ, като да бѣше той посипанъ съ милиарди брилянти.

Чуденъ и очарователенъ изгледъ имаше Свищовъ съ своето живописно расположение по възвишения брѣгъ на Дунава, съ кубетата и минаретата, високо издигнати надъ кжщята, съ керамиденитѣ покриви.

До колкото Свищовъ съ околностьта си бѣ красивъ и свѣтълъ, до толкова Зимничъ грозенъ и мраченъ и, по своя вънкашенъ изгледъ, той напълно приличаше на Руше-де-Веде, съ тая само разлика, че въ него нѣмаше градини.

По-горѣ, на Дунавския брѣгъ, между Зимничъ и залива, се бѣлѣяха двѣ голѣми здания — казарми, и двѣтѣ порутени. По-малкото здание се виждаше въ по-добро състояние; въ него се помѣщаваха ружмнски войници.

Часътъ бѣше $6^1/_2$, когато опълчението се спрѣ на бивуакъ не далеко отъ залива и на сѣверъ отъ казармитѣ.

Разстоянието отъ с. Воевода до Зимничъ е около 20 версти. Това разстояние ние изминахме въ повече отъ 12 часа и то почти безъ спиране за почивка.

Всички бѣхме капнали за сънь, но никой не мислѣше да ляга да спи. Трѣбваше прѣди всичко да се освободимъ отъ умразния прахъ, отъ който очитѣ ни бѣха кръвясали.

Щомъ се спрѣхме на бивуака, всички офицери и опълченци се нахвърляхме къмъ залива и се окжпахме. Тукъ се удави опълченеца отъ 3-я дружина П. Цаневъ. Облегчението отъ това кжпане бѣше голѣмо, но очитѣ и гърлото още се чувствуваха не съвсѣмъ добрѣ.

Върнахъ се на бивуака слѣдъ окжпването и веднага легнахъ да спя, което, впрочемъ, направиха и другитѣ офицери и опълченцитѣ. Спахъ хубаво и сладко, и спахъ, именно, като кжпанъ: когато ме събудиха за обѣдъ, бѣше $2^1/_2$ часа слѣдъ пладнѣ.

Надвечерь още съ нѣколко офицери отидохме въ Зимничъ. Града бѣше буквално окржженъ отъ тритѣ страни съ много обози, интендантски и артиллерийски паркове, кавалерийски и казашки полкове, 5-а, 12-а и 33-я пѣхотни дивизии и мно-

гочисленна артиллерия. Улицитѣ въ града бѣха прѣпълнени съ войници, интендантски чиновници и служащи отъ компанията на Когана. Отъ голѣмото движение на народа и многото коне, които се водяха на Дунава на водопой, надъ града Зимничъ и околностьта му висѣше цѣлъ облакъ прахъ.

При самия входъ въ града, отъ къмъ западъ, бѣше расположенъ обоза на главната квартира, а по-къмъ сѣверъ — нѣколко палатки, повечето отъ които бѣха конически (турски). Въ тѣзи палатки бѣха помѣстени тежко ранени войници. При едни отъ палаткитѣ азъ съгледахъ нѣколко турски войници.

Ний се приближихме при палаткитѣ, около които владѣеше мъртва тишина: ни болѣзненни охкания ни въздишки — нищо. Тукъ раненитѣ съ страшна агония се боряха съ смъртьта. Азъ влѣзохъ въ три, четире палатки, въ които неподвижно лежаха раненитѣ. Въ тѣхъ се чувствуваше една остра и неприятна миризма отъ ранитѣ, смѣсена съ миризмата отъ карболова вода. Въ една отъ палаткитѣ азъ познахъ двама ранени войници отъ 54-и пѣх. Мински полкъ. Тѣ, като ме видѣха, направиха движение да се приповдигнатъ, но нѣмаха сила.

Азъ се приближихъ при тѣхъ и ги попитахъ, на кое мѣсто сѫ ранени. Оказа се, че едина отъ тѣхъ бѣше раненъ въ стомаха, другия — въ гърдитѣ и то съ щикъ.

Азъ се помѫчихъ да ги утѣша и да имъ вдѫхна вѣра въ тѣхното оздравяние, но едина отъ тѣхъ ми отговори.

— Не, ваше благородие, види се, че трѣбва да се прѣдаде Богу духъ. Нека бѫде неговата свята воля, прибави той съ религиозно чувство. Азъ не жаля живота си. Слава Богу, испълнихъ си дълга спрямо отечеството и „Батюшки Царя“.

— Ваше благородие, бѫдете баща, моля ви, напишете дома писмо, завърши бѣдняка.

А другия, ранения въ стомаха войникъ, съ умоляющия си погледъ ме моляше за сѫщото.

Обхванатъ отъ тежко чувство, азъ побързахъ да узная адреситѣ на родителитѣ на тия нещастници, увѣрихъ ги, че ще испълня молбата имъ, която въ сѫщия день и испълнихъ, и като имъ пожелахъ по-скоро да оздравятъ, излѣзохъ отъ палатката.

— По-добрѣ на мѣсто, изведнъжъ да ме свърши турския куршумъ или щикъ, отъ колкото да търпя такива физически и нравственни мѫчения, си мисляхъ азъ.

За да избѣгнемъ нетърпимия прахъ, потърсихме да се скриемъ въ нѣкой расторанъ, и наедно съ това да пиемъ чай. Но освѣнъ нѣколко кръчми и ахчийници, по порядъчна гостилница въ цѣлия градъ не се оказа.

Кръчмитѣ и ахчийницитѣ бѣха прѣпълнени съ войници, които бѣха успѣли вече да си попийнатъ, чуваха се даже и пѣсни, като: „Прощаюсъ, ангелъ мой, съ тобою“ и други.

Не далеко отъ главната квартира имаше распънати двѣ голѣми маркитантски палатки, около които видѣхме офицери. Въ една минута и ний бѣхме тамъ.

Въ голѣмата палатка сварихме нѣколко офицери, прѣимуществено адютанти и ординарци отъ главната квартира. Тѣ бѣха весело настроени, и макаръ и да протестираха противъ високитѣ цѣни на питиетата и закускитѣ, продължаваха да искатъ още.

Наистина, у маркитантина (струва ми се Полуектова) всичко се намираше, но той дереше така, щото не бѣше по нашия джебъ. За туй, въсползувани отъ обстоятелството, че чая бѣше мѫтенъ като боза, върнахме се на бивуака, гдѣто си и сварихме свой.

17 Юний. — Още отъ сутриньта рано започнаха да пристигатъ отъ Свищовъ множество граждани и гражданки, мнозина отъ които бързаха да видятъ едни своитѣ близки на сърдцето синове, братя, мѫже и роднини, други да видятъ и да се порадватъ на българскитѣ войници, които отиваха да се жертвуватъ за свободата на България. — Срѣща, наистина, тържественна. Тука се проливаха изобилни и горѣщи сълзи, но сълзи не отъ скърби, а отъ радость и удоволствие! Поздравленията, прѣгръдкитѣ и цѣлувкитѣ нѣмаха край.

Ей тамъ, побѣлѣлъ и сгърбенъ подъ тяжестьта на годинитѣ старецъ, съ треперящитѣ си рѫцѣ прѣгръща своя любимъ синъ, който отдавна бѣ избѣгалъ отъ турскитѣ бѣсилки.

Отъ очитѣ на стареца течеха изобилни отъ радость сълзи и оросяваха мършевитѣ му бузи и побѣлѣлитѣ му мустаци и брада. Той благославяше милото си чедо и му пожелаваше успѣхъ за святото дѣло — освобождението на България. По-нататъкъ стара майка се срѣща съ синътъ си.

— Синко! Майчице! извикватъ и двамата, и майката увисва на шията на любимия си синъ. Слѣдъ първия поривъ на радостьта, майката казва:

— Благодаря ти, Боже, за гдѣто ми продължи живота, да видя още веднъжъ любимия си синъ. А на тебе, синко, продължи тя, желая да ти даде Господъ животъ и здравие, за да отмъстишъ на проклѣтитѣ турци за всичкитѣ мжки и неволи, които е истърпѣлъ и търпи българския народъ отъ тѣхъ . . .

На друга страна, млада, прѣди нѣколко мѣсеца оженена булка, срамежливо държи за ржката милия си другаръ и умилно го гледа въ очитѣ. Отъ блѣдното ѝ лице и почервенѣлитѣ отъ сълзи очи се вижда, че тя бѣ прѣкарала много безсънни нощи и пролѣла много горчиви сълзи. Но сега очитѣ ѝ блестяха отъ радостното чувство, съ което бѣше обхваната нейната душа. Та имаше защо да се радва! Милия ѝ сега не щѣше да бжде между живитѣ, ако не бѣше избѣгалъ скоро слѣдъ свадбата отъ турската бѣсилка. Радватъ се тѣ и нито дума не става за битка съ турцитѣ. Само той ѝ шепнеше нѣщо на ухото, а подиръ ѝ казваше и високо: — „ще ми пишешъ въ опълчението . . . Емъ чу ли! ще го наречешъ Александръ“ . . .

Ей тамъ по-настрана безгрижно се смѣятъ и се веселятъ млади дѣвойки и опълченци . . .

Мжже, жени и моми все повече и повече прииждаха отъ Свищовъ. Разбира се, всички идяха не съ празни ржцѣ: едни носяха печени кокошки, агнета, млинове и пр., други бъклици съ хубаво свищовско вино и сливовица или пръщинка. Момитѣ носяха китки отъ разни миризливи цвѣтя, а по-заможнитѣ — пълни съ срѣбърни и златни монети кисии.

— Зеръ, хора военни, ще имъ потрѣбва, а отъ кждѣ ще зематъ? . . . казваха тѣ.

Наближи врѣмето за обѣдъ. По полянката около бивуака се образуваха купчини отъ граждани, гражданки и опълченци, които се заловиха за печенитѣ агнета и кокошки. Брашовскитѣ бъклици съ хубавото свищовско вино се прѣдаваха отъ ржка на ржка. Запѣха се и юнашки български пѣсни.

Още отъ сутриньта ни бѣха обявили, че въ $2^1/_2$ часа слѣдъ пладнѣ, на бивуака щѣлъ билъ да се отслужи молебенъ и панахида за падналитѣ въ боя войници, при прѣминуванието на Дунава въ присжтствието на Императора.

Тъкмо въ $2^1/_2$ часа, въ най-голѣмата горѣщина, се започна молебена, а послѣ и панахидата. Опълчението бѣше построено „покоемъ“. Молебена се отслужи отъ бригаднитѣ свещенници Анфилохий и Драганова. Когато се свърши панахи-

дата Императора заповѣда да излѣзе отъ строя единъ офицеръ — българинъ. Дружинния командиръ извика мене и ми заповѣда да ида при Царя.

Щастливъ и сияющъ отъ радость, за гдѣто ми се прѣдстави случай не само да бѫдѫ близо до Царя, но и да слушамъ отправенитѣ му къмъ мене думи, взехъ сабята си „подъ высь“ и наближихъ.

— Прѣдай имъ, каза ми Императора съ високъ гласъ, когато азъ се спрѣхъ на 3—4 крачки отъ него, че азъ вчера ходихъ въ първия български градъ Свищовъ, който бѣше прѣвзетъ отъ турцитѣ прѣди три деня отъ моитѣ храбри войници. Духовенството ме посрѣщна съ кръсть и Евангелие, а жителитѣ съ хлѣбъ и соль. Прѣвземанието на този български градъ е началото на освобождението на България. Азъ се надѣвамъ, прибави Негово Императорско Величество, че всѣкой отъ тѣхъ свято ще испълни своя дългъ.

— „Прѣвземанието на този български градъ е началото на освобождението на България! . . .“ Тѣзи цареви думи приведоха опълченцитѣ и присѫтствувавшитѣ въ такъвъ възторгъ, който не е възможно да се прѣдаде съ думи. Безъ да се распространявамъ, ще кажа, че свършекътъ на царската рѣчь се посрѣщна отъ опълченцитѣ и множеството народъ съ гръмогласно „ура“! Това „ура“ бѣше тъй гръмовито, щото то като че ли събуди тихия бѣлъ Дунавъ, свидѣтеля на подвизитѣ на нашитѣ прадѣди, отъ многовѣковния му дълбокъ робски сънь.

Царя съ многочисленната си свита отдавна бѣ заминалъ за Зимничъ, а неумолкаемото „ура“ продължаваше да цѣпи въздуха.

Тая всеобща радость, обаче, на да ли веселеше Императора. Отъ доближванието си до него, азъ забѣлѣзахъ, че той бѣше намръщенъ и даже ми се стори, че не гледаше тъй весело на опълченцитѣ, както въ Кишеневъ и Плоещъ. Не ми се искаше да вѣрвамъ, обаче, че причината е пръснатата за опълченцитѣ не толкова добра слава. Не вѣрвахъ даже да бѣше достигнала тя до него, ако и да знаяхъ, че Негово Императорско Височество Главнокомандующия, си бѣше съставилъ не съвсѣмъ добро мнѣние за опълченцитѣ и че ужъ се билъ изразилъ веднъжъ, че ще расформирува опълчението. Но вѣроятно бѣше това, че Императора скърбеше, като виждаше всичкитѣ ужаси на войната.

18 Юний. — Нѣкои отъ офицеритѣ, па даже и отъ долнитѣ чинове, не се съмнѣваха, че щомъ стигнемъ Дунава, безъ да се маемъ, и ний ще прѣминемъ на дѣсния му брѣгъ. Между това, третий день вече стояхме тукъ, а за тръгвание и дума не ставаше. Напротивъ, започнахме и редовнитѣ занятия съ войницитѣ. Причината на това стоение бѣше, обаче, да се даде врѣме на другитѣ войскови части, наедно съ своитѣ обози, да минатъ Дунава. Прѣминуванието же на войскитѣ вървеше бавно, защото още не бѣше готовъ моста, особенно за прѣкарвание по него обозитѣ.

И тъй, ний стояхме тукъ и чакахме, както се казва, попжтенъ вѣтъръ. Впрочемъ, спиранието на опълчението тукъ имаше си мѣстото: трѣбаше да се даде на опълченцитѣ врѣме да подойдатъ въ себе си, слѣдъ труднитѣ прѣходи, а най-повече, да приповторятъ прѣминалото въ Плоещъ учение, а дошлитѣ въ послѣднитѣ числа на Май мѣсецъ, да усвоятъ елементарнитѣ познания, необходими за всѣки войникъ. Забѣлѣзваше се, че опълченцитѣ бѣха се поотпуснали, както това ставаше винаги въ врѣме на дългитѣ походи. Хватки съ пушкитѣ се правяха вяло, прикладка и прицѣлка — слабо, а най-главното не съвсѣмъ добрѣ прѣминуваха церемониалния маршъ.

— „Помилуйте“ що е за рота? При церемоналния маршъ нѣма кракъ, нито равнение, казваха нѣкои отъ офицеритѣ.

И тъй, трѣбваше пакъ да се дълби, пакъ да се муштруватъ опълченцитѣ, толкова повече, че присжтствието на Царя и главнокомандующия ни плашеше.

— Трѣбва да се постегнатъ ротитѣ, казваха офицеритѣ; не е нѣщо невъзможно Царя и Великия Князъ да пожелаятъ да видятъ нашитѣ дрипльовци и тогава какво? Ще кажатъ, че не сме се занимавали съ тѣхъ съ надлѣжно усърдие.

Вслѣдствие на това, всички се заловиха за занятията, както и въ Плоещъ; по 12 и по-вече часа прѣзъ деньтъ прѣкарвахме на учение.

Не ще съмнѣние, че опълченцитѣ и тукъ неуморно се трудяха, както и въ Плоещъ, но при всичко това, чуваха се между тѣхъ шушукания.

— Защо ни мжчатъ съ тѣзи ружейни хватки и церемониални маршове? Нека ни пустнатъ на учение въ бой и тогава ще видятъ, какъ се биятъ българитѣ.

И тукъ се започваха обикновенно раскази и въспоменания отъ биткитѣ въ миналогодишната сръбско-турска война съ всичкитѣ ѝ подробности.

Наистина, опълченцитѣ свободно владѣяха пушката; знаяха добрѣ да стрѣлятъ, да нанасятъ съ щика ударъ; ротно учение и церемониаленъ маршъ извършваха твърдѣ добрѣ, а най-главното бѣха всички въодушевени отъ една обща идея, а тя бѣ: свобода или смъртъ. Съ една рѣчь, азъ бѣхъ увѣренъ напълно въ боевата способность на опълченцитѣ, но при все това не бѣхъ противъ занятията, защото праздностьта прави войника обикновено распустнатъ и мързеливъ.

Съ разрѣшение на дружинния командиръ, ходихъ въ Свищовъ. Отъ бивуака до моста отидохъ почти бѣгомъ. На последния се забѣлѣзваше страшенъ хаосъ, особенно, на първия островъ. Този островъ бѣше свързанъ съ лѣвия брѣгъ на рѣката съ дървенъ мостъ. Той бѣше покритъ съ обозни кола, артилерия и зарядни ящици, но при все това по-голѣмата часть отъ обозитѣ оставаше още около Зимничъ — на лѣвия брѣгъ на Дунава, гдѣто чакаше своя редъ.

Отъ движението на колата и конетѣ надъ острова висеше гжстъ облакъ прахъ, а отъ виковетѣ же на войницитѣ, цвилението и пръхтението на конетѣ, скърцанието на колата, се дигаше адски шумъ.

— Ей, вий, ну, ну сивряга, още малко, още малко, вика единъ . . .

— Слѣпъ ли си, та връхлѣтя връзъ колата, ще ги счупишъ, вика другъ.

— Ей ти, „лодарь“, не можешъ ли да позадържишъ и отбиешъ малко въ дѣсно? викаше вахмистра, ще чупишъ остьта.

— „Братцы! братцы“! дайте ми пжть да мина, подвикваше единъ казакъ, възсѣдналъ на уморенъ и едвамъ влачущъ краката си конь, който, види се, носеше на началството нѣкакво донесение.

Близо до самия мостъ нѣкои отъ офицеритѣ постоянно сновяха на самъ на тататъкъ; даваха заповѣди на подчиненитѣ си долни чинове, а по нѣкой пжть отправяха по адреса на тѣзи последнитѣ нецензурни думи. . . . Съ една рѣчь, всичко се движеше и всичко бързаше напрѣдъ! Само тихия бѣлъ Дунавъ си течеше тихо и спокойно. Него едно само го сърдяше, за гдѣто го бѣха прпрѣчили съ мостъ, който му прѣпятствуваше

на свободното течение. Но слѣдъ една малка борба съ това прѣпятствие, той пакъ побѣдоносно продължаваше своя вѣченъ пѫтъ...

Най-послѣ кракътъ ми стѫпи на моста. Тукъ нѣмаше онъзи бъркотия и хаосъ, както на острова.

Колата слѣдваха една слѣдъ друга на опрѣдѣлена дистанция, а хората, които сновяха едни отъ лѣвия за дѣсния брѣгъ, други обратно, вървѣха отъ страни. Моста, при всичко че минаваха по него кола, още не бѣше готовъ. Много понтонери едни на лодки, други на моста, продължаваха да работятъ.

Всѣка една незначителна задържка мене ми се виждаше цѣла вѣчность. Струваше ми се, че нѣма да доживѣя, да стѫпи кракътъ ми на родния ми брѣгъ.

Не мога да опиша онова радостно вълнение, което ме обхвана когато най-послѣ кракътъ ми стѫпи на брѣга! И колко на душата ми бѣше свѣтло и легко! Съ пълно съзнание на своя дългъ спрямо отечеството, азъ бихъ се хвърлилъ, безъ колебание, въ огъня за майка България. . . .

По срѣдъ тия ми размишления, азъ чухъ да ме вика нѣкой по име. Поогледахъ се и видѣхъ щабсъ-капитана отъ 53-и Волински полкъ, Долапчева, обрусѣлъ българинъ.

— Кѫдѣ отивате, гдѣ е вашето опълчение и скоро ли ще минете Дунава? ме затрупа съ въпроси Долапчевъ и, прѣди азъ да му отговоря поне на единъ, той пакъ запита:

— Научихте ли се че щабсъ-капитанъ Петровичъ е убитъ?

— Какво?! Попитахъ азъ Долапчева, като не ми се и щѣше да вѣрвамъ на ушитѣ си, нима това е истина?

— Да, истина е, братко, цѣла истина! Царство му небесно и вѣчна память! прибави той най-набожно.

И така, сбѫдна се прѣдчувствието на щабсъ-капитанъ Петровича! Но за това ще кажемъ по-послѣ.

— Ами какво говорятъ лошитѣ язици за вашето опълчение? ми зададе Долапчевъ новъ и неочакванъ въпросъ.

— Лошитѣ язици само лошо могатъ да говорятъ, отговорихъ азъ. Всичко, което сте чули да говорятъ лошо за Българското опълчение, не е друго, освѣнъ лъжа и ниска клевета.

Слѣдъ това азъ помолихъ Долапчева да ми раскаже подробно за смъртьта на Петровича. Убития бѣ родомъ българинъ. Той служеше въ 13 п. дивизия и, щомъ се бѣ започнала войната между Сърбия и Турция, той, както и всички офицери българи, служивши въ русската армия, напустна службата

и замина за Сърбия, гдѣто взема участие въ биткитѣ съ Турцитѣ. Слѣдъ напущанието на сърбската служба, Петровичъ се завърна въ Руссия и биде наново приетъ и зачисленъ въ 54-и пѣши Мински полкъ.

1 подпор. Кисовъ, 2 подпор. Муткуровъ, 3 подпор. Гуджевъ, 4 подпор. Шиваровъ, 5 Пановъ, чинов., 6 подпор. Тепавски, 7 Гендовичъ, чинов., 8 щабсъ-капит. Петровичъ, 9 поруч. Стояновъ, 10 Червенаковъ, чинов., 11 поруч. Филовъ, 12 Ст. Зографски, чинов., 13 подпор. Николаевъ и 14 инжен. Бѣловъ.

На 6 Априлъ всички офицери, които се намираха въ Кишиневъ и нѣкои новоназначени граждански чиновници, сжщо българи, се фотографирахме въ група. Петровичъ, като раздаваше на приятелитѣ си портрети, винаги исказваше пълна увѣ-

реность, че ще падне убитъ въ войната и даже раздаваше си дрѣхитѣ.

Нѣма съмненне, че азъ бѣхъ поразенъ, когато видѣхъ, че прѣдчувстствието на Петровича се сбѫдна. Ето какво ми расправи щабсъ-капитанъ Долапчевъ за неговата смърть:

— На 14, срѣщу 15 Юний на разсъмнуване, лодката, на която се намираше щабсъ-капитанъ Петровичъ, съ единъ взводъ войници, бѣше отнесена отъ течението на рѣката значително по-долу, отъ онова мѣсто гдѣто трѣбваше да се излѣзе. Щомъ турцитѣ забѣлѣзали приближението на лодката, открили по нея честь пушеченъ огънь, но взвода, споредъ дадената му заповѣдь, не отговарялъ на турската стрѣлба, а когато лодката се приближили до брѣга на плитко, Петровичъ извикалъ „ура“ и се хвърлилъ прѣвъ въ водата, като повлякалъ подирѣ си и войницитѣ. Но въ сѫщото това врѣме отъ брѣгътъ се раздалъ залпъ и Петровичъ, поразенъ съ нѣколко куршума, падналъ въ водата мъртавъ.

Течението на рѣката отнесло тѣлото на убития надолу около $2^1/_2$ версти, гдѣто на другия день е било намѣрено и наедно съ още нѣколко офицери и много войници погребено до самия брѣгъ на Дунава. [1])

Това извѣстие за геройската смърть на Петровича, ми направи потрасяюще впечатление. Азъ си взехъ сбогомъ отъ Долапчева и се опѫтихъ бърже за Свищовъ.

Отъ моста за града се отиваше по два пѫтя: единия, покрай самия Дунавъ до скелята, а отъ тамъ за центра, другия, прѣзъ лозята за долнята махала. Азъ избрахъ послѣдния пѫть.

Щомъ стѫпихъ на дѣсния брѣгъ на Дунава, започнаха да се срѣщатъ слѣди отъ онзидешния бой; тукъ се търкаляха кървави парцали, бинтове и кърпи, тамъ — на земята запечена кръвь, по-нататъкъ — раздранъ ботушъ. Като се приближихъ до долнята — източната часть, азъ забѣлѣзахъ по шосето,

---

[1]) И днесъ пѫтницитѣ отъ параходитѣ и жителитѣ отъ г. г. Свищовъ и Зимничь виждатъ бѣлѣющитѣ се нѣколко паметника, братски гробове и каменни кръстове, които стърчатъ на високия дѣсенъ брѣгъ надъ самия Дунавъ, въ три версти по-долу отъ Свищовъ. На едната страна на паметника, на надгробната плоча е надписано: „Тукъ почива прахътъ на убития, въ врѣме на прѣминуванието на рѣка Дунавъ, на 14-й срѣщу 15 Юний 1877 год., щтабсъ-капитанъ отъ 54-и пѣх. Мински полкъ Петровичъ“. Не е казано, че Петровичъ е родомъ българинъ отъ берковско село и, навѣрно, никой, или твърдѣ малцина знаятъ това. Щабсъ-капитанъ Петровичъ бѣ първата жертва — български поборникъ, прѣзъ тѫзи война, който геройски пролѣ кръвьта си за свободата на България.

което върви отъ града за къмъ истокъ, голѣмо движение на народъ: селени и селенки натоварени съ разни домашни принадлѣжности, като: нощови, котли, юрганя, качета и пр. Чудно ми се показа това, още по-вече въ такова врѣме. И само когато влѣзохъ въ града, азъ си обяснихъ въ що се състоеше работата. Турската чаршия се оказа съвсѣмъ разграбена. Прѣдъ дюгенитѣ се търкаляха: дъски, бъчви, ракли и др. т., а наоколо шетаха като мравки, селени, селенки и граждани. Тукъ вече нѣмаше скѫпи прѣдмѣти, като кафе, захаръ, сапунъ и други: тѣзи стоки още въ първия и втория дни биле разграбени. Между множеството, тукъ-тамъ се виждаше нѣкой „гавриличъ“ — казакъ или обозенъ войникъ, но това бѣха единични случаи. Тукъ нѣмаше Раховския грабежъ, въ който ромѫнскитѣ войници и генерали сѫ грабили, каквото имъ се попадне, и, безъ разлика, отъ турски или български дюкяни, и не само захаръ, кафе и пр., но добитъкъ, храни и др., които сѫ биле изнесени на тѣхнитѣ параходи.

Разбира се, азъ не одобрявахъ постѫпкитѣ на българитѣ съ турския имотъ, който бѣше оставенъ отъ притежателитѣ си на произвола на сѫдбата; но можеше ли строго да се обвини българина за минутния поривъ да отмъсти, както може, на своя вѣковенъ тиранинъ; можеше ли да не се прости на тоя българинъ, който въ продължение на всичкото робувание, е билъ изложенъ на най-голѣми нечувани мѫчения и поругания? Можеше ли, повтарямъ, да се одържи българина отъ да не направи едно най-незначително зло на онѣзи, които много вѣкове сѫ располагали, не само съ имота, честьта, но даже и съ живота му.

Въ града имаше голѣмо движение. Гражданитѣ, облѣчени въ празднични дрѣхи, пълняха улицитѣ. Тѣ тържествуваха; мнозина отъ тѣхъ бѣха глоглави, или съ кърпи на главитѣ. Причината на тово бѣше, че слѣдъ прѣвземанието на града отъ руситѣ, Свищовчани бѣха хвърлили фесоветѣ, а пъкъ въ града не се бѣха оказали въ достатъчно количество калпаци и капели.

Свищовъ отъ далеко правеше несравненно по-добро впечатление. Вѫтрѣшния му изгледъ, обаче, бѣше съвсѣмъ другъ: улици тѣсни и криви, наистина послани съ едри камъне, но тъй неравни, щото на всѣка крачка человѣкъ можеше да се прѣпъне. Кѫщята сѫ повечето едноетажни, и то сѫ вѫтрѣ въ дворовете, оградени съ високи каменни или кирпични зидове, особенно турскитѣ. Единственнитѣ украшения на града бѣха

фруктовитѣ градини, които ги имаше почти въ всѣки дворъ. Вь центра и въ горнята махала имаше повече добри и голѣми кѫщи: види се тамъ живѣеха по-заможнитѣ граждани. — Турската махала прѣдставляваше противуположность на българската. Тамъ кѫщята едвамъ се виждаха: почти всичкитѣ бѣха на вѫтрѣ въ дворовете, оградени съ високи кирпични стѣни. Наистина, и въ нея махала по нейдѣ надъ улицитѣ се възвишаваха двуетажни паянтови кѫщя, но повечето отъ тѣхъ отъ къмъ улицата бѣха или безъ прозорци, или пъкъ съ малки четвъртити отверстия, прѣпрѣчени съ рѣшетки. Турската махала се отличаваше отъ българската още съ голѣмитѣ си, сравнително, дворове, съ прѣкраснитѣ си фруктови градини и съ още по-тѣснитѣ си и криви улици. Сега въ турската часть на града царуваше мъртва тишина, само тукъ-тамъ се забѣлѣзваха българчета, които обикаляха фруктовитѣ градини, а по нѣйдѣ нѣкой закѫснялъ селенинъ се расхождаше въ опустѣлитѣ кѫщя и дворове . . .

Щомъ се започналъ боя, турцитѣ се били заканили на българитѣ, че ще ги исколятъ. Никой отъ тѣзи послѣднитѣ не смѣялъ да се покаже на улицата. Но съ влизанието на руситѣ въ града, турцитѣ набързо забравили и закачвания и всичко, и напустнали града съ натоваренитѣ си прѣдварително коля.

Едва що влѣзохъ въ града, срѣщнахъ се съ нѣкои отъ вчерашнитѣ си познайници — посѣтителитѣ на опълченския въ Зимничъ бивуакъ, които ме каняха у тѣхъ на гости. Неще съмнѣние, че азъ приехъ радостно тая сърдечна покана. Гощаваха ме съ неизбѣжното сладко, кафе, вино и разни закуски, развождаха ме по роднини и приятели и по такъвъ начинъ ме прѣдаваха отъ рѫка на рѫка, догдѣто най-насетнѣ ме измориха. Приема бѣше извънредно радушенъ. Всички се стараяха да ми угодятъ; а главно да ме нахранятъ, и всички набързо ми расказваха за теглилата и патилата си отъ турцитѣ, и благословиитѣ, отправяни къмъ Руссия и Царь Александръ II, може да се каже, не прѣставаха.

Бѣхъ се опѫтилъ за моста, когато срѣщнахъ другаря си, подпоручикъ Иваницки. Той ми расказа само за дѣйствието на 54-и пѣши Мински полкъ и за смъртьта на щабсъ-капитанъ Петровича. Бѣше се вече стъмнило, когато се върнахъ на бивуака.

19-й Юний. — Съгласно распорежданието, направено въ Руше-де-Веде за отдѣлянието на кадритѣ за нови дружини,

днесъ отъ 3-я дружина се отдѣлиха: 4-а рота въ съставъ 9 офицери, а именно: командира на ротата поручикъ Филовъ, подпоручикъ Гуджевъ и пряпорщикъ Людницки, освѣнъ това, бившитѣ прикомандирувани къмъ дружината: капитанъ Григоревъ щабсъ-капитанитѣ: Севрюкъ, Мѣстниковъ и Товаровъ и поручицитѣ Termински и Крушовски и долни чинове: ун.-офицери 45, опълченци 38, музиканти и гарнисти 12, нестроеви 4, вѣстови 4, а всичко 115 человѣка.

Бѣхъ дежуренъ по дружината. Прѣдъ обѣдъ, когато се върнаха ротитѣ отъ учение, азъ съгледахъ, че единъ опълченецъ, въпрѣки заповѣдьта по дружината, продаваше на своитѣ другари — опълченци ракия. Опълченеца бѣше отъ 4-а рота. Азъ заповѣдахъ на фелдфебеля отъ казаната рота да арестува търговеца съ ракия и да доложи на ротния командиръ щабсъ-капитанъ Стеселя. Но подиръ малко, азъ видѣхъ казания опълченецъ свободенъ. Като мисляхъ, че фелдфебеля не е доложилъ на ротния си командиръ, отидохъ самъ да му кажа.

— Защо ще го арестувамъ? Той е черногорецъ, ми каза Стесель, впрочемъ, азъ ще го назнача дневаленъ, притури той.

Когато опълченцитѣ се събираха слѣдъ обѣдъ на учение, наблизо до офицерскитѣ палатки дойде една кола, която моментално бѣше окржжена отъ тѣхъ. Оказа се, че въ колата имало тютюнъ. Тъй като наближаваше врѣме за учение, а всѣки отъ опълченцитѣ искаше да си купи добъръ и ефтинъ тютюнъ, за туй всичкитѣ се увираха къмъ колата и вдигаха страшенъ шумъ. Въ това врѣме азъ чухъ гласътъ на щабсъ-капитанъ Усова.

— Ей, вий! Атакувайте! Ура!

Испърво, опълченцитѣ, изненадани отъ командата, не се рѣшаваха да я испълнятъ, но когато командата се повтори, тѣ се спуснаха върху колата.

Но продавача, види се, да бѣше прѣдвидѣлъ това, та бѣше оставилъ едно отверстие, отъ което вадеше тютюня, и за туй, щомъ опълченцитѣ се хвърлиха върху колата, той легна съ гърдитѣ на стоката си и по тоя начинъ я бранеше.

— Да прѣобърнемъ колата! извика нѣкой отъ опълченцитѣ и послѣднитѣ се спуснаха да направятъ това. Но азъ бѣхъ вече успѣлъ да се приближа при колата и разпждихъ нападателитѣ, като арестувахъ двамина отъ тѣхъ.

-- Ваше благородие, ний не сме виновати, намъ ни заповѣдаха, започнаха да се оправдаватъ арестуванитѣ.

Азъ се обърнахъ къмъ щабсъ-капитанъ Усова и му казахъ:

— Господинъ капитанъ, лоша шега направихте съ вашето „ура“!

— Напротивъ, вий не наврѣме се намѣсихте, ми отговори той. Кой дяволъ го е довелъ тукъ, — между палаткитѣ! Тукъ не е пазаръ, а още се уврѣлъ до самата ми палатка.

Азъ не можахъ да се удържа отъ да не кажа, че този случай е единъ отъ многото, въ които се поощряваха опълченцитѣ къмъ пакости, за което подиръ биваха хулени....

— Ну, опълченцитѣ и безъ това сѫ добрѣ испечени и нѣматъ нужда отъ поощрение, отговори Усовъ.

Въ врѣме на разговора ни, не далеко отъ насъ се чу гърмежъ. Азъ се затекохъ по направление къмъ изстрѣла. Оказа се, че единъ опълченецъ отъ 5-а рота се бѣше самоубилъ съ пушката си. Куршума, пустнатъ прѣзъ устата, бѣше прѣсналъ черепа му, така щото окрѫжавшитѣ го биле опрѣскани съ кръвь и мозъкъ. За истинската причина на това самоубийство се говореше различно. Руситѣ, на присмѣхъ, говоряха, че той билъ окраднaлъ нѣщо, други казваха, вѣроятно на присмѣхъ, че го било страхъ отъ турцитѣ, а опълченцитѣ отъ 5-а рота говоряха по-между си полекичка.

— Бей, накараха горкия М. да свърши съ живота си. И какво искаха отъ него?

— Такъвъ смиренъ момъкъ бѣше!

Истинската же причина за самоубийството на опълченеца се оказа тая: подозрѣнъ въ кражба на 4 л. турски отъ другаря си, ако изслѣдването и да не бѣ открило абсолютно никакви данни противъ него, опълченеца М. бѣ осѫденъ отъ дружинния командиръ на тѣлесно наказание — 25 удара съ прѫчки, за да се принуди ужъ да признае виновностьта си. Позорната екзекуция прѣдстоеше да се испълни надъ единъ невиненъ человѣкъ слѣдъ пладнѣ. Не привикналъ на такъвъ позоръ, обаче, самолюбивия българинъ — опълченецъ — прѣдпочелъ смъртьта. При прѣтърсвание на вѣщитѣ му, слѣдъ смъртьта, у покойния не се намѣриха пари, освѣнъ нѣколко дребни монети.

20 Юний. — Днесъ бѣше наказанъ единъ опълченецъ съ 25 удара съ прѫчки за сѫщото прѣстѫпление, което бѣше

извършено вчера отъ черногореца, т. е. за продаванпе на ракия. Наказания бѣше сжщо отъ 5-а рота, но само той не бѣше черногорецъ, а българинъ. Това се случи така:

Ротния командиръ щабсъ-капитанъ Стесель забѣлѣзалъ горѣказания опълченецъ, че продава ракия.

— Ахъ, ти такъвъ, онакъвъ, ще ти дамъ азъ тебе ракия да продавашъ, завика Стесель. 8 деня по два часа съ пълна торба! завърши той.

— Какво има пакъ, та се сърдишъ? попита дружинния командиръ Стеселя, който, като на зло въ това врѣме се приближаваше къмъ послѣдния.

Стесель расказа, за какво му бѣ сръднята и подполковникъ Калитинъ намѣри, че наказанието е малко и заповѣдва да му се ударятъ 25 пръчки.

— Фелдфебелъ! скоро пръчки, веднага заповѣда Стесель. Азъ и д-ръ Вязанковъ бѣхме наблизо и за туй чухме всичко, каквото се говоряше, а когато се даде заповѣдь за пръчки ний се доближихме до тѣхъ.

— Наказванието съ пръчки българина за продаванпе на ракия ще бжде твърѣ несправедливо, казахъ азъ на Стеселя, толкосъ по-вече, че за сжщото прѣстжпление, извършено вчера отъ черногореца, никакво наказание не наложихте.

— Вий знаете, че ротния командиръ, изобщо, началника, има право едного да накаже за извѣстно прѣстжпление, а другиго за сжщото прѣстжпление да остави безнаказанъ, се намѣси дружинния командиръ.

— Особено, ако този „другъ" е черногорецъ, забѣлѣжи д-ръ Вязанковъ. . . .

Несправедливата екзекуция съ пръчки надъ българина опълченецъ, подвъргна въ голѣмо унинпе другаритѣ му.

Съ приказъ по армията отъ 18-й Юний се обяви, че се формирува особенъ прѣденъ отрядъ, подъ началството на генералъ-лейтенанта Гурко. Въ състава на тоя отрядъ влизаше и българското опълчение. Задачата на прѣдния отрядъ бѣше слѣдующата: отряда да настжпва напрѣдъ — по направление къмъ Търново—Севлиево; да обрекогносцирува всичката мѣстность, като се приготви къмъ по-нататъшно настжпление. Послѣ, когато послѣдва заповѣдь отъ Н. И. Височество Главнокомандующия — отряда да тръгне напрѣдъ, като се постарае да заеме балканскитѣ проходи и да испрати кавалерията задъ Балкана.

Подъ прикритието на тоя прѣденъ отрядъ ще се пристжпи къмъ направата на пжтищата и приспособление на проходитѣ прѣзъ Балкана за минавание по тѣхъ на обозитѣ и артилерията. Боевата сила на прѣдния отрядъ се съставляваше отъ 43 ескадрони кавалерия, 10 батальона, въ това число и опълчението, пѣхота, 38 орждия, отъ които 18 конни, а останалитѣ горски.

Тоя приказъ направи твърдѣ добро впечатление на всички ни.

— Значи и ний ще попаднемъ въ бой, и ний ще помиришемъ барутния димъ, казваха си тѣ.

По силата на приказа по армията отъ 18-и Юний се издаде на 20-и Юний слѣдующий приказъ по опълчението:

„За да се увеличи численностьта на опълчението и неговитѣ сили и като ядка около която може да ставатъ групировки, отъ които да се образуватъ отдѣлни български отряди, повѣренното ми опълчение съ Височайше повеление се усилва още съ 6 дружини.

За туй, щомъ минемъ Дунава, въ гр. Свищовъ, за формируванието на казанитѣ части, отъ всѣка дружина се отдѣля една отъ ротитѣ подъ командата на своя ротенъ командиръ.

Състава на тия роти при отдѣлянието имъ е:

1) Ротенъ командиръ и нѣкой отъ офицеритѣ, които сега се намиратъ въ дружинитѣ.

2) Прикомандируванитѣ офицери. При това, за уравнение, не ще се приема въ внимание, къмъ коя дружина тия офицери сж били прикомандирувани.

3) Рускитѣ кадри, които се намиратъ въ ротитѣ въ настояще врѣме.

4) Новопристигналитѣ руски кадри, които сега сж прикомандирувани къмъ дружинитѣ и

5) По 8 человѣка български доброволци на полувзводъ.

Излишекъ доброволци отъ тия роти се распрѣдѣля въ другитѣ роти.

Отдѣленитѣ по тоя начинъ роти съставляватъ сводни бригади. Дѣятелностьта на тия роти ще се състои въ приемание, обмундирувание, въоржжение и обучение на български доброволци, до като бждатъ готови да се пръсъединятъ къмъ опълчението.

6) Механизма за формируванието трѣбва да се заключава въ слѣдующето: новия кадръ — 8 български опълченци, т. е. всѣки полувзводъ отъ отдѣлената рота, повѣренъ на единъ отъ

старшитѣ, прикомандированъ за бѫдѫщитѣ дружини офицеръ, се прѣдназначава да се разгѫне въ рота отъ новата дружина, като по тоя начинъ се съставятъ всичко 24 роти или 6 нови дружини.

Механизма за попълнение кадритѣ на новитѣ дружини и отдѣленитѣ врѣменно отъ другитѣ дружини роти, трѣбва да се заключава въ равномѣрно распрѣдѣление на прибиващитѣ доброволци въ частитѣ. Срокъ за обучение три недѣленъ. Въ способа за укомплектование на кадритѣ до пълния щатъ може да се прѣдставятъ два случая: 1) Ако приема на доброволцитѣ бѫде значителенъ, то твърдѣ е вѣроятно, че кадритѣ на всичкитѣ 6 дружини и 6 врѣменно откомандированни роти, ще иматъ въ своитѣ редове пълно или почти пълно число доброволци, обучени въ продължение отъ една до три сѣдмици. Въ тоя случай, слѣдъ мѣсецъ, подиръ минаванието на Дунава всичкитѣ новосформирувани части (6 дружини и 6 роти) ще бѫдатъ въ състояние, ако това бѫде заповѣдано, да тръгнатъ за съединение съ опълчението. 2) Ако приема на доброволцитѣ българи подъ знамето на опълчението не ще бѫде тъй силенъ, както се прѣдполага въ прѣдидущия пунктъ, то като се распрѣдѣлятъ пристигващитѣ доброволци (п. 6.) равномѣрно по всичкитѣ роти за обучение, да се укомплектуватъ въ течение на 3 недѣли съ прѣвеждание отъ другитѣ полувзводи, безъ да се обръща внимание отъ една ли сѫ или отъ разни роти, до числото на редоветѣ на половинния щатъ на четири ротна дружини. При това, тия 4 роти (полувзводъ) образуватъ 4-а дружина, която, слѣдъ снабдяванието ѝ съ обозъ и съ всичко необходимо хозяйство, ще има възможность да тръгне за вѫтрѣшностьта на България — къмъ опълчението. Слѣдъ това, сѫщо по такъвъ начинъ, отъ слѣдующитѣ 4 попълнени полувзвода ще се сформируватъ 8 дружини и т. н. т. Всичко това ще зависи отъ числото на пристигващитѣ доброволци.

Испълнението на горѣизложеното възлагамъ на командира на 1-а бригада, полковника Корсакова, който и ще завѣдва сводната бригада.

Командирува се за управлението стар. адютантъ щабсъротмистръ Сухонинъ, въ помощь на когото полковникъ Корсаковъ ще назначи двама офицери.

Отдѣленитѣ отъ дружинитѣ роти, съ ротнитѣ командири, за формирувание на нови дружини бѣха:

Отъ 1-а дружина	2-а	рота	капитанъ	Стражевски	
2-а	„	5-а	„	поручикъ	Обнински
3-я	„	4-а	„	„	Филовъ (българинъ)
4-а	„	1-а	„	капитанъ	Р. Николовъ [1])
5-а	„	4-а	„	„	Поль
6-а	„	4-а	„	щаб. кап.	Мещевъ

Майоръ П. Н. Поповъ бѣ назначенъ въ кадра на второто опълчение въ гр. Свищовъ, но той се измоли да остане въ 3-я дружина, въ която се числеше.

Освѣнъ горнитѣ, за кадръ въ новитѣ дружини се назначиха и слѣдующитѣ офицери:

Капитанъ Морциновски; щабсъ-капитанитѣ: Афанасевъ, Лобановски, Рогозински, Полянски. Ковалевски, Любомски (българинъ), Севрюкъ, Мѣсниковъ, Григоревъ, Товаровъ, Лебедевъ, Полевански, Михида, Ясински, и Пуцята; поручицитѣ: Ждановъ, Фонъ-деръ-Ховенъ, Кругликовъ, Скоробогатовъ, Поражецки, Новицки, Чернявски и Симански; подпоручицитѣ: Термински, Кочаловъ и Гуджевъ (българинъ); прапорщицитѣ: Ротинъ, Лисенко, Сипкевичъ, Силивановъ, Людницки и Лазаровъ.

Мнозина отъ тия офицери впослѣдствие бѣха прѣведени въ дѣйствующитѣ дружини, за попълвание на излѣзлитѣ отъ строя убити и ранени офицери.

---

[1]) Капитанъ Райчо Николовъ бѣ издалъ нъ г. Плоещъ слѣдующего възвание.
Възвание къмъ моите братья, Плоещъ 24 Априлъ 1877. год.

Братя Българи!

Врѣмето за освобождението на отдавна поробеното, милото ни отечество, вече настана. Русската армия стои край Дунава на лагеръ. Отъ оръдията вече стрѣлятъ за нашето освобождение!

И ето ме, азъ пакъ съмъ съ васъ! Дойдохъ въ Плоещъ и донесохъ, испратенитѣ отъ Руссия, оръдия, пушки, военно облѣкло и други принадлежности за нашето българско опълчение.

Братя Българи! Вий юнашки минахте р. Тимокъ на 6-й Августъ и р. Морава на 20-й Августъ; геройски се бихте на 16-й Септемврий на Гредетинскитѣ възвишенности, и вашитѣ гърди бѣха украсени съ воински знакове за храбростъ! Но вий ще има да получитѣ скъпа награда: свободата на България.

Азъ ви знамъ и вѣрвамъ, че сега вий не ще закъснѣете нито една минута да се съберете пакъ и още по юнашки да се хвърлите, съ Божя воля, на звѣрообразнитѣ турци, които безчестятъ нашитѣ сестри и майки, убиватъ нашитѣ бащи и братя, изгоратъ нашитѣ села и паланки и опустошаватъ милото ни отечество.

Врѣме е братья българи! Минутата за нашето освобождение настана. Стичайте се голи и боси въ г. Плоещъ. Земете пушки, обличайте се въ военно облѣкло и съ Бога напрѣдъ! Като юнаци надъ юнацитѣ, нека сега докажемъ своето юначество на бойното поле.

Азъ съмъ вашъ братъ и другарь, ще бъда съ васъ въ биткитѣ напрѣдъ и надѣвамъ се, че и вий нѣма да отстанитѣ назадъ. Напрѣдъ, напрѣдъ!

Вашъ другарь **Капитанъ Райчо**

Положително никакво извѣстие нѣмаше отъ театра на военнитѣ дѣйствия. Настжпваха ли нашитѣ и на кждѣ — не бѣше извѣстно. Между това, на отсрѣщния брѣгъ бѣха минали 5-а, 12-а и 33-я дивизии, кавалерийскитѣ и артиллерийскитѣ части, почти съ всичкитѣ си обози и паркове.

21 Юний. — Най-послѣ и опълчението, слѣдъ обѣдъ напустна бивуака при Зимничъ и се опжти къмъ моста. Бѣше вече късна нощь, когато 3-я дружина прѣмина на дѣсния брѣгъ. Минуването на моста стана съ разрѣдени редове и увеличена дистанция между ротитѣ.

Невъзможно е да се опише радостьта на опълченцитѣ, когато стъпиха на родния си брѣгъ. Тѣ припаднаха на колѣнѣ, цалуваха земята, кръстиха се, възпасяха къмъ Всевишния горѣщи молитви и се поздравляваха единъ другъ

Щомъ минахме Дунава, дружината тръгна по единъ тѣсенъ пжть, който минуваше прѣзъ лозята. Този пжть прѣдставляваше корито съ високи до 1—$1^1/_2$ аршина брѣгове, прѣпълнено не съ вода, а до колѣни си прахъ: по него бѣха минали почти всичкитѣ войски. Странитѣ му бѣха обрасли съ живъ плѣтъ — трънакъ. Отъ неравностьта на пжтя и отъ тъмнината войницитѣ падаха на всѣка крачка.

Късно, прѣзъ нощьта, опълчението се спрѣ на разстояние 2—3 километра отъ града на една полянка, на която и прѣкара останалата часть отъ нощьта.

22 Юний. — Слънцето още не бѣше изгрѣло, когато дружинитѣ се дигнаха отъ полянката; 3-я дружина бѣше въ авангардъ. Минахме прѣзъ една, види се, искуственна тѣснина. Тя имаше не повече отъ 200—250 крачки дължина на 10—15 кр. ширина, а съвсѣмъ отвѣснитѣ ѝ брѣгове бѣха високи отъ 12 до 14 аршина. Отъ тѣснината вървяхме вече къмъ юго-западъ, минахме прѣзъ с. Царевицъ, малко и небогато село, и изведнъжъ извихме къмъ югъ. Пжтя водеше по една не по-дълга отъ $1^1/_2$—3 версти долина. На половината отъ пжтя въ долината имаше чешма, отъ която, безъ да се спира дружината, нѣкои отъ опълченцитѣ се напиха вода и си налѣха манеркитѣ.

На излизание отъ долината, срѣщнаха ни нѣколко души селени, които идяха съ бързи крачки и расправяха, че черкезитѣ и башибузуцитѣ биле нападнали селото имъ, откарали добитъка и щѣли и тѣхъ да исколятъ, ако не биле избѣгали.

Отъ това мѣсто, гдѣто се свършваше долината, започваше се една вълнообразна равнина съ богати пасбища и нивя, а далеко напрѣдъ се чернѣеше величествения Балканъ. Шосето отъ Свищовъ за Търново вървеше къмъ юго-истокъ, а дружинитѣ взеха направление къмъ юго-западъ по междуселския пѫть.

Не бѣхме изминали отъ върха на долината и 4—5 версти, когато се получи свѣдѣние, че около два табора турска войска се намирала на растояние 2—$2^1/_2$ часа на югъ. Това извѣстие се посрѣщна отъ опълченцитѣ съ голѣма радость.

— Турцитѣ, турцитѣ! викаха тѣ, близо сѫ турцитѣ. Скоро ще се срѣщнемъ съ тѣхъ. И опълченцитѣ неволно увеличиха крачката.

По пѫтя все повече и повече се срѣщаха бѣжанци българи. Тѣ всички бѣха изпоплашени. При произнасянието само името турчинъ, баши-бозукъ или черкезъ, тѣ потреперваха отъ страхъ. Това ни правеше лошо впечатлени. Наистина, неприятно бѣше да гледа человѣкъ на такива великани, които бѣха изгубили и ума и дума отъ страхъ. Тѣ бѣха оставили въ селото си: жени, дѣца, старци и роднитѣ си огнища и бѣгаха само, за да си спасатъ живота.

— Много ли черкези и баши-бозуци нападнали селото ви? попитахъ азъ селенитѣ.

— Та имаше до 40—50 человѣка, отговориха тѣ,

— Какъ не ви е срамъ! Цѣло село отъ 350 кѫщи да бѣга отъ 40—50 черкези и баши-бозуци. Защо не останахте всички въ селото и да испѫдитѣ турцитѣ? попитахъ азъ.

— Ехъ, господине, лесно е да се каже; да станемъ и да ги пропъдимъ! но съ какво да ги пропъдимъ? До миналата година ний си имахме криво лѣво пушки, то ловджийски, то кремъклийки, но и тѣхъ ни ги отнеха, а сега въ цѣлото село и кривъ пищовъ неможешъ намѣри, отговориха тѣ.

Неможеше человѣкъ да се не съгласи съ исказанитѣ отъ селенитѣ доводи.

Повече отъ два часа бѣхме извървѣли, но никакви турци не срѣщнахме. Между това бѣгущитѣ селени подтвърждаваха, че наистина, имало на близо турски войски, но тѣ твърдѣ бързо отстѫпвали, като оставяли само черкезитѣ и баши-бозуцитѣ да обиратъ и палятъ селата.

Още прѣди пладне, пристигнахме въ село Турско-Сливово, гдѣто имахме голѣма почивка. Опълчението бѣ се спряло на

бивуакъ на южната часть на селото, а по къмъ сѣверъ — бѣше бивуака на 4-а Стрѣлкова бригада, която почти едноврѣменно бѣ пристигнала съ опълчението, но само по другъ пжть.

На стотина крачки отъ бивуака имаше една кръчма. При тжзи кръчма се тълпяха много войници отъ стрѣлковата бригада. По една врѣме се зачу отъ къмъ кръчмата отчаянъ викъ. Като дежуренъ по дружината, азъ се затекохъ къмъ кръчмата и като едвамъ си пробихъ съ сила пжть влѣзохъ въ нея и видяхъ слѣдующата картина:

Нѣколко войници тласкаха една жена, види се, жената на кръчмарина, която, оплашена отъ дързскитѣ войници, викаше мъжътъ си на помощь. Послѣдния, обаче, така сжщо бѣше окржженъ отъ множеството войници, та за туй неможеше да се притече на помощь.

Съ влизанието си въ кръчмата, азъ силно — съ високъ гласъ извикахъ и заповѣдахъ на войницитѣ да излѣзатъ вънъ.

Войницитѣ, щомъ чуха заповѣдьта ми и ме видѣха, спуснаха се да бѣгатъ, като падаха и се прискачаха единъ други. Когато въ кръчмата не останаха войници, азъ зачухъ силни глъчки и псувни, които идяха отъ зимника. Той се оказа прѣпълненъ съ войници. Тѣ бѣха исправили една бъчва, пълна съ вино, на едното дъно, отбили другото — и черпяха отъ нея, кой съ каквото може и пияха.

Мнозина отъ войницитѣ, по нѣмание на сждина, гребяха съ фуражкитѣ, па даже и съ ботушитѣ си.

— Ваше благородие! Ний квасецъ, квасецъ дойдохме да пиемъ, завикаха тѣ, като чуха заповѣдьта ми да излизатъ отъ зимника и ме видяха. Зимника и кръчмата се испразниха. Само единъ войникъ отъ 15-и стрѣл. батальонъ отказа да ми испълни заповѣдьта и да излѣзе.

— Вий нѣмате право да ми заповѣдвате, ми отговори той, азъ имамъ свой началникъ.

Войника не изглеждаше да е пиянъ, при всичко това, за да се не случи нѣкоя неприятность, не настояхъ да го накарамъ да излѣзе, макаръ кръчмаря и да ме моли за това.

Азъ попитахъ казаний войникъ за името и фамилията и той се нарѣче: редникъ отъ 15-и стрѣлковий батальонъ Ироденко.

Отъ кръчмата отидохъ на бивуака, набързо написахъ рапортъ за случката и го подадохъ на дружинния си командиръ. Но подполковникъ Калитинъ ме съвѣтваше рапортъ да не по-

Подполковникъ Павелъ Петровичъ Калитинъ, командиръ на 3-я дружина.

давамъ, а да отида по за скоро самъ въ 15-я стрѣлкови батальонъ и да раскажа на командира му за случая въ кръчмата съ войника Ироденко. Рапорта си, обаче, азъ не взехъ назадъ и настояхъ да му се даде ходъ. Тамъ бѣше и бригадния командиръ князъ Вяземски.

Подполковникъ Калитинъ прие рапорта ми и на часътъ го испрати. Не се измина, обаче, много врѣме, когато дойде адютанта на 15-и стрѣлк. батальонъ и ме моли отъ името на баталионния командиръ да си оттегля рапорта назадъ, което азъ пакъ не направихъ.

Този случай стана причина, щото князъ Вяземски и подполковникъ Калитинъ да размѣнятъ приблизително слѣдующия разговоръ: — Не, не правятъ добрѣ нашитѣ войници, гдѣто вършатъ такива пакости, каза княза и още по-лошо прави началството, за гдѣто не прѣслѣдва виновницитѣ.

— Злото съ това нѣма да се искорени, възрази подполковникъ Калитинъ, по-голѣмо, или по-малко зло отъ този родъ не може да побърка на работата. Самата война е насилие.

— Ний дойдохме да освобождаваме бѣднитѣ поробени българи, между това сами имъ отнемаме, може би, послѣдния залъкъ.

— Но, не, ваше сиятелство, азъ не съмъ съгласенъ съ това. Което ще вземе войника, далеко не е послѣдния залъкъ. Дай Боже нашия мужикъ да има това което има българина. Освѣнъ това, по нѣкой пѫть не може да се избѣгне, единъ видъ по-благородно присвояванпе чуждия имотъ; — война е, скѫпотия страшна, а войника гладенъ, понеже не винаги има възможность да се готви.

— Положимъ, отъ недостатъкъ не можемъ да се оплакваме, нито пъкъ отъ малкия окладъ, каза княза. При това той погледна къмъ дружинното стадо крави и биволи, което пасеше не далеко отъ бивуака.

— И тъй, по ваше мнѣние, грабежа е допустимъ въ войската? Запита пакъ княза.

— Азъ не съмъ за грабежа, отговори Калитинъ, но има случаи, когато той неможе да се спре. Това по неволя ще се допустне.

— Но, ето, подпоручика спрѣ грабежа. Сега за примѣръ на другитѣ трѣбва да се накажатъ виновнитѣ. Само съ думи не се помага на работата. Казвате, че за такива простѫпъци нѣма да наказвате, продължи княза, между това вий собственорѫчно наказвахте опълченцитѣ и то само за това, че отиваха,

безъ разрѣшение да пиятъ вода или пъкъ, защото продаваха на другаритѣ си ракия, — прѣстѫпления сравнително не голѣми, сърдито забѣлѣжи княза.

На отговора на подполковникъ Калитина, че той наказвалъ и ще наказва неизпълнителитѣ на неговата заповѣдь, княза отговори:

— Подполковникъ, присвояване на чужди имотъ е по-голѣмо прѣстѫпление. Значи, по ваше мнѣние, не е прѣстѫпление нападѣнието на една беззащитна жена. Впрочемъ, да оставимъ този разговоръ. Колкото се отнася до мене, азъ строго ще прѣслѣдвамъ нарушителитѣ на законитѣ.

Такива и подобни тѣмъ прѣпирни често се възбуждаха между началствующитѣ. Но това бѣше чудното, че тѣ се разискваха въ присѫтствието на по-младитѣ, които сѫщо твърдѣ често вземаха горѣщо участие въ тѣхъ.

Слѣдъ хубава почивка (впрочемъ опълченцитѣ не бѣха уморени), дружинитѣ си продължиха пѫтя.

Турцитѣ все ги нѣмаше. Надвечеръ пристигнахме въ турското с. Батакъ, отстояще отъ Свищовъ на около 25 версти, и се расположихме на западната му часть. Още отъ далеко се виждаха почернѣлитѣ отъ пожара стѣни и високо стърчащитѣ кумини на изгорѣлитѣ кѫщя, които и сега още се димяха. Расказваха, че прѣди два три деня, когато пристигнали въ това село драгунитѣ, тѣ поискали отъ турцитѣ да имъ прѣдадатъ орѫжието си въ растояние на два часа, като заплашвали че, ако не бѫде испълнена тая заповѣдь, ще имъ вълматъ добитъка.

Жителитѣ обѣщали, да си дадатъ орѫжието, но като имъ било заповѣдано на часътъ да прѣдадатъ онова, което се намирало у тѣхъ, тѣ отговорили, че у себе си нѣмали такова; обаче, слѣдъ прѣтърсванието на трима турци въ поясitѣ имъ намѣрили револвери и патрони. Тѣзи трима турци биле арестувани, а на другитѣ било заповѣдано да отидатъ въ кѫщята си и да донесатъ орѫжията си; въ сѫщото врѣме, въ края на селото, турцитѣ започнали да стрѣлятъ върху драгунитѣ, при което пушката на едного отъ послѣднитѣ била пострадала.

Единъ отъ драгунитѣ грѫмналъ въ кѫщата отъ която турцитѣ стрѣляли и убилъ единъ турчинъ; въ сѫщото врѣме била запалена и самата кѫщата. Отъ нея се запалили и други, по такъвъ начинъ половината село изгорѣло.

За наказание, гдѣто стрѣляли върху драгунитѣ, взели отъ с. Батакъ 40 глави рогатъ добитъкъ.

Сега селото бѣше заето отъ драгуни, които, до нашето тукъ идване, стояли на щрекъ, тъй като, споредъ тѣхнитѣ думи, турцитѣ биле много проклѣти. Впрочемъ, и слѣдъ пристиганието на опълчението прѣдпазителнитѣ мѣрки не бѣха принебрегнати. Напримѣръ, опълченцитѣ ходяха въ селото за вода съпровождани отъ въоръжена команда. Всичкитѣ турци бѣха събрани въ нѣколко групи и се имаха подъ надзоръ.

23 Юний. — Въ Батакъ имахме дневка, или по-добрѣ да кажа чакахме заповѣдъ за тръгвание, което зависеше отъ пристигванието на генералъ Гурко, — началника на прѣдний отрядъ.

Началника на опълчението прати да повикатъ турцитѣ отъ селото, но тѣ отказаха да се яватъ, за това бѣше отредена една команда, подъ началството на офицеръ, която и доведе турцитѣ при Столѣтова. Генерала самъ лично встѫпи въ разговоръ съ тѣхъ, като ги съвѣтваше да мируватъ и си гледатъ работата, защото, въ противенъ случай, виновницитѣ ще бѫдатъ строго наказани. Когато генерала говореше твърдѣ кротко на турцитѣ, тѣ всичкото врѣме стояха съ наведени на долу глави и мълчаха.

На свършека генерала имъ прѣдложи да прѣдадатъ всичкото си орѫжие, включително и хладното, — но турцитѣ отговориха, че нѣмали никакво орѫжие. Назначи се, слѣдъ това, команда войници, която направи най-тщателно прѣтърсвание въ кѫщята и дворетѣ, въ които се намѣриха много добри пушки, револвери, пищови и разенъ видъ хладно орѫжие.

Распръснатия слухъ, че въ с. Батакъ пристигнало българското опълчение привлече тукъ множество българи отъ околнитѣ села, мнозина отъ които идяха не съ праздни рѫцѣ. — Тѣ носяха за българската „юйска“ каквото далъ Господъ: хлѣбъ, баница, овни, масло, сирене и бурета съ вино и ракия.

Повечето отъ тѣхъ идяха да се оплачатъ отъ зулумлуцитѣ на турското население, а, особено, отъ баташкото. Оплакваха се, че на едни добитъка откарали, на други покѫщнината отнели, а трети наранили. Явиха се съ оплакване отъ баташкитѣ турци роднинитѣ на двама българи, които недавно били убити отъ тѣхъ, посочваха се и самитѣ убийци.

За тѣзи прѣстжпления, а тъй сжщо за стрѣлянието противъ драгунитѣ, бѣха осждени 6 человѣка отъ баташкитѣ турци на смъртно наказание

Наистина, баташкитѣ турци се оказаха, както казваха драгунитѣ, „проклѣти“. Тѣ до толкова бѣха фанатици, щото не крияха своята къмъ българитѣ и руситѣ умраза. Безъ стѣснение и страхъ, тѣ се заканваха на българитѣ, че ще ги избиятъ, щомъ русситѣ се оттеглятъ.

Осжденитѣ бѣха заведени на мѣстото, опрѣдѣлено за изпълнение на присждата. Ямата бѣше вече ископана и се чакаше единъ взводъ опълченци съ пушки. Осжденитѣ се вързаха къмъ вбититѣ за тази цѣль въ земята колове. Забѣлѣжително, че и прѣдъ устата на пушкитѣ осжденитѣ продължаваха да псуватъ българитѣ и да имъ се заканватъ.

Зачу се командата: „огънъ-бий“! а слѣдъ нея — гърмежа, и осжденитѣ, като снопове повиснаха на коловетѣ. Само единъ отъ тѣхъ — здравенякъ, — остана живъ, при всичко, че бѣше пронизанъ съ нѣколко куршума. Ранения се силеше да стане и нѣщо говореше. Въ това врѣме, поручика отъ 6-а дружина Петрини се приближи до ранения, извади отъ кобура револвера си и като се прицѣли въ него въ упоръ — гръмна. Турчина се повали, но за по-сигурно, вижда се, Петрини изгърмѣ още веднъжъ въ неподвижния трупъ.

Заповѣдано бѣше прѣзъ нощьта да се приготви за опълченцитѣ ястие, което сутриньта рано да се раздаде, понеже въ $6^1/_2$ часа прѣдстоеше да се напустне бивуака.

24 Юний. — С. Батакъ. Щомъ се разсъмна, ястието бѣ раздадено, опълченцитѣ се наядоха съ топла храна и се приготовляваха за пжтъ, споредъ както бѣше още вечерьта заповѣдано, но заповѣдьта се отмѣни. Тъй като трѣбвало да чакаме пристигването на генералъ Гурко, заповѣдано бѣ па ново да се готви за опълченцитѣ обѣдъ. Разбираше се, че ще се стои тукъ. Това прѣстояване не бѣше съвсѣмъ приятно, но нѣмаше какво да се прави. Наистина, отегчително се прѣкарваше врѣмето на бивуака, а, особено, при ламтението на всички части по-скоро да се счепкаме съ турцитѣ, За да се прѣкара врѣмето, войници и офицери се събираха отдѣлно на приказки — прѣимущественно за злобата на деньтъ — войната, при това, тукъ се расказваха разни анекдоти и историйки отъ миналитѣ войни, впечатления отъ недавно минало, настояще и,

най-послѣ, стараяха се да проникнатъ въ бѫдѫщето, — Въ единъ такъвъ крѫгъ се бѣхме събрали офицеритѣ отъ дружината и си приказвахме за босно-херцеговинското и българското възстания, за сръбско-турската война и пр. и, най-насетнѣ, за прѣдполагаемия планъ за дѣйствията на воюющитѣ страни. Едни отъ офицеритѣ намираха, че численностьта на дѣйствующата армия бѣ твърдѣ малка, съ която мѫчничко можеше да се побѣди турската армия, още повече, че обширния театръ на дѣйствието прѣдставляваше на всѣка крачка укрѣпления, които ний трѣбваше да прѣвзимаме съ бой. Напротивъ, други намираха, че численностьта на армията е прѣдостатъчна и то защото сме били имале работа съ Турция.

— Турцитѣ не сѫ германци, викаше поручикъ Живаревъ. Тѣ и понятие нѣматъ за тактика и стратегия! „Помилуйте"! такова естественно прѣпятствие, като Дунава и тъй слабо и неумѣло да се защищава, това е прѣстѫпление! Увѣрявамъ, ви господа, ние отдѣлно, по части, ще разбиемъ турската армия, или пъкъ слѣдъ първото генерално сражение войната ще се свърши.

— Съ вашитѣ уста медъ да пиемъ, каза капитанъ Феодоровъ, но менъ ми се струва, че ний още много естественни и неестественни прѣпятствия ще срѣщнемъ. Освѣнъ това, за да критикуваме дѣйствията на противника, трѣбва, прѣди всичко, да знаемъ разположението на войскитѣ му и плановетѣ му за дѣйствие. Но кой знае това? Ний до сега незнаемъ, кѫдѣ е неприятелската армия.

— Чудно нѣщо, наистина! Кѫдѣ сѫ турцитѣ? се питаха офицеритѣ. Да ли до толкова ги е страхъ, та бѣгатъ отъ насъ, или ни замамватъ навѫтрѣ въ страната?

— Въ дънъ-земя да бѫдатъ, — ний и тамъ ще ги намѣримъ и съ калпацитѣ си ще ги затрупаме, се обади единъ отъ офицеритѣ шеговито.

— Още повече, когато сѫ „българцитѣ" съ насъ, се обади Усовъ иронически.

Въ това врѣме дойдоха двама офицери отъ п. артиллерийски полкъ, едина отъ които бѣше поручикъ Лихачевъ. Види се, че този послѣдния да бѣ много чувалъ за българитѣ, и българското опълчение и за туй, щомъ чу послѣдния иронически отзивъ по адреса на българитѣ, той, слѣдъ като се здрависа съ всичкитѣ офицери, каза:

— Менъ ми струва, ний прѣбързваме съ нашата прѣсжда надъ българитѣ-опълченци, като казваме, че тѣ още при първата съ турцитѣ срѣща, ще избѣгатъ. Този отзивъ не почива на никакво основание, толкова повече, че опълченцитѣ още не сж влизали въ бой. Напротивъ, ний знаемъ, че българитѣ доброволци въ Сърбия миналата година твърдѣ юнашки се биха съ турцитѣ. Колкото се отнася до неблагодарностьта на българския народъ, ний още по-малка основа имаме да нападаме на него и да го осжждаме! Е, за какво да ни благодарятъ? Че сме дошле да ги освобождаваме ли? Но ний още не сме ги освободили. А ний знаемъ, па и българитѣ твъдѣ добрѣ помнятъ, че русситѣ не веднажъ сж дохождали да ги освобождаватъ и винаги сж ги оставяли пакъ въ ржцѣтѣ на звѣроветѣ турци. Найпослѣ, за туй ли да ни бждатъ благодарни, че нашитѣ „Гаврилмчи" по нѣкой пжтъ имъ досаждатъ съ своитѣ искания, а пъкъ компанията Коганъ, Горвицъ и Грегеръ съвършенно ги ограбва?! Не, господа, това е фактъ. Азъ самъ лично видѣхъ, когато, „чифутитѣ" чиновници отъ казаната компания, задигаха, безъ да заплатятъ, отъ хамбаритѣ ичемикъ, а отъ полето сѣно, прѣкжсна Лихачевъ Усова, който искаше да му възрази.

Слѣдъ обѣдъ се получи извѣстие, че Търново билъ прѣвзетъ отъ нашия прѣденъ кавалерийски отрядъ, и на опълчението веднага се заповѣда да тръгне. Но когато то бѣше готово да напусне Батакъ, получи се нова заповѣдь отъ началника на отряда, генералъ Гурко, да чакаме неговото пристигание. По тая причина опълчението се приготви за посрѣщание на началника. Дружинитѣ се построиха съ фронтъ къмъ истокъ — въ една линия, — по дружинно, въ двухъ-взводна колона, а обоза на лѣвия флангъ. Тъкмо въ 5 часа слѣдъ обѣдъ генералъ Гурко пристигна на бивуака.

Генералъ Гурко бѣше человѣкъ на срѣдня възрасть, прѣдставителенъ, съ едъръ ръстъ и орловъ погледъ. Въ движенията му се видеше и четеше енергия, рѣшителность и отвага: качества особенно необходими за началникъ на прѣденъ отрядъ,

Генералъ Гурко на конь обиколи цѣлото опълчение, като поздравляваше дружинитѣ съ гръмливия си гласъ.

Слѣдъ като обходи цѣлия фронтъ, той се обърна къмъ опълченцитѣ приблизително съ слѣдующата рѣчь:

— „Братцы! Ний отиваме противъ турцитѣ — вѣковнитѣ врагове на славянитѣ, изобщо, и на българитѣ — частно.

Негово Императорско Височество Главнокомандующия възложи на прѣдния отрядъ, въ който влиза и опълчението, — првъ да се срѣщне и да се счепка съ вашитѣ мжчители — турцитѣ.

Азъ се надѣвамъ, — юнаци, че вий ще оправдаете надѣждитѣ на началството и ще испълнитѣ своя святъ дългъ: да, накажите вашитѣ вѣковни душмани! Нека съ нашата кръвь искупимъ свободата на България".

Генераловата рѣчь бѣше прѣведена на опълченцитѣ отъ подполковникъ Кесякова.

Слѣдъ това, по дадената заповѣдь, всичкитѣ офицери се събраха при генерала, който се обърна и къмъ тѣхъ съ една кратка, но съдържателна рѣчь. Той напомни на офицеритѣ тѣхната обязаность и дългъ къмъ отечеството, вѣрата и прѣстола, каза имъ, че тѣ сж очитѣ и душата на войницитѣ, които гледатъ и вcovered
вzeматъ примѣръ отъ тѣхъ.

Слѣдъ генераловата рѣчь, дружинитѣ заеха старитѣ си мѣста на бивуака, гдѣто и нощуваха.

Говореше се между офицеритѣ, че генералъ Гурко не билъ останалъ доволенъ отъ вънкашния видъ на опълченцитѣ

— Строй и равнение нѣма, казвалъ генерала. Опълченцитѣ съ мрачни физиономии и сгърбени; мундиритѣ нечисти и испокжсани.

За туй Гурко билъ рѣшилъ да не пуща опълченцитѣ въ бой до послѣдня крайность, като войска, на която не можало да се възлага голѣма надѣжда.

25 Юний. — Въ 8 часа сутриньта опълчението напустна Батакъ. Пжтувахме по селски пжть — къмъ югъ, по мѣстность равна, по която буйно растяха жито, ръжь и царевица; освѣнъ това, по полето се виждаха много отдѣлни клончести, прѣимуществено фруктови, дървета, които придаваха на мѣстностьта твърдѣ красивъ изгледъ.

Безкрайнитѣ нивя, пасбища, хубавитѣ тукъ тамъ корийки и самитѣ села свидѣтелствуваха за благосъстоянието на населението. Казваха, че прѣди прѣминуванието на Дунава отъ русскитѣ войски, по обширнитѣ богати пасбища сж се расхождали голѣми стада угоенъ дребенъ и едъръ добитъкъ. Но сега, повечето отъ добитъка билъ откаранъ отъ избѣгналото турско население и черкезитѣ. Деньтъ бѣше твърдѣ горѣщъ. Слънчевия пекъ бѣше нетърпимъ. При всичко това, опълченцитѣ вървяха бодро и отстанали нѣмаше никакъ.

Тѣ съвършенно бѣха привикнали къмъ походния животъ. Това обстоятелство накара рускитѣ офицери да се отнасятъ сега по-добрѣ съ опълченцитѣ. Сега започнаха да се чуватъ отзиви, като:

— Вижте нашитѣ братушки, какъ привикнаха на походния животъ.

— Знаете ли, забѣлѣзваше другъ, отъ братушкитѣ може да излѣзатъ добри войници.

3-я дружина бѣ назначена да прикрива обоза.

Въ 2 часа, слѣдъ пладнѣ, опълчението пристигна при с. Рѣсна, гдѣто и обѣдва. Слѣдъ една почивка отъ $3^1/_2$ часа, то продължи пътя си за Търново. Надвечерь прѣгазихме рѣката Русица. Слънцето вече бѣ засѣднало, когато се разнесе слухъ, че не далеко напрѣдъ имало турски войски, черкези и баши-бозуци. Вземаха се, вслѣдствие на това, слѣдующитѣ прѣдпазителни, отъ неочаквано нападение, мѣрки: патрулитѣ се сгъстиха, опълченцитѣ турнаха тесацитѣ на пушкитѣ си, забрани се да се пуши, заповѣда се строга тишина, както и абсолютно неотлъчвание за офицеритѣ и долнитѣ чинове отъ опрѣдѣленитѣ имъ въ строя мѣста.

Най-послѣ, горѣщия день отстъпи мѣстото си на нощьта, която покри съ черното си покривало цѣлия хоризонтъ. Нощьта бѣше до толкова тъмна, щото на двѣ крачки нищо се не виждаше. Но за туй пъкъ въ тъзи тъмнина прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави твърдѣ рельефно една зловѣща картина. Къмъ истокъ, на нѣколко мѣста, се видѣше сияние отъ подпаленитѣ села, на които пламъцитѣ високо се издигаха къмъ небето. Тамъ дивитѣ необуздани черкези и баши-бозуци, види се да празднуваха своята огненна, а може би и кървава „тризна“ по тѣхнитѣ загинали другари . . .

Влѣзохме въ една кория. Пътя се издигаше по една незначителна възвишенность. Тукъ пътя освѣнъ че бѣше тѣсенъ, но отъ поройнитѣ дъждове до толкова развâленъ, щото затрудняваше вървенето не само на обоза, но и на опълченцитѣ; послѣднитѣ едвамъ пристъпваха и често падаха, като се припъваха въ оголенитѣ отъ дъждоветѣ корени. Отъ тъмнината, гробното мълчание и очакванието на всѣка крачка да се срѣщнемъ съ противника, нервитѣ ни бѣха до толкова напрегнати, щото всѣки звукъ, всѣко шумолене ни караше да се сзъртаме.

По едно врѣме, дружинитѣ бѣха спрѣни въ походния редъ. Причината на това спиране бѣха стрѣлцитѣ, които побъркали пѫтя, като се отстранили къмъ истокъ. Но слѣдъ малко пакъ тръгнахме.

Въ $11^1/_2$ часа съгледахме въ тъмнината напрѣдъ нѣколко огненни точки. Въ сѫщото врѣме се зачу шумъ, като отъ порой. Колкото вървяхме напрѣдъ, толкова шумътъ повече и повече се увеличаваше. Оказа се, че шумяла р. Янтра.

Пристигнахме въ с. Самоводене, но безъ да се спираме въ него, продължихме пѫтя. Като изминахме, обаче, 1—2 версти отъ селото, 3-я дружина се спрѣ до самия пѫть надъ Янтра, гдѣто и прѣнощува. Ний бѣхме твърдѣ уморени и за туй, щомъ легнахме на сгорѣщената прѣзъ дена отъ слънчевитѣ лѫчи камениста почва, заспахме. Войницитѣ спаха съ пушкитѣ въ рѫцѣ.

V.

26 Юний. — Слънцето вече бѣше изгрѣло, когато ме събудиха. Азъ едва открихъ сънливитѣ си очи. Чудна картина се прѣдстави прѣдъ мене.

Бѣхме при сѣверния входъ на търновската тѣснина. Отъ тукъ на сѣверъ се виждаше вълнообразна равнина, покрита тукъ тамъ съ отдѣлни сѣнчасти дървета. Прѣзъ тази равнина, като струна се проточило Търново — Русенското шосе. Отъ лѣва страна на шосето се зеленѣяха лозя, а отъ дѣсната — шумящата Янтра вѣчно бързаща на сѣверъ къмъ Дунава. Тѣснината се започва почти отъ самото с. Самоводене. Отъ тукъ, отъ двѣтѣ страни, се възвишаватъ двѣ отвѣсни, като стѣни, високи тъмно-сиви скали, които отиватъ паралелно къмъ югъ. Растоянието между двѣтѣ скали, по права линия, има приблизително $2^1/_2$—3 версти. Отъ скалитѣ мѣстностьта постепенно се понижава, до гдѣто най-послѣ, достига коритото на Янтра, която, като змия, се извива по долината и се врѣзва, ту въ едната страна на скалата, ту въ другата. — Въ началото си, тѣснината има по-скоро дивъ изгледъ, особенно западната ѝ страна. Тукъ дефилето е лишено отъ всѣка растителность, като се исключатъ нѣколко зелени дървета, прѣимуществено орѣхови. Напротивъ, източната страна и въ началото си е по-богата съ растителность. По-нататъкъ, къмъ югъ, дефилето приема

по-красивъ и привлекателенъ изгледъ. Тамъ и двата склона сѫ облѣчени съ богата растителность. Освѣнъ разнитѣ цвѣтя и трѣви, тамъ вирѣятъ разни видове дървета, като: трепетлика, брѣстъ, топола, орѣхъ и много други фруктови дървета. По срѣдата на дефилето и на двата склона сѫ се приютили манастиритѣ: на източния — Св. Спасъ (Прѣображение), а на западния — Св. Тройца. Потънали въ зеленина, тѣ мѫчно се виждаха отъ шосето.

Слънцето отдавна се бѣше издигнало надъ хоризонта, но източната часть на тѣснината все още дремеше подъ дебелата сѣнка на скалата. За туй пъкъ цѣлата западна страна, бѣше вече облѣна съ утрѣннитѣ слънчеви лѫчи, отъ които листята на дърветата, особонно липовитѣ, лъщѣха като посрѣбрени. Чистия утрененъ въздухъ бѣ напитъ съ миризма отъ разнитѣ цвѣтя, а, особенно, отъ липовия цвѣтъ. Пѣнието на славеитѣ, гуканието на гълѫбитѣ и шуртението на Янтра се сливаха въ една чудесна обща гармония, и правяха красивата тѣснина просто очарователна.

Слънчевитѣ лѫчи ни даваха да разберемъ, че жегата и днесь не ще бѫде по-малка. Но ний се утѣшавахме съ това, че Търново е близо.

Започнали бѣха да пристигатъ граждани отъ Търново и повечето пѣши. Мнозина отъ тѣхъ, както и въ Свищовъ, носяха на главата си забрадки. Всичкитѣ бѣха весели и засмѣни. Нашата надѣжда, обаче, скоро да пристигнемъ въ Търново. не се сбѫдна.

Сутриньта рано 1-а и 2-а бригади отъ българското опълчение тръгнаха за Търново. Но на около $1^1/_2$—2 версти отъ Търново — до салханата — срѣщнахме генералъ Гурко, който бѣше много недоволенъ на опълчението, защото било пристигнало твърдѣ рано и на стрѣлцитѣ, защото тѣ още не бѣха пристигнали. Недоволенъ бѣше генерала и отъ графа Толстой, защото, въпрѣки заповѣдьта, той билъ тръгналъ съ обоза по-рано отъ опрѣдѣленото врѣме. При това, графъ Толстой най-много си испати: той получи заповѣдь да се върне назадъ, а на 1-а и 2-а бригади бѣ заповѣдано да се спратъ при салханата, гдѣто вече бѣше дошелъ многочисленъ народъ. Но когато опълчението се спрѣ, такова множество се спустна къмъ насъ, щото въ кѫсо врѣме на бивуака ни положително неможеше человѣкъ да

се размине. Скоро слѣдъ това пристигна духовенството съ хоругви и знамена.

Трѣбва ли да описвамъ трогателнитѣ сцени на срѣщитѣ между опълченцитѣ и тѣхнитѣ роднини и приятели? Безъ да се распространявамъ, ще кажа, че тукъ се повториха, само въ по-голѣмъ размѣръ и по-трогателно, сценитѣ въ Зимничъ. Тукъ царуваше щастие, радость и веселие. Даже старцитѣ, забравили числото на годинитѣ си, като млади, съ блѣстящи отъ радость очи, сновяха по бивуака, поздравляваха и благославяха опълченцитѣ.

Очаквахме стрѣлковата бригада, която, казваха, че прѣзъ нощьта била сбъркала пѫтя. Между това, отъ горѣщина, задуха и прахъ не се стоеше. Съ разрѣшението на ротния си командиръ азъ отидохъ въ града.

Но желанието ми да влѣза въ старата славна българска столица заедно съ българското опълчение бѣше толкова силно, щото азъ побързахъ да се върна на бивуака.

Най-послѣ, въ $3^1/_2$ часа слѣдъ пладнѣ, пристигна генералъ Гурко на чело на единъ батальонъ отъ стрѣлковата бригада. Слѣдъ една почивка отъ 15 минути, батальона продължи пѫтя си за Търново, прѣдшествуванъ отъ духовенството. Подиръ батальона слѣдваше 3-я дружина, а слѣдъ нея другитѣ дружини.

Отъ салханата до града пѫтя, положително, бѣше затрупанъ отъ народъ, който, щомъ тръгна опълчението на чело съ батальона, за да открие пѫть на войскитѣ, се спустна часть къмъ града, а часть се покатери по скалистия склонъ. Пристигнахме на една малка площадь при самия входъ въ града отъ сѣверо-истокъ. Отъ тукъ града не правеше особенно добро впечатление, тъй като, освѣнъ нѣколко вѣхти искъртени и полу-съборени кѫщя, града се не видѣше. На тая площадь бѣха наредени ученицитѣ и ученичкитѣ, които испѣха съчинената за случая пѣсень, съ която благодаряха, благославяха и въсхваляваха великия и могѫщественъ Императоръ Александръ II — Освободителя.

Отъ площадьта войскитѣ потеглиха по единственната отъ къмъ сѣверъ тѣсна, крива улица. Отъ множество народъ мѫчно се вървеше.

Постройкитѣ сѫ смѣсъ отъ источна и западна архитектура; освѣнъ това, тукъ наредъ съ голѣмитѣ дву-етажни имаше малки и ниски кѫщя. Кѫщята отъ лѣвата страна на улицата буквално висятъ надъ пропастьта — стръмния спусъкъ къмъ

Генералъ Гурко.

Янтра, а онѣзи отъ дѣсната — прилѣпени къмъ скалата. Както еднитѣ, тъй сѫщо и другитѣ кѫщя бѣха окичени съ български и руски народни флагове, а балконитѣ и прозорцитѣ — съ разни красиви килими, черги, пешкири и други изящни рѫчни издѣлия. Прозорцитѣ и балконитѣ бѣха прѣтрупани съ народъ. Виковетѣ „ура“, „да живѣй Негово Императорско Величество Александръ II, нашия освободитель“ заглушаваха всичко. Опълченцитѣ и войницитѣ отъ стрѣлковия батальонъ буквално бѣха засипани съ зеленина и вѣнци отъ живи и искуствени цвѣтя, прѣвързани съ широки ленти. На тѣзи ленти имаше разни надписи, но на всички обязателно: „Да живѣй Царя Освободитель“.

Женитѣ и дѣвойкитѣ се спущаха къмъ офицеритѣ и войницитѣ, поздравяваха ги съ „добрѣ дошли“ и имъ цалуваха рѫцѣтѣ, а на ѣздящитѣ краката. Тѣ поднасяха и сами окачаха, както на офицеритѣ, тъй също и на войницитѣ, голѣми и хубави вѣнци, раздаваха имъ кърпи, пешкири съ вензеля на Царя, обшитъ съ злато, чорапи, ризи и пр. Освѣнъ това, на войницитѣ поднасяха вино, ракия, хлѣбъ и др. На всичкитѣ посрѣщачи очитѣ бѣха просълзени отъ умиление.

Възторга и искренностьта на народа бѣха неописуеми. Человѣкъ не можеше хладнокръвно да гледа на това зрѣлище. На да ли е била направена на нѣкоя часть, освѣнъ частьта, която встѫпи въ Свищовъ на 15 Юний, овация по грандиозна, отъ колкото на войскитѣ отъ прѣдния отрядъ, който се явяваше на всѣкѫдѣ неочаквано и на всѣкѫдѣ едва ли не едноврѣменно съ излизанието на турцитѣ отъ града.

Отъ голѣмото множество народъ, ний едвамъ вървяхме и най-сетнѣ, пристигнахме до конака. Тукъ прѣдстоеше да се отслужи молебенъ. Прѣди да се започне молебена, знамето на 3-я дружина бѣ забито срѣдъ двора на конака при аналоя. Слѣдъ молебена генералъ Гурко поздрави опълченцитѣ съ стѫпванието имъ въ старата българска столица.

— Азъ се надѣвамъ, че вий ще упазитѣ Търново, което се прѣвзе отъ войскитѣ на русския Царь, завърши генералъ Гурко рѣчьта си.

Дружинния командиръ ме извика при генерала, и азъ, по заповѣдь на този послѣдния, прѣдадохъ рѣчьта му на опълчението и множеството народъ по български. Свършека на генераловата рѣчь се посрѣщна съ гръмогласно „ура“.

Радостьта на опълченцитѣ и на търновчани не може да се опише. Та имаше и защо да се радватъ! Старата българска столица цѣли четире и половина вѣка не бѣше виждала български войникъ, нито българско знаме да се развѣва. Четире и половина вѣка тукъ владѣеше мракъ, Тукъ господаруваха нашитѣ кръвни врагове, които жестоко сѫ мѫчили поробенитѣ отъ тѣхъ българи, оплакващи загубената си свобода, падналото величие на нейнитѣ царе и блѣскавото минало на своя народъ.

И чие сърдце не би затупало тъй силно, като гледаше, че българското знаме се развѣва въ старата българска столица!

Повтарямъ, имаше защо да тържествуватъ търновчани — и тѣ, наистина, дадоха пълна воля на развълнуванитѣ си отъ избитъкъ на щастие чувства.

Тѣ въ възбудено състояние тичаха на горѣ на долу, смѣсваха се съ стрѣлцитѣ и опълченцитѣ, прѣгръщаха ги, благодариха имъ за освобождението. Думитѣ „освободихме се, свободна България, нѣма вече Турция, Царь Освободитель“, се чуваха на всѣка крачка . . .

Слѣдъ молебена опълчението поведоха прѣзъ турската махала по една тѣсна, крива и съ съмнителна чистота улица. Минахме прѣзъ единъ дървенъ мость на отсрѣщния — дѣсния брѣгъ на Янтра и се спрѣхме на бивуакъ на юго-истокъ отъ града на една поляна.

27-и Юний. — Тоя день бѣше извънредно горѣщъ. Опълченцитѣ се бѣха прикрили отъ палящитѣ слънчеви лѫчи подъ походнитѣ си палатки, като бѣха повдигнали платнищата отъ входа и противоположната страна за провѣтряване. — Но въ въздуха ни най-малка струя вѣтрецъ. Страшна задуха!

Въ конака имаше молебенъ. Негово прѣподобие Н. освѣти едно знаме, което бѣше дадено на 4-а дружина. Това знаме, казваха, било ошито отъ търновската гражданка Вангели — въ най-страшното за българитѣ врѣме — 1876 год. То било дадено на горне-орѣховската чета, която, прѣди да възстане, била подушена отъ турцитѣ и нѣкои оть възстанницитѣ биле изловени. Това знаме, на което бѣше ошито съ злато „Свобода или смърть“, само по едно чудо е било спасено и запазено за този тържественъ случай.

Слѣдъ молебена търновскитѣ първенци се прѣдставляваха на генералъ Гурко въ конака.

Улицитѣ пакъ бѣха прѣпълнени съ народъ.

Гостоприемнитѣ търновчани ловяха по улицитѣ офицеритѣ и войницитѣ и ги мъкняха у тѣхъ на гости.

Тъй постѫпиха и съ насъ — нѣколко офицери, които бѣхме излѣзли отъ конака и се бѣхме опѫтили да намѣримъ нѣкоя гостинница, за да си похапнемъ.

— Заповѣдайте у дома! Заповѣдайте у дома, се чуваха на всѣка крачка покани.

У едного отивахме, а подирѣ ни вървяха нѣколко человѣка, за да ни подхванатъ и да ни водятъ у дома си, гдѣто ни гощаваха, както и въ Свищовъ. По такъвъ начинъ ний направихме безчисленни визити и, струва ми се, тѣ не биха се свършили, ако не бѣхме се откопчвали съ извинение, че службата изисква да сме на бивуака. Независимо отъ това, ний доста се бѣхме уморили, защото ни водяха по стръмнитѣ улици и улички, спущахме се и се въскачвахме по много каменни стълби, нѣкои отъ които водяха въ дворовeтѣ, или право въ кѫщята. Отдавна бѣше минало пладнѣ, когато ний, облѣни въ потъ, тръгнахме за бивуака. Минувахме прѣзъ турската махала.

Търново се дѣли, както всичкитѣ български градове, въ които имаше турци, на български и турски махали. Тѫзи послѣдната сега прѣдставляваше не по-добра картина отъ онази на турската махала въ Свищовъ: пълно и немилостиво разграбванпе. И сега още ний съгледахме много граждани и селени да шетатъ изъ чаршията и турскитѣ домове.

Когато по-послѣ въ града се въдворилъ реда, градския съвѣтъ пристѫпилъ къмъ събиранне на ограбеното отъ турскитѣ кѫщя имущество, — нѣщо твърдѣ трудно и почти невъзможно, но при всичко това въ градския съвѣтъ се билъ образувалъ цѣлъ складъ отъ много хубави и скѫпи нѣща, като: женски накити, скѫпи, шити съ злато юргани, възглавници, орѣхови съндъци и пр. Много отъ тѣзи нѣща, впослѣдстви сѫ биле раздавини на офицеритѣ подъ расписки: нѣкои офицери били навзели толкова нѣща и покѫщнина, щото било достатъчно за мобилиране една, отъ срѣдня величина, квартира . . .

Когато се връщахме на бивуака, останалитѣ три битальона отъ стрѣлковата бригада туку що бѣха пристигнали въ града и отиваха на бивуакъ на сѫщата часть отъ града, гдѣто бѣха и опълченцитѣ. Но това не бѣха цѣлитѣ баталиони, а тѣхнитѣ жалки остатки. Освѣнъ дѣто една голѣма часть отъ войницитѣ

била испопадала по пѫтя вънъ отъ града, но и онѣзи, които още се държаха на краката си, включително съ офицеритѣ, не вървяха, но едвамъ се влачаха. Образуваше се една безредна вървулица отъ хора, насѣдали по пѫтя, или просто налегали. Като видѣхъ тази непривлекателна картина, неволно си спомнихъ за похода на опълчението отъ Руше-де-Веде до с. Богдана.

Наистина, неприятна бѣше тази картина за войнишкото око, но, право си казвамъ, азъ бѣхъ доволенъ и не испустнахъ случая отъ да не я посоча на тия офицери, които най-много нападаха опълченцитѣ, въ врѣме на знаменития прѣходъ — Руше-де-Веде — Богдана. И въ послѣдствие не веднъжъ и не дважъ съмъ имъ напомнювалъ този случай.

Разбира се, офицеритѣ се кѫсаха отъ ядъ, като гледаха печалното шествие на батальоннитѣ останки.

— „Ишъ раскисли“! извикваше нѣкой отъ офицеритѣ на лежащитѣ срѣдъ улицата войници, засрамете се баримъ отъ българитѣ!

— Какво да правимъ, ваше благородие, като нѣмаме сила, отговаряха стрѣлцитѣ.

Гражданитѣ твърдѣ съчувственно се отнасяха къмъ нещастнитѣ измѫчени стрѣлци: приемаха ги въ кѫщята си, пояха ги, храняха ги, а на онѣзи, които се отказваха отъ гостоприемството, отъ страхъ на наказание, поднасяха вино, ракия, и ястие, а младежитѣ прѣдлегаха своитѣ услуги да имъ носятъ ранцитѣ и пушкитѣ до бивуака.

28 Юний. — Още отъ сутриньта бѣше силна горѣщина, а по пладнѣ, отъ задуха, человѣкъ не можеше да си намѣри мѣсто. Но ето показа се на небето испърво малко облаче, което въ кѫсо време порастна и покри цѣлия небосклонъ. Чу се гръмотевица, и слѣдъ нея се излѣ, като изъ ведро, дъждъ. Още до вечерьта се разясни врѣмето, но въздуха се прочисти и разхлади.

Опълчението се готвеше за походъ. Види се, похода трѣбваше да бѫде къмъ Балкана, тъй като опълченския обозъ оставаше въ Търново. Патронитѣ, ротнитѣ кухни, запасния сухаръ и др. щѣха да се носятъ на товарни коне. На офицеритѣ се заповѣдваше да си взематъ най-потрѣбнитѣ нѣща, а другитѣ, тъй сѫщо и излишнитѣ опълченски нѣща, трѣбваше да се оставятъ въ обоза, Работници бѣха назначени отъ всѣка дружина да прѣнасятъ патронитѣ.

Слѣдъ обѣдъ ходихъ въ града да си купя конъ. Показваха ми нѣколко коня, но не ми се харесваха: едни бѣха негодни, — други — не по срѣдствата ми. Най-послѣ докараха ми едно, съ срѣденъ ръстъ, доресто конче, което и купихъ за 75 рубли срѣб., заедно съ вѣхтото черкезско сѣдло. Напълно доволенъ, че си купихъ конъ, азъ се върнахъ на бивуака. Но коня ми още въ първия прѣходъ се оказа слабъ въ прѣднитѣ крака и азъ въ врѣме на походитѣ, особенно при спуска отъ баиритѣ, винаги вървяхъ пѣша.

29 Юний. — Дружинния командиръ даде закуска на офицеритѣ по случай имения си денъ.

Въ града силно движение: правеше се голѣмо приготовление за посрѣщанието на Негово Императорско Височество Главнокомандующия на дѣйствующата армия. Града бѣше заприличалъ на градина: всичкитѣ кжщя бѣха окичени и продължаваха да се окичватъ съ цвѣтя, зелени клонове, и русски и български флагове.

А между това опълченцитѣ се готвяха за пжтъ; раздаваха имъ се сухари, сирене и натрони, Утрѣ рано трѣбваше да напустнемъ Търново.

Надвечерь нѣколко офицери отидохме къмъ Янтра, на брѣга на която забѣлѣзахме нѣколко опълченци. Двойца отъ тѣхъ набързо се съблѣкоха, спустнаха се въ рѣката и измъкнаха отъ нея нѣщо. Когато ний се доближихме до групата, видѣхме, че измъкнатия отъ рѣката прѣдмѣтъ бѣше трупа на една млада 17—19 год. туркиня.

Вижда се, че тая нещастна жена, недавно се бѣ распростила сама съ живота си, защото тѣлото ѝ бѣше още съвсѣмъ запазено и на врата ѝ висяха нанизи съ жълтици и лефтове (пендари), а на ржцѣтѣ ѝ имаше златни пръстени.

30 Юний. — Съ пукванието на зората, въ опълченския бивуакъ се забѣлѣзваше силно движение, а въ 5 часа сутриньта опълчението, освѣнъ 5-а и 6-а дружини, които останаха въ Търново, напустна бивуака и тръгна по пжтя за въ града. При всичко, че бѣше още рано, но улицитѣ бѣха прѣпълнени съ народъ. Впрочемъ, много граждани бѣха дошли и на бивуака, прѣди опълчението да бѣ го напустнало. Града, както казахъ по-горѣ, бѣ заприличалъ на градина. Лицата на гражданитѣ и гражданкитѣ свѣтяха отъ радость. Та имаше защо да се

Встжпванието на Н. И. В. Великия князь Николай Николаевичъ Старший, Главнокомандующия на дѣйствующата армия, въ гр. Търново.

радватъ: търновчане днесь празднуваха тържественното посрѣщание на Негово Императорско Височество Главнокомандующия и изпращанието на опълчението въ походъ, — слѣдователно въ бой.

И сега женитѣ и момитѣ, както и когато посрѣщаха опълчението, поднасяха на българскитѣ войници и офицери вѣнци и цвѣтя, а въ врѣме на всичкитѣ спирания, които биваха чести, по причина на голѣмата навалица, а най-повече заради обоза, гражданитѣ поднасяха на опълченцитѣ вино, ракия и разни закуски за пѫтъ. Едвамъ въ 7 часа опълчението излѣзе отъ града и се проточи по габровския пѫтъ. Пѫтя за Габрово отива къмъ югъ, минава Марно-поле, а отъ лѣво, покрай Янтра, и върви паралелно на тѫзи послѣдната.

Чуденъ и прѣкрасенъ изгледъ има Търново отъ южната страна. Цѣлия градъ се вижда, като въ панорама. Рѣката Янтра протича покрай южната и източната му части. Живописнитѣ кѫщя отъ високо надничатъ въ нея. Отъ нейното корито на горѣ, града като амфитеатръ се издига къмъ сѣверъ до върха на възвишенностьта. Особено красивъ видъ града трѣбва да има вечерно врѣме, когато е освѣтленъ.

На около 2—3 версти отъ града, опълчението мина на дѣсния брѣгъ на рѣката по единъ дървенъ, не съвсѣмъ здравъ мость. До тукъ, по течението на рѣката, имаше нѣколко воденици съ една фабрика за свѣщи.

Отъ моста пѫтя върви испърво по равна мѣстность, — помежду бостани, а по-послѣ, като минава пакъ по единъ дървенъ мость, въскача се нагорѣ право къмъ югъ. На върха на възвишенностьта — платото — пѫтя се расклонява на двѣ: една извива къмъ западъ, за Габрово, а другия — къмъ истокъ, за Елена. Опълчението изви по втория. Отъ тукъ вълнообразната живописна мѣстность постъпенно се възвишава къмъ югъ, гдѣто най-насетнѣ, се слива съ грандиозния Балканъ.

Като изминахме 5—6 версти отъ расклонението на пѫтя, извихме въ дѣсно — по селския пѫть. Тукъ имахме малка почивка, отъ тамъ потеглихме за с. Плаково, гдѣто имахме голѣма почивка до 4 часа.

Селото Плаково е расположено по течението на малката рѣчица Бѣлица. Отъ сравнително добритѣ и чисти кѫщя и двороветѣ съ много добритѣ фруктови градини се виждаше, че обитателитѣ му се радваха на добро материялно състояние.

Въ 4 часа опълчението напустна Плаково. Нѣкои отъ опълченцитѣ бѣха се отбили въ селото и сега бързаха да стигнатъ ротитѣ си. Единъ отъ тѣзи опълченци, който се билъ поспрѣлъ на пѫтя, за да си върже торбата, билъ съгледанъ отъ подпоручика Ползикова. Послѣдний ударва коня си и се спуща върху казания опълченецъ съ нагайка въ рѫка. Опълченеца, види се, отъ чувство на самосъхранение — да го не стѫпче коня, хваща този послѣдния за юздата, по думитѣ на подпоручикъ Ползикова. Тогава, разсърдения подпоручикъ, изважда револвера си, насочва го въ гърдитѣ на дръзския опълченецъ, спуща ударника и послѣдния, облѣнъ въ кръвьта си, пада мъртавъ . . .

— Вотъ молодецъ Ползиковъ, казаха нѣкои отъ офицеритѣ. Тъй трѣбваше и трѣбва да се постѫпва за напрѣдъ съ тѣзи паршивци, — за примѣръ на другитѣ! И съ това се свърши цѣлата печална история.

За примѣръ на другитѣ! Мене ми се струва по-добрѣ щѣше да бѫде: да се отдадеше подъ сѫдъ, да се осѫдеше, ако бѣше виноватъ, и да се разстрѣляше въ присѫтствието на цѣлото опълчение за примѣръ на другитѣ. Ами какъвъ примѣръ, когато, до колкото ми се помни, за този печаленъ случай и въ приказа по опълчението не се обяви. . . .

Отъ Плаково къмъ югъ пѫтя върви вече по балканскитѣ бърда, долини и корита на рѣчицитѣ, прѣзъ с. с. Войнежа, Райковци и Поровци. Тукъ той, както всичкитѣ горски пѫтища, е тѣсенъ, стръменъ, често върви надъ самитѣ пропасти, твърдѣ каменистъ, вслѣдствие на което вървението по него бѣ твърдѣ мѫчно.

— Глупави турци! се обаждаше нѣкой отъ опълченцитѣ Глупави! Оставятъ свободно и безнаказано да прѣминемъ такива мѣста, които безъ бой едвамъ минуваме.

— Да се скриятъ по една рота, ей тамъ отъ двѣтѣ страни на пѫтя — въ шумака, и да направятъ по нѣколко залпа, казваше вторий.

— Чудно нѣщо, да ли агитѣ бѣгатъ отъ московцитѣ отъ страхъ, като зайци, или искатъ да ни вкаратъ въ капаня, забѣлѣзваше трети.

И наистина, бѣ чудно: опълчението бѣ направило по-вече отъ петь прѣхода отъ Дунава, между това турски войникъ съ пушка въ рѫка не бѣ видѣло, нито пушеченъ грѣмъ — чуло.

Защо турцитѣ отстѫпваха при такива непристѫпни позиции, като Търновското дефиле и Балкана? Защо Търновския

гарнизонъ, състоящъ отъ 6 табора пѣхота, една батарея и множество башибозуци, безъ бой напустна Търново, щомъ руския прѣденъ кавалерийски отрядъ измъкна едно двѣ орѫдия на възвишенноста надъ града и пустна нѣколко гранати? На такива недостѫпни позиции, като тѫзи и Търновската, съ отрядъ отъ 5—6 табора пѣхота, една батарея и множество черкези и башибозуци, можеше да се противустои срѣщу отрядъ три—четире пѫти по-силенъ, а въ критическа минута винаги можеше да се отстѫпи безнаказано на слѣдующата такава же позиция. По такъвъ начинъ щѣше да се отстѫпва всѣка крачка съ бой и да се изнурява противника, като се накарва винаги да развръща той силитѣ си въ боенъ редъ. Така щото турцитѣ можаха да спечелятъ врѣме, като задържатъ противника си до пристиганието на Сюлейманъ пашовата армия. Но кой знае, може би турцитѣ да имаха нѣкои по-други съображения. . .

Както и да е, неможеше да има вече съмнѣние, че турцитѣ сѫ близо и че ний ще трѣбва да бѫдемъ готови на всѣка крачка да се срѣщнемъ съ тѣхъ.

Слънцето засѣдна, но още бѣ видѣло, когато нашата 3-я дружина минаваше по коритото на една горска рѣчица. Войницитѣ, макаръ и бодри, но бѣха се растегнали, понеже отъ камънацитѣ едвамъ се вървеше. Азъ вървяхъ наедно съ ротния си командиръ, на чело на ротата, и сегисъ-тогисъ, като си размѣнявахме по нѣкоя дума, докоснахме се и до злобата на деня: подвига на подпоручикъ Ползикова.

— Разбира се, азъ не оправдавамъ Ползикова за постѫпкътъ му, каза ми Поповъ.

— Никакво „не оправдавамъ“ не може да бѫде, се чу гласътъ на щабсъ-капитанъ Усова. Ползиковъ е безусловно правъ и никой не може да го осѫди за неговия постѫпъкъ.

— Позволи да те попитамъ, каза Поповъ, ако ти бѣше видѣлъ отстаналъ опълченецъ, щѣше ли да постѫпишъ като Ползикова.

— Да, добрѣ щѣхъ да го наложа, отговори Усовъ.

— Не забравяй, че ний имаме работа съ доброволци, — хора недисциплинирани, освѣнъ това, ний нѣмаме право така да се отнасяме съ тѣхъ, възрази Поповъ. Ами какво щѣше да бѫде, ако нѣкой за примѣръ на другитѣ, и Поповъ понизи гласа си, обърнеше щика? . . .

— Заякъ, заякъ! извикаха почти едноврѣменно Поповъ и Усовъ.

Оказа се, че единъ заякъ ни бѣше миналъ пѫть, и набожния и суевѣренъ Поповъ прибави:

— Лошава е работата, когато заякъ пѫть мине.

Съвсѣмъ се бѣ стъмнило. Почти въ двѣ крачки нищо се не видеше, самъ безчисленно множество свѣтулки, като искри, свѣтяха въ въздуха. На около тихо, часа бѣше миналъ 11, когато опълчението пристигна въ с. Поровци, състояще отъ

Щабсъ-капитанъ Николай Николаевичъ Поповъ командиръ на знаменната рота.

6—7 кѫщи. Ний се расположихме за нощувание на бивуакъ, който се окрѫжи съ аванпостна верига, между която прѣзъ цѣлата нощь сновяха патрули. Назначенъ бѣхъ дежуренъ по дружината, 3-я рота — дежурна часть . . .

1-и Юлий. — На разсъмнуванпе опълченцитѣ бѣха вече на кракъ, а въ 4 часа имъ се раздаде месо, съ заповѣдь да си варятъ въ котелкитѣ ястие, но, когато котелкитѣ бѣха турени на огъня, послѣдва заповѣдь за тръгвание. Котелкитѣ се излѣха и войницитѣ и днесь останаха безъ топла храна.

Сега пжтя бѣше още по-лошъ отъ вчерашния, за туй и по-тежъкъ за вървение. Опълченцитѣ се растеглюваха на голѣмо растояние, вслѣдствие на което дружинитѣ се спираха почти на всѣки $^1/_2$ часъ, още повече, че се распръсна слухъ, че 10,000 турска войска се намирала при с. Ханнъ-Кьой. Това нѣщо бѣше твърдѣ съмнително.

— Защо при Ханнъ-Кьой? Защо не тукъ — на балкана, гдѣто десеть-хиляденъ отрядъ можеше да прѣгради пжтя на цѣла армия? се питаха офицери и войници.

Въ 1 часа слѣдъ пладнѣ, опълчението пристигна на прѣвала при турската караулка, гдѣто се и расположи на бивуакъ. Тукъ опълченцитѣ се подкрѣпиха съ топло ястие.

Слуха за близостьта на турцитѣ — въ Хаинъ-Кьой — накара да се вcase взематъ най-строги охранителни мѣрки отъ нечаквано появявание на неприятеля.

2-и Юлий. — Слънцето бѣше изгрѣло, когато напустнахме бивуака. Въ авангардъ вървеше 1-а дружина и горската батарея на поручика Лихачева. Не далеко отъ караулката, на самия прѣвалъ, бѣше забитъ единъ дебелъ дървенъ стълбъ, на който всичкитѣ офицери, минали прѣвала, си бѣха записали имената и фамилиитѣ. На чело на всички бѣше записанъ генералъ Раухъ. [1]) Спуска по южния склонъ на Балкана се започва почти отъ самия стълбъ. Като изминахме около 300 крачки отъ този стълбъ, ний влѣзохме подъ сѣнката на една гжста гора, прѣзъ листата и клоноветѣ на която слънчевитѣ лжчи не можаха да проникнатъ. Отъ прѣвала на извѣстно разстояние пжтя е доволно сносенъ: по него свободно можаха да минатъ и тритѣ рода оржжия, разбира се, ако можаха да дойдатъ до прѣвала, но за туй, колкото по-надолу се спущахме, толкова пжтя ставаше по-лошъ и мжчно проходимъ При всичко, че сапьоритѣ заедно съ волнонаемнитѣ работници бѣха исправили пжтя, но тжзи поправка бѣше твърдѣ незначителна. За да можеше да

---

[1]) Генералъ Раухъ бѣше въ авангарда на прѣдния отрядъ. Този отрядъ състоеше отъ 4-а стрѣлкова бригада, 4 дружини отъ българското опълчение, 31 ескадрона кавалария, пионерна команда, 2 конни батареи и 14 планински орждия

прѣминатъ 4 фунтовитѣ оръдия, изискваше се още голѣмъ трудъ отъ сапьоритѣ.

Настигнахме 4 фунтовата батарея, която на по-лошитѣ мѣста на пътя положително се теглеше отъ войницитѣ, а по нейдѣ оръдията се прѣнасяха на ръцѣ надъ пропастьта. Твърдѣ често, при такива прѣнасяния на оръдията, колелата отъ къмъ пропастьта висяха надъ нея. Вь такъвъ случай, стигаше една малка невнимателность отъ държащитѣ краищата на въжата, съ които се ползуваха, и оръдието щѣше да се сгромоляса въ пропастьта заедно съ войницитѣ, които бѣха около него.

Чудна и прѣкрасна картина прѣдставлява тукъ Балкана! Ако търновската тѣснина поразяваше человѣка съ своята очарователна красота, то Хаинъ-Боазския проходъ поразяваше още и съ своето величие и грандиозность!

Той бѣ покритъ съ вѣковни дървета, подъ сѣнкитѣ на които ний често вървяхме. Бърдата тукъ, като че ли се испрѣварваха, кое по-високо да се издигне и да приеме по-красивъ и фантастически изгледъ. Тѣ ту се приближаваха едно къмъ друго и отъ високо надничаха въ пропастьта, въ която ревеше горската рѣчица, ту се отдѣляха и образуваха полегати и изрѣзани склонове, обраснали съ красиви клончести дървета. . . Ей тамъ, прѣдъ насъ, се синѣе грандиозна скала. Простряла се на широко отъ западъ къмъ юго-истокъ, тя като че ли иска да прѣгради пътя на спускающитѣ се къмъ нея бърда. По-нататъкъ още по-грамадна отдѣлна скала, като часовой, стои безмълвна и навъсена, издигната по-високо надъ всичкитѣ други.

Стръменъ, тѣсенъ и каменистъ е пътя по Балкана, слѣдователно, мъчно се върви по него, а особенно съ пълно въоръжение, но опълченцитѣ уморявание не чувствуваха. Тѣ черпяха физическа и нравственна сила въ надѣждата, че тамъ долу, въ Хаинъ-Кьой ще се срѣщнатъ съ врага, и за туй бѣха бодри, весели и засмѣни, като окръжающата ги природа.

— Запѣлъ бихъ за „Страхилъ войвода", се обаждаше нѣкой опълченецъ, но запрѣтено.

— И за това ще имъ отмъстимъ, забѣлѣзваше другъ.

— По-добрѣ да си пазимъ гласа за „ура", се обаждаше трети, и слѣдъ това, пакъ все сѫщитѣ разсѫждения, каквито вчера, каквито всѣки день отъ прѣминуванието на Дунава.

— Кѫдѣ сѫ турцитѣ, защо бѣгатъ, защо. . . . Ще ги стигнемъ ли и пр.

— Нѣма съмнѣние, че ще ги стигнемъ, се обаждаше нѣкой но, право си казвамъ, мене ми омръзна да вървимъ толкова врѣме, безъ да видимъ турчинъ. Струва ми се, че нѣма да доживѣя до желанната срѣща.

— Азъ нѣма да умра, догдѣто не нанижа на куршума нѣколко червени зелки, се обади втори.

— Не, не на куршума, а на щика, извика распалено единъ младъ 17—18 год. опълченецъ, когото офицеритѣ наричаха „мальчикъ“.

— Море, ке го стигнемъ, се распалваше още повече едно македонче. Азъ со зѫбе ке го късамъ проклѣтио турчинъ. Ке го питамъ, какъ е бѣсилъ бугари?!. . . .

Минахме вече тѣснината. Тукъ възвишеноститѣ се отдѣлятъ една отъ друга. Пѫтя върви по лѣвия брѣгъ на рѣката и е несравненно по-добъръ.

Дружинитѣ се спустнаха долу и се расположиха на бивуакъ на една поляна току до самата рѣка, не далеко, 2—3 версти отъ с. Хаинъ-Кьой.

— Кѫдѣ е десеть-хилядния турски отрядъ, все продължаваха да се питатъ офицеритѣ и опълченцитѣ.

Първи се биле спуснали отъ балкана казацитѣ и уралцитѣ на есаулъ (капитанъ) Кирилова, безъ да бѫдатъ забѣлѣзани отъ противника. Но когато тѣ излѣзли отъ дефилето на 2—3 версти отъ селото Хаинъ-Кьой, биле посрѣщнати съ залпове. Казацитѣ, обаче, безъ да губятъ врѣме, хвърлятъ се съ голи шашки и пики върху башибозуцитѣ, свалили нѣколко человѣка убити и ранени, а останалитѣ, около 150 человѣка, накарали да сложатъ орѫжието си. Между башибозуцитѣ имаше нѣколко заптии и низами съ форменно войнишко и низамско облѣкло. Види се, тѣ сѫ били командирувани къмъ башибозуцитѣ, като инструктори. Низамитѣ биле отъ табора, който билъ расположенъ при с. Хаинъ-Кьой. Този таборъ, щомъ чулъ стрѣлбата въ дефилето, напустналъ лагера си и избѣгалъ по направление къмъ селото Твърдица, като оставилъ всичкия си запасъ отъ галети, оризъ и др. прѣдмѣти. И тъй, вмѣсто десеть-хилядень отрядъ, въ с. Хаинъ-Кьой се оказа само единъ таборъ. Плѣненитѣ отъ казацитѣ турци се прѣдадоха на дружинитѣ за пазение. Както офицеритѣ, тъй сѫщо и опълченцитѣ се чувствуваха обидени, като виждаха, че генералъ Гурко явно не довѣряваше на опълчението и не го пущаше напрѣдъ. Това се

видеше отъ обстоятелството, че макаръ дружинитѣ испърво и да вървяха прѣдъ стрѣлцитѣ, но отъ прѣвала тѣ бѣха оставени задъ тѣхъ.

Дружинитѣ, освѣнъ 5-а и 6-а, които още не бѣха пристигнали, се расположиха на бивуакъ на една равнина, при исхода отъ дефилето, гърбомъ къмъ него. Мѣстото бѣше твърдѣ неудобно, защото всѣкога — денѣ и нощѣ ни пронизваше студенъ балкански вѣтъръ. Между това, ако се бѣхме расположили на половинъ километръ напрѣдъ отъ бивуака, щѣхме да избѣгнемъ това неудобство. Щомъ се спрѣхме, опълченцитѣ се заловиха да си приготвятъ вечеря, а офицеритѣ, насѣдали наедно, се каняха да піятъ чай. По едно врѣме видѣхме, че отъ къмъ Хаинъ-Кьой се показаха два казака, които държаха нѣщо на конетѣ си. Тѣ се спрѣха не далеко отъ дружината при едно клончесто дърво, кѫдѣто и ний отидохме, снеха отъ конетѣ труповетѣ на загиналитѣ въ битката тѣхни другари, сложиха имъ рѫцѣтѣ на гѫрдитѣ и, като си снеха шапкитѣ, започнаха да се кръстятъ и да шепнатъ молитви. Примѣра на войницитѣ послѣдваха и събравшитѣ се при тъзи трагическа сцена офицери. Всички се помолиха Богу за упокоение душитѣ на падналитѣ герои за освобождението на поробенитѣ славяни, за вѣрата, отечеството и „Батюшку Царя“.

— Вѣчна им память, храбри борци, шепняха молящитѣ се.

Подиръ това офицеритѣ се разотидоха мълчишката и замислени на бивуака.

3 Юлий. — Една сотня уралски казаци и двѣ планински орѫдия бѣха испратени къмъ истокъ на рекогносцировка, отъ която се получи донесение, че отъ къмъ Кортенъ — Нова-Загора се показали неприятелски разѣзди, слѣдъ които се движала пѣхота. Сотнята искаше подкрѣпление. Испратиха се една слѣдъ друга, по настоятелнитѣ молби на сотенния командиръ, още двѣ сотни. А въ $4^1/_2$ часа слѣдъ обѣдъ се испратиха единъ драгунски полкъ, 1-а и 3-я дружини и 4 конни орѫдия.

Нѣма перо, което би могло да опише радостьта и въсторга на опълченцитѣ, когато тѣ се научиха за близостьта на противника, а особенно, когато потеглиха къмъ бойното поле!

Дружинитѣ се пустнаха напрѣдъ съ ускорени крачки. Минаха край Хаинъ-Кьой, а отъ тамъ право къмъ истокъ. Тукъ мѣстностьта е съвсѣмъ равна, но отъ поройнитѣ дъждове и топението на снѣговетѣ бѣха се образували много трапища,

които затрудняваха вървението. Но опълченцитѣ незабѣлѣзано прѣодоляваха всичко. Тѣ не вървяха, а просто тичаха къмъ това мѣсто, отъ кѫдѣто се чуваха пушечни и топовни гърмежи.

— Напрѣдъ, юнаци, напрѣдъ! Още малко и ний ще се кръщаваме съ огънъ и щикъ за освобождението на България, извика единъ отъ опълченцитѣ.

Между това топовнитѣ и пушечни гърмежи, ту се учестяваха, ту намаляваха. Летяха опълченцитѣ; като хрътки, тѣ прѣскачаха прѣзъ дълбокитѣ трапища.

— Какво е това? Отъ кога вървимъ, се питаха опълченцитѣ, и вмѣсто да се приближимъ до гърмежитѣ, като че ли се отдалечаваме.

Наистина, гърмежитѣ все по-вече и по-вече се отдалечаваха, и най-послѣ, съвсѣмъ се прѣкратиха. Турцитѣ 400 человѣка кавалерия, 3 табора пѣхота и 6 орѫдия бѣха отстѫпили.

— Дявола да ги вземе тѣзи турци! ядосано извикаха нѣколко опълченци, до кога ще бѣгатъ?

— Въ Одринъ, Одринъ, юнаци! тамъ ще ги стигнемъ, извика единъ опълченецъ.

— Хмъ . . . отъ шепа хора бѣгатъ! . . . Хайде бакалъмъ или ний въ капана, или турцитѣ въ човала, каза единъ отъ опълченцитѣ.

Дружинитѣ се спрѣха. Бѣше се вече стъмнило, когато се получи донесение, че турцитѣ биле отстѫпили, прѣслѣдвани отъ нашата кавалерия. Слѣдъ една малка почивка дружинитѣ, безъ да бѣха видѣли турчинъ, се опѫтиха назадъ — къмъ бивуака, кѫдѣто и пристигнаха. Едва слѣдъ полунощь се върнаха сотнитѣ съ двѣтѣ си орѫдия.

Въ сѫщото това врѣме, когато 1-а и 3-я дружина бѣха заминали за къмъ Твърдица, 5-а и 6-а дружини, заедно съ стрѣлковаата бригада и кавалерията, на чело съ генералъ Гурко заминаха за Казанлъкъ. При Ханнъ-Кьойския боазъ остана, въ видъ на прикритие отъ турското настѫпление отъ къмъ Сливенъ, нашия отрядъ подъ началството на генералъ Столѣтова, състоящъ отъ 4 дружини отъ Българското опълчение, 4 горски орѫдия и 6 конни сотни. Заповѣдано бѣше тоя отрядъ да тръгне, щомъ пристигнатъ въ Ханнъ-Боазъ други войски.

4-й Юлий. — Страшно бѣхъ ядосанъ. Назначенъ бѣхъ отъ щаба на опълчението началникъ на командата, която щѣше да конвоира плѣненитѣ турци и раненитѣ и болни войници

до Търново. Само едната мисъль, че ще се отдѣлямъ отъ дружината и пакъ щѣхъ да се катеря по вчерашния пѫть, ме привеждаше въ отчаяние.

Безъ да губя врѣме, отидохъ при подполковникъ Калитина и го помолихъ да ходатайствува за да се отмѣни назначението ми.

— Добрѣ, вий ще останете при дружината, ми каза той, азъ ще доложа на генерала, че ми трѣбате.

Като че цѣло брѣме падна отъ гърба ми. Азъ бѣхъ увѣренъ, че щомъ дружинния командиръ кажеше въ щаба за отмѣнение на моето назначение, то щѣше да се сбѫдне.

Тъй, дѣйствително, и стана. Вмѣсто мене бѣше назначенъ подпоручика отъ 1-а дружина Дѣловъ. Още въ сѫщия день, обаче, получихъ ново, пакъ не по характера ми, назначение: да ходя съ команда войници по селата за продукти, — но при все това азъ бѣхъ доволенъ, защото оставахъ при дружината. Съ команда отъ 20 человѣка азъ заминахъ къмъ западъ въ прибалканскитѣ села за продукти. За главенъ центръ бѣхъ избралъ с. Юртчии, отстояще на около 6 версти отъ Х.-Боазъ. Селенитѣ се бѣха испоплашили и испокрили изъ кѫщята, когато видѣли приближающата се къмъ селото имъ команда, но щомъ се научиха че сме българи, всички се събраха на площадьта, около черквата, гдѣто се бѣше спрѣла командата.

Когато обявихъ на събравшитѣ се при мене чорбаджии за цѣльта на моето идвание, тѣ въ единъ гласъ извикаха.

— Далъ ни Господъ. Всичко имаме, всичко е ваше, зеръ не сте турци, наши сте и др. т.

Измежду тъхъ се отдѣлиха нѣколко человѣка — по-видни селени и почнаха да даватъ заповѣдь на другитѣ:

— Ти, Иване, ще донесешъ за „юйската“ толковато оки хлѣбъ и болгуръ. Ти, Петре, — сирене и масло. Ти, Георге, — брави, хлѣбъ и др. т.

Наедно съ тия распореждания, чорбаджиитѣ, по моето искание, изпратиха нѣколко человѣка въ ближнитѣ села да поканятъ жителитѣ имъ и тѣ да донесатъ за българската „юйска“ своята лепта.

На слѣдующия день, къмъ опрѣдѣления часъ, тукъ имаше събрано голѣмо количество всевъзможи продукти, отъ всичко каквото имаха селенитѣ. Имаше още 20—25 брави овци и нѣколко глави едъръ добитъкъ. Азъ никакъ не очаквахъ такъвъ резултатъ отъ моята командировка. Това ме караше да вѣрвамъ,

че ако да кажехъ, че събраното е малко, селенитѣ щѣха да донесатъ въ десять пѫти повече.

— Всичко е ваше. Вий ни избавихте отъ турцитѣ, казваха селенитѣ.

Горкитѣ! Тѣ и не подозираха, какво имаше още да имъ патятъ главитѣ; впрочемъ, между тѣхъ имаше и скептици.

Азъ забѣлѣзахъ между множеството единъ старецъ, който, като бѣше си донесалъ лептата, стоеше отъ страна равнодушенъ и умисленъ. Азъ се доближихъ до него и го попитахъ:

— Радвашъ ли се, дѣдо, че се освободихме отъ турцитѣ?

— Е, е, синко, че какъ да не се радвамъ. Радвамъ се зеръ, но мисля, до кога ли ще трае нашата свобода.

И тукъ дѣдото се впустна въ разсѫждение. Той каза, че е доживѣлъ да види четвърта война между Руссия и Турция, че преди 48 години пакъ биле дохождали русскитѣ войски, когато сѫщо имъ биле казвали, че сѫ освободени, но русситѣ пакъ си отишли, като оставили българитѣ въ рѫцѣтѣ на бѣснитѣ турци.

— Зеръ, синко, азъ съмъ на 84 год. и други пѫтъ съмъ виждалъ дѣдо Ивановитѣ войници! На ли е тъй, дѣдо Никола? се обърна стареца съ въпросъ къмъ другъ единъ съвсѣмъ побѣлѣлъ старецъ. Ето го, той е на петь години по-старъ отъ мене, прибави първия, — и той е виждалъ русскитѣ „юйски“,

Азъ съзнавахъ, че старецътъ е правъ, но дългъ ми бѣше да успокоя него и окрѫжавшитѣ го. Между другото, азъ имъ расказахъ за царската рѣчь, казана въ Зимничъ прѣдъ опълчението. А за по-голѣма тяжесть, казахъ, че царската рѣчь бѣше прѣведена отъ мене на опълченцитѣ.

— Мигаръ ти си говорилъ съ Царя?! ме запитаха нѣколко селени зачудено. А когато ги увѣрихъ въ истинностьта на моитѣ думи, изъ тълпата се зачу:

— Царя казалъ! Съ Царя говорилъ! Ето и войницитѣ подтвърдяватъ.

Тъкмо въ $12^1/_2$ часа транспорта съ продуктитѣ тръгна за Хаинъ-Боазъ. Когато се качихъ на коня, още веднъжъ казахъ на селенитѣ да се не безпокоятъ, защото казаното отъ Царя ще се изпълни.

Дай Боже, дай Боже! се зачуха гласове подирѣ ми.

— Иматъ право, мисленно си говоряхъ азъ, иматъ право да се страхуватъ. Паренъ каша духа, казва една поговорка, а тѣ — българитѣ сѫ патили.

Наистина, кой можеше да гарантира, че българитѣ, особено ония отъ Южна България, ще бждатъ освободени? Царя билъ казалъ! Нима царетѣ не казваха сжщото въ миналитѣ съ Турция войни? и какво излизаше? Най-насетнѣ, нима това само отъ Царя зависи? Кой гарантираше, че другитѣ сили нѣма да се намѣсятъ? Впрочемъ, и говореше се даже, че Англия и другитѣ сили щѣли да се застжпятъ за Турция и, че въ никакъвъ случай, нѣмало да позволятъ на Руссия да мине балканитѣ. Независимо отъ горѣизложеното, не се знаеше края на войната.

Когато пристигнахме съ транспорта въ Ханнъ-Боазъ, 3 я дружина се бѣше смѣнила отъ аванпостна служба и се готвеше за походъ. Една часть отъ продуктитѣ, а, именно, сиренето, хлѣба, баница и др. се раздадоха на опълченцитѣ, а другата са натовари на конетѣ и наемнитѣ кола.

Отъ Казанлъкъ бѣха пристигнали двама казака. Тѣ разказваха, че опълченцитѣ отъ 5-а и 6-а дружини, които бѣха заминали заедно съ 4-а стрѣл. бригада за Казанлъкъ, биле взели участие заедно съ стрѣлковата бригада въ битката при с. Уфланлий (Лаханлий) и сж се били юнашки.

— Молодци братушки, казваше единъ казакъ, увираха се напрѣдъ и напрѣдъ.

— Да, тѣ наедно съ нашитѣ стрѣлци добъръ калай теглиха на турцитѣ, добави втория.

— Ето ти на! Братушкитѣ се били добрѣ, ядовито каза Живаревъ. Вий лъжете. Навѣрно вий наедно съ тѣхъ сте избѣгали отъ боя, каза той на казацитѣ,

— Никакъ не, ваше благородие, отговори единъ отъ казацитѣ обидено. А че братушкитѣ се биха юнашки, вий ще се убѣдите въ това.

— „Врутъ они“ каза пакъ Живаревъ ядосано, когато казацитѣ си заминаха; „братушки“, и да се биятъ юнашки?!

Хората. като си бѣха съставили веднъжъ такова лошо мнѣние за опълченцитѣ и при това, безъ никакво основание, мжчно се разубѣждаваха, даже и тогава, когато истината бѣше на лице.

Нѣкои отъ офицеритѣ отиваха по-надалеко. Напримѣръ, пустнали бѣха слухъ, че 6-а дружина избѣгала отъ боя заедно съ дружинния си командиръ, подполковникъ Бѣляева, и други ни врѣли, ни кипѣли. Трѣбва да кажа, че нѣкои отъ офицеритѣ отъ 3-я дружина не благоволяха къмъ подполковникъ

Бѣляева. Но не само офицеритѣ отъ българското опълчение пущаха разни клѣвети по адреса на „братушкитѣ“ [1]), както бѣха започнали руситѣ на присмѣхъ да наричатъ българитѣ. Ето единъ примѣръ:

Бѣхме се събрали въ кржгъ. Подполковникъ Н., командиръ на планинската батарея, расказваше, че билъ заповѣдалъ никого да не пущатъ да влиза и излиза отъ селото, въ което бѣше разположена батареята му, па даже и селенитѣ отъ сжщото село.

— Помилуйте, казваше той, тѣ сж турски шпиони. Незабавно ще извѣстятъ турцитѣ за всичко. Но когато д-ръ Вязанковъ поиска енергично съ фактове да подтвърди думитѣ си, подполковника каза:

— Е, турцитѣ отъ кждѣ можаха да знаятъ, че ний се спущаме отъ Балкана, ако не бѣха имъ съобщили българитѣ?

— Ако сж тѣзи вашитѣ факти, подполковникъ, азъ отстжпвамъ прѣдъ такава очевидность, каза Вязанковъ съ ирония. Само ще ви кажа това, което всички знаятъ, че казацитѣ свариха неприятеля не въ дефилето, а на бивуака му съвсѣмъ неприготвенъ за бой. Е, тогава може ли да се твърди, че турцитѣ сж били прѣдизвѣстени?!

Подполковника, като се намѣри на тѣсно, каза, че това билъ чулъ отъ опълченскитѣ офицери.

До колко нѣкои отъ началницитѣ бѣха несправедливи къмъ опълченцитѣ, може да се сжди и по слѣдующия фактъ:

Единъ опълченецъ забравилъ да извади патрона отъ пушката, слѣдъ смѣната отъ аванпостната верига, и за туй, като започналъ да я чисти, изгърмѣлъ, безъ да ще. За това прѣстжпление, виновния бѣше наказанъ съ пръчки.

— Трѣбва да се наказватъ строго тѣзи „негодяи“, казваха нѣкой отъ офицеритѣ, съ тѣхъ инакъ не може.

Подиръ смѣната на караула, единъ опълченецъ заяви жалба на началството, че днесь, когато стоялъ на часи при обоза, единъ обозенъ войникъ искалъ да вземе отъ колата галети, но той не го допустналъ да направи това и обозния редникъ се хвърлилъ върху него — часовия — и му ударилъ

---

[1]) Щомъ минахме Дунава, българитѣ, при срѣщата съ нѣкой русинъ, билъ той простъ войникъ, князъ, или генералъ, поздравляваха го съ „добрѣ дошелъ“, или „добра срѣща“ — „братушко“.

нѣколко плѣсници. Виновния редникъ не само че не се наказа, а и мъмрение даже не му направиха.

— Ну, ето ти, голѣма важность! „Паршивцу въ морду заѣхали“!

Въ врѣме на нашето стоение при Хаинъ-Боазъ, въ щаба на опълчението започнаха да се явяватъ неизвѣстни личности, които се присъединяваха къмъ свитата на генералъ Столѣтова, като допълняха нашата конна сотня, разбира се, съ разрѣшението на генерала. Тукъ бѣха нѣкакви си отставни юнкери и бивши сръбски войници, които нигдѣ не бѣха служили. Службата на тия хора въ щаба бѣше весела: ѣдеха и пияха изобилно, играяха на карти и твърдѣ често произвеждаха скандали.

Въ надвечерие прѣди напущането на с. Хаинъ-Боазъ, слѣдъ сутрѣшната похапка, доведоха при генералъ Столѣтова единъ турчинъ — старѣйшина отъ близкото село. Генералъ Столѣтовъ го покани да сѣдне и повече отъ половина часъ бесѣдва съ него, повидимому, дружески. Разговора се водеше на турски языкъ. Генерала заповѣда да донесатъ нему и на турчина кафе и тютюнъ. Слѣдъ приятелската бесѣда генерала стана и прѣхладнокръвно каза:

— Ну, знаете ли что? Прикажите его повѣсить! Вотъ вамъ и все.

Току що бѣха извели осждения отъ генерала турчинъ, когато доведоха още единъ.

— Ну что? Прикажите повѣсите и этого, заповѣда генерала.

И тия двама турци, едина отъ които прѣди малко пиеше хубавото генералско кафе и пушеше бахча тютюнъ, увиснаха на вѫжето.

Въ 8 часа вечерьта дружинитѣ се вдигнаха отъ бивуака, като оставиха на него множество распалени огньове, прѣминаха прѣзъ рѣката, и отъ тамъ потеглиха къмъ западъ по пѫтя, който се въскачваше по една малка възвишеность. Не бѣхме още изминали 2—3 версти, когато дружинитѣ бѣха спрѣни на самия пѫть въ походния имъ редъ, въ което положение и прѣстояха до $3^1/_2$ часа сутриньта. Почти не спахме. И какъ можеше да се спи, когато опълченцитѣ не складваха въ рогачъ пушкитѣ си, конетѣ оставаха нерастоварени. Това стоение прѣзъ цѣлата нощь, вѣроятно бѣше вслѣдствие заповѣдьта, да се не оставя Хаинъ-Боазския проходъ, до гдѣто не

пристигнатъ нови войски, които се очакваха подъ командата на генералъ Борейша.

6-и Юлий. — Тъкмо въ $3^1/_2$ часа опълчението продължи пжтя си. Разбира се, слѣдъ такава нощь, прѣкарана въ безсъние и съ пушки въ ржцѣ, опълченцитѣ се чувствуваха не съвсѣмъ добрѣ, което обстоятелството не можеше да се не отрази злѣ на днешния походъ.

Спустнахме се отъ възвишенностьта и вървяхме по равнината между двата балкана — Стара-Планина и Срѣдня-Гора, — край политѣ на първата.

Колко бѣше приятно да се пжтува сутринь! Слънчевитѣ лжчи нѣмаха още тая паляща сила. Въздуха бѣше чисть и ароматенъ. Утрѣнния прохладенъ вѣтрецъ приятно галеше лицата на уморенитѣ опълченци. Славеитѣ се надпрѣварваха съ своитѣ мелодични пѣсни. А на около прѣкрасна, весела мѣстность, надарена отъ природата съ неописана хубость! Тукъ растоянието между Срѣдня-Гора и Стара-Планина не надминува отъ 6—10 версти. Това разстояние къмъ западъ все по-вече и повече се увеличава. Сѣверния склонъ на първата и южния — на втората сж покрити съ раскошна зеленина — бранища и градини, а равнината между двата балкана бѣ покрита съ гжсти, като войници наредени кръстци. Тукъ тамъ се зеленѣяха още неозрѣлитѣ мисирлици и проса. Политѣ на Стара-Планина бѣха покрити съ лозя, въ които растяха разни фруктови дървета. Въ лѣво отъ пжтя, — по близо до Срѣдня-Гора, се извива и гърчи по равнината бързата р. Тунджа, която орошава триндафиловата долина.

Право къмъ югъ, — при политѣ на Срѣдня-Гора, се виждаха голѣми и богати села, потънали въ зеленина, изъ между която тукъ тамъ се виждаха бѣлитѣ стѣни и червенитѣ покриви на кжщята и черковнитѣ куполи, които. като гелиографи, лжщяхж отъ слънчевитѣ лжчи. — Най-напрѣдъ иде селото Елхово. По-нататъкъ къмъ западъ, сжщо по политѣ на малкия балканъ, сж наредени, като аванпостна верига, с. с. Козлуджа, Софуларе и Чанакчии. По самата равнина — Лаханлии, Яйканлии, Тулово и Черганово, а при политѣ на Стара-Планина — голѣмото с Мъглишъ. Това послѣдното се намина на половината пжть отъ Хаинъ-Кьой до Казанлъкъ.

Слънцето започна силно да пече. Виждаше се, че ще бжде голѣма горѣщина.

Възсѣдналъ на коня, азъ вървѣхъ прѣдъ ротата.

Опълченцитѣ започнаха да поотставатъ отъ редоветѣ си. Тукъ тамъ се виждаха насѣдали по пѫтя.

И азъ едвамъ се държахъ на коня: натегналитѣ ми за сънь клепачи се склопваха.

Бѣхме приближили до турското село Лаханлии, отстояще въ лѣво отъ пѫтя на 2—$2^1/_2$ версти. Азъ имахъ голѣмо желание да видя слѣдитѣ на онзиденшния бой на 4-та стрѣлкова бригада, 5-а и 6-а дружини и коннитѣ части съ силния тур. отрядъ: 5 табора пѣхота, артиллерия и голѣмо число черкези и башибозуци.

— Можете да идете, ми каза подполковникъ Калитинъ, когато поискахъ разрѣшение. Само бѫдете прѣдпазливи.

Наближихъ селото.

Защо ли отивамъ тамъ? мисленно си зададохъ азъ въпросъ. Ами ако нѣкой баши-бозукъ? . . . И азъ неволно се поогледахъ наоколо. Но това бѣше моментъ. . . . Азъ почувствувахъ че кръвьта бликна въ лицето ми отъ срамъ прѣдъ собственното ми малодушие. . . . Влѣзохъ въ селото.

— Тфу каква смрадь?! високо извикахъ самъ на себе си, и си запушихъ устата и носа съ кърпата си.

Въ три четире крачки отъ мене съгледахъ човѣчески трупъ, по-нататъкъ другъ и трети . . . Всичкитѣ бѣха надути и започнали да се разлагатъ. Тукъ—тамъ изъ селото още се димяха изгорѣлитѣ кѫщя; малки огненни язици още прѣгръщаха обърналитѣ се вече на вѫгленъ дѫбови греди.

Въ селото владѣеше мъртва тишина: жива душа се не видеше. Само по кѫщята и богатитѣ фруктови градина се познаваше заможностьта на жителитѣ на селото. Овошкитѣ се гъняха подъ тяжестьта на изобилния плодъ — круши, ябълки и др., които тъй съблазнително мамяха очитѣ. Но зловонието и видътъ на издутитѣ човѣшки трупове караше человѣка да не помисля за ѣдение.

Азъ обиколихъ почти цѣлото село, въ което наброихъ 5 мъртви человѣчески тѣла, и настигнахъ дружината.

Опълченцитѣ едвамъ вървяха. Тѣ бѣха капнали за сънь и отъ уморявание. Чувахъ тукъ тамъ отзиви:

— Цѣла нощь ни държаха почти на крака съ торбитѣ на гърба, а сега не ни спиратъ да си починемъ.

— „Ну, порядокъ“! Отъ такова „безалаберно“ пѫтуване, ний можемъ да изгубимъ половината опълченци, казваха офицеритѣ.

— Благодарение на водата, съ която се освѣжавахме, инъкъ щѣхме да си испатимъ, както въ знаменития прѣходъ Руше-де-Веде—Богдана, забѣлѣзваше нѣкой офицеръ.

Най-послѣ, изморени и отпаднали, пристигнахме въ с. Мъглишъ. Спрѣхме се на бивуакъ, на югъ отъ селото, подъ дебелата сѣнка на орѣшака.

С. Мъглишъ се намира на склона у политѣ на Стара-Планина. Прѣзъ него тече една балканска рѣчица. Въ врѣме на поройнитѣ дъждове, вѣроятно тя трѣбва да се прѣобръща въ голѣмъ потокъ, защото коритото ѝ бѣ покрито съ голѣми камъни и дебелъ слой чакълъ. На сѣверъ отъ Мъглишъ, въ 5—6 версти, се вижда мънастиря Св. Никола. Когато се разположихме на бивуакъ, започнаха да прииждатъ на групи по нѣколко человѣка Мъглишчани. Но тѣ се държаха на страна и неохотно встѫпваха въ разговоръ. Между друго, азъ попитахъ единъ сгърбенъ старецъ за названието на селото.

— Едно врѣме гърцитѣ навлѣзли въ България, обясняваше стареца. Тукъ сѫ биле разположени българскитѣ войски. Гърцитѣ се приближили незабѣлѣзано, благодарение на гѫстата мъгла, нападнали на българитѣ и ги побѣдили.

Съ спирането ни на бивуака, офицери и опълченци бързаха да се нахранятъ и да си подкрѣпятъ силитѣ съ сънь. Мнозина отъ опълченцитѣ бѣха нарамили котелкитѣ и манеркитѣ и отиваха за вода, а други сновяха по бивуака. Генералъ Столѣтовъ бѣше се расположилъ съ щабнитѣ си подъ едно голѣмо орѣхово дърво, не далеко отъ 3-я дружина. По едно врѣме видѣхме, че нѣколко селени, съпровождани отъ опълченци, водяха при генерала 6 человѣка зейбеци, — избѣгали отъ шипченския турски отрядъ. Ний, офицеритѣ отъ 3-я дружина, оставихме сложената вече походна трапеза и се опѫтихме сѫщо къмъ генерала. Едвамъ що бѣхме направили нѣколко крачки, когато на бивуака се зачу викъ отъ много гласове: „Уа, уа“. По бивуака се разтичаха нѣколко опълченци. Оказа се, че бѣ вдигнатъ единъ заякъ, който, подплашенъ отъ виковетѣ, се хвърляше ту въ една, ту въ друга страна, до гдѣто най-послѣ връхлѣтя на менъ и азъ, отъ единъ ударъ съ нагайката, убихъ слисания заякъ.

— Това е добъръ признакъ, казаха офицеритѣ.

Единъ отъ селенитѣ, които конвоираха зейбецитѣ, тържественно се приближи до генералъ Столѣтова и му каза, че хванали въ гората доведенитѣ турци, които биле стрѣляли върху българитѣ. Зейбецитѣ по турски не говоряха. Само единъ отъ тѣхъ твърдѣ слабо се обясняваше на този язикъ. Той расказваше, че турския на Шипка отрядъ билъ се разбѣгалъ по балкана, когато той и другаритѣ му биле въ аванпостна верига...

До като генерала распитваше зейбека, другитѣ жадно бѣха устрѣмили погледа си на богатата генералова трапеза, отстояща на 3—4 крачки. Изведнъжъ единъ отъ зейбецитѣ се хвърли къмъ трапезата и като легна на гърдитѣ си почти на трапезата, започна да тъпче устата си съ хлѣбъ и закуски. Това поведение на азиятеца не разсърди генерала и окрѫжавшитѣ го, напротивъ, то — прѣдизвика тѣхното състрадание.

— Бѣднитѣ, тѣ умиратъ отъ гладъ, каза генерала. Трѣбва по-скоро да се нахранятъ. И той, за голѣмо неудоволствие на селенитѣ, отдѣли отъ своята трапеза хлѣбъ и закуски и ги даде на зейбецитѣ.

— Трѣбваше да ги очистимъ, казваха разочарованитѣ селени. Ний ги доведохме да ги обѣсятъ, а тѣ ги хранятъ отъ своята трапеза.

Ако това обхождание се не хареса на мъглишчани, то пъкъ долнята сцена съвсѣмъ ги приведе въ недоумѣние.

Подполковникъ Калитинъ бѣ сѣдналъ на посланото подъ орѣховото дърво килимче по бѣла риза. Въ нѣколко крачки отъ него се раздаваше ракия на опълченцитѣ отъ 2-а рота. Фелдфебеля Радушевъ отъ страна наблюдаваше реда и тишината и, при това, ако забѣлѣжеше, че нѣкой опълченецъ испиваше вмѣсто една, двѣ чаши ракия, той му придаваше и по нѣкоя друга плѣсници, съпровождани съ нецензурни думи. Той бѣше успѣлъ вече да угости съ такива вѣстовоя на едного отъ офицеритѣ.

— Атанасовъ и ти двѣ чаши пиешъ? — на ти тебѣ двѣ чаши, и фелдфебеля удари нѣколко плѣсници Атанасову.

Дружинния командиръ видѣ тази саморазправа на фелдфебеля и вмѣсто да накаже побойника, скокна отъ мѣстото си и извика Атанасова. Слѣдъ една минута по гърба на Атанасова плющеше нагайката на подполковникъ Калитина. Но това

не стигало; поваления на земята Атанасовъ немилостиво се риташе отъ дружинния командиръ. Въ това врѣме единъ офицеръ отъ сапьорния батальонъ, като видѣ горнята сцена, извика.

— Защо биете човѣка? Ще го убиете.

Той види се, непознаваше подполковникъ Калитина, нито пъкъ знаеше, че е офицеръ, понеже Калитинъ бѣше по риза. Както и да е, това обстоятелство избави Атанасова.

— Кой смѣе да ми прави бѣлѣжки? извика Калитинъ.

Офицера се извини, като му каза, че не го позналъ.

— Управия, забѣлѣжи единъ отъ селенитѣ, — зритель на горнята сцена. Турцитѣ, които ни бияха и бѣсяха, хранятъ, а нашитѣ биятъ до полусмърть.

Той не успѣ, обаче, да довърши; другаритѣ му го смушкаха и той замълча. . . .

Горѣщината още не бѣше спаднала, когато опълчението се вдигна отъ бивуака и продължи пѫтя си за Казанлъкъ. Още отъ самия бивуакъ започнаха триндафиловитѣ градини, които се простираха и отъ двѣтѣ страни на пѫтя, а по-къмъ югъ се зеленѣяха високи тютюневи посѣви. Въ 5—6 версти отъ Мъглишъ минахме прѣзъ една горска рѣкичка и встѫпихме въ царството на розитѣ, лозята и фруктовитѣ градини. Отъ тукъ, и отъ двѣтѣ страни на пѫтя, до самия Казанлъкъ, цѣлото пространство е покрито съ високи триндафилови градини, лозя и фруктови дървета. Къмъ югъ на 2—3 версти се простиратъ обширни ливади и нивя, на които се виждаха голѣми купи сѣно и на гѫсто наредени кръстци (жито, ръжь и ечемикъ).

Слънцето страшно печеше. Въ въздуха се чувствуваше страшна техчина, която се още повече увеличаваше отъ движението на опълчението по нешоссирания пѫть.

На западъ, въ 3—4 версти, се виждаше градина отъ високи дървета, надъ които тукъ-тамъ стърчаха бѣли минарета съ полумѣсецъ на върха. Когато се по-приближихме още, изъ между дърветата се показаха бѣли хубави кѫщя съ шарени комини. Колкото се повече приближавахме къмъ града, толкова повече се срѣщаха слѣди отъ неотдавнашния бой. По пѫтя и изъ лозята се търкаляха мъртви турски тѣла, които съ своята воня, вслѣдствие на разлагането имъ, заразяваха въздуха.

На 400—500 крачки прѣдъ Казанлъкъ, излѣзохме на една полянка, отъ всички страни окрѫжена съ зеленина: гра-

диви, лозя и орѣшакъ. На тъзи полянка има една незначителна могила, около която растяха нѣколко орѣхови дървета. На самия върхъ на могилата се виждаха прѣсни купчини пръсть, а надъ тѣхъ стърчаха два голѣми черни дървени кръста: тукъ бѣха погрѣбени падналитѣ убити въ боя при прѣвземанието на Казанлъкъ.

Макаръ и да не бѣхме първи, които влизахме въ града, но казанлъчани, на чело съ духовенството, и насъ посрѣщнаха твърдѣ тържественно. Но най-тържественна и трогателна срѣща въ Казанлъкъ се паднала на стрѣлцитѣ и на 3-я бригада отъ българското опълчение. Казваха, че ентусиазма на казанлъчане билъ неописуемъ. Тукъ не е имало приготовления за срѣща както въ Търново. Въ Казанлъкъруситѣ се втурнали въ града неочаквано, както се казва, на рамената на турцитѣ и за туй прѣхода на казанлъчанитѣ отъ страхътъ къмъ радостьта е билъ толкова рѣзъкъ, щото женитѣ притичвали боси и въ костюми, въ каквито били облѣчени въ кѫщи. За добрѣ дошлитѣ руски и български войски, казанлъчени не биле приготвили вѣнци и букети, но за това пъкъ тѣ буквално затрупвали войницитѣ и офицеритѣ съ цвѣтя, късани прѣдъ очитѣ на избавителитѣ, мъкняли вино съ котли, фрукти съ кошове и раздавали тютюнъ съ шепи.

Слѣдъ молебена, отслуженъ до могилата, дружинитѣ, прѣдшествувани отъ духовенството и народа, потеглиха за въ града. Минахме покрай единъ редъ, отъ дѣсна страна на пѫтя, не голѣми кѫщя, а подиръ, по единъ малъкъ мостъ, — прѣзъ рѣчицата, която протича край источната страна на града и встѫпихме въ турската махала. Но отъ тукъ на нататъкъ нищо не можихме да видимъ, защото се бѣ дигнала такава силна хала, щото не само че не можахме да гледаме, но трѣбваше да си закриваме лицето съ кърпа или рѫцѣтѣ отъ едрия пѣсъкъ, който причиняваше страшна болка на лицето, па даже и на рѫцѣтѣ.

Дружинитѣ минаха прѣзъ града и се спрѣха на западната му часть задъ женския мънастирь. Азъ се отдѣлихъ отъ дружината и отидохъ, по заповѣдъ на дружинния командиръ, да получа продукти.

Съ прѣвземанието на Казанлъкъ отъ турцитѣ, по разпорежданието на генералъ Гурко, бѣха назначени членове за градския

съвѣтъ, въ състава на който имаше и турци. За комендантъ на града бѣше назначенъ майоръ Поповъ, а за негови помощници поручикъ Шиваровъ, българинъ отъ Трѣвна, и прапорщикъ Валднеръ. Въ разпорежданието на коменданта се остави половина сотня донски казаци. Майоръ Поповъ имаше заповѣдь да държи въ страхъ и повиновение турското население; да прѣкратява насилията и грабежитѣ отъ страна на българитѣ и да въведе въ града административно управление, като приеме подъ свой надзоръ всичкитѣ турски складове. Трудна е била новата обязанностъ на майоръ Попова. На първо врѣме той е билъ полицеймейстеръ, сѫдебно-полицейски агантъ и кметъ, и само до негдѣ изпълнявалъ и обязанностьта на воененъ командантъ по нарядитѣ за пазение на казионния имотъ.

Градския съвѣтъ се бѣ погрижалъ по отъ рано за продукти. Азъ сварихъ голѣмо количество хлѣбъ, масло, сирене и др. т. Всички продукти бѣха сложени на открито небе на площадьта, наречена Кюлъ-Боклукъ. Колкото се отнасяше до вино и ракия, такива имаше въ изобилно количество и отъ добро качество. Новоназначения градски съвѣтъ проявяваше голѣма дѣятелность. По неговата инициатива на срѣдствата на града, нѣколко деня слѣдъ пристиганието ни, се откри болница съ 200 легла.

Слѣдъ като сдадохъ продуктитѣ комуто трѣбва, азъ се върнахъ въ града, разбира се, съ разрѣшението на дружинния командиръ, и отидохъ да прѣнощувамъ у единъ мой новъ познайникъ. Наистина, азъ имахъ нужда отъ добра почивка и спокоенъ сънъ, понеже въ послѣднитѣ 3—4 деня положително не се спрахъ: ту въ походъ, ту по селата за продукти.

Старата майка домакиня, жена добродушна и разговорлива, ме прие твърдѣ радушно. Ястието вече бѣше готово и ний сѣднахме да вечеряме. Бабата прѣзъ цѣлата вечеря не прѣставаше да говори. Между друго, тя расказваше, какъ казанлъшкитѣ турци, на чело съ каймаканина, се заканвали да изколятъ всичкитѣ българи, щомъ руситѣ прѣвзематъ шипченскитѣ турски укрѣпления, и какъ имъ отнели имота и проч. Азъ бѣхъ капналъ за сънъ. Дрѣмката ми одоляваше и за туй, щомъ се навечеряхъ, новия ми приятель прѣкѫсна майчиния си разговоръ.

— Мамо, гостенина ни е уморенъ. Я приготви постелката, каза той на майка си.

Майоръ Павелъ Николаевичъ Поповъ комендантъ на гр. Казанлъкъ, а по-послѣ командиръ на 5-та дружина.

Азъ легнахъ на постланія на дюшемето дюшекъ, покритъ съ чистъ чаршафъ и на чиста възглавница. Отдавна не бѣхъ спалъ на чиста и мегка постелка, и за туй, щомъ легнахъ, заспахъ.

7 Юлий. — Когато се събудихъ и открихъ очитѣ си, слънцето вече бѣше изгрѣло. Азъ скокнахъ отъ постелката, набързо се облѣкохъ и слѣдъ като вземахъ неизбѣжното сладко и пихъ кафе, поблагодарихъ гостоприемната домакиня и си излѣзохъ, въпрѣки нейния протестъ, за гдѣто не почакахъ, да ме нахрани съ млѣчна попара.

Повечето отъ офицеритѣ на бивуака сварихъ въ леглото. Впрочемъ, и опълченцитѣ не всички бѣха станали отъ сънь. Не съвсѣмъ добра и приятна нощь бѣха прѣкарали тѣ на бивуака, по причина на снощната хала, която вършлувала прѣзъ нощьта и още не бѣ спрѣла, ако и да бѣше намалѣла силата й. Бивуака бѣше положително заприличалъ на харманъ, на който бѣха развързани и въ безредица нахвърлени снопове (жито, ечемикъ и ръжь). По края на града имало много купи и кръстци и тѣхъ, именно, вѣтъра бѣше распръсналъ по бивуака и спавшитѣ още бѣха покрити съ неувършана слама.

Тукъ се научихме, че въ битката при с. Уфланлии, турцитѣ биле изгубили повече отъ 400 человѣка убити и ранени и много плѣнени, въ числото на които плѣнници билъ и казанлъшкия каймакаминъ. Споредъ казванието на послѣдния, въ боя вземали участие 5 табора пѣхота и много регулярна кавалерия и башибозуци, подъ командата на Хулуси-паша. Отъ наша страна е имало двама опълченци ранени и нѣколко контузени; въ числото на послѣднитѣ билъ и капитана отъ 6-а дружина Якобсонъ, силно контузенъ въ челото.

Въ Казанлъкъ напълно се оправдаха думитѣ на двамата казаци въ Хаина-Боазъ, за че 5-а и 6-а дружини юнашки се сражавали съ турцитѣ, при прѣвземанието на града. Офицеритѣ отъ казанитѣ двѣ дружини не можаха да искажатъ своето въсхищение отъ опълченцитѣ.

— „Ну, братъ“, никакъ не очаквахме, че братушкитѣ тъй юнашки ще се биятъ, казваха офицеритѣ отъ казанитѣ дружини на ония отъ новодошлитѣ.

— Прѣдставете си, увиратъ се напрѣдъ, „какъ угорѣлы“! Просто се любувахме, като гледахме, какъ неудържимо се стрѣмяха напрѣдъ, казваха тѣ.

— Чудно нѣщо! кой се надѣваше! . . . Ний не вѣрвахме на казацитѣ, сконфузени казваха Живаревци и Усовци.

Мене ми се щѣше да имъ искажа много, а особенно на най-върлитѣ нападатели на опълченцитѣ, но се въздържахъ.

— Значи, опълченцитѣ не избѣгаха още отъ първия бой, нито пъкъ 6-а дружина е избѣгала, казахъ азъ, като си давахъ дума да си искажа всичко на Живаревци и Усовци, слѣдъ влизанието ни въ добръ бой.

Когато се връщахъ отъ града, на пѫтя ме срѣщна подпоручика отъ 5-а дружина Максютенко. Той се хвърли къмъ мене, прѣгърна ме по другарски, като сѫщеврѣменно ме поздравляваше съ юначеството на опълченцитѣ.

— Азъ знаяхъ, бѣхъ увѣренъ, че българитѣ юнашки ще се биятъ, казваше той, защото бѣхъ очевидецъ въ сръбско-турската война, какъ храбро се биха тѣ съ турцитѣ. Ну, молодци! знаете ли, тѣ въ нищо нѣма да отстѫпватъ на нашия солдатъ, завърши той.

— Когато ний пристигнахме въ Казанлъкъ, шипченската укрѣпена позиция бѣше вече прѣвзета отъ стрѣлковата бригада и орловския полкъ; първата дѣйствуваше отъ къмъ южния склонъ на балкана, а втория отъ къмъ сѣверния. При това, расказваха, че когато 13-и и 15-и стрѣлкови батальони настѫпвали отъ къмъ юго-истокъ на шипченската укрѣпена позиция, и се биле приближили твърдѣ близско, турцитѣ издигнали бѣлъ флагъ. Стрѣлцитѣ прѣкратили стрѣлбата, но продължавали да настѫпватъ, а когато тѣ съвсѣмъ се биле приближили до окопитѣ, турцитѣ неочаквано открили по твърдѣ довѣрчивитѣ стрѣлци най-честъ и съ залпове убийственъ огънь и ги накарали да отстѫпятъ въ пълна безредица. При това, на мѣстото останали много ранени и убити войници и офицери. Турцитѣ извършили надъ раненитѣ и даже надъ убититѣ нечувани звѣрства и поругания: отрѣзвали язицитѣ, носоветѣ, главитѣ и пр., и даже отъ гърбоветѣ на живитѣ вадили ремици. Нѣкои отъ тѣзи отрѣзани части имъ туряли въ устата. . . Съ една рѣчь, турцитѣ бѣха извършили такива звѣрства и поругания, които само тѣ можаха да измислятъ и извършатъ. Но турцитѣ останали безнаказани.

Само слѣдующата хитрость спасила турския отрядъ отъ рѫцѣтѣ на руситѣ.

Началника на шипчанския турски отрятъ пратилъ при генералъ Гурко парламентьоръ да прѣговаря за сдавание и,

въ врѣме на тия прѣговори, защитницитѣ на непристжпната шипченска позиция, — турски отрядъ, състоящъ отъ 7,000 пѣхота, като яребици се разбѣгалъ по гребена на балкана, — по-голѣмата часть къмъ Калоферъ, а другата — къмъ Мъглишъ.

Слѣдъ боя биле испратени на шипчанскитѣ височини подпоручика отъ 5-а дружина Максютенко и д-ръ Пановъ, придружени отъ брата на подпоручикъ Максютенко, сжщо подпоручикъ, и подпоручикъ Яковлевъ, съ санитарна команда, да прибератъ раненитѣ и да погребатъ убититѣ. Както узнахме по-послѣ, Максютенко се въскачилъ къмъ неприятелската позиция съ парламентьорски флагъ. Турския лагеръ, обаче, се оказалъ пустъ: турцитѣ биле избѣгали. При това, твърдѣ комична била сцената, когато нашитѣ санитари, заети съ тарашувание изъ лагера, вжпрѣки заповѣдитѣ на офицеритѣ, чули виковетѣ: турцитѣ, турцитѣ сж горѣ! Дѣйствително, на възвишенностьта се показали хора. Санитарната команда се вцѣпенила отъ страхъ, Оказало се, обаче, че видѣнитѣ хора биле отъ орловския полкъ, на чело съ генерала Скобелева, който билъ пристигналъ при стоманената турска батарея половинъ часъ по-кжсно отъ Максютенко. — Ето, прочее една задача за бждащия историкъ, да рѣши въпроса: кой взе Шипка, или, по-добрѣ, кой по-рано пристигна на Шипка? Впрочемъ, самъ Скобелевъ рѣшилъ това съ казанитѣ на Максютенко думи: „Поздравлявамъ ви, ний съ васъ завзехме Шипка и вий ще получитѣ награда“. Но подпоручикъ Максютенко нищо не получи, даже и благодарность, макаръ и да отиваше съ рискъ на живота си.

Когато подпоручикъ Максютенко дошелъ при генералъ Гурко, по заповѣдь на генералъ Скобелева, да доложи за пристигването на послѣдния на Шипка, Гурко се твърдѣ ядосалъ. Въ ржцѣтѣ наруситѣ останала една стоманена батарея, която впослѣдствие не малка услуга оказа на защитницитѣ на шипченската позиция, отъ бѣснитѣ нападения на Сюйлеманъ пашовата армия.

Отъ бивуака отидохъ да разгледамъ Казанлъкъ.

Прѣди всичко, влѣзохъ въ женския мънастирь, въ двора на който имаше нѣколко още прѣсни гробове, надъ които стърчаха голѣми черни кръстове съ надписъ: „На паднапитѣ въ биткитѣ офицери“. На тия кръстове азъ прочетохъ имената на полковникъ графъ Роникера и щабсъ-капитанъ Шипилева.

По срѣдъ двора има една малка черквица. Постройкитѣ, въ които се помѣщаваха калугерицитѣ, бѣха ниски и едноетажни. Отъ женския мънастирь тръгнахъ по единственната права улица, която минава прѣзъ центра на града. Улицата постепенно се разширочава, а въ центра на града образува една площадь, називаема Кюлъ-Боклукъ. Тукъ е най-добрата часть на града, населена исключително отъ българи, тукъ се виждаха добри и солидни постройки, но все отъ турски образецъ, съ множество единъ до другъ прозорци и високи стѣни.

Отъ източната часть на площадьта се започваше турската чаршия и махала. При влизанието ми въ тази послѣднята, — азъ не видѣхъ картини подобни на Свищовскитѣ и Търновскитѣ: разграбванието и съсипванието на турскитѣ дюкяни. Напротивъ, тукъ всичкитѣ турски кжщя и магазии бѣха уцѣлѣли, и имота имъ бѣше запазенъ. Наистина, въ врѣмето на боя и слѣдъ него, и тукъ бѣха станали насилия, но благодарение на распоредителностьта на началството, реда е билъ запазенъ. Жертва на тѣзи насилия бѣха станали нѣколко турски и български магазии, които били изгорѣли заедно съ стокитѣ. Говореше се, че самитѣ турци подпалили дюкянитѣ си, само и само да не попадне стоката имъ въ ржцѣтѣ на ненавистнитѣ имъ „гяури“.

Казанлъшкитѣ турци не избѣгали. И сега свободно си ходяха изъ града, а, най-повече, се събираха прѣдъ портитѣ на купчини и угрижено се разговаряха, но щомъ съгледваха офицеръ или войникъ, изведнъжъ прѣкжсваха, приемаха почтително покорна поза, туряха си ржцѣтѣ на гжрдитѣ и съ покорность гледаха на земята. Но подъ таза вънкашна покорность, въ дълбочината на душата имъ, се криеше и кипѣше такава злоба и ненависть къмъ гяуритѣ — българи и русси, щото ако бѣха имали възможность, истрѣбили ги биха до единъ.

Трѣбва ли да казвамъ, че тукъ — въ Казанлъкъ, на всѣка крачка се виждаше, че населението въ материялно отношение благоденствуваше. Града чистичекъ. Кжщя, макаръ и не голѣми, но чисти и удобни. Дворовете прѣпълнени съ разни овошки, прѣимуществено, кестени, бадеми, дренки и даже смокини. На мене най-добро впечатление ми направиха вадичкитѣ съ чиста бистра балканска водица. Такива вадички имаше почти на всѣка улица и въ дворовете на кжщята. Изобщо, красивото и живописно мѣстоположение на самия градъ и околностьта му,

съ своитѣ лозя, градини, триндафили и плодородна почва, даваха пълно право да се нарича тоя кѫтъ „райска долина“.

Не напраздно нѣкои отъ офицеритѣ извикаха:

— Ахъ каква е богата и прѣкрасна тѫзи долина! Жалко е само че се намира въ лоши рѫцѣ.

Слѣдъ като исходихъ почти цѣлия градъ, въ 12 часа се отбихъ въ хана на Георги Х. Томовъ да се нахраня, а отъ тамъ си отидохъ на бивуака. По пѫтя азъ съгледахъ при една висока порта около десетина человѣка, между които имаше нѣколко момченца.

— Има, има, турци има, чухъ да викатъ дѣцата.

— Ний ги видѣхме прѣзъ пукнатинитѣ на портата.

Азъ казахъ на присѫтствувавшитѣ да потропатъ, но тъй като никой отъ вѫтрѣ се не обади, единъ отъ присѫтствувавшитѣ съ помощьта на другитѣ, се покатери по високата стѣна, скокна въ двора и отвори вратата. Двора се оказа запуснатъ, мръсенъ и по многото торъ се виждаше да е билъ по прѣди ханъ. Въ двора имаше едно полусъборено здание, види се, яхъръ съ широка врата, на която ний потропахме, но отъ вѫтрѣ никой се не обаждаше. Присѫтствувавшитѣ натиснаха портата, тя испраще и се отвори. Зданието се оказа прѣпълнено съ мундири, палатки, сухаря—галети и други за войски потрѣбности. Въ дъното на зданието, въ тъмнината съгледахме нѣколко турски войника, които не приличаха на себе си отъ страхъ. Азъ имъ зададохъ нѣкои въпроси, но тѣ отъ страхъ неможаха и дума да продуматъ. Само когато ги увѣрихъ, че никой нѣма да ги обиди, единъ отъ тѣхъ ни каза, че тѣ не биле знаяли и не видѣли, кога тѣхната войска отстѫпила отъ града. Азъ доложихъ за всичко комуто трѣбаше и си отидохъ на бивуака. Вечерьта 3-я дружина се прѣмѣсти на източната часть на града и се располòжи не далеко отъ могилата, на която бѣха погребени убититѣ въ боя.

Щомъ пристигнахме на мѣстото, войницитѣ си растегнаха палаткитѣ и оние на офицеритѣ, тъй като прѣзъ деня бѣше мъгливо и надвечеръ бѣ завалялъ дъждъ.

Отъ дружината се испрати една рота въ аванпостна верига къмъ сѣверо-истокъ отъ града.

Азъ бѣхъ доволно уморенъ и за туй, щомъ се навечеряхъ легнахъ да спя. Но въ $11^1/_2$ часа въ дружината се зачу тревога, а татъкъ къмъ аванпостната верига пушечни гърмежи.

Но гърмежитѣ скоро се прѣкратиха. Оказа се, че двама турци — войници, вѣроятно отъ разбѣгалитѣ се отъ Шипченския отрядъ, искали да влѣзатъ града, но били забѣлѣзани отъ часовоя, макаръ и да бѣше нощьта тъмна. На питанието на часовоя: „стой! кой иде?“ турцитѣ отговорили съ пушечни гърмежи. Часовоя и подчасъка, въ своя редъ, открили по турцитѣ огънь. Слѣдъ по нѣколко гърмежа и отъ двѣтѣ страни, турцитѣ се оттеглили.

8 Юлий. — Слѣдъ смѣната отъ аванпостната верига, ротния командиръ расказваше, че на мѣстото на снощната прѣстрѣлка билъ намѣрилъ 6 гилзи отъ пушка Пибоди-Мартини и забѣлѣзалъ слѣди отъ кръвь, — обстоятелство, което показваше, че опълченцитѣ, макаръ и въ тъмнината, не хвърляли куршумитѣ на вѣтъра.

По-горѣ бѣхъ казалъ, че Шипченския турски отрядъ се бѣ разбѣгалъ: едната часть къмъ Калоферъ, другата къмъ Мъглишъ. Мнозина отъ тѣзи бѣглеци се скитаха по казанлъшката долина. Нѣкои отъ тѣхъ безъ оружие, а други съ всичкото въоржжение. Такива войници, прѣимуществено арапи, твърдѣ често се попадаха въ ржцѣтѣ на нашитѣ разѣзди и населението и се прѣдаваха, безъ ни най-малкото съпротивление. Освѣнъ горнитѣ, по цѣлата долина се скитаха многочисленни шайки — башибозуци, отъ които ходението не само по селата, но и въ околностьта на града бѣше не съвсѣмъ безопасно. Твърдѣ често тѣ нападаха не само върху мирнитѣ и беззащитни селени, но и върху разѣздитѣ. Изобщо, башибозуцитѣ, не испущаха случая да не напакостятъ на ненавистнитѣ имъ гяури. Жертва на такова нападение бѣ станалъ полковникъ графъ Роникеръ. Той, на 5 Юлий, на чело на казашкитѣ сотни, минувалъ покрай Хассовската кория по срѣдъ бѣлъ день и то въ 3—4 версти отъ Казанлъкъ, когато отъ корията се раздалъ пушечни залпъ. Графа и нѣколко казаци паднали отъ конетѣ си мъртви.

Това разбойническо убийство на графа бѣ силно възмутило както русситѣ, тъй сжщо и българитѣ. Тѣзи послѣднитѣ бѣха рѣшили да отмъстятъ за смъртьта на полковникъ Роникера, като избиятъ най-извѣстнитѣ, не само казанлъчани, но и на цѣлата околность върли кръвопийци, на чело съ казанлъшкия каймакаминъ. Този достоенъ на султана прѣдставителъ въ казанлъшката кааза съ своитѣ кражби и убийства бѣ расплакалъ цѣлата околия. Но благодарение на взетитѣ у врѣме отъ страна на

началството мѣрки, не можа да се испълни саморасправата надъ жестокитѣ турци. За нравстненно, обаче, удовлетворение на българитѣ, властьта бѣ арестувала казанлъшкия каймакаминъ нѣколко отъ свирѣпитѣ, по указанието на българитѣ, турци. Една часть отъ арестуванитѣ бѣ избѣсена, а другата, наедно съ каймаканина, бѣ задържана подъ стража.

Днесь на обѣдъ единъ отъ ротнитѣ командири бѣ заповѣдалъ да донесатъ отъ ротнята кухня чорба, която чорба се оказа твърдѣ вкусна, и за туй всичкитѣ офицери, не исключая и подполковникъ Калитина, прѣдпочетоха чорбата варена отъ ротния кашаваръ, отъ супата приготвена отъ готвача на офицерската столова, която столова пакъ бѣше открита още въ Руше-де-Веде. Наистина, за такъвъ окладъ, какъвто се отпускаше на опълченцитѣ, а именно $2^1/_2$ копейки злато и 25 коп. кредитни, още въ Румъния се готвеше твърдѣ вкусно и изобилно ястие, а тукъ въ България, гдѣто продуктитѣ и фуража за конетѣ се отпущаха отъ населението въ изобилно количество и добро качество, неможеше ястието да не бѫде вкусно и питателно. Вслѣдствие на това въ дружината се бѣ образувала голѣма икономия. Че това бѣше така се виждаше отъ слѣдующия разговоръ между дружинния командиръ и адютанта му подпоручикъ Поликарпова.

— Вий подпорудикъ Поликарповъ, не си гледате работата, сериозно каза подполковникъ Калитинъ, за туй е у васъ неточна вѣдомостьта на хората, вслѣдствие на което азъ ще бѫда принуденъ, споредъ васъ, да плащамъ отъ джеба си.

— Прѣди всичко не съмъ азъ виновенъ, отговори подпоручикъ Поликарповъ, че вѣдомостьта на хората не е вѣрна. Тя не е вѣрна отъ щаба на опълчението още отъ Плоещъ и никога тѫзи невѣрность нѣма да я исправятъ. Колкото се отнася до това, че вий, господинъ подполковникъ, ще плащате отъ джебътъ си и това нѣма да бѫде, защото въ дружината има такава икономия, щото може да покрие въ десетъ пѫти по-голѣмъ прѣрасходъ. Ето, добави Поликарповъ, ний повече отъ десетина деня не сме похарчили за дружината нито копейка, между това изискваме оклада за продоволствието на войницитѣ и конетѣ редовно.

— Какво дрънкате, му забѣлѣжи подполковника, вий подобрѣ вижте да провѣрите вѣдомостьта.

— Азъ говоря сѫщата истина, г-нъ подполковникъ, отговори Поликарповъ твърдѣ хладнокръвно.

Отчетностьта по продоволствието на дружината съ оправдателнитѣ ѝ документи бѣше твърдѣ проста. Расхода се оправдаваше съ наличното число на опълченцитѣ и конетѣ; напримѣръ: съгласно приказа по дружината на 8-ий Юлий се числяха по дневника 500 опълченци и 40 коня. Като се прѣсмѣтне на человѣкъ по $2^1/_2$ коп. златни и 25 коп. срѣбърни и на конь по 1 рубла и 25 коп., тѣзи пари началника можеше да ги раздаде на опълченцитѣ, който по нѣкой пѫтъ правеше това, стигаше войницитѣ и конетѣ да бѫдатъ нахранени. За оправдателни документи служаха дневницитѣ на опълченцитѣ.

Русскитѣ войскови части се продоволствуваха чрѣзъ интенданството и компанията на Когана и разни подрядчици. Тѣзи послѣднитѣ, а най-вече, компанията на Когана, Грегеръ и Горвица, положително ограбваха населението посрѣдствомъ своитѣ цѣли лигиони чиновници — жидки, които, незнамъ защо, носяха офицерски съ кокарди фуражки и се съпровождаха съ по нѣколко казака. Тѣ затуй продаваха на населението началнически чалъмъ, а това послѣдното гледаше на тѣхъ — жидкитѣ — като на царски хора и не отказваше на тѣхнитѣ искания. Такъвъ единъ чиновникъ, съпровожданъ отъ десеть казака, бѣ дошелъ и въ Казанлъкъ на 8 Юлий. Този и подобни нему мними чиновници тичаха отъ село въ село, заповѣдваха на селенитѣ отъ името на нѣкое висше началство да возятъ въ Казанлъкъ, или други центрове фуражъ, ечемикъ, овесъ, сѣно и пр. Разбира се, селенитѣ, отъ благодарность къмъ освободителитѣ, съ пълна готовность отдаваха послѣдната си крина ечемикъ и купа сѣно. Впрочемъ, въ противенъ случай и нагайката се пущаше въ ходъ... Товари простодушния селенинъ колата си съ сѣно, пълни чувалитѣ съ ечемикъ и овесъ и съ твърдо убѣждение, че това става по заповѣдъ на русския Царь, вози всичко това въ опрѣделения центръ!! . . .

Неутѣшителни свѣдѣния идяха отъ Стара-Загора. Днесъ се получиха двѣ писма отъ старо-загорскитѣ жители. Едното, адресувано до главнокомандующия на русскитѣ войски въ околностьта на г. Казанлъкъ съ слѣдующето съдържание:

Ваше Високопрѣвъсходителство милостиви господарю!

Извинете, церемониялитѣ у насъ сега сѫ невъзможни. Умоляваме Ви съ кръстъ и Св. Богородица, побързайте съ испращание подкрѣпа за защита на градътъ ни.

Ний имаме положителни данни и вѣрни признаци, че, ако не ни пристигне помощь въ най-скоро врѣме, нашия градъ ще стане жертва на пагубния гнѣвъ на побѣснѣлитѣ отъ събитията въ г. Казанлъкъ мусюлмани.

На тукашнитѣ власти ний не довѣряваме; но ако и да сѫ искренни и благонамѣрени тѣ не ще бѫдатъ въ сила да ни запазятъ.

Въ името на всичкитѣ жители на християнското население.

Другото — отъ сѫщитѣ жители къмъ казанлъшкитѣ българи. Ето съдържанието му:

Достопочитаеми господа съсѣди и приятели по-първи въ Казанлъкъ (комуто се подаде). Ако ви боли сърдцето за единовѣрцитѣ и сънародницитѣ ви, то намѣрете срѣдство и доставете приключеното ни на главнокомандующия на русскитѣ войски въ градътъ ви и отъ своя страна дайте му да разумѣе това, което е цѣла истина, че отъ сутриньта насамъ ний сѫ намираме въ най-голѣма опастность; ако тая нощь и до утрѣ рано не пристигне достатъчно число русска войска въ градътъ ни, да вземе подъ защитата си християнско население, ний ще сподѣлимъ участьта на пострадавшитѣ и избити наши братя въ Ени-Загра. За мнозина други и за всички ваши приятели С. Х. Тодоровъ, Г. Стоевъ и Славейковъ.

9 Юлий. — Въ 10 часа сутриньта 1-а, 2-а, 3-я и 5-а дружини напуснаха Казанлъкъ; 6-а дружина бѣ испратена въ Търново да конвоира плѣнни турци, а 4-а дружина, на чело съ бригадния командиръ князъ Вяземски, и една батарея, остана да пази шипчанския проходъ.

3-я дружина се бѣ опѫтила по единъ междуселски пѫть между шоссето и с. Черганово. Въ 2—3 версти отъ Казанлъкъ, въ дѣсно отъ пѫтя, се виждаше казанлъшката минерална бана. Не далеко отъ Мъглишъ излѣзохме на старо-загорското шоссе, минахме покрай черкезското с. Тулово и се спрѣхме за почивка къмъ югъ отъ него, въ туловската кория, подъ сѣнката на вѣковни дѫбови и букови дървета. Слѣдъ почивката опълчението продължи пѫтя си. Минахме прѣзъ Тунджа по единъ камененъ здравъ мость и пристигнахме на чанакчийскитѣ минерални бани, гдѣто се и спрѣхме за нощуване.

Повечето отъ офицеритѣ не бѣха виждали топли минерални бани, и за туй, щомъ се спрѣхме, тѣ всички побързаха да ги видятъ и да се окѫпятъ. Тѣзи бани се намиратъ при самитѣ поли

на Срѣдня-Гора, не далеко отъ Казанлъкъ, по старо-загорското шосе. Мѣстностьта около банята е мочорлива. Самото здание на банята прилича на турска джамия. Зданието е заградено съ висока каменна стѣна отчасти съ пристройки. Ний влѣзохме въ банята прѣзъ едно малко антре. Тя се освѣщаваше отъ кржгли малки отверстия направени въ свода на банята. Посрѣдъ зданието има четвъртитъ резервуаръ — 5—6 аршина въ диаметръ и около 2 аршина дълбокъ. Резервуара е посланъ съ чисть бѣлъ мряморъ. Горѣщата вода тече отъ горѣ прѣзъ единъ мряморенъ чучуръ. За расхладяванне на водата бѣше приспособено да се пуща въ резервуара студена, която бѣ прѣведена отъ чешмата въ двора. Отдѣлна стая за събличание нѣмаше, а това ставаше на каменнитѣ пейки отъ странитѣ на резервуара. Водата въ резервуара се оказа твърдѣ нечиста, за туй офицеритѣ зоповѣдаха да се пустне водата и да се измие добрѣ резервуара. Слѣдъ четири часа, ний съ голѣмо удоволствие се окжпахме.

10 Юлий. — На разсъмнувание опълченцитѣ бѣха готови за пжть. Офицеритѣ одавно бѣха испили послѣдната си чаша чай, нѣкои отъ тѣхъ успѣли и да пийнатъ по една и друга чаша конякъ. Бѣше вече изминало доволно врѣме, когато ни се каза, че тоя день ще останемъ тука. Горнето обстоятелство даде на офицеритѣ и войницитѣ материялъ за разни тълкувания. Напримѣръ, говореше се, че Сулейманъ паша билъ идялъ отъ Черна-Гора съ 45 хилядната си, най-добра и закалена въ боеветѣ съ черногорцитѣ войска. За това, едни отъ офицеритѣ прѣдполагаха, че ще се върнемъ на Шипка, гдѣто сме щѣли да причакаме турцитѣ и да имъ дадемъ отпоръ, а други казваха, че щомъ получимъ подкрѣпление, щѣли сме да настжпимъ напрѣдъ.

— Както и да е, нѣма съмнѣние, че ний сме въ надвечерието на едно сблъскване. съ турцитѣ, казваха офицеритѣ и опълченцитѣ.

— Е, че врѣме е вече да се счепкаме съ турцитѣ, казваха опълченцитѣ. Ний изминахме почти цѣла България въ широчина, а турци още не сме видѣли.

На истокъ отъ банята въ 2—2$^1/_2$ версти се намира турското село Чанакчии, името на което носи банята. Населението на това село бѣше избѣгало, щомъ бѣха прѣвзети съсѣднитѣ турски села: Яйканлии и Аханлии.

Генералъ Столѣтовъ, прѣдъ обѣдъ отиде, съпровожданъ отъ ординарцитѣ си и конницата въ с. Чанакчии. Слѣдъ малко отъ

тамъ нѣколко конника докараха едно стадо — отъ около 15—20 глави биволи. Оказа се, че генерала, като обиколилъ цѣлото село и видѣлъ, че то било съвсѣмъ пусто, върналъ се назадъ, съгледалъ на пѫтя въ ливадитѣ горнето стадо биволи и заповѣдалъ да ги откаратъ въ дружинитѣ, за да ги раздѣлятъ по равно. Поне това тъй се прѣдаваше помежду офицеритѣ.

Тукъ бѣ наказанъ опълченеца Яко — родомъ сърбинъ, и то за слѣдующето. Като се понапилъ малко съ казанлъшка сливовица, взелъ человѣка пушката, отишалъ на възвишенностьта, започналъ да се упражнява въ стрѣлба по направлението на с. Чанакчии, гдѣто въ него врѣме билъ генерала съ свитата си.

11 Юлий. — Слуха че Сюлейманъ-паша настѫпвалъ съ своята армия къмъ Стара-Загора не се подтвърди, тъй като нашитѣ разѣзди не откриха присѫтствието на турски войски. Напротивъ, отъ Стара-Загора бѣ дошло извѣстие, че турското население било исплашено и се готвяло заедно съ българитѣ да изпрати депутация до началника на прѣдния отрядъ съ молба по-скоро да заеме града. Това обстоятелство, впослѣдствие, се подтвърди и то се обясняваше съ това, че турцитѣ ги било страхъ да ги не нападнатъ българитѣ, и наопаки. Както и да е, опълчението напустна чанакчийскитѣ лѫджи и продължи пѫтя си за Стара-Загора.

Отъ банята опълчението тръгна право къмъ югъ. Още отъ самия бивуакъ започнахме да се въскачваме по сѣверния склонъ на Срѣдня-Гора. Малко по-горѣ отъ банята, току до самото шоссе, имаше едно турско беклеме. До това беклеме горѣше огънъ, а въ него трупътъ на заптието, убито, казватъ, отъ казацитѣ, защото стрѣляло въ тѣхъ, и хвърлено въ огъня, за да не се разнася зловоние.

Отъ беклемето на горѣ се искачихме на една вълнообразна площадь, гдѣто опълчението се спрѣ за малка почивка. Тукъ опълчението бѣше посрѣщнато отъ цѣлото население на с. Дервентъ, на чело съ духовенството. При това, селския учитель държа прочувственна благодарственна рѣчь.

Дружинния командиръ ме прати да ида напрѣдъ въ Стара-Загора, за да приема потрѣбнитѣ за дружината продукти и азъ, безъ да се спирамъ, продължихъ пѫтя.

На истокъ отъ шоссето на $^1/_2$ верста се простира единъ доволно дълбокъ долъ. Този долъ по-къмъ югъ се доближава

до шоссето. Въ него протича една малка рѣкичка. Тукъ шоссето бѣ тѣсно и едвамъ можеше да се разминатъ двѣ кола. На източния скатъ на долината е разположено българското богато с. Дервентъ. Въ дѣсно отъ шоссето и къмъ югъ се вижда една висока коническа възвишенность. Пѫтя отъ възвишенностьта започва да се понижава къмъ югъ и влиза въ ст.-загорската тѣснина. По тая тѣснина протича една горска рѣчица, — Бедечка, въ която се влива и оная отъ горския долъ. Отъ начало пѫтя върви по лѣвия брѣгъ на рѣкичката, а по нейдѣ той се възвива надъ коритото ѝ до 20—30 аршина. Тукъ той до толкова бѣ тѣсенъ, щото съ голѣмъ трудъ и опасность можаха да се разминатъ двѣ кола. По долу, пѫтя минава ту на дѣсния, ту на лѣвия брѣгъ. Най-насетнѣ, недалеко отъ Бешь-Бунаръ, той минава на дѣсния брѣгъ на рѣката.

Бешъ-бунаръ се нарича мѣстото отстояще отъ града на около 2 версти. Тукъ имаше една чешма съ 5 чучура и една малка постройка — ханче. До ханчето, по течението на рѣката, имаше четире воденици, а на долу оть него се виждаха още три.

Старо-загорското дефиле въ красотата си много отстѫпва на търновското. Тукъ природата не тъй богато е надарила дефилето съ растителность, особенно, западната му часть, по която само тукъ тамъ на каменистия склонъ се зеленѣяха трънаци. Напротивъ, източната му страна бѣ покрита съ зелени, отъ разни видове дървета, а отъ срѣдата на дефилето — съ лозя.

Чудно ми се видѣ, гдѣто прѣзъ цѣлата тѣснина азъ не видѣхъ ни жива человѣческа душа. Само въ ханчето, при Бешъ-Бунаръ, сварихъ двама българи, които, щомъ ме видѣха, излѣзоха да ме посрѣщнатъ и поздравятъ съ „добрѣ дошелъ“.

Отъ Бешъ-Бунаръ пѫтя върви, испърво, по една равнинка, подиръ се въскачва по незначителна възвишенность, отъ върха на която Стара-Загора се вижда много добрѣ. Града се скрилъ въ високитѣ си градини отъ разни фруктови дървета, измежду които се виждаха само покривитѣ на кѫщята и множество минарета и кубета. Стара-Загора е разположена до политѣ на Срѣдня-Гора, южния склонъ на която тукъ постепенно се снишa, до гдѣто, най-послѣ, се слива съ безкрайната равнина на югъ отъ града. Отъ тукъ се вижда, право къмъ югъ, одринското шоссе, което се губи татъкъ далеко, между множеството зелени дървета и кории.

Колкото повече се приближавахъ къмъ града, толкова повече растеше моето очудване: жива душа на около се невиждаше! Влѣзохъ въ града. На около ми владѣеше мъртва тишина. Такава тишина и при подобна обстановка не съвсѣмъ добрѣ дѣйствува на человѣка. И мене ме обхвана едно неиспитвано до тогава тревожно чувство, още повече, че по кѫщята познавахъ да се намирамъ въ турската махала. Азъ неволно си припомнихъ турцитѣ въ с. Батакъ, но бѣзъ двоумѣние, вървяхъ напрѣдъ и жадно се вгледвахъ, да видя нѣкой человѣкъ за да го попитамъ, гдѣ е конака.

По едно врѣме видѣхъ единъ человѣкъ, който като стрѣла се спустна къмъ мене. Когато се приближи до мене, азъ видѣхъ искаженото му блѣдно лице, а по бръснатата му глава, съ чубче на върха ѝ, познахъ, че е турчинъ.

Той се приближи до мене на 5—6 крачки, спрѣ се и съ скръстени на гърдитѣ си рѫцѣ извика:

— Аманъ ефендимъ, пашата и харемътъ му се намиратъ въ опасность. Пашата ви видѣ прѣзъ прозореца и ме прати . . .

Азъ не дочакахъ турчина да свърши, ударихъ коня си и щомъ стигнахъ портата, скокнахъ отъ него и го подадохъ на запъхтѣлия отъ вълнение и бѣгъ подирѣ ми турчинъ.

Едвамъ що се бѣхъ хваналъ за дръжката на портата, когато тя се отвори и прѣдъ мене се испрѣчи опълченеца отъ 1-а дружина С. М.

Той водеше единъ сивъ отъ чиста арабска порода атъ. Коня бѣше осѣдланъ съ твърдѣ скѫпо, покрито съ срѣбро и и сърма сѣдло. Юздата и всичкитѣ принадлежности лъщяха, като огледало. Подиръ М. вървеше единъ доволно чисто, съ европейски дрѣхи, облѣченъ турчинъ. Блѣденъ, съ сложени на гърдитѣ си рѫцѣ, турчина изглеждаше, като да бѣше осѫденъ на смъртъ.

На въпросътъ ми, защо взема този атъ и кѫдѣ го води? опълченеца М., който ми бѣше близко познатъ още отъ Руссия, гдѣто и той бѣ служилъ въ военна служба, ми отговори:

— Азъ взехъ ата за себе си. Съвѣтвамъ те и ти да си вземешъ. Тукъ въ пашовия яхъръ има много и добри коне. Тукъ му е врѣмето и мѣстото да напустнешъ твоето куцо магаре.

Слѣдъ този отговоръ, азъ заповѣдахъ на М. да остави коня и да си върви въ ротата, отъ която, вѣроятно, той бѣ

се отлжчилъ, тъй като тя бѣ още далечъ въ дефилето. Той още веднъжъ се опита да ме убѣди, да го оставя да вземе коня. Но когато азъ рѣшително му заповѣдахъ да остави коня и да си върви, М. испълни моята заповѣдь.

— Ефендимъ, моля ви, побързайте горѣ при пашата, тамъ има въоржжени . . . . едвамъ сега ми каза стоящия при ата турчинъ.

Тогава азъ, безъ да губя врѣме, се качихъ на указаната ми стълба и до вратата при антрето срѣщнахъ единъ възстаричъкъ съ срѣденъ ръсть и прошарена брада турчинъ. Той бѣше облѣченъ твърдѣ елегантно съ европейски дрѣхи, но съ фесъ на главата. Лицето на турчина бѣше блѣдно и конвулсивно се подрѫпваше.

Това бѣше Еминъ Бей.

Еминъ Бей, прѣди всичко, ми поблагодари за гдѣто съмъ му билъ избавилъ живота, а подиръ ме помоли да побързамъ въ харемлика му.

— Тамъ има въоржжени българи, ми каза той съ треперливъ гласъ.

Прѣди обаче, да влѣза въ харемликътъ му, българитѣ, като ме видѣли да влизамъ въ двора, се спуснали да бѣгатъ прѣзъ куминулуцитѣ.

Азъ сварихъ въ харемлика испоплашенитѣ и треперящи като листъ ханжми. Тѣ бѣха се сгушили въ единъ жгълъ на стаята въ харемлика и почти всички бѣха безъ яшмаци. Щомъ видѣхъ, че опасностьта бѣ минала, азъ побързахъ да излѣза изъ харемлика.

Оказа се, че около 20—25 человѣка българи — старозагорски граждани, въоржжени кой съ револверъ, кой съ пищовъ и ятагани, биле влѣзли въ пашовия конакъ и отишли — едни въ харемлика, други въ селямлжка при пашата. Но въ това сжщото врѣме, този послѣдния ме съгледалъ отъ далеко и успѣлъ да каже на слугата си да ме повика.

Еминъ Бей не намираше думи да ми благодари за избавлението си, може би, отъ въображаема опастность. Въ това врѣме дойде турчина, който съпровождаше М. съ ата, пошепна нѣщо на пашата и пакъ си излѣзе.

Пашата, като ми поблагодари още веднъжъ, даде ми да разбера, че е билъ твърдѣ богатъ и е на моя заповѣдь.

Тъзи източна откровенна маниера на пашата азъ счетохъ за крайно обидна, толкова повече, че азъ друго нищо не бѣхъ направилъ, освѣнъ гдѣто бѣхъ испълнилъ дългътъ си. Пашата се извини, но пакъ мe моли да приема ата.

— Той е вашъ, ми каза Еминъ Бей. Все едно, ако не бѣхте вий, щѣха да го вzематъ други.

При всичкитѣ настоявания на Еминъ Бея, азъ не приехъ ата, испихъ прѣдложения ми шербетъ и кафе и си излѣзохъ.

На улицата вече се виждаха тукъ тамъ хора, които, впрочемъ, отбѣгваха да говорятъ съ менъ. Не успѣхъ да измина и стотина крачки, когато ме поканиха и на друго мѣсто да спасявамъ, но азъ се отказахъ да ида, тъй като трѣбваше, прѣди всичко, да испълня дадената ми заповѣдь.

Виждаше се, че старо-загорчени не очакваха пристигването на опълчението и за туй, както турцитѣ, тъй сжщо и българитѣ, бѣха се испозатворили въ кжщята си. Само по-отчаяннитѣ българи, вѣроятно, които вече сж знаяли за пристигването на опълчението, бѣха се заловили да отмъщаватъ на своитѣ мжчители.

Турцитѣ и българитѣ въ Стара-Загора били наежени едни срѣщу други и само неизвѣстностьта, чия войска ще пристигне по-рано, ги е въздържала еднитѣ и другитѣ. Обаче, за да се избѣгне катастрофата въ града, първенцитѣ, турци и българи, се били съгласили, когато се научили, че Казанлъкъ билъ заетъ отъ русситѣ, да изберaтъ измежду си членове за градския съвѣтъ, който да има грижата за запазването на редътъ и тишината въ града. Въ съвѣта били избрани турци и българи подъ прѣдсѣдателството на извѣстния въ България учитель и списатель П. Славейкова. Този, именно, съвѣтъ бѣ испратилъ депутация до русското въ Казанлъкъ началство, да го моли, часъ по-скоро да заеме града съ русскитѣ войски.

Но подъ това вънкашно съглашение и братство, турци и българи въ душата си сж питаяли такава ненависть едни къмъ други, щото тя е можала при най-малкъ поводъ, да се прѣобърне въ цѣла буря, нѣщо твърдѣ естественно.

Въ конака сварихъ цѣлия съставъ на градския съвѣтъ. Всичкитѣ съвѣтници, съ прѣдсѣдателя си, бѣха насѣдали на миндерлицитѣ по турски въ една голѣма съ много прозорци стая.

Щомъ се показахъ на вратата, всички съвѣтници станаха. Българитѣ си снеха шапкитѣ, туриха ги подъ лѣвата мишница

и си скръстиха ржцѣтѣ на гждитѣ. Турцитѣ, като ми отдадоха селямъ, сжщо си скръстиха ржцѣтѣ и покорно си наведоха очитѣ на долу. Прѣдсѣдателя на съвѣта ме привѣтствува съ „добрѣ дошелъ“. Той бѣше человѣкъ на 50—55 год. вспълничъкъ съ кржгло, червено и твърдѣ симпатично лице, правилни черти; очи живи и изразителни. Косата на главата му бѣше къдрава и прошарена.

Азъ сѣднахъ на подадения ми столъ. Щомъ направихъ това, турцитѣ-съвѣтници — единъ по единъ ме привѣтствуваха, като си прилагаха ржката къмъ сърдцето, поднасяха я къмъ челото, а послѣ пъкъ я туряха на гждитѣ си.

— Такъвъ е обичая, да привѣтствуватъ, ми каза единъ отъ съвѣтницитѣ, когато ме видѣ, че азъ съ недоумѣние гледахъ на тѣхното привѣтствие.

Азъ казахъ за цѣльта на моето идване.

— Готово е, всичко е готово, ми казаха българитѣ съ единъ гласъ.

Въ подтвърждение на казаното отъ българитѣ, тѣхнитѣ коллеги-турци си прилагаха дѣснитѣ ржцѣ къмъ сърдцето и накланяваха главитѣ на долу и въ дѣсно.

— Ний знаяхме, че ще дойде опълчението, но кога — не ни бѣше извѣстно, каза Славейковъ.

Като имъ казахъ, че опълчението иде и скоро ще пристигне въ града, българитѣ се разшаваха.

— Какъ вървятъ у васъ работитѣ? попитахъ азъ Славейкова, когато излѣзохъ отъ стаята, съпровожданъ отъ него.

— Много страхъ патихме, отговори той. Много се радвамъ, че пристигна войската, инъкъ турцитѣ можаха да ни исколятъ. Вий не знаете, какви сж лоши нашитѣ турци, завърши той.

Този Славейковъ сега не приличаше на онзи въ стаята. Той като че порастна изведнъжъ на цѣла педя. Той си бѣ издигналъ високо главата, а очитѣ му пламтяха.

Отъ конака азъ се опжтихъ къмъ дефилето да срѣщна дружината и пжтьомъ минахъ прѣзъ чаршията Както тъзи послѣдната, тъй сжщо и улицитѣ се отличаваха съ извънредна чистота. По нѣкои отъ улицитѣ протичаше, както и въ Казанлъкъ, чиста бистра вода, която до нейдѣ освѣжаваше въздуха. Чаршията бѣше покрита съ джамове. Прѣдъ повечето отъ дюкянитѣ имаше голѣми клончести асми, които даваха на чар-

шията хубавъ и веселъ изгледъ. Но улицитѣ, както и въ другитѣ градове, бѣха криви и послани съ едри камъни.

Въ града сега се виждаше по-голѣмо движение. Мнозина вече знаяха, че опълчението пристига днесь.

При Бешъ-Бунаръ опълчението бѣ посрѣщнато отъ по-първитѣ граждани и членоветѣ на градския съвѣтъ, а до самия градъ отъ множеството народъ, на чело съ духовенството.

Въ черквата Св. Димитръ се отслужи молебенъ, слѣдъ което се казаха рѣчи и, слѣдъ това само, дружинитѣ се отведоха на бивуакъ.

Срѣщата въ Стара-Загора бѣше сърдечна, но не тъй многолюдна и блѣскава, както въ Търново и Казанлъкъ. Това обстоятелство бѣше направило не съвсѣмъ добро впечатление на генералъ Гурко, който, както казваха нѣкои отъ офицеритѣ, се билъ даже изразилъ, че щѣлъ да напустне града. Впрочемъ, по-блѣскава срѣща не можеше и да се очаква въ Стара-Загора на 11-й Юлий, тъй като народа не знаеше за пристигването на войската. Азъ лично видѣхъ, какъ много жени и мѫже вървешката довършваха своя тоалетъ, — а учителитѣ и учителкитѣ по пѫтя събираха ученицитѣ и ученичкитѣ.

Дружинитѣ се спрѣха на бивуакъ, на юго-източната страна на града, недалеко отъ рѣкичката, при ново-загорското шоссе, като се направи распореждание всѣкидневно да се испращатъ двѣ роти по редъ отъ дружинитѣ въ града за испълнение на караулната и патрулна служби.

VI.

12-й Юлий. — Бѣхъ назначенъ въ конака за началникъ на караула. Караула се състоеше отъ една рота, а другата рота се испращаше изъ града да патрулира. Трудна и неприятна бѣше обязанностьта на караулния началникъ въ конака, толкова по-вече, че не бѣха извѣстни нито правата, нито обязанноститѣ му: инструкции нѣмаше никакви. На въпроситѣ ми, какви ще бѫдатъ обязанноститѣ и правата ми, стария карауленъ началникъ отговори:

— Азъ самъ не зная, понеже никой не ми ги е казвалъ, нито пъкъ има нѣкакви инструкции. Разбира се, главната обязанность ще бѫде тая, да се пазятъ добрѣ затворницитѣ, плѣненитѣ и заложницитѣ турци.

Приехъ 12 человѣка заложници — първенци турци, 140 человѣка плѣнни низами и заптии и нѣколко человѣка затворници — турци, между които 4 человѣка оковани съ желѣза. Азъ се заинтересувахъ да узная, за какви прѣстжпления бѣха затворени 4-тѣхъ оковани въ вериги и се оказа, че за извършенитѣ отъ тѣхъ надъ българитѣ звѣрства.

Веднага слѣдъ встжпването ми въ караулъ, започнаха да се довеждатъ нови затворници. Такива се докарваха отъ офицери, казаци, па даже и отъ българитѣ.

— Подпоручикъ! Арестувайте този мерзавецъ, се обърна къмъ мене съ заповѣдь единъ ротмистръ. Той безчинствуваше изъ града, хвърляше камъни върху мирнитѣ турци и въ прозорцитѣ на кжщята имъ.

Азъ се осмѣлихъ да кажа, че ако за такива простжпъци започнемъ да арестуваме, тогава нѣма да има гдѣ да ги затваряме.

— Азъ ви заповѣдвамъ, ми каза ротмистра съ началнически тонъ.

Не искахъ да се расправямъ много съ ротмистра и му поискахъ да ми даде писменна заповѣдь за арестуването.

— Добрѣ, азъ ей сега ще ви пратя формена записка, ми каза ротмистра и излѣзе наедно съ плѣнника си.

Множество народъ се трупаше прѣдъ конака. Въ тълпата току се чуваха възгласи:

— Водете го кучето недно до нашия благородие . . . до капитанина. . . . Колко българска кръвь е испилъ. Водете го, да го испитаме. . . .

— Наше благородие . . . „братушко“! Доведохме ви ей това куче, викаха нѣколко человѣка изведнъжъ, като държаха и тласкаха насамъ—нататъкъ единъ приблѣднялъ, ни живъ ни мъртавъ, турчинъ. Той много българска кръвь е испилъ, викаха тѣ . . . да се обѣси. . . .

— Ефендимъ, се обръща къмъ мене единъ старъ съ симпатична, но блѣдна и искажена отъ страхъ физиономия турчинъ. Ефендимъ, на меня нападнаха българитѣ, когато азъ си вървѣхъ по пжтя.

На такива и тѣмъ подобни сцени брой нѣмаше. Турцитѣ се оплакваха отъ българитѣ, че ги биле нападали и псували, а българитѣ постоянно мъкняха въ конака турци, обвиняваня въ заканване да убиватъ и въ други разни прѣстжпления и

звѣрства, вече извършени надъ българитѣ. Но по нѣкой пжть такива, повидимому, дребни спрѣчквания се свършваха съ твърдѣ лоши послѣдствия.

Ето единъ примѣръ.

Когато се расправяхъ съ тълпата. при портата на конака видѣхъ двѣ жени да викатъ и да плюятъ върху единъ турчинъ, който вървѣше съ тѣхъ успоредно.

— Я вижте го проклѣтника, още ще се заканва . . . зеръ малко българска кръвь си испилъ . . . викаха женитѣ.

Турчина, като се приближи до мене, направи ми обикновенното привѣтствие, скръсти ржцѣтѣ си на гърдитѣ и ми каза:

— Ефендимъ, азъ си вървѣхъ по пжтя, когато ей тѣзи двѣ жени (и турчина показа на женитѣ) започнаха да ме мѣрятъ съ камъни, безъ да имъ бѣхъ направилъ зло, или казалъ лоша дума. . .

Въ това врѣме генералъ Столѣтовъ незабѣлѣзано се бѣ приближилъ до мене и ме попита:

— Какво иска този турчинъ?

Женитѣ, обаче, ме испрѣвариха.

— Този турчинъ е кръвопиецъ, той много българска кръвь е пролѣлъ, та и на насъ се заканваше, викаха тѣ.

Азъ не знаяхъ, разбра ли генерала, какво расказваха женитѣ или не, но той се обърна къмъ мене и ми заповѣда да арестувамъ турчина при другитѣ седемъ человѣка — турци, за които имаше заповѣдь да се обѣсятъ.

Азъ се осмѣлихъ да кажа на генерала, че турчина самъ бѣ дошелъ при мене да се оплаква отъ женитѣ, но той ме прѣкжсна и повтори заповѣдьта. Генерала влѣзе слѣдъ това въ двора на конака, поздрави караула и отиде при заложницитѣ.

Тѣзи послѣднитѣ, щомъ видѣха генерала, станаха, направиха му нисъкъ поклонъ по турски, като си скръстиха ржцѣтѣ на гърдитѣ, и замръзнаха въ това положение. Генерала ги попита, не ги ли притѣсняватъ и нѣматъ ли нѣкакви нужди, а когато получи отговоръ, че съ тѣхъ се отнасятъ добрѣ и че не испитватъ никаква нужда отъ нищо, той продължи:

— Видите ли, вий сте първенци между турското население въ града, па и въ околностьта му. Намъ ни е извѣстно, че вий имате голѣмо влияние на вашитѣ единовѣрци — съграждани, — слѣдователно, вий можете да имъ внушите да се покорявать на властьта, да мируватъ и да си гледатъ работата.

Тогава само вий нѣма защо да се боите, а въ противенъ случай, всичката отговорность ще падне върху васъ.

Отъ стаята на заложницитѣ генерала отиде въ оная на плѣннитѣ и затворницитѣ. Слѣдъ това се видѣ съ съвѣтницитѣ, на които прѣпоржча да внушаватъ на съграждапитѣ си миръ и тишина и излѣзе отъ конака.

На излизание отъ двора на конака, азъ още веднъжъ, съ голѣмъ рискъ да навлека гнѣвътъ му върху си, се опитахъ да разясня работата съ турчина прѣдъ генерала, но той ме прѣкъсна съ думитѣ:

— Безъ разсжждение! Азъ ви заповѣдахъ и заповѣдьта ми трѣба да се испълни.

Генерала днесъ бѣше нѣщо извънредно сърдитъ. Строгата заповѣдь на генерала да се обѣси единъ человѣкъ, виновностьта на когото не бѣ установена, ме наведе на печални размишления.

Въ това врѣме азъ видѣхъ единъ турчинъ, който се приближаваше къмъ конака и носеше въ ржката си една крива шашка, ножната и ржчката на която бѣха обковани съ чисто масивно срѣбро и два сърмени кушака съ голѣми кисти.

— Я гледайте го храбреца! си помислихъ азъ, може ли послѣдва заповѣдь да се окачи и той на вжжето!

Въ това врѣме се зачуха гласове отъ тълпата.

— Вижте го, вижте го! Той съ този кълъчъ е клалъ българи! . . .

Турчина се приближи при мене и ми каза:

— Ефендимъ, Еминъ Бей ви видѣлъ отъ конака и ви испрати този калъчъ въ подаръкъ, съ молба да го приемете за споменъ. При това турчина ме помоли да се приближа къмъ срѣдата на двора, отъ кждѣто ми посочи на беевия конакъ.

Еминъ Бей стоеше при джамликяна и като ме видѣ, направи ми знакъ съ ржката, съ който исказваше благодарностьта и ме молеше да приема шашката.

Подиръ обѣдъ, въ конака бѣше доведенъ още единъ кандидатъ за вжже — единъ здравенакъ, съ твърдѣ отвратителна физиономия турчинъ, за когото казваха, че билъ шпионинъ, а надвечеръ бѣха доведени още двама турци, обвинени въ извършвание надъ българитѣ ужасни звѣрства.

Прѣзъ деня дойде въ конака единъ полковникъ, който ме попита за квартирата на генералъ Столѣтова.

Огъ първия още погледъ, азъ, ако и да познахъ въ него полковника Депрерадовича, попитахъ го, не е ли сѫщия, а когато той отговори утвърдително, азъ му казахъ, че го познавамъ още отъ Сърбия.

Полковникъ Депрерадовичъ бѣ човѣкъ добродушенъ, вѣжливъ и услужливъ. Той не малка услуга ми бѣ оказалъ въ Сърбия миналата година, гдѣто, безъ неговото съдѣйствие, при оскѫдностьта на срѣдствата ни, азъ и другаритѣ ми щѣхме да останемъ цѣла зима. Съ помощьта на полковника Депрерадовича азъ и другаритѣ ми можахме своеврѣменно да си веемемъ документитѣ отъ щаба на генералъ Черняева и да се въсползуваме отъ послѣдния параходъ, който заминаваше за Турно-Северинъ и съ който се завършваше навигацията по Дунава.

Азъ извикахъ отъ караула единъ опълченецъ и му заповѣдахъ да заведе полковникъ Депрерадовича до квартирата на генералъ Столѣтова.

13-и Юлий. — Съ голѣмо нетърпѣние очаквахъ смѣната на караула Не ми се щѣше азъ да прѣдамъ и испратя на бѣсилката осѫдения на смърть турчинъ. Мене ми се струваше, че не бихъ можалъ да прѣнеса съ спокойна съвѣсть пълния съ молба за пощада, или дълбокъ съ умраза и ненависть погледъ на турчина. Моето желание се испълни, азъ бѣхъ смѣненъ, прѣди да се получи заповѣдь за екзекуцията на осѫденитѣ.

Слѣдъ смѣната тръгнахъ изъ града, улицитѣ на който бѣха прѣпълнени съ българи празднующи освобождението си. — Горкитѣ! Тѣ не знаяха, какво имаше да имъ пати главата!

Слѣдъ обѣдъ бѣха обѣсени 8 человѣка турци. Обѣсванието стана на нѣколко мѣста въ турската махала. Въ сѫщия день бѣ докаранъ на бивуака единъ българинъ, на име Пали Иванъ отъ с. Гьокъ-Пала. Пали Иванъ, по показанията на нѣкои отъ старо-загорскитѣ граждани, билъ турски шпионинъ. Обвинения се задържа на бивуака подъ стража. Въ врѣме на ареста, неизвѣстно отъ какви чувства движимъ, обвинения издебва невниманието на часовоя, изважда ножчето си отъ джебътъ и си прѣрѣзва гърлото. Слѣдъ нѣколко часа, въ ужасни мѫки, той издъхна.

Въ първитѣ дни слѣдъ пристигването ни въ Стара-Загора, опълченцитѣ заживѣха, като въ мирно врѣме. Даже учение

бѣхме започнали да произвеждаме, но това не се продължи много врѣме.

Започнаха да пристигатъ тревожни извѣстия. Говореше се, напримѣръ, че силната 45 хиляд. Сюлейманъ-пашова армия настжпвала къмъ Стара-Загора, че русскитѣ войски търпѣли силна несполука въ околностьта на Плѣвенъ, че вслѣдствие на тжзи несполука прѣдния отрядъ трѣбва да расчитва само на своитѣ сили.

Говореше се още, че турската армия къмъ Видинъ и Русе щѣла била да настжпва къмъ нашето съобщение прѣзъ Дунава. Сжщо се говореше, че генералъ Гурко щѣлъ билъ да напустне Стара-Загора, а на свое мѣсто щѣлъ да остави херцога Ник. Максимилияновича Лейхтемберски. Та какво ли не се говореше! Още се говореше, че черкезитѣ и башибозуцитѣ извършвали голѣми звѣрства надъ българското население въ околностьта на Ст.-Загора. Испърво, на тѣзи слухове, особенно на послѣдния, не се отдаваше голѣмо значение, при всичко, че още въ първитѣ дни, слѣдъ пристиганието ни въ Стара-Загора, започнали бѣха да прииждатъ отъ околнитѣ села единични лица — българи, съ оплакване отъ бѣснуванията на черкези и башибозуци. Между оплаквачитѣ имаше даже и ранени. На оплакванията началството не вѣрваше или се преструваше, че не вѣрва. Впрочемъ, какво можеше да направи началството противъ башибозуцитѣ — турско население, и, слѣдователно, възможно ли бѣше въ такова врѣме да не ставатъ единични нападения, наранявания па даже и убийства? Но извѣстията за безчинствата на черкезитѣ и башибозуцитѣ все повече и по-често бѣха започнали да се подтвърдяватъ отъ многочислении жертви. Напримѣръ, на 14 Юлий вечерьта въ града бѣха пристигнали отъ гюпелийската махала 14 кола съ ранени мжже, жени и дѣца, които най-подробно и въ мрачни краски описваха ужаситѣ, на които било изложено българското население. Тоя пжть началството се сепна. Отъ обстоятелството, че сега черкезитѣ и башибозуцитѣ не само не бѣгаха, щомъ виждаха нашитѣ разѣзди, но даже встжпваха съ тѣхъ въ бой и ги тѣсняха. се заключаваше, че тъзи зганъ бѣше около душника на Сюлейманъ-пашовата армия. Началството най-послѣ, се сѣти да испрати летучи отрядъ съ цѣль да се увѣри въ истинностьта на распрѣснатия слухъ за Сюлейманъ-пашовата армия, която била настжпвала къмъ Стара-Загора, и се рѣши, въ случай,

че този слухъ се подтвърди, да развали мостоветѣ, па ако може и релситѣ на желѣзно-пѫтната линия.

Такъвъ отрядъ, на чело съ щабсъ-ротмистръ Чиляева, въ съставъ една сотня казаци и една чета конни доброволци отъ мѣстното население, бѣше испратенъ на 14 Юлий. Сборния пунктъ на този отрядъ бѣше при бивуака на 3-я дружина. Българскитѣ конни доброволци, въорѫжени съ пушки отъ разни системи, съ ятагани и патронташи прѣзъ рамо и шашки, на чело съ тѣхното българско трицвѣтно знаме, имаха воинственъ изгледъ. Тѣ съ своето въодушевление, самоотверженность и пълна готовность да се жертвуватъ за доброто на отечеството си заразяваха и другитѣ младежи, които на тълпи на тълпи се явяваха и моляха да ги приематъ въ летучия отрядъ. Освѣнъ горнята чета, въ Ст. Загора бѣха организирани още нѣколко конни и пѣши чети. Коннитѣ имаха за цѣль да противудѣйствуватъ въ околнитѣ села на черкезитѣ и башибозуцитѣ и да запазватъ българското население, а пѣшитѣ — за запазване реда и тишината въ града и за испълнение на вѫтрѣшната служба. Охотници за тѣзи чети имаше твърдѣ много, но орѫжие нѣмаше.

Всичкитѣ новоорганизирани чети обязателно се привеждаха на бивуака на българското опълчение. Тукъ, при Стара-Загора, се организира българската конница, състояща отъ една сотня. За кадръ на тая сотня послужиха коннитѣ опълченци: младшия унт. офицеръ волноопрѣдѣляющий се Юрьевъ, вахмистръ Полевановъ, взводенъ командиръ Пустовойтовъ, русси, Георги Николаевъ, Михаилъ Краевски, В. Велевъ, Юнкеръ Дуковъ, Мито Анковъ, Ив. Цвѣтковъ, Коста Бошняковъ, Ив. Бошняковъ и Григоръ Найденовъ, послѣднитѣ петь човѣка отъ Вратца. Тѣ още въ Плоещъ бѣха постѫпили въ опълчението за въ коннитѣ сотни, но едва въ Зимничъ бѣха се снабдили съ коне. До сега тѣ стояха при генералъ Столѣтова, като ординарци. За командиръ на сотнята бѣше назначенъ ротмистръ Невѣровъ.

Горнитѣ извѣстия, вѣроятно, не бѣха тайна за турското въ града население; — не можеше да има съмнѣние, че то бѣше въ сношение съ избѣгалитѣ отъ града нѣколко фанатици турци — бейове, които сега върлуваха въ околнитѣ села, и за туй и то, турското въ града население, бѣ вирнало глава

и не само бѣ започнало да се отнася враждебно къмъ българитѣ и русситѣ, но и да напада на тѣхъ.

На 15 Юлий, когато двама драгуни минували прѣзъ турската махала, отъ една турска кѫща се пустнали върху тѣхъ два изстрѣла, за щастие, обаче, тия изстрѣли не сполучили въ цѣльта. Само едина отъ драгунитѣ билъ малко одраскан̆ъ за рѫката. Това дързко нападение, по срѣдъ бѣлъ день и то въ срѣдъ града, крайно възмути българското население и русситѣ.

Патрулитѣ отъ българскитѣ чети, щомъ чули гърмежитѣ, затекли се на мѣстото и възнаградили нападателитѣ споредъ заслугата имъ. Това произшествие бѣше не далеко отъ нашия бивуакъ и за туй, щомъ се чуха гърмежитѣ, азъ съ още двама офицери отидохме на мѣстото. Около труповетѣ на падналитѣ: една жена и единъ мѫжъ, се тълпеше народъ. Тамъ бѣха и нападнатитѣ двама драгуни.

Какви сѫ биле подбудителнитѣ причини за стрѣлянието върху драгунитѣ, не се знаеше. Вѣроятно извѣстието за приближението на турската армия бѣ распалило азиятския фанатизмъ. А може би, това да бѣше отмъщение за обѣсенитѣ турци, отъ които единъ е билъ окаченъ на сѫщата кѫща, отъ която се стрѣляло върху драгунитѣ.

Прѣзъ цѣлия день на 15 Юлий — продължаваха да припждатъ ранени българи отъ околнитѣ села. Тѣ се располагаха не далеко отъ бивуака на 3-я дружина и образуваха втори бивуакъ. Но това бѣше бивуакъ не отъ весели и пълни съ сила и енергия младежи, които чакатъ деня, въ който да се счепкатъ съ турцитѣ, а бивуакъ на потънали въ скърбь, осакатени, обезобразени и гърчащи се въ безсмъртна агония ранени мѫже, жени и дѣца. Охканията, плачоветѣ и прѣдсмъртнитѣ хърканиия на умирающитѣ се чуваха по цѣлия бивуакъ на опълченцитѣ и, като остъръ ножъ, се забиваха въ сърдцата имъ.

Не е възможно да се опише скърбната картина, която се прѣдставляваше прѣдъ очитѣ ни!

Ей тамъ млада жена, опръскана съ своята и на дѣтето си кръвь, едвамъ можеше да държи съ лѣвата си рѫка вече мъртвото си 7—8 мѣсечно дѣте. Тя като че не бѣше съ ума си: плачеше и се мѣташе и никакъ не искаше да се раздѣли съ хладния трупъ на рожбата си. Старата ѝ свекърва се стараеше, до колкото бѣше възможно, да утѣши нещастната, но и тя сама имаше нужда отъ утѣшение. По-нататъкъ майка бѣ се

наклонила надъ 9—10 год. ранено момче. Тя го милваше и утѣшаваше и, като проливаше горчиви сълзи, току питаше познайницитѣ си, не сѫ ли видѣли мѫжътъ ѝ и другитѣ ѝ дѣца.

Ей тамъ, при оня стоборъ, наредени четире неподвижни хладни трупа, надъ които реватъ и се късатъ близкитѣ имъ . . ., тамъ . . . тамъ. . . Та, Боже мой, тѣзи „тамъ“ и брой нѣматъ.

По цѣлия бивуакъ се разнасяше тежката миризма на тамянъ и гнила кръвь. . . .

Тѣзи скърбни картини правяха ужасно впечатление на опълченцитѣ. Тѣ, като гледаха, какъ смъртьта покосяваше добритѣ синове на България, поразени отъ безсърдечнитѣ турци, не падаха духомъ, напротивъ, тѣ сега повече отъ колкото другъ пѫть жаждаха да се срѣщнатъ и сразятъ съ убийцитѣ на толкова невинни сѫщества. . . .

Между това, отъ къмъ югъ и юго-истокъ продължаваха да пристигатъ кола съ тежко ранени, придружавани отъ леко раненитѣ. Едната часть отъ тѣхъ се спираше при бивуака, а другата — отиваше въ града, съ надѣжда да се помѣстятъ въ нѣкоя кѫща. Всички бѣжанци, пристигнали или донесени тукъ, бѣха сравнително по-щастливи: тѣ поне можаха тукъ свободно да умратъ, макаръ и отдѣлени отъ своитѣ. Ами какво ставаше сега тамъ съ онѣзи нещастници, измѫчени, убити и ранени, които се търкаляха по селскитѣ улици и дворове, оставени плячка на гладнитѣ псета и хищнитѣ звѣрове!

Никакво описание не е достатъчно да прѣдаде грозната дѣйствителность. . . .

Испратения на рекогносцировка щабсъ-ротмистръ Чиляевъ сполучилъ да развали телеграфната линия на нѣколко мѣста и 4—5 незначителни мостчета по пѫтя. Той срѣщналъ неприятелски разѣзди при с. Акъ-Бунаръ. Населението отъ ближнитѣ села, около 2000 души, било събрано въ с. Кечилеръ; на 13-и Юлий единъ отрядъ отъ 500 турци идящъ отъ с. Сейменъ, изгорилъ Кечилеръ и изпоклалъ събраното население. На 14-и Юлий въ Кичелеръ пристига другъ отрядъ регулярна турска войска отъ около 1500 души. Това принудило щабсъ-ротмистра Чиляева да се отклони още къмъ юго-западъ.

Въ врѣме на тая рекогносцировка щабсъ-ротмистръ Челяевъ безъ малко щѣлъ да влѣзе въ капана. Той нѣколко пѫти налиталъ на множество черкези и башибозуци, отъ които едвамъ можалъ да се избави.

Отъ свѣдѣнията, които Чиляевъ бѣ събралъ, напълно се подтвърдяваше слуха, че Сюлейманъ-паша настжпва къмъ Стара-Загора. Впрочемъ, това се потвърдяваше и отъ обстоятелството, че черкезитѣ и башибозуцитѣ се приближаваха все повече и повече къмъ града, като сѣяха по пжтя огънь и мечь.

На 15 Юлий, прѣзъ нощьта, пристигнаха отъ село Гюнелийска-махала бѣжанци, които расказваха, че едва успѣли да се избавятъ отъ черкезския куршумъ и ятаганъ. Тѣ расказваха за ужаснитѣ звѣрства, извършени отъ черкези и башибозуци върху беззащитнитѣ селени въ казаното село.

Въ Гюнелийската-махала биле се събрали до 7000 души отъ ближнитѣ села, а именно: Богданъ-Махле, село Чифликъ, Бешъ-Тепе, Радне-Махале, Джадж-Гьолъ, Батканлии и други. Селенитѣ, въоржжени кой съ каквото намѣрилъ, заели по-удобнитѣ за отбрана кжщя, дворове и черквата Св. Иванъ Рилски. Множество черкези и башибозуци нападнали на селото, но биле отблъснати. Скоро, обаче, пристигнали на помощь на черкезитѣ два табора регулярна войска и тогава тѣ нападнали на селото отъ всички страни и буквално повторили историческата Вартоломеева ношь! Почти всичкитѣ събравши се тукъ селени биле исклани, като добитъкъ на салхана.

Когато едната часть отъ войскитѣ нападнали селенитѣ изъ кжщята и двороветѣ, другата — настжпила къмъ черквата, която била прѣпълнена съ народъ, полѣли я съ газъ и я запалили . . .

Скърбна картина е прѣдставлявало с. Гюнелийска-махала! То било обзето отъ всички страни съ пламъци, които освѣщавали дори и цѣлата околность.

Около това страшно пожарище и купове отъ обезобразени хладни трупове казватъ, турската войска дълго врѣме се била прѣдавала на адски оргии и пъклеңни тържества.

По сжщия начинъ турцитѣ бѣха опустошили повече отъ 20 села, а населението имъ исклали. Отъ седемтѣхъ хиляди събрани въ Гюнелийска-махала едвамъ можали да се избавятъ отъ общата участь около 800 человѣка.

Сюлейманъ-паша, съ своята 45 хилядна армия, закалена въ боеветѣ съ черногорцитѣ, все повече и повече се приближаваше къмъ Стара-Загора, а това се виждаше отъ показанията на двоица българи, които на 16 срѣщу 17 Юлий прѣзъ нощьта,

успѣли да минатъ прѣзъ гѫстата аванпостна верига на Сюлейманъ-пашовата армия.

— „Зарвались“, казваха русскитѣ офицери. Много се втурнахме въ страната, а да отстѫпимъ сега безъ бой е немислимо.

Наистина, немислимо бѣше сега да се отстѫпи, слѣдователно, българскитѣ опълченци тукъ, — при Стара-Загора, трѣбваше да се кръстятъ „огнемъ и мечемъ“. Тукъ тѣ трѣбваше да възкресятъ войственната слава на своитѣ храбри прадѣди и да покажатъ на свѣта, че българския народъ е достоенъ за по-добра участь.

Говореше се, че генералъ Гурко, съ отрядъ отъ около 12—15 хиляди души, съ артилерия и конница настѫпвалъ отъ Хаинъ-Боазъ къмъ Нова-Загора.

Опълчението напустна бивуака и се разположи на възвишенностьта къмъ истокъ отъ града, гдѣто зае позиция за въ случай на бой. Значи, започна да мирише на барутъ. Опълченцитѣ се съживиха.

— Наближава момента, когато ще се счепкаме съ нашитѣ тирани, казваха опълченцитѣ.

Напротивъ, гражданитѣ бѣха умислени и исплашени.

17 Юлий. — Дружинитѣ сутриньта напустнаха възвишеностьта и се разположиха на старитѣ си мѣста на бивуакъ, но палаткитѣ не бѣха растегнати.

— Защо бѣхме прѣмѣстени вчера на възвишенностьта? Ако неприятеля се приближава къмъ Стара-Загора, мѣстото на опълчението бѣ тамъ — на възвишенностьта, а не тукъ на бивуака, исказваха се недоумѣния.

Но работата скоро се разясни.

Бѣше получена заповѣдь отъ генералъ Гурко, цѣлия отрядъ на херцога Ник. Максимилияновича, освѣнъ двѣ роти, оставени въ Ст.-Загора въ распорежданието на командира на Донския полкъ полковника Краснова, незабавно да тръгне за Нова-Загора, за съвмѣстно дѣйствие отъ къмъ юго-истокъ противъ турския отрядъ, който заемаше този градъ. Разбира се, опълченцитѣ тържествуваха, още повече, че щѣха да се биятъ рамо до рамо съ Гурковия отрядъ.

Закипѣ работата на бивуака: пушкитѣ се прѣгледваха, патронитѣ се провѣряваха, раздаваха се сухари на опълченцитѣ, конетѣ се товаряха съ патронни сѫндъци и сухари и т. н.

Горнето извѣстие моментално се распрѣсна по цѣлия градъ. Не се измина много врѣме, когато на бивуака бѣше се стекалъ много народъ — старо-загорски граждани. Тѣ всички бѣха развълнувани и исполплашени. Та имаше защо да се страхуватъ. Отъ една страна, черкезитѣ и башибозуцитѣ бѣха започнали да подстѫпватъ до самия градъ, отъ друга, — гражданитѣ турци, вирнали глава и наежени, чакаха момента, за да отмъстятъ на ненавистнитѣ гяури. Не бѣ чудно, слѣдователно, че българитѣ, веднъжъ чули за напущанието на града отъ опълчението, да бѣха започнали и тѣ да се готвятъ да бѣгатъ за Казанлъкъ. Началството, обаче, успокои гражданитѣ и селенитѣ, които се бѣха стекли въ голѣмо число въ Стара-Загора, увѣри ги, че за тѣхъ нѣма никаква опастность и ги убѣди да си останатъ въ домоветѣ, толкова повече, че въ града щѣла да се остави войска, за да пази реда и тишината. При всичко това, нѣкои отъ гражданитѣ още прѣзъ нощьта бѣха напустнали домоветѣ си и оставили всичкия си имотъ на произвола на сѫдбата.

Слѣдъ обѣдъ цѣлия отрядъ, който състоеше отъ $3^1/_2$ дружини отъ българското опълчение, три конни полка, една конна батарея и 6 планински орѫдия, приблизително около 4,500 человѣка, се повдигна отъ бивуака и потегли по шосето за Нова-Загора.

Бѣхме изминали не повече отъ двѣ версти, когато дружинния командиръ ме повика и ми каза:

— Върнете се назадъ, получете за два деня продукти и хлѣбъ и стигнете дружината; ще вземете една команда отъ 6—7 человѣка за съпровождание на колата.

Тѣзи порѫчки, изобщо ми бѣха твърдѣ неприятни, толкова повече, че азъ бѣхъ субалтьоръ-офицеръ, друж. ковчежникъ. Но нѣмаше какво да се прави и азъ подкарахъ моя куцъ конь назадъ и отидохъ право въ конака. Тамъ сварихъ капитанъ Ефремова, ординарецъ на генералъ Столѣтова. Той бѣше оставенъ въ града за командантъ, вмѣсто полковника Депрерадовича, който, види се, като храбръ и закаленъ въ боеветѣ, прѣдъ видъ на вѣроятния бой, не бѣ искалъ да остане въ града за комендантъ.

Въ конака сварихъ една отъ опълченскитѣ роти, които бѣха оставени да пазятъ въ града мира и тишината и единъ казашки полкъ. Въ помощь на този нищоженъ отрядъ бѣха оставени и българскитѣ доброволчески чети.

Членоветѣ българи на градския съвѣтъ, не исключая и прѣдсѣдателя Славейкова, имаха твърдѣ плачевенъ изгледъ. Тѣ, горкитѣ, отъ страхъ бѣха се смаяли. Напротивъ, тѣхнитѣ коллеги — турци, бѣха весели и радостни и тѣхната радость се четеше въ очитѣ имъ. Колкото се отнасяше до гражданитѣ българи и турци, тѣ, исплашени, бързаха да се затварятъ въ домоветѣ си. Когато всичкитѣ продукти бѣха приети и натоварени, и азъ се приготовлявахъ вече да тръгна, чу се топовенъ гърмежъ отъ къмъ истокъ.

— Ба, а, що е това? се запитахъ азъ, но прѣди да си обясня тоя гърмежъ, зачу се други, трети и пр.

Не можеше да има съмнѣние, че опълчението се бѣ срѣщнало съ противника, тъй като топовнитѣ гърмежи се чуваха отъ къмъ истокъ, на кѫдѣто бѣше заминало.

На бързо заповѣдахъ на каптинармуса да тръгне и да достигне дружината, а самъ възсѣднахъ коня и го пуснахъ тръсъ — да се присъединя къмъ сѫщата. Между това, испърво залпове, а подиръ чести топовни гърмежи цѣпяха въздуха.

Тѣзи гърмежи болезненно се отразяваха въ душитѣ на старо-загорчани . . .

— И колко ли жертви сѫ успѣли да покосятъ смъртоноснитѣ гранати? си помислихъ азъ.

Пѫтя за Нова-Загора върви по склона на възвишенностьта — Чадъръ-могила, която се намира къмъ истокъ отъ града. . срѣщу Казанлъкъ — Старо-Загорското дефиле, и отива право къмъ истокъ. Отъ странитѣ на пѫтя се виждаха много кръстци и мисирлици, а отъ лѣва страна — още и отдѣлни бадемови дървета. Дѣсната же страна на шоссето на голѣмо пространство бѣ покрита съ богати фруктови градини и бостани. Спуска отъ възвишенностьта къмъ истокъ бѣше все лозя.

Като се спустнахъ отъ възвишенностьта, азъ ударихъ коня си, който ме понесе по равното шоссе, ако и да не бѣше отъ твърдѣ бързитѣ. По пѫтя настигнахъ и двама офицери отъ 1-а дружина.

— Турци, турци! извика единия отъ тѣхъ. Сега ще видимъ братушкитѣ.

— Тѣ ще гледатъ и ще взематъ отъ насъ примѣръ, отговорихъ азъ, безъ да се спирамъ.

Като наближихъ, минахъ прѣзъ една малка рѣчица, отъ гдѣто можахъ да видя вече доста ясно расположението на

нашата 16-а конна батарея, на полковника Ореуса. Тя отговаряше съ честъ огънь на неприятелската артиллерия. Въ лѣво отъ шоссето, до една верста отъ батареята, се виждаше една группа конници. Тамъ бѣше Николай Максимилияновичъ съ цѣлата си свита. Пушечни гърмежи по цѣлата позиция ще се чуваха.

Прѣди да се приближа до батареята, азъ възвихъ въ дѣсно, гдѣто съгледахъ, на една почти височина съ нея, една дружина построена въ боенъ редъ. Прѣдполагахъ да бѣ тя 3-я дружина. Въ това врѣме, падна една граната на самото шоссе въ 40—50 крачки задъ батареята. Изви се нагорѣ цѣлъ облакъ димъ, раздаде се силенъ гръмъ, а слѣдъ него като рой пчели, забръмчаха парчетата на гранатата, но безъ никаква поврѣда. Расположената въ боенъ редъ дружина, съгледана отъ менъ въ дѣсно отъ батареята, дѣйствително, се оказа 3-я. Нейнитѣ части бѣха расположени така: двѣ роти въ I-а линия, другитѣ двѣ — въ резервъ. По въ лѣво отъ 3-я дружина бѣше расположена 2-а дружина.

Мѣстностьта,*) на която нашия незначителенъ отрядъ се бѣше расположилъ, бѣ равна. Имаше единъ незначителенъ наклонъ къмъ югъ. Прѣдъ фронта ни — една малка долчинка, която върви къмъ югъ и се съединява съ друга. Тжзи послѣднята, малко по-голѣма отъ първата, върви отъ сѣверо-истокъ къмъ югъ. Лѣвата страна отъ тжзи долчина, която постепенно се възвишава, бѣ покрита съ горица. Въ тжзи, именно, горица на възвишенностьта, бѣше расположена неприятелската батарея — 12 орждия. На нашия лѣвий флангъ и на напрѣдъ при политѣ на Срѣдня-Гора се вижда с. Дълбоки. Нашата позиция, слѣдователно, бѣ съвсѣмъ открита. Само на дѣсния ни флангъ имаше една ниска корийка.

Отряда бѣше расположенъ така:

На дѣсния флангъ на позицията, въ първата линия — 1-а дружина, която бѣше испратила стрѣлкова верига. Тжзи послѣдната заемаше края на корийката, а резервитѣ ѝ — самата корийка.

3-я дружина бѣше малко въ лѣво и назадъ отъ 1-а, построена, както се каза по-горѣ, въ двѣ линии. Тя бѣше се расположила на съвсѣмъ открита мѣстность. Въ 250—300 крачки, въ лѣво и назадъ, както е казано и по-горѣ, на самото

---

*) Важъ планътъ въ края на книгата.

шоссе бѣше разположена 16-а конна батарея. На лѣвия флангъ, въ първата линия — 2-а дружина, която сжщо бѣше испратила напрѣдъ гжста верига, не далеко отъ с. Дълбоки, а въ резервъ — двѣ роти отъ 5-а дружина.

Освѣнъ разѣздитѣ по фланговетѣ, на нашия дѣсенъ флангъ имаше единъ полкъ кавалерия. Другата кавалерия и планинската батарея бѣха въ лѣво отъ шоссето, при рѣчицата.

Неприятелската артилерия бѣше разположена на юго-истокъ отъ нашата позиция.

Въ тоя порядъкъ азъ сварихъ нашия отрядъ, който впрочемъ, бѣ спазенъ до свършванието на боя, или по-добрѣ да кажа, до свършванието на безврѣдната и отъ двѣтѣ страни артиллерийска стрѣлба, — до вечерьта.

Едни отъ опълченцитѣ отъ 3-я дружина бѣха насѣдали, други налягали, но всички бѣха въ възбудено състояние и съ нетърпѣние чакаха, кога ще се започне настоящия бой. Наистина, гранатитѣ зловѣщо пѣяха своята пѣсенъ, но опълченцитѣ бѣха успѣли вече да попривикнатъ къмъ тѣхъ.

Тѣзи отъ тѣхъ, които вече бѣха мирисали въ Сърбия барутъ, току подвземаха своитѣ другари — новаци.

— Иване, я се поклони още веднъжъ на свирача, закачаха опълченцитѣ единъ младъ свой другаръ, който, дѣйствително, бѣ се поклонилъ на една-двѣ гранати.

— А Петръ безъ малко щѣше да си зарови главата въ земята, казваше съ смѣхъ единъ опълченецъ.

— Е, че какъ да се не кланямъ, когато мене ми се стори, че гранатата хвърчеше право възъ главата ми, отговори наивно новака опълченецъ.

Но по-нататъкъ всички започнаха да пущатъ по адреса на гранатитѣ по нѣкоя шега; като: „иди, да се не върнешъ“, „отиде за зеленъ хайверъ“ и т. н.

Наистина, турскитѣ „топчии“ лошо дѣйствуваха. Тѣ, за щастие, никакъ не можаха да умѣрятъ въ нашата батарея, при всичко, че гранатитѣ имъ стигаха и прѣхвъркваха прѣзъ нея. Освѣнъ това, повечето отъ гранатитѣ не се пръскаха, ако почвата и да бѣше суха и твърда.

Азъ извадихъ бинокля си и започнахъ да наблюдавамъ за паданието на нашитѣ гранати. Тѣ не нанасяха, абсолютно, никаква врѣда на противника, защото падаха далеко прѣдъ неприятелската батарея.

— Защо ли хабимъ само гранатитѣ, се питаха офицеритѣ, на ли виждаме, че тѣ не достигатъ до неприятелската батарея!

Въ лѣво и дѣсно отъ турскитѣ оръдия се виждаха да се движатъ пѣхотни части, отъ които онпя отъ лѣвия флангъ идяха отъ къмъ с. Джуранлии.

Надвечеръ къмъ лѣвия ни флангъ се бѣха зачули пушечни гърмежи. Не се бѣ изминало много врѣме, когато съгледахме облаци отъ димъ надъ село Дълбоки. То бѣше подпалено отъ черкезитѣ и башибозуцитѣ.

Селенитѣ, види се, окуражени отъ присѫтствието на опълчението, не бѣха напустнали селото си, и за туй мнозина отъ тѣхъ бѣха заплатили съ живота си.

Черкезитѣ и башибозуцитѣ влѣзли неочаквано въ селото, исклали мнозина българи, а други уловили и вързали съ главитѣ на долу по стрѣхитѣ на подпаленитѣ имъ кѫщя. Множеството черкези нападнаха и на нашата стрѣлкова верига, но тѫзи послѣдната ги посрѣщна съ честъ огънь и залпове и ги накара да отстѫпятъ въ пълна безредица, при което черкезитѣ не успѣха да взематъ даже убититѣ и ранени си другари.

Още въ началото на боя, единъ черкезинъ билъ падналъ раненъ не далеко отъ нашата стрѣлкова верига. Опълченеца отъ 2-а дружина, 5-а рота, на име Чобанъ, се хвърлилъ напрѣдъ бѣгомъ, извадилъ шашката на ранения, отсѣкалъ му главата и, като му откачилъ портупея съ ножната, върналъ се назадъ съ тоя трофей. Чобанъ, чрѣзъ ротния си, прѣдалъ шашката на дружинния си командиръ подполковникъ Куртянова, за което послѣдния го наградилъ съ два полуимперияла.

Слѣдъ това сченкването съ черкезитѣ, отъ наша страна се оказаха 7 человѣка ранени, отъ които 3 тежко, другитѣ останаха въ строя.

Надвечеръ отряда отстѫпи и се расположи за нощуване до рѣчицата, безъ да може да достигне Нова-Загора. Но ний още питаяхме надѣжда, че сутрѣ ще си пробиемъ пѫть и съ тъзи надѣжда легнахме, кой както можа, да спимъ.

Прѣзъ нощьта се получи донесение отъ полковникъ Краснова, че противника — 3 табора, нѣколко стотинъ черкези и артиллерия — се появилъ на 15—20 версти отъ Стара-Загора; за туй, Негово Височество, началника на отряда, рѣши да се върне въ Стара-Загора съ опълчението, горскитѣ и двѣ донски

орждия, а кавалерията и конната артилерия да испрати за Нова-Загора.

18-й Юлий. — Нощьта прѣкарахме тихо и спокойно. На разсжмнуване всички бѣхме на кракъ и чакахме заповѣдь за настжпление. Наистина, заповѣдь послѣдва, но както се каза, за отстжпление къмъ Стара Загора, гдѣто и стигнахме въ 7 часа сутриньта.

— Вѣроятно, турцитѣ настжпватъ къмъ Стара-Загора, казваха нѣкои отъ офицеритѣ.

Спрѣхме се на хълмоветѣ въ 3 версти на истокъ отъ града. Даде се заповѣдь да се вари ястие за опълченцитѣ, но топла храна тѣ днесь не ядоха, котлитѣ съ месото се изляха.

Опълчението пакъ тръгна по ново-загорското шоссе, като при това се взеха всичкитѣ прѣдпазителни мѣрки: най-напрѣдъ вървяха драгунитѣ, подиръ тѣхъ авангарда съ своитѣ челни и странични отряди, главнитѣ сили и прочее, защото се получи донесение, че противника билъ открилъ огънь по кавалерията и конната батарея.

Стигнахме пакъ сжщата рѣчица, отъ кждѣто тжзи сутринь бѣхме тръгнали за Стара-Загора. Слѣдъ малко се забѣлѣжи едно движение на ординарцитѣ и адютантитѣ: — отдаваха се заповѣди.

Отряда се построи въ резервенъ порядъкъ, а подиръ въ боевий и така продължаваше да настжпва, когато отъ вчерашното мѣсто на турската батарея се раздадоха топовни гърмежи, които впрочемъ бѣха безврѣдни.

Нашата батарея въ карьеръ излѣзе на вчерашната си позиция, сне се отъ прѣдкитѣ и започна да отговаря на турскитѣ гранати. Послѣ това и цѣлия отрядъ зае вчерашната си позиция, но скоро артиллерийския огънь се прѣкрати и противницитѣ стояха единъ срѣщу други въ бездѣйствие.

Всички очаквахме заповѣдь за настжпване, но такава заповѣдь не послѣдва. Вижда се, че опълчението е очаквало пристигването на генералъ Гурко. Между това слънцето отдавна се бѣ навело къмъ западъ.

— Значи и днешния день прѣкарахме, като вчерашния, казваха офицеритѣ и опълченцитѣ

Най-послѣ, както и вчера, послѣдва заповѣдь отряда да отстжпи.

— Чудно нѣщо! Защо бѣше това ходение назадъ напрѣдъ? се питаха офицери и опълчевци. Ако трѣбваше днесь да бѫдемъ тукъ на позиция отстояща на 10—12 версти отъ Стара-Загора, нетрѣбваше снощи да отстѫпваме. Ако пъкъ трѣбваше днесь да отстѫпимъ, — нетрѣбваше днесь же да дохождаме тукъ, да исхарчимъ нѣколко грѣшни гранати и пакъ да отстѫпимъ и да покажемъ на противника нашата слабость.

И наистина, за нашия отрядъ бѣше твърдѣ мѫчно да си пробие пѫть и да се съедини съ Гурко, тъй като ний имахме противникъ несравнително по-многочисленъ.

Нѣкои отъ офицеритѣ обясняваха нашето повторно идвание на позицията съ надѣжда, че може би генералъ Гурко да бѣ прѣвзелъ Нова-Загора и тръгналъ за Стара-Загора, въ какъвто случай опълчението щѣше съвмѣстно да дѣйствува противъ отряда на Реуфъ-паша — т. е. противъ тоя отрядъ, съ който два деня се гледахме отъ далеко.

Нашето днесь отстѫпвание бѣ станало подъ прикритието на 3-я дружина. Когато отряда бѣше миналъ отъ боевий и резервенъ въ походенъ порядъкъ, изозадъ се раздадоха нѣколко залпа, съпровождани отъ участенъ огънь отъ стрѣлковата верига. Още когато отряда започна да отстѫпва, у противника се забѣлѣзваше силно движение на кавалерия — черкези, която кавалерия сега се бѣ хвърлила върху 3-я дружина, на ариергардната рота. Но командира на ротата, храбрия капитанъ Феодоровъ, посрѣщна черкезитѣ както трѣбваше: тѣ оставиха на мѣстото много убити и ранени и отстѫпиха въ пъленъ безпорядъкъ. Отъ наша страна имаше 6 человѣка ранени, двама отъ които легко, така щото останаха въ строя, и единъ убитъ. Убития бѣше опълченеца Димитръ Малиновъ. Малиновъ бѣше първия отъ опълчението, който геройски пролѣ кръвьта си за свободата на отечеството си. Между раненитѣ бѣше барабанщика отъ 2-а рота Каленчукъ.

Вѣчна ти память, народний поборниче, казаха опълченцитѣ и се кръстеха, като се научиха за смъртьта на Малинова.

Говореше се, че билъ убитъ и единъ офицеръ отъ драгунския полкъ, но това обстоятелство азъ не можихъ да провѣря.

Понесоха раненитѣ и убития опълченецъ. Раненитѣ бѣха блѣдни, но отъ съзнание, че бѣха си испълнили честно дълга къмъ отечеството, бѣха весели и засмѣни, при всичко, че испитваха страшни болки.

Дружинния командиръ ми заповѣда да ида напрѣдъ въ града и да помѣстя раненитѣ въ болницата, а за убития да приготвя всичко за погребението му, което щѣше да стане на слѣдующия день съ всичкитѣ войнски почести. Но на горкия Малиновъ не му било сѫдено, да му се отдадатъ заслуженитѣ войнски почести!

Бѣше започнало да се мръква, когато пристигнахъ въ града, въ който владѣеше мъртва тишина. Улицитѣ почти пусти. Малцината хора, които срѣщахъ, бѣха изплашени.

Близо до черквата ме срѣщна младия попъ Н., съ когото се бѣхъ запозналъ въ миналитѣ дни.

— Както се вижда, лоша е работата! ме запита попа и ме гледаше въ очитѣ испитующе.

— Турскитѣ войски сѫ вече близо, продължи той, а черкезитѣ и башибозуцитѣ сѫ вече въ чертата на града. Въ подтвърждение на това служатъ запаленитѣ села. При тия думи попа показа съ рѫката си къмъ юго-истокъ.

Наистина, азъ чакъ тогава забѣлѣзахъ облаци, димъ и пламъци въ указаното отъ попа направление, и то не по-далеко отъ 5—6 версти отъ града, а съ настѫпването на нощьта, заревото отъ подпаленитѣ села освѣтляваше цѣлото пространство съ една зловѣща свѣтлина. Тъзи печална картина даваше мраченъ изгледъ на града и околностьта му и вселяваше въ душата на българското въ града население страхъ и ужасъ.

— Кажете ми право, за Бога, какво да прави населението? да бѣга ли, до гдѣто има още врѣме? умоляюще пакъ ме запита попа.

При други обстоятелства, азъ не бихъ се замислилъ и щѣхъ да отговора: „Да, бѣгайте“! Но сега казахъ противното и то ето защо:

Когато нашия отрядъ бѣше започналъ да отстѫпва отъ джуранлийската позиция, отъ Гурковия отрядъ бѣха пристигнали двама казаци, които, съ рискъ на живота си, едвамъ можали да минатъ почти прѣдъ носътъ на черкезитѣ и башибозуцитѣ. Тѣзи казаци биле пратени отъ Гурко да съобщатъ на херцога Н. Максимилияновича, че Нова-Загора била прѣвзета и че сутрѣ, на 19 Юлий, той щѣлъ да пристигне съ отряда си въ Стара-Загора. Разбира се, това извѣстие бѣ посрѣщнато съ радость отъ всички ни.

— Слава Богу, съ облегчена въздишка, си казваха офицери и войници. Сега Сюйлеманъ-пашовата армия не ни е вече страшна. Ний всички вѣрвахме въ успѣшния исходъ на прѣдстоящия бой.

— Кажете на гражданетѣ, да се не боятъ. Сутрѣ пристигва генералъ Гурко съ отряда си, който е прѣвзелъ вече Нова-Загора, ми заповѣда дружинния командиръ, когато ме испрати да ида напрѣдъ въ града.

За туй, повтарямъ, азъ утѣшихъ попа и всички, които дохождаха при мене съ сѫщия въпросъ, че нѣма опасность и ги съвѣтвахъ да не напущатъ жилищата си. Мнозина отъ тѣхъ повѣрваха, но други клатяха глава и мълчишката си отиваха по домоветѣ, съ цѣль сѫщо мълчишката да напуснатъ града, както, и дѣйствително, мнозина направиха. Та можаха ли да бѫдатъ спокойни, когато ей тамъ, не далеко отъ града, черкезитѣ и башибозуцитѣ паляха и убиваха! . . .

Раненитѣ войници бѣха помѣстени въ болницата, а героя Малиновъ, отрупанъ съ вѣнци отъ живи цвѣтя, — въ черквата. Мнозина граждани и гражданки отъ ближнитѣ до черквата кѫщя бѣха дошли съ китки и восачени свѣщи да отдадатъ приличната почесть на падналия за отечеството си Малиновъ и да се помолятъ Богу за упокоение на душата му.

Когато направихъ всичкитѣ распореждания за погребението на покойника на слѣдующия день, азъ се върнахъ при дружината. Вечерьта на 18 срѣщу 19 Юлий отряда бѣше расположенъ въ слѣдующия редъ: 2-а и 5-а дружини въ града, а въ 3 версти къмъ истокъ, при с. Айданлии, 1-а и 3-я дружини, взводъ отъ 10-а донска батарея, драгунския, казански и астраханския кавалерийски полкове.

Нощьта бѣше тиха и ясна. Офицеритѣ отъ 3-я дружина, събрани на едно мѣсто, гледаха на печалнитѣ картини. Гледаха, какъ огненнитѣ пламъци унищожаваха плода отъ трудоветѣ на цѣли поколѣния — българскитѣ села. При това, отъ ясната нощь и пламъцитѣ се виждаха не само нашитѣ разѣзди, но и турцитѣ, когато сновяха около запаленитѣ села.

Опълченцитѣ и офицеритѣ бѣха обхванати отъ чувство на негодувание и отмъщение за извършенитѣ отъ турцитѣ звѣрства.

— Това не сж хора, а „изверги рода человѣческаго“, казваха офицеритѣ. Такива люди-звѣрове трѣбва безпощадно да се наказватъ и истребватъ.

Но сеги българитѣ — опълченци и руситѣ въ безсилна злоба и негодувание само скърцаха съ зжби и се заканваха жестоко да отмъсятъ на кръвопийцитѣ.

Наближаваше срѣдъ нощь, но на бивуака никой още не мислеше за сънь. Офицери и опълченци, налягали или събрани на купчини, тихо си приказваха, прѣимущественно за злобата на деня: за турскитѣ звѣрства и прѣдстоящия на слѣдующия день бой, въ който никой не се съмнѣваше. И всички съ тревога се питаха: да ли ще пристигне на врѣме генералъ Гурко съ отряда си.

VII.

19-и Юлий. — Не бѣше се още съвсѣмъ зазорило и свѣтлината отъ горящитѣ околни села още се бореше съ настжпающата дневна свѣтлина, когато почти всичкитѣ опълченци се вдигаха отъ сънь.

— Трѣбва да се приготвимъ за кървавото хоро, което днесь ще играемъ, казваха опълченцитѣ. Трѣбва пушкитѣ си да прѣгледаме, патрони да наредимъ, па и Богу да се помолимъ.

И опълченцитѣ, като мрави, се разшавахъ по бивуака; но и този пжть, както и снощи, не се позволи да се палятъ огньове. Още малко и утренното слънце освѣти съ своитѣ огненни лжчи, испърво върховетѣ на Срѣдня-Гора, а подиръ и цѣлото пространство. Листата на дърветата и трѣвитѣ треперливо заблѣщукаха . . . Прѣсния въздухъ бѣ пропитанъ съароматъ отъ полскитѣ и растящитѣ въ околнитѣ градини цвѣтя. Легко се дишаше. Водата, която протичаше край бивуака, тихо лакатушаше. Веселитѣ птички зачуруликаха наоколо. Чудно и прѣкрасно утро! Опълченцитѣ бѣха доволни отъ перспективата, за встжпването въ бой. Всичко окржжающе бѣ весело и засмѣно, само зловѣщитѣ пламъци и издигающитѣ се нагорѣ къмъ небето облаци димъ, отъ горящитѣ, ей тамъ къмъ юго-истокъ, села и орляци гарги, които, съ зловѣщо грачение, се вияха надъ Чадъръ-могила, нарушаваха общата гармония. Само тѣ, посрѣдъ веселата и прѣкрасна природа, ни напомняха, че недалеко отъ насъ върлува Сюлейманъ-паша съ своята разбой-

ническа армия, съ която неизбѣжно днесь, а най-късно утрѣ, прѣдстоеше да се счепкаме, както казватъ русситѣ: „не на жизнь а на смерть“, че тамъ пространството се оглушава отъ писъцитѣ на женитѣ и дѣцата, отъ охканията и прѣдсмъртнитѣ стенания на раненитѣ и, най-насетнѣ, че тамъ се търкаляха хиляди человѣчески трупове, оставени за кървавитѣ пиршества на хищнитѣ звѣрове. . . . Но това напомнюванie не намаляваше ентусиазма у опълченцитѣ по-скоро да се срѣщнатъ съ противника, а напротивъ, то го удвояваше. Това се видѣше не само отъ думитѣ имъ, но и отъ изражението на очитѣ имъ.

По цѣлата позиция бѣше мирно и тихо. Нито едно движение, нито единъ звукъ, който да свидѣтелствува за присѫтствието на противника. Само къмъ 7 часа сутриньта се зачуха татъкъ далеко, отъ къмъ Нова-Загора топовни гърмежи; прѣдполагаше се, генералъ Гурко да бѣ нападналъ Реуфъ-паша при Джуранлии. По-сетнѣ забѣлѣзахме да се движатъ масса неприятелски пѣхотни части къмъ западъ. Това движение ставаше по направление къмъ Чирпанския пѫть и, до колкото позволяваше мѣстностьта да се види, виждаше се, че передвиженията на тия войскови части не се отличаваха съ добъръ редъ.

Въ 8 часа се получи заповѣдь да се вдигнатъ дружинитѣ отъ бивуака. 3-я дружина получи заповѣдь да се въскачи на сѣверния склонъ на възвишенностьта — на истокъ отъ Стара-Загора — Чадъръ-могила, а 1-а дружина се въскачи на източната часть на сѫщата възвишенность.

Щомъ дружината се спрѣ на опрѣделеното мѣсто, азъ се отдѣлихъ отъ офицеритѣ и се расположихъ подъ едно увѣхнало бадемово дърво, за да направя нѣкои и други бѣлѣжки за вчерашния день. Офицеритѣ се бѣха събрали въ крѫжокъ за да довършатъ прѣкѫснатата утренна похапка, а опълченцитѣ си догризваха сухаря. . . .

Слѣдъ малко се чу дружния хоръ на пѣснопойцитѣ офицери. Подиръ тѣхъ запѣха и опълченцитѣ своитѣ войнишки юнашки пѣсни.

Азъ напустнахъ своитѣ бѣлѣжки и се присъединихъ къмъ офицеритѣ.

Въ пѣснитѣ, както на офицеритѣ, така и на опълченцитѣ, които ту плавно-жаловито, ту прѣкѫснато гръмовито, се разнасяха по цѣлата позиция, се исказваше всичко: юначество, негодувание и угроза противъ неприятеля и, най-сетнѣ, прощавание

съ мечти, съ надѣжди и, въобще, съ всички и всичко мило на тоя свѣтъ. . . .

— Бамъ! Бамъ! се раздадоха испърво два топовни гърмежа.

Ний всички скокнахме и се разшавахме.

— „Первое! Второе!“ скомандува единъ отъ офицеритѣ, въ отговоръ на топовнитѣ гърмежи.

Това бѣше около 10 часа утриньта. Дружината бѣше расположена на сѣверния склонъ на възвишенностьта и за туй не се виждаше, какво става татъкъ на югъ — на полето. За да се види, трѣбваше человѣкъ да се въскачи на самия върхъ на възвишенностьта, отстояща на около 150 крачки.

Съ позволението на дружинния командиръ, ние — нѣколко офицери, това и направихме.

Отъ тукъ цѣлото пространство на югъ и юго-истокъ се виждаше добрѣ. Съ бинокла твърдѣ ясно се виждаше и расположението на противника. Право къмъ югъ, па разстояние около 3—4 версти, въ дѣсно отъ одринското шосе, има една голѣма могила, нарѣчена „Берекетска“. На тъзи, именно, могила бѣше расположена турската батарея, надъ която се извиваха търкала димъ и отъ кѫдѣто се раздаваха топовнитѣ гърмежи. Отъ могилата на напрѣдъ се движеше неприятелската верига съ резервитѣ си. Слѣдъ нея, по-близо до могилата, вече се движеше голѣма масса пѣхота, часть отъ която се бѣше вече построила въ боевий порядъкъ, а другата продължаваше да върви по шосето. Къмъ лѣвия неприятелски флангъ се видеше голѣма масса черкези и регулярна кавалерия. Скоро тия неприятелски войски се спрѣха и се обърнаха съ лице къмъ сѣверъ. Съ това се обнаружи значителностьта на неприятелскитѣ сили.

Нашия незначителенъ отрядъ, състоящъ отъ четири дружини отъ българското опълчение и три кавалерийски полка, бѣше расположенъ така: 1-а дружина — на възвишенностьта — на крайния лѣвий флангъ; 3-я дружина въ центра на сѫщата възвищенность — Чадъръ-могила, 5-а дружина на южната страна на Стара-Загора, — тамъ, гдѣто бѣше бивуака на опълчението и, най-послѣ, 2-а дружина въ дѣсно отъ 5-а дружина, като обхващаше града отъ къмъ западъ, Двата кавалерийски полка се намираха на лѣвия ни флангъ, а казашкия полкъ — между града и Чадъръ-могила. Двѣтѣ орѫдия отъ конната 4-фунтова батарея бѣха расположени на възвишенностьта на

лѣвия флангъ — задъ 1-а дружина и, най-послѣ, планинската батарея — въ центра на позицията, задъ 5-а дружина.

Съ тѣзи сили — приблизително 4500 души, ний трѣбваше да се боримъ съ най-добрата, закалената въ боевеТѣ съ черногорцитѣ, Сюлейманъ-пашова армия, която, въ добавъкъ, ни прѣвъсхождаше съ численностьта си въ нѣколко пѫти. Но опълченцитѣ не искаха и да знаятъ за численностьта на противника.

Тѣ жаждаха, часъ по скоро, да се срѣщнатъ съ вѣковния си мѫчитель и да отмъстятъ за теглилата на своитѣ прадѣди, за своитѣ и за жертвитѣ, които сега се търкаляха въ района на неприятелското расположение. Между това, ний отъ минута на минута очаквахме пристигването на генерала Гурко, който билъ нощувалъ съ цѣлия си отрядъ при с. Кара-Бунаръ, по пѫтя между Стара-Загора и Нова-Загора.

Да се удържи града и исхода на дервентската тѣснина, бѣше твърдѣ важно и необходимо. Желанието да се запази тая тѣснина и да се не оставя въ жертва на безжалостния противникъ беззащитния градъ, както и надѣждата за далечна помощь отъ генерала Гурко, накара началството да вземе рѣшение, отряда да се отбранява прѣдъ града.

Както се вижда по-горѣ отъ расположението на отряда, всичкитѣ 4 дружини се расположиха за бой въ една линия, която ни прѣдстоеше да защищаваме. Тая позиция бѣше несъразмѣрно голѣма съ силитѣ — $3^1/_2$—4 версти, съ които ний располагахме и не прѣдставляваше, колко годѣ удобства, нито за артиллерийски, нито за стрѣлковъ бой. — По самата южна окрайна на града се протакаше пѫтя, около който непосрѣдственно се започваха чести сѣнчести дървета, търнаци, лозя, мисирени посѣви, турскитѣ и еврейски гробища. Всичко това обхващаше града отъ южната, западната и источната страни съ широка зелена ивица. По-нататъкъ, къмъ югъ, се простира отъ истокъ къмъ западъ, съвсѣмъ равна мѣстность.

Самия градъ, който се намира задъ позицията, расположенъ по ширината на склона, по който се разхвърлени групи неголѣми кѫщя, раздѣлени съ лабиринтъ отъ криви улици, по които движението на войскитѣ бѣше твърдѣ затруднително отъ масса кола, добитъкъ и народъ, не прѣдставляваше отъ себе си удобенъ пунктъ за отбрана.

Тѣснината, по която върви пѫтя за Казанлъкъ, се намира, както бѣ вече казано, въ една и половина верста отъ града.

По такъвъ начинъ на 4 непълни дружини отъ опълчението падна жребието да отбраняватъ позицията, която имаше повече отъ 3 версти дължина — отъ чирпанското шоссе, отъ западъ покрай града до възвишенностьта, която се намира на една верста къмъ истокъ отъ исхода на дервентското дефиле.

Особенно важно стратегическо значение имаше лѣвия флангъ на цѣлата позиция, като ключъ на тѣснината, тъй като, ако би той да бѣше се заелъ отъ противника, на опълчението се отрѣзваше пѫтя за отстѫпление, а тъй сѫщо възможностьта да получи подкрѣпление.

Тоя флангъ на опозицията се зае отъ първа дружина, на подполковникъ Кесякова, и 3-я знаменна дружина, на подполковникъ Калитина, съ двѣ орѫдия отъ 10-й донски полкъ — всичко двѣ дружини и двѣ орѫдия. Лѣвия флангъ командуваше полковникъ Графъ Толстой, командиръ на 3-я бригада.

За отбраната на града и дѣсния флангъ на позицията бѣше назначенъ полковникъ Депрерадовичъ, който имаше въ свое распореждание 2-а дружина на подполковникъ Куртянова, 5-а дружина на подполковникъ Нищенко, 2-а планинска батарея на капитанъ Константинова и казанския драгунски полкъ на полковникъ Краснова — всичко двѣ дружини, 4 горски орѫдия и 4 ескадрона кавалерия.

Ний се завърнахме при дружината. Въ това врѣме единъ отъ ординарцитѣ на генералъ Столѣтова съобщи, отъ името на този послѣдния, на дружинния командиръ, за получванието отъ генералъ Гурко извѣстие, че той скоро щѣлъ да пристигне съ отряда си въ Стара-Загора, като се заповѣдваше да се държимъ на позицията до това пристигвание. Нѣма съмнѣние, че това извѣстие направи на всички ни добро впечатление.

Офицеритѣ и опълченцитѣ пакъ запѣха своитѣ войнственни пѣсни, пакъ се огласи пространството съ гръмовититѣ имъ гласове.

— „Бой, бой, юнаци винаги, доръ турчина се побѣди“, цѣпяха въздуха опълченцитѣ, „Бой за побѣда и свобода, послѣ почивка у дома“ . . .

Но въ това врѣме, татъкъ на югъ отъ града се зачуха пушечни гърмежи, които постепенно се усилваха и обхващаха цѣлата линия на расположението ни.

Слѣдъ първитѣ неприятелски топовни гърмежи нашата конна и планинска батареи се силяха да отговарятъ на мно-

гочисленната турска далнобойна артиллерия. Но съмнително бѣше да ли нанасяха на противника нѣкаква врѣда, тъй като разстоянието до неприятелската артиллерия не бѣше по малко отъ онова — при с. Джуранлии на 17-й и 18 й того. За туй, нашата слаба и незначителна артиллерия, безъ всѣкакво съмнѣние, направи голѣма услуга на нашия слабъ по численностьта си отрядъ, когато неприятелскитѣ колони се приближиха до нашата позиция и се хвърлиха, като бѣсни, върху ни. Противника отъ самото начало направи голѣмо усилие на нашия дѣсенъ флангъ. Малко по-сетнѣ, като отведе своята кавалерия назадъ, слѣдъ една ожесточена канонада, той прѣмина въ настѫпление.

Щомъ неприятелската верига се приближи до нашата, на дѣсния ни флангъ, тя бѣ посрѣщната съ честь вѣренъ пушеченъ огънь. До това врѣме 3-я дружина стоеше на сѫщото мѣсто, на което се бѣше спрѣла, а слѣдъ като се откри стрѣлбата на дѣсния фландъ, получи се заповѣдь отъ генералъ Столѣтова (който заедно съ началника на отряда Негово Височество Николай Максимилияновича се намираше на възвишенностьта задъ 1-а дружина) 3-я дружина да се прѣмѣсти по къмъ западъ на самата сѣдловина, при Чадъръ-могила, при голѣмитѣ купни снопе и да испрати въ първа линия двѣ роти право къмъ югъ, които да разсипятъ верига.

— „Въ ружье“! се раздаде командата на дружинния командиръ.

Когато опълченцитѣ си раззеха пушкитѣ и си заеха мѣстата, дружинния командиръ сне шапката си и се прѣкръсти. Всичкитѣ опълченци и офицери послѣдваха примѣра на своя началникъ, като шепняха молитвата . . . .

— На дѣсно! Пушки на рамо! Ходомъ, маршъ! се допълни командата и дружината пъргаво закрачи, като увеличваше и участяваше неволно крачката.

Но едвамъ изминахме стотина крачки, когато татъкъ къмъ югъ се зачуха пушечни гърмежи, куршумитѣ на които засвириха и забръмчаха надъ ушитѣ ни. Дружинния командиръ даде команда: по 2-а рота дружината да се построи въ двѣ линии. *) Първитѣ двѣ роти излѣзоха въ първата линия и испратиха напрѣдъ стрѣлкова верига, 4-а рота се спрѣ, а 3-я рота продължи да върви почти по гребена на възвишенносьта

*) Вижъ планътъ въ края на книгата.

къмъ опрѣдѣленото мѣсто — купнитѣ, вече подъ неприятелскитѣ гърмежи.

— Сбогомъ, юнаци, извика подполковникъ Калитинъ на 1-а рота.

Въ сѫщото това врѣме, на лѣвия флангъ на 3-я дружина бѣше разположена 1-а дружина въ боенъ редъ така: на дѣсния флангъ 2-а рота на капитанъ Кулаковски, задъ нея — въ резервъ, бѣше 1-а рота на капитанъ Илишева. Задъ лѣвия флангъ на сѫщата дружина прѣдъ шосето се разположиха 2-тѣ орѫдия отъ №№ 10 донска батарея, подъ прикритието на 4-та рота, командувана отъ щабсъ-капитанъ Колесински.

Ротитѣ отъ 1-а линия отъ 3-я дружина едвамъ успѣха да разсипятъ веригата, когато бѣха посрѣщнати отъ противника съ честа пушечна стрѣлба. Слѣдъ нѣколко врѣме видѣхме, че стареца Караискаки, съ облѣно въ кръвь лице, идеше отъ къмъ веригата и мърмореше нѣщо по гръцки. Караискаки се числеше въ 3-я рота, но когато първитѣ двѣ роти отиваха въ първа линия, той се бѣ присъединилъ къмъ 2-а рота.

— Кѫдѣ ходи, Караискаки, каква е тъзи кръвъ? го попита ротния командиръ, щабсъ-капитанъ Поповъ.

— Цортъ! Цортъ! Турка удрий глава, указа той на ранената си, по-горѣ отъ лѣвата вѣжда, глава. И тукъ Караискаки изсипа хиляди проклѣтия върху турцитѣ.

— Вързий, вързий, глигора! глава вързий, завика той на рот. фелдшеръ, който се бѣше разположилъ задъ купата за подаванне па първа медицинска помощь на раненитѣ (д-ръ Вязанковъ съ дружинния фелдшеръ се бѣше разположилъ задъ възвишенностьта). Фелдшера набързо прѣвърза ранената глава на Караискаки и му каза да иде па прѣвързочния пунктъ.

— Сто прави тамъ? попита Караискаки фелдшера, като го изгледа въ недоумѣние, слѣдъ това Караискаки си нарами пушката и се опѫти пакъ за веригата, но ротния командиръ го задържа, като му каза да си почине малко, а подиръ съ своята рота ще иде въ бой. Между това стрѣлбата по цѣлата линия все повече и повече се усилваше. Започнаха да пристигатъ легко раненитѣ, а тежко раненитѣ се донасяха отъ санитарнитѣ, тъй щото, сравнително въ кѫсо врѣме, задъ купата се събраха повече отъ десетина ранени. Въ това врѣме дойде неустрашимия д-ръ Вязанковъ и като си засука рѫкавитѣ, залови се съ енергия за работа, която все повече и повече

се увеличаваше. Ранени започнаха да пристигатъ по нѣколко човѣка изведнъжъ. Двама санитари донесоха на ржцѣ ранения въ крака подпоручикъ Божински. Той бѣше блѣденъ, но запазилъ пълно спокойствие.

Опълченецъ Караискаки.

— Молодцы опълченцы! Биятъ се юнашки, каза той съ високъ гласъ, за да бжде чугъ отъ всички.

По едно врѣме видѣхъ, че идатъ отъ къмъ веригата двама опълченци съ пушкитѣ си.

— Ранени ли сте? ги запитахъ азъ, като видѣхъ че вървяха бърже, не като ранени.

- Не, ваше благородие, не сме ранени, но не можемъ да стрѣляме, пушкитѣ ни се развалиха.

Азъ взехъ пушкитѣ, прѣгледахъ ги и, дѣйствително, тѣ се оказаха развалени. Едната не можеше да се отваря, а на другата — иглата се бѣ счупила.

— Скоро да се върните при другаритѣ си, имъ казахъ азъ и да вземете пушки отъ раненитѣ или отъ турцитѣ.

Опълченцитѣ бѣгомъ се пустнаха обратно въ веригата.

Ний съ щабсъ-капитанъ Попова се отдѣлихме отъ купата и излѣзохме на страна отъ нея, за да видимъ какво става татъкъ напрѣдъ.

— Ваше благородие, елате тукъ, се обърнаха нѣколко опълченци къмъ насъ. Тамъ турцитѣ можатъ да ви ранятъ, а подиръ кой ще ни води въ бой?

Наистина, при всичко, че въ това врѣме турцитѣ бѣха намалили стрѣлбата по нашия участъкъ, но куршумитѣ току свиряха надъ главитѣ ни и падаха около насъ.

— Това е затишие прѣдъ буря, каза Поповъ, като посочи на приближавшитѣ се въ това врѣме турски колони.

И бурята, дѣйствително, настана: стрѣлбата въ веригата се участи, пакъ засвириха, забръмчаха и западаха наоколо ни куршуми и ранени пакъ започнаха да пристигатъ на групи на групи.

На прѣвързочния пунктъ — задъ купитѣ, бѣха се събрали повече отъ 30 человѣка ранени, които чакаха редътъ си. Д-ръ Вязанковъ съ засукани ракави енергично работеше: на едного раната прѣвързваше, на другиго куршума вадеше, на трети — пръста, или увиснолата само на кожата ржка отрѣзваше и т. н. т.

Повечето отъ легко раненитѣ, щомъ биваха прѣвързани, се връщаха въ ротитѣ си.

— Три червени зелки свалихъ, се обажда единъ отъ легко раненитѣ, а искамъ да ги докарамъ до половинъ дузина.

-- А азъ не се задоволявамъ съ толкова, се обаждаше другъ. Азъ искамъ да сваля не по-малко отъ колкото рани има Симеонъ Маневъ.

— Е, че тогава за насъ нѣма да останатъ — и ний да си окървавимъ щика, се обажда единъ опълченецъ отъ 3-я рота.

Наистина, ранитѣ които покриваха тѣлото на опълченеца С. Маневъ, не можаха да се изброятъ. Лицето, а най-вече шията му, положително приличаха на татуирани. Шията му наоколо бѣ покрита съ бѣлѣзи — слѣди отъ рани, вслѣдствие на което главата му бѣ наклонена на една страна.

Още въ Сърбия ми расказваха очевидци, че когато Маневъ билъ клапъ и не докланъ отъ черкезитѣ, лицето и шията му приличали на кълцено месо. Маневъ е билъ раненъ и сѣченъ, струва ми се, при Бабина-Глава, въ сърбско-турската война.

Виждамъ единъ опълченецъ, който почти бѣгомъ идеше отъ първата линия съ пушка въ дѣсната ржка, а лѣвата окървавена.

— Ваше блогородие, се обърна той къмъ доктора, едно турско пуле (куршумъ) ме клъвна по пръста и сега немога да държа пушката. Моля ви се рѣзнете ей това парченце и ми прѣвържете пръста. Азъ искамъ по-скоро да се върна въ дружината си.

— Проклѣти турци! увиратъ се като слѣпи. Ний ги срѣщнахме съ залпове, а тѣ вървятъ напрѣдъ, не щатъ и да знаятъ, се обажда единъ отъ раненитѣ. Ама добрѣ ги нагостихме! Цѣлата позиция е посѣяна съ убити и ранени, свърши той.

— Ехъ да имахме кримки (тъй наричаха опълченцитѣ кринковскитѣ пушки)! Тѣзи — шаспо, нищо не струватъ, казва трети раненъ. Щомъ стрѣляемъ 5—6 пжти, спиратъ да работятъ.

— Николай Николаевичъ! извика подполковникъ Калитинъ на ротния командиръ, водете ротата напрѣдъ.

Подполковникъ Калитинъ бѣше блѣденъ, но на видъ спокоенъ. Очитѣ му свѣтяха, като вългенъ. Той сѣдеше на коня си съ издигната глава.

— Павелъ Петровичъ! Добрѣ ще направишъ да слѣзешъ отъ коня, каза щабсъ-капитанъ Поповъ на дружинния командиръ, турцитѣ сж близо . . .

Дружинния командиръ се усмихна, махна съ ржка и отиде напрѣдъ . . . Въ това врѣме когато щабсъ-капитанъ Поповъ поведе ротата напрѣдъ, топовната и пушечна стрѣлба по цѣлата позиция бѣше достигнала най-голѣмия си прѣдѣлъ. Особенно, стрѣлбата бѣше страшна прѣдъ града. Турскитѣ батареи испращаха своитѣ гранати, прѣимуществено въ града и върху планинската батарея, разположена въ центра на позицията. Порѣдко стрѣляха върху 4-фунтовата батарея, която бѣше расположена на лѣвия ни флангъ.

Върху нашия участъкъ, т. е. върху 3-я дружина турскитѣ орждия не стрѣляха, тъй като отпрѣдѣ ни имаше, както е казано по-горѣ, градини съ високи клончести дървета, които ни скриваха отъ погледа на турскитѣ артиллеристи; но отъ това положението на 3-я дружина никакъ не бѣше по-сносно, отъ колкото на другитѣ дружини.

3-я знаменна рота, на чело съ ротния си командиръ, стройно и бодро настжпваше напрѣдъ. Опълченцитѣ бѣха въ възбудено състояние. Очитѣ имъ свѣтяха и въ тѣхъ се четеше съзнанието на своя дългъ, рѣшителность и отвага. Ротата настжпваше по съвършенно открита мѣстность, на която нѣмаше нито едно дръвце. Само на напрѣдъ, въ растояние на около 300—350 крачки, стърчаха нѣколко отдѣлни бадемови дървета, за туй пъкъ цѣлото пространство бѣ покрито съ кръстци отъ поженатитѣ нивя. А отъ юго-източната часть на града до с. Айданлии цѣлата мѣстность бѣ покрита съ раскошни фруктови градини и орѣшакъ. Тукъ между тѣзи дървета се виждаха турски пѣхотни колони, а прѣдъ тѣхъ залегнала между кръстцитѣ гжста неприятелска верига.

Нашата дружина заемаше по фронта едно пространство не по-малко отъ 200—250 крачки. На този участъкъ ротитѣ отъ първата линия бѣха разсипали верига и залегнали не далеко отъ турскитѣ стрѣлци. Тѣзи послѣднитѣ буквално ни обсипваха съ куршуми. Слѣдъ това, не бе чудно, че щомъ 3-я рота излѣзе изъ задъ купитѣ, започнаха да падатъ ранени и убити. Съ приближение на ротитѣ отъ втората линия, ония отъ първата усилиха стрѣлковата верига и оттѣсниха неприятелската верига.

— „Стой! Ложисъ“! скомандува ротния командиръ. Да си поотпочинемъ, юнаци, а подиръ съ Божията помощь въ щики!

Тази почивка ми се показа цѣла вѣчность. Наистина, да стоишъ правъ като стълбъ и да служишъ като цѣль на турскитѣ стрѣлци не бѣше съвсѣмъ приятно, още повече, че куршумитѣ като градъ, падаха около ни.

Въ това врѣме отъ къмъ веригата опълченцитѣ Стоянъ Петровъ, родомъ отъ Орхание, и Иванъ х. Вълчановъ, отъ гр. Тулча, носяха ранения щабсъ-капитанъ Усовъ. Отъ голѣмото вълнение и изгубената кръвь, той бѣше, както се казва, блѣденъ като платно и при всичко това, той се силеше да ни се усмихне.

„Молодци“ продума Усовъ, като указа съ погледа си на опълченцитѣ, и тази дума „молодцы“ му бѣше послѣднята. Горкия; той не бѣ щастливъ живъ да го изнесатъ отъ мѣстото, гдѣто на всѣка крачка царуваше смъртьта: едновремѣнно два неприятелски куршума, безъ да повредятъ носившитѣ го, турила край на живота на щабсъ-капитанъ Усова.

Петровъ и Вълчановъ се върнаха въ ротата и тъкмо въ момента, когато послѣдния казвалъ на Стаменова, замѣстника на убития взводенъ командиръ Ив. Милюгинъ, че турския куршумъ покосилъ живота на храбрия имъ началникъ — капитанъ Усова, Вълчановъ пада пронизанъ съ два куршума.

— Стаменовъ, въ кемеря ми има 200 лири, вземи паритѣ и ги прѣдай на братята ми, *) казалъ Вълчановъ на Стаменова. Кажи имъ още, че азъ си испълнихъ дълга къмъ отечеството; нека и тѣ направятъ сѫщото. . . . Стаменовъ не дочакалъ свършека на рѣчьта на умиращия Вълчановъ, защото ротата продължила настѫплението.

Не далеко отъ мѣстото, отъ гдѣто понесоха ранения Усовъ, въ една незначителна трапчинка съгледахъ една човѣческа фигура.

Трѣбва да е нѣкой раненъ, си помислихъ азъ и бърже отидохъ къмъ трапчинката. Въ нея се оказа фелдфебеля отъ 2-а рота Радушевъ.

— Когато ротния ти командиръ не си пожали живота, му извикахъ азъ, ти, плашливецо, като мишка се криешъ изъ дупкитѣ. Маршъ, при ротата си! му изкрѣскахъ азъ и Радушевъ сконфузенъ стана и тръгна напрѣдъ.

Като се връщахъ при ротата, видѣхъ единъ санитаръ като водеше подъ рѫка единъ раненъ въ крака опълченецъ, който едвамъ пристѫпваше.

— Остави ме. Азъ самъ ще вървя, каза ранения на санитара. Върви помагай на по-тежко раненитѣ.

Слѣдъ малко, обаче, когато 3-я рота настѫпваше напрѣдъ, азъ видѣхъ сѫщия санитаръ прѣдъ ротата съ пушка въ рѫка.

— Върви да помагашъ на раненитѣ, казахъ азъ на носителя на червения кръстъ на рѫката си.

---

*) Иванъ Вълчановъ имаше още двама братя опълченци, Христо — въ 5-а дружина и Георги — въ 4-а дружина.

— Ваше благородие, дошли сме или да измремъ или да побѣдимъ проклѣтитѣ турци, ми отговори той. Раненитѣ ще потърпятъ; ако побѣдимъ, ще имъ помогнемъ, ако не — наедно съ тѣхъ ще умремъ, свърши санитара.

Между това, на срѣща ни идяха цѣла върволица ранени, при което, по-легко раненитѣ помагаха на по-тежко раненитѣ си другари. Но твърдѣ често и тѣзи послѣднитѣ моляха носившитѣ ги да ги оставятъ и сами да се спасяватъ.

— Оставете ме, азъ все едно ще умра, чухъ, когато викаше единъ тежко раненъ на носившитѣ го легко ранени опълченци; сами бързайте на прѣвързочния пунктъ.

— „Встать“! скомандува ротния командиръ, и опълченцитѣ, като единъ скокнаха и по командата пъргаво затичаха напрѣдъ. Но още слѣдъ първитѣ крачки, щабсъ-капитанъ Поповъ се прѣпъна и щѣше да падне. Той се улови за крака.

— Какво ви стана? го попитахъ азъ, да не ви раниха?

— Нищо, нищо, раненъ съмъ, но мога да вървя, ми отговори Поповъ и пакъ тръгна напрѣдъ, като накуцваше.

Азъ го посъвѣтвахъ да иде на прѣвързочния пунктъ, но той се отказа. Между това, турскитѣ стрѣлци получиха подкрѣпление и за туй убийственната стрѣлба още повече се усили. Като вървяхъ прѣдъ ротата, азъ запѣхъ любимата на опълченцитѣ пѣсень: „бой, бой юнаци“, и цѣлата рота, като единъ, я подхвана тъй дружно и гръмовито, щото пушечнитѣ и топовни гърмежи се заглушиха.

Азъ не мога да опиша чувството, което ме бѣше обхванало въ това врѣме, а слѣдователно и онова, което обхващаше и опълченцитѣ! Едно само ще кажа, че мене ми се струваше, че не вървяхъ, а хвърчахъ и че обладавахъ такава сила, щото скала да се испрѣчеше отпрѣдѣ ми, щѣхъ да я катурна.

Вървимъ полу на дѣсно. Ето, турцитѣ сѫ вече близо. . . .

— Ура! извика ротния командиръ, когато се приближихме до лѣвия флангъ на нашата стрѣлкова верига.

— Ура! гръмовито изреваха опълченцитѣ отъ 3-я рота, ура, подхванаха онѣзи отъ веригата и всички като хала налѣтяха къмъ турската верига, която бѣше по-многочисленна отъ нашата — заедно съ резервитѣ ѝ.

Когато викътъ „ура“ се разнесе далеко по бойното поле и утихна, зачуха се звукове отъ удряние желѣзо о желѣзо. — Щиковетѣ вече работяха. . . .

Битката при гр. Стара-Загора.

Хвърлянието на щики на 3-я рота, заедно съ веригата върху турцитѣ, смаяха послѣднитѣ. Вмѣсто да усилятъ огъня, тѣ почти че го прѣкратиха, а когато стигнахме при тѣхното расположение, едната часть отъ турцитѣ се хвърли да бѣга назадъ, а другитѣ засѣднали, заровени въ кръстцитѣ, стрѣляха въ упоръ срѣщу опълченцитѣ. Тукъ именно между кръстцитѣ и закипѣ щиковия бой.

Опълченцитѣ, като ранени левове се хвърляха върху своитѣ върли врагове. Тукъ единъ човърка съ щикътъ си между снопитѣ, отъ кѫдѣто избухна по-рано облакъ димъ, тамъ другъ гони спасающий се въ бѣгство турчинъ, по-нататъкъ — трети удря съ приклада. . . . Справедливостьта изисква да се отбѣлѣжи, че опълченцитѣ яростно нападаха върху онния турци, които бѣха съ пушки въ рѫцѣ, но раненитѣ не закачаха. Азъ самъ лично виждахъ и чувахъ, когато опълченцитѣ минаваха по край раненитѣ турци и имъ казваха.

— Не бойте се, българитѣ не убиватъ беззащитнитѣ и раненитѣ, както вий това правите.

По едно врѣме, гледамъ „малчика“ Ивановъ отъ 3-я рота, че се боричка съ единъ турчинъ. Работата бѣше тъй: Ивановъ забѣлѣзалъ единъ турчинъ между кръстцитѣ, който стрѣлялъ върху опълченцитѣ. Той се хвърлилъ съ щикъ върху турчина, но този послѣдния успѣлъ да му хване пушката, вслѣдствие на което произлѣзло сборичкване. Въ това врѣме другъ турчинъ се спуща върху Иванова, но за щастие на Иванова, въ тая критическа за него минута, му довтасва помощь и двамата турци, като снопи се повалиха мъртви.

— Ваше благородие, двоица турци пронизахъ съ щикътъ си, се обърна къмъ мене Ивановъ съ ентусиазмъ. Вижте ми щика . . . ей до тукъ го муш . . . . но горкия Ивановъ не успѣ да довърши думата си. Около мене се чу едно тѫпо удряние, Ивановъ изохка и падна на земята.

Всичкитѣ турци, които бѣха останали съ пушка въ рѫка до кръстцитѣ бѣха избити до единъ. Тѣ не искаха да се прѣдаватъ на гяуръ-комититѣ. Впрочемъ, трудно бѣше и да се възбуди у опълченцитѣ чувство на състрадание къмъ заклѣтитѣ имъ врагове — турцитѣ.

Всичкото пространство около кръстцитѣ бѣше покрито съ турски трупове. Но и отъ нашитѣ не малко паднаха.

Въ на врѣме щиковия бой, турцитѣ почти че бѣха съвсѣмъ прѣкратили стрѣлбата и то по причина, че отстжпившата въ безпорядъкъ неприятелска верига бѣше ни затулила отъ идящитѣ въ гжста верига съ подкрѣпление два табора турци. Но щомъ отстжпившата верига се присъедини къмъ оная на таборитѣ, тя залегна и откри върху насъ убийственъ огънь. Къмъ това врѣме дружината бѣше свършила работата си съ турцитѣ при кръстцитѣ и сжщо залегна и откри честа стрѣлба по турската верига и резервитѣ ѝ. Слѣдъ малко пристигна въ кариеръ дружинния адютантъ подпоручикъ Поликарповъ, който, ако и да бѣше раненъ въ челюстьта, като му бѣше раскъсана почти цѣлата долна джука, оставаше въ строя.

— Дружинния командиръ заповѣда да се държите на заетата позиция, каза подпоручикъ Поликарповъ на щабсъ-капитанъ Попова. Отстжпление нѣма; скоро пристига помощь. Генералъ Раухъ пристигна отъ гурковия отрядъ и прие командуването на отряда, вмѣсто Никол. Максимилияновича.

При това Поликарповъ се силеше да прѣдаде заповѣдьта, колкото е възможно по-отчетливо и ясно, тъй като скжсаната му джука и кръвьта, която течеше въ устата му, прѣчаха му да говори.

Но да видимъ какво ставаше на дѣсния флангъ на позицията. Както бѣ казано по-горѣ, противника, отъ самото начало на боя, направи голѣмо усилие да завладѣе града, но и тамъ неговитѣ опитвания дълго врѣме срѣщаха силно съпротивление. Въ врѣме на прѣстрѣлката между веригитѣ на противницитѣ, щабсъ-капитанъ Розановъ, командиръ на 3-я рота отъ 5-а дружина, забѣлѣзва силно движение на противника въ лѣво отъ расположението на казаната дружина, между веригата на която и оная отъ 3-я дружина се намираше пространство незаето отъ насъ, и доложва на дружинния си командиръ. За да прѣдупрѣди обхвата, подполковникъ Нищенко заповѣдва 4-а рота да се изведе напрѣдъ — въ веригата. Неприятелската батарея, която стоеше въ лѣво отъ шоссето, открива огънь по резерва, а турскитѣ стрѣлци отъ храсталака и лозята испращатъ своитѣ изстрѣли по лѣвата половина на нашата верига. 4-а рота, обаче, твърдѣ успѣшно дѣйствуваше съ вѣрнитѣ си изстрѣли противъ турцитѣ. Командира же на планинската батарея, капитанъ Константиновъ, като забѣлѣзва неприятелскитѣ части на растояние 1500 крачки, сполучливо

испраща по тѣхъ нѣколко гранати и ги накарва да очистятъ шоссето; подиръ това, съ едното орѫдие той стрѣля по сѫщото направление, до като очиства шоссето отъ турскитѣ войски, а съ другото стрѣля въ разни направления, гдѣто се забѣлѣзваха движения на неприятелскитѣ войски, настъпавши противъ нашата верига. Съ една рѣчь, горската батарея не испущаше удобния случай да не нагости добрѣ противника, щомъ забѣлѣзваше неговото движение. По такъвъ начинъ, благодарение на енергичното и сполучливо дѣйствие на нашата горска батарея и онова на дружинитѣ на дѣсния ни флангъ, неприятеля нѣколко пѫтя бѣше принуденъ да отстѫпи съ голѣми загуби. Но ето настава едно затишие и защитницитѣ на дѣсния флангъ на гр. Стара-Загора, уморени отъ непрѣкѫснатия бой, вздъхватъ на минута свободно. Не се изминава много врѣме, обаче, когато прѣдъ града се показва гѫста неприятелска верига, но дружинитѣ и вѣрни залпове на опълченцитѣ и батареята пакъ накарватъ противника да отстѫпи и да се скрий въ лозята и градинитѣ. Но ето излиза на шоссето турската батарея и открива силенъ огънь по двѣтѣ планински орѫдия и върху послѣднитѣ остатъци на веригата. Въ сѫщото това врѣме пакъ се появява гѫста неприятелска верига, а сгѫстенитѣ колони тръгватъ въ обходъ на лѣвия флангъ на дружината. Както се виждаше, настаналъ бѣше края на съпротивлението, но въ това врѣме далеко въ лѣво, отъ къмъ 3-я дружина, защитницитѣ на дѣсния флангъ зачуватъ дружно и гръмовито „ура“ и чести пушечни залпове. Турската колона се обръща назадъ — отстѫпва, а веригата почти млъква. Тогава ротитѣ въ дружината усилватъ огъня и като се въсползуватъ отъ слисванието на противника, разсипватъ въ веригата 3-тѣ взводове. Отъ строя излизатъ много убити и ранени войници и офицери. И тукъ се почувствува недостатъкъ отъ патрони, а отъ продължителната стрѣлба, много пушки ставатъ негодни, тъй като иглитѣ имъ се често чупели и и кръжкитѣ въ затвора изгаряли. Но неприятеля съ голѣми сили пакъ тръгва напрѣдъ. Неговитѣ колони се появяватъ отъ дѣсно и лѣво, а подиръ малко и отъ фронта на дружината.

Едноврѣменно съ това срѣщу 2-а дружина противника повежда страшна атака. И двѣтѣ дружини въвеждатъ въ боя послѣднитѣ резерви. Часътъ по единъ слѣдъ пладнѣ, началника на дѣсния флангъ — полковникъ Депрерадовичъ — като вижда, че е невъзможно повече да се продължава борбата само съ

една верига, безъ резервъ, съ противникъ по-многочисленъ въ нѣколко пѫти отъ насъ, заповѣдва полека да се отстѫпва назадъ, като се прикрива планинската батарея. Къмъ това врѣме полковникъ Ринкевичъ провожда конника Ив. Цвѣткова съ записка до началника на дѣсния флангъ. Въ тая записка се заповѣдва на Депрерадовича да остѫпи. Цвѣтковъ дава записката на едного отъ офицеритѣ отъ сѫщата дружина, връща се назадъ при щаба, но послѣдния вече не се оказва тамъ. Щаба билъ отстѫпилъ прѣзъ клисурата.

Тая записка полковникъ Депрерадовичъ не получилъ.

Но да се върнемъ сега на крайния лѣви флангъ, гдѣто дѣйствуваше 1-а дружина.

Не по-малъкъ героизмъ прояви и тая дружина, командувана отъ подполковникъ Кесякова.

Когато противника прѣдприе своитѣ стремителни атаки, подполковникъ Кесякова вижда, че остапалъ голѣмъ промежутъкъ между 1-а и 3-я дружини не заетъ отъ насъ и за туй той заповѣдва на капитана Колесински, командира на 1-а рота, да заеме тоя промежутъкъ, като испрати верига. Дружината отъ самото начало на битката търпѣше твърдѣ много загуби отъ изстрѣлитѣ на невидимия врагъ, скритъ задъ гѫститѣ дървета и храстълака. Веригата на 1-а дружина трѣбвало да открива огънь срѣщу противника на 4—500 крачки. Орѫдията които бѣха на възвишенностьта — задъ дружината, почти нѣмаха никакъвъ обстрѣлъ, тъй като прѣдъ тѣхъ се започваха фруктови градини, а по-нататъкъ — храстълаци, тъй щото, при всичко, че ний отдавна бѣхме въ сферата на пушечния огънь, нашитѣ орѫдия бѣха принудени да испращатъ своя огънь въ посока по звуковетѣ на неприятелскитѣ вистрѣли.

Слѣдъ непродължителна силна пушечна прѣстрѣлка, турцитѣ изваждатъ отъ храстълака два табора пѣхота и започвата да поражаватъ стрѣлковата верига съ залпове, като стрѣлятъ прѣимущественно по лѣвия флангъ на дружината, задъ който стояха двѣтѣ донски орѫдия. Нашата верига се подаде назадъ около 50 крачки, до линията на поддържката, която се бѣ расположила въ една незначителна канавка. Щомъ веригата се съедини съ поддържката, тя откри стрѣлба съ залпове. Отъ тия наши залпове турцитѣ се подадоха назадъ. Дружината прѣмина въ настѫпление; но веригата, като стигна до първата си

позиция, бѣ принудена да се спрѣ, като продължаваше усилена прѣстрѣлка.

Но слѣдѣ нѣколко врѣме неприятеля изново започна да настжпва съ сгжстени части, като сжщевремѣнно продължаваше стрѣлбата съ залпове и за туй цѣлата верига на 1-а дружина, като се отстрѣлваше, отстжпи назадъ на около 150 крачки. Тогава флигелъ-адютанта полковникъ графъ Толстой, заповѣдва на дружинния командиръ да настжпи. Дава се сигналъ за настжпление, стрѣлковата верига пъргаво закрачи напрѣдъ подъ звуковетѣ на любимата българска пѣсень: „Напрѣдъ напрѣдъ на бой да вървимъ“ и наближаваха къмъ противника. На 50—60 крачки отъ послѣдния подполковникъ Кесяковъ извика: Ура! и веригата гръмогласно подхваща това „ура“ и се хвърля върху турцитѣ, безъ да обръща внимание на залповетѣ, съ които я тѣ посрѣщатъ. Противника не издържа дружинния ударъ и обръща назадъ. Но въ това врѣме лѣвия флангъ на веригата вече заплашваше сериозна опастность. Въ врѣме на нейното настжпление, измежду храстълака излѣзва турска колона и се спира по въ лѣво отъ фланга на веригата на 400 крачки — прѣдъ донскитѣ орждия. Тъй като артиллериститѣ не могли да видятъ неприятеля задъ храстълака, за туй едно отъ орждията се прѣмѣства въ дѣсно на 30 крачки, гдѣто измежду дърветата, имаше тѣсни ивици открито мѣсто, по което свободно можаха да се прицѣлватъ орждията. До гдѣто орждието се прѣмѣсти, обаче, турцитѣ успѣватъ да пуснатъ два залпа. Прѣмѣстеното орждие открива стрѣлба. При втория изстрѣлъ, гранатата му пада въ самия строй на турцитѣ и отнася нѣколко реда. При все това, поражавана продолно отъ противника, веригата се отвежда отъ дружинния командиръ на първата позиция.

Резервъ нѣма; 4-а рота отива да поддържи атаката. Между това, турцитѣ, съ продълженията си въ дѣсно фронтъ, обхващатъ лѣвия флангъ на дружината.

На орждията, обстрѣлвани съ кръстосанъ огънь, угрожава опастность да бждатъ прѣвзети отъ противника. За туй генералъ Столѣтовъ лично заповѣдва да ги отведатъ назадъ на нова позиция, за прикриванието, въ случай на отстжпление, на дружинитѣ въ тѣснината.

Бѣше около 2 часа, слѣдъ пладнѣ; 4-хъ фунтовата конна батарея енергично отговаряше съ своитѣ гранати на турската

батарея. По на рѣдко стрѣляше тя по настѫпавшитѣ срѣщу 1-а и 3-я дружина турски колони, тъй като тѣ се движаха прикрити отъ градинитѣ; но чудно нѣщо, горската батарея, расположена въ центра на позицията, по едно врѣме замълча, а когато пакъ започна да стрѣля, намъ ни се стори, че тя бѣ по-назадъ отъ първата позиция.

— Може би, защото ний значително настѫпихме напрѣдъ, каза щабсъ-капитанъ Поповъ, когато азъ му обърнахъ вниманието на горнето обстоятелство.

Въ сѫщото това врѣме на южния край на града на нѣколко мѣста се издигнаха цѣли облаци димъ. Нѣмаше съмнение, че града бѣ подпаленъ отъ турскитѣ гранати.

Силна пушечна и артиллерийска стрѣлба продължаваше по цѣлата линия. Редоветѣ на ротитѣ отъ 1-а и 3-я дружини се топяха като пролѣтенъ снѣгъ. Знаменосеца Марчинъ раненъ, ассистента му Булаичъ сѫщо. Знамето се прѣдаде на старшия унтеръ-офицеръ Цимбалюкъ, обаче, и него раниха; но той не напустна строя и не остави знамето. Раненъ бѣ и фелдфебеля отъ 3-я рота Босенко, освѣнъ това, повечето отъ унтеръ-офицеритѣ бѣха или ранени, или убити. Послѣдния барабанщикъ Жилковски сѫщо излѣзе отъ строя раненъ.

Въ дѣсно отъ 3-я рота, на разстояние около 80—100 крачки, азъ забѣлѣзахъ единъ турски трѫбачъ — раненъ. Той се бѣше опрѣлъ на едно дърво и трѫбата му се виждаше окачена прѣзъ рамото му. Тъй като, както казахъ по-горѣ, ротата бѣше останала безъ гарнистъ и барабанщикъ, и въ случай на нужда, нѣмаше кой да даде сигналъ, за туй азъ се затекохъ къмъ турския трѫбачъ, съ цѣль да му взема трѫбата. Градъ отъ куршуми полетя върху ми, но азъ благополучно достигнахъ цѣльта си. Като отвързахъ трѫбата отъ ранения турчинъ, казахъ му да се не бои, тъй като нѣма да му направя зло. На това турчина ми отговори съ пъленъ отъ ненависть и злоба погледъ.

Въ това врѣме измежду дърветата се показаха колони турска пѣхота. Таборитѣ, които бѣха не по-малко отъ четире, настѫпваха къмъ нашата позиция, участьта на която сега прѣдстоеше да се рѣши.

Едва що бѣхъ се върналъ при ротата съ трѫбата, и дружинния командиръ подполковникъ Калитинъ прилетя на конь и като се спрѣ при 3-я рота извика:

— Барабанщикъ, или горнистъ!

Но такива въ ротата нѣмаше.

— Какво ще заповѣдате, г-нъ подполковникъ! го запитахъ азъ, атака ли? и му показахъ турската тржба.

— Кждѣ е барабанщика или горниста, извика той сърдито.

— Ранени сж отговори ротния командиръ. Какво ще заповѣдате? Ето подпоручика, и той указа на мене.

— Ну, като е тъй, „катайте" въ атака, ми каза подполковника, като гледаше усмихнато на импровизирания горнистъ.

Наистина, прѣди да тръгна, миналата година за Сърбия, азъ бѣхъ се училъ да тржбя всичкитѣ сигнали.

До това врѣме дружинния командиръ се намиралъ на 200—300 крачки задъ дружината, а когато видѣлъ, че нѣколко турски колони се готвяли да ни атакуватъ, той дойде за да даде заповѣдъ за атака. И заповѣдьта му бѣше, дѣйствително, на врѣме дадена. Турскитѣ колони, които се бѣха показали въ градинитѣ, не бѣха се още приближили до резерва на веригата имъ, когато нашия сигналъ „атака" се разнесе по позицията. Цѣлата дружина, или, по добрѣ да кажа, остатъка отъ дружината, съ гръмогласно „ура", се хвърли върху неприятеля. Тя бѣ посрѣщната съ убийственъ огънь отъ турската верига, на която резервитѣ бързаха да я подкрѣпятъ. Но нашата атака бѣше тъй дружна и стрѣмителна, щото тя катурна турската гжста верига. Турцитѣ, съ викъ „Алла", „Алла", се пустнаха да бѣгатъ назадъ, прѣслѣдвани отъ наша страна, испърво съ щикове, а послѣ и съ дружни залпове. Но ето турската верига се съедини съ резервитѣ си и се хвърлиха върху ни съ викъ „Алла", „Алла". Но тѣхнитѣ редове рѣдѣятъ отъ нашитѣ залпове. При всичко това, окуражени отъ настжпавшитѣ сгжстени колони, тѣ се увиратъ. Ето ги вече въ нѣколко десетки ракрача отъ насъ . . . Прѣднитѣ редове се добличиха до нашитѣ. Искаше имъ се да взематъ знамето, което се развѣва въ нѣколко крачки отъ тѣхъ. . . . Смѣсиха се. Обаче, войнишкия духъ, щиковетѣ и дружното „ура" и тоя пжть показаха, че не е численностьта само, съ която се печели побѣдата. Турцитѣ се пустнаха да бѣгатъ въ пъленъ безпорядъкъ съ викъ „Алла", „Алла" и, като лава нахлуха върху тичавшитѣ на помощь турски табори. При това, тукъ произлѣзе такова разбъркванне, такъвъ хаосъ, щото трудно бѣше на началствующитѣ да възстановятъ реда, който още

повече се растройваше отъ нашитѣ дружни и сполучливи залпове на растояние не по-голѣмо отъ 150—200 крачки.

Ротния командиръ щабсъ-капитанъ Поповъ си кѫсаше косата.

— Кѫдѣ е резерва?! безпомощно и съ горчивина извика той.

Но нашия резервъ въ това врѣме състоеше отъ безчисленното множество ранени и убити. Наистина, повече отъ половината опълченци отъ 3-я дружина паднаха убити и ранени. Но паднаха съ пълно съзнание, че испълниха святия дългъ къмъ отечеството си.

Вѣрнитѣ и прави изстрѣли отъ нашитѣ залпове опустошаваха турскитѣ колони, които се бѣха смѣсили въ една обща масса, въ която владѣеше сѫщо пъленъ хаосъ. Виковетѣ „Алла", „Алла", звънтението на щиковетѣ и ударитѣ на офицерскитѣ шашки по главитѣ, и гдѣто попадне на турскитѣ низами, — всичко това се сливаше въ едно общо бучение. Особенно единъ турски офицеръ, възсѣдналъ на бѣлъ конь, яростно се хвъргаше върху бѣгавшитѣ, но скоро и той падна. Уплашения му конь съ развѣяна грива се пусна да бѣга, като тъпчеше подъ краката си войницитѣ, но и той се катурна . . .

Въ това врѣме въ лѣво отъ насъ — на растояние 250—300 крачки, се зачу дружна и гърмовита пѣсень. На всички ни сърдцата трепнаха:

— Помошь, помощь трѣбва да ни пристигна, се чуха гласове между опълченцитѣ.

— Генералъ Гурко трѣбва да е пристигналъ, каза Поповъ.

Юнацитѣ опълченци тържествуваха. Тѣ енергично испращаха своитѣ вѣрни и смъртоносни куршуми въ турскитѣ колони. И азъ не утърпяхъ: взехъ една турска пушка и започнахъ да стрѣлямъ.

Най-послѣ турцитѣ възстановиха порядъка въ редоветѣ си. Пръснаха верига, която започна учестено да стрѣля по нашата дружина. Но скоро по цѣлата наша позиция се случи нѣщо необикновенно. На дѣсния ни флангъ, къмъ града, пушечната стрѣлба стана рѣдка, горската батарея стрѣляше нейдѣ си далеко назадъ. Но най-чудното бѣше това, че турцитѣ прѣдъ нашата дружина, вмѣсто да усилятъ стрѣлбата, тѣ я намаляваха, като стрѣляха само по лѣвия флангъ на дружинния участъкъ, и като се подаваха сѫщеврѣменно на напрѣдъ. Горнето обстоятелство ме накара да се поогледамъ и да видя, какво се върши наоколо.

— Помощь, помощь! безъ малко щѣхъ да извикамъ, когато видѣхъ задъ нашата дружина, къмъ дѣсното ни крило, колони войска, съ распрѫсната гѫста верига. Хмъ, какво ще е това? си зададохъ азъ въпросъ. Тая верига се движи подъ правъ ѫгълъ . . .

— Николай Николаевичъ! се обърнахъ азъ къмъ ротния си командиръ. Какви ще да сѫ тѣзи войски? и азъ указахъ по направление къмъ тилътъ и дѣсния ни флангъ.

Но до гдѣто той ги разглѣдваше, азъ се убѣдихъ, че тѣ бѣха турски войски.

— Не може да бѫде, каза щабсъ-капитанъ Поповъ. Но когато му указахъ, че колонитѣ имаха свръзка прѣзъ мисирлицитѣ, съ онѣзи, които се намираха прѣдъ насъ, той се убѣди въ горчивата истина.

Какво трѣбва да се прави? Прѣдполагаемата или очакваната помощь не дойде, а пѣсеньта която се разнесе въ лѣво отъ насъ, се оказа да е била отъ 1-а дружина, която се бѣ хвърлила въ атака на турцитѣ. Не оставаше друго, освѣнъ: или да си пробиемъ съ щиковетѣ пѫть за отстѫпление, или да отстѫпваме полу на дѣсно и всичко врѣме да бѫдемъ подъ кръстосания огънь на противника и да измрѣмъ до единъ.

Ротния командиръ избра втория пѫть, т. е. да отстѫпимъ въ полу-надѣсно и то колкото се може по-скоро, до гдѣто неприятеля още не ни бѣше съвсѣмъ окрѫжилъ.

Безъ да се губи врѣме, ротния командиръ скомандува — „назадъ“ и отстѫплението се започна. Но не бѣхме направили още и 20 крачки, когато дружинния командиръ въ карьеръ на конь прилетя при насъ.

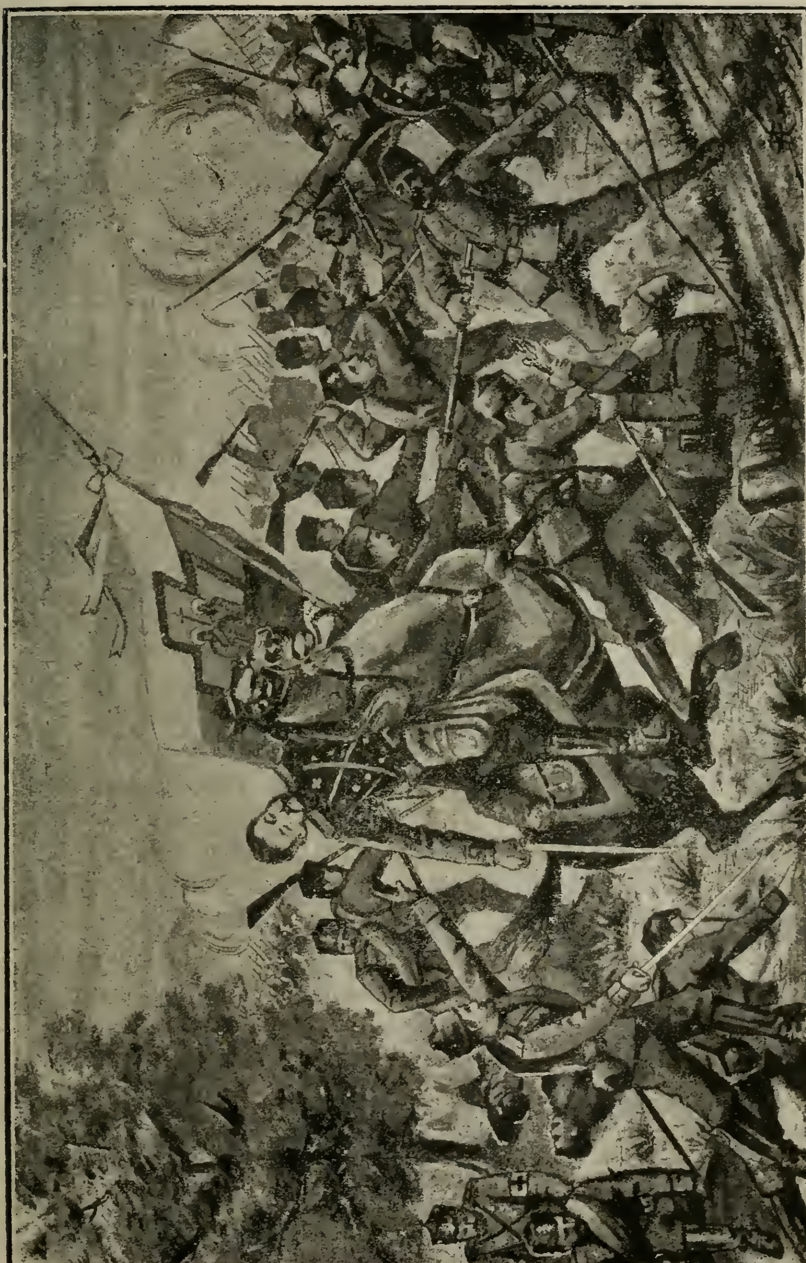
— Кой ви заповѣда да отстѫпвате?! искряска той на Попова. Какъ смѣете безъ заповѣдь?! . . .

— Господинъ подполковникъ, турцитѣ сѫ въ тилътъ ни, каза ротния командиръ, и указа съ рѫка на окрѫжившитѣ ни турци.

— Нима това сѫ турци? слисано попита подполковникъ Калитинъ и като се убѣди въ дѣйствителностьта, слѣдъ минутно размишление, обърна се къмъ мене и ми каза съ усмивка:

— Ну, горнистъ закатайте сборъ.

Ний се спогледнахме съ Попова. Отъ погледътъ му азъ разбрахъ, че той намираше не съвсѣмъ цѣлесъобразна дадената заповѣдь. И наистина, да се събиратъ останкитѣ отъ дружината въ сгѫстенъ строй, значеше да се турятъ подъ кръстосания

Падането на подполковникъ Калитина убитъ.

огънь за избивание. Даже и въ този случай, ако дружинния командиръ бѣше рѣшилъ съ щикове да си отворимъ пѫть, пакъ трѣбваше да отстѫпваме въ разсипанъ строй, тъй като до противника въ тилътъ ни имаше 200—250 крачки. Само при наближаванието до противника на щиковъ ударъ трѣбваше да се сгѫсти дружината. И дѣйствително, храбрия и доблѣстния дружиненъ командиръ бѣше рѣшилъ съ щикъ да си отворимъ пѫть, или да измремъ. Това се виждаше отъ направеното му распореждание.

Азъ затрѫбихъ сборъ, и опълченцитѣ започнаха да се събиратъ при дружинния командиръ.

— Тукъ, тукъ, юнаци, при мене, строй се! викаше подполковникъ Калитинъ на опълченцитѣ.

Но щомъ опълченцитѣ се сгрупираха на едно мѣсто, изведнъжъ се почувствува лошия резултатъ отъ заповѣдьта: тѣ като снопи започнаха да падатъ.

Подъ знамето вече паднаха петь человѣка, а на самото знаме дръвцето се бѣ прѣчупило, а турцитѣ продължаваха да настѫпватъ.

— Юнаци! дайте ми знамето, извика подполковникъ Калитинъ, когато видѣ че знаменосеца С. Минковъ, който бѣ взелъ знамето слѣдъ раняванието на знаменосеца, падна убитъ, и като пое подаденото му знаме, скомандува: „подиря ми юнаци!“ и дръпна да възвие коня си. Въ този моментъ два неприятелски куршума, едина въ шията, другия въ гърдитѣ свалиха героя Калитинъ отъ коня. Ний съ Попова бѣхме току до него. Когато се спуснахме и приповдигнахме нашия началникъ отъ земята, той бѣше неподвиженъ — мъртавъ.

Това обстоятелство направи потресающе впечатление на всички ни. Турцитѣ же, въсползувани отъ намалената отъ наша страна стрѣлба, понеже се сбирахме въ сгѫстенъ строй, се хвърлиха напрѣдъ.

Тѣхнитѣ прѣдни редове се смѣсиха съ нашитѣ, — тѣ извикаха още веднъжъ „юрюшъ“ и се хвърлиха къмъ знамето... Раздадоха се отъ наша страна нѣколко недружни и въ упоръ пушечни гърмежи, щабсъ-капитанъ Поповъ извика „ура“, и събравшитѣ се около му опълченци, като единъ се хвърлиха връзъ турцитѣ, — катурнаха ги, но не ги прѣслѣдваха, защото на помощь на турцитѣ бързаха други . . .

Слѣдъ това рѣшително счепкване, нѣколко опълченци, между които забѣлѣзахъ: Д. Миткова, Попова, Радева, Мицова, Ст. Данева и ун.-офицеръ Ѳома Тимофѣева, послѣдния съ знамето въ ръцѣ, бързо започнаха да отстъпватъ, разбира се по заповѣдь. Впрочемъ, и другитѣ не трѣбваше да губятъ врѣме и за туй Поповъ извика: „назадъ, юнаци!"

Започна се отстъплението. Опълченцитѣ се спираха и се отстрѣлваха отъ настъпавшитѣ по петитѣ ни турци. Щомъ падна подполковникъ Калитинъ убитъ, щабсъ-капитанъ Поповъ заповѣда на четирма опълченци да взематъ тѣлото на героя и да отстъпватъ.

Троица отъ тѣхъ, слѣдъ нѣколко крачки, паднаха убити и ранени и бѣха замѣстени съ други. Когато настигнахме носившитѣ тѣлото, тъкмо по него врѣме още двоица паднаха убити, а именно: Н. Атанасовъ и П. Стойчевъ. Нѣмаше възможность да се изнесе тѣлото на героя Калитина, за туй бѣ дадена заповѣдь да го оставятъ. Опълченцитѣ сложиха полегкичка неподвижното тѣло на земята, снеха си шапкитѣ и се прѣкръстиха. Всичкитѣ наоколо, като видѣха тъзи трагическа сцена, послѣдуваха примѣра на другаритѣ си.

Въ това врѣме се бѣ чуло, че отъ къмъ лѣвия ни флангъ била нападнала на позицията ни неприятелска кавалерия — черкези. Ротния командиръ скомандува да се събератъ опълченцитѣ въ купчини за отразяване на кавалерията, но неговата команда примрѣ въ пространството, безъ да бъде чута отъ нѣкого. Опълченцитѣ се бѣха вече распръснали. Въ тоя моментъ, дѣйствително, се прѣдставляваше обширно поле за дѣйствие на кавалерията. Но, слава Богу, че тревогата се оказа фалшива.

Испърво, отстъплението ставаше споредъ правилата: опълченцитѣ се спираха, прицѣлваха се и тогава стрѣляха. Но когато турцитѣ силно започнаха да налягатъ върху ни, а обходящитѣ бѣха почти въ тилътъ ни, отъ наша страна стрѣлбата се почти прѣкрати. Казвамъ почти, защото онѣзи които стрѣляха, правяха това, както и турцитѣ — безъ да се спиратъ и цѣлятъ.

Бързо отстъпваме. По нѣйдѣ се пущаме и бѣгомъ, защото още малко и пътьтъ ни ще бъде отрѣзанъ, а за пробивание пъть съ щикове не можеше ни дума да става, тъй като опълченцитѣ бѣха распръснати и нѣмаше никаква възможность да се събератъ. Ранения въ крака щабсъ-капитанъ Поповъ едвамъ върви. На всѣка крачка се чуваше кръвьта да фашти

въ ботуша му. Испърво, при насъ бѣше се събрала една группа опълченци, но тъй като тя привличаше участенитѣ гърмежи на противника, по заповѣдь на ротния командиръ группата се распръсна.

Вървимъ и жадно гледаме на группата съ знамето. Тя бѣ изминала доволно разстояние, но не бѣ още въ безопасность. Сили се Поповъ да върви и по нѣйде се пуща бѣгомъ, но самия му бѣгъ прилича на бѣгъ на мѣсто. Слѣдъ насъ, освѣнъ Стефанова, нѣма опълченци, като се исключатъ раненитѣ, които едвамъ пристѫпватъ, до гдѣто ги настигнатъ турцитѣ . . .!

Сърдцераздирателни сцени се прѣдставляваха при това нещастно отстѫпление! Въ врѣме на нашето настѫпление, всички бѣхме до толкова въодушевени и обхванати отъ идеята да се жертвуваме за отечеството и да отмъстимъ за вѣковнитѣ мѫки на многострадалния български народъ, щото не виждахме, когато другаритѣ ни на всѣка крачка падаха отъ неприятелскитѣ куршуми; не чувахме, когато умирающитѣ въ прѣдсмъртната си агония, съ хъркания и охкания, испущаха своето послѣдньо издихание; не чувахме сѫщо, когато по-легко раненитѣ, но които не можаха сами да вървятъ, моляха за помощь; найнасетнѣ, не виждахме, че цѣлото пространство бѣ покрито съ тѣлата на падналитѣ юнаци. Повтарямъ, нищо не виждахме и не чувахме, а се стремяхме на напрѣдъ, да се счепкаме гѫрди съ гѫрди съ турцитѣ и или да паднемъ, или да побѣдимъ. Но сега, когато повечето отъ най-добритѣ синове на България и храбритѣ началници паднаха на бойното поле, когато, принудени да отстъпваме, прѣскачахме прѣзъ тѣлата на нашитѣ ранени и мъртви другари; когато първитѣ прѣдъ нашитѣ очи се подлагаха на най-люти мѫки, а вторитѣ на изуроцвание и поругание отъ страна на безчеловѣчния неприятель, — тѣзи сцени ни се прѣдставляваха прѣдъ очитѣ въ всичката си грозотия и ужасъ!

Ами колко още ще паднатъ убити и ранени, до гдѣто излѣземъ отъ огненния крѫгъ! Но въпросъ е, да ли ще успѣемъ и да излѣземъ. О, и сега още, па вѣроятно и до животъ, косата ми ще настръхва, когато си спомня за това печално отстѫпление! Цѣлата грозна картина се испрѣчва прѣдъ очитѣ ми. Въ ушитѣ ми се раздаватъ: звънтението на щиковетѣ и ятаганитѣ, ударитѣ съ сабли по человѣчески глави, охканията

и прѣдсмъртнитѣ хъркания на умирающитѣ и молбитѣ на раненитѣ за помощь . . .

Продължавахме да отстжпваме. . . Сякашъ, че не се прѣдвиждаше и край на това отстжпление!

— Ст. Ив., ето турцитѣ сж съвсѣмъ близо до насъ. . . За Бога, дайте ми вашия револверъ, ми каза щабсъ-капитанъ Поповъ, а сами се спасявайте. Бѣгайте. . . Все едно азъ съмъ раненъ. . . Бѣгайте до гдѣто има още врѣме!

Не ми се щѣше да умирамъ при такава обстановка, и за туй, когато ротния командиръ ми каза да бѣгамъ, азъ вжтрѣшно рѣшавахъ, да се възползвамъ ли отъ това прѣдложение, или не. Това ми колебание, обаче, трая само единъ моментъ. Азъ почувствувахъ, какъ кръвьта ми бликна въ лицето отъ срамъ и угризение на съвѣстьта.

— Николай Николаевичъ, ако Богъ ни помогне и двамата ще се избавимъ, му казахъ азъ.

И ний се избавихме, ако живота ни и да висѣше на конецъ. Ний бѣхме отъ турцитѣ на едно растояние отъ 20—30 крачки, когато излѣзохме изъ обходния кржгъ.

Между това, по пжтя ни раненитѣ все викаха за помощь.

— Ваше благородие, вика единъ опълченецъ, раненъ съмъ. Ако ми помогне нѣкой ще се избавя... не ме оставяайте...

— „Бѣдняжка“, вика Поповъ, трѣбва да му се помогне.

— Дай си ржката, му каза Стефановъ.

Но ранения отъ страшнитѣ болки се извива и мръщи.

— Не, вика той, види се, че Богъ ще ме прибере. — Остави ме, се обръща той къмъ Стефанова, и самъ се спасявай . . . Моля ти се, вземи сумката съ патронитѣ, а на мене остави само два патрона . . . . и подиръ насъ се раздава дрезгавия гърмежъ отъ пушката Шаспо.

— Ваше благородие, вика другъ, люто съмъ раненъ. Умирамъ, вземете ми пушката. . . Ваше благородие, напишете дома . . . и така безъ край все едни и сжщи обращения. Горкитѣ, тѣ съзнаваха своята безпомощность. Тѣ виждаха, че е настаналъ послѣдния имъ часъ и съ жадность гледаха въ очитѣ ни, за да срѣщнатъ пълния ни съ съчувствие и съжаление погледъ.

Мнозина отъ тѣхъ търсяха утѣшение въ молитвата.

Съ голѣма мжка тѣ се приповдигаха на една страна, кръстяха се и възнасяха къмъ Всевишния горѣщитѣ си молитви.

Когато бѣхме съвсѣмъ близко, турцитѣ ни викаха да се спремъ и да се „теслимимъ“. На това сѫщо мѣсто поручикъ Живаревъ ни настигна. Турцитѣ и на него викаха „дуръ-отуръ“, на които Живаревъ, който сѫщо бѣше раненъ и едвамъ вървеше, като се обърна къмъ тѣхъ, каза:

— Вотъ вамъ „дуръ-отуръ“ и имъ показа юмрука.

Бѣхме вече изминали 100—150 крачки отъ онова мѣсто, гдѣто турцитѣ ни викаха да се спремъ, когато около насъ се чу едно тѫпо удряние, слѣдъ което опълченеца Стефановъ испъшка.

— Нищо, нищо, ваше благородие. Азъ ще вървя съ васъ. И той закрачи по-бързо; но слѣдъ нѣколко крачки, той започна да отслабва. Азъ му подадохъ рѫката си, която той хвана съ жадность и пакъ закрачи.

Но кръвьта, като фонтанъ, бликаше отъ раната му. Види се, куршума бѣ скѫсалъ нѣкоя артерия. Най-послѣ С. започна да залита, и още слѣдъ двѣ три крачки, той съвсѣмъ отслабна.

— Ваше благородие, оставете ме. Благословете ме. . . И нещастния падна, като склопи очи на вѣки. . . .

Тѫзи бѣше послѣднята жертва, която азъ видѣхъ въ днешната битка.

3-я дружина бѣше заобиколена отъ къмъ дѣсното крило на позицията, слѣдователно, до нея бѣха най-близко обходнитѣ неприятелски колони. За да излѣземъ отъ обходния крѫгъ, трѣбваше да изминемъ най-голѣмото растояние; за туй, когато достигнахме на една височина съ обходившитѣ ни турци, както казахъ и по-горѣ, разстоянието помежду ни бѣше не повече отъ 20—30 крачки.

До върха на възвишенностьта оставаше още не повече отъ 150—200 крачки, но това разстояние ни се видѣ безкрайно.

На нашето лѣво крило, прѣди още да излѣземъ изъ огнения крѫгъ, стрѣлбата не прѣставаше. 1-а дружина сѫщо отстѫпваше подъ силния натискъ на противника. Но благодарение на графъ Толстой, началника на лѣвия флангъ на позицията, който на чело на дружината съ примѣрна храброс и рѣдка неустрашимость се явявалъ, гдѣто имало най-голѣма нужда отъ неговото присѫтствие, турцитѣ, както се описа по-горѣ, бивали отблъсвани и задържани. Графъ Толстой, както и подполковникъ Калитинъ, прѣзъ всичкото врѣме на боя е билъ на конь; но когато

дружината се намирала не далеко отъ върха на възвишеностьта, коня му падналъ подъ него убитъ.

— Юнаци! кобуритѣ на сѣдлото сѫ пълни съ злато, извикалъ графа на опълченцитѣ. Който иска нека си вземе.

Охотници за злато, обаче, не се намѣрили.

Най-послѣ излѣзохме на върха на възвишенностьта, гдѣто си въздъхнахме съ облегчение.

Тукъ на възвишенностьта — въ лѣво отъ насъ, бѣха залегнали 15—20 опълченци, които стрѣляха съ правъ вѣренъ изстрѣлъ по обходившитѣ ни турци. Но скоро и тѣ бѣха принудени да напустнатъ възвишенностьта и се да скриятъ въ гѫститѣ фруктови дървета и лозя.

— Ето мѣстото, гдѣто прѣди 5—6 часа свършихме утренната си похапка. Тукъ се испѣ последния куплетъ на пѣсеньта: „Богъ знаетъ, что будетъ съ нами впереди", си казахме единъ на другъ.

За единъ моментъ ний се спрѣхме и спогледахме, защото повече впечатления не можехме да размѣнимъ. Поройнитѣ сълзи ни замрежиха очитѣ и ни схванаха гласа.

— Да вървимъ, да вървимъ, каза най-сетнѣ Поповъ защото турцитѣ ей сега ще испъкнатъ на възвишенностьта. И ний забързахме на долу и скоро се скрихме въ лозята и градинитѣ. И наистина, турцитѣ скоро излѣзоха на възвишенностьта и откриха по насъ пушечна стрѣлба, испърво рѣдка, а по-послѣ и учестена. Но тѣ не ни прѣслѣдваха повече и ний се избавихме. Избавихме се, обаче, по едно необяснимо чудо. Наистина, да върви человѣкъ подъ кръстосанъ огънь на единъ многочисленъ противникъ и то на разстояние не повече отъ 20—30 крачки отъ него и да остане живъ и невредимъ бѣ дѣйствително чудо.

Ако можа да се избави остатъка отъ 3-я дружина отъ явна гибель, то има да се благодари на обстоятелството, че турцитѣ бѣха крайно уморени, вслѣдствие на което обходившитѣ ни не успѣха съвсѣмъ да ни отрѣжатъ пѫтя и, второ, на това, че тѣ стрѣляха по насъ, безъ да се спиратъ и цѣлятъ.

Когато ний излѣзохме на възвишенностьта, прѣднитѣ редове на 1-а дружина вече бѣха въ лозята. На възвишенностьта, казваха, графъ Толстой я билъ спрѣлъ, за да срѣщне противника съ залпове, но се оказало, че не у всички опълченци

имало патрони, и че у повечето отъ тѣхъ пушкитѣ съвсѣмъ не дѣйствували.

Умирахме отъ жажда. Азъ вървишката късахъ едвамъ прошарилото се грозде, за да си утоля жаждата. Когато минувахме покрай една локва, въ която се виждаше да сѫ лежали биволи, Поповъ се наведе надъ нея и започна да пие, но азъ на сила го оттеглихъ да не пие мръсната вода.

— Благодаря ви, ми каза той, когато бѣхме вече далеко отъ турцитѣ, като ми стискаше рѫката. Благодаря ви, че не ми дадохте револвера си: азъ щѣхъ да се самоубия.

Когато стигнахме близо до воденицата срѣщу дефилето, прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави една грозна картина. Отъ тукъ се виждаше цѣлия градъ, южната часть на който бѣ обхванатъ отъ пламъкъ. Огненнитѣ языци, като се издигаха на горѣ, се съединяваха и по тоя начинъ се образуваше цѣло огненно море. По-къмъ сѣверъ, тукъ-тамъ се показваха малки крѫгове тъмни облачета отъ димъ, които постепенно се увеличаваха и разяснтваха, до гдѣто най на сетнѣ отстѫпваха мѣстото си на червенитѣ огненни языци. . . .

Грозна и печална картина! Хубавия, потъналъ въ раскошна зеленина градъ, се изгуби въ страшното пожарище.

Тъзи картина бѣше още по-грозна и печална отъ оная, която оставихме тамъ — на бойното поле. Старо-загорскитѣ граждани и селени, които се бѣха стекли отъ околнитѣ села, обнадѣжени отъ началството, че града не заплашва никаква опасность, се бѣха успокоили и останали въ града по домоветѣ си.

Когато стана явно, че турцитѣ ще прѣвзематъ града, вече бѣше късно за бѣгание. Въ началото на боя, казваха, мнозина отъ старо-загорскитѣ граждани, които имали какво годѣ орѫжие, биле отишли: едни, да се биятъ съ турцитѣ, други, просто да гледатъ на битката. По-възрастнитѣ дѣца на групи на групи ходяли по улицитѣ, а женитѣ, събрани прѣдъ портитѣ си, чакали съ замирание на сърдцето да се научатъ за исхода на боя. . . Но ето, испърво се запалватъ нѣколко кѫщя отъ турскитѣ гранати. Огъня все повече и повече се распространява. Жителитѣ се хвърлили да гасятъ и да спасяватъ имота си, и тъкмо въ това врѣме неочаквано се зачуватъ викове: „турцитѣ идатъ". И наистина, турцитѣ вече биле въ града. Къмъ тѣхъ се присъединяватъ веднага гражданитѣ — тѣхнитѣ едновѣрци, въ които кипѣше злоба и ненависть къмъ гяуритѣ, и

всички наедно се хвърлятъ върху беззащитното българско население. . . Но не само беззащитното българско население, но и дружинитѣ сѫ биле нападани отъ турцитѣ — жители на града, подпомагани отъ черкезитѣ. Първа рота отъ 2-а дружина е прикривала отстѫплението на тая дружина прѣзъ западната часть на града, отъ къмъ Чирпанското шоссе, като е отражавала съ своя огънь нападението на черкезитѣ и градскитѣ турци. 5-а дружина е била принудена, при отстѫпванието си прѣзъ града, съ баррикади отъ кола, бъчви и пр. да спира нахвърлившитѣ се върху ѝ турци. При това, гражданитѣ турци стрѣляли изъ прозорцитѣ.

Не може да се опише ужаса съ който е било обхванато уплашеното старо-загорско население. Обезумѣли отъ страхъ, всички се хвърлили да бѣгатъ. Улицитѣ прѣпълнени съ народъ, кола и коне. Турцитѣ прѣслѣдвали бѣгавшитѣ съ щикове, ятагани и пушечни гърмежи.

Улицитѣ биле покрити съ мъртви тѣла и ранени. Мнозина отъ жителитѣ, които се крияли по таванитѣ на кѫщята и зимницитѣ, станали жертва на пламъцитѣ. Другитѣ биле избити отъ турцитѣ, като прѣдварително, женитѣ и дѣвойкитѣ сѫ биле подлагани на поругания . . . Тука, въ Стара-Загора сѫ станали жертва на пламъцитѣ и на турскитѣ звѣрства до 10 хиляди невинни българи. . . А ония, които успѣли да излѣзатъ изъ града, бѣха гонени отъ черкезитѣ и башибозуцитѣ, като диви звѣрове и немилостиво избивани. Ний съ щабсъ-капитанъ Попова глѣдахме, какъ черкезитѣ настигаха своитѣ жертви и ги съсичаха. . . .

Минахме рѣката и влѣзохме въ тѣснината. Тукъ пакъ не по-малко грозни картини.

— Уфъ! та още ли?! Трѣбва человѣкъ да има нерви, като вѫжа дебели, за да може да понесе всичкитѣ ужасни впечатления добити отъ кървавия този день, си мисляхъ азъ.

Наистина, тукъ не се лѣеше кръвь, не се чуваха прѣдсмъртнитѣ хъркания на умирающитѣ, тукъ не царуваше грозната смърть, но при все това, сценитѣ бѣха сърдцераздирателни.

Въ тѣснината бѣше такава навалица и бъркотия, щото на човѣка отъ гледание му се завиваше свѣтъ. Мѫже, жени, дѣца, войници ранени, отъ ранитѣ на които се лѣеше кръвь по камънитѣ и пѫтя, кола натоварени съ кѫщни потрѣби, на

които насѣдали дѣца, ранени войници и граждани, коне, катъри, едни отъ тѣхъ натоварени съ дрѣхи, а на други възсѣднали жени, старци и дѣца, всичко това размѣшано се движи напрѣдъ, като лава.

Плачоветѣ на женитѣ, писъцитѣ на дѣцата, виковетѣ и охканията на раненитѣ, муканието и ревътъ на уплашенитѣ животни, скърцанието на колата, всичко това се бѣ слѣло въ единъ адски шумъ, който зловѣщо се носеше по цѣлата тѣснина, като правеше ужасната картина още по-мрачна и сърдцераздирателна. . . . И този винегретъ отъ живи сѫщества въ панически страхъ бѣгаше напрѣдъ. Всички бѣгаха наедно и всѣки мислеше и гледаше само за себе си, никой не искаше да знае за болкитѣ на другитѣ — макаръ и да бѣха тѣ найблизки на сърдцето имъ. Мѫжъ оставяше жена, майка дѣцата си, братя сеститѣ си и т. н. Всѣки търсеше спасение.

Азъ видѣхъ какъ една майка остави грѫдното си дѣтенце отъ страна на пѫтя и търти да бѣга. Но не измина тя 50 крачки, когато се обърна и като ранена лъвица се хвърли назадъ.

— Нѣма рожбо, нѣма да те оставя, викаше нещастната. Нека турцитѣ наедно да ни съсѣчатъ!

И такива случаи бѣха много! Имаше много грѫдни дѣца оставени по пѫтя; много отъ тѣхъ бѣха взети отъ войницитѣ, и трѣбва да се каже истината, — прѣимущественно отъ рускитѣ. Впрочемъ, тѣ имаха повече възможность, понеже бѣха на коне.

Не далеко отъ Бешъ-Бунаръ, чувамъ да ме вика нѣкой по фамилия; огледахъ се и видѣхъ на една распрѣгната кола четирма опълченци.

— Господинъ подпоручикъ, моля ви, недѣйте ни оставя въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, се обърщаше единъ отъ раненитѣ къмъ мене. Както виждате неможемъ да вървимъ, а коларя избѣга съ воловетѣ.

— Този раненъ бѣше волноопрѣдѣляющия се Н. Коншинъ, отъ 3-я рота на 3-я дружина, русинъ. Той билъ раненъ на три мѣста, въ врѣме на настѫплението, но изнесенъ отъ опълченцитѣ.

Единъ отъ четворицата бѣ въ несвѣсь, а останалитѣ сѫщо гледаха на мене умоляюще.

Какво можехъ азъ да направя, за да не ги остава въ рѫцѣтѣ на турцитѣ? Нищо. Не далеко отъ Бешъ-Бунаръ, отъ

къмъ града, се раздадоха пушечни гърмежи, които обърнаха множеството въ бѣгство. Започна се едно ужасно тласкание. Всѣки гледаше да испрѣвари. Подбутванъ, подтласкванъ и почти носенъ отъ множеството, азъ се подадохъ на напрѣдъ. . . .

— Ваше благородие, господинъ подпоручикъ, молимъ ви . . . се чуха още веднъжъ сърдцераздирателнитѣ молби на раненитѣ, но само тѣ ли бѣха?! . . .

Ако кавалерията тамъ — на бойното поле — не можà да окаже сѫществено съдѣйствие на пѣхотата, то тя тукъ можеше да окаже голѣма помощь на раненитѣ. Но кѫдѣ е тя? . . .

Чудна е человѣческата природа! Прѣди 3—4 часа тѫзи безредна масса войници, като лъвове се хвърляше върху противника, като прѣскачаше прѣзъ убититѣ и раненитѣ си другари, — отиваше на явна смърть. А сега? Сега тѣ бѣха забравили и дисциплина и войнишка доблесть и дългъ и изгубили и ума и дума и бѣгаха, безъ да може нѣкой да ги спрѣ.

Азъ видѣхъ, какъ офицери на коне се спущаха да спратъ кавалерията и тѣхния трудъ оставаше напразно. Впрочемъ, въ такава бъркотия трудно можеше да се спратъ распрѣснатитѣ войници.

Отъ нравственно потрясение и физически упадъкъ азъ едвамъ си влачахъ краката. Моя „денщикъ“ Лилитка съ коня ми намѣрилъ за благоразумно много по-рано да излѣзе отъ опасностьта.

Поповъ, щомъ минахме рѣката, се бѣ качилъ на единъ кавалерийски конь.

На плоската възвишенность, срѣщу с. Дервентъ, остатъцитѣ отъ 1-а, 2-а, 3-я и 5-а дружини бѣха спрѣни за почивка и съ цѣль да се посъбератъ останалитѣ опълченци. Отъ 3-я дружина бѣха се събрали едвамъ 80 человѣка.

Тукъ Негово Императорско Височество Николай Максимилияновичъ Лейхтембергски благодари на опълченцитѣ съ слѣдующитѣ думи:

— Юнаци! Благодаря ви за геройството, което показахте въ днешната битка съ турцитѣ. Азъ видѣхъ какъ вий цѣли 5 часа се държахте на позицията, храбро и самоотвърженно се бихте съ противника, численностьта на който, за наше нещастие, бѣше несравнено по-голѣма отъ нашата. Вий, юнаци, днесъ се бихте не по-лошо отъ русскитѣ войници и азъ се считамъ за длъженъ лично да доложа на Негово Императорско Височество за вашето геройство.

Тѣзи думи на Негово Височество прѣведе на български командира на 1-а дружина подполковникъ Кесяковъ.

И тъй, българскитѣ опълченци не се оказаха плашливци, за каквито ги считаха нѣкои отъ офицеритѣ. Тѣ не само не избѣгаха, щомъ минахме Дунава но и отъ битката не избѣгаха. Напротивъ, споредъ думитѣ на княза Лейхтембергски, тѣ се биха не по-лошо отъ рускитѣ войници, което и въ дѣйствителность бѣше тъй. Слѣдователно, останалитѣ живи опълченци получиха пълно удовлетворение за оскърбленията, които тѣ бѣха прѣтърпѣли отъ своето началство.

Тукъ азъ си припомнихъ за д-ра Вязанкова и съжелявахъ, че го нѣмаше и той да чуе думитѣ на херцога и да се порадва.

Д-ръ Вязянковъ неуморно работѝ подъ неприятелскитѣ изстрѣли, като подаваше нуждната помощь на раненитѣ. Но за нещастие, отъ тъзи помощь се въсползуваха само онѣзи опълченци, които бѣха ранени въ началото на боя. Всичкитѣ други останаха въ ржцѣтѣ на турцитѣ и, слѣдъ като биле мжчени, биле избити до единъ. Д-ръ Вязанковъ до толкова се билъ увлякалъ въ работата, щото безъ малко щѣлъ да попадне въ ржцѣтѣ на турцитѣ. Той ги забѣлѣзалъ, когато тѣ биле на 150—200 крачки отъ него. Благодарение на това, че коня му билъ не далеко отъ него, той е можалъ да се избави отъ смъртьта. Понеже турцитѣ се появили почти отъ къмъ тила на Вязанкова, той прѣпусналъ коня си къмъ истокъ и настигналъ генералъ Столѣтова, съ когото и отишелъ при Гурковия отрядъ.

Около 2 часа слѣдъ пладнѣ, генералъ Столѣтовъ, като билъ угриженъ за пжтя на отстжплението, праща охотника Пустовойтова за да види, дали тѣснината не е завзета отъ противника. Въ това, именно, врѣме д-ръ Вязенковъ, прѣпускающецъ коня си, прѣслѣдванъ отъ градъ неприятелски куршуми, се явилъ при Столѣтова и му указалъ на турскитѣ войски, които били вече почти въ тилътъ. Пжтя за отстжпление, прочее, се оказалъ отрѣзанъ отъ противника; за туй, началника на опълчението, съ една група отъ 60—70 человѣка конници, офицери и долни чинове, съ 2-тѣ донски орждия, къмъ които послѣ се присъединилъ и д-ръ Боневъ, старшия врачъ на опълчението, който прѣзъ всичкото врѣме подавалъ помощь на раненитѣ войници отъ 1-а дружина, и двѣтѣ донски орждия, отстжпилъ по направление къмъ сѣверо-истокъ. Генералъ Столѣтовъ отстжпвалъ полунадѣсно, неприятелската верига въ

Д-ръ Боневъ старши врачъ на опълчението.

това врѣме е била задъ нашия краенъ лѣви флангъ, почти въ тилътъ ни. Турцитѣ пъкъ, като видѣли тая конница и орждия, нѣкои отъ тѣхъ се пустнали и да бѣгатъ, а други легнали изъ лозята и шубракитѣ. При това, единъ турчинъ, който билъ най на края, като не успѣлъ да избѣга, прилѣпилъ се, съ цѣль да не го забѣлѣжатъ, къмъ едно орѣхово дърво. Волноопрѣдѣляющия се Юрьевъ, руссинъ, пуща коня си къмъ дървото и съ едно замахвание съ шашката сваля турчина мъртавъ.

При това отстжпление на Столѣтова, едно отъ орждията се катурнало въ една урва. Войницитѣ, оставени при орждието да го извадятъ, като срѣщнали голѣмо затруднение, започнали да распрягатъ конетѣ. Въ това именно врѣме д-ръ Боневъ пристигва въ кариеръ при орждието окуражава войницитѣ и съ общо усилие орждието се изважда.

При всичката близость на противника, Столѣтовъ, заедно съ окржжавшитѣ го, благополучно пристигналъ при генералъ Гурко, между Чадъръ-Могила и с. Дълбоки, и му доложилъ за исхода на битката и участьта на опълчението. При тоя докладъ генералъ Столѣтовъ не можалъ да удържи поройнитѣ си сълзи. Генералъ Гурко запиталъ Столѣтова, кадѣ се намиратъ Тѣхни Височества Николай и Евгений Максимилияновичъ. На това Столѣтовъ отговорилъ, че тѣ отстжпили за Казанлъкъ.

— Чудно нѣщо! Началника на кавалерията, безъ кавалерия, отстжпилъ съ пѣхотата, а началника отъ пѣхотата — съ кавалерията.

Наистина, кавалерията, командувана отъ Негово Височество, отъ Стара-Загора бѣ отстжпила къмъ с. Дълбоки, гдѣто се и присъединила къмъ Гурковия отрядъ.

Слѣдъ направения докладъ за исхода на боя, генералъ Столѣтовъ извикалъ охотници, които да идатъ да намѣрятъ опълчението и да прѣдадатъ писмо на началника на щаба, подполковника Ринкевича. Такива охотници се явили: Мито Анковъ, Коста Бошняковъ, Георги Николовъ, Иванъ Бошняковъ и Георги Поповъ. Тия охотници тръгнали да стигнатъ опълчението прѣзъ малкия балканъ въ $3^1/_2$ часа слѣдъ пладнѣ.

Слѣдъ 25 минути почивка жалкитѣ остатъци на българското опълчение продължиха отстжплението си. Бѣше още видѣло, когато стигнахме при Туловата курия, гдѣто отряда се расположи за нощувание.

Моя вѣстовой Лилитка най-сетнѣ се показа:

— Ти кѫдѣ бѣше до сега, го запитахъ азъ. Защо не стоя тамъ, гдѣто ти бѣше мѣстото?

— Какъ ще стоя тамъ, ваше благородие, когато куршуми и гранати като дъждъ падаха, ми отговори той наивно. Ний излѣзохме на пѫтя, а когато хукна народа, а по-послѣ и кавалерията и артилерията да бѣгатъ и насъ увлякоха.

Тоя отговоръ, разбира се, не ме удовлетвори. И за да ме задобри Лилитка ме попита, не желая ли да похапна, понеже ми билъ приготвилъ. Това бѣше нѣщо необикновенно, тъй като Лилитка самъ никога не се сѣщаше да ми приготви ястие, при всичко че у него винаги имаше мои пари за тъзи цѣль. Лилитка посла едно килимче на трѣвата, на което сложи ястието. Но ако и да не бѣхъ отъ отзарана нищо хапвалъ, менъ не ми се ядеше. И какъ ще ми се яде? . . .

Тукъ се бѣхме събрали всички отъ дружината офицери, които уцѣляхме отъ боя — численно — всичко двама! азъ и прапорщикъ Болшевъ. Раненитѣ капитани: Поповъ и Стесель въ това врѣме бѣха при началникъ на щаба подполковника Ринкевича.

Ний сѣднахме на килимчето съ Болшева, спогледахме се единъ другъ и заплакахме.

Тъй като азъ бѣхъ останалъ старши въ дружината, понеже, всички други освѣнъ Болшева бѣха убити или ранени, то и приехъ командуването ѝ. Прѣди всичко азъ прѣброихъ опълченцитѣ, които се оказаха 117 души, когато прѣди боя бѣха около 600. Кѫдѣ сѫ останалитѣ? Наистина не ще сѫ паднали убити всички, тъй като и сега още продължаваха да пристигатъ; но въ всѣки случай числото на падналитѣ убити и ранени бѣ голѣмо. Ето общата загуба:

1-а дружина ранени: щабсъ-капитанъ Михида — легко въ крака, поручикъ Соллогубъ — тежко въ шията и рамото, поручикъ Гюбенетъ — контузенъ въ хълбока, прапорщикъ Сорнетъ — легко въ крака съ куршумъ.

3-я дружина убити: дружинния командиръ подполковникъ Калитинъ, командира на I-а рота капитанъ Феодоровъ, командира на II-а рота щабсъ-капитанъ Усовъ и завѣдующия орѫжието поручикъ Поповъ.

Ранени: поручикъ Живаревъ — легко, поручикъ Поликарповъ — тежко, щабсъ-капитанъ Стесель — легко, щабсъ-

капитанъ Поповъ — легко, подпоручикъ Добровски — тежко въ крака, подпоручикъ Божински — въ крака и рамото.

5-а дружина убити: поручикъ Павловъ.

Ранени: дружинния командиръ подполковникъ Нищенко — легко, капитанъ Сухомлиновъ — тежко, щабсъ-капитанъ Розановъ — легко, поручикъ Рудомино — тежко, поручикъ Яковлевъ — легко, прапорщикъ Максютенко — легко.

Долни чинове излѣзли отъ строя:

I-а	дружина . .	152	человѣка
II-а	„ . .	46	„
III-я	„ . .	200	„
V-а	„ . .	116	„
	Всичко . .	514	чоловѣка.

Слѣдователно, отъ общото число на офицеритѣ, които влѣзоха въ битката, излѣзли бѣха отъ строя 22 и 514 человѣка убити и ранени долни чинове.

Но числото на излѣзлитѣ отъ строя опълченци ранени бѣше несравненно по-голѣмо; защото много отъ легко раненитѣ отиваха право по домоветѣ си или въ болницитѣ. Тия опълченци се считаха въ отлѫчка, но мнозина отъ тѣхъ впослѣдствие се явяваха въ дружинитѣ си.

Когато слънцето залѣзе и настана нощь, небесния сводъ на югъ по направление къмъ Стара-Загора бѣ освѣтенъ съ червено зарево. Не можеше да има и съмнѣние, че това освѣтление бѣше отъ пожара, който вѣроятно, бѣ обхваналъ цѣлия градъ.

VIII.

20 Юлий. — Бѣхме капнали отъ умора въ вчерашния пъленъ съ тревълнение день и за туй расчитвахме, че съня ще подкрѣпи отпадналитѣ ни сили и ние ще забравимъ на врѣме ужаситѣ на тоя кървавъ день. Но надѣждата, поне моята, не се осѫществи. Напротивъ, нощьта ми се показа безкрайно дълга. Ужасни галюцинации ме прѣслѣдваха въ съня. Прѣдъ очитѣ ми се испрѣчваха грознитѣ вчерашни картини, а въ ушитѣ ми се раздаваха топовнитѣ и пушечни гърмежи, виковетѣ на старо-загорскитѣ жители и охканията на раненитѣ... Мнозина отъ опълченцитѣ, едни сѣдишкомъ други лежишкомъ,

тихо си приказваха, а онѣзи които спяха, туку мърморяха въ съня си. Едни отъ тѣхъ викаха „ура“, други „раненъ, раненъ“; имаше и такива, които скокваха на крака съ викъ „турцитѣ, турцитѣ, удряйте“ . . .

Около срѣдъ нощь отряда бѣ вдигнатъ, за да продължава отстъплението за Казанлъкъ. Но слѣдъ като прѣстояхме повече отъ единъ часъ готови за пѫть, заповѣда се опълченцитѣ отново да си легнатъ да спятъ. Тѣ бѣха все бодри и възбудени, ако и да не бѣха турили въ устата си и троха хлѣбъ още отъ вчера сутриньта, понеже хлѣба ни липсуваше. Наистина, по лицата имъ се забѣлѣзваха слѣди отъ тежкитѣ вчерашни испитания, но при все това въ очитѣ, въ движението и въ цѣлата имъ фигура се четеше съзнание на собственното имъ войнишко достойнство, чувство на удовлетворено самолюбие и гордость, че сѫ испълнили дългътъ си.

Опълченцитѣ, почти винаги злѣ третирани отъ офицеритѣ, наричани страхливци, които слѣдъ първия вистрѣлъ ще се разбѣгатъ като еребици, неволно се бѣха усъмнили въ себе си. Мнозина отъ тѣхъ, които още не бѣха мирисали барутъ, си задаваха въпросъ: „неужели това е истина“? и колкото повече се приближавахме къмъ развяската — битката, толкова този въпросъ по-силно ги мѫчеше. Но ето, опълчението всѫпи въ отдавна желанния бой. Всички като лъвове се хвърляха върху противника и го гоняха и прѣслѣдваха, макаръ той и да бѣ въ 7—8 пѫти по-многочисленъ. Но „сила слама чупи“, казватъ руситѣ. Трѣбваше да се отстѫпи и да се отстѫпи подъ силния напоръ отъ фронта и въ обходъ на многочисленната закалена въ боеветѣ съ черногорцитѣ Сюлейманъ-пашова армия. Повтарямъ, опълченцитѣ отстѫпиха, но не считаха себе си за побѣдени. Напротивъ, слѣдъ многовѣковно тежко робство, българитѣ пръвъ пѫть въоружени се срѣщнаха гѫрди съ гѫрди съ своитѣ мѫчители и като си примѣриха силитѣ, се убѣдиха, че въ жилитѣ имъ тече кръвьта на тѣхнитѣ храбри прадѣди. Тукъ, при Стара-Загора, на 19 Юлий 1877 год., българското опълчение въскреси военната слава на своитѣ храбри и доблестни прадѣди, прѣдставителитѣ на които сѫ биле: Крумъ, Симеонъ, Самуилъ и др. Сѫщо тукъ, въ боя при Стара-Загора, господаритѣ турци за пръвъ пѫть видѣха, че раята — българитѣ, не сѫ безгласни и немощни. Не напраздно турцитѣ въспѣватъ боя при Стара-Загора „съ ешилъ калпаклѫ комита“.

Не далеко отъ нашия бивуакъ, при Туловата кория, бѣше се расположило многобройното избѣгало отъ Стара-Загора и околностьта му население. Прѣзъ цѣлата нощь тамъ се чуваха плачове и ридания, но на разсъмнуванпе плачътъ и писъкътъ се толкова увеличи, щото на человѣка сърдцето се кѫсаше, като ги слушаше. Тукъ дѣца плачатъ та се късатъ и питатъ за родителитѣ си, тамъ майка — и всички убити отъ скърбь. Едната часть отъ бѣжанцитѣ на разсъмнувание потегли къмъ Казанлъкъ, а другата още се не мърдаше отъ мѣстото. Горкитѣ! Тѣ още питаяха надѣжда, че може би нашитѣ войски пакъ ще настѫпятъ и ще пропъдятъ турцитѣ. Между това нашето началство се опасяваше, да не би турцитѣ да настѫпятъ по стѫпкитѣ ни. Испратения въ разѣздъ пряпорщикъ отъ кавалерията Зозулинъ се убѣдилъ, че турцитѣ не проявявали намѣрение да настѫпватъ.

Пратеницитѣ отъ генералъ Столѣтова охотници настигнаха опълчението при рѣка Тунджа въ $11^1/_2$ часа прѣзъ нощьта и испълниха възложената имъ миссия. Началникъ щаба на опълчението, подполковникъ Ринкевичъ, още въ сѫщата нощь испрати съ писмо до генералъ Гурко слѣдующитѣ охотници: Ив. Цвѣткова, Мито Анкова, Коста Бошнякова, руссина Пустовойтова и 4 драгуна. Слѣдъ нѣколко часове лутание, съ голѣмъ рискъ за живота си, пратенитѣ на разсъмнувание стигнали на ново-загорското шоссе. Отряда на генералъ Гурко, обаче, не се виждалъ. Тѣ продължили пѫтя си къмъ истокъ.

Когато вървели изъ шубракитѣ, изведнъжъ прѣдъ тѣхъ се исправя една человѣческа фигура. Оказалъ се единъ русски барабанщикъ, който прѣзъ нощьта билъ заспалъ и не видѣлъ, кога и на кѫдѣ отстѫпилъ отряда; той билъ чулъ, обаче, цвиление на коне къмъ сѣверо-истокъ, но не знаялъ да ли въ нея посока сѫ нашитѣ. Отъ думитѣ на тоя барабанщикъ, охотницитѣ разбрали, че трѣбва да държатъ пѫть къмъ сѣверо-истокъ и, дѣйствително, слѣдъ нѣколко часа тѣ стигнали отряда на Гурко и прѣдали писмото.

Генералъ Столѣтовъ, обаче, вече не се намиралъ при Гурковия отрядъ. Той съ щабсъ-ротмистра Лукашева, опълченцитѣ-конници — Г. Найденовъ, Д. Коцевъ и единъ казакъ, тръгналъ прѣзъ Ханнъ-Кьой да стигне опълчението. Когато прѣзъ нощьта стигнали не далеко до с. Мъглишъ и видѣли задъ него много огньове, генералъ Столѣтовъ съ Д. Коцева и казака се

опѫтили да стигнатъ ополчението прѣзъ Трѣвна, а ротмистръ Лукашевъ и Г. Найденовъ, продължили пѫтя и настигнали опълчението на 21 Юлий въ Казанлъкъ. Оказало се, че огньоветѣ при с. Мъглишъ биле накладени отъ бѣжанцитѣ отъ Старо-Загорско.

Майоръ Петръ Тимофеевичъ Рѣдкинъ, командиръ на 4-а дружина.

Слънцето бѣше вече високо, когато цѣлия отрядъ напустна бивуака при Туловата кория и се опѫти къмъ Казанлъкъ.

До самата рѣчица, при влизанието въ пѫтя, между лозята, срѣщнахме 4-а дружина съ една батарея, която идеше да се присъедини къмъ опълчението. Офицеритѣ отъ казаната дру-

жина ни срѣщнаха твърдѣ съчувственно, като ни поздравляваха съ блѣстящата битка и избавлението ни отъ смъртьта. Между тѣзи бѣше и щабъ-капитанъ Михида. Азъ не можахъ да се одържа отъ да го не попитамъ.

— Избѣгаха ли опълченцитѣ отъ първия изстрѣлъ?

— Коня е на 4 крака и то се спъва, а человѣкъ е на два, отвърна Михида сконфузено.

— Азъ бѣхъ увѣренъ, каза майоръ Рѣдкинъ, че опълченцитѣ юнашки ще се биятъ.

И наистина, майоръ Рѣдкинъ не бѣше отъ онѣзи офицери, които нападаха опълченцитѣ. Той бѣше безкрайно справедливъ и добрякъ. Той не само не си позволяваше да псува, да бие опълченцитѣ и да имъ прикачва най-унизителни за войнишкото звание, епитети, но и твърдѣ горѣщо се застѫпваше за онеправданитѣ, биле тѣ българи или русси. За туй, съ малко исключение, и неговитѣ подчинени офицери слѣдваха примѣра на своя началникъ.

4-а дружина зае своето въ походното движение мѣсто. Встѫпихме въ лозята и триндафилитѣ, за които говорихъ по-горѣ. Но сега градинитѣ нѣмаха онъзи привлекателность и очарователенъ изгледъ, каквито имаха прѣди десетина дена. Не се хвърля въ очитѣ нито ослѣпителната зеленина на цвѣтята; не се чувствуваше и упоителния ароматъ отъ полскитѣ цвѣтя. . . Напротивъ, цѣлото пространство имаше монотоненъ изгледъ. Листето на лозята и дърветата повехнали, клонитѣ, прѣгънати подъ тяжестьта на плодоветѣ, умисленно, съ наведени глави, гледаха въ земята. Даже трѣвата въ некопанитѣ лозя, която съ своята буйность бѣ заглушила и поровила лозовитѣ пръчки, стоеше увѣхнала и увиснала съ върховетѣ си надолу. Веселитѣ птички, скрити въ гѫсталака, мируваха, като че ли ги бѣше страхъ да издадатъ присѫтствието си. Съ една рѣчь, цѣлата богата природа въ триндафиловата градина, напълно гармонираше съ душевното настроение на опълченцитѣ, които ето какво си приказваха:

— Какъ ли ще се свърши войната и да ли България ще бѫде освободена? пита единъ.

— Хмъ, както върви работата, май ме е страхъ, се обажда другъ. При Плѣвенъ турцитѣ ни бъхтаха, тукъ при Стара-Загора сѫщо . . . Азъ казвахъ, продължи сѫщия, че турцитѣ не току тъй ни оставиха да се втурнемъ напрѣдъ и че тѣ ще ни вкаратъ въ капана.

— Чудно нѣщо, какъ началството испрати такъвъ малочисленъ отрядъ безъ подрѫжка, забѣлѣзва трети.

— Война безъ жертви не бива, се обади авторитетно единъ отъ интелегентнитѣ опълченци. Ако днесъ турцитѣ ни биха, сутрѣ ний ще ги бъхтимъ. Менъ само едно ме е страхъ, и то е: душманитѣ на славянството, като видятъ несполукитѣ на русскитѣ войски и тѣхната слабость, да не би да се намѣсятъ и тѣ въ войната, тогава прощавай нашата надѣжда за освобождението на България!

— Ехъ море, я некѣмъ да живѣмъ, ако не идемъ у Цариграда, се обади македончето Трайко, а отъ тамо со ва̀пуро у Солунъ! . . .

Часътъ бѣше 2 слѣдъ пладнѣ, когато отряда пристигна въ Казанлъкъ. Една часть отъ жителитѣ му бѣше вече избѣгала, а другата, обзета отъ страхъ, бързаше да напустне града. Отряда се спрѣ пакъ задъ женския манастирь.

Да видимъ сега, какво е ставало въ Казанлъкъ до пристиганието на отстѫпившия отъ Стара-Загора отрядъ. Въ послѣдния периодъ на комендантствуванието си въ Казанлъкъ, майоръ Поповъ е ималъ 5 сотни казаци, една рота опълченци, една рота отъ оздравѣлитѣ войници и около хиляда человѣка въорѫжени граждани.

Донскитѣ казаци биле разхвърлени отъ Казанлъкъ до Калоферъ, а 4-а дружина била расположена въ с. Шипка за свръзска между Скобелева и Гурко. Когато въ Казанлъкъ останала една незначителна часть казаци, отъ 4-а дружина отъ Шипка била испратена една рота. При напущанието на Казанлъкъ, генералъ Гурко заповѣдалъ на Попова, щомъ стигнатъ въ града прѣсни войски, да събере сотнитѣ и да върви напрѣдъ, като се придържа къмъ фланга на прѣдния отдрядъ, и да държи свръзска съ чести съобщения. Стара Загора и Казанлъкъ биле свързани вече съ пощенски съобщения посрѣдствомъ драгунитѣ.

Скоро започнали да пристигатъ тревожни донесения за угрожающата на града опастность. Населението се обръщало съ постоянни молби за пушки. За всичко това Поповъ донасялъ на началството. Скоро, обаче, прѣписката се прѣкратила съ Стара-Загора. Никакви извѣстия отъ тамъ не се получавали. Майоръ Поповъ не можалъ да не заключи, че прѣкращението на съобщението се дължи на турскитѣ партизани и башибозуци.

Единъ день при майоръ Попова се явява унтеръ-офицера отъ разѣзда и съобщава, че отъ 3-я постъ билъ испратенъ человѣкъ на слѣдующия, — но на тоя постъ войницитѣ не се намѣрили. Поповъ далъ заповѣдь да снематъ постоветѣ и съобщението отъ това врѣме ставало вече посрѣдствомъ доброволци — казаци. Между това врѣмето ставало все по-тревожно и потревожно. Извѣстията. които смѣнявали едно — друго, биле разнорѣчиви. Трѣбвало да се診 земать мѣрки за отбраната на града, поне до толкова, щото да се даде възможность на жителитѣ да заминатъ задъ Балкана и да се принесатъ раненитѣ и болни войници. Множество работници българи работяли по укрѣпяванието на града. По тоя начинъ цѣлата околность на града и пѫтя за Шипка биле покрити съ укрѣпления. Пристигналитѣ въ Казанлъкъ офицери, които отивали да се присъединятъ къмъ прѣдния отрядъ, биле задържани отъ Попова, тъй като не било извѣстно, какво ставало между Казанлъкъ и Стара-Загора; помежду тѣзи градове вече не сѫществувало никакво съобщение.

На 19-и Юлий сутриньта, майоръ Поповъ получилъ записка отъ А. А. Фрезе за благоприятния вървежъ на работитѣ при Стара-Загора и за прѣдстоящето на другия день съединение на всичкия отрядъ наедно. Разбира се, това извѣстие съвършенно успокоило майоръ Попова отъ къмъ Стара-Загора. Освѣнъ това и отъ къмъ Калоферъ се получили извѣстия не до тамъ обеспокоителни. Поповъ, слѣдъ като съобщилъ това приятно извѣстие на офицеритѣ, които незабавно тръгнали да се явятъ на Гурко, съпровождани отъ събранитѣ въ Казанлъкъ драгуни, ґусари и казаци, отишелъ да разгледа фортификационнитѣ работи на града. Въ това врѣме той изведнъжъ съгледалъ по шоссето безкрайна тълпа пѣшеходи и конници: това биле бѣжанцитѣ отъ Стара-Загора, отъ които се научилъ за поражението на юначното опълчение. Майоръ Поповъ бърже се върналъ въ града, събралъ градския съвѣтъ, безъ турцитѣ, за да вземе мѣрки за прѣнасяние на болнитѣ и раненитѣ. Казанлъчанитѣ, обаче, щомъ се научили за отстѫплението на опълчението, започнали да се готвятъ да бѣгатъ. Улицитѣ на града биле прѣпълнени съ народъ. Въздуха се оглушавалъ отъ охкания, писъкъ и ридания. Въ това врѣме единъ казакъ, който съ трудъ си пробивалъ пѫть, дошелъ при Попова и му подалъ записка отъ херцога Николая Максимилияновича. Въ записката

се казвало да се испрати $1/2$ сотня казаци къмъ с. Изиклии (Къзълдере), което се намира на кръстопжтя за Балкана и Стара-Загора, за да влѣзе въ свръзска съ опълчението. На турцитѣ — граждани било обявено, че ако излѣзатъ отъ домоветѣ си събрани 5 человѣка наедно, казацитѣ ще стрѣлятъ върху тѣхъ.

Между това раненитѣ отъ Стара-Загора започнали да пристигатъ и въ скоро врѣме въ града и околностьта се събрали до 5 хиляди ранени и до 40 хиляди бѣжанци.

Въ това врѣме, вслѣдствие на едно фалшиво донесение отъ казацитѣ, че турцитѣ настжпватъ отъ къмъ малкия балканъ, въ града била произведена страшна паника: мжже, жени и дѣца се спустнали да бѣгатъ и по такъвъ начинъ града въ растояние на около единъ часъ съвсѣмъ опустѣлъ. На улицата останали само нѣколко грждни и нѣколко 2—3 годишни дѣца, оставени отъ майкитѣ имъ и една прострѣна възрастна мома умрѣла отъ страхъ. Но тревогата се оказала фалшива. Казацитѣ приели едно стадо овце, които вдигнали голѣмъ прахъ, за противникъ.

Съ приказъ по опълчението за врѣменно командующъ дружината бѣше назначенъ щабсъ-капитанъ Стесель, а за ротни командири: на 1-а рота, на мѣсто убития капитанъ Феодоровъ, азъ, на 2-а рота, пряпорщикъ Болшевъ и на 4-а рота новодошлия пряпорщикъ Юнгеръ. Но тъй като щабсъ-капитанъ Стесель, бѣше силно контузенъ въ вчерашния бой, то командуването на дружината, която слѣдъ боя при Стара-Загора, до попълването ѝ, се дѣлеше на двѣ роти, бѣ възложено на мене, впрочемъ, безъ заповѣдь по опълчението.

Щомъ се спрѣхъ въ Казанлъкъ, по устната заповѣдь на полковникъ Депрерадовича, замѣстника на генералъ Столѣтова, който още не бѣше се върналъ при опълчението отъ вчерашния бой, направено бѣ распореждание да се готви вечеря за опълченцитѣ. Слѣдъ като направихъ нуждното по дружината распореждание, отидохъ въ града съ цѣль да се нахраня, тъй като отъ вчера почти не бѣхъ ялъ нищо.

Прѣди всичко, азъ се отбихъ пжтьомъ у казанлъшкия си приятель. Потропахъ на портата, но тя се оказа затворена и никой отъ вжтрѣ не се обади. Отъ туй разбрахъ, че и той е избѣгалъ. Отъ тамъ ходихъ въ нѣколко хана, които сжщо се оказаха затворени. Най-послѣ се отбихъ въ хана на Георги

Х. Томовъ, който бѣше отворенъ, но въ него пакъ жива душа се не виждаше и не чуваше, ако и да врѣха на огъня двѣ тенджери. Азъ обиколихъ цѣлия ханъ, но никого не намѣрихъ. За менъ не оставаше съмнѣние, че и тоя ханъ бѣше оставенъ отъ притежателя си. Азъ полюбопитствувахъ да видя, какво се готви въ тенджеритѣ, и повдигнахъ капака на едната отъ тѣхъ, отъ която бликна цѣлъ облакъ пара отъ вкусната папазъяхния. Надникнахъ въ другата, въ нея се оказа чорба отъ пиле. Бѣхъ гладенъ като вълкъ, а миризмата отъ ястието още повече ми възбуждаше апетита.

Какво трѣбваше да се прави? Отъ двѣтѣ едно: или трѣбваше да влѣза въ правата на стопанина и да си сипя ястие, или пъкъ да остана гладенъ. Азъ прѣдпочетохъ първото.

— Все едно, ако не се изяде ястието, ще се развали, си мисляхъ азъ, като се стараяхъ да успокоя не съвсѣмъ спокойната си съвѣсть . . .

Чорбата се оказа твърдѣ вкусна и когато потърсихъ въ долапа оцетъ, за да я подкиселя, намѣрихъ отгорѣ и точено, — още топло. Наядохъ се прѣвъсходно. На излизание отъ хана съгледахъ едно съвсѣмъ ново черкезско сѣдло, съ което много ми се искаше да замѣня моето скъсано, като си мисляхъ, че все едно ще остане въ турски рѫцѣ, но не го взехъ. Слѣдъ три деня се срѣщнахъ въ Габрово съ ханджията Томова, комуто и расказахъ за моето стопанствувание въ хана му и за намѣрението си да взема новото му сѣдло. Томовъ се кѫсаше отъ ядъ.

— А бе брате, защо него взехте, извика той. Не само сѣдлото, но ако можахте да вземете всичко що бѣхъ оставилъ, щѣхъ да ви бѫда много благодаренъ и то само и само, да не попадне въ рѫцѣтѣ на проклѣтитѣ турци.

Щомъ се наядохъ, опѫтихъ се за бивуака. На улицата ме срѣщна единъ унтеръ-офицеръ отъ дружината и ми каза, че било заповѣдано дружината да тръгне за Шипка, а отъ тамъ за Габрово, за да съпровожда раненитѣ войници. Азъ побързахъ за бивуака. Пѫтьомъ се отбихъ въ манастиря. Прѣдъ портата сварихъ много коля, натоварени съ ранени опълченци. Тукъ-тамъ изъ колата се чуваха пѫшкания и здържани охкания. Въ мънастирския дворъ прѣдъ очитѣ ми се прѣдстави страшна картина, отъ видътъ на която тръпки ме побиха и

ми настръхна косата. Виденото отъ мене не се поддава на никакво описание.

Двора положително бѣше прѣпълненъ съ народъ, но не народъ здравъ и пъленъ съ сила и енергия. Този народъ, състоящъ отъ мжже, жени и дѣца не се движеше, не се вълнуваше и не бѣгаше да се спасява отъ турцитѣ, но положително плуваше въ кървитѣ си. Тукъ нѣмаше жизнени движения, а само гърчения . . .

Голѣмата часть отъ тия нещастни жертви на турската звѣрщина бѣха не изранени, но бѣха въ истинската смисъль на думата накълцани.

Едно 2—3 годишно дѣтенце, присипнало, плачеше и съ изнемощелитѣ си ржчички ту теглеше за дрѣхата, ту пипаше хладното лице на горката си мжченица майка. . . .

Калугерицитѣ, блѣдни като сѣнки, сновяха между хладнитѣ вече трупове на умирающитѣ далеко отъ бащинитѣ си огнища.

Тъзи ужасна картина потресающе подѣйствува на опълченцитѣ. Тя не уби, обаче, духътъ имъ, напротивъ, тя вджхна въ душитѣ на борцитѣ за българската свобода още по-голѣма отвага и жажда за отмъщение. . . .

Азъ побързахъ да напустна манастирския дворъ. . .

Дружината сварихъ вече готова за пжть. Въ $3^1/_2$ часътъ напустнахме Казанлъкъ. Слѣдъ нашето заминавание за Шипка, на полето до манастиря, била отслужена панахида за падналитѣ въ боя при Стара-Загора ратници.

— Никога въ живота си нѣма да забравя тържественно печалната картина, която прѣдставляваше оцѣлевшия отъ неравния бой отрядъ въ този моментъ, ми казваше по-послѣ единъ отъ присжтствувавшитѣ на панахидата мой другарь. Когато священника провъзгласи „вѣчная памятъ войнамъ на полѣ брани за вѣру, царя и отечество животъ свой положившимъ“ и возгласа „вѣчная памятъ“ се подхвана отъ стройното пѣение на хора, състоящъ отъ офицери и войници, всички като единъ паднахме на колѣни. Горѣщи сълзи ручаха отъ очитѣ ни за падналитѣ началници и другари. Слѣдъ това, всички мълчишката, като осиротѣли, се върнахме по мѣстата си, освѣтлени отъ багрянитѣ лжчи на заходящето слънце. . .

Отъ Казанлъкъ до Шипка има тъкмо 10 версти. Пжтя върви по съвършенно равна и открита мѣстность. Само при

с. Хасътъ минахме посрѣдъ фруктови градини и хассовската и сикеречевската кории.

Избѣгналия вчера отъ Стара-Загора народъ се бѣ расположилъ между Казанлъкъ и селото Шипка, и за туй сега, щомъ той видѣ, че дружината отива за Шипка, се спустна напрѣдъ, като се стараеше да върви прѣдъ войската. Впрочемъ, не всички можаха да испрѣварятъ дружината. Мнозина отъ истощение, подъ тяжестьта на товара си, едвамъ си влачеха краката Тѣзи послѣднитѣ проклинаха турцитѣ и деньтъ въ който сѫ били родени. Натоварени като добитъци, бѣха прѣимуществено женитѣ и дѣцата. Напротивъ, нѣкои отъ мѫжетѣ не само не носяха нищо на гърба си, но тѣ още и ѣздяха на коне. Това обстоятелство ми направи лошо впечатление, и азъ не се удържахъ отъ да не исхокамъ такива жестоки мѫже и бащи.

— За туй е жена, да носи, ми отговори единъ отъ ѣздившитѣ на конь. Азъ кипнахъ и го накарахъ да сneме товара отъ жена си и да го натовари на гърбътъ си.

Когато стигнахме до хассовската кория единъ казанлъчанинъ, съ когото се бѣхъ запозналъ въ миналитѣ дни, ми указа мѣстото въ корията, гдѣто башибозуцитѣ бѣха убили полковника графа Роникера. Азъ разбрахъ тогава, защо не можаха да се уловятъ убийцитѣ. Корията бѣше току да самия пѫть и толкова гѫста и обширна, щото нѣмаше никаква възможность да се изловятъ въ нея веднъжъ скрившитѣ се разбойници.

Бѣше вече привечеръ, когато дружината стигна въ Шипка. Улицитѣ на селото бѣха положително прѣпълнени съ народъ, коля и добитъкъ, така щото по тѣхъ мѫчно можаха да минуватъ отдѣлни хора, а камо ли войска. Това обстоятелство накара дружината да се расположи за нощувание на бивуакъ край юго-западната часть на Шипка. По-рано пристигналитѣ ранени войници вече бѣха испратени за Габрово отъ шипченския комендантъ.

21 Юлий. — Бѣше още рано, когато отъ силния шумъ и крясъкъ на множеството народъ, който се тълпѣше въ селото и около него, се събудихъ отъ сънъ.

Шипка съ околностьта си прѣдставляваше една очарователна, но скръбна картина. Самото село, расположено при политѣ на Балкана, тънеше въ зеленина, фруктови дървета, триндафилови градини и лозя, и измежду тѣзи градини се

пъстряха двоетажни бѣли кѫщя, голѣмата каменна черква и училищното здание. Прѣзъ селото лакатушно тече една балканска рѣчица, която не далеко отъ пѫтя, срѣдъ селото, се спуща надолу отъ една скала и образува единъ малъкъ водопадъ.

Въ Шипка бѣше назначенъ за комендантъ капитанъ Н., въ разпорежданието на когото бѣха дадени нѣколко казака за пазение реда и тишината въ селото. Но при стечението на такова множество и цѣлъ полкъ казаци не стигаше за горнята цѣль.

Както се каза по-горѣ, коменданта още вчера бѣше испратилъ раненитѣ, съ исключение на 15—20 човѣка, отъ които по-вечето бѣха селени и граждани отъ Стара-Загора. Тия ранени вече бѣха натоварени на колята и готови за тръгвание. За туй, безъ да се бавимъ, тъкмо въ 6 часа, дружината тръгна за Габрово. Но на 300—400 крачки отъ селото се принудихме да се спремъ. Нѣмаше свободенъ пѫть. Щомъ се съмнало, населението съ колята си се спустнало по единствения за Габрово тѣсенъ пѫть и до толкова го затрупало, особенно съ строшенитѣ коля, щото положително не можеше да мине даже отдѣленъ човѣкъ. Дружината бѣше принудена да чака цѣли 4 часа до като се очисти пѫтя.

Южния склонъ на Балкана бѣше покритъ съ народъ, който се катереше по скалитѣ и възвишеноститѣ като мрави. И всичкия този народъ, числото на който не бѣше по-малко отъ 250,000, бѣше напустналь домоветѣ си, безъ да бѣ успѣлъ да вземе най-необходимото, като: облѣкло, храна и пр.

— Добрѣ ще бѫде, ако нашитѣ войски пакъ прѣвзематъ отстѫпенитѣ градища и села. Населението ще се върне въ домоветѣ си и ще успѣе до нейдѣ да прибере посѣвитѣ си, казваха опълченцитѣ. Но какво ще бѫде, ако войната се продължи? . . .

Трѣбва да кажа, че почти всички вѣрваха въ възможностьта да прѣвземемъ пакъ въ скоро врѣме Стара-Загора.

Бѣше слѣдъ пладнѣ, когато дружината пристигна на върха на Балкана. Минахме покрай стоманената батарея, разположена на една площадка на дѣсно отъ пѫтя, спуснахме се на доло до сѣдловината, — водораздѣлната линия, между южния и сѣверния басейни. На тѫзи сѣдловина имаше едно каменно здание — турско беклеме.

Спрѣхме се за почивка на сѣверъ отъ една кръгла височина. Бѣхме доста изморени и то не отъ дългъ пѫть, а отъ

честитѣ спирания; за туй, щомъ се спрѣхме, опълченцитѣ налягаха да спятъ. И азъ легнахъ да си подрѣмя, но се отказахъ отъ намѣрението си, защото, макаръ юлскитѣ слънчеви лжчи и да падаха отвѣсно, острия балкански вѣтрецъ, обаче, ме пронизваше до коститѣ, тъй като бѣхъ облѣченъ въ кительНѣкои отъ опълченцитѣ сжщо не спѣха, а си приказваха.

— Ехъ, да бѣха 4-а и 6-а дружини при Стара-Загора! Бога ми, щѣхме да отблъснемъ турцитѣ, извика единъ отъ събравшитѣ се въ кржжокъ опълченци.

— Ако и да не ги отблъсняхме, то поне щѣхме да ги задържимъ, догдѣто пристигне генералъ Гурко, се обади другъ. А веднъжъ пристигналъ Гурко, тогава друга щѣше да бжде работата. Въ всѣки случай, азъ и сега съмъ доволенъ: трима турци пронизахъ съ щика си, свърши той.

— Не, не трима. а тридесеть да сваля и тогава нѣма да бжда доволенъ, извика П. Ще мушкамъ ще стрѣлямъ до когато мога. Е, ако „мальчика“ Ивановъ, Богъ да го прости, свали троица турци, то всѣкий отъ насъ трѣбваше да свали въ десеть пжти повече.

— Пфе, голѣма работа извършилъ, като убилъ двама-трима турци, се обади евреина сигналиста Р. Мошенъ, който до това врѣме сѣдеше на страна и слушаше. Азъ безъ пушка убихъ единъ турчинъ съ тржбата си и той показа искривената си тржба. Хванали се бѣха единъ турчинъ и единъ българинъ за гърлата, продължи Мошенъ, азъ се затекохъ при тѣхъ и тракъ! тракъ! турчина по главата, и той пустна опълченеца. . . .

— Браво, браво Мошенъ, извикаха опъченцитѣ. Ами турчина избѣга ли? попита го единъ опълченецъ.

— Е,.че какъ ще избѣга, когато, щомъ той пустна опълченеца, послѣдния го удуши, а подиръ го промуши съ щика.

— Ами защо вмѣсто да го удряшъ съ тржбата, не взе пушката и съ нея да го промушишъ, запитаха опълченцитѣ храбрия евреинъ.

— Пфе, защо съ пушката? — се запжна Мошенъ.

Слѣдъ една почивка отъ $1^{1}/_{2}$ часа, дружината продължи пжтя си за Габрово и пристигна прѣди залѣзвание на слънцето Минахме прѣзъ една тѣсна, крива и постлана съ едри камъни улица, която бѣше прѣпълнена съ народъ.

Габровчени сжщо прѣживяваха страшни дни. Мнозина отъ тѣхъ бѣха вече напустнали кжщята си. Другитѣ же бѣха съв-

сѣмъ готови за бѣгание и стигаше нѣкой подплашенъ да извика: „турци“ за да се впустнатъ всички да бѣгатъ.

Дружината мина прѣзъ града по единствената улица отъ югъ за сѣверъ и се спрѣ на бивуакъ на „Падалото“: тъй се нарича една поляна, която се намира на сѣверъ отъ града, между търновското и севлиевското шосета.

Знаменосеца унтеръ-офицеръ Марчинъ.

Съ спирането ни на бивуакъ, азъ заповѣдахъ да ми распънатъ палатката. Къмъ това врѣме донесоха приготвеното за дружината ястие.

Когато дружината пристигна въ Габрово, болнитѣ и раненитѣ бѣха помѣстени по домоветѣ, тъй като тѣ безъ спиране минаха балкана. Габровчени, трѣбва да имъ се отдаде справедливостьта, твърдѣ съчуствено се отнасяха не само къмъ болнитѣ и раненитѣ, но и къмъ нещастнитѣ бѣжанци, на които съ пълна готовность оказваха своето гостоприемство.

Моя Лилитка, съ помощьта на други опълченци, распъна палатката и ми приготви легло на единъ походенъ креватъ, вѣроятно принадлежащъ на нѣкого отъ убититѣ или раненитѣ офицери. Тъй като бѣхъ уморенъ и отпадналъ отъ миналитѣ безсънни нощи, то азъ си легнахъ по-рано, съ твърдо намѣрение да спя късно и на слѣдующия день, и за туй още отъ по-рано бѣхъ направилъ всичкитѣ нужднп по дружината распореждания.

Макаръ обстановката и да бѣше добра и удобна, азъ дълго врѣме не можахъ да заспя. Вече бѣше късно и ме унасяше сънь, когато чухъ страшенъ грѣмъ. Азъ скокнахъ на крака, ослушахъ се, — но грѣмътъ не се повтори. Повикахъ единъ отъ опълченцитѣ и на въпроса ми, какъвъ бѣше грѣма, опълченеца съ очудване ми каза, че не чулъ никакъвъ грѣмъ. Азъ разбрахъ, че нервитѣ ми сѫ се пошегували, легнахъ пакъ и този пѫть скоро заспахъ.

Сутриньта на 22-й Юлий станахъ отъ сънь, когато всичкитѣ опълченци вече бѣха на крака. Слѣдъ като се напихъ съ чай, отидохъ въ Габрово.

Габрово е типъ на источенъ градъ. Кѫщя прѣимущественно дървени — паянтови, съ чардаци, язлъци и съ твърдѣ широки стрѣхи. Повечето отъ кѫщята двуетажни съ корнизи. Тѣ сѫ покрити съ голѣми каменни плочи.

Града се дѣли отъ р. Янтра на двѣ части: источна и западна, които се съобщаватъ чрѣзъ два моста, — една каменнъ, а другия дървенъ. И въ двѣтѣ части има по една отъ сѣверъ къмъ югъ крива, послана съ едри камъни улица, а другитѣ все сѫ тѣсни, къси, и често задънени. Оная на источната часть на града почти въ срѣдата се раздвоява: на дѣсно върви къмъ търновското шоссе, а на лѣво — прѣзъ единъ високъ гърбавъ мость — къмъ севлиевското. Чаршията се намира въ источната часть на града.

Улицитѣ, както и вчера, се оказаха прѣпълнени съ народъ. Габровчени се бѣха поуспокоили. Дюкянитѣ имъ бѣха отворени и при грамадното стечение на народъ, голѣмата ефтиния биеше въ очи напримѣръ: ока захаръ $3^1/_2$—4 гроша, добро кафе 14—16 гроша, кутия сардели 4—5 гроша. Това ми направи много добро впечатление. Отидохъ въ една гостинница, която сѫщо се оказа прѣпълнена съ народъ. За

единъ вкусенъ обѣдъ, състоящъ отъ чорба, яхния, пиле печено и млѣко съ орисъ, азъ заплатихъ само $5^1/_2$ гроша.

Повече отъ гоститѣ въ гостинницата бѣха бѣжанци отъ Южна България. Разговора имъ бѣше прѣимущественно за страшния день на бѣгството. При това, тукъ се говореше за ония сърдцераздирателни сцени, които сѫ прѣдадени, макаръ и блѣдно, по-горѣ. Почти всички се оплакваха, че не успѣли да си взематъ най-потрѣбнитѣ нѣща, като дрѣхи и даже паритѣ си изъ сѫндъцитѣ. Всичкитѣ, обаче, покорно прѣнасяха нещастията си, като исказваха надежда за скорото си завръщание въ огнищата си.

Отидохъ у щабсъ-капитанъ Попова. Той се бѣ расположилъ въ една добра кѫща, гдѣто имаше на расположение двѣ чисти стаи. Поповъ се тъкмеше да обѣдва.

— Заповѣдайте. На врѣме дойдохте, ми каза Поповъ Сѣдайте да обѣдваме.

Азъ поблагодарихъ за поканата, като казахъ, че вече съмъ обѣдвалъ.

— Не ви ли е срамъ да обѣдвате въ гостинницата, когато ви знаете, че у мене все ще се намѣри парче хлѣбъ за единъ добъръ другарь, ми забѣлѣжи обидено добродушния Николай Николаевичъ.

Поповъ имаше уморенъ видъ, лице прѣжълтяло и набръчкано. Очитѣ му болѣзненно блѣстяха. Раната му не показваше още никакво подобрение. Най-много се оплакваше отъ разстройство на нервитѣ и безсънница. И наистина, невговитѣ нерви трѣбва да бѣха твърдѣ силно разстроени, защото, щомъ заговорихме за убититѣ и раненитѣ, той истерически заплака.

Заговорихме за отличившитѣ се въ боя при Стара-Загора опълченци и за прѣдставянието имъ къмъ награди. Азъ попитахъ Попова, кои опълченци мисли да прѣдстави.

— Ако можеше, азъ бихъ прѣдставилъ всичкитѣ опълченци отъ ротата, ми отговори той, защото, дѣйствително, всички се биха храбро и самоотверженно.

Подиръ това той ми наброи десетина человѣка, които щѣлъ билъ да прѣдстави.

Избора направенъ отъ Попова за прѣдставлениие къмъ награда, споредъ мене, бѣше напълно справедливъ и безпристрастенъ, още повече, че той бѣ взелъ въ внимание и знанието на службата и примѣрното поведение на прѣдставенитѣ.

Слѣдъ като прѣкарахъ незабѣлѣзано около 2 часа у Попова, азъ отидохъ на бивуака. Вънъ отъ града забѣлѣзахъ около моста при Падалото множество народъ. Оказа се, че тамъ щѣла да се испълни смъртната прѣсѫда надъ казанлъшкия каймакаминъ. Понеже бѣше близо до бивуака, то тукъ бѣха надошли почти всичкитѣ опълченци. Слѣдъ малко докараха съ кола осѫдения на обѣсвание. Той съ увиснала на гѫрдитѣ си глава, сѣдеше на колата по турски. Лицето на кръвопиеца бѣше жълто като сминъ и сухо. Той се килкаше да падне отъ слабость и истощение. Казваха, че този фанатикъ не искалъ да приема отъ гяуритѣ храна и искалъ да умре отъ гладъ.

Тукъ, до самия мость, имаше нѣколко високи върби, подъ една отъ които и докараха колата. Единъ стражаръ отъ мѣстната полиция се качи на колата, завърза вѫжето на върбата и нагласи намазаната съ сапунъ примка. Когато всичко бѣше готово, стражара се пооттегли настрана, вѣроятно, за да види какъвъ ефектъ ще произведе подготвителната за случая работа, върху каймакамина и окрѫжавшитѣ го. Въ сѫщото това врѣме каймакамина направи усилено движение. Той се хвана за ритлитѣ на колата и се поповдигна на треперящитѣ си отъ слабость крака. Слѣдъ това, неувѣренно посѣгна съ едната си рѫка къмъ примката, хвана я, и подиръ, съ помощьта на другата си рѫка, я нахлузи на шията си. Колѣнѣтѣ му, обаче, се опрѣха на колата и тогава стражаря хвана коня за юздата и го поведе. Азъ видѣхъ какъ колѣнѣтѣ на каймакамина се повлякоха по дъното на колата; видѣхъ какъ цѣлото му тѣло се залюля въ въздуха и повече нищо не видѣхъ, защото азъ се обърнахъ и си отидохъ. Чухъ само какъ българитѣ — зрители, прѣимущественно казанлъчени, викаха:

— Умирай, куче! За такъвъ звѣръ една смъртъ е недостатъчна! колко невинна българска кръвь е пролѣлъ този звѣръ!

— Е, този звѣръ поне си получи възмездието. А колко подобни нему убийци има не само ненаказани, но и не лишени още отъ възможностьта и сега да извършватъ надъ мирното население разни звѣрства, каза единъ отъ тълпата.

— Ама не може да се накажатъ всички отведнъжъ, убѣдително се обади другъ отъ тълпата, вѣроятно шипчанецъ. Не далеко отъ селото ни, азъ бѣхъ очевидецъ какъ по заповѣдьта на полковникъ Кесякова се отсѣкоха главитѣ на 16 души гаджали отъ близкнитѣ села. Ей тъй хе, насѣкоха имъ главитѣ

и ги хвърлиха въ единъ трапъ, завърши съ тържество шипченеца. И ако не бѣха се приближили двама офицери — казваха, Князъ Вяземски и майоръ Поповъ, то щѣха още много турски глави да се отсѣчатъ.

Днесъ габровчени раздадоха на опълченцитѣ отъ 3-я дружина, ризи, долни гащи, чорапи, пешкири, навуща и пр.

23 Юлий. — Получихъ заповѣдь незабавно да замина за Търново, гдѣто се намираше нашия опълченски обозъ, и съ пристиганието си да испратя отъ тамъ за Габрово офицерскитѣ вещи, а тъй сѫщо да прѣдамъ на капитанъ Орѣшкова заповѣдьта на началството да прѣмѣсти опълченския обозъ въ Габрово. Още рано сутриньта се качихъ на коня и тръгнахъ. Габрово-търновското шосе върви по мѣстность прѣсѣчена, вълнообразна и твърдѣ живописна. Тя е покрита съ кории, прѣимущественно отъ дѫбови дървета, освѣнъ това имаше много фруктови градини, повечето сливи, отъ които габровчени приготовляватъ прочутия си пестилъ. Отъ странитѣ на пѫтя, по възвишенностьта, сѫ распръснати тукъ тамъ кѫщя, наречени колиби, скрити между зеленитѣ градини и дѫбови кории. По самото шосе има много ханища. Азъ се спрѣхъ за почивка при ханищата на Царева-ливада. Отъ тукъ се отдѣля пѫтя, който води къмъ Трѣвна.

Отъ Габрово до тукъ, отъ двѣтѣ страни на шосето, се бѣха расположили тракийскитѣ бѣжанци, които се крияха отъ палящитѣ слънчеви лѫчи подъ вѣковнитѣ сѣнчести дѫбови дървета, а нѣкой отъ тѣхъ си бѣха направили съ помощьта на колата и чергитѣ чадъри. Около накладенитѣ при палаткитѣ огневе се щураха угриженитѣ и расплакани майки, дѣцата на които се тълпяха около огъня съ плачъ за парче хлѣбъ. И тукъ сѫщата грозна картина на разорение и бѣдствие. Сѣкашъ че бѣхъ осѫденъ на всѣка стѫпка да гледамъ злочестината, която сполѣтя бѣдния българинъ.

Повечето отъ бѣжанцитѣ не само нѣмаха кола и волове, но и дрѣхи на гърба си. Вслѣдствие на това, тѣ бѣха се принудили, още отъ първитѣ дни, да протягатъ рѫцѣ за милостиня. Такива нещастници имаше въ Габрово, такива ме присрѣщаха и сега по пѫтя. Хора вече заможни, днесь просяха за да си нахранятъ гладнитѣ дѣца.

Отъ Царева-ливада, прѣзъ градеца Дрѣново, азъ пристигнахъ въ Търново. Тамъ се забѣлѣзваше извънредно движение.

Улицитѣ бѣха буквално прѣпълнени съ разнокалибренъ народъ. Прѣпълнени бѣха сѫщо дюкянитѣ, кафенетата и гостинницитѣ.

Между множеството лесно се забѣлѣзваха поблѣднѣлитѣ отъ страхъ иерусалимски дворяни: — Хицковци, Менделевци и пр. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха съ форменни фуражки, съ шпори и нагайка въ рѫка, или затекната въ ботуша. Цѣлата тѫзи сбирщина отъ разни Мойшевци и пр. съставляваше часгь отъ грабителската еврейска компания „Коганъ, Грегеръ и Горвицъ“. Тѣ бѣха достойни агенти на казаната компания. Както хищнитѣ звѣрове слѣдягъ своитѣ жертви, за да се хвърлятъ въ удобенъ моментъ върху имъ, тъй сѫщо всичкитѣ тѣзи агенти, въ всѣка ново заета отъ войскитѣ мѣстность, се хвърляха върху населението и започваха да скубятъ и да скубятъ безъ милость. Тѣ прѣдъ нищо не се спираха; пущаха въ ходъ всевъзможни машинации, фалшификации, застрашавания, па даже и побой. Впрочемъ, побоя биваше на рѣдко, защото населението, като виждаше въ носителя на форменната фуражка съ кокарда царски човѣкъ, и безъ бой отдаваше всичко безпрѣкословно.

Чудно е, обаче, това, че въ числото на тѣзи пиявици — скубачи се намираха по нѣкога и българи. Но това, за щастие, бѣха единични личности.

„Нѣма стадо безъ мърша“, казва българската пословица, и тя се оправдаваше и въ случая. Такава една мърша, която сама обичаше да се кичи съ названието „патриотъ“, азъ срѣщнахъ днесь на една отъ търновскитѣ улици между множеството народъ. Този „патриотъ“ бѣше моя старъ познайникъ С. Стамболовъ.

— Е, кого виждамъ? се обърнахъ азъ къмъ него, и безъ забикалки продължихъ: какво търсишъ тукъ? На такъвъ патриотъ, както тебъ, не му прилича нагайка въ рѫка. Ти, който викаше винаги: „или да умремъ, или да се освободимъ“, сега трѣбваше да имашъ въ рѫцѣтѣ си пушка, вмѣсто нагайка, и да бѫдешъ тамъ, гдѣто сѫ истинскитѣ патриоти . . .

— Сега тамъ е ваша работа, ми отговори патриота Стамболовъ авторитетно. Моята ще бѫде послѣ . . .

И дѣйствително „работата“ на Стамболова се оказа да е била за послѣ. България дълго врѣме ще помни „работата“ на тоя патриотъ.

По хотелитѣ и ханищата никадѣ свободна стая не намѣрихъ и за туй рѣшихъ да прѣнощувамъ при опълченския обозъ, който бѣше расположенъ на лѣвия брѣгъ на р. Янтра на югъ отъ града, ако и да ми се искаше, слѣдъ всичко прѣкарано, да се расположа некждѣ по-охолно за нощувание. Моето желание, обаче, се испълни. Едва що бѣхъ се опжтилъ къмъ обоза, когато ме срѣщна търновченина Пеневъ, съ когото бѣхъ се запозналъ при първото си идвание въ Търново. Щомъ чу, че не съмъ можалъ да намѣря квартира и че ще нощувамъ при обоза, Пеневъ ме покани любезно у дома си и азъ приехъ поканата му съ благодарность. Но и въ тоя случай, азъ трѣбваше пакъ да отида при обоза, за да си оставя тамъ коня и да прѣдамъ на капитанъ Орѣшкова заповѣдьта, незабавно да испрати офицерскитѣ вѣщи въ Габрово, кждѣто да прѣмѣсти и обоза. Капитанъ Орѣшкова, обаче, не заварихъ тамъ.

Вечерьта въ домътъ на Пенева, азъ бѣхъ посрѣщнатъ твърдѣ радушно отъ домакина и старата му майка. Послѣднята се оказа твърдѣ весела, добродушна и разговорлива жена.

Стаята въ която ме поканиха, бѣше чиста и по български хубаво наредена. Въ сжщность, наредбата бѣше скромна, но менъ ми се много хареса, именно, защото въ нея всичко бѣше българско.

— Я ни раскажете, какви новини има кждѣ васъ! Скоро ли войскитѣ пакъ ще тръгнатъ напрѣдъ? ме запита домакинката и, безъ да чака отговоръ, продължи: Ама ний тукъ страшни дни и часове прѣкарахме слѣдъ заминаванието на опълчението!

И баба П., често прѣкжсвана, ту отъ синътъ си, ту отъ дъщеритѣ си, расказа за ония страхове и ужаси, съ които биле обхванати жителитѣ на Търново и околностьта му, когато се разнесли слуховетѣ за поражението на русскитѣ войски при Плѣвенъ и Стара-Загора . . .

— Извѣстието за несполуката на българското опълчение при Стара-Загора, особенно силно ни наскърби, се обади едната отъ дъщеритѣ на домакинката. Но за това пъкъ сърдцата ни се прѣпълниха отъ радость, когато се научихме за юначеството, което сж показали опълченцитѣ въ неравния съ турцитѣ бой.

Приятнитѣ разговори, обаче, по неволя трѣбваше да се прѣкъснатъ, защото всички виждаха, че азъ бѣхъ уморенъ. Съ особенно чувство на удоволствие азъ се протегнахъ на мегкото и чисто легло.

24 Юлий. — Человѣкъ трѣбва да е пропѫтувалъ безъ спиранив цѣли недѣли, да е спалъ на постлана на земята слама, ако и нея имаше, да му е служилъ за покривка лѣтния шинелъ, най-раскошното ястие да му е било парче хлѣбъ и сирене, за да може да разбере, какво задоволствие азъ почувствувахъ въ кѫщата на П., гдѣто намѣрихъ най-добра за спане обстановка и вкусна трапеза. Щомъ легнахъ вечерьта, изведнъжъ заспахъ и спахъ безпробудно до 9 часа, безъ да сънувамъ турци и атаки, както по-прѣди. . . .

На сутриньта, слѣдъ като пихъ млѣко, отидохъ у капитанъ Орѣшкова.

— Че защо ли е потрѣбвалъ обоза сега именно, когато всѣки день се очаква настѫпването на Сюлейманъ-пашовата армия на Шипка? ми каза той, когато азъ му прѣдадохъ заповѣдьта на началството относително незабавното испращание на офицерскитѣ вѣщи и прѣмѣстването на обоза въ Габрово.

Отъ Орѣшкова азъ отидохъ изъ града, да си купя нѣкои потрѣбни нѣща и да се срѣщна съ приятелитѣ си офицери — еднополченци. Улицитѣ бѣха, както и вчера, прѣпълнени съ народъ и много обози, транспорти и пр., принадлежащи на разни войскови части, интендантството и компанията Коганъ и пр. Наистина, тукъ въ Търново, числото на разнитѣ обози бѣше твърдѣ голѣмо. Всичката равна мѣстность около града бѣ покрита съ коля и коне — обози, къмъ които непрѣстанно прииждаха нови. Но за туй пъкъ строеви части, освѣнъ 14-а дивизия, 4-а стрѣлкова бригада, и една бригада отъ 3-я пѣша дивизия, които бѣха расположени на Марно-поло и въ ближнитѣ на града села, други войски нѣмаше.

Срѣщнахъ се съ приятели офицери и познайници граждани, които се оказаха всички угрижени. Въ уплашения погледъ на всички се четеше въпросътъ: „какво ще бѫде“?

— Какви новини има кѫдѣ васъ? ми задаваха приятели и познайници въпроси и тревожно чакаха да чуятъ отговора ми.

— Истина ли е, че Сюлейманъ-паша се приготовлява да нападне на Шипка, ме питаха едни отъ офицеритѣ.

— Работата е спукана! Отъ самото начало на войната до сега три несполуки прѣтърпѣхме, а какво ще бѫде понататъкъ, едному Богу е извѣстно, казваха други.

— Турцитѣ отъ Плѣвенъ и Русчукъ се готвятъ да ударятъ на Свищовъ, казваха трети.

— Изгубени сме! Трѣбва да бѣгаме, до гдѣто още имаме врѣме казваха гражданитѣ. И въ доказателство на своитѣ твърдения за угрожающата опастность навеждаха разни мотиви и прѣдложения.

Впрочемъ, всичко което се говореше не бѣше далечъ отъ истината. Напримѣръ, подлѣ обѣдъ изъ града се бѣ распрѣсналъ слухъ, че 14-а дивизия ще се съсрѣдоточи къмъ османъ-пазарския пѫть, по който источната турска армия на Мехмедъ Али, се приготовлява да нападне на Търново, въ сѫщото врѣме, когато Османъ-паша отъ Плѣвенъ щѣлъ да удари на Свищовъ, а Сюлейманъ-паша — на Шипка.

Чудно нѣщо, какъ се отразява на человѣка общото настроение на окрѫжающитѣ го! Когато бѣхъ лице съ лице съ неприятеля и ме гледаше въ очитѣ смъртьта, азъ не испитвахъ такова чувство, каквото ме бѣ обхванало сега. Испитвахъ единъ страшенъ душевенъ гнетъ. Неволно и азъ си зададохъ въпросъ: ами какво ще бѫде, ако турцитѣ, наистина, прѣдприематъ едно общо настѫпление? Какво ще бѫде съ България? Умисленъ и угриженъ отъ общото положение на работитѣ, азъ се завърнахъ вечерьта на квартирата, съ твърдо намѣрение сутрѣ, а най-късно други день, да напустна Търново, при всичко, че имахъ разрѣшение да остана до 29-о число. Веселата и разговорлива баба П. усмихнато ме срѣщна съ запитвание:

— Е, нагледахте ли се на нашия градъ? Кѫщята му май като кафези сѫ окачени по канаритѣ.

— Градътъ е добъръ, но гражданитѣ сѫ лоши, отговорихъ азъ шеговито.

— Че защо сте се толкова разсърдили на гражданитѣ? Съ какво сѫ ви докачили.

— Какъ да не имъ се сърдя, когато тѣ днесь такива нѣща ми наговориха за турцитѣ, щото азъ положително си изгубихъ апетита за вечеря.

— И, синко! Какво да правятъ? У страха, кazватъ, очитѣ сѫ голѣми. И ний бѣхме си натоварили добитъка за да бѣгаме, па и сега сме на щрекъ, зеръ да не дава Господъ, ако дойдатъ турцитѣ, съ нази ще стане, каквото стана съ старо-загорчани.

— Бабо П., не се бойте! Турцитѣ никога нѣма да дойдатъ тукъ, утѣшихъ азъ домакинката. Ако вчера турцитѣ

ни биха, сутрѣ ний ще ги биемъ. Не напраздно дѣдо Иванъ испраща своитѣ войски въ България.

Въ това врѣме дойде синътъ на домакинката и ний продължихме разговора. Той се оказа по куражлия отъ другитѣ граждани.

П. ни разказа, че не само отъ търновскитѣ младежи, но и мнозина отъ околнитѣ села и градища, въ голѣмо число се събрали и явили прѣдъ началството, да искатъ оржжие, като се молили да имъ се назначатъ офицери за да ги обучаватъ и подготвятъ, да защищаватъ заедно съ другитѣ войски Търново отъ турцитѣ.

— Нѣма пушки, ни отговориха, продължи П. Идете въ Свищовъ, гдѣто се организиратъ дружини. Тамъ ще ви дадатъ пушки, облѣкло и ще ви обучаватъ.

Всички търновчани останали недоволни отъ това, гдѣто пункта за организацията на второто опълчение е билъ избранъ Свищовъ.

Кой ще ходи чакъ въ Свищовъ, се завълнува П., ний сме увѣрени, че тукъ въ Търново, въ продължение на 3—4 недѣли, щѣха да се съберать до 15—20 хиляди опълченци.

— Въ Свищовъ нѣма да идемъ, продължи той, ний тукъ ще организираме една чета, ще я въоржжимъ, съ каквито намѣримъ пушки, и ще сложимъ коститѣ си като бранимъ родния си градъ отъ вѣковнитѣ ни мжчители.

Дѣйствително, не съвсѣмъ сполучливо бѣ избрано мѣстото за организиране на второто опълчение и то, първо, защото Свищовъ се намира на крайния сѣверенъ прѣдѣлъ на България и, второ, защото тамъ селското население не бѣше до толкова събудено, колкото онова въ търновско и, въобще, въ вжтрѣшностьта на България.

25 Юлий. — Още сутриньта отидохъ въ обоза. Капитанъ Орѣшковъ вече бѣше испратилъ офицерскитѣ вѣщи, а обоза щѣлъ да тръгне слѣдъ 2—3 деня.

Ходихъ въ госпиталя за да се видя съ нашитѣ ранени офицери, а именно: Живарева, Поликарпова, Божински и Добровски, но се оказа, че тѣ още прѣди 3 деня биле испратени въ Свищовъ. Останали бѣха само тежко раненитѣ опълченци.

26 и 27 Юлий. — Въпрѣки моето рѣшение да замина на 26 за Габрово, азъ останахъ и него день въ Търново.

Нищо ново нѣмаше. Сутриньта на 27 напустнахъ старата българска столица.

Бѣше още рано когато стигнахъ въ Габрово. Дружината не сварихъ тукъ. Тя още на 25 била заминала за шипченскитѣ височини, като се задоволила само съ триднневна почивка! Заминуванието на дружината за Балкана направило не съвсѣмъ добро впечатление на населението, което разбрало, че неприятеля настжпва.

Нищо тревожно, обаче, още нѣмаше отъ къмъ Балкана.

Навѣстихъ щабсъ-капитанъ Попова, който ми се похвали, че най-кжсно слѣдъ десетина деня щѣлъ да се върне въ дружината, тъй като раната му благополучно заздравявала.

Щабсъ-капитанъ Стесель, който бѣше контузенъ на 19 Юлий, още се намѣрваше въ Габрово. Той се бѣ устроилъ тукъ на квартира твърдѣ удобно.

Въ Габрово сжщата навалица. Улицитѣ прѣпълнени съ народъ. Една голѣма часть отъ бѣжанцитѣ се бѣше разположила около града, тъй като кжщята бѣха прѣпълнени. По улицитѣ току се испрѣчваха полуголи дѣца и протягаха ржка.

— Братушко, дай ми гологанче да си купимъ хлѣбъ, викаха тѣ съ плачъ.

Имаше, обаче, и възрастни жени и мжже, които мълчишката се приближаваха съ наведени на долу очи и протягаха ржка за милостиня. Отъ всичко се познаваше, че грозната нужда ги бѣ докарала до просия.

IX.

28 Юлий. — Колкото и да е добрѣ на гости, а у дома е още по-добрѣ, казва една русска поговорка. Азъ бѣхъ както въ Търново, тъй сжщо и тука на гости, — и за туй, при всичко, че имахъ още врѣме да стоя, бързахъ да си ида у дома — тамъ на Балкана — въ срѣдата на своето сѣмейство. Въ $8^1/_2$ часа сутриньта, азъ тръгнахъ за Шипка.

Деньтъ бѣше навъсенъ. Черни облаци като нощь бѣха нависнали надъ грандиозния Балканъ и покрили съ своята черна завѣса високитѣ му върхове. Такива облаци винаги биватъ дъждоносни и за туй азъ подканихъ коня си да ускори крачкитѣ. Отъ Габрово пжтя върви по лѣвия брѣгъ на р. Янтра, като се издига постепенно нагорѣ. Въ 5—6 версти отъ града

минахъ прѣзъ рѣката по единъ високъ гърбавъ отъ стара направа мостъ, който впослѣдствие бѣше нарѣченъ отъ руситѣ „чортовъ мостъ“. Наистина, моста, прилѣпенъ съ единия си край къмъ една скала, издигнатъ високо на 8—10 метра надъ водата, бѣ тѣсенъ, колкото да мине една кола, и безъ прѣчки отъ страни. Той имаше твърдѣ дивъ изгледъ, бѣше страшенъ за минуване, и напълно заслужаваше названието си „чортовъ мостъ“. Отъ моста, до дѣсния брѣгъ на рѣката, върви единъ пѫть къмъ с. Топлишъ. На разстояние 2 версти отъ него — до Червенъ-брѣгъ — се започва подема за Балкана. Колкото се въскачвахъ по на високо, толкова ставаше по-студено и влажно, тъй щото, когато се въскачихъ на върха на сѣдловината, бѣхъ съвсѣмъ мокъръ. Облацитѣ бѣха толкова сгѫстени, щото въ нѣколко крачки положително нищо се не виждаше. 3-я дружина бѣше разположена въ лѣво отъ шоссето и отъ каменното здание, на една площадка, на която опълченцитѣ си бѣха распънали полуизгнилитѣ походни палатки — тантабри Моя Лилитка се бѣ сѣтилъ да растегне и моята палатка, но въ нея не бѣше приготвилъ легло, нито пъкъ стръкъ сухъ папрътникъ, или поне шума да бѣ донесалъ. За себе си, обаче, той бѣ се погрижилъ, както всичкитѣ опълченци и си бѣше направилъ въ палатката легло отъ дървени клонове и папрътникъ. На това легло го сварихъ да си почива. За първъ пѫть въ живота си виждахъ такъвъ сънлю, като моя денщикъ Лилитка. Той бѣше въ състояние да спи 48 часа, ако го не буди никой. Щомъ се наядеше, веднага отиваше на „боковую“, както го закачаха другитѣ вѣстови.

— Ну, что Лилитка, опять на „боковую“? го попитваше нѣкой.

— Е, че какво да правя? — учение нѣма, или пъкъ негово благородие го нѣма, и Лилитка ляга на „боковую“ и спи като мечка. Този, олицетворение на мързела, нечистоплътностьта и неакуратностьта, но трѣбва да кажа, честенъ денщикъ, ми бѣше отдавна дотегналъ, но можеше да се смѣни, само слѣдъ цѣлъ редъ формалности, които не ми бѣха приятни. Но тоя пѫть Лилитка съ своята немарливость до толкова ме ядоса, щото азъ му заповѣдахъ веднага да си събере дрѣхитѣ и да си отиде въ ротата, отъ която го бѣше много страхъ. Тамъ нѣмаше врѣме да спи.

— Ваше благородие . . . се обърна къмъ мене умоляюще и плачевно Лилитка.

— Никакво ваше благородие. Вземи си дрѣхитѣ и маршъ въ ротата! му извикахъ азъ.

Смутенъ отъ неочакваният обратъ на работата, Лилитка нерѣшително се обърна, прибра си дрѣхитѣ и отиде въ ротата.

— Искашъ ли да бѫдешъ при мене денщикъ? попитахъ азъ македончето Трайко Николовъ отъ 1-а рота, който бѣше доведенъ при мене, по моя заповѣдь, но по избора на фелдфебеля.

— „Желавамъ“, ваше благородие, отговори Трайко по войнишки — развързано и високо; но когато ке имаме бой со турчино, ке ме пустнешъ, ваше благородие, и азъ да се биемъ со проклѣтио турчинъ.

— Добрѣ. Само да не бѫдешъ такъвъ сънлю и мързеливъ като Лилитка, му казахъ азъ.

— Ваше благородие, ако бидемъ такъвъ, со пушка да ме убиешъ, отговори Трайко обидено.

Не се измина и 1/2 часъ, когато Трайко, съпровожданъ отъ още единъ опълченецъ, безъ да му бѣхъ далъ още заповѣдь, и двамата натоварени съ прѫти и папрѫтникъ застанаха при палатката ми.

— Ке ви направимъ, ваше благородие, креватъ, ми каза Трайко високо и засмѣнъ. И, дѣйствително, слѣдъ малко на импровизирания ми креватъ бѣха наредени походнитѣ ми вѣщи.

Надвечеръ, гѫстия и влаженъ облакъ, който измокрюваше человѣка до коститѣ, още повече се сгѫсти.

Щомъ се завърнахъ отъ командировката си, азъ се явихъ въ щаба на опълчението, който се бѣше разположилъ при каменното здание на сѣдловината, нарѣчено турска казарма.

Опълчението още на 22 Юлий се било вдигнало на шипченския върхъ, гдѣто се намирала часть отъ Орловския полкъ. Вечерьта на сѫщого число, майоръ Поповъ, който състоеше при щаба на опълчението, получилъ заповѣдь отъ генералъ Рауха да се спустне на слѣдующия день сутриньта въ долината съ половинъ сотня уралци, да върви за Казанлъкъ, за да обрекогносцирува мѣстностьта, прѣзъ която щѣше да мине прѣзъ Казанлъкъ отрядътъ, състоящъ отъ казанския и астраханския драгунски полкове и 2 сотни казаци. На чело на тоя отрядъ щѣлъ да бѫде Негово Императорско Височество Евгений Максимилияновичъ, който трѣбвало да отиде за Хаинъ-Кьой.

На Попова било заповѣдано сѫщеврѣменно да вземе отъ Казанлѫкъ отъ турскитѣ складове, колкото е възможно повече палатки за опълчението и продукти.

На 28 Юлий, въ 8 часа сутриньта, Поповъ, на чело на $^1/_2$ сотня казаци, командувана отъ сотника Любовина и подпоручикъ Валднера, потеглилъ и скоро стигналъ до Казанлѫкъ.

Безъ да му смѣта, че въ града може да има турци, Поповъ влѣзалъ въ Казанлѫкъ, стигналъ до турската болница, гдѣто, като почукалъ на портата, искочилъ блѣденъ като платно и треперящъ д-ръ Вълковичъ.

На бързо Вълковичъ расказалъ на Попова, че въ града прѣди малко пристигнали два ескадрона кавалерия — черкези и башибозуци и че една часть отъ послѣднитѣ биле при конака.

— Спасявайте се скоро, догдѣто още има врѣме, казалъ д-ръ Вълковичъ, който се опасявалъ и за своята сѫдба.

Поповъ, безъ да губи врѣме, се опѫтилъ къмъ истокъ и, щомъ излѣзалъ на край града, благодарение на обстоятелството че знаялъ пѫтя, извилъ на лѣво и въ карьеръ избѣгалъ съ полусотнята на западната часть на града, прѣслѣдванъ отъ противника. При това прѣслѣдвание билъ раненъ единъ казакъ. Скоро пристигнали на помощь два ескадрона кавалерия, които, на чело съ майоръ Попова, се хвърлили напрѣдъ — върху противника. Черкезитѣ и башибозуцитѣ, исплашени, се пуснали да бѣгатъ, като оставили на бойното поле и изъ улицитѣ на града 45 человѣка убити.

При това Поповъ взелъ единъ черкезски знаменenъ знакъ и нѣколко кола съ конетѣ заедно. Колата биле пълни съ разни стоки наградени отъ българскитѣ дюгени. Като испълнилъ въ точность заповѣдьта на началството, майоръ Поповъ се завърналъ на Шипка.

29 Юлий. — Още отъ снощи вечерь дъжда не прѣставаше. Опълченцитѣ, измокрени до коститѣ, се свиваха подъ наполовина испокъсанитѣ гнили палатки. Но и тѣзи скъсани палатки бѣха твърдѣ малко, вслѣдствие на което опълченцитѣ буквално бѣха натѫпкани въ тѣхъ, като риба въ каче. На всички за постелка и покривка служаха шинелитѣ. Но и шинели нѣмаше достатъчно.

Въ дружината 111 человѣка бѣха безъ шинели, тъй като почти всичкитѣ опълченци бѣха ги оставили при Стара-Загора,

понеже прѣди атаката бѣха ги снели отъ гърбътъ си, 14 человѣка бѣха безъ мундири и почти всичкитѣ безъ панталони и чизми. Шинелитѣ же, а особено мундиритѣ, които имаха опълченцитѣ, бѣха испокъсани и одърпани. Между това, врѣмето не се оправяше. Ако нѣмаше дъждъ, то тъмни и влажни облаци като калпакъ покриваха шипченскитѣ върхове. Продоволствието на опълченцитѣ бѣше и неудовлетворително и несвоеврѣменно. Вслѣдствие голѣмото стечение на народъ въ Габрово, продукти, а особенно хлѣбъ, не винаги се намираха. А пъкъ по причина на голѣмото разстояние отъ шипченскитѣ височини до Габрово и малкитѣ прѣвозочни срѣдства, и тѣзи малко продукти, заедно съ $1/4$ фунтовия сухаръ на день — твърдѣ често закъсняваха, а по-послѣ и съвсѣмъ не се получаваха. А да се направи запасъ за повече дни нѣмаше възможность, първо, защото липсваше мѣсто, гдѣ да се пазятъ отъ дъждъ продуктитѣ, които и безъ това пристигаха на позицията съвсѣмъ измокрени и, второ, не бѣше извѣстно до кога ще стоимъ тукъ. Самата же храна се раздаваше и изядваше подъ открито небе и често пѫти подъ проливенъ дъждъ, вслѣдствие на което до гдѣто опълченцитѣ я ядеха още, тя истиваше и тлъстината замръзваше.

При тия условия се появиха дезинтерия и треска, които още повече се усилваха отъ студа. Не само болнитѣ, но и здравитѣ треперяха отъ студъ, като листъ.

Една часть отъ болнитѣ се испращаха въ Габрово, другата — по-малката — оставаше за лѣкувание на позицията, подъ мокритѣ палатки. Най-лошото слѣдствие отъ всичко това бѣше, че опълченцитѣ започнаха да се отлъчватъ отъ ротитѣ си въ ближнитѣ села и колиби, по която причина редоветѣ на ротитѣ значително се намалиха.

Положението на офицеритѣ отъ дружинитѣ не бѣше по-завидно отъ онова на опълченцитѣ. Слѣдъ Старо-Загорския бой офицерскитѣ въ дружинитѣ трапезарии се разстроиха и за туй сега тѣ се храняха отъ Александровската — ротната кухня.

Вече третий день отъ когато се разболѣхъ и азъ отъ треска и дезинтерия. Хранехъ се само съ прѣсно краве млѣко. Но скоро се лишихъ и отъ тая храна и останахъ, както се казва, „на пищѣ свят. Антония“. Млѣчната крава, която ми бѣше далъ полковникъ Кесяковъ отъ дружинния добитъкъ, колкото и да ми бѣше мѫчно, заповѣдахъ да се употрѣби за храна

на дружината, тъй като дружинния добитъкъ се бѣ свършилъ. Това свършване на добитъка ми се видѣ чудно, защото прѣди десетина дена, дружината имаше цѣло стадо.

На 3-й Августъ четохъ реляцията отъ щаба на опълчението за Старо-Загорския бой.

Ето и съдържанието ѝ:

„На 19-й Юлий, 1877 год. въ 10 часа сутриньта 3-я дружина, получи заповѣдь да се снеме отъ бивуака при с. Айданлии и да иде къмъ града Стара-Загора, срѣщу който, отъ къмъ югъ, се появи въ значителна сила неприятеля. Близо до града дружината бѣше срѣщната съ честъ пушеченъ огънь отъ противуположнитѣ градини. Дружината набързо се развърна въ боенъ редъ и попадна въ първата линия. При това, въ първата линия бѣха 1-а рота на капитанъ Феодорова и 2-а рота на щабсъ-капитанъ Усова, които роти испратиха веригa. Въ 2-а линия — 3-тя рота на щабсъ-капитанъ Попова и 4-та рота на щабсъ-капитанъ Стеселя. Дружината се намираше на съвършенно открита мѣстность, тогава, когато неприятеля бѣше скритъ въ градинитѣ, т. е. заемаше по-добра позиция.

Дружинния командиръ подполковникъ Калитинъ заповѣда на всичкитѣ да вървятъ напрѣдъ. Прѣдвижението бѣше въ пъленъ редъ. Като заеха втората позиция, двѣтѣ роти отъ първата линия усилиха веригата, а останалитѣ двѣ роти заеха тѣхнитѣ мѣста. Въ това врѣме бѣше раненъ шабсъ-капитанъ Усовъ и подпоручикъ Божински. Първия отъ тѣхъ се силеше да върви, но когато силитѣ му ослабнаха, испраща войницитѣ напрѣдъ, като имъ извика: „Сбогомъ юнаци напрѣдъ“! Слѣдъ това, той бѣше поразенъ съ два куршума въ главата и падна мъртавъ.

Командуването на 2-а рота пое подпоручикъ Добровски. Като забѣлѣжи, че на нашия дѣсенъ флангъ се усилва веригата и сгъстенитѣ части на противника, дружинния командиръ заповѣда на щабсъ-капитанъ Попова да изведе ротата и да обхване лѣвия флангъ на противника. Ротата тръгна напрѣдъ, на чело съ ротния си командиръ щабсъ-капитанъ Попова и подпоручикъ Кисова, съ пѣсеньта „Бой, бой, юнаци“, която запѣха офицеритѣ и подхванаха опълченцитѣ. Като даде врѣме на 3-я рота да се подаде напрѣдъ, дружинния командиръ ѝ заповѣда да вземе участие въ атаката. Ротата тръгна напрѣдъ съ юнашки крачки. Прѣди да пристигне на 70 крачки до про-

тивника, цѣлата линия се хвърли съ гръмогласно „ура“ на неприятеля „въ щики“.

При това, подпоручикъ Кисовъ като взелъ отъ ранения турски тржбачъ тржбата, самъ затржбилъ атака. Барабанщика Жилковъ, при всичко, че бѣше раненъ, въ кракътъ, вървеше напрѣдъ съ барабаненъ бой. Неприятеля не издържа дружния натискъ и безъ гърмежъ въ голѣмъ безпорядъкъ, избѣга назадъ.

Тжзи атака твърдѣ скжпо ни струваше“ . . .*)

Отъ изложеното въ реляцията се види, че има извѣстни противурѣчия между нея и моитѣ бѣлѣжки. Въ реляцията се казва, че 3-я дружина въ 10 часа сутриньта заминала къмъ града и попаднала подъ неприятелския огънь, тогава когато, въ дѣйствителность, дружината не въ 10 часа, а по-рано се вдигна отъ мѣстонощуванието при с. Айданлии и не отиде къмъ града, а на възвишенностьта. Казва се по-нататъкъ въ реляцията, че дружинния командиръ подполковникъ Калитинъ заповѣдалъ на всички да вървятъ напрѣдъ. Въ дѣйствителность же, когато дружината испрати двѣ роти въ първа линия, останалитѣ двѣ роти се спрѣха: 4-а рота на мѣстото, гдѣто дружината се построи въ двѣ линии, а 3-я рота задъ купитѣ при Чадъръ-могила. Казва се още, че щабсъ-капитанъ Усовъ и подпоручикъ Божински биле ранени, когато ротитѣ отъ втора линия заели мѣстото на ония отъ първата, — въ дѣйствителность же подпоручикъ Божински бѣше раненъ, когато 3-я рота бѣше още задъ купитѣ, гдѣто санитаритѣ бѣха го донесли. Въ сжщата се казва, че щабсъ-капитанъ Усовъ е билъ убитъ на мѣстото, тогава, когато той падна мъртавъ, вече носенъ отъ санитаритѣ на прѣвързъчния пункъ. Казва се още че барабанщика Жилковъ тржбилъ за въ атака, тогава, когато въ това врѣме въ 3-я рота не бѣше останалъ въ строя, нито барабанщикъ, нито тржбачъ.

Тѣзи сж поправкитѣ, които споредъ мене, трѣбва да се направятъ въ реляцията.

Слѣдъ отстжпванието на прѣдния отрядъ отъ Стара-Загора и расформируванието му, генералъ Гурко, като се раздѣляше съ отряда, бѣше издалъ заповѣдь, въ която за опълчението казваше слѣдующето.

---

*) Прѣзъ 1891 год., въ смжтния Стамболовъ режимъ, когато бѣхъ арестуванъ, при обиска, между много други книжа бѣха взели и памятнитѣ ми книжки за Русско-Турската, прѣзъ 1877 год. война. Нарочно или случайно, по-голѣмата часть отъ книжата ми се върнаха, въ сжщото число и памятнитѣ ми книжки, съ много откъснати листове, въ които бѣ попаднала и едната часть отъ реляцията.

„Къмъ васъ се обръщамъ български дружини! На 19-о число прѣдъ Стара-Загора вий привлѣкохте върху себе си 15 неприятелски баталиони, т. е. почти четире пѫти по-силенъ неприятель, съ многочисленна далнобойна артиллерия, противъ която вий можахте да противупоставите 4 планински орѫдия. Безъ да се гледа на това голѣмо прѣвъсходство на турскитѣ войски, вий, отъ 8 часа сутриньта до 2 часа нослѣ пладнѣ, съ удивително мѫжество, защищавахте своя роденъ градъ и съ това дадохте възможность на другитѣ войски отъ прѣдния отрядъ да разбиятъ турцитѣ при село Джуранлий, вслѣдствие на което цѣлата армия на Сюлейманъ-паша е била принудена да отстѫпи. Това бѣше първия бой, въ който вий встѫпихте въ борба съ враговетѣ и въ него изведнъжъ се показахте такива герои, съ които цѣлата руска армия може да се гордѣе и да каже, че не се е излъгала, като е пратила въ вашитѣ редове най-добритѣ си офицери. Вий сте ядката на бѫдящата българска армия. Ще се изминатъ години и тая бѫдящa българска армия ще каже: „Ний сме потомци на славнитѣ защитници на Стара-Загора“.

Слѣдъ това генералъ Гурко въ сѫщия приказъ се обръща съ слѣдующитѣ думи къмъ цѣлия отрядъ:

„Съ болка на сърдцето се раздѣлямъ отъ васъ, войски отъ прѣдния отрядъ, като си спомнямъ че 38 деня прѣкарахъ въ вашата срѣда, че бѣхъ свидѣтель на вашитѣ юнашки подвизи и чудни тежки трудове, че видѣхъ какъ всичкитѣ три рода орѫжия се надпрѣварвахте помежду си въ честното испълнение на бойната служба. Всичко това нѣма да се изглади отъ моето сърдце и ще служи за най-добъръ споменъ въ живота ми.

Войници отъ прѣдния отрядъ! На васъ падна завидната роля въ такова кратко врѣме да покажите толкова примѣри отъ мѫжество и самоотверженность; вий ще почерпнете сила за други нови подвизи и азъ съмъ увѣренъ, че кѫдѣто и да се срѣщнете съ противника, вий нѣма да помрачите славата, която спечелихте на прѣдния отрядъ“.

Балкана продължаваше да е мраченъ. Дъждоветѣ се смѣняваха съ гѫсти мъгли, прѣзъ които не можеше да се види нищо въ нѣколко крачки. Опълченцитѣ вече цѣла недѣля сѣдяха въ своитѣ палатки, измокрени като мишки и треперящи отъ студъ. Освѣнъ това, тѣ търпѣха страшенъ гладъ, тъй като не само продукти не се получаваха на позицията, но даже и сухари

нѣмаше. Генералъ Столѣтовъ не веднажъ бѣ молилъ генералъ-майоръ Дерожински, началника на Габровския отрядъ, да вземе мѣрки за редовното испращание на Шипка сухари или хлѣбъ, а на 31 Юлий командирува графа Толстой да доложи на Негово Императорско Височество главнокомандующия състоянието на опълчението. Слѣдствието отъ това положение бѣше, че отлѫчкитѣ и разболяванията все повече и повече се увеличаваха. Види се, това обстоятелство бѣ накарало генералъ Столѣтова да снеме опълчението долу, — въ с. Шипка, безъ да обръща внимание на тревожнитѣ донесения, които му се съобщаваха отъ завѣдующия кавалерията на отряда, войсковия старшина Кириловъ отъ с. Шипка. На прѣвала бѣха оставени само 3-я дружина и артилерийскитѣ части, (освѣнъ планинскитѣ орѫдия, които генерала взе съ себе си) подъ командата на княза Вяземски. При спущанието си въ с. Шипка, генерала оставилъ 4-а дружина на Поповата възвишенность — между позицията св. Никола и с. Шипка.

— Хмъ! вмѣсто да ни прѣмѣстятъ отъ тукъ и да ни приведатъ въ редъ, за да заприличаме на войници, насъ ни тикатъ напрѣдъ, мърморяха подъ носъ офицеритѣ.

При всичко, че нѣкои отъ офицеритѣ намираха грѣшка на генерала, за гдѣто снема дружинитѣ въ триндафиловата долина, още повече, че всѣки день се очакваше настѫпванието на противника, но трѣбва да се признае, че друго срѣдство, за да се спратъ болѣстьта и отлѫчкитѣ и да се уреди продоволствието, нѣмаше.

Щомъ бѣжанцитѣ се научиха, че войската слиза за Шипка, тѣ, въпрѣки прѣдупрѣждението да не минаватъ Балкана, послѣдваха дружинитѣ. Едни отъ тѣхъ потеглиха за Казанлъкъ, други се размѣстиха по ближнитѣ села, а трети се расположиха на бивуакъ не далеко отъ опълчението, — около с. Шипка. Но впослѣдствие, когато настѫпиха черкезитѣ и башибозуцитѣ, мнозина отъ бѣжанцитѣ заплатиха съ живота си за тая тѣхна непрѣдпазливость.

Отъ дохождающитѣ изъ долината опълченци и офицери, се научихме, че тамъ врѣмето било великолепно. Лѣтното слънце печало така, щото камънитѣ се пукали. Но не ни остана дълго врѣме да завиждаме на другаритѣ си: дружинитѣ скоро напустнаха Шипка. Распространилъ се бѣше слухъ, че неприятеля настѫпвалъ съ голѣми сили отъ къмъ Стара-Загора,

Мъглишъ и Калоферъ. Това извѣстие, впрочемъ, не бѣше неочаквано. Напротивъ, слѣдъ отстжпванието ни отъ Стара-Загора, ний очаквахме противника всѣкидневно, при всичко това, извѣстието произведе голѣма тревога, както между войската, тъй сжщо и между населението. Дружинитѣ се приготвиха да срѣщнатъ противника. За тази тревога ний се научихме едва на 3 Августъ въ 10 часа вечерьта отъ единъ офицеръ, дошелъ отъ с. Шипка. Не се измина много врѣме, слѣдъ това извѣстие, когато по шосето се зачу силенъ шумъ. Оказа се, че народа расположенъ въ с. Шипка и по околнитѣ села, щомъ се научилъ за настжпванието на неприятеля, пустналъ се да бѣга по шосето и склона на шипченската възвишенность. Но тревогата се оказа фалшива. Извѣстието за настжпванието на противника бѣше прѣувеличено. Наистина, отъ къмъ Калоферъ настжпвала една партия черкези и башибозуци около 300 человѣка, но тя била пропждена отъ нашитѣ казаци. На бойното поле биле оставени нѣколко убити человѣка и коня, а раненитѣ биле взети при отстжпванието; отъ наша страна имало убити двама казака и раненъ единъ вахмистръ. Въ сжщото това врѣме, друга една партия черкези и башибозуци — по-многочисленна — нападнали на Казанлъкъ, гдѣто изсѣкли мнозина отъ ония, които се биле завърнали въ огнищата си. — Разбира се, че това появявание на черкезитѣ и башибозуцитѣ служеше за подтвърждение на распръснатия слухъ, че Сюлейманъ-паша, слѣдъ като привелъ въ порядъкъ растроената си въ биткитѣ при Нова и Стара-Загора 45-хилядна армия, настжпвалъ отъ тѣзи послѣднитѣ градове къмъ Шипка. Трѣбваше да се очаква, слѣдователно, че днесь или утрѣ, той ще наближи къмъ нашата позиция, която ний трѣбваше да отбраняваме, при всичката наша малочисленность.

Наистина, въ това врѣме шипченския отрядъ състоеше отъ 5 непълни, разстроени, освѣнъ 4-а дружина, въ битката при Стара-Загора и твърдѣ лошо въоржжени и обмундировани, дружини, 10 роти отъ орловския полкъ, една турска далнобойна стоманена батарея отъ 6 орждия, която бѣше оставена отъ турцитѣ на 6 Юлий, една 9-ти, една 4-ре-фунтова и $1/2$ планинска батареи, конна пионерна команда, една команда отъ 30-и казашки полкъ и българската конна сотня, редоветѣ на която се бѣха попълнили въ първитѣ числа на Августъ мѣсецъ въ Габрово.

Отъ 4-и Августъ висящитѣ на шипченскитѣ височини облаци започнаха да се раскжсватъ и златнитѣ слънчеви лжчи затрептяха по грандиозния Балканъ. Августовското топло слънце влѣзе въ своитѣ права. Наврѣмени само закжснѣлитѣ облаци го затрупваха, но скоро, подгонвани отъ острия балкански вѣтрецъ и слънчевитѣ лжчи, тѣ се пръсваха въ пълна безредица.

На 5-и Августъ въ 4-хъ дружини пристигнаха, отъ втората серия на опълчението, 540 человѣка, за попълнение разреденитѣ имъ редове, което даде по 135 за всѣка дружина. Освѣнъ това, отъ обоза придойдоха въ 3-я дружина 35 человѣка, та всичко станаха 170 человѣка. — Слѣдователно, редоветѣ на ротитѣ ѝ се увеличиха съ по 43 человѣка. Сравнително, това увеличение бѣше незначително, но то направи твърдѣ добро впечатление на старитѣ опълченци, — още повече, че подкрѣпление за сега отъ никадѣ се не очакваше, тъй като, както въ Търново се говореше, положението на нашитѣ войски на западния и источния флангове не бѣше по-добро отъ нашето.

На 5-и Августъ казацитѣ имали сериозно счепкване съ черкезитѣ и башибозуцитѣ не далеко отъ Казанлъкъ, въ което паднали нѣколко казака убити и ранени. Въ сжщото сбиване билъ легко раненъ и эсаула (капитанъ) Кириловъ, командира на уралската сотня.

Това появяване на черкезитѣ и башибозуцитѣ служеше за доказателство, че слѣдъ тѣхъ се движи Сюлейманъ-пашовата армия. Въ 10 часа сутриньта се показаха на възвишенностьта на сѣверо-истокъ отъ Казанлъкъ неприятелски войски, а облацитѣ прахъ, които се виждаха задъ града, показваха, че тамъ се движатъ още неприятелски сили.

Щомъ генералъ Столѣтовъ забѣлѣзалъ това движение на противника и се убѣдилъ въ намѣрението му да атакува шипченската наша позиция, той испратилъ изрично донесение въ тая смисълъ на корпусния командиръ генерала Радецки, на генералъ-майора Дерожински и на Негово Императорско Височество главнокомандующия. Още въ сжщия день неприятелската кавалерия се приближи до с. с. Енина и Шейново.

На 7-и Августъ неприятелския авандгардъ зае с. Шейново, а главнитѣ му сили останаха въ Казанлъкъ. Виждаше се, че противника искаше да се приближи съ дѣсния си флангъ къмъ с. Енина.

Вечерьта на сѫщото число, генералъ Столѣтовъ остави 4-а дружина на Поповата възвишеность, а съ другитѣ три дружини и планинската артиллерия отстѫпи на прѣвала.

Макаръ и да очаквахме слѣдъ Старо-Загорския бой настѫплението на турцитѣ, но ний не допущахме, че това настѫпление ще послѣдва толкова скоро, тъй като армията на Сюлейманъ-паша бѣ прѣтърпѣла чувствително поражение при с. Джуранлии отъ генералъ Гурко и голѣми загуби при Стара-Загора, отъ българското опълчение, а най-повече, защото имаше положително свѣдѣние, че Сюлейманъ-паша отстѫпилъ съ разстроената си армия далеко на югъ отъ Стара-Загора, за да я приведе въ редъ и да подготви резервиститѣ. Но турцитѣ не губяха врѣме; тѣ искаха да се въсползуватъ отъ незавидното положение на противника си на Шипка и за туй скоро черкезитѣ и башибозуцитѣ се появиха въ околностьта на града Казанлъкъ, а слѣдъ тѣхъ и цѣлата Сюлейманъ-пашова армия, които прѣдаваха всичко българско на огънь и мечь.

Като се съпоставяше тогава появяванието на Сюлейманъ-паша съ извѣстията, които постоянно идяха отъ Плѣвенъ и Русе за енергичнитѣ и тамъ неприятелски дѣйствия, обясняваше се, че настѫплението на тая Сюлейманова армия е въ свързска съ ония двѣ при Плѣвенъ и Русе и че най-близската ѝ цѣль трѣбваше да е прѣвземанието, първо, на Шипченския проходъ, сетнѣ, на Търново и най-послѣ, съвмѣстно съ другитѣ двѣ и града Свищовъ.

Този планъ на противника още по-ясно трѣбваше да се рисува въ въображението на генералъ Столѣтова, който найдобрѣ бѣше посвятенъ въ течението на работитѣ по дѣйствията на противника по цѣлия театръ на воennитѣ дѣйствия. Той най-добрѣ е съзнавалъ тогава извънредно голѣмото значение на защитата на Шипченския проходъ за исхода на войната и наймного е чувствувалъ опастностьта отъ настѫплението на Сюлеймановата армия.

Тъй като защитата на Шипченския проходъ зависяше въ по-голѣма часть отъ опълчението, за туй, когато дружинитѣ се бѣха спрѣли за почивка на първата тераса — до чушмата, генералъ Столѣтовъ се обърна къмъ опълченцитѣ съ една пламенна рѣчь. Ето и самото ѝ съдържание:

— „Момчета! Вий видѣхте въ Старо-Загорско какъ вѣковнитѣ ви врагове прѣдаваха всичко българско на унищожение, а самитѣ българи на истрѣбление! И сега виждате, какво става въ полето!

Неприятеля, съ когото вий тъй юнашки и неустрашимо се бихте при Стара-Загора и му дадохте да разбере, че българския опълченецъ не по-лошо се бие отъ своя по-старъ братъ русския войникъ, настжпва къмъ нашата позиция. Той се готви да прѣвземе Шипченския проходъ. Вий безсъмненно знаете, че въ по-голѣма степень, отъ участьта на Шипченската позиция зависи сждбата на вашето отечество -- сждбата на България; а като е тъй, вие трѣбва да приложите всичкото си усилие, за да не допустнете кракътъ на врага да стжпи на Шипченската възвишенность — нашата позиция, за отбраната на която тамъ горѣ имаме 35 орждия. Азъ вѣрвамъ, юнаци, че ако вий при Стара-Загора можахте да нанесете страшно поражение на противника, то тукъ — на нашата непристжпна позиция — не ще допустнете и кракътъ му да стжпи; като му дадете още веднъжъ да испита вашето юначество, вашата мощь.

Подиръ Старо-Загорската битка Царя и цѣла Руссия гледа на васъ като на храбри, неустрашими и самоотвърженни войници.

Азъ вече пратихъ донесение и скоро ще ни дойде помощь отъ Търново. Помнете, юнаци, че на васъ Царя и цѣла Руссия възлагатъ отбраната на шипченската позиция, а България чака вашата помощь за освобождението си. А вий, юнаци, за това ще добиете честь и слава, името герои и права на заслужени хора. За това ви юначество ще ви хвали цѣлия свѣтъ, а България ще ви бжде благодарна и ще се гордѣе съ васъ.

Подиръ войната вий, юнаци, ще получите подобающето се възнаграждение отъ освободеното си отечество. Ще ви се дава първенство въ всичко.“

Слѣдъ това генералъ Столѣтовъ извика отъ строя юнкера Узунова, родомъ българинъ, и му заповѣда да прѣдаде на опълченцитѣ рѣчьта му по български.

Съгласно рапорта ми, произведени бѣха съ приказъ по дружината за добро поведение, знание на службата и храбрость оказана въ битката при Стара-Загора въ унтеръ-офицерско звание: П. Миленковъ, Д. Нейковъ, Ив. Златановъ, И. Койша, Ил. Драгановъ, К. Желѣзковъ и Василъ Мицовъ.

Съ оправяние на врѣмето и извѣстието за приближение на противника, отлжчившитѣ се опълченци започнаха да се връщатъ въ ротитѣ си. Мнозина отъ тѣхъ се връщаха облѣчени съ антерии, абички, панталони и др. т. и всички, въобще, бѣха по-спрѣтнати.

— Кждѣ се губихте и какъ посмѣяхте да напустните ротитѣ си? се нахвърлиха върху имъ нѣкои отъ офицеритѣ. Знаете ли, че въ военно врѣме, за напущание на ротитѣ си, виновнитѣ се наказватъ съ смърть?

— Ваше благородие, азъ бѣхъ болѣнъ, казваше единъ.

— Нѣмахъ шинелъ и обуща, казваше другъ.

— Освѣнъ гимнастическа риза, бѣли панталони и опинци безъ навуща, други дрѣхи нѣмахъ, казваше третий.

Офицеритѣ твърдѣ добрѣ знаяха това. Князъ Вяземски не веднъжъ бѣ обикалялъ опълченцитѣ въ палаткитѣ имъ и виждаше тѣхното съвсѣмъ незавидно положение. Той твърдѣ често имъ купуваше, за своя смѣтка, ракия, но опълченцитѣ не обичаха твърдѣ русския спиртъ.

— Сърдцето ми се кжса, като гледамъ тия нещастници голи и боси, казваше княза на окржжавшитѣ го офицери.

За туй, именно, началството не бѣше взискателно къмъ отлжчившитѣ се и се правяше, че не забѣлѣзва отлжчкитѣ.

Редоветѣ на ротитѣ се попълниха. Тукъ се явяваха мнозина съ легки наранявания и контузии, получени въ битката при Стара-Загора, които до сега се бѣха скитали по селата. Но при все това, между опълченцитѣ се забѣлѣзваше едно тжпо равнодушие къмъ всичко. Причината на това равнодушие бѣ неудовлетворителното продоволствие, а особенно, — обмундированието. Освѣнъ едни опинци отъ сурови волски или биволски кожи, които, впрочемъ, се обуваха отъ повечето опълченци на босъ кракъ, други прѣдмѣти за обмундирование не се получиха. Между това сега, когато врѣмето се оправи, ако и да не бѣше мокро, нощитѣ, особенно на разсъмнуване, биваха твърдѣ студени, вслѣдствие на което между опълченцитѣ се появи всеобща кашлица. Но най-главната причина, която правеше опълченцитѣ равнодушни къмъ всичко, бѣше тая, че всички не само нѣмаха довѣрие въ пушкитѣ си, но виждаха, че сж положително безъ пушки, тъй като у мнозина отъ тѣхъ тѣ бѣха съвсѣмъ развалени и не дѣйствуваха. Турцитѣ же бѣха вече съвсѣмъ близо.

— Сюлейманъ-паша днесъ-утрѣ ще ни нападне съ цѣлата си армия, а ний сме шепа хора и то безъ пушки, казваха опълченцитѣ.

— Е, че тукъ на Балкана малко ли сж камъни? забѣлѣзваше нѣкой отъ тѣхъ. Съ камъни ще ги биемъ.

До 7-и Августъ дружинитѣ, освѣнъ 3-я, както казахъ погорѣ, бѣха въ с. Шипка. Но тѣ никакъ не се спираха на едно мѣсто. Щомъ се появеше противника въ околностьта на Шипка, генералъ Столѣтовъ току мѣстяше дружинитѣ, ту въ селото, ту надъ него, ту на Поповата възвишенность.*)

Най-насетнѣ, на 7-и, освѣнъ 4-а, дружинитѣ заеха старитѣ си мѣста на Балкана.

5-дневното стоение на дружинитѣ въ с. Шипка бѣ донесло тая полза, че опълченцитѣ отъ тия дружини бѣха си изсушили дрѣхитѣ, патронитѣ и очистили пушкитѣ. Освѣнъ това, прѣзъ всичкото врѣме дружинитѣ се храняли добрѣ и, изобщо, се намирали при по-добри условия.

Между, това бѣжанцитѣ съ колята си продължаваха да минаватъ Балкана — за Габрово. Особенно усиленно движението бѣше на 7-и Августъ, и то ето защо: тукъ една голѣма часть отъ населението до послѣдня минута се надѣвало, че нашитѣ войски ще настѫпятъ напрѣдъ. А когато неприятелската войска, въ голѣма масса се появила между Шипка и Казанлъкъ, всичкитѣ жители въ страхъ и трепетъ се хвърлили да бѣгатъ. Въ 2 часа слѣдъ пладнѣ, на шоссето между стоманената и крѫглата батареи владѣеше пъленъ хаосъ. Народъ, добитъкъ и коля се бѣха смѣсили въ една подвижна масса.

— Турцитѣ, турцитѣ идатъ! се чуваха викове. И тѣзи, на пръвъ погледъ, незначителни думи „турцитѣ идатъ", караха бѣжанцитѣ да си изгубватъ умътъ отъ страхъ.

Подбутнатъ отъ любопитство да видя какво се върши тамъ — задъ Балкана, азъ взехъ бинокла и се упѫтихъ къмъ

---

*) Попова възвишенность се нарича възвишенностьта, която се намира почти на половина пѫть между Шипка и св. Никола. На тъзи възвишенность е погребенъ поручика отъ 3-я дружина Поповъ, падналъ въ битката на 19 Юлий при Стара-Загора.

Поручикъ Поповъ (другаритѣ му въ дружината го викаха „Попикъ") тежко раненъ въ боя, билъ изнесенъ отъ трима опълченци. При отстѫпването на отряда, въпрѣки молбата му да го добиятъ, да се не мѫчи или да го оставятъ, а сами да да се спасяватъ, тѣ го не послушали, а продължавали да го носятъ. Носившитѣ ранения поручикъ Поповъ, не могле да попаднатъ въ пѫтя, по който отстѫпилъ отряда, защото той билъ вече заетъ отъ неприятеля, а тръгнали по горскитѣ пѫтеки, на дѣсно отъ дефилето, и се скрили до мръкване. Прѣзъ нощьта и на другия день тѣ продължавали да го носятъ. На сутриньта на 21 Юлий, като видѣли, че поручика вече билъ въ агония, оставили го въ гората подъ едно дърво и по скришни пѫтеки, прѣминали планината и едвамъ на 22 Юлий стигнали опълчението въ Казанлъкъ. Офицеритѣ, като узнали, че Поповъ билъ оставенъ въ гората още живъ, прѣдложили парична награда на опълченцитѣ да отидатъ и да го донесатъ.

Като отказали всѣкакво възнаграждение, троицата охотници съ коне се наели и дѣйствително донесли тѣлото на Попова, което и се погребало съ възможнитѣ въ това положение на отряда войнски почести, на 24 Юлий.

св. Никола (най-високия върхъ), но прѣди още да достигна до върха на възвишенностьта, видѣхъ цѣлъ облакъ димъ по направление къмъ югъ, а когато се въскачихъ на върха, видѣхъ, че с. Шипка бѣше обхванато отъ пламъци.

— Черкезитѣ и башибозуцитѣ трѣбва да сж подпалили селото, значи, нашитѣ сж оставили триндафиловата долина и ще се приберагъ тукъ, на възвишенностьта, казваха офицеритѣ и опълченцитѣ.

И като въ подтвърждение на тия прѣдположения, азъ видѣхъ, какъ дружинитѣ се бѣха проточили по извилинитѣ на шоссето и се качваха на възвишенностьта. Азъ извадихъ бинокла си отъ кутията и като погледнахъ по направление къмъ Казанлъкъ, видѣхъ голѣма масса неприятелска войска, която се движеше отъ тоя градъ и с. Мъглишъ къмъ Шипка и с. Янина. Тая масса имаше многочисленна кавалерия, която се бѣше вече приближила до с. Шипка.

Когато се върнахъ при частьта, азъ сварихъ на позицията новоназначения командиръ на 3-я дружина, на мѣсто убития подполковникъ Калитинъ, щабсъ-ротмистра Чиляева въ дружината на когото още въ сръбско-турската война азъ командувахъ рота. Щабсъ-ротмистръ Чиляевъ, като офицеръ, бѣше храбъръ, рѣшителенъ и самоотверженъ; като началникъ, макаръ и не строгъ, но умѣеше да държи подчиненитѣ си въ повиновение и послушание. Той бѣ баща на своитѣ подчинени. Като человѣкъ, Чиляевъ бѣше добрякъ, веселчакъ и до най-висока степень гостоприеменъ. Да попадне человѣкъ въ дома му или въ палатката и да го не нагости, бѣше невъзможно.

Азъ твърдѣ добрѣ помня, че въ Сърбия, когато доброволцитѣ отъ другитѣ дружини гладуваха, онѣзи отъ Чиляевата не само имаха храна, но и тютюнъ.

Щабсъ-ротмистръ Чиляевъ послѣднята си пара похарчваше, но не оставяше подчиненитѣ си гладни.

Веселия и безгриженъ Чиляевъ не знаеше що е сърдня. Впрочемъ, той биваше угриженъ и недоволенъ въ единъ случай, когато виждаше компания офицери сѣднали да играятъ на карти, а себе си безъ пара въ джоба. Щабсъ-ротмистръ Чиляевъ бѣше страстенъ играчъ на карти, за туй, щомъ попадняха въ ржцѣтѣ му пари, той не можеше да се въздържи отъ да не сѣдне да играе и обязателно да ги проиграе.

Срѣщата ни бѣще много сърдечна.

— Ето, ний пакъ ще служимъ наедно и пакъ ще се биемъ съ турцитѣ, ми каза Чиляевъ.

— Само дано свършека на биткитѣ не бѫде такъвъ, какъвто бѣше въ Сърбия, отговорихъ азъ.

Подиръ това Чиляевъ пристѫпи къмъ приеманието на дружината, което, впрочемъ, стана въ нѣколко минути.

Азъ построихъ дружината. Щабсъ-ротмистръ Чиляевъ поздрави опълченцитѣ и като имъ каза нѣколко прилични за случая думи, распусна я. Съ това се свърши сдаванието и приеманието строевата часть на дружината. Подиръ това, отидохме въ моята палатка, гдѣто се намираше отпуснатата ми за продоволствие сумма, пазена отъ часовой. Азъ извадихъ торбата съ полуимпериялитѣ -— на брой около 1200 парчета, които ми бѣха дадени за продоволствие на дружината. Казвамъ около 1200, защото отъ горнята сума бѣхъ исхарчилъ за дружината, начиная отъ 20-и Юлий до 7-и Августъ, около 34 рубли.

— Какъ тъй? ме запита Чиляевъ, зачуденъ. За 20 дена 34 рубли?

— Толкова сѫ исхарчени, отговорихъ азъ кѫсо. Съ това се свърши сдаванието и приеманието отчетностьта и паричната часть на дружината.

Надвечерь 2-а и 5-а дружини пакъ заеха мѣстата си на бивуака — на плоската възвишенность; а 1-а дружина — при казармитѣ. Него день, както това се виждаше отъ позицията ни, неприятеля съ нѣколко колони подстѫпи къмъ с. Шипка и се спрѣ между с. с. Шейново и Янина, а къмъ 4 часа слѣдъ пладнѣ, той развърна своята армия въ боенъ редъ, като опираше дѣсния си флангъ на с. Янина, а лѣвия на с. Шейново. При това, една часть отъ неприятелската пѣхота и кавалерия се приближи къмъ с. Шипка. По тия колони бѣха пустнати нѣколко гранати и шрапнели отъ 9-фунтовата батарея на „св. Никола“, но това не попрѣчи на турцитѣ — три табора, да заематъ с. Шипка.

За прѣзъ всичкото врѣме отъ като опълчението стоеше на шипченскитѣ височини, тази вечерь за пръвъ пѫть се взеха прѣдпазителни отъ неочаквано нападение мѣрки. Впрочемъ, до сега и нѣмаше нужда, тъй като шипченския отрядъ бѣше заобиколенъ отъ множество бѣжанци, които, въ случай че противника настѫпяше, непрѣменно щѣха да произведатъ тревога и да извѣстятъ отряда за това настѫпвание. Та и самия

противникъ се още нечуеше и невидеше. Цѣлия шипченски отрядъ се заобиколи съ аванпостна верига. Освѣнъ това, даде се и заповѣдь за въ случай, ако противника настѫпи.

Когато се взеха прѣдпазителнитѣ мѣрки, ний почти всичкитѣ офицери отъ дружината, вкупомъ отидохме въ казармитѣ на шоссето, при щабнитѣ на приказки, а най-вече да се научимъ нѣщо по-положително за противника. Оказа се, обаче, че и тѣ толкова знаяха, колкото и ний. Всичкитѣ бѣхме увѣрени въ едно, и то е, че сме въ надвечерието на кърваво сблъскване. Тукъ се научихъ отъ офицеритѣ, че на 3-и Августъ въ 9 часа сутриньта биле испратени въ Казанлъкъ три роти отъ 5-а дружина, подъ командата на полковникъ Депрерадовича, съ нѣколко кола, да вематъ разни продукти за опълчението, като брашно, оризъ, палатки и други потрѣбности за войската. Тия роти пристигнали въ Казанлъкъ отворили вратитѣ на нѣколко магазини и взели разни платове, сукна и други потрѣбни за опълченцитѣ прѣдмѣти. Расказваха, че и офицеритѣ тукъ не забравили себе си; мнозина отъ тѣхъ си навзели кърпи, комашеви платове за ризи и др. Единъ отъ кадровитѣ долни чинове докопалъ едно шише триндафилово масло и като не знаялъ какво е това, намазалъ си ботушитѣ, които, разбира се, изведнъжъ изгорѣли.

Офицеритѣ изобщо не одобряваха тоя начинъ на дѣйствуване . . .

— Това прилича на „баранта“ (плячка), казваха тѣ. Дава се на войницитѣ твърдѣ лошъ примѣръ.

Наистина, макаръ гражданитѣ и да бѣха си оставили имота на произвола на сѫдбата, който щѣше да попадне въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, но не трѣбваше да каратъ войницитѣ да чупятъ вратитѣ и прозорцитѣ на магазинитѣ, — толкова повече, че противника бѣше още далечъ, а притежателитѣ на магазинитѣ се навъртаха около Шипка и, поканени, тѣ на драго сърдце щѣха сами да отворятъ вратитѣ на дюгенитѣ си на българитѣ за да не остане имота имъ въ турски рѫцѣ.

Слѣдъ като се напихме съ чай и си похапнахме, на посланата черга се сложиха карти, но не географически, — не планове, понеже такива отъ излизанието ни отъ Кишиневъ бѣхъ видѣлъ само у щабсъ-капитанъ Попова, а за игранне.

— Е, юнаци, сѣдайте да си испитаме късметя, каза ротмистръ Неверовъ. Утрѣ ще имаме бой. Богъ знае какво ще се случи съ насъ.

Почти всички офицери не чакаха втора покана. Едни отъ тѣхъ сѣднаха на едно колѣно, други полулегнаха на едната си страна, трети сѣднаха по турски около картитѣ и играта се започна. Желтици съ шепа се туряха подъ картитѣ. Още въ началото на играта нѣкои отъ офицеритѣ, — интимнитѣ приятели на Чиляева, започнаха да го подзакачатъ.

— Е, какъ върви, Константинъ Борисовичъ! Шибатъ ли те?

— Лошо, братко, лошо. До сега нито веднажъ не ми се дадоха двѣ карти наредъ! казваше плачевно Чиляевъ.

— Хмъ! Ами ти сега много скромно играешъ, се обажда единъ. Тури добъръ кушъ, загжни картата и шибни банката.

Но нито промѣняването на картитѣ и мѣстото, нито прѣкжсването на врѣме играта, не помагаше.

Чиляевъ току бъркаше въ торбичката и вадеше съ шепа злато, което туряше подъ загжнатата понѣкога карта, за да бжде прибрано отъ банкомета. Когато извади и послѣднята жълтица, Чиляевъ разглади съ пръститѣ рошавата си и черна като въгленъ коса и извика.

— Тфу! дявола да я вземе! каква лоша карта ми идеше всичко врѣме! Прѣдставете си, осемь пжти наредъ ме биха.

Бѣше кжсно когато ний се разотидохме, едни умислени, а други, напротивъ, весели и съ прѣпълнени съ злато джебове.

— Чудно нѣщо, какво удоволствие намиратъ хората въ ограбването единъ другиго! си мисляхъ азъ, когато се връщахъ на позицията, заедно съ умисления Чиляевъ и веселия щабсъ-капитанъ Соколски.

8-и Августъ. — Тъй като дѣсния флангъ на турскитѣ войски се приближаваше къмъ с. Енина, то генералъ Столѣтовъ, като се опасяваше да не би противника да удари съ тоя си флангъ нашия лѣвий — по енинската тѣснина, той испрати княза Вяземски, да прѣгледа тая тѣснина, а на възвишенностьта „Малий Бердекъ“ испратилъ за сжщата цѣль, щабсъ-ротмистра Лукашева. Донесенията на тия пратеници, както и личното наблюдение на подполковникъ Ренкевича и генералъ Столѣтова, убѣдиха тѣзи послѣднитѣ, че противника нѣма намѣрение да оперира отъ къмъ казаната тѣснина.

На разсъмване на позицията се забѣлѣзваше извънредно движение. Частитѣ на шипченския отрядъ заемаха опрѣдѣленитѣ имъ участъци на позицията, които трѣбваше да отбраняватъ отъ нападението на противника.

Ето въ общи черти положението на шипченската позиция:

Тактическия и стратегическия ключъ на шипченската позиция е най-високия ѝ върхъ „св. Никола“. Тоя върхъ, обаче, не командува всичкитѣ окръжающи го върхове. Южния му склонъ е мѫчно достѫпенъ, тъй като той е каменистъ и отвѣсенъ. Отъ дѣсна страна, на западъ отъ върха „св. Никола“ върви отъ югъ на сѣверъ единъ доволно дълбокъ и трудно проходимъ долъ, склоноветѣ на който само къмъ югъ сѫ обраснали съ висока гора, а къмъ сѣверъ сѫ съвършенно голи. Този долъ къмъ върха се раздѣля на много долчинки, а особенно въ източната му часть, и се разширява въ видъ на вѣтрило. Горнитѣ краища на тѣзи долчинки се сливатъ съ сѣдловината, която служи за водораздѣлна линия между сѣверния и южния басейни. Отъ една такава долчинка, която сѣкашъ е издълбана отъ поройнитѣ дъждове, буйно протича студена, бистра като сълза вода. Извора на тази вода се намира не далеко отъ казармитѣ; отъ този изворъ войницитѣ отъ дѣсния флангъ на позицията си вземаха вода за пиенне и варенне ястие. На истокъ отъ „св. Никола“, възвишенностьта постепенно се снишава, като описва незначителенъ полукръгъ, и най-послѣ достига до шоссето. Тази часть отъ позицията, макаръ и не до толкова отвѣсна и скалиста, но пакъ е трудно достѫпна. На истокъ отъ шоссето, се намира една не голѣма площадь, която постепенно се снишава къмъ сѣверъ, а къмъ истокъ се свършва съ отвѣсенъ каменисъ брѣгъ, по който тукъ тамъ по скалитѣ растатъ дървета. — Долу, — при политѣ на брѣга и нататъкъ къмъ истокъ и сѣверъ, буйно вирѣятъ букови, дѫбови и други дървета, които образуватъ обширна гора. Право къмъ югъ отъ площадьта, мѣстностьтъ е съвършенно открита. Прѣзъ нея върви стария пѫть за с. Шипка; по тази мѣстность тукъ тамъ се вижда слаба растителность. Само по къмъ истокъ отъ долътъ, който върви къмъ югъ, се започва високо бранище, което покрива цѣлото пространство къмъ истокъ и юго-истокъ до възвишенностьта „Бердекъ“. Тази кория бѣ прошарена съ малки полянки. Сѣверния край на корията, на самата сѣдловина, която служи за водораздѣлна линия между южния и сѣверния басейни, се съединява съ казаната по-горѣ обширна гора.

Отъ юго-източната часть на площадьта се започва сѣдловината и върви право къмъ истокъ.

Тъзи часть отъ позицията е най-достжпна отъ къмъ югъ и юго-истокъ и за туй тукъ бѣше разположена турската далнобойна стоманена батарея която бѣше прѣвзета отъ турцитѣ на 6-и Юлий. Тази батарея обстрѣлваше цѣлото пространство къмъ югъ и юго-истокъ, включително съ възвишеноститѣ Сосокъ, Вранегнѣздо и Бердекъ. Тукъ и отъ двѣтѣ страни на батареята сж ископани ложементи за стрѣлцитѣ и за резервитѣ. — Отъ дѣсна страна, къмъ западъ — по гребена на св. Никола, — тѣ вървятъ до самия върхъ и по-нататъкъ. Тѣзи окопи, на дѣсния флангъ извиватъ къмъ сѣверъ, почти подъ правъ жгълъ, достигатъ до казармитѣ, а послѣ — извиватъ по сѣдловината. — Отъ лѣвата страна на стоманената батарея, окопитѣ вървятъ испърво по сѣдловината и подиръ извиватъ по отвѣсния брѣгъ съ фронтъ къмъ истокъ.

Отъ казармата къмъ истокъ, на около 100 — 150 крачки, има единъ источникъ, отъ който 2-а, 3-я и 5-а дружини си вземаха вода за пиение и готвение ястие. По къмъ истокъ отъ този источникъ, въ долътъ има другъ, — по изобиленъ съ вода, но дружинитѣ се ползуваха отъ него до 9-и Августъ сутриньта. Водата на първия источникъ протича покрай сѣвернитѣ поли на горѣказаната площадь. Право къмъ сѣверъ отъ тази площадь, прѣзъ рѣчицата, се намира друга площадь по-обширна и равна съ наклонъ къмъ югъ и истокъ. Тази послѣднята граничи отъ западъ съ шоссето, отъ югъ съ долъ, по който протича водата отъ първия источникъ, отъ истокъ, съ обрасналия съ храсталакъ и лѣщакъ, испърво полегатъ, а по-къмъ сѣверъ стръменъ, скатъ, — скатъ покритъ съ вѣковни джбови, букови и други дървета, и най-насѣтнѣ отъ сѣверъ съ кржглата батарея, тъй нарѣчена отъруситѣ по видътъ на възвишенностьта, на която бѣ построено укрѣпление за тая батарея.

Сѣверния склонъ на възвишенностьта св. Никола макаръ и да е стръменъ, но по него могатъ да се движатъ пѣхотни войскови части. Отъ казармата до възвишенностьта св. Никола има около 1 верстъ. Отъ сжщата казарма, по сѣдловината къмъ западъ се намира Зелената гора, отстояща на 2 версти, а отъ Зелената до Лисата по сжщото направление — $2^1/_2$ версти.

Още въ първитѣ дни слѣдъ като пристигна опълчението на шипченската позиция, началството било направило распореждание да се укрѣпи позицията; но както распорежданието, тъй сжщо и извършеното, е било направено, види се, за очист-

вание на съвѣстьта, — по-скоро, да се каже, че е направено нѣщо по укрѣпяванието на позицията, отъ колкото да се направятъ въ дѣйствителность полезни и отговарающи на своето назначение укрѣпления. А че това е било тъй, свидѣтелствува самата извършена работа. — За примѣръ да вземемъ лѣвия участъкъ на позицията. На дѣсния флангъ на тоя участъкъ, близо до извора, съ фронтъ къмъ югъ и юго-истокъ, бѣха изровени въ една линия нѣколко незначителни стрѣлкови окопи, а въ 30—40 крачки задъ тѣхъ — други еднакви за резерва.

Опълченцитѣ правятъ окопи.

Сѫщо такива окопи бѣха изровени въ центра и лѣвия флангъ на позицията. При това, на много мѣста импровизиранитѣ по укрѣпяванието на позицията сапьори се въсползували отъ поваленитѣ на половина изгнили дървета, отъ вънкашната страна на които бѣше нахвърлено незначително количество пръсть, безъ да се вдълбяватъ въ земята.

Изобщо, почти всичкитѣ окопи, както за веригата, тъй сѫщо и за резервитѣ ѝ, бѣха направени твърдѣ небрежно и никакъ не отговаряха на своето назначение, както по профиля си, тъй сѫщо и по примѣнимостьта си къмъ мѣстото. Всичката тѫзи работа е била извършена прѣди азъ да се върна отъ Търново. Не знамъ да ли тя се сматряше за свършена или дъждоветѣ я бѣха прѣкратили; знамъ само това, че когато се оправи врѣмето, никому и на умъ не дойде (поне противното не се виждаше) да се продължи укрѣпяванието на позицията. А каква въпиюща нужда се оказа впослѣдствие отъ това укрѣпяванние! Окопитѣ на другитѣ части на позицията бѣха сравнително по-добри. Повечето отъ тѣхъ бѣха направени отъ турцитѣ.

Малобройния шипченски отрядъ, на плѣщитѣ на който лежеше свещенната обязанность да отбранявя височинитѣ отъ нападението на Сюлейманъ-пашовята армия, както е казано и по-горѣ, състоеше отъ 1-а, 2-а, 3-я, 4-а и 5-а дружини отъ българското опълчение, 10 роти отъ орловския пѣши полкъ, една стоманена далнобойна съ 6 орждия батарея, една 9-фунтова, една 4-фунтова и $^1/_2$ планинска батареи. Изобщо, расположението на войскитѣ на шипченската позиция и распрѣдѣлението за командувание частитѣ на отбранителната линия бѣха слѣдующитѣ:*) единъ батальонъ отъ Орловския полкъ заемаше възвишенностьта „св. Никола“ съ стоманената батарея включително; другия батальонъ отъ сѫщия полкъ заемаше ложементитѣ на дѣсния флангъ и съставляваше прикритие на срѣдната кржгла батарея; двѣ роти отъ сѫщия полкъ бѣха испратени на „полу-лисата“ възвишенность, която се намира прѣдъ дѣсния флангъ; 2-а, 3-я и 5-а дружини отъ българското опълчение заеха ложаментитѣ, на лѣвия флангъ. 1-а и 4-а дружини и 4 планински орждия съставляваха резервъ. Дружинитѣ отъ тоя резервъ бѣха расположени на шоссето задъ възвишенностьта „св. Никола“, а планинския дивизионъ — прѣдъ турската казарма.

За началникъ на участъка на позицията „св. Никола“ бѣ назначенъ флигелъ-адютанта полковникъ графъ Толстой; за такъвъ на лѣвия флангъ — флигелъ-адютанта полковникъ князъ Вяземски, за началникъ на дѣсния флангъ и тилътъ

*) Вижъ планътъ въ края на книгата.

— полковникъ Депрерадовичъ. Послѣдния прѣдаде началствуванието надъ тилътъ на полковника Липински, командиръ на Брянския полкъ, щомъ послѣдния пристигна отъ Габрово. Дружинитѣ се разположиха за отбрана така: 2-а дружина на дѣсния флангъ на лѣвофланговия участъкъ на позицията, т. е. на истокъ отъ шоссето, съ фронтъ къмъ югъ. Прѣдъ дѣсния флангъ на дружината се намираше първия източникъ. Тая дружина се командуваше отъ майора Куртянова, но тъй като той бѣше боленъ, вслѣдствие получената силна контузия въ главата отъ катурванието на едно отъ оръдията заедно съ конетѣ, при въскачванието отъ с. Шипка на възвишенностьта, то командуванието бѣше приелъ капитанъ Гурски. 3-я дружина бѣ заела окопитѣ въ лѣво отъ 2-ра дружина, съ фронтъ къмъ югъ и юго-истокъ. Дружината се командуваше отъ щабсъ-ротмистра Чиляева. 5-а дружина бѣ заела лѣвия флангъ на сѫщия участъкъ, — въ лѣво отъ 3-я дружина; най-послѣ, 1-а, а по сетнѣ и 4-а дружини бѣха расположени въ резервъ при казармата.

Дружинитѣ се расположиха на своитѣ участъци въ двѣ линии. Въ първата линия отъ 3-я дружина 1-а и 2-а роти, въ втората 3-я и 4-а роти.

Дружинитѣ командири на 3-я и 5-а дружини при огледвание на участъцитѣ, опрѣдѣлени за отбрана отъ повѣренитѣ имъ дружини, намѣриха, че и тъй незначителния прѣдъ стрѣлковитѣ окопи обстрѣлъ, се намаляваше още повече отъ лѣщака и папъртника, които буйно растяха прѣдъ окопитѣ. За туй тѣ заповѣдаха на ротнитѣ командири да се распоредятъ незабавно, да очистятъ мѣстностьта прѣдъ стрѣлковитѣ окопи и то колкото е възможно по на далеко. Впрочемъ, това можеше да се извърши само къмъ дѣсния флангъ на дружинния участъкъ на 3-я дружина и отчасти къмъ центра, а не и къмъ лѣвия флангъ, понеже тукъ плоската възвишенность изведнъжъ започва да се снишава къмъ истокъ. Тукъ окопитѣ бѣха ископани до самия върхъ на склона, който бѣ покритъ съ гѫста гора. Сѫщо такава гора имаше и къмъ сѣверъ, прѣдъ окопитѣ на 5-а дружина, освѣнъ крайния лѣви франгъ на позицията, близо до крѫглата батарея. На това мѣсто позицията е достѫпна, защото тукъ, освѣнъ че нѣма гора, но склона е полегатъ. По тая причина тукъ мѣстото бѣше покрито съ фугаси.

Отъ лѣвия флангъ на 3-я дружина до мѣстото на фугаситѣ прѣдъ позицията, бѣха направени засѣки отъ повалени голѣми клончести дървета.

Въ надвечерието на шипченския бой, ротитѣ отъ 3-я дружина ги командуваха слѣдующитѣ офицери: 1-а рота азъ, 2-а рота — пряпорщикъ Болшевъ, 3-я рота, вмѣсто ранения щабсъ-капитанъ Поповъ, подпоручикъ Людницки и 4-а рота, вмѣсто контузения щабсъ-капитанъ Стесель, пряпорщикъ Юнгеръ, най-послѣ, за дружиненъ адютантъ бѣ назначенъ щабсъ-капитанъ Сокалски.

Ротнитѣ командири въ другитѣ дружини, съ малко изключение, си останаха сѫщитѣ, които бѣха назначени още въ гр. Плоещъ.

Когато 3-я дружина зае опрѣдѣления ѝ участъкъ и азъ направихъ потрѣбнитѣ по ротата распореждания, съ разрѣшението на дружинния си командиръ отидохъ на върха св. Никола, съ цѣль да видя неприятелското къмъ Шипка движение, което днесь се бѣ започнало въ 2 часа слѣдъ обѣдъ. Тъкмо въ 4 ч. азъ бѣхъ на възвишенностьта и видѣхъ цѣлата армия на Сюлейманъ-паша. Тя се бѣ приближила въ нѣколко колони до с. Шипка. Дѣсния ѝ флангъ се упираше татъкъ къмъ с. Енина, а лѣвия — къмъ с. Шейново.

Съ биноклъ въ рѫка азъ наблюдавахъ всичкото врѣме за съсрѣдоточението на неприятелската армия около Шипка и познахъ отъ расположението ѝ, че Сюлейманъ-паша се готви да атакува шипченската позиция. Помѫчихъ се да изброя турскитѣ табори, които се оказаха 40—50, освѣнъ многочисленната кавалерия и артилерия. Цѣлата неприятелска армия, прѣдъ нашитѣ очи, се построи въ нѣколко линии. При това, когато челната колона на лѣвия ѝ флангъ се подаде значително напрѣдъ, отъ върха на св. Никола се раздаде топовенъ гърмежъ. Нашата 9 фунтова батарея откри огънь срѣщу тази колона и я накара да се оттегли назадъ.

Когато се завърнахъ отъ върха св. Никола, поканенъ бѣхъ отъ дружинния командиръ да пия чай. Слѣдъ чая, като станахъ да си отида, Чиляевъ извади отъ джеба си нѣщо увито въ книга и ми го подаде.

— Това е вамъ за доброто командуване и продоволствуване на дружината отъ 19-и Юлий до 8-и Августъ, ми каза той.

Въ книгата се оказаха увити 40 полуимперияла.

— „За доброто командуване и продоволствуване!» — Чудна награда, си мисляхъ азъ.

Съ настжпването на противника, повтарямъ, разредените отъ отлжчките наши редове се попълниха.

— Както орлите се сбиратъ на лешъ, тъй и опълченците на бой, казваха нѣкои отъ офицерите.

Опълченците се съживиха. Лицата имъ свѣтнаха отъ радость. Но подъ тази вънкашна радость, дълбоко въ душата се таеше едно тжпо безпокойствие и угриженость, които се исваха въ слѣдующето размѣняване на мислите имъ.

— Ехъ, защо пушките ни не сж добри, защо не ни дадатъ „кримки“? и тукъ опълченците започнаха да расказкавзатъ епизоди отъ старо-загорската битка.

— Да имаше добри пушки въ старо-загорския бой, турците май не щѣха тъй нахално да се увиратъ, като слѣпи, казваха едни.

— Онази бѣгуща въ пълна безредица войска съ викъ „алла, алла“, като ръжъ щѣхме да я поженемъ.

— Е, че какъ ще я поженешъ, когато цакашъ, цакашъ, а тя пущината не хваща.

— Азъ нѣколко пжти се прицѣлвахъ на онзи турски офицеръ съ бѣлия конь, който като бѣсенъ се хвърляше съ гола шашка въ ржка върху своите бѣгущи войници, расказваше единъ опълченецъ, но пустата пушка не хваща — все цака. Тогава азъ хвърлихъ моята и взехъ друга отъ единъ раненъ, но въ това врѣме турчина бѣше катурнатъ отъ Гьоко Маринова, само коня му бѣгаше като дивъ, но скоро и той падна.

Въ 9 часа вечерьта пристигна отъ Габрово и останалия батальонъ отъ орловския полкъ.

Прѣзъ нощьта се зачуха пушечни залпове по направление къмъ югъ. По-послѣ се научихме, че турците отъ с. Шипка биле открили огънь съ залпове по 4-а дружина, която на разсъмнуване на 9-и Августъ, се принудила да отстжпи и се спрѣ при 1-а дружина — при казармата

X.

9-и Августъ. — Щомъ се зазори, цѣлия шипченски отрядъ бѣше на кракъ и погледите на всички инстинктивно се обърнаха по направление къмъ противника. Още при първия погледъ, забѣлѣзахме на възвишенностьта „Бердекъ“ силно движение. Види се, тамъ правяха укрѣпления за неприятелската артиллерия.

Бѣше 7 часа сутриньта, когато отъ нашата позиция отъ стоманената далнобойна и 9-фунтовата батарея се раздадоха топовни гърмежи, ехото на които се разнесе по доловетѣ и долчинитѣ. Слѣдъ първитѣ послѣдваха и втори, трети, ту отдѣлни, ту залпове. Но нашитѣ гърмежи не побъркаха на противника да искара своята артиллерия на възвишенностьта Бердекъ и, къмъ 10 часа сутриньта, отъ своя страна да открие огънь по нашата позиция, прѣимуществено, по далнобойната и 9-фунтова батареи. Виждаше се, че противника има намѣрение съ главнитѣ си сили да се нахвърли на лѣвия флангъ на възвишенностьта — на стоманената батарея, и за туй, още въ 9 часа сутринта, бѣше заповѣдано на 1-а и 4-а дружини и двѣ роти отъ Орловския полкъ отъ резерва да се прѣмѣстятъ при послѣдната батарея.

Окопитѣ на 4-а дружина и ония по върхътъ на св. Никола отчасти се обстрѣлваха отъ „девяти-глазката" въ флангъ. Но още въ самото начало на боя нашата артилерия подби едно неприятелско оръдие на „девяти-глазката". Тъй наричаха русситѣ турската батарея на Бердекъ, понеже тя имаше деветь амбразури.

Около 11 часа прѣдъ обѣдъ се показаха колони отъ турска пѣхота къмъ лѣвия ни флангъ. Тѣ се спущаха отъ къмъ Бердекъ, прѣзъ не високата съ полянки кория, и се направляваха къмъ стоманената батарея. Нашитѣ артиллеристи твърдѣ внимателно слѣдяха за момента, когато неприятелскитѣ колони се появяваха на полянкитѣ и откриваха огънь отъ стоманената, 9-и и 4-фунтови батареи по разсипанитѣ турски колони съ гранати и шрапнели, съ които произвеждаха страшно опустошение въ редоветѣ имъ. Нашитѣ не само поддържаха ожесточенъ огънь съ турската „девяти глазка", но стрѣляха и по настѫпавшитѣ колони по посока, т. е. въ онази часть отъ бранището, въ което се скриваха настѫпавшитѣ турци. Изстрѣлитѣ бѣха вѣрни и мѣтки, бияха все на мѣсо, както казваха опълченцитѣ, понеже растоянието по всичкитѣ направления бѣше точно опрѣдѣлено. Нѣкои отъ неприятелскитѣ колони се спущаха въ долътъ, отъ тамъ излизаха на стария пѫть и наедно съ онѣзъ които настѫпваха по шоссето и гребена на възвишенностьта се приближаваха до своята цѣль — пункта на атаката. Други се ползуваха отъ прикритията на малоръстната горичка по сѣдловината, за да се приближатъ къмъ стоманената батарея и окопитѣ на 4-а дружина отъ къмъ истокъ. Най-послѣ, трети, въ голѣми

масси, се движаха задъ гребена на Бердешката възвишенность и се появяваха на сѣдловината, и отъ тамъ се скриваха въ гѫстото и високо бранище. Отъ тамъ едни се направляваха къмъ нашия лѣво-флангови участъкъ на позицията, други пъкъ къмъ ахилесовата ни пета — стоманената батарея и 4-а дружина. Тѣзи части се приближаваха до нашитѣ позиции нейдѣ на 40—50 крачки, скрити въ гѫстака, отъ кѫдѣто ни поражаваха съ правъ мѣтъкъ изстрѣлъ. По-послѣ, по общия сигналъ за атака, турцитѣ се хвърляха на нашитѣ укрѣпления като бѣсни.

Освѣнъ пѣхотнитѣ колони и турската кавалерия не бездѣйствуваше Тя въ голѣма масса се спущаше отъ къмъ Бердекъ право на сѣверъ и като минаваше покрай „Врането гнѣздо“ (тъй нарѣкоха русситѣ възвишенностьта, която по своята форма, дѣйствително приличаше на вране гнѣздо), което бѣше на истокъ отъ расположението на 3-я дружина, прѣзъ голѣмия долъ, и се скриваше задъ рътоветѣ. Види се, това движение на неприятелската кавалерия да бѣше демонстрация, тъй като мѣстностьта по която тя се движеше бѣше твърдѣ прѣсѣчена и неудобна за нейното дѣйствие.

Първитѣ пушечни гърмежи отъ страна на противника се чуха около 12 часа. Неприятелската верига бѣше разсипана далеко отъ нашитѣ окопи, и постепенно, на чело на сгѫстенитѣ колони, се приближаваше къмъ нашитѣ укрѣпления.

Съ това приближавание на противника и пушечнитѣ гърмежи се учестяваха, до гдѣто най-послѣ се сливаха въ едно общо бучение. Между това, отъ къмъ бердешката височина. и, вѣроятно, и отъ къмъ шоссето и западния долъ, продължаваха да настѫпватъ нови колони. Но изведнъжъ забиха турскитѣ барабани, тржбитѣ затрѫбиха по цѣлата турска боева линия, и ехото имъ се разнесе, като вълни, далеко изъ доловетѣ и долчинкитѣ. Подиръ това се зачу отъ хиляди гърла зловѣщото: „алла, алла“.

Турскитѣ колони, прѣдшествувани отъ гѫста верига и подържани отъ участени топовни гърмежи, се хвърлиха като бѣсни върху нашитѣ по цѣлата линия окопи. Но най-силния ударъ бѣ насоченъ на стоманената батарея, тъй като къмъ нея концентрически се движаха отъ нѣколко страни турскитѣ колони, понеже, както се казва по-горѣ, този ни пунктъ отъ позицията бѣше най-слабия. Тукъ още при първитѣ неприятелски

5-а дружина посрѣща турскитѣ атаки съ валове.

атаки дружинитѣ посрѣщнаха противника съ градъ камъне, а орловцитѣ — съ ръчни гранати.

По срѣдъ пушечния гърмежъ отъ турската и нашата вериги, раздадоха се по цѣлата линия дружни пушечни залпове, подиръ първитѣ, — втори, трети и слѣдъ това, стрѣлбата по цѣлата линия се намали, а оная отъ турската верига се отдалечи.

Атаката бѣше отбита. Турцитѣ, посрѣщнати съ вѣрни изстрѣли отъ нашата верига и убийственнитѣ залпове отъ резервитѣ, се пустнаха да бѣгатъ въ пълна безредица, като оставиха на мѣсто много убити и ранени. Подиръ първата атака, послѣдва втора . . . третя, но и тѣ биваха отбити съ пъленъ успѣхъ и съ голѣми за противника загуби. Между това, отъ къмъ Бердекъ прѣзъ бранището, като че ли извираха нови колони, които бързаха на помощь на отблъснатитѣ. Но ето, пакъ се усилва стрѣлбата, — прѣдвѣстница на нова атака. Въ това врѣме една турска граната пада и ударва единъ зареденъ ящикъ задъ стоманената батарея и 4-а дружина. Издигва се цѣлъ облакъ димъ, а слѣдъ това се раздава страшенъ гръмъ, послѣдванъ отъ бръмчението на парчетата отъ гранатитѣ и куршумитѣ. На близо се намѣрваха нѣколко коня, които, подплашени отъ гръма, търтиха да бѣгатъ по позицията.

Това обстоятелство произведе едно забъркване на участъка при стоманената батарея и 4-а дружина, вслѣдствие на което даже стрѣлцитѣ прѣстанаха да стрѣлятъ и се обърнаха назадъ да видятъ, какво се бѣ случило задъ тѣхъ. Въ сѫщото това врѣме, турскитѣ барабани забиха, трѫбитѣ затрѫбиха, а слѣдъ това пакъ се зачу викътъ „алла, алла“! — „Рота пли! Рота пли!“ се раздаде по цѣлата позиция команди.

Сговорнитѣ залпове бѣха отговоръ на тия команди, а подиръ тѣхъ екна гръмовитото, потресающе „ура“, което разцѣпи въздуха и смая противника.

4-а дружина и ротитѣ отъ Орловския полкъ при стоманената батарея срѣщнаха турската атака съ контръ-атака. Сполучливата стрѣлба, а още повече дружното дѣйствие съ щиковетѣ накара неприятеля да се пустне да бѣга въ пъленъ безредъ, прѣслѣдванъ съ учестената стрѣлба отъ веригата.

Юнашки настѫпваха турскитѣ низами, това не може да имъ се отрѣче. Като слѣпи се увираха на нашитѣ окопи и като катерици се катеряха по скалитѣ. Казваха, че прѣди да встѫпятъ въ бой, давали имъ опиумъ. Не напраздно тѣ тъй стре-

мително, тъй безстрашно се увираха на нашитѣ щикове. Но още по-юнашки, по-безстрашно ги срѣщаха съ щиковетѣ си малочисленнитѣ защитници на шипченскитѣ височини.

Три атаки, атаки сговорни и стремителни успѣхме да отблъснемъ съ голѣмъ успѣхъ и съ голѣми за неприятеля загуби — убити и ранени, които ранени се търкаляха и гърчаха въ прѣдсмъртна агония прѣдъ нашитѣ окопи. Нѣкои отъ по-легко раненитѣ пълзишката отстъпваха, безъ да бѫдатъ прѣслѣдвани отъ нашитѣ съ изстрѣли.

— Я чакай да добия ей онова недобито куче, каза единъ отъ опълченцитѣ, като се прицѣли въ единъ пълзящъ раненъ турчинъ.

Но другаритѣ му го спрѣха.

— Остави ранения! Пази си куршума за здравитѣ, а тоя нека, ако може, да иде при своитѣ и да имъ раскаже, какъ се бият „гяуръ-комититѣ“.

Трѣбвало би слѣдъ отбиване атакитѣ турското началство да се позамисли. Да попрѣрови мисленно страницитѣ на тактиката, а не да се мѫчи съ чело стѣна да събаря. Ний бѣхме увѣрени, че слѣдъ третята атака ще настѫпи пауза и ний ще си поотпочинемъ. Но не! Ето, пушечнитѣ гърмежи пакъ запукаха и този пѫть почти подъ носътъ ни, подъ окопитѣ на 3-я и 5-а дружини. Трѫбитѣ пакъ затрѫбиха, и барабанитѣ забиха . . . пакъ залпове, а слѣдъ тѣхъ — онова дружно „ура“, което се разнесе по цѣлата позиция и постепенно примрѣ далеко въ пространството . . . турцитѣ, смаяни, отстѫпватъ и даже прѣкратяватъ стрѣлбата. Но тѣ скоро привикнаха към нашата фалшива атака — „ура“ и слѣдъ това, не само не спираха стрѣлбата, но и я участяваха и ни нанасяха чувствителни загуби. Това обстоятелство ни накара да не злоупотрѣбяваме съ страшното за турцитѣ „ура“.

Часа къмъ $4^1/_2$, слѣдъ обѣдъ, вниманието ми бѣше привлечено къмъ 4-а дружина. Опълченцитѣ отъ казаната дружина се бѣха распръснали задъ своитѣ окопи и се навеждаха, като че ли беряха гѫби по земята.

Какво ли бератъ? — мисленно се питахъ азъ. Моето недоумѣние, обаче, скоро се разрѣши.

Когато пакъ затрѫбиха трѫбитѣ и турцитѣ се хвърлиха въ атака, опълченцитѣ отъ 4-а дружина, вмѣсто да срѣщнатъ противника съ дружни залпове, срѣщнаха го съ градъ отъ

камъни. По-сѣтне се научихъ, че на св. Никола и орловцитѣ срѣщали турцитѣ сѫщо съ камъни. Наистина, тукъ мѣстностьта способствуваше за такъвъ видъ бой, още повече че и камънитѣ изобилствуваха. Мене ми се чини, обаче, че тукъ той бѣше, прѣдизвиканъ отъ недовѣрието на опълченцитѣ къмъ пушкитѣ си, по-голѣмото число отъ които, вѣроятно, не сѫ дѣйствували вече.

Подиръ пладнѣ се забѣлѣза по шосето движение на войски, които идяха отъ къмъ Крѫглата батарея.

— Помощь, помощь дойде! се зачуваха гласове на позицията.

И дѣйствително, Брянския полкъ пристигна на помощь.

Цѣлъ полкъ, не е малко! При всичко това, нашия шипченски отрядъ бѣше далеко отъ да отговаря по своята численность на назначението си: да отблъсне единъ противникъ, който бѣ въ десеть пѫти по-многочисленъ и да удържи шипченската позиция. Никой отъ опълченцитѣ, обаче, не се съмняваше, че ний ще удържимъ позицията, безъ да се гледа на многочисленностьта на турцитѣ и тѣхното прѣвъсходно въорѫжение.

Надвечерь пушечнитѣ и топовнитѣ гърмежи малко по малко почнаха да се намаляватъ, а когато се стъмни, почти съвсѣмъ се прѣкратиха. Само тукъ-тамъ по турската позиция се чуваха отдѣлни гърмежи.

И тъй, боя, днешния бой, блистателно се свърши за защитницитѣ на шипченскитѣ височини. Двѣ фронтални и деветь отчаяни отъ възвишенностьта „Малий Бердекъ“ атаки, които противника прѣдприе отъ 12 часа по пладнѣ до мръкване, бѣха отблъснати съ голѣми за него загуби. Той, обаче, не се ограничи само съ тѣзи атаки. Турцитѣ поискаха още веднъжъ да опитатъ касметя си. Въ 9 часа вечерьта тѣ поведоха още една дружна — стремителна атака на лѣвия флангъ на позицията и възвишенностьта „св. Никола“, но и този пѫть бѣха отблъснати съ голѣми загуби. Нашитѣ загуби, сравнително, при такъвъ ожесточенъ бой, не бѣха твърдѣ голѣми, но за нашия малочисленъ отрядъ тѣ бѣха чувствителни. Впрочемъ, нашитѣ малки загуби бѣха понятни: ний бѣхме до нѣйдѣ прикрити задъ нашитѣ нищожни окопи, тогава когато турцитѣ настѫпваха съ своитѣ гѫсти колони по мѣстность, ако по нейдѣ и прѣсѣчена, но все добрѣ обстрѣлвана, като се исключи нашия

лѣви флангъ на позицията. Тукъ неприятеля можеше да се приближи ненаказано до 40—50 крачки.

Нашата шипченска позиция се оказа, още въ първия день на отбраната ѝ, не съвсѣмъ неуязвима „твърдиня“, каквато мнозина я считаха. Напротивъ, макаръ неприятеля и да обстрѣлваше позицията ни само отъ фронта, но нада ли имаше по нея педя мѣсто, което да не бѣ поражаемо отъ правитѣ и навѣсни неприятелски топовни и пушечни изстрѣли. Това се вижда и отъ загубитѣ, които търпѣха частитѣ въ резерва.

— На драго сърдце бихме се замѣнили съ онѣзи части, които сѫ въ първата линия, казваха офицеритѣ и войницитѣ отъ резервнитѣ части. Ужъ сме въ резерва и прикрити задъ окопитѣ, а между това убити и ранени туку излизатъ отъ строя.

Въ окопитѣ азъ се виждахъ стѣсненъ и за туй често обикаляхъ стрѣлковата верига отъ повѣренната ми рота. При тѣзи обиколки азъ гледахъ, какъ едни отъ опълченцитѣ, когато нѣмаше атака, сѣднали на колѣно или лежишкомъ, се прѣстрѣлваха съ противника, други пъкъ, кой съ линемановска лопата, кой съ тесакъ, си удълбочаваха окопитѣ. И опълченцитѣ бѣха оцѣнили още въ самото начало на боя, че окопитѣ далечъ не отговарятъ на назначението си; освѣнъ че куршумитѣ падаха прѣзъ бруствера въ ложементитѣ, но тѣ проникваха и самия брустверъ въ горнята му часть. Но съ линемановскитѣ лопати и съ тесацитѣ много не можаше да се направи, особенно, на камениста почва.

— Ваше благородие, гледайте, гледайте отъ кѫдѣ докарватъ патрони на засѣдналитѣ ей тамъ, подъ окопитѣ на 4-а дружина, между скалитѣ, турци, ми показа единъ опълченецъ. И дѣйствително, азъ видѣхъ, какъ двама турци караха единъ натоваренъ съ патронни сандъци конь прѣзъ такава мѣстность, прѣзъ която и человѣкъ мѫчно можаше да мине.

— Чакайте да ги угостимъ съ единъ залпъ, каза опълченеца Желѣзковъ и повика нѣколко други опълченци — добри стрѣлци. Всички се прицѣлиха, и по командата на Желѣзкова, спустнаха ударницитѣ. Разстоянието бѣше не повече отъ 500 крачки по права линия и тъй като опълченцитѣ се бѣха вече пристрѣляли на мѣстностьта, то залпа излѣзе твърдѣ сполучливъ.

Едина отъ водачитѣ на коня и самия конь се катурнаха, а втория водачъ избѣга въ гѫсталака.

— Гледайте, гледайте го, какъ маха съ сабята си, указваше единъ опълченецъ на турския офицеръ, който вървеше прѣдъ сгѫстената верига. Опълченеца се прицѣли, гръмна и турския офицеръ се повали, като снопъ.

Ей така, прѣкарваха опълченцитѣ въ веригата повечето врѣме. Казахъ на опълченцитѣ нѣколко насърдчителни думи. Попитахъ унтеръ-офицера Козлова за количеството на патронитѣ и като му заповѣдахъ да ми донася за всичко каквото забѣлѣжи у противника, подъ дъждъ отъ куршуми, отидохъ въ резерва — при дружинния командиръ, съ цѣль да доложа за състоянието на окопитѣ и дѣйствието на ротата.

Дружинния командиръ се намираше при 3-я рота. Азъ го заварихъ на дѣсния флангъ на ротата въ ложемента. Той ме покани да сѣдна, което азъ и побързахъ да направя, тъй като неприятелскитѣ куршуми току свиряха покрай ушитѣ ми. Още не бѣхъ се намѣстилъ добрѣ, когато чухъ покрай самитѣ ми уши трѣскавъ звукъ и едно изохкване. Опълченеца Георгиевъ, който сѣдеше отъ лѣвата ми страна на една крачка назадъ, падна убитъ отъ неприятелски куршумъ, който неминуемо щѣше да удари мене въ главата, ако не бѣше срѣщналъ по пѫти си прѣпятствие, което измѣни направлението му. Ето какъ стана това: клоноветѣ на поваленото дърво, служаще за брустверъ на ложемента, не бѣха искастрени до дѫното а стърчаха въ разни посоки. Срѣщу такъвъ единъ клонъ бѣхъ сѣдналъ азъ. Той именно измѣни направлението на фаталния за Георгиева куршумъ. Слѣдъ малко къмъ лѣвия флангъ на ротата се чу ново изохкване. Ротния фелдшеръ П. Раевски почти пълзишкомъ отиде на лѣвия флангъ, гдѣто бѣше раненъ другъ единъ опълченецъ.

— Хмъ! васъ тукъ въ резерва турцитѣ повече ви гощаватъ съ своитѣ куршуми, отъ колкото насъ въ първата линия, казахъ азъ Чиляеву.

— Проклѣти турци! И носътъ си не смѣе человѣкъ да покаже отъ тѣхнитѣ куршуми, отговори Чиляевъ, който въ това врѣме бѣше станалъ и отиваше на лѣвия флангъ на ротата за да види ранения.

Тукъ бѣше дружинния адютантъ щабсъ-капитанъ Сокалски, който не се мърдаше отъ мѣстото си.

— Константинъ Борисовичъ! напразно вий се излагате безъ нужда на неприятелскитѣ куршуми, каза Сокалски на

Чиляева, когато този послѣдния се връщаше на своето мѣсто. Офицеритѣ не трѣбва безъ нужда да бравиратъ съ своето юначество. Тѣ трѣбва да се пазятъ за рѣшителната минута, за да испълнятъ дългътъ си.

Чиляевъ поизгледа Сокалски двусмисленно и нищо му не отговори.

— Щабсъ-капитанъ — дружиненъ адютантъ, а прапорщици и подпоручици роти командуватъ, си помислихъ азъ, като гледахъ легналия въ окопа Сокалски.

— Моля ви, да не забравите довечера да се изпратятъ войници за шансовъ инструментъ, каза Чиляевъ адютанту, когато азъ му доложихъ за състоянието на окопитѣ. Относително же работата по окопитѣ, ще послѣдва распореждание, завърши той къмъ мене.

Слѣдъ като посѣдѣхъ още малко при дружинния командиръ, върнахъ се при ротата, още повече, че неприятеля усили топовната си и пушечна стрѣлба, — слѣдователно, можеше да се очаква нова атака.

Едва що бѣхъ сѣдналъ въ ложемента, когато почувствувахъ едно силно удряние по лѣвото ми рамо изотзадъ, отъ което удряние въ очитѣ ми потъмня отъ болка. Прѣдмѣта, който ме удари бѣше едно парче отъ граната, около $^1/_2$ кило.

Тази граната бѣше отъ нашитѣ — отъ кръглата батарея. Далеко задъ насъ, по направление къмъ казаната батарея, имаше нѣколко отдѣлни високи букови дървета, прѣзъ които отъ кръглата батарея стрѣляха по девети-глазката, а най повече по настъпавшитѣ турски колони. Види се, че гранатата се е била ударила о клоноветѣ на нѣкое дърво, пръснала се и, по тъкъвъ начинъ, парчето отъ гранатата е рикошетирало, и най-послѣ, ме е ударило въ рамото. Тоя ударъ нѣмаше никакво за мене лошо послѣдствие.

Стъмни се, колкото може да се стъмни лѣтно врѣме въ лунна нощь. Вслѣдствие силното физическо уморявание и напряженостьта прѣзъ цѣлия день на нервитѣ, всички се приготовлявахме, слѣдъ скромната вечеря, да легнемъ и да си подкрѣпимъ силитѣ за слѣдующия день.

До като мечтаяхме за почивка, шипченската позиция изведнъжъ се огласи съ познатитѣ вече топовни и пушечни гърмежи, като при това хиляди гърла зареваха „алла, алла“.

Турцитѣ направиха послѣдньо днесь усилие за да прѣвзематъ стоманената батарея но пакъ напраздно. Защитницитѣ не дремяха. Тѣ и този пѫть срѣщнаха, макаръ и чаканитѣ, но не желаши гости, както слѣдва. Турцитѣ и този пѫтъ бѣха отблъснати и отстѫпиха въ пъленъ безпорядъкъ, като оставиха подъ самитѣ ни окопи своитѣ убити и ранени. Прѣзъ този день турцитѣ атакуваха почти цѣлата ни шипченска позиция (само на лѣвия ни флангъ водяха усилена стрѣлба, а особенно, жестоки и усилени бѣха атакитѣ на стоманената батарея и върха св. Никола). Тия атаки струваха на турцитѣ повече отъ 5000 войници.

Слѣдъ послѣдната нощна атака, опълченцитѣ се разшаваха по позицията, разбира се, не всички. Въ стрѣлковитѣ окопи опълченцитѣ си оставаха въ пълна готовность да посрѣщнатъ турцитѣ. Въ резерва, — една часть остана на мѣстото си въ пълна готовность да поддържи, въ случай на нужда, стрѣлковата верига, а отъ другата — едни отидоха за вода, разбира се подъ команда, други сѣднаха да вечерятъ, а трети се заловиха за работа по окопитѣ. Шансовъ инструментъ, обаче, отъ дружината не донесоха. Азъ отидохъ въ веригата и поставихъ прѣдъ стрѣлковитѣ окопи и то не далеко отъ тѣхъ, на 15—20 крачки, секрети. Впрочемъ, по-далеко не можаха да се поставятъ, защото неприятеля бѣше толкова близо, щото се чуваше говорението му. При всичко, че въ ротата имаше още патрони, азъ изпратихъ отъ всѣки взводъ по двама души да донесатъ още, тъй като се прѣдполагаше, че утрѣ тѣ ще потрѣбватъ. Денемъ же да се испроваждатъ войници за патрони, би значило да се испращатъ на вѣрна смърть, тъй като засѣдналитѣ въ бранището, подъ ложементитѣ на 4-а дружина, турски стрѣлци, откриваха по отдѣлни хора стрѣлба съ залпове, толкова повече, че на лѣво-фланговия участъкъ нѣмаше една педа мѣсто, което да не бѣше поражаемо отъ казанитѣ стрѣлби, безъ да се смѣтатъ ония куршуми, които идяха отъ къмъ югъ, испращани по стоманената батарея и върхътъ св. Никола.

Прѣвързочния пунктъ, за подавание първа помощь на ранenитѣ войници, се намираше въ казармата — на шосето, кждѣто се изпращаха тежко раненитѣ, а легко раненитѣ или съвсѣмъ оставаха въ ротитѣ си, или пъкъ оставаха до вечерьта, тъй като денемъ можаха на всѣка крачка да бждатъ убити, Мнозина отъ раненитѣ се връщаха отъ прѣвързочния пунктъ въ ротитѣ си.

— Когато побѣдимъ врага, ако има нужда, ще идемъ въ болницата, казваха по-легко раненитѣ опълченци.

Главния прѣвързоченъ пунтъ се намираше назадъ, близо до турското беклеме, не далеко отъ Червенъ-брѣгъ.

Щомъ се стъмни, при мене се домъкна моя Трайко.

— Ваше благородие, днесь проклѣтитѣ турци раниха коня ви въ корема, ми отрапортува Трайко.

— Какъ тъй, на ли ти заповѣдвахъ да идешъ далеко назадъ? му казахъ азъ.

— Азъ стояхъ заедно съ другитѣ денщици близо до Червенъ-брѣгъ, ми отговори Трайко и тамъ го раниха. Но той може да оздравѣе, защото яде и върви, както си вървеше и прѣди.

Извѣстието за нараняванието на коня ми, не ми направи впечатление подиръ всичко що видѣхъ прѣзъ деня.

Днесь храната ни бѣше твърдѣ оскѫдна. Топла храна за войницитѣ не се готви. Моя Трайко, обаче, се бѣ погрижилъ за мене. Той ми донесе: хлѣбъ, парче варено мѣсо, сирене, нѣколко яйца (чудно нѣщо, отъ кѫдѣ ги бѣ намѣрилъ), а най-главното, той ми донесе чайника съ варена вода и чай. Съ тази си провизия, по поканата на дружинния командиръ, азъ отидохъ при 3-я рота, гдѣто се бѣха събрали и другитѣ офицери. Тамъ сварихъ още поручикъ Лебедева и подпоручикъ Алексиева. Всичкитѣ се готвяха да вечератъ. Когато офицеритѣ видеха, че Трайко ни носеше голѣмия бакъренъ чайникъ съ горѣща вода, тѣ се нахвърляха на него.

— Гълѫбче, дай една чашка чай, се развикаха всички. И ний съ необикновенъ апетитъ се напихме съ чай, при всичко, че той повече приличаше, по вънкашния си изгледъ, на боза, а по вкуса на размѣсена съ глина вода, отъ колкото на чай.

Бѣше вече късно, когато работата по укрѣпяванието на позицията се свърши. Като казвамъ че работата се свърши, не значи, че окопитѣ се приведоха въ такъвъ редъ, щото напълно да отговарятъ на своето назначение. Напротивъ, направено бѣ твърдѣ малко, въ сравнение съ онова, което трѣбваше да се извърши, но което сега не можеше да се направи, по нѣмание на достаточенъ шансовъ инструментъ. Освѣнъ това, войницитѣ имаха нужда отъ почивка и сънь. Но ако и да бѣ вече късно, мнозина отъ опълченцитѣ сѣдяха на купчини и си размѣняваха впечатленията отъ прѣминалия день.

И неприятеля не стоеше съ скръстени ржцѣ; чуваше се, че и той копаеше ложементи, изобщо, вземаше мѣрки отъ всѣкаква случайность.

Нощьта бѣше тиха и свѣтла. Само отдѣлнитѣ тукъ тамъ по цѣлата позиция, пушечни гърмежи нарушаваха нощната тишина. Славеитѣ, които миналитѣ нощи така чудно испълняваха своитѣ концерти, бѣха замлъкнали. Види се и тѣ, наплашени отъ топовнитѣ и пушечни гърмежи, да бѣха послѣдвали примѣра на задбалканскитѣ бѣжанци и избѣгали. Въ такава чудна и топла нощь, при чистия балкански въздухъ, струваше ми се, че человѣкъ, още повече уморенъ, щомъ легне, ще заспи веднага; но отдавна бѣше минала срѣдъ нощь, а съня все още не успокояваше уморенитѣ защитници на Шипка. И каква дълга и мжчителна бѣ тая хубава нощь.

10-и Августъ. — Но най-послѣ, нощьта отстжпи мѣстото си на втория на нашата отбрана день, деньтъ 10-и Августъ. Щомъ се разсъмна, отъ турската позиция екнаха орждейнитѣ гърмежи, а подиръ пакъ запукаха пушкитѣ.

Ей сега, пакъ ще забиятъ барабанитѣ, ще затржбятъ тржбитѣ. Ей сега, пакъ ще се видятъ хиляди, хиляди фесове, кацнали на главитѣ на турскитѣ войници, които, като жива стѣна, ще се движатъ къмъ нашата позиция. Най-насетнѣ, ей сега пакъ ще зареватъ тия фанатици своето „алла, алла“, отговоръ на което ще бждатъ нашитѣ дружни залпове . . . И шепата защитници на шипченската позиция, напълно готови да посрѣщнатъ своитѣ противници, съ напряжено внимание слѣдяха и чакаха появяванието имъ.

Но чудно нѣщо! Слънцето бѣ високо, а между това нито тржба, нито барабанъ, нищо се не чува. Само пушкитѣ и топоветѣ продължаваха да пукатъ, но пукатъ не често а, както казватъ русситѣ, „рѣдко да мѣтко“.

— Днесь турскитѣ куршуми все въ мѣсо удрятъ, казваха опълченцитѣ.

Прѣдъ бурята винаги бива тихо, казва поговорката, а днесь въ сравнение съ вчера бѣше тихо. Нашата артиллерия, която въ вчерашния бой изстрѣля повече отъ половината заряди, получи заповѣдь, да отговаря на неприятелскитѣ вистрѣли по-рѣдко и да стрѣля само въ случай, че противника прѣдприеме рѣшително настжпление. Тая заповѣдь особенно се отнасяше до стоманената батарея, въ която бѣха останали не повече отъ по десеть снаряда на орждие.

Нашитѣ стрѣлци нарѣдко, но вѣрно отговаряха на турскитѣ гърмежи. Всичкитѣ други войници отъ резерва сѣдяха безъ движение, едни отъ тѣхъ легнали, други насѣдали въ окопитѣ.

Тежко е при такава обстановка, човѣкъ да бѫде закованъ въ окопа, да стои подъ неприятелскитѣ куршуми не само безъ движение, но и безъ да види отъ кѫдѣ идатъ тѣ. Нервитѣ въ такъвъ случай биватъ напрѣгнати. Въ умътъ се тълпятъ най-мрачнитѣ картини. А въ душата? Въ душата, подъ гнета на неизвѣстностьта за участьта на шипчанския отрядъ — цѣлата армия, а слѣдователно — участьта на България, се испитватъ ужасни болки.

— Ехъ, защо ли не ни испратятъ помощь, та да погнемъ тѣзи поганци и да се избавимъ отъ това мѫчително състояние, да стоимъ като кѫртове въ дупка, казваха опълченцитѣ.

Азъ станахъ и отидохъ къмъ стрѣлковитѣ ложементи. Веднага куршумитѣ запищяха и западаха около ми.

— Ваше благородие! Елате, елате скоро тукъ. Сѣднете, защото проклѣтия арапинъ ще ви удари, ме посрѣщнаха опълченцитѣ въ лѣво-фланговия ложементъ.

При всичко, че и отъ резервния ложементъ се виждаше твърдѣ добрѣ, какво се върши на неприятелската позиция, но азъ запитахъ и опълченцитѣ.

— Какво има, юнаци? какво се върши у противника? и много ли турци катурнахте?

Взводния командиръ се приближи при мене и ми отрапортува, че въ взводътъ му днесь имало единъ убитъ и единъ легко раненъ и че този послѣдния останалъ въ строя.

— Чакаме ги, ваше благородие да ни атакуватъ, че да ги нагостимъ съ нашитѣ залпове. Но днесь проклѣтитѣ не се мърдатъ отъ мѣстата си. Сѣдятъ подъ дебелитѣ сѣнки, като че ли ги е страхъ отъ слънчевитѣ лѫчи, и отъ тамъ току попукватъ.

Съ тия думи опълченцитѣ ми показаха на клончеститѣ дървета и камънаци, задъ които бѣше засѣдналъ арапина съ своитѣ другари — стрѣлци.

— Ваше благородие, елате ей тукъ. Тукъ по-безопасно ще бѫде, ме покани взводния командиръ, като ми показа на една своего рода замаскирована амбразура, прѣзъ която наистина можеше твърдѣ добрѣ да се разгледа мѣстоположението на турскитѣ стрѣлци, безъ да бѫде човѣкъ изложенъ на

опасность отъ тѣхнитѣ вѣрни изстрѣли. Отъ тукъ азъ наблюдавамъ за противника и щомъ нѣкой турчинъ се поприближи, гощаваме го съ вѣренъ изстрѣлъ, свърши унтеръ-офицера.

— Прѣди малко, ваше благородие, азъ катурнахъ единъ турчинъ, се обади единъ отъ опълченцитѣ, — ето, при онова дърво, и опълченеца ми показа на едно дърво, около което наистина се виждаше прострѣнъ човѣчески трупъ.

Опълченцитѣ въ окопа.

Прѣзъ тая единъ видъ амбразура азъ разгледахъ засѣдналитѣ между дърветата и скалитѣ турски стрѣлци, числото на които не бѣше повече отъ 25—30 човѣка. Между тѣхъ, наистина, имаше единъ черенъ като вгленъ арапинъ. Тѣзи стрѣлци като хищни звѣрове слѣдяха нашитѣ позиции, и щомъ се покажеше нѣкой, започваха веднага да стрѣлятъ върху му съ залпове.

Други турски стрѣлци бѣха заели изобилния съ вода изворъ, който се намираше въ дола къмъ истокъ. Една команда опълченци — охотници, подъ командата на подпоручика отъ

2-а дружина Александрова, въ която влизаше и юнкера Блъсковъ, нападна тия стрѣлци и ги пропѫди. На мѣстото бѣха паднали нѣколко турски войника убити и ранени. Турцитѣ, обаче, скоро получиха подкрѣпление и пакъ заеха извора. Въ това счепкване на командата съ турцитѣ се отличи съ своята храбрость юнкера А. Блъсковъ, за което отличие ротата му присѫди Георгевски войнишки кръстъ IV степень, за храбрость.

— Георге, много ли червени зелки свали днесь? попитахъ азъ единъ младъ опълченецъ, който, легналъ въ окопа, съ голѣмо внимание слѣдеше противника.

— Не знамъ, ваше благородие, до сега по единъ седемь человѣка утрѣпахъ, а въ колонитѣ колко, не знамъ.

— Страшни ли сѫ турцитѣ? попитахъ едного отъ младитѣ придошли отъ второто опълчение войници.

— Никакъ не, ваше благородие. Защо ще сѫ страшни, нали и ний си имаме пушки? отговори новака опълченецъ по войнишки.

— Ами какво е това? попитахъ азъ войницитѣ, като видѣхъ въ ложемента нѣщо прилично на человѣческа фигура — чучело, направено отъ скѫсани мундири и съ калпакъ на главата.

— Съ това лъжемъ турскитѣ стрѣлци, ми отговориха весело опълченцитѣ. Ваше благородие, какъ да ги не лъжемъ, продължи единъ отъ тѣхъ, когато, щомъ нѣкой отъ насъ си покаже носътъ, започватъ изведнъжъ да стрѣлятъ залпове.

— Е, тогава, защо не турите чучелото на бруствера за да стрѣлятъ въ него, подзакачихъ азъ разговорливия опълченецъ.

— Сега не стрѣлятъ вече, ваше благородие. Испървомъ, като развождахме чучелото надъ окопа, турцитѣ съ залпове стрѣляха по него. Ето и раниха го даже на нѣколко мѣста, и опълченеца показа продупченото съ куршуми чучело, а подиръ като видѣха, че ги лъжемъ, прѣстанаха да стрѣлятъ.

Дѣсно-фланговия окопъ на 1-а рота отстоеше на десетина крачки отъ окопитѣ на 2-а дружина; азъ се въсползувахъ отъ близостьта и отидохъ при поручикъ Шиварова. Слѣдъ като си поприказвахме съ него за вчерашния бой, рѣшихме да се приближимъ къмъ турската позиция — камънацитѣ. Рѣшено и сторено. Тръгнахме испърво по ската, който се понижава къмъ извора, а отъ тамъ, ту по трапчинкитѣ, ту измежду дебелитѣ клончести дървета, се приближихме до неприятеля на 300—350

крачки. Отъ тукъ неприятелската позиция още по-добрѣ се виждаше. Едни отъ турцитѣ, начело съ арапина, се бѣха разположили по камънацитѣ и току стрѣляха по нашата позиция, други пъкъ, влѣво отъ първитѣ, се скриваха между гъститѣ дървета и сѫщо стрѣляха по ложементитѣ на 4-а дружина. Слѣдъ като разгледахме внимателно неприятелската позиция, тръгнахме да си вървимъ назадъ, но не бѣхме изминали 15 до 20 крачки когато турцитѣ ни забѣлѣзаха и откриха по насъ огънь. По тоя начинъ ни сопровождаха прѣзъ всичкото врѣме съ гърмежи; но при все това, ний можахме благополучно да стигнемъ и да се скриемъ въ ложемента на 2-а дружина.

Отъ случайно направената рекогносцировка, азъ се убѣдихъ, че на турскитѣ стрѣлци, които, засѣднали въ камънацитѣ, ни нанасяха чувствителни загуби и ни прѣпятствуваха да си вземаме вода отъ единствения на нашата позиция изворъ, можеше да имъ се противодѣйствува, а именно тъй:

2-а дружина, вмѣсто да заема настоящата си позиция, съвършенно безцѣлно, понеже тя бѣше обърната съ фронта си право къмъ югъ — въ тилътъ на стоманената батарея и подъ правъ ѫгълъ на лѣвия флангъ на 4-а дружина, — трѣбваше или да се отведе въ резервъ и, въ такъвъ случай, да се продължи дѣсния флангъ на 3-я дружина и да се изведе напрѣдъ съ фронтъ къмъ истокъ, не далеко отъ онова мѣсто отъ гдѣто съ поручикъ Шиварова разгледахме неприятелската позиция, и да се укрѣпи, или пъкъ 2-а дружина да заеме този тѣсенъ фронтъ. Въ такъвъ случай арапина съ другаритѣ си щѣха да бѫдатъ принудени да се оттеглятъ по-назадъ и не щѣха да могатъ безнаказано да стрѣлятъ въ всѣки отдѣленъ человѣкъ, който се рѣшеше да иде за вода. Само така можеше да имъ се даде да разбератъ, че не могатъ безнаказано да ни пакостятъ. Въ всѣки вслучай, спорѣдъ мене, тѣзи неприятелски стрѣлци можеше и трѣбваше да се накажатъ.

Когато се върнахъ на позицията и обиколихъ окопитѣ, азъ отидохъ при дружинния командиръ да му доложа за моята случайна рекогносцировка и поискахъ разрѣшението му да взема 15—20 опълченци — охотници — добри стрѣлци и да ида сутрѣ рано да нагостя арапина и стрѣлцитѣ му съ нѣколко залпа. По пѫтя се срѣщнахъ съ поручика отъ 5-а дружина Олшенко. Като се разговаряхме съ този послѣдния, ний се приближихме до Челяевия окопъ, задъ който съгледахъ князъ

Вяземски. Азъ се поспрѣхъ въ недоумѣние, да ида ли при тѣхъ или да се върна, но княза разрѣши моето колебание.

— Елате, елате по-скоро, васъ можатъ да ви убиятъ, ми каза княза. — Защо се излагате безъ нужда на опастность?

Това княжево внимание азъ приехъ за тънко напомнюване на моята обязанность да не напущамъ своето мѣсто, толкова повече, че самъ княза, безъ да глеца на неприятелскитѣ куршуми, постепенно и неустрашимо обикаляше повѣрения му лѣво-флангови участъкъ на позицията и насърдчаваше подчиненитѣ си.

— Виновния, ваше сиятелство, куршума и въ окопитѣ го намира, му отговорихъ азъ.

— Това е истина, ваше сиятелство, прибави Чиляевъ, като му расказа за вчерашния случай въ окопа на 3-я рота,

— Поздравлявамъ ви, се обърна княза къмъ мене, вий твърдѣ щастливо сте се отървали.

Трѣбва да кажа, че князъ Вяземски охотно встѫпваше и водяше разговори съ най-младия подпоручикъ. Той се отнасяше къмъ младитѣ снисходително, а къмъ старшитѣ — почтително.

Азъ расказахъ моя планъ на княза и Чиляева и молихъ да ми се разрѣши да го приведа въ испълнение. Забравихъ да кажа, че тукъ бѣше и щабсъ-капитанъ Поповъ, който не можалъ да се стърпи отъ да не дойде при ротата си за да вземе участие въ боя, при всичко, че раната му не бѣше заздравѣла. Поповъ първъ се исказа за испълнимостьта на моя планъ и когато князъ Вяземски и Чиляевъ го одобриха, той изяви желание да вземе участие въ това нападение на турскитѣ стрѣлци и да рѫководи командата. Княза, обаче, го разубѣди въ това му намѣрение, като посочи на болния му кракъ, който можеше да го накара пакъ да се върне въ Габрово.

Азъ се върнахъ при ротата радостенъ. Едвамъ що бѣхъ сѣдналъ, свирна не далеко отъ менъ куршумъ и удари въ нѣщо.

Опълченеца Петровъ, блѣденъ като смърть започна да вика.

— Охъ, убиха ме, убиха ме, умирамъ!

— Защо викашъ? му казахъ азъ, като се приближихъ до него. Не се бой, такъвъ юнакъ като тебе и граната не може да го свали.

Тѣзи мои думи утѣшиха и окуражиха ранения, който сконфузено започна да се смѣе. Смѣхътъ му, обаче, приличаше на плачъ. И това не бѣше за чудение. Петровъ бѣше дѣте на 17—18 години.

Ротния фелдшеръ Карпъ Макиенко дойде, разгърна пробититѣ право на гърдитѣ мундиръ и аптерия, подъ който се видѣ облѣната му съ кръвь риза. Когато фелдшера скъса ризата, азъ видѣхъ право въ гърдитѣ една рана, отъ която продължаваше да тече алена кръвь.

— Нищо, нищо, не бой се, каза фелдшера. Послѣ се наведе надъ чантата си, взе отъ нея нѣщо, съ което като порови малко въ раната, извади единъ сплюснатъ куршумъ, който, види се, прѣди да се забие въ гърдитѣ на Петрова, бѣ рикошетиралъ.

Ранения се прѣвърза и азъ заповѣдахъ да го отведатъ на прѣвързочния пунктъ, но той пожела да остане при ротата. Слѣдъ малко раниха още двама опълченци, които сѫщо останаха при ротата си. На едина отъ раненитѣ опълченци кожата на челото му само бѣше раскѫсана. Кръвьта му бѣше облѣла лицето и дрѣхитѣ.

— Върви на прѣвързочния пунктъ, че ти тукъ плашишъ хората съ окървавената си физиономия, му казваха опълченцитѣ на присмѣхъ.

— Когато мене не ме е страхъ, васъ защо ще ви е страхъ, отговори ранения. А за да не ви смущава моята окървавена физиономия, понеже тукъ нѣма капка вода, азъ ще се омия съ пръстъ, и въ подтвърждение на думитѣ си, той взе една шепа пръсть, потърка си прѣдпазливо съ нея лицето и дрѣхитѣ и слѣдъ това, съ усмивка попита:

— А сега страшенъ ли съмъ?

Ако легко раненитѣ въ възбуденото си състояние говоряха много и се смѣяха, като разсмиваха и другитѣ, то тежко раненитѣ пъкъ, безъ да гледатъ на страшнитѣ си болки, мълчаха и гласъ не испущаха. А ранени и убити днесь имаше повече отъ вчера, при всичко, че днесь нѣмаше атаки, както нѣмаше и количественно вчерашнитѣ топовни и пушечни гърмежи. Това показваше, че турцитѣ бѣха опрѣдѣлили вече растоянието и се бѣха пристрѣляли добрѣ.

Днесъ противника, който вчера тъй яростно нападаше на нашитѣ ложементи, усилено се окопаваше. Това обстоятелство извънредно повдигна увѣренностьта на защитницитѣ на шипченската позиция въ тѣхната сила. Отъ това дѣйствие на противника, ний разбирахме какво му струватъ отбититѣ отъ насъ атаки. Прѣзъ деня числото на неприятелскитѣ орѫдия значително се увеличи. Къмъ пладнѣ отъ Габрово пристигна единъ

взводъ отъ казашката конна батарея, който се постави на Кржглата батарея.

Разнесе се слухъ, че турцитѣ се появили на нашето дѣсно крило — на Лисата гора, което се и подтвърди.

Ето причината по която днесь турцитѣ не ни атакуватъ! си мисляхъ азъ. А за туй сутрѣ какво ли ще бжде? Сутрѣ куршумитѣ и гранатитѣ ще ни биятъ отъ къмъ Лисата гора — въ тилътъ ни.

Но затова не само азъ мисляхъ, мислило е и началството, което и рѣшило, щомъ се мръкне да се започнатъ нови работи по укрѣпяванието на позицията.

— Бреe, че голѣмъ день, брее. Мъркване нѣма, се чуваха възклицания между опълченцитѣ.

Наистина деньтъ се показа твърдѣ дълъгъ — безкрайно дълъгъ. Като че ли Мохамедъ, както едно врѣме Исусъ Навинъ бѣ извикалъ: „Стой слънце“! и то се бѣ спрѣло. Деньтъ ни се показа още по-дълъгъ, защото, отъ една страна, слънчевитѣ лжчи ни грѣяха и горяха, а отъ друга — жаждата за вода силно ни мжчеше.

Ако ходението вчера на извора за вода бѣше опасното, днесь бѣ почти невъзможно. Турскитѣ стрѣлци, отъ своята засада, до такава стѣпень се бѣха пристрѣляли, щото положително безпогрѣшно удряха onия опълченци, които се осмѣляваха да идатъ за вода. При всичко това, намираха се неустрашими юнаци. които, съ рискъ на живота си, натоварени съ по нѣколко маперки, отиваха за вода, като прѣскачаха прѣзъ труповетѣ на убититѣ си другари, които се търкаляха около извора. Отиваха, разбира се, и мнозина отъ тѣхъ не се връщаха.

Най-насетнѣ настана вечерь. Опълченцитѣ се расшаваха.

— Уфъ, кокалитѣ ми се сдървиха! се обаждатъ едни отъ тѣхъ.

— Ще се сдървятъ зеръ, като сѣдишъ, или лежишъ цѣлъ день на едно мѣсто, безъ да се помръднешъ, се обаждатъ други.

— Проклѣти турци! Баремъ да направятъ една двѣ атаки, а то се пукъ, пукъ, безъ край пукъ, пукъ! Да имъ се пукнатъ главитѣ.

Когато мръкваше привтаса и моя Трайко и не съ праздни ржцѣ. Чайника пакъ бѣше пъленъ, и ний побързахме да утолимъ жаждата си съ чай. Ама какъвъ чай? Като че ли прѣзъ цѣлия си животъ такъвъ вкусенъ чай не бѣхъ пилъ.

Дружинния командиръ повика ротнитѣ командири и като имъ съобщи, че турцитѣ заели Лисата гора, даде заповѣдь да се донесатъ и раздадатъ патрони и сухари още отъ тъзи вечерь; сутрѣ рано всѣки опълченецъ да получи парче варено мѣсо; опълченцитѣ още прѣзъ нощьта да си напълнятъ манеркитѣ съ вода, която прѣзъ деньтъ да расходватъ съ такава смѣтка, щото да се намира вода въ ротитѣ прѣзъ цѣлия день и фелдшеритѣ да иматъ достатъчно количество прѣвързоченъ материялъ.

— Най-вече обърнете сериозно внимание върху укрѣпяванието на позицията, каза дружинния командиръ. Не изпущайте изъ прѣдъ видъ, господа, че неприятеля ще ни нападне и отъ къмъ тила.

Когато се върнахъ при ротата, азъ сварихъ опълченцитѣ, че копаяха съ най-голѣмо усърдие. Благодарение на това усърдие, окопитѣ се вдълбочаваха и растяха на горѣ. Копаяха се нови окопи и се въздигаха траверси, гдѣто трѣбваше. Разбира се, че почти всичкитѣ тия окопи по своитѣ: профили, форма и примѣнимость къмъ мѣстностьта, бѣха далечъ отъ да отговарятъ на изискванията на фортификационното искуство. Имаше, напримѣръ такива, които повече приличаха на кладенецъ, отъ колкото на ложементъ.

Азъ видѣхъ, какъ прапорщикъ Болшевъ се спущаше въ единъ такъвъ ложементъ. Фелдфебеля Радушевъ имаше също такъвъ ложементъ, само въ по-малъкъ размѣръ.

И тъзи вечерь, както и по-прѣди, азъ испратихъ моя Трайко отъ позицията съ заповѣдь да се яви утрѣ вечерь. И тоя пѫть азъ не отстѫпихъ на молбата му да го оставя да се бие „со проклѣтио“ турчинъ.

— Ваше благородие! Азъ ке оставимъ коньотъ при нѣкой отъ денщицитѣ. Молимъ те, ваше благородие, ми се молеше храброто македонче — Трайко.

Съ настѫпванието на нощьта гърмежитѣ се намалиха и, най-послѣ, почти съвсѣмъ се прѣкратиха. Казвамъ почти, защото както и снощи, тукъ тамъ по цѣлата позиция се чуваха отдѣлни гърмежи, вѣроятно съ цѣль да ни тревожатъ и да не заспиватъ тѣхнитѣ часови. Нощьта, както и миналата, бѣ тиха и ясна. Мѣсеца освѣщаваше прѣдмѣтитѣ, които се виждаха, денѣ. Турскитѣ стрѣлци стрѣляха по отдѣлни движущи се человѣчески фигури. На небето не се видѣше нито сѣнка отъ облачецъ. Но ето мѣсеца изведнѫжъ започна да тъмнѣе.

— Що е това?

— Мѣсечно, мѣсечно затъмнение, завикаха опълченцитѣ. И, дѣйствително, цѣлия мѣсеченъ кржгъ се затули задъ черна завѣса, и прѣди минута освѣтената земя, се покри съ непроницаема тъмнина.

Турцитѣ сж народъ суевѣренъ, и, както е извѣстно, въ затъмнението на луната тѣ виждатъ работа на дявола.

Откри се твърдѣ честа пушечна стрѣлба, но този пжть не по насъ, а по мѣсеца. Слѣдъ нѣколко минутна стрѣлба по него, черната завѣса, като че ли оплашена, постепенно започа да се вдига, до гдѣто най-насетнѣ съвсѣмъ исчезна и мѣсеца пакъ си засвѣти.

При всичката тжга, която ни се навѣваше отъ кръвопролитния бой, слѣдующата смѣшна случка прѣзъ деня ни накара да се поразсмѣемъ малко. По нашата позиция още отъ 8-й Августъ се расхождаше едно мършаво магарешко семейство — магарица и малко магаренце, види се оставени отъ стопанина имъ. На 9-и Августъ прѣзъ цѣлия день, въ врѣме на боя, магарицата заедно съ рожбата си безъ страхъ ходеше по цѣлата позиция и често надничаше въ окопитѣ, като че прѣглѣдваше, да ли добрѣ си испълняватъ обязанностьта защитницитѣ на шипченскитѣ височини. Но на 10-и, до 3 часа слѣдъ обѣдъ, „семейството“ не се появи на нашия участъкъ и ний прѣдполагахме че неприятелскитѣ куршуми не сж го пощадили.

По едно врѣме се вдигна по позицията цѣла тревога.

— Скоро, скоро! Отиватъ право на фугаситѣ, се чуваха викове и, сжщеврѣменно, се спустнаха отъ нѣколко страни опълченци.

Виковетѣ, бѣганията произведоха съвсѣмъ не добро впечатление на отдалеченитѣ части, гдѣто не знаяха, въ що състои работата. Оказа се, че магарицата съ магаренцето днесь, като обикаляли разположението на 5-а дружина, биле тръгнали къмъ сѣверъ и безъ малко щѣли да се заплетатъ въ фугаснитѣ жици, ако да не бѣха ги видѣли опълченцитѣ.

Въ днешния бой турцитѣ много стрѣляха съ разривни патрони, а особенно, отъ къмъ Враньото гнѣздо. Изстрѣлитѣ съ тия патрони твърдѣ добрѣ се отличаваха отъ другитѣ; при ударванието си въ прѣдмѣта, куршумитѣ имъ се пръскаха и произвеждаха сжщия изстрѣлъ, само по слабъ и дрезгавъ.

Батальона отъ Орловския полкъ, който бѣше при стоманената батарея, вечерьта бѣше смѣненъ отъ брянцитѣ, тъй като тоя батальонъ прѣтърпѣлъ прѣзъ деня голѣми загуби.

Бѣше се вече стъмнило, когато се научихъ, че отъ Габрово дошелъ щабсъ-капитана отъ генералния щабъ Малцевъ, пратенъ отъ корпусния командиръ, за да се научи за положението на шипченския отрядъ и да съобщи на шипченскитѣ защитници, че на 11-и Августъ въ 3 часа сутриньта тръгва отъ Габрово за Шипка 4-а стрѣлкова бригада, а слѣдъ нея и 14-а пѣша дивизия. — Разбира се, това извѣстие окуражи шипченскитѣ защитници.

Днесь майоръ Поповъ бѣше назначенъ отъ генералъ Столѣтова за и. д. началникъ щаба на опълчението, вмѣсто ранения подполковникъ Ринкевичъ. Слѣдъ назначението си Поповъ обиколи цѣлата позиция заета отъ опълчението, като обяви за назначението на полковника Липински, командиръ на Брянския полкъ, за началникъ на лѣвия флангъ и тилътъ, вмѣсто полковника Депрерадовича.

Нощьта на 10 срѣщу 11 Августъ прѣкарахме еднакво, както и миналата; но само че тази нощь бѣше по-тревожна за защитницитѣ на шипченската позиция. Всички испитвахме едно тежко чувство. Мисли една отъ друга по-мрачни се тълпѣха въ главитѣ ни. Като че ли прѣдчувствувахме — прѣдвиждахме, че сутрѣ ще се случи нѣщо особенно ужасно. Всѣки вѣрваше, че сутрѣ ще се рѣши сѫдбата на шипченската позиция — — нашата, а може би и сѫдбата на България. Но какъ и въ чия полза? Не се трудяхме и не искахме да отгатнемъ, защото всѣки отъ насъ съзнаваше безисходното положение на шипченския отрядъ. И наистина, малочисленностьта на тоя отрядъ въ двадневния бой още повече се намали, а между това противника положително ни бѣ окрѫжилъ съ своя огненъ обрѫчъ и стигаше тоя обрѫчъ да се стѣгне и малочисления отрядъ щѣше да бѫде смачканъ, унищоженъ. Още повече, че една голѣма часть отъ нашитѣ пушки шаспо положително не дѣйствуваха, защото бѣха развалени, а за онѣзи, които още бѣха здрави, патрони оставаха твърдѣ малко. Казваха още, че и гранатитѣ биле па довършвание.

И дѣйствително, отъ всичко горѣказано се виждаше, че положението на шипченския отрядъ бѣше отчаяно! Едно можеше да го спаси: своеврѣменната помощъ. Дойдеше ли на врѣме

Подполковникъ Ринкевичъ, началникъ-щаба на опълчението.

помощь, шипченската позиция щѣше да бѫде спасена. Въ противенъ случай, цѣлия отрядъ щѣше да положи коститѣ си за освобождението на България съ съзнание, че е изпълнилъ свѣто своя дългъ.

Очевидно, че тѣзи размишления не можаха да навѣватъ сънь, напротивъ, пѫдяха го. За туй и кѫсата августовска нощь ни се показа безкрайно дълга.

XI.

11-и Августъ. Четвъртъкъ. — До разсъмнување имаше още около 2 часа, когато повѣренната ми команда охотници, състояща отъ 18 человѣка, най-добри стрѣлци отъ 1-а и 3-я роти, тихо излѣзе отъ сборния пунктъ и още по-тихо, съ най-голѣма прѣдпазливость, пристигна на опрѣдѣленото мѣсто. По нѣйдѣ командата трѣбваше пълзишката да минава открититѣ мѣста. Щомъ тя пристигна на мѣстото, расказа ѝ се мѣстоположението, отъ тѫзи страна, на турскитѣ стрѣлци, растоянието което ни дѣлеше отъ тѣхъ и понеже цѣльта на командата не бѣше да се удържи на заетата позиция, а само да накаже арапина и другаритѣ му, показа ѝ се пѫтя и начина за отстѫплението. Слѣдъ това командата се расположи задъ найудобнитѣ прикрития — дървета и трапчинки, и съ усилено биение на сърдцата си чакаше разсъмнуването. Тъй като тази позиция. на която се намираха охотницитѣ, бѣше прѣдъ ложементитѣ на 1-а рота, то за прѣдприетото отъ командата нападение бѣ съобщено своеврѣменно на опълченцитѣ отъ казанитѣ ложементи. Освѣнъ това, даде се заповѣдъ на опълченцитѣ отъ най-ближния до противника ложементъ, да откриятъ стрѣлба съ залпове противъ турцитѣ, ако би тѣ въ голѣмо число да се хвърлятъ върху охотницитѣ. Най-насѣтнѣ съобщи се и на 2-а дружина, покрай лѣвия флангъ на която командата щѣше да отстѫпва, за да не би да я приематъ за неприятелска и да откриятъ по нея огънь.

Съмна се. Неприятелскитѣ часови се виждаха. Скоро се показаха нѣколко стрѣлци, които се расположиха по камънацитѣ. Изви се търкало димъ, раздаде се изстрѣлъ и слѣдъ него втори, трети и т. н. Нашитѣ отъ ложемента сѫщо пустнаха нѣколко изстрѣла, както бѣ заповѣдано.

— Ваше благородие, турцитѣ се наредиха вече по камънацитѣ, не е ли врѣме да стрѣляме, се обади опълченеца Ивановъ шепнешката.

Нашитѣ изстрѣли отъ ложементитѣ, които, впрочемъ, почти никаква врѣда не причиняваха на противника, раздразняваха арапина и другаритѣ му. Тѣ се разположиха на едно мѣсто около 30 человѣка. Въ това врѣме и желѣзнитѣ гърла на неприятелскитѣ орждия сжщо вече изригаха цѣлъ потокъ гранати, които покосяваха най-добритѣ, здрави и пълни съ животъ младежи.

Слѣдъ нѣколко врѣме пушечния огънь и отъ двѣтѣ страни се учести.

— Внимание! — скомандувахъ азъ шепнешката. Ще стрѣляте: първата половина, т. е. 9 человѣка, на 250 крачки, втората на 300 крачки.

Опълченцитѣ тихо и безъ шумъ насочиха пушкитѣ си, къмъ противника.

— „Шеренга! пли“! скомандувахъ азъ сжщо полегка и, слѣдъ това, се раздаде друженъ, като изъ една пушка залпъ; подиръ първия залпъ послѣдва втори и трети, а слѣдъ залповетѣ се започна, както казватъ русситѣ: „рѣдка, да мѣтка“ стрѣлба.

Тѣзи наши залпове бѣха до толкова неочаквани на позицията у противника, щото тѣ го смаяха и го приведоха въ ужасъ — още повече, като се повалиха, слѣдъ първия залпъ на земята нѣколко человѣка ранени и убити. Даже онѣзи които бѣха залегнали задъ камънацитѣ, станаха и не се мърдаха отъ мѣстото си. Но вторият и трети наши мѣтки и дружни залпове, най-сетнѣ, отрезвиха турцитѣ и тѣ се пустнаха да бѣгатъ. Само нѣкои отъ тѣхъ залегнаха задъ камънацитѣ и започнаха да стрѣлятъ, но и то безъ да се цѣлятъ. Скоро, обаче, турскитѣ стрѣлци получиха подрѣпление и онѣзи, които избѣгаха се завърнаха назадъ и заеха мѣстата си. Откри се честа стрѣлба и отъ двѣтѣ страни. Въ това врѣме по цѣлата линия топовнитѣ и пушечнитѣ гърмежи още повече се учестиха. Това означаваше, че турцитѣ скоро ще ни атакуватъ.

Врѣме бѣше, прочее, командата да отсжпи, още повече, че тя испълни задачата си. Тя добрѣ наказа дързкитѣ турски стрѣлци, които до сега безнаказано ни нанасяха голѣми загуби.

Въсползувани отъ прѣсѣчената мѣстность и честитѣ дебели дървета, командата отстжпи въ ложементитѣ благополучно съ легко ранени само двама и единъ контузенъ.

— Благодаря ви за блѣстящето испълнение на вашата задача, ме срѣщна дружинния командиръ, Чиляевъ. Командата ви добрѣ наказа турскитѣ стрѣлци: повече отъ десеть человѣка мъртви останаха на мѣстото, освѣнь раненитѣ.

— Азъ ще ви прѣдставя за това ви юначество къмъ награда съ Георгиевски кръсть, свърши Чиляевъ.

— А вий юнаци, азъ видѣхъ какъ геройски дѣйствувахте въ боя, за което ви и благодаря, каза Чиляевъ на охотницитѣ, въ числото на които бѣха Х. Минковъ, Д. Досевъ, Денчевъ, А. Ивановъ, С. Андреевъ и Д. Тошевъ. Всичкитѣ охотници бѣха прѣдставени къмъ награда, която и получиха. И азъ дѣйствително, бѣхъ прѣдставенъ, споредъ както ми бѣше казалъ Чиляевъ, но вмѣсто съ ордена св. Георги, ме надариха съ св. Владимиръ 4-а степень.

Въ 4 часа сутриньта положението бѣше такова: по цѣлата боева линия бѣше откритъ ожесточенъ пушеченъ и оръдиенъ огънь. При това, сега турцитѣ стрѣляха освѣнъ отъ Бердека и отъ долнята батарея, която бѣше расположена на склона на възвишенностьта „Бердекъ", но и отъ Лисата и отъ Зелена гори. Имахме вече ранени въ гърба опълченци, обстоятелство, което показваше, че противника бѣше заелъ отсрѣщната — на дѣсния ни флангъ — възвишенность.

Въ 5 часа сутриньта вече се виждаха отъ Кржглата батарея гжсти неприятелски колони, прѣдшествувани отъ вериги, които се спущаха отъ Лисата гора, една значителна часть по гребена, който се простира паралелно на шосето и е раздѣленъ отъ послѣдньото съ дълбокъ доль. Въ това, именно, врѣме за пръвъ пжть се забѣлѣжи новото направление на неприятелскитѣ куршуми.

Генералитѣ Столѣтовъ, Дерожински и Кренке, бѣха се расположили задъ Кржглата батарея „въ своя" ложементъ, а исправляющия длъжностьта на началника щаба на опълчението и адютанта по строевата часть, се бѣха расположили туку до самия ложементъ. Другитѣ щабни се намираха по-долу задъ Кржглата батарея. Още слѣдъ първитѣ неприятелски оръдейни изстрѣли отъ Зелената гора, фарша отъ които засипваше окол-

ностьта, една граната паднала до самия ложементъ на Столѣтова, около който вѣстовоя на послѣдния наливалъ чай за генералитѣ.

— Я гледай я хубостницата, безъ малко самовара щѣше да катурне, казалъ вѣстовоя.

И наистина, едно голѣмо парче отъ граната паднало току до самия самоваръ. Вѣстовоя взема въ едната си ржка таблата съ чая, а въ другата хваща съ полата на шинеля си още горѣщото парче граната и го поднася на генералитѣ. Слѣдъ малко генералъ Дерожински излѣзналъ отъ ложемента и заминалъ за Габрово.

На Врането гнѣздо, отъ кждѣто стрѣляха по нашата позиция съ залпове, прѣимущественно съ разривни патрони, се виждаше движение на колони. Отъ тамъ едни колони се спущаха по склона, по направление къмъ лѣвия флангъ на позицията и тилътъ, а други се спущаха отъ къмъ Бердекъ. Това обстоятелство показваше, че турцитѣ се приготовляваха да ни нападнатъ отъ всички страни и да ни нанесатъ смъртния ударъ.

Бурята, слѣдователно, наближаваше.

Нашитѣ батареи се силяха да отговарятъ на много посилния си противникъ, като сжщеврѣменно стрѣляха и по настжпающитѣ турски колони. Положението на нашитѣ батареи, па изобщо и на цѣлия отрядъ, още повече се влоши отъ обстоятелството, че недостатъчното количество гранати не позволяваше да се стрѣля често; освѣнъ това и съ завземанието на Лисата и Зелена гори неприятелскитѣ орждия стрѣляха отъ първата — въ флангъ и тила на св. Никола, въ тила на нашата позиция и въ деснитѣ флангове на крмглата и полукржглата батареи, а отъ втората — по сжщитѣ направления ни поражаваха съ пушечни гърмежи. Така щото неприятелскитѣ куршуми кръстосваха цѣлата ни позиция по всичкитѣ направления. Смѣло може да се каже, че на нашата шипченска позиция едва ли можеше да се намѣри една педа земя непоражавана отъ турскитѣ гранати и куршуми.

Не се измина много врѣме, отъ като се върнахъ съ охотницитѣ въ ложемента, когато гжстата турска стрѣлкова верига, послѣдвана отъ такива же гжсти колони войски, започнаха да настжпватъ и да се съсрѣдоточаватъ къмъ пункта на атаката. Скоро слѣдъ това се раздаде татъкъ къмъ стоманената батарея сигнала за атака, който се подхвана отъ другитѣ барабанщици

и тржбачи и като вѣтъръ се разнесе по всичката линия. Гжститѣ турски колони като вихрушка се понесоха напрѣдъ и се нахвърлиха съ обичния си викъ „алла“ върху нашитѣ ложементи. Но защитницитѣ на Шипка не дремяха, стрѣлковата верига откри честа и сполучлива стрѣлба.

— Юнаци на вѣтъра не стрѣляйте: „рѣдко да мѣтко“! Гледайте днесь само въ месо да удряте, казваха и повтаряха офицеритѣ и взводнитѣ командири на стрѣлцитѣ. Прицѣли се добрѣ и само тогава спущай ударника. Турцитѣ отъ честата стрѣлба не се боятъ, както и ний отъ тѣхната не се боимъ. Залповетѣ ви, юнаци да бждатъ сдържани и дружни. Ако ли пъкъ стане нужа да се работи съ щикъ, дѣйствувайте пъргаво и рѣшително, — турцитѣ не обичатъ щика, още повече, като видятъ, че противника имъ го владѣе добрѣ.

Нашитѣ резерви съ пушки въ ржцѣ, напълно готови да се срѣщнатъ съ противника, само чакаха заповѣдь.

Но ето, турскитѣ колони се приближиха до нашитѣ окопи. Раздадоха се командитѣ:

— „Пальба ротой! взводомъ! рота! взводъ! пли!“

Обаче, неприятелскитѣ редове, ако и разредявани отъ нашата стрѣлкова верига, продължаваха настжпването. Първия залпъ още повече разреди редоветѣ, втория — произведе въ тѣхъ бъркотия. Турцитѣ трепнаха. Чуватъ се, посрѣдъ адския огънь, охкания и прѣдсмъртни хъркания, смѣсени съ викове: „алла, алла“. Но ето раздава се още единъ залпъ. Прѣднитѣ турски редове, ако и да сж до самитѣ ни ложементи, сж съвсѣмъ разредени и смаяни. Тъкмо въ това врѣме се чува гръмогласното потресающе „ура“ и опълченцитѣ се хвърлятъ срѣщу неприятеля съ щикове и го накарватъ да се обърне въ бѣгство и въ това бѣгство да увлече собственнитѣ си задни редове. Напраздно турскитѣ офицери съ шашки и револвери въ ржцѣ се стараятъ да спратъ бѣгавшитѣ. Колонитѣ увличатъ и самитѣ офицери въ това безумно бѣгство. На мѣстото на атаката останаха множество убити и ранени; послѣднитѣ скърцаха съ зжби отъ болки и злоба.

— Слава Богу! Казваха всички борци. Слава Богу! отбихме ги и този пжть. Добъръ е Господъ и за напрѣдъ.

Тази атака струваше и намъ не малко жертви: цѣла върволица ранени сами потеглиха къмъ прѣвързочния пунктъ, а

санитаритѣ понесоха тежко раненитѣ. А убититѣ? Тѣ се отнасяха на една страна на позицията а се оставяха, за жалость, подъ палящитѣ слънчеви лѫчи.

Но мнозина отъ раненитѣ, а тъй сѫщо и санитаритѣ, до като стигнаха до прѣвързочния пунктъ, при казармитѣ, биваха добивани отъ неприятелскитѣ куршуми и гранати. Но най-лошото бѣше това, че санитаритѣ, раненитѣ и докторитѣ на прѣвързочния пунктъ, при казармитѣ, бѣха изложени на кръстосания неприятелски огънь; за туй прѣвързочния пунктъ се прѣмѣсти на пѫтя задъ възвишенностьта — Крѫглата батарея, при всичко, че и тукъ мѣстото бѣше обстрѣлвано отъ къмъ сѣверо-западъ — Зелената и Лисата гори. Но къмъ 10 часа сутриньта, когато турцитѣ се приближиха отъ къмъ Лисата и Зелена гори, нѣмало възможность прѣвързочния пунктъ да остане и на това мѣсто; за туй той трети пѫть се прѣмѣстилъ не далеко отъ главния прѣвързоченъ пунктъ, който отстоеше отъ главната позиция на около 3 версти.

По пѫтя на нѣколко мѣста, прикрити отъ неприятелски куршуми, били оставени фелдшери за подавание на първа помощь.

Слѣдъ отбиванието на атаката, стрѣлбата отъ турската верига все повече и повече се отдалечаваше; но слѣдъ малко врѣме, тя пакъ започваше да се учестява, а наедно съ това и да се приближава къмъ нашитѣ окопи. Ето пакъ се чува бръмчението на куршумитѣ, като рой пчели. Неприятелскитѣ топове пакъ започватъ да учестяватъ испращането на своитѣ опустошителни гранати. Ето пакъ биятъ барабанитѣ, пакъ това отвратително виение, зловѣщото „алла", „алла", въ отговоръ на което ечатъ дружнитѣ, сдържани залпове.

Въ тѣзи моменти сърдцето усилено бие, духътъ се спира, и минутитѣ се показватъ дълги и мѫчителни. Всѣки се вслушва, дали ще се продължатъ още залповетѣ.

Но ето виковетѣ „алла, алла" не се чуватъ вече, а пушечната стрѣлба отъ турската верига, както и слѣдъ първитѣ атаки, намалява и все повече и повече се отдалечава.

— Слава Богу, пакъ отбита атаката, си казватъ опълченцитѣ съ облегчена въздишка. Но още е рано: до довечера има още много врѣме!

— Да ли ще можемъ да се удържимъ? — запитваха нѣкои.

— Ако днеска се удържимъ, сутрѣ катастрофата ще е неизбѣжна, ако не ни пристигне помощь. Тази мисъль ми мина

прѣзъ умътъ, а вѣроятно сжщата се е тълпила и въ главитѣ на опълченцитѣ, защото нѣкои отъ тѣхъ я и исказваха.

Слѣдъ първата турска атака, послѣдва втора, третя. Азъ ги наброихъ до обѣдъ шесть и всичкитѣ се свършиха както и първата: съ отблъсвание на противника съ голѣма загуба убити и ранени. При това главния ударъ турцитѣ насочваха на лѣвия флангъ на възвишенностьта. Подиръ 2 часа, слѣдъ пладнѣ, енергията на противника на възвишенностьта св. Никола започна да намалява. Това обстоятелство позволяваше на графъ Толстой да испраща помощь на другитѣ пунктове на позицията.

Слѣдъ първата наша контръ-атака, ний не я повтаряхме повече, тъй като макаръ и да нанасяхме на противника чувствителнѣ загуби, но и ний търпяхме такива. Тия загуби значително намаляваха численностьта на отряда.

До обѣдъ шесть атаки! А до довечера, колко ли още ще направятъ? си мисляхъ азъ.

Но не бѣха страшни атакитѣ. Ний щѣхме пакъ да ги отблъсваме, както и до сега, страшното бѣше това, че слѣдъ всѣка атака турцитѣ подкрѣпяваха своитѣ атакующи части съ нови и нови колони. Нашитѣ же редове, слѣдъ всѣка атака, все повече и повече рѣдѣяха, а помощь отъ никждѣ.

Както казахъ и по-горѣ, на 9-и Августъ турцитѣ не правяха рѣшителни атаки на нашия лѣви флангъ, каквито на Стоманената батарея. Но днесь и тукъ атакитѣ имъ бѣха силни и стремителни. При все това, незнамъ защо всички защитници на лѣвия флангъ бѣха увѣрени, че ще запазятъ за себе си позицията и че нѣма да допуснатъ да стжпи на нея крака на неприятеля. За туй погледитѣ и слухътъ бѣха устрѣмени тамъ — на Стоманената батарея и Зелената гора. Вслушвахме се сжщо, да ли не ще се чуятъ пушечни гърмежи въ тилътъ ни — отъ къмъ лѣвия ни флангъ, — за кждѣто се спуснаха турски войски до 2 табора отъ Враното гнѣздо.

Въ 10 часа сутриньта противника се бѣше нахвърлилъ на шоссето задъ Кржглата и Полукржглата батареи, но е билъ катурнатъ отъ брянцитѣ. Отъ друга страна турцитѣ, както казахъ и по-горѣ, водяха ожесточени атаки и на лѣвия флангъ на позицията, заета отъ опълченцитѣ. А значителна масса турски войски и черкези, които се бѣха спустнали въ доловетѣ по странитѣ на шоссето, проявяваха намѣрение да ни ударятъ и отъ къмъ тилътъ и да завзематъ тилнитѣ ни ложементи. За

отблъсвание противника отъ тоя участъкъ на позицията, билъ испратенъ единъ дивизионъ горска артиллерия и по половина рота орловци и брянци. По-послѣ бѣха испратени още една рота брянци и една рота опълченци, послѣднята отъ 4-а дружина.

Между това турцитѣ стремително водяха атака слѣдъ атака. Въ врѣме на една отъ тия атаки, въ кариеръ се спустнаха да бѣгатъ прѣдницитѣ и заряднитѣ ракли на казашкия взводъ, дошли прѣзъ ноща отъ Габрово. Подполковникъ Бенецки, командира на артиллерията на кръглата батарея, сѫщо тръгналъ подиръ раклитѣ.

Казваха по-послѣ, че генералъ Столѣтовъ билъ направилъ мъмрение на подполковника Бенецки за неговото малодушие и му заповѣдалъ да иде на постътъ си. Подполковникъ Бенецки мълчишката приложилъ рѫката си къмъ козирьока и мълчишката отишелъ при батареята си да умрѣ, гдѣто и наистина, слѣдъ единъ часъ той падналъ мъртавъ отъ единъ неприятелски куршумъ. Войницитѣ же отъ взвода тоже се биле върнали и продължавали изрѣдко да изпращатъ остатъцитѣ отъ гранатитѣ върху турскитѣ колони.

Подиръ тая паника, прѣдъ видъ невъзможностьта да се остане задъ Кръглата батарея, гдѣто нощували по-рано, генералитѣ Столѣтовъ и Кренке, майоръ Поповъ и ротмистръ Сухонинъ отишле по шосето назадъ, което тукъ обикаля кръглата възвишенность, съ надѣжда, че задъ извоя, излѣзли отъ обхвата на дѣсния турски флангъ, тѣ ще намѣрятъ по-спокойно мѣсто. Щомъ, обаче, стигнали на другата страна, тѣ забѣлѣзватъ нѣколко санитара, които лежали на коремътъ си и гледали на долу отъ шосето въ долътъ, единъ отъ които въ това врѣме изгърмѣлъ.

На въпроса на Попова, защо гърми, санитара отговорилъ, че въ долътъ имало черкези, които се приближавали къмъ шосето. Едвамъ Поповъ надникналъ, за да види какво се върши тамъ, когато изведнъжъ се зачулъ викътъ: „алла“, „алла“! Тълпа черкези изведнъжъ се спущатъ бѣгомъ върху генералитѣ, щабътъ имъ и 7—8 санитара.

Прѣдъ видъ многочисленностьта на черкезитѣ, на тая група не оставало друго освѣнъ да бѣга и тя се спусгнала по каменистия скатъ, при което старня генералъ Кренке билъ почти носенъ отъ двоица негови офицери. Всички освѣнъ Сухонина,

който се озовалъ на прѣвързачния пунктъ, се върнали благополучно на старото си мѣсто — възвишенностьта.

За чудното си избавление тия офицери и долни чинове, биле обязани на брянцитѣ, расположени въ ложементитѣ на Кръглата батарея, които, щомъ забѣлѣзали движението на черкезитѣ, се спустнали на шосето и ги отблъснали.

Слѣдъ единъ силенъ пристъпъ върху нашата позиция, азъ се връщахъ съ взвода, който заедно съ главния резервъ присрѣщна противника съ залпове. Въ това врѣме, видѣхъ подпоручика отъ 5-а дружина Николаева, че ми маха съ ржцѣ отъ своя окопъ. Азъ помислихъ, че ме вика и за туй се спустнахъ и отидохъ при него.

— Що има? го попитахъ азъ, защо ме викашъ?

— Азъ ти махахъ да блъскате турцитѣ, както ний тука ги бъхтимъ. И той ми показа направлението къмъ кждѣто бѣха избѣгали въ пъленъ безредъ нападателитѣ участъка на 5-а дружина. И този пжтъ турцитѣ сж отблъснати по цѣлата линия, продължи той.

— А по-нататъкъ? попитахъ азъ.

— Пакъ тъй! лаконичиски отговори сжщия.

— Ами ей онѣзи гжрмежи на Зелената и Лисата гори какво означаватъ? попитахъ азъ.

— Означаватъ, че турцитѣ ще ни ударятъ и въ фланга и въ тила . . .

— Но ний ще ги отблъсваме, до гдѣто можемъ, подхванахъ азъ, и ще сложимъ коститѣ си за България.

Не бѣше врѣме за водение на приятни разговори подъ топовнитѣ и пушечни гърмежи, толкова повече, че турцитѣ всѣка минута пакъ можаха да се развикатъ „алла“ „алла“. . .

И подиръ обѣдъ неприятеля непрѣкжснато продължаваше ожесточени и стрѣмителни атаки. Въ врѣме на една такава атака се зачу викъ:

— Турцитѣ, турцитѣ излѣзоха на шосето! взеха я, взеха я!

Този викъ, като молния се разнесе по цѣлата позиция.

— Нашитѣ отстжпватъ, нашитѣ бѣгатъ! се зачуха гласове.

Азъ погледнахъ по направление къмъ шосето и казармитѣ и останахъ смаянъ. Наистина, тамъ имаше една бъркотия, едно безпорядъчно бѣгание. Такава сцена азъ гледахъ при отстжплението ни при Стара-Загора.

— Трѣбва ли да казвамъ, че това обстоятелство произведе на опълченцитѣ потресающе впечатление?

На бързо азъ извадихъ бинокля си и разгледахъ бѣгающата тълпа, която се оказа войници отъ орловския и брянски полкове и опълченци. Повечето отъ тия войници бѣха ранени въ послѣдния силенъ пристѫпъ на противника. Нѣкои отъ тѣхъ бѣгаха безъ пушки. Турцитѣ, обаче, не се виждаха. Когато снѣхъ бинокля отъ очитѣ си и погледнахъ на позицията, видѣхъ една картина, която отведнъжъ не можахъ да си разясня. Опълченци отъ 3-я и 5-а дружини, грабнали пушки и торби, бърже се бѣха опѫтили къмъ шоссето, — пѫтя за отстѫплението. Между тѣхъ имаше опълченци и отъ моята рота. Щабсъ-ротмистръ Чиляевъ, като забѣлѣзалъ отстѫплението на казанитѣ опълченци, извикалъ имъ да се спратъ.

— Това не сѫ турци, извикахъ и азъ, за да успокоя опълченцитѣ и да върна ония, които едва бѣха направили по нѣколко крачки за къмъ шоссето. Наши — орловци и брянци отиватъ на помощь на крѫглата и полукрѫглата батареи, свършихъ азъ.

За честьта на опълченцитѣ трѣбва да кажа, че това от-отстѫпление не бѣше общо; отстѫпваха отдѣлни личности. А гдѣ нѣма такива впечатлителни натури? Толкова повече, че нервитѣ на войницитѣ бѣха натегнати до такава степень отъ тридневното сражение и безпрѣстаннитѣ атаки, щото съ една дума человѣкъ можеше да ги поведе, както се казва, въ огънь и вода, и наопаки, съ едно само: „бѣгайте, че идатъ турцитѣ“ между тѣхъ можаше да се намѣрятъ, както и се случи, личности, които, подъ влияние на настроението, да се пуснатъ да бѣгатъ. Но за такива личности стигаше една началническа дума, па даже и другарска, за да ги спрѣ. Ето единъ примѣръ:

Когато 3-я рота при Стара-Загора се приближи до кръстцитѣ и отъ строя паднаха нѣколко ранени и убити, опълченеца Богдановъ се отдѣли отъ ротата и се спустна да бѣга къмъ кукуруза. Азъ му извикахъ, като му казахъ, че е срамота да се отдѣля отъ другаритѣ си. Богдановъ веднага се върна при ротата и прѣзъ всичкото врѣме на боя се държа примѣрно и юнашки се хвърляше върху турцитѣ. Даже и сега на Шипка, когато минувахъ покрай ложемента на 3-я рота, той се изправяше, а когато ротата се извеждаше да срѣщне неприятелската атака, Богдановъ винаги се мѫчеше да бѫде една крачка понапрѣдъ отъ другаритѣ си.

По командата на Чиляева опълченцитѣ се събраха при него, и той, подъ свирението и фучение на куршумитѣ и гранатитѣ, запѣ: „Шуми Марица“. Пѣсеньта се подхвана отъ опълченцитѣ и се разнесе като ехо по цѣлата позиция. Но опълченцитѣ бѣха принудени скоро да млъкнатъ, защото прѣдвѣстника на нова турска атака — учестената стрѣлба, пакъ се започна.

Оказа се, че турцитѣ биле направили силенъ пристжпъ върху участъка между казармитѣ и св. Никола, гдѣто окопитѣ се заемаха отъ орловци и брянци. Силната и стремителна атака накарала войницитѣ да трепнатъ и нѣкои отъ тѣхъ напустнали ложементитѣ и увлекли подирѣ си и други. Благодарение, обаче, на нѣкои отъ останалитѣ живи офицери, едната часть отъ бѣгущитѣ била спрѣна и върната пакъ въ окопитѣ, които съ помощьта на 1-а дружина, биле удържани, а турцитѣ отблъснати. Подиръ се научихъ, че отстжпившитѣ незначително число войници биле дошле на главния прѣвързоченъ пунктъ. Д-ръ Вязанковъ, съ запрѣтнати ржкави и потъналъ въ потъ, подавалъ тамъ медицинска помощь на нещастнитѣ ранени войници, а като видѣлъ отстжпившитѣ войници здрави и съ пушки, той ги запиталъ: кждѣ отиватъ и гдѣ е тѣхното началство.

— Ваше благородие! Всичкитѣ началници сж избити. Другаритѣ ни напустнаха позицията, понеже е голѣма турската сила: за туй и ний я напустнахме, отговорили войницитѣ.

— Срамота е отъ хората, братци, а отъ Господа грѣхота, да оставяте въ най-критическата минута своитѣ другари и да бѣгате, имъ казалъ Вязанковъ. Вий сте клѣтвопрѣстжпници! Не ли се клѣхте, че за Царя, Вѣрата и Отечеството нѣма да пожалѣете послѣдната си капка кръвь?

— Строй се! скомандувалъ Вязанковъ. Азъ ще ви поведа противъ турцитѣ.

— Тржбачъ! тржби сборъ! извикалъ Вязанковъ на тржбача, когото съгледалъ между войницитѣ.

Тржбния звукъ огласилъ прѣвързочния пункъ и околностьта му.

— Какъвъ е този сборъ! запиталъ въ това врѣме въ недоумѣние командира на 8-и армейски корпусъ, генералъ Радецки, който прѣди малко билъ пристигналъ съ свитата си и се билъ спрѣлъ не далеко отъ прѣвързочния пунктъ. Пратете едного отъ ординарцитѣ да узвае това.

Ординареца пристигналъ при Вязанкова тъкмо, когато последния се готвилъ да поведе събранитѣ войници на Шипка. До като Вязанковъ расправялъ на генераловия пратеникъ, защо се свирѣлъ сбора, до него се приближилъ корпусния врачъ, който като се научилъ, че д-ръ Вязанковъ билъ далъ заповѣдь да се тръби сборъ и че той се готвялъ да поведе войницитѣ на Шипка, му направилъ бѣлѣжка, за гдѣто се билъ увиралъ не въ своя работа:

— Васъ ви чакатъ раненитѣ, извикалъ той на Вязанкова, а вий . . .

Но корпусния врачъ не успѣлъ да доискаже мисъльта си, когато д-ръ Вязанковъ, казватъ, го прѣкжсналъ рѣзко съ слѣдующитѣ думи:

— Най-свѣтата обязанность на всѣки честенъ патриотъ е да спаси единъ цѣлъ отрядъ отъ смърть и позоръ и да не допустне на такива, като тѣзи мерзавци да оставятъ своя постъ и да позорятъ войнишкото звание.

Корпусния врачъ си прихапалъ языка и се оттеглилъ безъ да продума дума.

Оставившитѣ же постътъ си войници биле върнати обратно подъ командата на единъ офицеръ отъ щаба на корпуса.

За юначеството на д-ръ Вязанкова говори краснорѣчиво и слѣдующия фактъ: на прѣвързочния пунктъ билъ дошелъ казакъ отъ Габрово, носящъ пакетъ съ надписъ „бързо“, до началника на шипченския отрядъ и, въпрѣки това, се измайвалъ.

— Защо не вървишъ по-скоро, го запиталъ Вязанковъ.

— Коня ми е уморенъ, ваше благороди, отговорилъ казака. Нека си поотпочине.

Между това ранени цѣла върволица прииждали или се носяли отъ позицията.

— Какъ върви работата на Шипка? запитвали на прѣвързочния пункъ санитаритѣ.

— Лошо, ваше благородие, много лошо! Турцитѣ скоро ще ни прѣкъснатъ съобщението съ прѣвързочния пунктъ. Сега тѣ обстрѣлватъ шоссето и отъ двата фланга.

Казака се качилъ на слабия си конь и заминалъ за Шипка. Слѣдъ малко, обаче, Вязанковъ видѣли сжщия казакъ да се връща отъ позицията.

— Защо се връщашъ тъй скоро? Даде ли пакета? го запиталъ д-ръ Вязанковъ.

— Нѣма възможность да се иде, ваше благородие. Турцитѣ заобиколили позицията и стрѣлятъ отъ всички страни по шоссето, отговорилъ казака.

— Стрѣхливецъ! извикалъ доктора на казака, взелъ пакета отъ него, качилъ се на коня си и като стрѣла се спустналъ на Шипка.

Когато д-ръ Вязанковъ се приближилъ къмъ кръглата батарея, генералъ Столѣтовъ и майоръ Поповъ съ бинокли гледали по шоссето къмъ Габрово и още отъ далеко забѣлѣжили конникъ, който каралъ коня си въ кариеръ и махалъ въ въздуха съ писмо. Това писмо било отъ генерала Цвѣцински, който увѣдомявалъ Столѣтова за близостьта на стрѣлковата бригада.

— Поздравляваме ви, Борисъ Константиновичъ! Ще получите висока награда, поздравлявали приятелитѣ Вязанкова.

— Моята награда е съзнанието, че съмъ испълнилъ дългътъ си, отговорилъ Вязанковъ и изведнъжъ промѣнява разговора.

Д-ръ Вязанковъ бѣше побъркалъ кариерата си. Той трѣбваше офицеръ да бъде, тъй като въ храбростьта и самоотверженностьта си не отстъпваше и на най-храбрия воинъ: той не испущаше случая рамо до рамо съ войницитѣ, съ гола въ ръката шашка, безстрашно да се хвърли върху противника.

Положението на шипченския отрядъ ставаше все повече и повече критическо. Това всѣки го виждаше. А виждаше се то, защото слѣдъ всѣка атака редоветѣ на борцитѣ все повече и повече намаляваха, а между това турцитѣ все по-яростно и по-яростно водяха своитѣ атаки, като получаваха постоянно нови подкрѣпления. Слѣдъ една такава яростна атака, дружинния командиръ обиколи ротитѣ и се обърна къмъ опълченцитѣ съ слѣдующето:

— „Братци“! Неприятеля ни окръжи отъ всички страни, слѣдователно, пътъ за отстъпление нѣма. Ще се държимъ догдѣто ни дойде помощь, а ако не успѣе да дойде, ний всинца ще положимъ коститѣ си за освобождението на България. За туй юнаци трѣбва да умремъ геройски, като се боримъ съ противника до послѣдня капка кръвь.

Слѣдъ тия думи Чиляевъ запѣ „Шуми Марица“, която се подзе отъ опълченцитѣ по цѣлия лѣви флангъ на позицията.

Слѣдъ пѣсеньта опълченцитѣ извикаха: „ура“, да живѣе дружинния командиръ!

Но виковетѣ и пѣснитѣ скоро се прѣкратиха, защото пушечнитѣ и топовни гърмежи пакъ се учестиха, а това значеше, че пакъ иде атака. Опълченцитѣ се прѣкръстиха и заеха мѣстата си . . .

6 табора турски войски, стройно до колкото позволяваше мѣстностьта, се промъкватъ къмъ ложементитѣ на тилното укрѣпление. Турцитѣ викатъ отъ долу по русски, да не стрѣляме, защото идатъ „свои".

Въ това врѣме, по съвѣта на подполковникъ Кесякова, Столѣтовъ рѣшава да прати още веднъжъ при Радецки найотчаяна молба за по-скорошна помощь. За да прѣдаде тая молба испращатъ майоръ Попова, който подъ градъ отъ неприятелски куршуми, прѣминава най-опасното мѣсто благополучно. По-долу той вижда единъ казакъ, който държалъ въ поводъ три добри коня. Поповъ поискалъ единъ отъ тѣхъ, но казака отказалъ да даде коня, понеже тѣ били офицерски. Съ револверъ въ ржка Поповъ взема коня и лѣти.

Ето ги стрѣлцитѣ по-долу отъ караулката . . .

Поповъ прѣдава записката на генералъ Радецки. Генералъ Радецки приема записката, прочита я, и като посочва на лѣжащитѣ стрѣлци, сърдито казва Попову.

— Виждате ли? лежатъ безъ крака, вървете и кажете това.

Поповъ, като обръща вниманието на генерала върху обстоятелството, че той е испратенъ въ качеството му на п. д. началникъ щаба на опълчението да разясни всичката тягость на положението на шипченскитѣ защитници, продължава да умолява Радецки да спаси Шипка и то безотлагателно.

— Ако не се прѣбърза, ще бжде кжсно завършва Поповъ. 6-тѣхъ табора турци ще прѣвзематъ шоссето.

— Тѣ ще го прѣвзематъ, а ний ще ги истласками, отговорилъ Радецки па кжсо.

Но Поповъ пакъ продължавалъ да моли, да се испрати макаръ незначителна часть нови войски, за да повдигнатъ падналитѣ нравственни сили на шипченскитѣ защитници.

— Земете казацитѣ, казва генерала.

— Казаци при отряда има, отговаря Поповъ. Отряда знае това и за туй мжчно ще повѣрва, че пристигванието на казацитѣ е доказателство за вашата близость.

— Ваше прѣвъзходителство, не намирате ли за добрѣ, да се качатъ стрѣлцитѣ на казашкитѣ коне?

Въ отговоръ на това Радецки искомандувалъ: „встать“. Единъ батальонъ стрѣлци се качватъ на казашкитѣ коне и лѣтятъ . . .

Веднага послѣ това, по заповѣдьта на Попова, на обознитѣ кола на орловския и брянски полкове и опълчението се качватъ стрѣлцитѣ и бързатъ . . .

Атакитѣ не се свършватъ; тѣ ставатъ все по-чести и по ожесточени . . . Куршуми лѣтятъ отъ всички страни. Числото на убититѣ и раненитѣ се увеличава. Гърмежитѣ отъ къмъ тилътъ ни все повече и повече се учестяватъ. Ей сега ще излѣзатъ, ако още не сѫ излѣзли, турцитѣ на шоссето и ще ни отрѣжатъ пѫтя, а слѣдъ това ще свиятъ огнения крѫгъ . . . И всичко свършено . . . Всички чакаме съ замиране на сърдцето развръзката на кървавата драма, — момента на послѣдньото счепкване съ противника. Всички чакаме послѣднята си минута, но всички сме рѣшени скѫпо и прѣскѫпо да продадемъ животътъ си. Най-насетнѣ, ето я наближава фаталната минута.

Врѣмето се изминаваше, а стрѣлцитѣ все още не се виждаха, а между това турскитѣ стрѣлци все по-близо и по-близо се спущаха къмъ сѣдловината на Шипка отъ позициитѣ си „Лисата и Зелената“ гори и все повече распространяваха своя фронтъ и ни обхващаха съ огнения крѫгъ. Черкези и башибозуци, а по-послѣ и турски войници, се виждаха долу — срѣщу тилната батарея. Срѣщу тия черкези бѣше истратенъ единъ взводъ войници, а другъ единъ взводъ испращаше своитѣ залпове отъ крѫглата батарея. Горскитѣ топове, както всичкитѣ други, започнаха по-рѣдко да изпращатъ своитѣ гранати и шрапнели по неприятелскитѣ колони. Снарядитѣ бѣха на довършвание. Командира на планинската батарея, Орловъ, донася на началството, че снарядитѣ вече се свършили.

Момента бѣше критически: по лицата на всички се четеше недоумѣние. Началницитѣ на участъцитѣ на шипченската позиция пращаха до генералъ Столѣтова офицери съ донесения за положението на участъковитѣ защитници и питаха за стрѣлцитѣ, но стрѣлцитѣ все още не се показваха. Генералъ Столѣтовъ, който почти не слизаше отъ коня, съ бинокля въ рѫка, стоеше на банкета и гледаше често по направление къмъ Габрово; но по шоссето се виждаха само дълги редици отъ ранени войници и санитари съ носилки, на които носяха тежко раненитѣ. Настана скоро врѣме, обаче, когато и раненитѣ вече не се изнасяха, защото съобщението между заетитѣ възвишен-

ности стана почти невъзможно отъ близкия неприятелски огънь. Напротивъ, мнозина отъ по-леко раненитѣ, като виждаха положението на шипченскитѣ защитници, съ голѣмо отъ физическа болка усилие, земаха пушки и отиваха въ шансоветѣ да умратъ заедно съ още здравитѣ си другари за Царя и Отечеството, а опълченцитѣ за майка България.

Още въ 11 часа сутриньта, по съвѣта на генералъ Кренке, биле испратени охотници отъ конната сотня да извикатъ: „ура! стрѣлцитѣ идатъ". Това извѣстие бѣше и истина и не истина. Стрѣлцитѣ, наистина, не сѫ идяли, тѣ сѫ хвърчели за да избавятъ своитѣ, но тѣ въ това врѣме биле още далеко. Тая лъжа въ първо врѣме, дѣйствително, повдигна падналия духъ на измѫченитѣ физически и нравственно бойци, но подиръ това искуственното възбуждение скоро се смѣни съ недовѣрие и отчаяние. При едно отъ тия, именно, испращания за съобщение на невѣрни извѣстия, падна убитъ юнкера Поливановъ.

Къмъ 4 часа графъ Тлостой, по заповѣдъ на генералъ Столѣтова, испраща 2 роти отъ 1-а дружина, подъ командата на подполковникъ Кесякова, въ тилътъ на позицията, тъй като турцитѣ все повече и повече обхващаха нашиятъ тилъ и ако се съединяха на шосето и се укрѣпяха на него, твърдѣ много можаха да затруднятъ движението на стрѣлцитѣ. Освѣнъ това и нашия прѣвързоченъ пунктъ имаше да си пати.

До гдѣто тия роти стигнаха на мѣстото, изгубиха почти половинния си съставъ отъ опълченцитѣ.

Стоманената и крѫглата батареи прѣстанаха да стрѣлятъ. Това бѣше часа къмъ 5—5$^1/_2$ слѣдъ обѣдъ. Значи, гранатитѣ се свършили, а това, именно, и чакаще противника . . . Ето барабанитѣ и трѫбитѣ пакъ екнаха. Въздуха се огласи съ отвратителното „алла, алла" . . . Но що е това? Залпове ли е или честа безпорядъчна отъ наша страна стрѣлба? Тамъ надъ урвата и стоманената батарея се изви цѣль облакъ отъ камъни, и части отъ счупени пушки, съ които 4-а дружина и орловцитѣ при стоманената батарея срѣщатъ атаката.

— Помощь, помощь скоро ще пристигне! извика нѣкой отъ къмъ резерва.

И тая сѫдбоносна дума „помощь" мина като електрическа искра и съживи борцитѣ. Раздаде се ура, но нѣкакъ си недружно, неувѣрено, защото днесь опълченцитѣ не веднъжъ вече бѣха чували: „иде помощь".

— „Алла“, „алла“, се зачуха викове татъкъ близо до шоссето и задъ кржглата батарея.

— Уфъ, какъвъ дългъ и безконеченъ день, викаха опълченцитѣ.

Но ето и слънцето, уморено, приклонява своята свѣтла глава татъкъ къмъ западъ . . . Още малко и то ще се скрие.

— О, дано по-скоро, — казваха опълченцитѣ.

А въ това врѣме турцитѣ бързатъ да нанесатъ смъртни удари на шипченскитѣ защитници. Звуковетѣ на трѫбитѣ и барабанитѣ, виковетѣ „алла“, „алла“, пушечнитѣ и топовни гърмежи, охканията на раненитѣ и умирающитѣ — всичко това се сливаше въ единъ ужасенъ адски шумъ. Турскитѣ гѫсти колони, прѣдшествувани отъ не по-малко гѫста верига стрѣлци, като стихия се движаха напрѣдъ и унищожаваха всичко каквото имъ се срѣщаше по пѫтя.

Това е страшна, и може би, послѣдна атака . . . Ето я — смъртьта прѣдъ насъ!

— Блъскайте, бийте юнаци! да умремъ както сѫ умирали нашитѣ прадѣди, удряйте съ щикове! . . . се чуватъ гласоветѣ на екзалтиранитѣ шипченски герои. И тѣ, дѣйствително, юнашки срѣщаха стремителнитѣ неприятелски атаки съ залпове и съ щикове, а въ промежутъка между атакитѣ устрѣмяваха погледътъ си татъкъ, отъ кѫдѣто се очакваше помощь . . .

Но що е това? Залпове! И то въ тилътъ на позицията ни . . . Всичко е свършено!

— Помощь, помощь ни пристигна, се зачу викъ отъ къмъ кржглата батарея; и сѫщеврѣменно задъ сѫщата батарея екна съживителното за войника „ура“, но „ура“ дружно — гръмовито, „ура“ отъ което турцитѣ трепнаха. Тѣ видѣха, че този пѫть не напраздно викатъ опълченцитѣ, разбраха, че шипченския отрядъ се изплъзва изъ рѫцѣтѣ имъ и за туй, слѣдъ минутното смайване, пакъ се хвърлиха дружно и стремително на юруши. Но напраздно: ахилесовата пета, — тилътъ и дѣсния флангъ, сѫ въ безопасность. Турцитѣ отстѫпватъ, бѣгатъ, а това се познава по гърмежитѣ и паданието на куршумитѣ.

Когато турцитѣ се готвяха да нанесатъ послѣдния смъртоносенъ ударъ на защитницитѣ на шипченската позиция, когато прѣднитѣ имъ редове бѣха вече излѣзли на шоссето, — неочаквано за тѣхъ, па и за насъ, се яви помощь на уморенитѣ шипченски защитници, редоветѣ на които бѣха съвсѣмъ раз-

Посрѣщанието турската атака отъ 4-а дружина съ камъни и части отъ счупени пушки.

редени. Единъ батальонъ отъ 4-а стрѣлкова бригада, качени по двама войника на единъ казашки конь пристигна пръвъ. Тоя батальонъ собственно и спаси шипченската позиция.

Стрѣлцитѣ погнаха турцитѣ. Това се виждаше и чуваше отъ отдалечаванието на гърмежитѣ и виковетѣ „ура". Наближи 10 часа вечерьта; татъкъ къмъ Зелената гора пушечнитѣ гърмежи и виковетѣ „ура" все още продължаваха да нарушаватъ нощната тишина . . .

И така, за единъ день, деньтъ 11-и Августъ, турцитѣ прѣдприеха и извършиха 14 атаки, атаки дружни и стремителни, но тѣ бѣха всички отблъсвани съ голѣми за тѣхъ загуби. Но и намъ не малко ни струваха тия атаки!

— Слава Богу, и днесъ отстояхме шипченската позиция, казваха опълченцитѣ.

Но никой не знаеше още численностьта на пристигналата помощь, и никой не бѣше увѣренъ, че шипченската позиция, заедно съ нейнитѣ защитници сѫ вече въ безопасность.

Въ днешния бой бѣше раненъ въ крака бригадния командиръ князъ Вяземски. На негово мѣсто за началникъ на лѣво-фланговия участъкъ на позицията бѣ назначенъ полковникъ Депрерадовичъ.

12-и Августъ. — Има ли нужда да казвамъ, че опълченцитѣ и тази нощь прѣкараха въ безсъние. Какъвъ сънь можеше да хване опълченцитѣ, при това ужасно нервно напряжение? . . .

Днесъ четвъртия день на шипченската отбрана бѣше праздникъ за защитницитѣ; тѣ тържествуваха побѣдата, при всичко, че и днесь пукването на зората се посрѣщна съ пукване на неприятелскитѣ гранати, а по-послѣ и съ пушечни гърмежи.

Бѣше започнало да се разсъмнува, когато на лѣвия флангъ на позицията дойдоха 2 роти отъ Орловския полкъ за подкрѣпление на 3-я и 5-а дружини, които заеха дѣсно-фланговия ложементъ на 5-а и лѣво-фланговия — на 3-я дружини.

Това подкрѣпление бѣше повече отъ колкото на мѣсто и на врѣме. То подѣйствува успокоително на опълченцитѣ, които сега се бояха за лѣвия ни флангъ. Та имаше защо и да се боятъ: патронитѣ бѣха на довършвание, а найглавното, положително повечето отъ пушкитѣ бѣха съвсѣмъ негодни за стрѣляние, тъй като на много отъ тѣхъ, както не веднъжъ казахъ по-горѣ, иглитѣ имъ се чупеха. Тѣ можаха

да служатъ за ржкоборенъ бой, но опълченцитѣ и къмъ тесака не съвсѣмъ благоволяха.

Каквито сж пушкитѣ, такива сж и тесацитѣ, казваха опълченцитѣ. Съ тесацитѣ само жаби можатъ да се порятъ, а не и турци да се мушкатъ.

Когато дойдоха двѣтѣ роти, опълченцитѣ казваха:

— Нека заповѣдатъ сега турцитѣ. „Кримковскитѣ“ куршуми ще извършатъ половината работа, а ний съ нашитѣ жабодерки ще я довършимъ. *)

Щомъ се зазори, както казахъ и по-горѣ, турцитѣ открпха артиллерийски огънь, испърво отъ девяти-глазката а слѣдъ малко тѣ ни обсипваха вече отъ всички страни съ градъ отъ гранати и куршуми.

Трѣбва ли да описвамъ подробно и днешния бой? Мисля, че това би било излишно, защото ще бжде повторение: сжщитѣ орждейни и пушечни гърмежи, сжщитѣ тржбни и барабанни боеве, сжщитѣ „алла“ „алла“, съ една рѣчь, сжщитѣ яростни атаки. Разбира се, че всичкитѣ тия атаки бѣха отбити, както и вчера, съ голѣми за противника загуби. Разликата въ днешния бой бѣше само тъзи, че турцитѣ полагаха особенно усилие да ни прѣкъснатъ пжтя за съобщение съ Габрово. Това се виждаше отъ ожесточения бой, който турцитѣ водяха тамъ на дѣсния ни флангъ, тогава когато на другитѣ части на позицията, макаръ и да се водяха атаки, но тѣ не бѣха толкова яростни.

На лѣвия ни флангъ днесь атакитѣ бѣха съвсѣмъ слаби, но при все това ний имахме чувствителни загуби. Най-голѣма

---

*) Какъ се отнасяха опълченцитѣ къмъ пушкитѣ си „шаспо“ показва слѣдующия случай, който ми съобщи д-ръ Минковъ. На 11-и Августъ, още сутриньта, на първия прѣвързоченъ пунктъ дошелъ единъ легко раненъ опълченецъ отъ 2-а дружина. Доктора го прѣвързалъ и му приготвилъ прѣвързоченъ билетъ, съ който да върви на главния прѣвързоченъ пунктъ. Въ това врѣме опълченеца се вгледалъ въ натрупанитѣ на камара, оставени отъ раненитѣ, кринковски пушки и се обърналъ къмъ доктора съ молба да му позволи да си вземе кринковска пушка и патрони.

— Защо ти е, го попиталъ доктора, като му подавалъ билета; ти съ този билетъ ще отидешъ на долу, че отъ тамъ въ Габрово въ болницата да ти лѣкуватъ раната.

— Раната не ме боли, отговорилъ опълченеца, и нали казвашъ че не е опасна, азъ ще се върна въ ротата, ами какво да правя съ тази пущина — пушката „шаспо“ — като не ще да работи. Гледамъ напрѣдя си турчина добрѣ стои, хемъ и близо, тамамъ да го сваля; цакъ, цакъ — не хваща; искамъ да извадя патрона, да туря новъ — не излиза; извадихъ го на сила — другъ не влиза, — какво сега да я сторя. При тия думи ядосания опълченецъ ударилъ пушката си „шаспо“ о камъка, като прибавилъ: „на ти тебе измѣнница“.

Съ разрѣшението на доктора, опълченеца си избралъ пушка, взелъ си колкото можалъ патрони и радостенъ тръгналъ съ думитѣ.

— „Сега да видимъ, ще стоишъ ли на срѣща ми, аго, да ме мѣришъ“!

загуба ни нанасяха ония турски стрѣлци, които, засѣднали въ бранището задъ камънацитѣ, положително не ни даваха покой и денемъ и нощемъ.

Чудно нѣщо какъ человѣкъ може да остане неврѣдимъ подъ такъвъ градъ отъ куршуми и гранати, отъ които наоколо току падаха убити и ранени! Само провидѣнието можеше да закрили человѣка отъ хилядитѣ летящи върху му смъртоносни удари.

На разсъмнување, на 12-и Августъ, на позицията пристигналъ генералъ Драгомировъ, началника на 14-а дивизия и се спрѣлъ на „тилната“ батарея, по която турцитѣ концентрически испращаха своитѣ гранати и куршуми.

Генералъ Драгомировъ сѣдналъ; сѫщо направилъ и състоявшия при него капитанъ Малцевъ.

— Ваше прѣвъсходителство, не е ли по-добрѣ да сѣднете ей тука, защото тамъ куршумитѣ, като мухи летятъ, казалъ майоръ Поповъ на Драгомирова.

— Ну, „батенька“, отъ куршума си никой не може да избѣгне, отговорилъ Драгомировъ

Въ сѫщото врѣме капитанъ Малцевъ се повалилъ раненъ. Всички се спустнали къмъ Малцева.

— Струва ми се, че и менъ раниха, казалъ генералъ Драгомировъ.

И, дѣйствително, и Драгомировъ билъ опасно раненъ съ сѫщия куршумъ, който ранилъ и Малцева.

И азъ днесь прѣкарахъ прѣмеждия — бѣхъ силно контузенъ съ единъ куршумъ по крака, отъ горѣ надъ стѫпалото, но бѣзъ всѣкаква поврѣда. Види се, куршума да бѣше летѣлъ твърдѣ отъ далеко или пъкъ, по-вѣроятно, да бѣше рикошетиралъ. Слѣдъ пладнѣ, пъкъ уморенъ и отпадналъ физически, азъ полегнахъ въ ложемента между опълченцитѣ. Наредъ съ мене и отъ двѣтѣ ми страни почти допрени лежаха опълченци. По едно врѣме почувствувахъ, като че ме подрълна нѣкой отъ лѣвата страна около стомаха, и лежащия отъ къмъ тая ми страна опълченецъ изохка: куршума, който ми бѣше пробилъ дрѣхата, удари опълченеца въ дѣсното бедро.

Още едно нравственно потресение испитахъ днесъ, и то навѣрно вѣчно ще гризе моята съвѣсть. Ето случая. Слѣдъ обѣдъ, въ ротата отъ Орловския полкъ, която заемаше лѣвофланговия окопъ на 3-я дружина, бѣха се довършили патро-

Орловцитѣ посрѣщатъ турскитѣ атаки съ камъни и рѫчни гранати.

нитѣ и за туй били испратени войници при казармитѣ за патрони. Единъ отъ тѣзи войници, потъналъ въ потъ подъ тяжестьта на човала съ патронитѣ, едвамъ вървеше подъ градъ неприятелскитѣ куршуми покрай ложементитѣ на 1-а рота.

— Ела, ела тука, да си починешъ, извикахъ азъ на войника, Войника дойде, пустна човала и като снопъ падна на вѫтрѣшния склонъ на ложемента (тѣ тъй бѣха построени, щото можеше на тия части отъ ложементитѣ да се ляга).

— Тукъ, тукъ, по-долу се спустни, му казахъ азъ, но не успѣ войника да направи послѣдньото движение, когато единъ неприятелски куршумъ се заби въ челото му и той испѫшка. Цѣли 20 минути нещастния войникъ се бори съ смъртьта и най-сѣтнѣ тихо, безъ охкания и конвулсии, прѣдаде Богу духъ. Само когато испустна послѣдньото издихание цѣлото му тѣло потрепера . . .

Страшни нравственни мѫки испитвахъ азъ тогава; мене ми се струваше — не, не ми се струваше, а азъ ясно четяхъ въ очитѣ на окрѫжавшитѣ ме укоръ за смъртьта на това младо момче.

„Ти си виноватъ за неговата смърть, говоряха тѣхнитѣ погледи. Ако не бѣше го повикалъ, той може би щѣше да остане живъ“.

Единъ опълченецъ взе човала съ патронитѣ и го отнесе въ ротата на падналия убитъ войникъ.

Днесь не по-малко опасность заплашваше всѣкиго отдѣлно отъ защитницитѣ на Шипка, отъ колкото въ миналитѣ дни, — опасность да бѫде поразенъ отъ неприятелски куршумъ, но при все това, всички бѣха весели, засмѣни и спокойни. Опълченцитѣ току се смѣяха, ту на куршума, или гранатата, които отиваха за зеленъ хайверъ, или кисело млѣко, както казваха тѣ, за онѣзи гранати и куршуми, които съ свирение и фучение, лѣтяха надъ главитѣ ни; ту прѣдставляваха бѣгающитѣ турци, ту си расказваха за разни епизоди отъ миналитѣ дни на шипченската отбрана.

Днешния день ни се видѣ сравнително по-кѫсъ. Пушечната стрѣлба отдавна се бѣше прѣкратила на лѣвия ни флангъ. Между това, на дѣсния още продължаваше учестена стрѣлба, и едва кѫдѣ 10 часа вечерьта стрѣлбата и тамъ утихна. Само буднитѣ турски стрѣлци въ бранището продължаваха да попукватъ по-честичко, отъ колкото по другата часть на цѣлата позиция.

Щомъ се прѣкрати стрѣлбата, азъ турихъ прѣдъ стрѣлковитѣ окопи нощнитѣ секрети и отидохъ при дружинния командиръ съ рапортъ, разбира се, за състоянието на ротата, оржжията и патронитѣ, гдѣто намѣрихъ всичкитѣ офицери отъ дружината.

Офицеритѣ се приготовляваха да вечерятъ. Бондарь — денщика на Чиляева, нареждаше трапезата. Скоро започнаха да прииждатъ и останалитѣ нощни бухали — денщицитѣ, както ги наричаха офицеритѣ. Съ тѣхъ наедно и моя Трайко дофтаса и пакъ съ сюрпризъ: той ми носеше свинско печено на шишъ.

— И отъ кждѣ намирашъ всичко това, го попитахъ азъ. Не ли ти забранихъ да се отлжчвашъ отъ опрѣдѣленото ти мѣсто?

— Е, че гладенъ ли ще стоите, ваше благородие, фамилиярно и съ полуамрение, отговаряше той.

Трайко ми доложи, че коня ми го не бивало.

— Не яде нищо, ваше благородие, и ходи като на кокили.

Но мене мисъльта ми не бѣше за коня. Всичкитѣ офицери, не исключая и дружинния командиръ, ми се показаха умислени, и имаше за какво да бждатъ загрижени. Опълченцитѣ, па и самитѣ офицери бѣха истощени отъ безсъние, жажда и гладъ. Първитѣ вече четири деня не бѣха получвали топла храна, а се храняха съ сухари. Въ нѣкои само роти се даваше или сирене, или фунтъ варено мѣсо, но най-лошото бѣше, че пушкитѣ бѣха вече станали съвършенно негодни. Ний всички съзнавахме, че опълчението бѣше станало безполезно за отбраната на шипченската позиция и че обязателно трѣбва да го смѣнятъ за почивка, а най-повече за прѣвъоржжение.

Бѣхме вече свършили вечерята, когато дойде при насъ полковникъ Депрерадовичъ.

Разбира се, че разговора ни бѣше пакъ за турскитѣ атаки. Въ тоя разговоръ стана дума и за нашитѣ окопи.

— Азъ се очудвамъ, какъ не ви избиха турцитѣ въ вашитѣ окопи! Разгледахъ само окопитѣ на 2-а — и отчасти на 3-я дружина и ви увѣрявамъ, че по примѣнимостьта имъ къмъ мѣстото и устройството, тѣ ми напомнюваха дѣтинскитѣ игри.

— Феодоръ Михаиловичъ, ако вий сега наричате нашитѣ окопи дѣтински, то какъ щѣхте да ги нарѣчете, ако ги бѣхте видѣли въ първитѣ дни на отбраната? отговори Чиляевъ. Ний всѣка вечеръ, още отъ 9-и того, все се окопаваме, като увеличаваме размѣра и профила на окопитѣ.

На това полковникъ Депрерадовичъ отговори съ своето обикновенно добродушие, че той правилъ тъзи забѣлѣжка не въ укоръ нему — Чиляеву, тъй като той знаялъ, че е приелъ дружината въ надвечерието на шипченската отбрана.

— Както и да е, но азъ ще ви моля, Константинъ Борисовичъ, незабавно да вземете мѣрки за исправление на окопитѣ, завърши полковникъ Депрерадовичъ.

— Слушамъ, каза Чиляевъ. Ний, до колкото се може, ще укрѣпимъ позицията; казвамъ до колкото се може, защото нѣмаме потрѣбния шансовъ инструментъ, освѣнъ линемановскитѣ лопати. Но въпроса е сега въ това, съ какво и съ кого ще отбраняваме позицията?

Слѣдъ това Чиляевъ описа истинското положение на дружината, като доказваше въпиющата необходимость да се смѣни дружината за почивка и прѣвъоржжение на опълченцитѣ.

— „Помилуйте“, Феодоръ Михаиловичъ, опълченцитѣ освѣнъ че останаха безъ пушки и патрони, но тѣ съвсѣмъ се истощиха отъ гладъ и жажда, продължи Чиляевъ. Шега ли е, четири денонощия не ѣли, не пили, нито пъкъ спали! прибави развълнувано Чиляевъ.

Офицеритѣ подкрѣпиха дружинния командиръ, като казаха, че тѣхното горѣщо желание е да взематъ участие въ разбиването на Сюлейманъ-пашовата армия (въ това никой не се съмняваше), но безъ патрони и пушки опълченцитѣ сѫ безполезни въ прѣдстоящия бой.

— Азъ самичъкъ виждамъ всичко това, господа, каза Депрерадовичъ, но не вѣрвамъ да ни смѣнятъ. Впрочемъ, азъ ще доложа на генерала, прибави той.

Слѣдъ заминаванието на полковникъ Депрерадовича, дружинния командиръ самъ лично обиколи окопитѣ, даде нужнитѣ указания по укрѣпяванието на позицията и работата закипѣ безъ шумъ.

Бѣше часа 11, когато дружинния командиръ повика ротнитѣ командири и имъ съобщи приятната вѣсть, за смѣняванието на дружината още тжзи нощь въ Габрово на почивка. Разбира се, това извѣстие зарадва всички ни. Та имаше защо и да се радваме! Дружинния командиръ даде заповѣдь да се прѣкрати работата по укрѣпяванието на позицията и да се приготвятъ войницитѣ за пжть. Споредъ заповѣдьта, оттеглянието отъ позицията трѣбваше да стане по ротно съ разредени

Генералъ Феодоръ Феодоровичъ Радецки.

редове безъ шумъ, прѣдъ видъ на това, че нощьта бѣше твърдѣ ясна и турскитѣ стрѣлци можеха да забѣлѣжатъ движението.

Слѣдъ малко дойдоха при участъка на 1-а рота отъ към расположението на 2-а дружина, полковникъ Депрерадовичъ, полковника отъ генералния щабъ Духонинъ — командиръ на 55-и Подолски полкъ, и подполковника, също отъ генералния щабъ, Боголюбовъ — батальоненъ командиръ отъ сѫщия полкъ. Полковникъ Депрерадовичъ водеше командира на Подолския полкъ да му прѣдаде лѣво-фланговия участъкъ на позицията и да го запознае съ нея, тъй като дружинитѣ щѣха да бѫдатъ смѣнени отъ неговия полкъ. Почти едноврѣменно бѣ дошелъ и дружинния командиръ, за когото бѣхъ пратилъ да го повикатъ, щомъ съгледахъ приближението на началството.

Щабсъ-ротмистръ Чиляевъ поведе началството по позицията на дружината, като сѫщеврѣмено расправяше за характера на мѣстностьта прѣдъ нашитѣ стрѣлкови окопи и расположението на противника. Подполковникъ Боголюбовъ току се обръщаше съ своя писклив високъ гласъ съ разни въпроси ту къмъ дружинния командиръ, ту къмъ мене, а най-повече къмъ опълченцитѣ. Освѣнъ това той току излизаше прѣдъ ложементитѣ лично да се запознае съ характера на мѣстностьта и приблизителното расположение на противника, безъ да обръща внимание на неприятелскитѣ куршуми, които фучаха и шльопаха около насъ. Депрерадовичъ не веднъжъ прѣдупрѣждаваше Боголюбова да се не излага подъ неприятелскитѣ изстрѣли и да говори по-полека, понеже турскитѣ стрѣлци сѫ близо и, ако чуятъ, ще откриятъ по-честа стрѣлба. Боголюбовъ,[1]) обаче, слѣдъ минутно въздържание, пакъ започваше да говори високо и пакъ искачаше прѣдъ ложементитѣ, като въсхваляваше при това опълченцитѣ за тѣхната храбрость и неустрашимость въ труднитѣ дни на шипченската отбрана; впрочемъ и полковникъ Духонинъ, командира на 55-и п. Подолски полкъ, не бѣше скѫпъ въ похвалитѣ си за опълченцитѣ.

— Е, че „кречетало“ е този Боголюбовъ! каза Чиляевъ когато останахме сами; че какъ не замълча поне за една минутка тоя човѣкъ?! . . .

---

[1]) Подполковникъ Боголюбовъ е братъ на полковника Боголюбова, който зема участие въ международната комисия по опрѣделяние границата на освободената България. Той се помина въ 1881 год отъ слѣдствията на рана.

Подполковникъ Алексий Андреевичъ Боголюбовъ, батальоненъ командиръ на 55-и Подолски полкъ.

Но храбрия и неустрашимия подполковникъ Боголюбовъ на другия день слѣдъ нашата смѣна билъ тежко раненъ.

Бѣше минало срѣдъ нощь, когато дойде съ нетърпѣние очакваната отъ всички смѣна.

Нощьта бѣше тиха и ясна. Мѣсечината освѣщаваше цѣлата позиция, по която се виждаха отъ далеко движущитѣ се по нея части. Нощната тишина се нарушаваше само отъ рѣдкитѣ пушечни гърмежи на турскитѣ стрѣлци и свирението на куршумитѣ. Съ пристигание на ротитѣ отъ Подолския полкъ, обаче, гърмежитѣ се учестиха, при всичко, че се пазеше строга тишина и че подолцитѣ прииждаха по ротно.

Прѣдполагаше се да се смѣнятъ и 5-хъ дружини. На заповѣдьта, обаче, за смѣняванието, майоръ Рѣдкинъ доложи на началството, че опълченцитѣ отъ повѣрената му 4-а дружина молятъ да останатъ на сѫщата позиция, до като се отблъсне неприятеля, тъй като тъзи дружина не бѣше още участвувала въ други битки и не искаше да остане по-долу отъ другитѣ дружини. Това желание на дружината се уважи и тя остана на позицията си, като съ доблесть я защищаваше въ най-тежкитѣ „шипченски дни“, до 20-и Августъ. Първа се смѣни 2-а дружина, а слѣдъ нея моята — 1-а рота. Азъ я поведохъ съ разредени редове покрай кръглата батарея къмъ шосето. Турскитѣ стрѣлци усилиха срѣлбата: види се, тѣ да бѣха забѣлѣжили нашето движение. Куршумитѣ запищяха и западаха между редоветѣ на ротата, между които се чуваха тѫпи удряния на куршуми и викове:

— Охъ, раниха ме!

Вървимъ, вървимъ, а до върха още далеко. . . . Вървимъ, а сърдцето силно и често бие въ гърдитѣ, като че иска да искочи. Тежко чувство е обхванало душата на всѣкиго. Като че ли всички очакваха своя редъ.

Да се случи да удари куршума сега, когато минаха цѣли четири денонощия отчаяна борба, въ продължение на която гранатитѣ и куршумитѣ като градъ се сипяха върху ни, сега, когато вече ни смѣниха и когато не виждаме противника, това би било несправедливо, просто обидно, така си мисляхъ азъ; чистосърдечно си исповѣдвамъ, че слѣдъ всичкитѣ до сега боеве за пръвъ пѫть азъ испитвахъ подобно неприятно чувство, чувство може би на малодушие. Азъ се отдѣлихъ отъ челото на ротата на 3—4 крачки на страна.

— Нищо, нищо не е. На ли е заповѣдано съ разредени редове? Па най-насетнѣ и самия уставъ допуща това! успокоявахъ азъ самъ себе си, но гласътъ на съвѣстьта и на войнишката доблесть тукъ ми пошъпна: малодушие, малодушие!

Азъ се приближихъ до взводния командиръ, показахъ му направлението, което трѣбваше да държи, а самъ не се спрѣхъ да чакамъ опашката на ротата, която се бѣше растегнала на доволно голѣмо растояние, а тръгнахъ назадъ, за да срѣщна послѣдния редъ на ротата и послѣденъ да излѣза отъ сферата на неприятелскитѣ куршуми.

Най-послѣ излѣзохме на шоссето: отъ тукъ, по край кръглата батарея, прѣвалихме възвишенностьта и започнахме да се спущаме на долу къмъ Червенъ-Брѣгъ.

Да бѣше ставало денемъ нашето вървение по шоссето, твърдѣ скъпо щѣше да ни струва, понеже тукъ шоссето до полукръглата батарея е съвсѣмъ открито и поражаемо отъ турската позиция — Зелената и Лисата гори, но сега тукъ бѣ тихо и спокойно.

Горѣщъ бой е имало тука прѣзъ деня. За това свидѣтелствуваха множеството трупове на убититѣ войници, които се търкаляха по шоссето и въ самитѣ ложементи, расположени покрай това послѣдньото. По-долу отъ полукръглага батарея на самото шоссе съгледахъ нѣколко трупове на турски войници.

Прѣди да пристигнемъ до турската караулка — беклемето, азъ съгледахъ на една полянка расположена на бивуакъ войска. Оказа се 53-и п. Волински полкъ, който билъ пристигналъ тукъ снощи късно и, вѣроятно, днесь щеше да встъпи въ бой. Войницитѣ отъ силно уморяванне на вчерашния форсированъ походъ, спяха, но спяха, ако и съ пушкитѣ си въ ръцѣ, както се казва, като праведници. Тукъ тамъ се виждаха будни войници. Види се, движението на опълченцитѣ да ги бѣ събудило. Нѣкои отъ тѣхъ се бѣха приближили до самия пѫть и се взираха въ опълченцитѣ; между тѣзи любопитни азъ съгледахъ моя познатъ волноопрѣдѣляющий се Вакареско — момче на 17—18 години, синъ на богати родители въ Кишеневъ.

Щомъ се мобилизира русската армия, Вакареско постъпи въ Волинския полкъ, съ който прие участие въ боя при прѣминаванието на Дунава. Той бѣше се много зарадвалъ за срѣщата ни и ми исказа своето очудвание, какъ съмъ можалъ да остана здравъ и неврѣдимъ въ шипченската касапница.

— 14-а дивизия ще накаже Сюлеймана за неговата дързость, продекламира Вакареско съ дѣтински патосъ.

Горкия! той не знаеше, че още днесь и въ самото начало на боя ще падне раненъ.

По-долу отъ беклемето бѣше расположенъ главния прѣвързоченъ пунктъ. Тукъ не бѣ тъй тихо и спокойно, както по-горѣ на волинския бивуакъ. Жалостни охкания и прѣдсмъртни хъркания се донасяха до нашия слухъ. Въздуха бѣше пропитанъ съ една остра и задушителна миризма на карболова вода и испарение отъ кръвь. Около палаткитѣ бѣха расположени много коля и лазаретни линейки; между тѣхъ сновяха войници, които, види се, се приготовляваха да товарятъ раненитѣ, жертви на вчерашния ожесточенъ бой.

Раненитѣ бѣха расположени едни въ палаткитѣ, други подъ открито небе.

— Горкитѣ волинци! Стоятъ си сега тихо и спокойно, но кои ли отъ тѣхъ утрѣ или въ други день ще дойдатъ, или ще бѫдатъ донесени тукъ на прѣвързочния пунктъ; най-послѣ кои ли на вѣки ще сложатъ коститѣ си тамъ-горѣ на Шипка? забѣлѣжи единъ отъ опълченцитѣ.

Отъ волинския бивуакъ на долу се срѣщаха все повече и повече българи, които се бѣха расположили покрай самото шосе и си спяха дълбоко. Около тѣхъ пасяха добитъцитѣ имъ. При спящитѣ се виждаха бурета, бѫкели и други сѫдове за вода. Това бѣха българитѣ бѣжанци отъ Южна България и габровчени, които съ голѣмъ рискъ за живота си, дохождаха да носятъ вода на прѣвързочния пунктъ — за раненитѣ и за шипченскитѣ защитници.

При Червенъ-Брѣгъ направихме една почивка отъ единъ часъ, слѣдъ която продължи пѫтя само 3-я дружина. 1-а, 2-а и 5-а дружини останаха на крѫстопѫтя при Червенъ-Брѣгъ, за отбрана тилътъ на шипченската позиция, въ случай че противника прѣдприемеше обходъ отъ къмъ с. Зелено-Дърво.

Расположенитѣ же при с. Топлишъ — единъ казашки полкъ, и 10-а дружина при с. Зелено-Дърво биле прѣдназначени да наблюдаватъ, да не би противника да прѣдприеме обходъ по горската пѫтека, която води отъ с. Топлишъ за с. Иметлии.

Въ Габрово пристигнахме рано, по хладина, и се расположихме на бивуакъ на една равна полянка при самия входъ въ града отъ лѣвата страна на шосето.

XII.

13-и Августъ. — Слѣдъ толкова продължително безсъние и слѣдъ естествения физически и нравственъ упадъкъ на опълченцитѣ, трѣбвало би тѣ, па и офицеритѣ, прѣди всичко, да легнатъ и да се подкрѣпятъ съ сънь. Но не, никой не легна да спи, при всичко, че бѣше още рано. Щомъ се расположихме на бивуакъ, опълченцитѣ като стадо на водопой се спустнаха при водата, която течеше току до самия бивуакъ и се омиха. Слѣдъ това тѣ се помолиха Богу за упокоение душитѣ на падналитѣ си въ биткитѣ другари, поблагодариха Богу за гдѣто имъ запазилъ живота въ неравния бой съ неприятеля и се заловиха, едни, да чистятъ пушкитѣ си, други, да се прѣобличатъ, трети да сеператъ и, най-сетнѣ, останалитѣ се бѣха събрали на купчинки и размѣняваха впечатленията си отъ прѣкаранитѣ на Шипка тежки дни.

Отдавна ротнитѣ кухни се димяха. Миризмата на вкусната яхния съ зеленъ пиперъ и мисирената каша приятно гаделичкаше обонянието на опълченцитѣ. Слѣдъ толкова дни сухоѣжбина, или, по-добрѣ, гладъ, — днесь за пръвъ пѫть тѣ имаха топла храна. Почти всичкитѣ офицери, ако и да бѣше още рано, отидоха въ града да си похапнатъ, защото червея глождеше еднакво стомаха на войника и на офицера. Само дружинния командиръ прѣдпочете съня.

Не далеко отъ насъ, по къмъ истокъ, бѣше се расположилъ на бивуакъ 54-и п. Мински полкъ. Щомъ опълчението се спрѣ на бивуакъ, нѣколко офицери отъ казания полкъ дойдоха да ни видятъ. Между тѣхъ бѣше и моя другарь Иваницки. Тѣ ни окрѫжиха и ни засипаха съ въпроси. Всичкитѣ любопитствуваха да знаятъ за боя на шипченскитѣ височини, за настоящето положение на работитѣ тамъ и пр.

— „Молодцы братушки“, юнашки се биятъ. Благодарение на братушкитѣ Шипка се удържа, и много други коплименти се сипяха отъ тия офицеритѣ по адреса на опълченцитѣ.

Офицеритѣ скоро си отидоха, понеже полкътъ имъ се приготовляваше да замине за Шипка. На тръгванье подпоручикъ Иваницки ме повика на страна.

— Знаешъ ли какво? ми каза той, азъ имамъ къмъ тебе молба.

Когато азъ му отговорихъ, че съмъ на расположението му, той извади отъ джеба си единъ вързопъ съ жълтици и ми ги подаде.

— Днесь, утрѣ нашия полкъ ще влѣзе въ бой, каза ми Иваницки, Богъ знае, какво може да се случи съ мене, за туй вземи тѣзи пари и ако азъ падна убитъ, моля ти се, испрати ги на баща ми.

Разбира се, азъ му казахъ, че не всички които влизатъ въ бой биватъ убити и указахъ на себе си.

— Въ всѣки случай, нека стоятъ у тебе, каза той, взе си сбогомъ и си отиде.

Азъ напълно одобрявахъ постжпката на Иваницки; тъй като и азъ прѣдъ боя бѣхъ далъ на поручикъ Филова и д-ра Миркова спѣстенитѣ си пари, толкова повече, че само по едно чудо человѣкъ можеше да излѣзе съвсѣмъ неврѣдимъ отъ шипченската касапница.

Въ Габрово имаше силно движение. Улицитѣ буквално бѣха прѣпълнени съ народъ, който въ критическитѣ за Шипка минути бѣше напустналъ града, а сега, съ пристиганието на 14-а дивизия и стрѣлковата бригада, се завръщаше назадъ. Повечето отъ бѣжанцитѣ отъ Южна България бѣха се расположили въ града и по крайщата му, а нѣкои отъ тѣхъ бѣха вече достигнали Червенъ-Брѣгъ. Бѣжанцитѣ се бѣха съживили. Въ тѣхъ се възроди надѣждата за едно скоро възвръщание въ бащинитѣ си огнища.

Бакалницитѣ и кръчмитѣ, които въ послѣднитѣ дни бѣха затворени, сега се отваряха и пълняха съ народъ. Освѣнъ това, съ пристиганието на драгомировската дивизия, въ Габрово се появиха маркитанти съ разни прѣдмѣти за ѣдение и пиение, но твѣрдѣ скжпи и не за всѣкиго достжпни. Особенно се чувствуваше голѣмъ недостатъкъ отъ хлѣбъ, тъй като не всички фурнаджии се бѣха заловили за напустнатата си работа.

Въ Габрово врѣмето вървеше бѣрзо — не тъй както на Шипка; не успѣхъ да си купя нѣкои потрѣбни нѣща, а пладнѣ вече дойде. Впрочемъ, ний офицеритѣ и не бързахме.

— Е, че защо ще бързаме? Има още врѣме, на ли сме дошле тукъ за почивка и прѣвъоржжавание? казваха офицеритѣ.

Отидохъ въ една гостилница да обѣдвамъ, гдѣто сварихъ нѣколко мои другари и познайници които вече обѣдваха. Менюто въ габровскитѣ гостилници не бѣше сложно. Чорба, яхния, печено агнешко, кокошка и сютляшъ — ето обикновенното меню въ тукашнитѣ гостилници; за туй пъкъ всичко бѣше ефтино. Още обѣдвахъ, когато дойде въ гостилницата единъ офицеръ — опълченецъ.

— Поздравлявамъ ви съ походъ, ни каза той, дружината се приготовлява за пѫть

— Е, че за кѫдѣ ще вървимъ? го запитаха офицеритѣ.

Оказа се, че офицера не знае на кѫдѣ ще вървимъ, но само билъ чулъ, че ще вървимъ на позицията.

— Трѣбва да е лоша работата на Шипка, заключи единъ отъ офицеритѣ. Дойдохме тукъ за почивка, а вмѣсто почивка направихме толкова пѫть и сега хайде пакъ назадъ.

Ний се расплатихме на бързо за обѣда и тръгнахме за бивуака, гдѣто имаше вече силно движение. Опълченцитѣ бързаха да довършатъ започнатата си работа: чистение на пушкитѣ, кърпение на дрѣхитѣ и пр. Други пъкъ си свиваха шинелитѣ и всички се готвяха за пѫть.

— Защо ли ни доведоха тукъ, когато пакъ ще ни каратъ назадъ на позицията, говореше единъ опълченецъ.

— Какъ защо? Да си починемъ и да се наядемъ съ топла храна, отговаря другъ. Малко ли е това?

— Не ни дадоха врѣме баремъ да очистимъ добрѣ тѣзи пущини, казваше единъ опълченецъ отъ 3-я рота на другаритѣ си, като указа на пушката си.

— Чисти я, не чисти я, — все едно, нѣма да я направишъ по-добра, отговори единъ отъ многото. Азъ ли не чистихъ моята хубостница, но тя колко пѫти ми изневѣрва. Ето напримѣръ, на 11-и Августъ виждамъ единъ манафинъ, не по-далечъ отъ 150—200 крачки, да се присламча между храсталака, къмъ нашия шансъ, — чакай, азъ тебе ще те науча, неканенъ гостенино, си казахъ азъ, и се прицѣлихъ — цакъ! Дяволъ да я вземе, — не хвана! Хвърлямъ я поврага, вземамъ пушката на другаря си, но бѣше вече късно . . .

При всичко това опълченцитѣ бѣха твърдѣ много доволни, за гдѣто отиваха пакъ на позицията.

Чудно нѣщо! Днесь колкото повече се отдалечвахме отъ Шипка, толкова опълченцитѣ повече съжаляваха за смѣняването си и въ сѫщото врѣме завиждаха на подолцитѣ, волинцитѣ и житомирцитѣ.

— Не сме постѫпили въ редоветѣ на опълчението да сѣдимъ тука — въ Габрово, когато ей тамъ — на Шипка турскитѣ табори, като бѣсни се хвърлятъ върху нашитѣ позиции, казваха опълченцитѣ. Българина трѣбва да бѫде сега тамъ, — гдѣто пушкитѣ и топоветѣ гърмятъ, за да искупи съ

кръвта си свободата на отечеството си! — Шепа хора да се удържимъ четири денонощия на Шипка и съ успѣхъ да отблъскваме Сюлейманъ-пашовитѣ пълчища, а сега когато пристигна цѣла дивизия и стрѣлковата бригада, — сега, когато и ний трѣбва да вземемъ участие въ общото настѫпление и да отмъстимъ за падналитѣ при Стара-Загора и Шипка другари, да останемъ въ Габрово — ще бѫде просто обидно, казваха тѣ

И наистина, при всичко че опълченцитѣ нѣмаха никакъ довѣрие въ своитѣ пушки, тѣ се радваха, обаче, че отиватъ на позицията да вźематъ участие, едвали не въ заробванието на Сюлейманъ-паша съ неговитѣ табори. Тъзи тѣхна радость се отрази и на бѣжанцитѣ, които вече не се съмнѣваха, че скоро ще се завърнатъ на огнищата си и веднага почти подиръ дружинитѣ потеглиха къмъ Шипка.

Равно въ 4 часа слѣдъ обѣдъ, дружината се дигна отъ бивуака и тръгна пакъ по сѫщия пѫть, по който днесь дойде въ Габрово.

Когато дружината пристигна до ханчето при Червенъ-Брѣгъ, бѣше вече започнало да се стъмнява. Отъ тукъ, слѣдъ една малка почивка, 3-я дружина тръгна по пѫтя, който се отдѣля отъ онзи за Шипка и върви къмъ западъ, като минува прѣзъ една малка рѣчица, вливающа се въ Янтра току до самия Чортовъ мостъ.

Оть рѣчицата пѫтя изведнъжъ започва да се въскача по една възвишенность. Тукъ той бѣ изринатъ отъ дъждовнитѣ порои и за туй твърдѣ трудно се вървеше. Бѣше вече късно, когато 3-я дружина пристигна въ с. Стоманеци, гдѣто се и расположи за нощувание.

— Уфъ! съвсѣмъ се уморихъ, краката ми не държатъ вече, се чуха гласове между опълченцитѣ.

Наистина, отъ четири денонощното безсъние и отъ днешната разходка — около 25 версти, отъ които 16 бѣха излишни, всички бѣхме капнали отъ уморявание и безсъние. За туй, щомъ пристигнахме на мѣстото за нощувание, всѣки бързаше да си легне по-скоро.

Щомъ направихъ нуждвитѣ по ротата распореждания, и азъ легнахъ при другитѣ офицери, които се бѣха расположили на единъ харманъ.

Чудно нѣщо! Докато се намирахъ въ движение, мене краката ми се сплитаха и клепачитѣ ми се склопваха, а сега, като легнахъ, никакъ не можахъ да заспя. Нощната тъмнина и безмълваната тишина твърдѣ злѣ дѣйствуваха на нервитѣ ми. Азъ имахъ пълна халюцинация въ зрѣнието, слуха и даже обонянието. Особенно послѣднето е невѣроятно, а между това то е цѣла истина. Щомъ затворихъ очи, отпрѣдѣ ми се явявахя турски колони, въ ушитѣ ми зазвучаваха барабани, тръби, викове „алла, алла", зафучаваха гранатитѣ и засвирваха куршумитѣ. Азъ чувствувахъ даже миризмата на барутя. Понѣкой пѫть ме хващаше дрѣмка; но изведнъжъ гръмътъ на пръсната граната ме събуждаше и азъ скоквахъ на крака... Така щото азъ положително прѣзъ цѣлата нощь не можахъ да заспя. Впрочемъ, и другитѣ офицери не спяха, съ исключение на Чиляева, който спѣше, като кѫпанъ младенецъ. Сѫщо и войницитѣ не спяха. Мнозина отъ тѣхъ, събрани на купчини, лежешката, или сѣдишката тихо си приказваха. Но и на спящитѣ съня не бѣше тихъ и спокоенъ. Тѣ току бълнуваха, а двоица отъ тѣхъ даже скокнаха на крака и започнаха да викатъ: „турцитѣ, турцитѣ, удряйте, ура". Тия викове накараха всичкитѣ спящи войници и офицери да скокнатъ на крака.

14-и Августъ. — Недѣля. Щомъ се съмна, азъ отидохъ на рѣката, която отстоеше отъ бивуака на 200—300 крачки, окѫпахъ се въ хладната вода, слѣдъ което почуствувахъ едно облегчение. На бивуака сварихъ много селени, дошли отъ ближнитѣ села да поздравятъ шипченскитѣ борци и да имъ поблагодарятъ за избавлението имъ отъ Сюлеймановитѣ пълчища. Тѣ — селенитѣ — не идваха съ празни рѫцѣ. Кой хлѣбъ донесалъ на опълченцитѣ, кой сирене и мѣсо, а други — ризи, пешкири и прочее.

Слѣдъ като испихъ двѣ чаши млѣко, веднага легнахъ и непробудно спахъ до 2 часа слѣдъ пладнѣ. Подиръ съня азъ си похапнахъ и при всичко, че бѣше твърдѣ горѣщо, взехъ бинокля и се въскачихъ на възвишенностьта на сѣверъ отъ бивуака ни, за да разгледамъ позицията и мѣстностьта.

Чудна панорама ми се прѣдстави прѣдъ очитѣ! Отъ тукъ почти цѣлата шипченска позиция се виждаше твърдѣ добрѣ. Самата тая мѣстность, отъ която се любувахъ на красивия Балканъ, е една вълнообразна възвишенность, покрита съ браница и раскошни фруктови градини. По тая възвишенность

сж расположени не далеко едно отъ друго слѣдующитѣ села Стоманеци въ 2—$3^1/_2$ версти отъ шоссето, при Червенъ-Брѣгъ къмъ западъ; на западъ отъ Стоманецитѣ въ 2—$2^1/_2$ версти с. Зелено-Дърво; на сѣверъ отъ сжщото село въ $2^1/_2$—3 версти с. Баевци, на западъ отъ това послѣднето въ 3 версти с. Спасетата; на сѣверо-истокъ отъ Зелено-Дърво въ $3^1/_2$ версти с. Шишковци и, най-послѣ, сжщо отъ Зелено-Дърво въ 3—$3^1/_2$ версти на сѣверъ с. Топлишъ, което се намира въ долината на р. Янтра.

Днесь пристигнаха при Червенъ-Брѣгъ и останалитѣ дружини, които се расположиха при околнитѣ села. Когато пристигнаха и останалитѣ дружини, научихме се, че при Червенъ-Брѣгъ генералъ Столѣтовъ заповѣдалъ да обѣсятъ единъ българинъ, хванатъ отъ нашата верига съ човалъ на гърба, въ който имало волски рога. На пжть за мѣстото гдѣто е щѣла да бжде испълнена генераловата прѣсжда, испълняющия длъжностьта на началникъ щаба на опълчението, майоръ Поповъ, срѣщналъ командата и запиталъ, на кждѣ водятъ селенина. Унтеръ-офицера обяснилъ цѣльта за която водяли селенина. Послѣдния започналъ да моли за застъпничество, като казвалъ за свое оправдание, че занаята му билъ да събира рогове и за туй ходялъ при войсковитѣ кухни; че той ималъ въ Габрово семейство, че билъ извѣстенъ на гражданитѣ и прочее. Поповъ заповѣдалъ на унтеръ-офицера да чакатъ неговото връщание, а самъ отишелъ при Столѣтова да го уговори, да се изслѣдва казания българинъ и, ако се окаже въ нѣщо виновенъ, тогава да се накаже или пъкъ да се испрати на капитанъ Масловъ, габровския окржженъ началникъ, за изслѣдвание.

— Не, моля, ей сега заповѣдайте да го обѣсятъ, казалъ генерала, това е моя работа.

Слѣдъ малко българина търговецъ на волски рога увисналъ на въжето.

До сега не бѣха послѣдвали никакви распореждания относително укрѣпяванието на позицията, или пъкъ за настжпвание, според както се говореше. Оставахме си на сжщото мѣсто на което се бѣхме спрѣли, именно, 1-а и 2-а дружини се расположиха на бивуакъ не далеко отъ 3-я дружина при с. Стоманеци, а 5-а дружина бѣше испратена при с. Зелено-Дърво за поддържка на 10-а дружина. Други никакви распореждания по опълчението не послѣдваха, а се прѣдостави на самитѣ дружини да се устроятъ, както намѣрятъ за добрѣ.

Отъ 15 до 20 Августа. — Ползувахме се отъ многожеланната почивка въ най-широката смисъль на думата. Отъ добрата и изобилна храна: чорба, яхния и каша, добъръ прѣсенъ хлѣбъ и ракия, даже и вино, опълченцитѣ съвсѣмъ дойдоха въ себе си. Бодри, весели и засмѣни, тѣ се събираха на бивуака на купчини, приказваха си за славното минало на отчаяната отбрана, или пѣяха юнашки патриотически пѣсни. Твърдѣ често, подъ мелодичнитѣ звукове на кавала, или пискливия гласъ на гайдата, тѣ — опълченцитѣ, завиваха и закършваха българско хоро, или пъкъ добритѣ играчи на ръченици показваха на другаритѣ си своето искуство. При всичко това, опълченцитѣ съвсѣмъ не бѣха доволни отъ положението си. Не бѣха доволни, защото не се сбѫдна тѣхното желание да нападнемъ противника, защото, както не веднъжъ казахъ по-горѣ, пушкитѣ шаспо бѣха дошли вече до съвършенна негодность и, най-насетнѣ, защото нѣмаха най-потрѣбното облѣкло. По облѣклото си опълченцитѣ повече приличаха на просяци, нежели на войници; тѣ само по пушкитѣ и патронташитѣ се познаваха, че сѫ войници.

Състоянието на въоръжението, снаряжението и обмундированието на опълченцитѣ бѣше твърдѣ добрѣ извѣстно не само на генералъ Столѣтова, но и на корпусния командиръ. Но на послѣдния бѣше извѣстно частно.

Генералъ Столѣтовъ не се рѣшаваше настоятелно и писменно да иска прѣвъоръжението и обмундированието на опълчението. Него твърдѣ го бѣше страхъ, да не отведатъ опълчението назадъ, подъ прѣдлогъ за прѣвъоръжаване и обмундироване, и да го забравятъ тамъ, та по този начинъ да не може опълчението до влѣзе поне още веднъжъ въ бой. Това послѣдньото обстоятелство, именно, и караше генерала да се потайва.

На прѣдставенитѣ на 17-и Августъ отъ дружиннитѣ и бригаднитѣ командири доводи за необходимостьта да се отведе опълчението за прѣвъоръжаване и обмундироване, генерала отговорилъ:

— Знаете ли какво? Ний ще влѣземъ още въ една добра битка, и тогава на почивка.

— Ваше прѣвъсходителство, ний сами желаемъ да попаднемъ въ бой, но за да влѣземъ въ „добра битка“, трѣбва прѣди всичко опълченцитѣ да сѫ въоръжени съ добри пушки и да бѫдатъ обмундировани. За жалость, ний нѣмаме за сега нито едното, нито другото, а съ нашитѣ пушки, които сѫ

дошли до съвършенна негодность, да влѣземъ въ бой — значи да рискуваме да изгубимъ добрата слава, която придобихме въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка.

Генералъ Столѣтовъ слушалъ всичко това съ внимание и останалъ съгласенъ.

— Знаете ли какво? най-послѣ казалъ генерала, ний ще идемъ на почивка и за прѣвъоржжение. Сутрѣ ще доложа на генералъ Непокойчицки, началника на главния щабъ, и ще го моля за това.

— „Ну" слава Богу, най-насетнѣ, убѣдихме генерала да моли за прѣвъоржжавание и обмундирувание на опълченцитѣ, казаха тържествующитѣ бригадни и дружинни командири.

Това извѣстие се посрѣщна, както отъ офицеритѣ, тъй и отъ опълченцитѣ съ радость. На слѣдующия день, 18-и Августъ, още отъ сутриньта на бивуака се забѣлѣжваше извънредно движение. Началството се суетеше. Очакваше се още днесь пристигванието на генералъ Непокойчицки, който щѣше да направи смотръ на опълчението. За туй ротнитѣ командири отъ кожата си излизаха, за да могатъ да приведатъ, до колкото бѣше възможно, въ по-добро състояние облѣклото на опълченцитѣ.

— Хмъ, облѣклото е въ добро състояние! си шушнеха тѣ. Шило въ торба не се крие.

1-а, 2-а, 3-я и 5-а дружини се построиха въ една линия въ четире взводна колона на площадката до самото с. Стоманецъ.

Слѣдъ два часа чакание генералъ Непокойчицки пристигна. Възсѣдналъ на конь, той прѣмина покрай всѣка дружина и поздравляваше опълченцитѣ, които дружно и гърмогласно отговаряха на поздравлението. Генерала пронизваше опълченцитѣ съ своя погледъ; при това той се мръщеше, като гледаше опълченцитѣ въ такова окаяно състояние. Слѣдъ прѣгледа, дружинитѣ се построиха въ каре, въ което влѣзе генерала и поблагодари опълченцитѣ отъ името на императора и на главнокомандующия на дѣйствующати армия съ слѣдующитѣ думи:

— Юнаци! Негово Императорско Величество, Господаря, и Негово Императорско Височество, главнокомандующия на дѣйствующата армия, ми заповѣдаха да обявя на опълчението тѣхната благодарность за юначеството му, което то показа въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка. Негово Императорско Височество е твърдѣ благодаренъ отъ васъ!

Тѣзи ласкави похвали, исказани отъ името на Царя и на главнокомандующия, бѣха посрѣщнати съ гъмогласно „рады стараться“ и „ура“. Слѣдъ смотра генералъ Непокойчицки замина за Габрово, а Столѣтовъ и зѫбъ не обѣли. Той не се въсползува отъ случая, който се бѣше прѣдставилъ, толкова повече че генералъ Непокойчицки самъ виждаше плачевното състояние на опълченцитѣ.

— Ваше прѣвъсходителство, вий трѣбва да молите началството, поне да ни дадатъ кринковски пушки и обмундирувание, казваха бригаднитѣ и дружинни командири на началника на опълчението, слѣдъ заминаванието на генералъ Непокойчицки.

— Знаете ли какво? Азъ ей сега ще ида въ Габрово, за гдѣто замина генерала и ще го моля да ни дадатъ пушки, отговори Столѣтовъ.

И той наистина отиде заедно съ майоръ Попова въ Габрово, но да ли бѣше говорилъ по въпроса за насъ, остана неизвѣстно.

Слѣдъ смотра 3-я дружина си остана при с. Стоманецъ. 1-а дружина се расположи на възвишенностьта на сѣверъ отъ с. Стоманецъ; 2-а дружина — при с. Баевци, а 5-а дружина отиде на старото си мѣсто — на сѣверъ отъ Зелено Дърво.

Скоро пристигна 2-а дивизия, командувана отъ свѣтлѣйшия князъ Имеретински. Тя се спрѣ на Червевъ-Брѣгъ. Опълчението постѫпи подъ командата на тая дивизия. Свѣтлѣйшия князъ единъ день обходи нашата позиция, прѣгледва я отъ най-виссокитѣ части на плоскогорието, гдѣто имахме казашки постове, и искà прѣдположение за възможностьта да се атакува противника отъ тая страна.

Отъ пристиганието ни на позицията при Зелено-Дърво се бѣха изминали нѣколко деня, а турцитѣ и не мисляха да ни нападатъ. Излизаше, че слухътъ за приготовлението на турцитѣ да ни отрѣжатъ пѫтя отъ Габрово, като заематъ Зелено-Дърво, бѣше невѣренъ, или пъкъ турцитѣ се бѣха убѣдили въ невъзможностьта да си пробиятъ пѫть за Габрово.

— Тогава нѣма защо да се беспокоимъ, казваха нѣкои, и ний, дѣйствително, не се беспокояхме, а си живѣяхме, както се живѣе на бивуакъ въ мирно врѣме.

Въ първитѣ дни, слѣдъ пристигванието ни на Зелено-Дърво, се взимаха още прѣдпазителни мѣрки: позицията се пазеше съ аванпостна верига и казашки постове и се туряха

секрети гдѣто трѣбваше, а патрулитѣ постоянно сновяха по цѣлата позиция. Малко по малко, обаче, небрѣжностьта застѫпи мѣстото на прѣдпазливостьта. Напримѣръ, аванпостната служба, освѣнъ че се испълняваше небрежно, но денемъ съвсѣмъ се и снемаше. Войницитѣ се отпущаха въ ближнитѣ села и въ града въ отпускъ. Офицеритѣ, по нѣколко человѣка изведнъжъ, отиваха въ Габрово. Съ една рѣчь, ако орждийнитѣ и пушечни гърмежи и видътъ на турската батарея на Лисата Гора не ни напомнюваха, че нашия опълченски отрядъ стои срѣщу противника, то можахме да мислимъ, че се намираме на постоянна квартира, или на лагеръ въ мирно врѣме. Впрочемъ, вѣроятно за да се покаже на турцитѣ, че и ний не спимъ, дружинитѣ току се мѣстяха отъ едно мѣсто на друго, — тъй щото 3-я дружина отъ пристигванието си на Зелено-Дърво три пѫти се мѣсти и послѣдния пѫть отъ при Зелено-Дърво — пакъ се прѣмѣсти на старото си мѣсто — при с. Стоманецъ.

На 19-и Августъ сутриньта азъ се сговорихъ съ подпоручицитѣ отъ 5-а дружина, Гуджева и Николаева, да отидемъ въ Габрово за два дена.

Разбира се, никакво прѣпятствие отъ страна на началството не срѣщнахме. Въ 10 часа сутриньта ний вече бѣхме въ Габрово. Слѣдъ като оставихме конетѣ си въ хана, ний тръгнахме изъ града, за си накупимъ потрѣбнитѣ нѣща. Като направихме нужнитѣ покупки, азъ отидохъ на хана съ намѣрение да се нахраня и слѣдъ това да навѣстя щабсъ-капитанъ Сокалски, дружинния адютантъ, който, като боленъ, отъ 13-и Августъ бѣше останалъ въ Габрово. Сокалски, обаче, дойде самъ въ гостинницата да обѣдва.

— Треската и нервитѣ още ме мѫчатъ „батенька“. Никакъ не мога да се отърва отъ тѣхъ, се оплакваше Сокалски. Канимъ се тѣзи дни да се завърнемъ съ щабсъ-капитанъ Стеселя.

Деньтъ ми се видѣ безкрайно дълъгъ. Безъ работа не ми се стоеше въ Габрово, за туй часа въ $4^1/_2$ слѣдъ обѣдъ, азъ си взехъ сбогомъ отъ другаритѣ и тръгнахъ за Зелено-Дърво. Току до моста — на край града ме срѣщна дружинния командиръ Чиляевъ.

— Кѫдѣ отивашъ, ме попита той.

Казахъ му, че се връщамъ на позицията.

— Нали сте въ отпускъ за два деня? очудено пакъ ме попита той. Впрочемъ, вървете, защото тамъ въ дружината останаха твърдѣ малко офицери.

Слънцето бѣше още високо, когато азъ се завърнахъ. На позицията всичко бѣше тихо и спокойно.

20-и Августъ. — Днешния день свари опълчението расположено така: 5-а дружина бѣше расположена току до с. Зелено-Дърво, на сѣверната му часть; офицерскитѣ палатки бѣха на 3—4 крачки въ дѣсно отъ пѫтя, който води отъ селото, а дружината въ лѣво отъ сѫщия пѫть на една полянка, по крайщата на която се виждаха тукъ тамъ фруктови дървета. 10-а дружина, командувана отъ майора Доръ-Шпрунъ-Целице, бѣше расположена къмъ сѣвѣро-западъ отъ 5-а дружина, на 250—300 крачки, и най-насетнѣ въ с. Топлишъ бѣше расположенъ единъ полкъ казаци, командуванъ отъ полковника Раугена. Това бѣше първата линия. Въ втората бѣха, прѣдъ с. Стоманеци — 3-я дружина, при с. Баевци — 2-а дружина и на сѣверъ отъ с. Стоманеци, на възвишенностьта — 1-а дружина.

Отъ бивуака на 3-я дружина до онзи на 5-а растоянието бѣше не повече отъ 1—1$^1/_2$ верста. Една незначителна долина, покрита съ високи кукурузи, дѣлеше бивуацитѣ. Западния край на долината свършваше съ високъ и недосѫпенъ за движение на кавалерия брѣгъ. Отъ бивуака на 3-я дружина се виждаха ясно с. Зелено-Дърво, покритата съ кукурузи долина и бивуацитѣ на на 1-а и 5-а дружини.

Часътъ бѣше 10 прѣдъ обѣдъ. Азъ си прибирахъ купенитѣ вчера отъ Габрово нѣща. Въ това врѣме чухъ отъ веднажъ нѣколко пушечни гърмежи; моментално азъ си грабнахъ фурашката и шашката и искочихъ отъ палатката.

— Турцитѣ, турцитѣ нападнаха на 5-а дружина! чуваха се гласове между опълченцитѣ.

Пушечни гърмежи се зачуха отъ къмъ Зелено-Дърво. Погледнахъ нанататъкъ и прѣдъ очитѣ ми се прѣдстави такава картина, по която не можахъ изведнажъ да разбера, каква бѣ работата. Азъ видѣхъ, какъ конници и пѣхота, смѣсени въ една обща масса, бѣгаха по равнината между бивуака на 5-а дружина и брѣга на долината; но като се вгледахъ по-внимателно, азъ видѣхъ, че конницата прѣслѣдваше бѣгавшитѣ, мнозина безъ пушки, опълченци. Черкезскитѣ шашки лъщяха отъ слънцето надъ главитѣ на бѣгавшитѣ опълченци. Азъ съгле-

дахъ, какъ черкезитѣ, съ единъ размахъ на шашкитѣ, сваляха своитѣ жертви и подиръ се хвърляха да гонятъ нови. Слѣдъ нѣколко минути се удари тревога въ 1-а дружина, която се подхвана отъ барабанщицитѣ и тржбачитѣ на 3-я дружина. 1-а дружина набърже се построи и бѣгомъ се хвърли напрѣдъ, като прѣдварително се испрати стрѣлкова верига. Между това, черкезитѣ като бѣсни прѣпускаха конетѣ си по равнината и сѣчаха кого гдѣ сваряха. Освѣнъ онѣзи черкези, които бѣха на възвишенностьта, настжпваха и други по склона на усѣяната съ кукурузъ долина, по-къмъ югъ отъ 5-а дружина, гдѣто западния брѣгъ не бѣше толкова стръменъ. Азъ се приближихъ току до спуска на долината, отъ гдѣто още по-добрѣ се виждаше цѣлото пространство.

Още по-ясно гледахъ, какъ черкезитѣ гоняха опълченцитѣ, отъ които повечето бѣгаха безъ пушки, глоглави и нѣкои отъ тѣхъ по риза. Настжпавшитѣ прѣзъ кукуруза черкези вървяха полека, право по направление къмъ 3-я дружина, като сжщевремѣнно стрѣляха по направление къмъ 1-а дружина, а когато се приближиха на около 700—800 крачки до 3-я дружина открихха огънь и по нея.

— Ваше благородие, позволете ми да ударя едного отъ ей онѣзи псета, се обърна къмъ менъ моя Трайко, като показа на една група отъ 5—6 черкези, които настжпваха отъ Зелено-Дърво право къмъ насъ и бѣха се вече значително приближили.

Азъ дръпнахъ казашката си пушка бердана отъ Трайко напълнихъ я, избрахъ си цѣль да стрѣлямъ, но не гръмнахъ, защото ме бѣше страхъ да не направя тревога почти въ тилътъ на 1-а дружина, която значително бѣше напрѣднала и започнала бѣше вече да тѣсни прѣднитѣ редове на черкезитѣ на възвишенностьта.

„До гдѣто мждритѣ се намждрятъ, лудитѣ се наиграватъ“, казва една българска поговорка, и наистина, до гдѣто азъ размишлявахъ, да ли да стрѣлямъ, или не, въ това врѣме не далеко отъ мене се раздаде изстрѣлъ, подиръ първия втори и трети. Азъ инстинктивно погледнахъ къмъ най-близкитѣ черкези и видѣхъ, какъ 3—4 черкези се спустнаха къмъ двоица ранени или убити свои другари, които се повалиха отъ конетѣ си, натовариха ги на своитѣ и отстжпиха къмъ Зелено-Дърво. Конетѣ на раненитѣ черкези, подплашени, се спустнаха да бѣгатъ изъ

мисирлика. Слѣдъ малко двама опълченци, онѣзи именно които стрѣляха по черкезитѣ, докараха при мене единъ отъ черкезскитѣ коне.

— Ваше благородие, ето ви конь вмѣсто убития вашъ отъ турцитѣ.

И други черкези настжпваха долу покрай рѣчицата, но щомъ се откри стрѣлба, тѣ отстжпиха, защото въ противенъ случай тѣмъ можеше да имъ се отрѣже пжтя за отстжпление.

Почти едноврѣменно съ 1-а дружина, отъ къмъ сѣверъ настжпвалъ и казашкия полкъ, и чудно, че той настжпвалъ въ пѣши строй. Казацитѣ сжщо биле открили стрѣлба по черкезитѣ.

Слѣдъ 15—20 минути на позицията се въдвори тишина. Само татъкъ — далеко къмъ сѣверо-западъ, се чуваха тукъ-тамъ отдѣлни пушечни гърмежи. Слѣдъ отстжпването на черкезитѣ отъ с. Зелено-Дърво, надъ селото на нѣколко мѣста се издигнаха черни облаци димъ, а подиръ малко се показаха и огненни пламъци: селото бѣше подпалено. Почти едноврѣменно на сѣверъ, къмъ с. Топлишъ, сжщо се извиха търкала димъ. Подиръ се оказа, че черкезитѣ подпалили нѣколко крайни кжщя и черквата въ село Топлишъ. Чудно бѣше това, че въ с. Топлишъ бѣше расположенъ 30-и донски казашки полкъ.

Щомъ 1-а дружина настжпи отъ къмъ истокъ, а казашкия полкъ отъ сѣверъ, черкезитѣ бърже започнаха да отстжпватъ. Повтарямъ, не се бѣха изминали и 20 минути, когато на позицията се въдвори пълна тишина. Сега само облацитѣ димъ, отъ подпаленитѣ отъ черкезитѣ села, и патъркаленитѣ по позицията убити опълченци и черкези свидѣтелствуваха, че прѣди малко тукъ сж биле кървожаднитѣ, но безспорно храбри и самоотвержени черкези.

Да, на позицията бѣше вече мирно и тихо, но за туй въ душитѣ на всинца ни, особенно на началството, имаше цѣла буря — смѣсъ отъ разни чувства . . . Наистина, 300—400 черкези се появяватъ посрѣдъ бѣлъ день, нападатъ неочаквано на отряда, расprъскватъ го, съсичатъ нѣколко человѣка и почти ненаказано си отстжпватъ по сжщия пжтъ, отъ кждѣто бѣха дошле, бѣзъ да бждатъ прѣслѣдвани.

До колко нападението на черкезитѣ бѣше бързо и неочаквано, служи за доказателство това, че тѣ биле забѣлѣзани само тогава, когато приближили на нѣколко десетки раскрача до 5-а дружина. Въ врѣме на нападението опълченцитѣ

отъ тая дружина безгрижно си седѣли на бивуака, едни отъ тѣхъ си топлили вода за чай, други си чистили пушкитѣ, а трети, събрани на купчини, си приказвали, а 10-а дружина, не далеко отъ 5-а, прѣспокойно се занимавала съ взводно учение. Когато черкезитѣ се приближили до расположението на 5-а дружина, тѣ изгърмели нѣколко пѫтя върху безгрижно сѣдѣвшитѣ опълченци, а слѣдъ това се хвърлили съ голи шашки. И това неочаквано нападение накарало опълченцитѣ да се хвърлятъ да бѣгатъ, кой на кѫдѣ може. Слѣдъ опълченцитѣ отъ 10-а дружина, макаръ и съ пушки въ рѫцѣ, търтили да бѣгатъ и онѣзи отъ 5-а дружина.

Това невѣроятно бѣгство на една цѣла дружина (10-а) прѣдъ 300—400 черкези и то безъ да бѫде нападната, е фактъ. Причинитѣ му бѣха обстоятелството, че опълченцитѣ отъ 10-а дружина бѣха още млади — не влизали още въ бой, и най-насетнѣ, и това обстоятелство, че опълченцитѣ били изведени на учение, като въ мирно врѣме въ казармитѣ, съ праздни патронташи. Освѣнъ това и не всичкитѣ офицери били при частитѣ си. Когато 10-а дружина се спустнала да бѣга, нѣкои отъ офицеритѣ избѣгали отъ бивуака не само безъ шашки, но даже по риза и бѣли гащи. Ротния командиръ отъ тая дружина, поручикъ Поражецки, като чулъ гърмежитѣ и видѣлъ бѣгството на ротитѣ, избѣгалѣ полу-голъ и се скрилъ въ една кория. По-послѣ го съгледали казацитѣ. Той се показалъ на послѣднитѣ твърдѣ съмнителенъ и за туй тѣ го подбрали и подъ конвой го довеждатъ при началството, безъ да обръщатъ внимание, испърво, на заповѣдьта, подиръ на заплашванията и, най-послѣ, на молбата на поручика Поражецки да го оставятъ да си иде самъ, който се даже и кръстилъ прѣдъ казацитѣ, за да ги увѣри, че е русинъ — православенъ.

Командира на 10-а дружина майоръ Доръ-Шпрунъ-Целице се намиралъ не далеко отъ дружината, на конь, както казваше той самъ. Слѣдъ отблъсванието на черкезитѣ, майоръ Целице дойде на бивуака на 3-я дружина. Той се оказа силно контузенъ въ дѣсния кракъ. Куршума бе скѫсалъ гащитѣ му по-горѣ отъ колѣното и малко закачилъ повърхностьта на тѣлото.

Офицеритѣ отъ 5-а дружина, щомъ чули гърмежитѣ, искокнали отъ палаткитѣ си, и като видѣли черкезитѣ, пустнали се да бѣгатъ. Капитанъ Розановъ, обаче, сгрупиралъ около себе

си часть отъ офицеритѣ и една часть въоружени опълченци, и започналъ да отстжпва, като се отстрѣлвалъ съ черкезитѣ.

Капитанъ Амосовъ, който врѣменно командувалъ дружината, въ това врѣме се миялъ не далеко отъ палатката си и безъ малко щѣлъ да попадне въ ржцѣтѣ на черкезитѣ. Глоглавъ и по риза той успѣлъ да отстжпи прѣзъ миспрлицитѣ къмъ 1-а дружина. Заедно съ капитанъ Амосова бѣгалъ и подпоручикъ Максютенко, но не далеко отъ мѣстото на нападението той билъ смъртоносно раненъ съ куршумъ. И навѣрно е щѣлъ да бжде съсѣченъ, ако ун.-офицера Георгиевъ — българинъ — не бѣше се върналъ съ рискъ за живота си, да вземе ранения. За тая самоотверженность Георгиевъ получи благодарность и кръсть за храбрость.

При това нападение паднаха доста ранени и убити опълченци. Най-много убити се намѣриха при кухнитѣ на 5-а дружина. Кашевара падналъ убитъ, слѣдъ като успѣлъ да свали двама черкези съ черпака, които лежаха току до него съ строшени глави.

При отстжплението черкезитѣ бѣха разграбили дружинния обозъ, запалили офицерскитѣ палатки на 5-а дружина, и по тоя начинъ изгорѣха всичкитѣ офицерски вещи, за които, впрочемъ, впослѣдствие офицеритѣ получиха обезщетение.

Горната сцена Радецки наблюдавалъ отъ своята палатка на Червенъ брѣгъ. Щомъ видѣлъ нападението на черкезитѣ, той испратилъ на помощь якутския полкъ. Черкезитѣ, обаче, отблъснати отъ 1-а дружина, бѣха вече избѣгали. Този печаленъ случай, изобщо, бѣше твърдѣ неприятенъ за всички, а за българитѣ особенно. Той даде поводъ на онѣзи, които не твърдѣ благоволяха къмъ българитѣ, да сипятъ върху имъ псувни и хули.

— „Помилуйте“, какви сж войници, когато щомъ видѣха шепа черкези, като обезумѣли се хвъргатъ да бѣгатъ? казваха нѣкои отъ офицеритѣ.

Впрочемъ, това казваха онѣзи офицери, които бѣха далеко отъ черкезитѣ.

— Вий говорите тъй, защото бѣхте далеко отъ черкезитѣ, имъ отговоряха онѣзи офицери, които бѣха избѣгали полу-голи отъ бивуака. Не сж виновати нито опълченцитѣ, нито офицеритѣ, а виновато е началството, за гдѣто не бѣ взело нуждннитѣ прѣдпазителни мѣрки.

Материялнитѣ загуби отъ неочакваното стремително нападение на черкезитѣ бѣха, сравнително, не голѣми: 18 опълченци убити, 22 въ безизвѣстность изчезнали и 2 офицери ранени, отъ които едина, а именно подпоручикъ Максютенко, умрѣ слѣдъ 3 деня. Повечето отъ изчезналитѣ се оказаха ранени. Впослѣдствие тѣ се явиха въ частитѣ си. За туй нравственото поражение бѣше голѣмо. Особенно потресающе впечатление това направи на генералъ Столѣтова.

Съ увиснала глава, нравственно убитъ и почти захласнатъ, генерала ходяше по бивуака. И имаше защо да бѫде умисленъ. Ако българското опълчение имаше много недоброжелатели, то генералъ Столѣтовъ ги имаше не по-малко и тѣ, вѣроятно, щѣха да се въсползуватъ отъ случая за да му напакостятъ.

Но може да се попита, какъ сѫ могли 400 черкези да се промъкнатъ, по срѣдъ бѣлъ день на самия бивуакъ на опълчението незабѣлѣзано и то тогава, когато противника бѣше недалеко, когато пушечнитѣ и топовни гърмежи свидѣтелствуваха за неговата близость? Ето отговора:

По распорежданието на началството, 5-а дружина бѣше расположена току до самото с. Зелено Дърво. Денемъ се пращаше казашки разѣздъ и особенни наблюдителни постове. Отъ пунктоветѣ на послѣднитѣ се виждаше напрѣдъ и по странитѣ на далеко растояние и, при по-добра бдителность отъ страна на казацитѣ, не бѣше възможно масса черкези да проникнатъ на нашата позиция. Привечеръ, очередната една или двѣ дружини туряха честа аванпостна верига и испращаха патрули, които сутриньта въ 7 часа се смѣняваха и тогава всичката надѣжда за запазвание на отряда отъ неочаквано нападение, се възлагаше само на казацитѣ.

Слѣдъ отблъсванието на черкезитѣ, ний очаквахме общо настѫпление на турцитѣ и за туй опълчението се расположи по слѣдующия начинъ:

3-я дружина се расположи на мѣстото на 5-а, на сѣверъ отъ Зелено-Дърво, по на дѣсно 2-а дружина, а 5-а дружина се расположи при с. Баевци, 1-а дружина си остана на въвишенностьта и, най-насетнѣ, донския казашки полкъ на дѣсния флангъ — въ с. Топлишъ. Въ случай ако турцитѣ сериозно нападняха зелено-дръвската позиция, този отрядъ, състоящъ отъ около 1600 щика и 300 шашки, щѣше да се окаже съвсѣмъ недостатъченъ и за туй, още въ сѫщия день, пристигна отъ

резерва на шипченския отрядъ единъ пѣхотенъ полкъ и една батарея. Батареята се разположи на възвишенностьта при 1-а дружина, а пѣшия полкъ не далеко отъ с. Баевци.

Впрочемъ, пѣшия полкъ още въ сѫщия день се върна назадъ, като остави само единъ батальонъ на Зелено-Дърво. Казваха, че генералъ Столѣтовъ билъ молилъ генерала Радецки, началника на 8-и Армейски корпусть, да усили резерва на зелено-дръвския отрядъ поне съ единъ полкъ пѣхота.

— Не е ли угодно на ваше прѣвъсходителство да ви испратя цѣлия отрядъ? ужъ билъ казалъ Радецки.

Имаше и друга версия, споредъ която ужъ Радецки билъ прибавилъ още и думитѣ: „не глупите ваше прѣвъсходителство“ но вѣрностьта имъ е съмнителна.

Въ качеството си на старши отъ останалитѣ въ дружината офицери, азъ поведохъ дружината на новата позиция — при Зелено-Дърво.

При прѣмѣстванието на 3-я дружина на новата ѝ позиция, на лице имаше отъ 10 человѣка офицери само 4, другитѣ бѣха въ Габрово, ту по болѣсть, ту въ отпускъ. Въ 5-а дружина имаше още по-малко офицери на лице. Тая безпечность на началството ме вълнуваше.

— Какво биха направили дружинитѣ безъ офицери, ако турцитѣ сериозно настѫпяха? неволно и постоянно си задавахъ азъ въпросъ.

До гдѣто турцитѣ не ни нападнаха на Зелено-дърво, ний и не мисляхме да укрѣпяваме позицията; обаче, слѣдъ това нападение, още на слѣдующия день, прапорщикъ Болшевъ бѣ назначенъ да укрѣпи зелено-дръвската позиция; за тая цѣль въ негово распореждание трѣбваше да се назначи команда, която неуморно да работи по укрѣпяванието. Освѣнъ това, взеха се всички прѣдпазителни мѣрки отъ неочаквано нападение.

На Зелено-Дърво се въдвори миръ и тишина. Очаквания неприятелъ не се появяваше. Но батальона пѣхота посмѣнно продължаваше да стои на зелено-дръвската позиция, при всичко, че на 20-и Августъ нашия отрядъ се усили съ още една дружина, а именно 4-а, която до това число, както казахъ и по-горѣ, оставаше на Шипка. Сега 4-а дружина се расположи току до 3-я дружина — влѣво.

И тъй зелено-дръвския отрядъ си заживѣ пакъ тихо и спокойно, при всичко, че на Шипка топовнитѣ и пушечни

гърмежи не преставаха. Но аванпостната служба сега се испълняваше по съ присърдце и акуратно.

На 21-и Августъ бѣше назначенъ майоръ Манаевъ, намѣсто подполковникъ Исаева, за интендантъ на опълчението съ права на дивизионенъ интендантъ. На 22-и сѫщий мѣсецъ се назначиха: за командиръ на 5 а дружина майоръ Поповъ, а капитанъ Илинъ — за врѣменно испълняющъ длъжностьта началникъ щаба на опълчението, вмѣсто Попова.

На 24-и Августъ се раздадоха ордени: Св. Георги 4-а ст. за оказаната храбрость въ битката при Стара-Загора на слѣдующитѣ опълченци: 1-а рота: Василъ Михаиловъ, Куюджукли, Т. Петровъ, Ст. Карнековъ, Ю. Тодоровъ и А. Петровъ; 2-а рота: фелдфебеля К. Радушевъ, унтеръ-офицера А. Приневичъ, редницитѣ Василъ Ивановъ, Т. Ивановъ, В. Стаменовъ и М. Станковъ; 3-я рота: унтеръ-офицеритѣ Карюкъ, Е. Бабикъ, редницитѣ П. Ивановъ, Д. Данковъ, Т. Пѣевъ и Д. Ташевъ и 4-а рота: фелдфебеля Василевъ, унтеръ-офицеритѣ Р. Копаликъ, В. Мицовъ, редницитѣ Н. Христовъ, И. Куртевъ и И. Димитровъ.

Въ сѫщия день се раздадоха наградитѣ за отбраната на Шипка на слѣдующитѣ опълченци отъ 1-а рота: фелдфебеля Марченко, унтеръ-офицеритѣ Казановски, С. Андражи, К Желѣзковъ, редницитѣ Х. Пановъ, И. Стефановъ, Д. Стойновъ, А. Рацуловъ, Симеонъ Моневъ и Д. Божковъ.

Въ послѣднитѣ числа на Августъ мѣсецъ, 3-я и 4-а дружини се прѣмѣстиха по къмъ истокъ отъ Зелено-Дърво — току до самия спусъкъ надъ дола. Тукъ опълченцитѣ растегнаха своитѣ и офицерскитѣ изгнили и испокѫсани походни палатки. Ротнитѣ кухни се расположиха далеко отъ дружината — до извора. На лѣвия флангъ на дружинитѣ се построи навѣсъ, покритъ съ лѣщакъ и папъртникъ, за офицерска столова.

На 27-и Августъ майоръ Поповъ бѣше командированъ отъ генералъ Столѣтова въ главната квартира съ нѣкакви порѫчки, и най-повече да моли за прѣвъорѫжение на опълчението съ кринковски пушки, тъй като книжнитѣ патрони за пушкитѣ шаспо станаха съвършенно негодни отъ влагата и дъждоветѣ. Поповъ бѣше натоваренъ да моли сѫщо за снабдяване на опълчението съ ботуши, мундири, шинели, торби и пр., [1]) както и

[1]) Обмундирование имаше голѣмо количество въ складоветѣ на опълчението въ Плоещъ и отчасти въ Свищовъ.

за укомплектувание на опълчението, тъй като отъ загубитѣ въ биткитѣ въ ротитѣ бѣха останали по 100—110 человѣка. Заповѣдано било сѫщо на Попова да измоли право за Столѣтова да прѣдстави нѣкои отъ шипченскитѣ българи-опълченци, които се бѣха отличили въ биткитѣ и напълно заслужаваха, къмъ производство въ офицерски чинъ — прапорщикъ въ заурядъ. Майоръ Поповъ изложилъ порѫченията на генерала Столѣтова въ една докладна записка, прѣдалъ я въ главната квартира и, като получилъ утѣшителенъ отговоръ, тръгналъ назадъ за Зелено-Дърво, гдѣто и пристигна слѣдъ нѣколко деня.

До края на Августъ мѣсецъ нищо особенно по цѣлата позиция не се случи. На 3-и Септемврий дойдоха отъ 2-то опълчение за укомплектувание на дружинитѣ: въ 1-а дружина 80 человѣка, 2-а — 49, 3-я — 80, 4-а — 80 и 5-а — 80 человѣка.

Артиллерийския бой на Шипка, който се започна на 28-и Августъ се продължи до 4-и Септемврий. Впрочемъ, артиллерийския бой отъ страна на противника се водеше ожесточено само до 30-и Августъ. Отъ това число до 3-и Септемврий артиллерийския бой бѣше по-слабъ, а на 4-и Септемврий съвсѣмъ се бѣ прѣкратилъ, и на Шипка се въдвори тишина; даже отдѣлнитѣ пушечни гърмежи, които не прѣставаха и денемъ, и нощемъ, и тѣ почти бѣха прѣкратени.

Това обстоятелство се хвърли на всички ни въ очи. — Турцитѣ, вѣроятно, замислюватъ нѣщо, си казваха офицеритѣ.

Дружинния командиръ Чиляевъ повика ротнитѣ командири и ни заповѣда да бѫдемъ по мѣстата си, опълченцитѣ да иматъ положеното количество патрони, да се направи разчетъ на ротитѣ и, за случай на тревога, той опрѣдѣли мѣсто за сборенъ пунктъ на дружината.

Нощьта бѣше тиха и ясна. Отъ къмъ Шипка нищо се не чуваше. Ний си легнахме. Кѫдѣ срѣдъ нощь се зачуха топовни и пушечни гърмежи на Шипка. Гърмежитѣ бѣха тъй чести, щото ни напомнюваха 9-и и 11-и Августа. Не можеше да има съмнѣние, че турцитѣ сѫ нападнали на шипченската позиция. Значи, прѣдположението се оказа вѣрно. Турцитѣ, съ 7 дневната си непрѣстанна канонада, държаха шипченскитѣ защитници на щрекъ и като измѫчиха съ нея доволно послѣднитѣ, сега нападнаха на позицията. Впрочемъ, не се знаеше да ли това не бѣше демонстрация.

— Може би турцитѣ ще отправятъ главния ударъ на Зелено-Дърво, си казваха офицеритѣ.

Дълги и безкрайни ни се показаха часоветѣ. Между това пушечната и орждейна стрѣлба повече и повече се усилваше. Офицеритѣ отъ 3-я и 4-а дружини, събрани въ интервала между двѣтѣ дружини, слѣдваха по гърмежитѣ за вървежа на боя. Съ тревожно чувство тѣ се питаха, да ли турцитѣ нѣма да нападнатъ на Зелено-Дърво, и да ли нашитѣ ще се удържатъ на шипченската позиция.

Най-послѣ се зазори, а слѣдъ това и настана деньтъ 5-и Септемврий.

Щомъ се разсъмна гърмежитѣ още повече се учестиха. Цѣли облаци отъ барутния димъ се вияха надъ шипченскитѣ височини, като крияха върховетѣ: св. Никола, Кржглата батарея и Лисата гора. Ний съ стиснато сърдце очаквахме нападението на турцитѣ на Зелено-Дърво. Съ стиснато сърдце казвамъ, защото нито офицеритѣ, нито опълченцитѣ имаха довѣрие въ оржжието си. Само 4-а дружина бѣше вече въоръжена още на Шипка съ кринковски пушки; но какво значеше една дружина съ хубави пушки, ако турцитѣ, дѣйствително, нападняха на Зелено-Дърво. Батальона, който бѣше испращанъ отъ Шипка за подкрѣпление на опълчението, прѣди нѣколко деня бѣше извиканъ на Шипка. Но Турцитѣ не ни нападнаха и днесь, а слѣдъ обѣдъ гърмежитѣ на Шипка съвсѣмъ се прѣкратиха.

До вечерьта бѣше вече извѣстно, само отчасти, на насъ за нападението на турцитѣ. На другия и послѣдующитѣ дни се научихме слѣдующитѣ подробности:

Дѣйствително, турцитѣ съ седемдневната почти непрѣривна канонада, до толкова измжчили шипченскитѣ защитници, щото на 4-и срѣщу 5-и Септемврий часовитѣ и подчасъцитѣ испозаспали. Безпечното началство не провѣрявало постоветѣ и за туй турцитѣ, като подстжпили незабѣлѣзано до прѣднитѣ постове, исклали часовитѣ, а послѣ се въскачили на св. Никола, гдѣто расположенитѣ въ прѣднитѣ ложементи части постигнала почти сжщата участь. За щастие, обаче, отъ звънтението на щиковетѣ и отъ охканията на раненитѣ, нѣкои отъ спавшитѣ войници се събуди и надали викъ, отъ който викъ всичкитѣ войници се събудили, забѣлѣзали турцитѣ и открили по тѣхъ стрѣлба. Слѣдъ това се започналъ оня ожесточенъ бой, който се и про-

дължава цѣли 14 часа, и въ който бой бѣха паднали и отъ двѣтѣ страни 7—8 хиляди души.

Прѣднитѣ постове и окопитѣ биле заемани отъ 55-и пѣши Подолски полкъ. Нашитѣ загуби се простирали до 2500 человѣка. Истина, голѣма загуба; но възможно бѣше битката да се свършеше съ твърдѣ печаленъ за насъ резултатъ . . . И то благодарение само на безпечностьта на началството!

Въ тази битка падналъ убитъ и капитанъ Папаниновъ [1], родомъ българинъ отъ Ломъ-Паланскитѣ села.

Слѣдъ боя на 5-и Септемврий на Шипка пакъ настана тишина, която, впрочемъ, по нѣкога, въ ясни дни, се нарушаваше отъ честитѣ топовни и пушечни гърмежи.

Но както турцитѣ, тъй сжщо и руситѣ нищо сириозно не прѣдприемаха.

Въ първата половина на м. Септемврий врѣмето се развали. Испърво тъмни облаци бѣха нависнали надъ шипченскитѣ височини и Зелено-Дърво, подиръ тѣ се прѣобърнаха на влажни и, най-послѣ, се разразиха въ безпрѣстаненъ дъждъ, който до коститѣ измокрюваше, свившитѣ се като кокошки подъ скжсанитѣ палатки опълченци. Освѣнъ това, отъ дъжда глинестата почва размекна и се образува около дружинитѣ такава дълбока лепкава каль, щото полубоситѣ опълченци едвамъ си измъкваха отъ нея сдървенѣлитѣ си отъ студъ и мокрота крака. Това обстоятелство накара най-послѣ началството още веднъжъ да прѣмѣсти 3-я и 4-а дружини още по къмъ истокъ, на възвишенностьта, не далеко отъ 1-а дружина. Дружинитѣ се расположиха на една незначителна площадка, — 4-а дружина на лѣвия флангъ.

До сега началството не мислеше за направата на колиби, — първо, защото се надѣваше, че може би, ще настжпимъ напрѣдъ и, второ, защото врѣмето бѣше добро. Но сега, когато се убѣди, че дружинитѣ ще останатъ тукъ за неопрѣдѣлено врѣме и прѣдъ видъ на настжпившитѣ вече дъждове, които къмъ 20-и Септемврий се смѣниха съ изобиленъ снѣгъ, началството заповѣда дружинитѣ да си построятъ зимни колиби. Опълченцитѣ това и чакаха. Тѣ енергично се заловиха за работа, като бързаха по-скоро да направятъ колибитѣ, за да иматъ гдѣ да се подслонятъ

[1]) Въ сръбско-турската война падна убитъ и то отъ куршумъ, по-малкия братъ на капитанъ Папанинова — Найденъ — когато той съ шашка въ ржка спиралъ бѣгавшитѣ отъ битката сръбски войници.

и, наистина, въ три деня колибитѣ бѣха готови. За скорото свършвание направата на колибитѣ способствуваше обстоятелството, че почти на самата възвишенность имаше една добра кория, материяла отъ която послужи за направата имъ. Колибитѣ се направиха твърдѣ удобни и просторни. Една колиба служеше за цѣлъ взводъ. Тѣ се отопляваха съ доволно искустно направени отъ камъни плочи и каль пещи. Впрочемъ, имаше колиби, които се отопляваха съ оджаци, но тѣ отстжпваха на първитѣ, тъй като се пълняха съ димъ, отъ който опълченцитѣ страдаха отъ очиболъ; освѣнъ това, повече дърва се горѣха въ тѣхъ, а най-главното, температурата не бѣше такава равномѣрна, каквото бѣше въ онѣзи колиби, които се топляха съ соби.

Въ колибитѣ се направиха доволно удобни нари (одъри) исплетени отъ пръте и послани съ шумакъ и папъртникъ. Офицерскитѣ колиби бѣха по-солидни и широки.

Азъ заповѣдахъ на моя Трайко и още двама опълченци да донесатъ материялъ за една колиба за двоица — за мене и щабсъ-капитанъ Сокалски. Въ единъ и половина день колибата заедно съ пещьта бѣше готова и ний се расположихме на зимна квартира. Когато запалихме собата, обаче, оказа се, че димътъ не излизаше прѣзъ коминя, а прѣзъ вратцата и пукнатинитѣ на пещьта. Колибата веднага се напълни съ димъ и ний съ Сокалски искокнахме, като лисици изъ дупкитѣ си. Собата ни, прочее, излѣзе калпава. Но само това ли бѣше?

Самата колиба бѣше не съвсѣмъ удачна; когато на другия день врѣменно дъжда поарнисваше, въ колибата продължаваше да вали. Най-сетнѣ другаря ми Сокалски избѣга отъ колибата. Самолюбивия Трайко сконфузено ме гледаше вечерьта, когато азъ се покривахъ съ мушамата.

— Ваше благородие, азъ сутрѣ ке направимъ колибата, ми каза той.

И дѣйствително, на другия день колибата не протичаше. Съ собата, обаче, нищо не можахме да направимъ. Тя макаръ и по-малко, но все продължаваше да дими и азъ прѣдпочитахъ студътъ прѣдъ димътъ, тъй като започнали бѣха да ме болятъ очитѣ.

На тжзи позиция бѣхме сравнително по-добрѣ. Калъ нѣмаше, защото почвата бѣше камениста и дружинитѣ не бѣха

пръснати, както по-прѣди, само 5-а дружина бѣше по-отстранена; както се каза и по-горѣ, тя бѣ разположена не далеко отъ с. Ваевци, гдѣто си направи добри зимни колиби, въ нѣкои отъ които се помѣщаваха цѣли роти.

Ний често се събирахме съ офицеритѣ отъ другитѣ дружини и прѣкарвахме врѣмето въ разговоръ, а по нѣкой пѫть и въ „картишки“, както казваха русситѣ.

Едно голѣмо неудобство имаше тъзи позиция, а то бѣ, че водата бѣше доволно далеко и твърдѣ мѫчно се вървеше по стръмния спускъ къмъ нея въ дъждовно врѣме.

Въ втората половина на Септемврий се завърна отъ Кръстецъ 6-а дружина, която се разположи въ с. Топлишъ. Тая дружина, както е извѣстно, бѣше испратена да конвоира плѣнни турци отъ Казанлъкъ за Търново. Отъ Търново дружината получила заповѣдь да тръгне за Елена, въ помощь на кавалерийския драгунски на Военния Орденъ полкъ, гдѣто и пристигнали на 19-и Юлий. До това врѣме положението на българското население въ околностьта на Елена било твърдѣ плачевно. Убийства и грабежи отъ страна на башибозуцитѣ биле найобикновеннитѣ явления.

Нѣколко деня слѣдъ пристигванието въ Елена, дружината заминала за позицията при с. Долни-Маринъ. Тя, заедно съ драгунски полкъ и въоружени жители отъ околнитѣ български села, нападнала башибозушкия укрѣпенъ лагеръ при с. Карлюкъ, носящъ името на началника на башибозуцитѣ. Слѣдъ единъ бой, който траялъ 3—4 часа, башибозуцитѣ отстѫпили, като оставили на бойното полѣ нѣколко мрътви. Въ тоя бой съ башибозуцитѣ билъ хванатъ тѣхния главатарь — Карлюкъ.

Почти день не се минавалъ, безъ дружината да е нѣмала прѣстрѣлка съ башибозуцитѣ. Твърдѣ често биле испращани роти въ ближнитѣ села, за да прѣслѣдватъ тоя страшенъ за мирното население бичъ. Тия роти по нѣкога отивали чакъ къмъ с. Бѣла-рѣка. Една рота отъ дружината по смѣнно за нѣколко деня се испращала на дежурство при градеца Беброво, на който башибозуцитѣ твърдѣ често нападали. Въ послѣднитѣ дни отъ стоението на дружината на маренската позиция, била испратена въ Беброво 1-а рота. Тая рота се спрѣла на възвишенностьта на югъ отъ градеца. Една часть отъ опълченцитѣ биле отишле да си купятъ хлѣбъ и други продукти за ѣдение, понеже въ врѣме на подобно дежурство на опълченцитѣ

храна не имъ се готвяла. Въ това врѣме се зачули изстрѣли, които постепенно се учестявали. Оказало се, че башибозуцитѣ нападнали на градеца. — Барабанщика ударилъ тревога и опълченцитѣ се построили. Тутакси била испратена стрѣлкова верига и цѣлата рота настѫпила и открила стрѣлба. Башибозуцитѣ избѣгали.

На 3-и Августъ дежурната рота при Беброво била смѣнена отъ една рота отъ Сѣвския полкъ и цѣлата дружина се върнала въ Елена, гдѣто прѣстояла два деня. На 6-и Августь сутриньта дружината тръгнала въ походъ. На другия день башибозуцитѣ нападнали на градеца и го подпалили, като убили нѣколко человѣка.

Отъ Елена дружината пристигнала въ гр. Трѣвна, а на 10-и Августъ заминала за позицията Кръстецъ, гдѣто прѣстояла до срѣдата на Септемврий.

Отъ тая позиция дружината наблюдавала за противника, като пращала въ околностьта патрули. Въ сѫщото това врѣме на близската до Кръстецъ възвишенность „Бедекъ“ била расположена казашка сотня. Слѣдъ десетина деня отъ пристиганието на дружината, командира ѝ, подполковникъ Бѣляевъ, получилъ съобщение отъ сотнята, че къмъ „Бедекъ“ настѫпвала турска пѣхота. Бѣляевъ незабавно испраща 3-я рота, която посрѣща противника съ огънь. Слѣдъ една незначителна прѣстрѣлка, обаче, турцитѣ отстѫпили и ротата се върнала на Кръстецъ. Слѣдъ нѣколко деня дружината получила заповѣдь да замине за Зелено-Дърво.

Въ края на сѫщия месецъ Септемврий, вмѣсто ротмистръ Невѣрова за командиръ на българската конна сотня бѣ назначенъ ротмистръ Яновичъ.

Продоволствието на опълченцитѣ на Зелено-Дърво бѣше твърдѣ добро, като се исключи хлѣба и сухаритѣ, които отъ първата половина на мѣсецъ Септемврий започнахме да получаваме отъ компанията на Когана и пр. Хлѣба бѣше клисавъ; при дъвканието на зѫбитѣ се чувствуваше пѣсъкъ. Най-лошото бѣше това, че хлѣба миришеше на мухалъ. Колкото се отнася до сухаритѣ, то тѣ въ всѣки случай не бѣха храна за хора. При всичко това съ тѣхъ се храняха всичкитѣ войници. Сѫщо и ракията се вземаше отъ казаната компания, но прѣдъ видъ на това, че тя не се отпущаше редовно, началството бѣ заповѣдало ракията да се купува за налични пари отъ Габрово.

Впрочемъ, опълченцитѣ прѣдпочитаха да имъ се дава въ недѣлята два три пжти вино, нежели всѣки день ракия, което се и правеше отъ ротнитѣ командири.

Фуражъ въ Габрово имаше достатъчно. Агентитѣ на компанията Когана и пр. бѣха се погрижили за това. Тѣ отдавно бѣха обиколили околнитѣ села, и благодарение на казацитѣ и нагайкитѣ, бѣха успѣли да ограбятъ населението, разбира се, все ужъ по заповѣдь на висшето началство. Но до гдѣто още се намираше фуражъ въ околнитѣ села, купуваше се отъ населението, а когато се поубра, започнахме да го получаваме отъ компанията и то съ невѣроятна цѣна: ока сѣно се купуваше по 15—20 копейки.

Съгласно приказа по дружината отъ 7-и Септемврий, за командиръ на 1-а рота се назначи поручикъ Шипилевъ, комуто се и прѣдписа да приеме отъ мене ротата. Съ сжщия приказъ азъ бѣхъ назначенъ завѣдующи оржжието въ дружината. Но прѣдъ видъ на това, че поручикъ Шипилевъ не се яви, на 12-и Септемврий азъ прѣдадохъ ротата на поручикъ Поражецки заедно съ 600 рубли икономии, останали отъ продоволствието на ротата.

Въ първата половина на мѣсецъ Септемврий най-послѣ на Зелено-Дърво докараха нѣколко коля, натоварени като съ дърва, съ кринковски пушки за прѣвъоржжение на дружинитѣ.

Въ качеството ми завѣдующъ оржжието въ 3-я дружина, азъ получихъ заповѣдь да приема за дружината нужното число пушки, да имъ направя описъ по №№ и да ги раздамъ въ ротитѣ. При това ми се заповѣдваше още, при раздаването на пушкитѣ въ ротитѣ да ги прѣгледамъ най-тщателно и то въ присжтствието на ротнитѣ командири, а пушкитѣ шаспо да прѣдамъ въ Габровския складъ.

Трѣбва ли да казвамъ за радостьта на опълченцитѣ, съ която тѣ бѣха обхванати, когато получиха кринковски пушки.

— Нека сега ни водятъ кждѣто щатъ, казваха опълченцитѣ. Сега нѣма да мислимъ и треперимъ отъ страхъ, че слѣдъ два три гърмежа ще останемъ безъ пушки.

Но „сега“, прѣзъ мѣсецъ Октомврий, и дума не ставаше за бой и настжпление. Впрочемъ, това настжпление не можеше и да се желае, защото при всичко, че опълченцитѣ се прѣвъоржжиха съ кринковски пушки, но тѣ бѣха положително голи и боси. Говореше се, наистина, че Славянския благотворителенъ

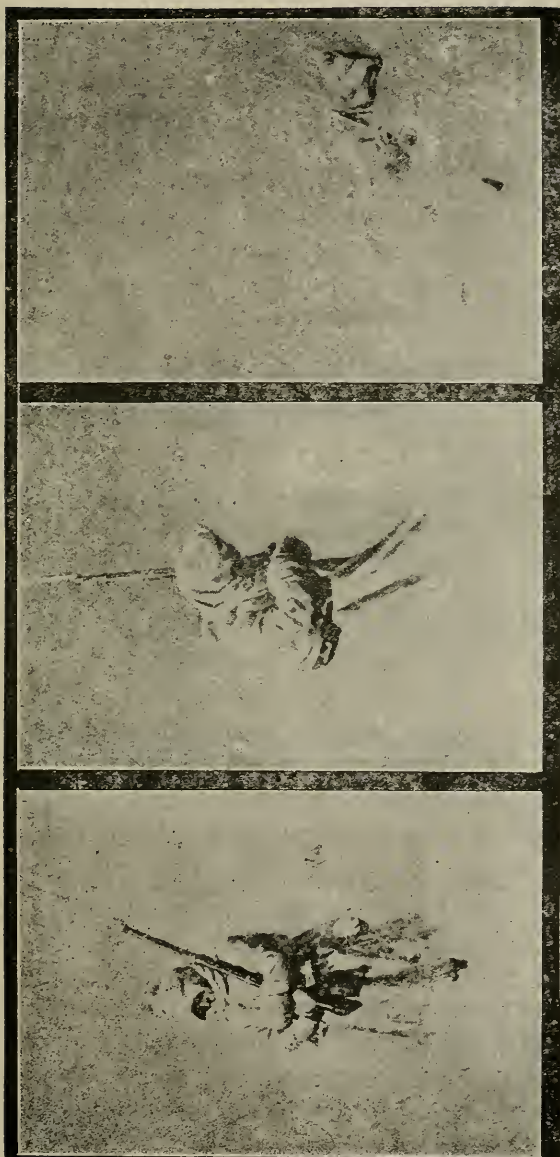
комитетъ билъ испратилъ за опълчението кожуси, мундири, панталони, обуща и др., но знаеше ли се кога ще се получатъ?

— Навѣрно кожуситѣ ще се получатъ на пролѣть, казваха на присмѣхъ офицеритѣ.

А между това, съ настжпването на влажнитѣ и студени есенни дни, имаше се вопиюща нужда отъ тѣхъ. Опълченцитѣ цѣлъ день сѣдяха сгушени въ колибитѣ си — около собата, или огъня, защото, както казахъ и по-горѣ не веднажъ, тѣ бѣха почти голи. За заемание на караулитѣ и аванпостната служба, или пъкъ за испращание ротата на работа, мжчно можеше да се събере половина рота до негдѣ добрѣ облѣчена, и то пакъ трѣбваше да се вземе отъ едни ботуши, а отъ други шинели и тъй нататъкъ. Слѣдъ това, не е за чудение, гдѣто офицеритѣ, па и самитѣ опълченци, не съвсѣмъ желаяха настжпването напрѣдъ.

Опълченцитѣ съ радость пристжпиха къмъ изучвание частитѣ на пушката, чистението и вардението ѝ. Понеже повечето отъ пушкитѣ бѣха твърдѣ много пораждясали, то нѣкои отъ опълченцитѣ, за да приведатъ пушкитѣ си въ по-добро състояние, пущаха въ ходъ керемидата и пепельта, при всичко, че това имъ бѣше забранено. Опълченцитѣ никакъвъ трудъ не жаляха само и само пушкитѣ имъ да бждатъ въ добро състояние: чисти и лъскави.

За обезпечение на опълчението отъ неочаквано нападение отъ страна на противника, ротитѣ отъ всичкитѣ дружини, по общо изреждание, заемаха аванпостната верига прѣдъ с. Зелено-Дърво, а на позицията бѣха направени ложементи за сгжстения строй. Но отъ Октомврий мѣсецъ испращанието на роти — една напрѣдъ, а друга въ с. Топлишъ при казацитѣ, бѣ прѣкратено. Вмѣсто това, испращаше се напрѣдъ охранителна верига, около разположението на цѣлия отрядъ, при това всѣка дружина охраняваше своя районъ, като се испращаше въ дежурство по една рота. За тая рота имаше построени колиби, въ които имаше прибори за чай. Чудното въ случая бѣше това, че ний изведнажъ, по срѣдъ зима, когато отъ дълбокия снѣгъ Балкана стана непроходимъ, а отъ страшния студъ затрупанитѣ съ снѣгъ часови трѣбваше да се смѣняватъ слѣдъ всѣки 20 до 25 минути, усилихме охранителната служба, и то тогава именно, когато неочаквано нападение, като зелено-дървското, бѣше немислимо.

На аванпостна служба.

XIII

На 4-и Октомврий получихъ заповѣдь незабавно да тръгна за Свищовъ, отъ кждѣто съмъ щѣлъ да получа за опълчението дрѣхи. Какви дрѣхи и колко, не ми бѣше извѣстно, обаче. На 5-и Октомврий сутриньта, когато дружинитѣ се събираха на благодарственъ молебенъ, по случай блѣстящата побѣда одържана отъ русскитѣ войски надъ армията на Мухтаръ-паша, както това се казваше въ телеграмата на Негово Императорско Величество отъ Горни-Студенъ, азъ тръгнахъ отъ Зелено-Дърво за Търново, а отъ тамъ за Свищовъ. За прѣвозвание на вещитѣ бѣха ми дадени 6 коля съ по два коня. Азъ заминахъ за Свищовъ на конь. Моя „черкезъ" се оказа много здраво и силно животно; за туй въ Търново пристигнахъ почти безъ да се спирамъ по пжтя. Впрочемъ, нѣмаше защо и да се спирамъ; отъ печалнитѣ картини неволно си отвръщахъ погледа. Нещастнитѣ бѣжанци, като сѣнки се лутаха около своитѣ низки, вдълбочени въ земята колиби, расположени тукъ-тамъ по край шоссето. Около тия колиби се виждаха отдѣлни или на групи кръстове, стърчащи надъ насипанитѣ още прѣсни гробове. Надъ тѣхъ плачеха осиротѣли дѣца, ужаленитѣ майки и жени, и съ плачътъ късаха сърдцата на проходящитѣ.

Бѣше още рано когато пристигнахъ въ Търново. Улицитѣ, както и по-прѣди, бѣха прѣпълнени съ народъ, прѣимущественно разни чиновници, отъ гражданското и интендантско управления, отъ компанията на Когана и пр. Марно-поле, и въобще цѣлата околность на града, бѣше положително покрита съ обози.

Азъ обиколихъ почти всичкитѣ ханища, но мѣсто за нощувание нито въ единъ не намѣрихъ. Не ми се щѣше да злоупотрѣбявамъ съ гостоприемството на баба Х. П., още повече, че мене ми се искаше колкото е възможно по-скоро да испълня командировката си, за което, впрочемъ, азъ бѣхъ получилъ отъ началството си и изрична заповѣдь. За туй, щомъ пристигнаха колята, слѣдъ една малка почивка, азъ продължихъ пжтя си за Свищовъ.

Бѣше се вече стъмнило, когато пристигнахъ въ с. Самоводене, въ което се и спрѣхъ да прѣнощувамъ. Собственно, самото село е расположено въ една тѣснина на западъ отъ

шоссето Търново—Руссе, а тукъ на самото шоссе и отъ двѣтѣ му страни имаше нѣколко хана и бакалници. Улицата тукъ бѣше буквално задръстена съ коля, волове и коне, около които се тълпеше много народъ. Тукъ тамъ между колята горяха огньове, надъ които висяха на триножници котлета, въ които коларитѣ си варяха качамакъ, или ястие.

Огневьотѣ бѣха окрѫжени отъ коларитѣ, които мълчишката грѣяха своитѣ вкочeнясали отъ студъ рѫцѣ. Казвамъ мълчишката, защото, дѣйствително, освѣнъ отдѣлни думи, охкания и окайвания, другъ разговоръ се не чуваше. Наистина, отъ наведенитѣ на долу глави, отъ печалното изражение на лицата и погледитѣ се виждаше, че не съвсѣмъ легки чувства обхващаха душитѣ на тия хорица. По облѣклото, което едва закриваше изнемощѣлитѣ имъ членове, се познаваше, че сиромашията бѣ погледнала у тѣхъ съ двѣтѣ си очи. Между това съ какви розови надѣжди тѣ — погонцитѣ (коларитѣ за които говоря бѣха дѣйствително русски погонци) тръгнали подиръ русската армия, като оставили у дома си мило и драго.

— Ехъ, сѫдбо, сѫдбо, защо си ме захвърлила въ този далеченъ отъ родното ми мѣсто край? се обаждаше нѣкой отъ сѣдящитѣ около огъня погонецъ.

— Отиде ми сивката! съ дълбока въздишка се окайваше другъ.

— Просто по срѣдъ пладнѣ грабежъ: заслуженото съ кървавъ потъ не ти даватъ, се възмущаваше трети.

— Да се жалваме на началството, продума единъ отъ крѫжока.

— Ехъ, да се жалваме . . . До Бога високо, а до Царя далеко, махна единъ съ рѫка и всички въ крѫжока замълчаха.

Азъ се прислушахъ къмъ горния разговоръ въ това врѣме, когато се бѣхъ спрѣлъ не далеко отъ една группа погонци, сѣдящи около огъня, чакахъ пристигванието на колята.

Мене ми се искаше да се приближа до тия бѣдняци и да ги распитамъ за тѣхното положение, но се отказахъ отъ това си намѣрение: и безъ туй се виждаше всичката грозота на окаянното имъ положение. А пъкъ не ми се и щѣше да изслушвамъ справедливото имъ негодувание по адреса на началството имъ, офицеритѣ началници на транспорта, за не доброто поведение на които, спрямо тѣхъ — погонцитѣ, твърдѣ много бѣхъ чувалъ... Напримѣръ, расказваха, че много командири на интендантскитѣ

отдѣления биле направили значителни складове по 250—300 хиляди пуда сѣно въ околностьта на Търново, което сѣно купували отъ населението по 5 копейки, а го продавали по-послѣ на погонцитѣ по една и повече рубла пуда.

Моя трудъ да намѣря свободно мѣсто за конетѣ и командата, а тъй сѫщо и за себе си за прѣнощуванне, остана напразенъ. Всичкитѣ ханища и кръчми се оказаха буквано прѣпълнени съ народъ. За туй азъ заповѣдахъ, щото колята съ командата да се расположатъ на улицата, а самъ легнахъ въ една кола. Но спи ли се въ такъвъ студъ на кола и безъ покривка! Азъ станахъ и пакъ отидохъ въ най-ближната кръчма съ надѣжда, както и да е, да се настаня за прѣнощувание. Въ кръчмата бѣше твърдѣ топло. Съ влизанието ми въ нея, ме лъхна една остра зловонна миризма. Кръчмаря, като ме видѣ, скокна отъ мѣстото си, покани ме да сѣдна на едно столче, а като му казахъ, че искамъ да прѣнощувамъ у него, той съ пълна готовность ми отстѫпи леглото си и тутакси взе да го нарежда и посла съ едно опърпано и отъ съмнителна чистота килимче. Но до гдѣто кръчмаря приготовляваше постелката, мене ми се зави свѣтъ отъ миризмата, стана ми лошо, и за туй азъ не излѣзохъ, а стремглавъ искокнахъ отъ кръчмата. Като се освѣжихъ, пакъ влѣзохъ вѫтрѣ и помолихъ кръчмаря да отвори вратата. Въздуха скоро се промѣни и вече не се чувствуваше прѣдишната зловонна миризма.

Азъ легнахъ. По едно врѣме почувствувахъ фучение въ ушитѣ си и ми се влоши. Отъ многото народъ, спящъ въ кръчмата, въздуха скоро пакъ се развали. Азъ излѣзохъ вънъ и до сутриньта, ту полягахъ въ колата, ту се расхождахъ.

На 6-и Октомврий, щомъ се разсъмна, малкия обозъ напустна негостоприемното Самоводене. На разсъмнувание падна гѫста и влажна мъгла. Шоссето се оказа ужасно.

Гѫстата и полузамръзнала калъ не одържаше и празднитѣ кола, колелата на които затъваха положително до главинитѣ, вслѣдствие на което конетѣ едвамъ ги влачаха.

— Ами какво ли ще патимъ, когато се връщаме назадъ съ пълни коля? си мисляхъ азъ.

Въ 11 часа прѣдъ обѣдъ стигнахме въ Куцинскитѣ ханища, които така сѫщо бѣха прѣпълнени съ народъ. Тукъ имаше руссп, българи градинари, които се връщаха отъ Румѫния, власи, евреи и пр. Прѣдъ ханищата и на поляната имаше

транспортъ, безчисленното множество коля на които бѣха натоварени съ ечемикъ, крупа, сухаръ и пр.

Горкитѣ коне едвамъ влачаха не колята, а собственнитѣ си крака. Мършави, охлузени и покрити съ калъ, тѣ по-скоро приличаха на скелетъ. Вече покрай шоссето се търкаляха масса конски трупове, около които се тълпяха изгладнели кучета. А погонцитѣ? Окѫсани, измѫчени, отрупани съ калъ, тѣ като сѣнки ходяха около колята, поощряваха съ присипналия си гласъ, ту ласкаво, ту псувателно измѫченитѣ коне. Хиляди проклятия се сипяха често отъ устата имъ по адреса на началството за лошото распореждание; по адреса на турцитѣ, защото не правяли добри шоссета и за гдѣто се рѣшили да се биятъ съ русситѣ и, най-насетнѣ, и върху „булгарцитѣ“.

— Всичкото наше страдание е за „поганнитѣ булгарци“, казваха тѣ въ тежкитѣ минути. Да бѣха мирували, турцитѣ не щѣха да ги колятъ и бѣсятъ.

— А я иди у нѣкой „братушка“ и поискай ока сѣно или парче хлѣбъ, ще ти отговори: „нѣма братушка, нѣма, турцитѣ взели“, забѣлѣзва нѣкой ядовито.

— И, братко, не гнѣви Бога, извикаха тогава нѣколко погонци изведнъжъ. Тѣ право казватъ, че нѣматъ. Нима не виждаме ли, че дворoвeтѣ имъ сѫ празднн, а дѣцата имъ ходятъ гладни!

— И всичко това е взето не отъ турцитѣ, забѣлѣзваше нѣкой отъ тѣхъ, а отъ нашитѣ. Нима ний не виждаме, какъ проклѣтата жидовия, съпровождана отъ казаци, обираше населението, па и ний не малко купи сѣно и пр сме задигнали...

— Какво ний? Нима не виждаме нашитѣ капитани, какъ вэематъ отъ бѣднитѣ „булгарци“ послѣдната крина ечемикъ почти бѣзъ пари?

— Тѣ вэематъ не само отъ братушкитѣ, но и отъ насъ, се чуваха развълнувани гласове.

Въ хана имаше ястие: бобъ, картофи и козя пасгърма съ лукъ, миризмата на която още отъ далеко се чувствуваше. Слѣдъ като си поотпочинаха конетѣ, азъ продължихъ пѫтя безъ да хапна.

Отъ селото Тръмбешъ пѫтя за Свищовъ се отдѣля отъ шосето влѣво и върви, испърво, покрай една незначителна рѣчица къмъ сѣверо-западъ, а подиръ, право къмъ сѣверъ, покрай с. Хибилии и за с. Павелъ.

Безъ да се распространявамъ, ще кажа, че ако по шоссето бѣше трудно пѫтуването, то тукъ, особенно до с. Павелъ, то бѣше ужасно. Колелата положително затъваха до главинитѣ.

На сѣверъ отъ Хибилии, въ 4—5 версти, минува Плѣвенъ — Руссенското шоссе. Отъ тукъ погонцитѣ, идящи отъ Свищовъ, извиваха на истокъ по шоссето къмъ с. Бѣла и като стигнаха не далеко отъ този послѣдния градъ Руссе—Търновското шоссе, едни продължаваха пѫтя за Бѣла, а други — на югъ за Търново.

Отъ Плѣвенъ—Руссенското шоссе, за Свищовъ е била започната направата на ново шоссе, но не довършено, — обстоятелство, което още повече затрудняваше движението по междуселския пѫть. Цѣлото пространство отъ шоссето по пѫтя за Павелъ бѣ покрито съ разни транспорти. Тукъ вече не конетѣ тегляха колята, а самитѣ погонци. Но най-голѣмото затруднение за колята се срѣщаше тамъ, гдѣто е имало мостове, който сега бѣха развалени отъ войницитѣ и погонцитѣ за топливо, тъй като тѫзи мѣстность бѣ съвършенно гола, като се исключи корията при с. Хибилии.

Бѣше вече кѫсно когато пристигнахъ заедно съ колата въ с. Павелъ, гдѣто се и спрѣхъ за нощуване.

Не спалъ цѣла нощь, уморенъ отъ трудното пѫтуване, азъ бързахъ да настаня конетѣ и войницитѣ, но и тукъ, както и въ Самоводене, нийдѣ свободно мѣсто се не оказа, защото цѣлото село бѣше прѣпълнено съ обози. Войницитѣ и конетѣ пъкъ се разположиха подъ открито небе. Потърсихъ въ ханищата сѣно за конетѣ, но не намѣрихъ.

— Една желтица за ока сѣно да давате, пакъ неможете намѣри, ми казаха ханджиитѣ.

Случайно дойде въ хана чорбаджията — кмета и азъ се обърнахъ къмъ него съ молба да ми опрѣдѣли една кѫща за нощуване, а ако може и за командата и колята.

— Може, защо да не опрѣдѣля. Нали е село, Ще се намѣрятъ кѫщя. Само че по-добритѣ кѫщя съ заети отъ други гости. Заповѣдайте у дома, ме покани той. Войницитѣ ще помѣстя въ нѣкоя друга кѫща, а колята съ конетѣ въ двора.

Азъ поблагодарихъ кмета за любезностьта му и безъ да губя врѣме, тръгнахъ подиръ него, като дадохъ на командата и конюхитѣ заповѣдь да се прѣмѣстятъ по указанието на кмета.

Гостоприемния селенинъ ме въведе въ една доволо чиста, но съ бѣдна обстановка и освѣтена съ лояна свѣщь стая. Всичката наредба се заключаваше въ сложенитѣ въ едно кюша дрѣхи, нареденитѣ на полицата около една дузина сахани и панички, една икона, двѣ столчета, желѣзна соба, една послана при дрѣшника рогозка и една ракла. Азъ сѣднахъ на едно столче и се приготвяхъ да повечерямъ, за да си легна по-скоро да спя, но любезния домакинъ ми каза:

— Е, че бива ли това? Да ми дойдете на гости и да ви не гостя съ каквото далъ Господъ.

Въ това врѣме дойде кехаята. Кмета му даде заповѣдь да отведе колята въ съсѣдния дворъ, а войницитѣ да помѣсти въ нѣкоя кѫща.

При всичко, че бѣхъ уморенъ и капналъ за сънъ, трѣбваше да оставя моята скромна вечеря и да чакамъ съ голѣмо нетърпѣние прѣдложената отъ домакина. За мое щастие, обаче, вечерята не закъсня. Въ стаята влѣзе една млада красива жена и слѣдъ нея едно момиченце 9—10 годишно, което носеше легенъ и стомна съ вода. Домакинката ме поздрави съ „добрѣ дошелъ“, взе нѣщо отъ стаята и излѣзе. Слѣдъ малко, обаче, тя пакъ влѣзе и този пѫтъ, тя носеше една крѫгла софра, на която бѣха сложени двѣ саханчета: едното съ сирене, а другото съ яхния, която по миризмата се познаваше, че е отъ пастърма.

— Заповѣдайте, ми каза домакина, похапнете си каквото далъ Господь. Вечерята ни е май бѣдничка, прибави той, но да прощавате.

Азъ поблагодарихъ домакина и му казахъ, че ний военнитѣ не сме взискателни и се задоволяваме съ каквото има.

Въ врѣме на вечерята домакина се пораспустна, види се, защото азъ бѣхъ макаръ и русски офицеръ, но българинъ.

— Вий казвате, че военнитѣ се задоволяватъ съ каквото има, заговори домакина. Но не всички сѫ такива невзискателни. Прѣзъ нашето село много офицери и чиновници сѫ прѣминали и нощували и тѫзи вечерь имаме 7—8 човѣка само офицери, и всичкитѣ тѣзи господа искатъ да се нахранятъ и напоятъ. И не се задоволяватъ съ каквото далъ Господь. Зеръ въ селото нѣмаме добри ахчийници. Все искатъ и нищо не харесватъ. Зеръ нашитѣ стопанки не сѫ учени да готвятъ ястие за такива хора. Най-повече си патимъ отъ чиновницитѣ, които ходятъ съ казаци изъ селата за сѣно и ечемикъ: наядатъ се, напиятъ

се, конетѣ си нахранятъ, и вмѣсто благодарность, испсуватъ те, а нѣкои и камшикъ показватъ. Много си патиме ний селенитѣ, а особенно отъ чиновницитѣ, повтори кмета съ въздишка. Испърво не тъй срѣщахме гоститѣ; зеръ, имахме кокошки и други домашни птици, млѣко, яйца, медъ; хамбаритѣ ни бѣха прѣпълнени съ храни, въ дворовете ни високо надъ кжщята ни се издигаха купи сѣно и слама, крави, коне и овци се расхождаха въ тѣхъ. Но сега, освѣнъ изгладнѣли псета въ двора и пастърма и сирене въ кжщи, друго нищо нѣма. Който е упѣлъ да си запази нѣкой и другъ добитъкъ, нѣма пъкъ съ какво да го храни, а пъкъ зимата студена. Но ний не жалимъ имота, Господь пакъ ще ни даде. Само дано Господь помогне на русския Царь да ни освободи — да ни отърве отъ нашитѣ душмани.

И още много може би щѣше да говори на тая тема чорбаджията, но мене ме навиваше съня, и като забѣлѣжи това, кмета стана и ми указа на постелката. Азъ веднага легнахъ и проспахъ до сутриньта като убитъ.

На утрото станахъ рано и се готвяхъ вече да излизамъ отъ квартирата, когато чорбаджията ме покани да си хапна малко каквото далъ Господъ.

— Трѣбва да си похапнете защото по пжтя за Свищовъ нищо нѣма да намѣрите за ядене, ми каза той.

На тръгвание азъ искахъ да заплатя, но домакина обидено отговори, че за гощавката пари не взема. Колята и конетѣ бѣха готови за пжть и азъ тръгнахъ.

Отъ Павелъ до Свищовъ пжтя бѣше сравнително по-добъръ, и за туй въ Свищовъ пристигнахме много рано, слѣдъ една малка почивка въ с. Царевицъ. Сега това село не бѣше тъй малолюдно, както прѣди 4 мѣсеци. Тукъ сега хиляди хора работяха по трасето на проектираната желѣзно-пжтна линия. Съ пристиганието си въ Свищовъ, веднага отидохъ въ конака да искамъ да ми опрѣдѣлятъ квартира, а сжщо да опрѣдѣлятъ и помѣщение и яхъръ за конетѣ. Градския съвѣтъ незабавно се распореди и не се измина и единъ часъ, когато азъ, както и командата, бѣхме настанени на квартири.

Ако и да бѣше вече късно за явявание, азъ отидохъ въ управлението, съ надѣжда че може би ще сваря тамъ началството, което въ дѣйствителность се и случи. Азъ подадохъ пакета на полковникъ Корсакова и го молихъ колкото е въз-

можно по-скоро да ми се отпустнатъ нѣщата, за да мога да се завърна на Зелено-Дърво по-рано.

— Добрѣ, добрѣ, но работата е въ това, че твърдѣ малко вѣщи ще получите, понеже още не сж пристигнали, ми отговори полковника. Сега ще ви се даде, каквото има.

На 8-и Октомврий до обѣдъ ходихъ изъ града. Движение голѣмо. Свищовъ бѣше положително неузнаваемъ. Повечето отъ турскитѣ дюкяни, които бѣхъ видѣлъ прѣди нѣколко мѣсеца въ твърдѣ печаленъ видъ, сега бѣха прѣпълнени съ разни стоки. Малкитѣ български бакалници и кръчми, сега бѣха прѣобърнати на складове. Цѣлия Свищовъ по него врѣме бѣше складъ за оная часть на България, която се намираше въ русски ржце.

Макаръ складоветѣ на всевъзможни стоки и да бѣха голѣми, но и цѣнитѣ бѣха твърдѣ високи, почти такива каквито и въ Габрово.

До обѣдъ азъ испълнихъ всичкитѣ поржчки, които ми бѣха дали офицеритѣ отъ дружината. А подиръ обѣдъ почнахъ да приемамъ вещитѣ, което приемание, наедно съ упаковката, бѣше готово до другия день вечерьта, а на 10-и Октомврий, на третия день отъ дохожданието ми, наедно съ колята потеглихъ обратно.

На връщание врѣмето бѣше твърдѣ студено. Кальта бѣше замръзнала и за туй пжтуванието до Зелено-Дърво ставаше по-легко и безъ никаква задържка. Погонцитѣ изглеждаха посъживени; колята имъ вече не затъваха въ кальта и по пжтя не се забѣлѣзваха такива павалици, каквито имаше прѣди два три деня. Транспортитѣ, прѣдназначени за Търново не обикаляха по шоссето къмъ Бѣла, а вървѣха прѣзъ селото Хибелни.

Само въ Търново пакъ владѣеше прѣдишния хаосъ.

По пжтя между с. с. Куцина и Полпкраище ми се случи една неприятность, която още ми е на паметь. Възсѣдналъ на коня си, азъ вървяхъ прѣдъ колята на 200—300 крачки. Нощьта бѣше тъмна като рогъ и даже отъ близо нищо не се виждаше. По едно врѣме чухъ конско тропотение, а слѣдъ малко, въ нѣколко крачки отъ мене, видѣхъ трима конника. Единъ отъ тѣхъ, който бѣше малко напрѣдъ, види се офицеръ, се приближи току до мене, спрѣ си коня и извика:

— Стой, кой си ти?!

Азъ се понаведохъ напрѣдъ за да разгледамъ лицето, което ми заповѣдваше да се спра, и видѣхъ шашката и офицерскитѣ му погони.

— Офицеръ, кротко му отговорихъ азъ.

— Какъвъ си офицеръ и какво търсишъ тука въ това врѣме? извика непознатия грозно.

По присипналия му гласъ и люлѣянието му на коня азъ видѣхъ, че офицера, както казватъ руситѣ, бѣ „зѣло піянъ“.

— Ти си шпионинъ, а не офицеръ, пакъ извика непознатия, и подиръ се обърна къмъ казацитѣ съ заповѣдь да ме хванатъ и да ме вържатъ.

Но прѣди още той да искаже заповѣдьта си, азъ му извикахъ да не си позволява да оскърбява такъвъ сѫщо офицеръ като него.

— Не смѣй да разсъждавашъ, пакъ ми извика тоя, въ най-малка мѣра, грубъ офицеръ, и се хвърли съ нагайка въ рѫка къмъ мене. Ей вий, казаци, вземете този шпионинъ, пакъ зарева той на стоящитѣ отзадѣ му двоица казаци, които и този пѫть не се помръднаха отъ мѣстото си: види се, тѣ да знаяха, що е за стока тѣхния главатарь.

Щомъ храбрия офицеръ замахна съ нагайката, азъ скокнахъ отъ коня, извадихъ шашката и като хванахъ за юздата коня на нападателя, извикахъ:

— Да не мръднешъ, че ей сега ще те убия.

Въ сѫщото врѣме пристигнаха и колята при насъ. Азъ извикахъ командата, която моментално дойде и окрѫжи буйния офицеръ, който на заповѣдьта ми да си даде шашката, покорно я прѣдаде. Казацитѣ и при послѣдньата сцена не мръдаха отъ мѣстото си.

Азъ заповѣдахъ на едного отъ опълченцитѣ да хване коня на офицера за юздата и да го поведе подирѣ ми. Отъ тукъ с. Поликраище бѣше не далеко. Прѣдъ селото до шосето се виждаха въ тъмнината огньове, къмъ които ний потеглихме. По пѫтя азъ бѣхъ започналъ да се разкайвамъ за взетата ми твърдѣ строга мѣрка спрямо буйния офицеръ; утѣшавахъ се, обаче, съ това, че ако не бѣхъ взелъ тази мѣрка, можеше още по-лошъ край да има печалния инцидентъ.

Дойдохме при огньоветѣ, които бѣха заобиколени отъ замисленитѣ и загриженитѣ погонци.

— Слѣзте отъ коня, заповѣдахъ азъ на моя плѣнникъ, и той покорно испълни моята заповѣдь. Кой сте вий? запитахъ чакъ сега азъ въ своя редъ офицера.

— Азъ съмъ пряпорщикъ отъ 9-и резервни батальонъ на 115-и пѣши Вяземски полкъ, Лилиенфелдъ, — началникъ на поликращенския районъ, ми отговори пряпорщика смирено и съ наведена глава на долу. Погонцитѣ които бѣха наскачали исполашени съ шапки въ ржцѣ, очудено гледаха на тази сцена. Азъ извадихъ отъ джеба си памятната книжка и записахъ въ нея чина, фамилията и частьта въ която служеше Лилиенфелдъ и подиръ твърдѣ полегичка, за да не чуятъ окржжавшитѣ ни, му казахъ, че той не съвсѣмъ добрѣ началствува. Въ това врѣме, види се, погонцитѣ да бѣха осѣтили, че азъ правяхъ мъмрение на прапорщика, защото тѣ всички ме окржжиха и започнаха да се оплакватъ отъ него. Оказа се, че пряпорщикъ Лилиенфелдъ се билъ нахвърлилъ на мръкване върху бѣднитѣ измъчени погонци и просто ги билъ съсипалъ съ бой и то безъ всѣкаква причина. Азъ успокоихъ погонцитѣ, обѣщахъ имъ да донеса за това на началството на пряпорщикъ Лилиенфелда и като напомнихъ на послѣдния неговитѣ права и обязанности, продължихъ си пжтя.

Щомъ пристигнахъ на Зелено-Дърво азъ подадохъ рапортъ на началството си за случая, като молихъ да бжда увѣдоменъ за резултата. Но и този пжть, както и за първия си рапортъ — за случая въ с. Българско-Сливово, никакво увѣдомление не получихъ.

Щомъ пристигнахъ на Зелено-Дърво, по заповѣдь на началството, азъ прѣдадохъ приетитѣ отъ Свищовъ вещи на дружинитѣ, а именно: на 6-хъ дружини раздадохъ по 96 чифта ботуши и по 110 панталони. Тѣзи неща, сравнително съ голѣмата нужда, бѣха твърдѣ малко, но все по-добрѣ бѣше нѣщо отъ колкото нищо. Съ получванието на горнитѣ вещи, опълченцитѣ никакъ не позаприличаха на войници и съ тѣхъ далечъ не се удовлетвори въпиющата нужда.

Най-чудното бѣше това, че при тая оскждность въ облѣклото, при всичкитѣ неудобства и лишения, въ продължение почти на 2 мѣсеца въ дружината нѣмаше никакви болни. Това може да се покаже невѣроятно, между това то бѣ фактъ.

— Тѣзи „българци“ болѣсть ги не хваща, казваха офицеритѣ. Тѣ и бѣзъ доктори могатъ да минуватъ.

— Коллега! съ нашата служба въ българското опълчение ний можемъ положително да забравимъ медицината, казваше д-ръ Угрюмовъ на Вязанкова. Вижда се, че българитѣ отъ друга прежда да сж истъкани.

Щомъ получиха означенитѣ горѣ дрѣхи, опълченцитѣ започнаха да излизатъ отъ своитѣ колиби, като лисици изъ дупкитѣ си, на учение и то, разбира се, когато врѣмето позволяваше, т. е., когато не валеше дъждъ и нѣмаше кальь. Напримѣръ, съ приказъ по дружината, въ началото на втората половина на мѣсецъ Октомврий, се прѣдписваше на ротнитѣ командири да извеждатъ ротитѣ на единично, взводно и ротно учение. Сѫщо въ това врѣме, за попълнение на недостатъка въ вещитѣ, съ приказъ по дружината се прѣдписваше да се купятъ потрѣбното число топли куртки, навуща и чорапи за опълченцитѣ.

Съ приказъ по опълчението отъ 12-и Октомврий се обяви за формируванитѣ нови 6 дружини отъ новото опълчение, отъ №№ 7 до 12, като се прѣдписваше да се распрѣдѣлятъ по бригадитѣ, които вече сѫществуваха, по тоя начинъ:

въ 1-а бригада	дружинитѣ	1-а, 2-а,	7-а и 8-а.
„ 2-а „	„	3-я, 4-а,	9-а „ 10-а.
„ 3-я „	„	5-а, 6-а,	11-а „ 12-а.

За командири на тия бригади се назначаваха: на 1-а полковникъ Депрерадовичъ, 2-а полковникъ князъ Вяземски и 3-я полковникъ графъ Толстой.

Въ началото на втората половина на мѣсецъ Октомврий въ опълчението пристигна подполковникъ графъ Келлеръ, назначенъ за началникъ щаба на опълчението, вмѣсто ранения на Шипка подполковникъ Ринкевичъ. Графъ Келлеръ бѣше човѣкъ още младъ, но добъръ и храбъръ боевий офицеръ. Азъ познавахъ графа още отъ Сърбия. Той бѣше началникъ щаба на българския доброволчески отрядъ, командуванъ отъ полковника Медвѣдовски. Освѣнъ съ боеви качества, графъ Келлеръ се отличаваше още и съ ангелската си добрина, кротосъ и обичь къмъ подчиненитѣ си, за които винаги се грижеше като баща. Неговата прѣданность на военното дѣло и свѣто испълнение на обязанноститѣ го правяха неуморимъ. Графъ Келлеръ или сѣдеше въ своята колиба, прѣтрупанъ съ разни книги и планове, или пъкъ на конь или пѣши, въ съпровождание на единъ конникъ, обикаляше не само заетата отъ опълчението позиция, но и мѣстностьта, отстояща далеко отъ нея, която би имала извѣстно значение, въ случай на бой съ противника. По нѣкой пѫть графа се пущаше и въ по-далечни обиколко, които биваха

Подполковникъ графъ Феодоръ Едуардовичъ Келлеръ, началникъ щаба на отълчението.

съпряжени съ не малка опасность. Напримѣръ, въ началото на Ноемврий графъ Келлеръ, който не можеше да търпи бездѣйствието, прѣдприе да направи рекогносцировка на неприятелската позиция, на Лисата Гора, и да изучи пѫтя прѣзъ Вътрополе за с. Химитлии. Той, въ сопровождение на двоица пластуни и единъ мѣстенъ българинъ, дѣдо Новакъ отъ с. Зелено-Дърво, който знаеше добрѣ пѫтя, проникна съ голѣмъ рискъ почти въ самото расположение на противника — на Лисата Гора и сне кроки на пѫтя отъ с. Топлишъ почти до с. Химитлии.

Слѣдъ тая рекогносцировка, на Зелено-дръвската позиция забѣлѣжи се едно извънредно движение. Заговори се за настѫпвание. Впрочемъ, тогава никой отъ проститѣ смъртни не знаеше за горнята рекогносцировка, и за туй, още повече като виждаше неудовлетворителното материялно положение на опълченцитѣ, както офицеритѣ, тъй сѫщо и самитѣ опълченци, твърдѣ недовѣрчиво гледахме на прѣдстоящето настѫпвание, при всичко, че се правяха приготовления за него. Впрочемъ, нашата недовѣрчивость се оправда. Слѣдъ нѣколко деня и дума не ставаше за настѫпление и ний пакъ си заживѣхме на Зелено-Дърво съ монотонния и невеселъ животъ. Да, невеселъ, защото, начиная отъ Октомврий мѣсецъ, тукъ врѣмето бѣше твърдѣ отвратително; въ такова врѣме винаги у человѣка и на душата бива мрачно. Перспективата же, че цѣлата зима може да прѣкараме тукъ на позицията, ни привеждаше въ отчаяние. Това отчаяние още повече се усилваше отъ съзнанието, че и да бѫде прѣвзета Шипка и да настѫпятъ русскитѣ войски напрѣдъ, ний пакъ ще си останемъ прѣвързани о нашитѣ колиби. Най-много което можехме да очакваме, бѣше да ни прѣмѣстятъ въ нѣкое село, или градъ за да чакаме, до гдѣто се стопли врѣмето или до гдѣто получимъ нуждното обмундирувание.

На 26-и Октомврий щабсъ-ротмистръ Чиляевъ, по случай прѣименуванието му въ чинъ майоръ, даде обѣдъ на офицеритѣ, на който бѣха князъ Вяземски, графъ Толстой и графъ Келлеръ. Обѣда бѣше твърдѣ богатъ. На една маса, покрита съ чиста бѣла покривка, бѣха наредени разни закуски: черъ хайверъ, разни риби, салами, жамбони, сирене швайцарско, холандско, омари, краставички маринатъ и други; ракии: поповка, конякъ, кирасо, мараксинъ и пр.; вино: мѣстно, бордо и даже шампанско. Слѣдъ закуската, бульонъ съ пирожки, котлети съ консервиранъ грахъ, печена гѫска, мисирка, а най-подиръ и

разни сладки. Шампанското се смѣни съ любимата „жжонка“, която се приготви тукъ же на масата.

Испърво, както винаги това бива, разговора не бѣше твърдѣ оживленъ. Но малко по малко, подъ влияние, испърво, на ракията, а послѣ и на червеното вино, язицитѣ започнаха да се развързватъ, а въ края на обѣда, когато се започнаха наздравицитѣ, разговора стана общъ. Пиха се наздравици за гоститѣ, за генералитѣ: Столѣтовъ, Скобелевъ и Гурко. Нѣкои отъ офицеритѣ до толкова се бѣха развеселили отъ разнитѣ шартрьози и ликьори, а подиръ — и насмукали прѣзъ сламка съ жжонка, щото съ своитѣ остроумни расkази и рѣчи разсмиваха всичката компания. Не малко разсмиваше компанията съ своитѣ рѣчи и остроти поручикъ Поражецки, сжщия, когото казацитѣ бѣха приели за „черкезъ“.

Слѣдъ като разкритикуваха нашитѣ дѣйствия подъ Плѣвенъ, — едни произнесоха окончателната си прѣсжда надъ едного отъ началницитѣ, втори, напротивъ, обвиняваха други, а не тоя началникъ; разговора по тоя начинъ минаваше отъ единъ прѣдмѣтъ на другъ, до гдѣто, най насетнѣ, се спрѣ на любимата тема — за братушкитѣ. Едни се исказваха симпатично, други, наопаки, осжждаха българитѣ, като ги обвиняваха главно, въ скубяние отъ русситѣ, колкото и гдѣто можатъ.

Въ продължението на разговора капитанъ Поповъ се обърна къмъ меня съ думитѣ:

— Да оставимъ другото, но съгласете се, Степанъ Ивановичъ, че българитѣ въ Габрово безбожно дератъ за стокитѣ си. Напримѣръ, за ока сахаръ се взема 6—7 франка, кафе 8 фр., за фунтъ свѣщи 4 фр. и т. н. — просто баснословни цѣни! Право казвамъ, че сърбитѣ миналата година не ни деряха тъй кожитѣ.

— Позволете да ви попитамъ Николай Николаевичъ се обади князъ Вяземски, въ Сърбия колко плащахте за ока добъръ тютюнъ?

— Три дуката (32—34 франка), отговори Поповъ.

— Ами тукъ колко плащате?

— Тукъ . . . 19—20 франка, отговори Поповъ сканфузено, но въ Сърбия тютюна е несравненно по-добръ.

— Позволете да ви попитамъ, Николай Николаевичъ, се обърнахъ азъ къмъ Попова. Първия пжть когато дойдохме въ Габрово, по какви цѣни купувахме сжщитѣ прѣдмѣти? Не взе-

махме ли тогава оката захаръ за 4—4$^{1}/_{2}$ гроша, кафе 12 гроша, вино 1$^{1}/_{2}$ гроша, фунтъ свѣщи 4 гроша? Защо тогава не ни деряха кожитѣ, а сега правятъ това? Въ Габрово сега има и не българи — търговци, които продаватъ стокитѣ си и не по-ефтино отъ българитѣ. Защо не нападате на русскитѣ търговци въ Свищовъ, а особенно на складоветѣ на Новоселцова и други, отъ гдѣто азъ купувахъ за столовата и за васъ офицеритѣ разни нѣща, на които цѣнитѣ не бѣха по-долни отъ тукашнитѣ? Между това отъ Свищовъ до тукъ има да се плаща за прѣвозъ, който, както знаете, е баснословно скѫпъ. И странно е, че вий си обяснявате скѫпотията съ несъчувствието на българитѣ къмъ русситѣ!

— Сърбитѣ иматъ повече сърдце и повече съчувствуваха на русситѣ отъ колкото българитѣ, отвърна Поповъ. Това се доказва и отъ „Въспоминанието на доброволеца въ Сърбия", напечатано на единъ отъ русскитѣ вѣстници [1]), въ което сърбитѣ се рисуватъ добродшни, гостоприемни, щедри, внимателни и силно съчувствующи на русситѣ.

— Кажете ми, моля ви се, въ какво се изражава повечето сърдечность, която имали сърбитѣ, пакъ запитахъ азъ Попова.

— Въ Габрово, азъ живѣхъ у гражданина Н., отговори Поповъ. Истина е, че той ми прѣдложи квартира безплатна, но съ условие да давамъ нему дрѣхитѣ си за пране, за което ми взимаше скѫпо и прѣскѫпо. Освѣнъ това, когато го пращахъ нѣкждѣ да ми купи нѣщо, той винаги надбавяше цѣната. Ей такива сж всичкитѣ българи. Всѣки гледа по единъ или другъ начинъ да откѫсне поне единъ гологанъ.

Тия неоснователни до абсурдность обвинения просто ме покъртиха.

— Отъ това ли вадите вашето заключение, че българския народъ не се отнасялъ съчувственно къмъ русситѣ? Азъ ще ви посоча факти, които негово сиятелство графъ Келлеръ и майоръ Чиляевъ, ще засвидѣтелствуватъ. Ето ги, слушайте, казахъ азъ, като се обърнахъ право къмъ графъ Келлера и майоръ Чиляева.

— Не е ли истина, че сърбитѣ на 6-и Октомврий м. г., слѣдъ битката при Гамзи-градъ, когато се бѣхме спрѣли вечерьта на край с. Подгорица за нощувание и, когато ний бѣхме си наклали огньове, откриха по насъ пушечна стрѣлба и раниха

[1]) На което автора е сѫщия Н. Н. Поповъ.

нѣколко человѣка, отъ които двоицата бѣха отъ моята рота — обстоятелство, което ни принуди да оставимъ бивуака и да продължимъ пѫтя за Болевацъ?

— Да, истина е, отговориха графъ Келлеръ и майоръ Чиляевъ.

— Не е ли истина, пакъ продължихъ азъ, че въ г. Парачинъ. домакинката на нашата квартира, заедно съ дъщеря си теглиха пищовъ срѣщу васъ, Константинъ Борисовичъ, и поручика Ордински, като ви казваха . . . между другитѣ оскърбления и това, че русситѣ били довели турцитѣ до Делиградъ? Не е ли истина, че въ Ягодинъ, когато пристигнахме прѣзъ нощьта, сърбитѣ не ни пущаха въ домоветѣ си, даже и тогава, когато градския комисаръ заповѣдваше да имъ чупятъ съ брадва портитѣ?

— Да. истина е, подтвърди майоръ Чиляевъ.

— Можалъ бихъ да ви приведа още много факти, продължихъ азъ къмъ Попова, но мисля, че тѣзи сѫ достатъчни, за да се иллюстрира нравственната физиономия на сърбитѣ и да ви се покажатъ тѣхнитѣ съчувствия спрямо русситѣ. Колкото се отнася до хладностьта и несъчувствието на българитѣ спрямо васъ — русситѣ, ще ви кажа, че наведения отъ васъ единиченъ фактъ още нищо не доказва. Не бѣхте ли вий свидѣтель, когато българитѣ посрѣщнаха русския солдатинъ като Бога — избавителя? Не васъ ли бѣше обхванало чувство на умиление, когато гледахте, какъ българитѣ въ Търново, Казанлъкъ, Стара-Загора и Габрово — мѫже, жени и дѣца цѣлуваха рѫцѣтѣ не само на офицеритѣ, но и на войницитѣ; какъ тѣ падаха прѣдъ всички ви на колѣнѣ и ви даряха съ каквото можаха и имаха? Не българитѣ ли въ Батакъ, при с. Българско-Сливово, носяха на войницитѣ пълни коля съ хлѣбъ, бурета съ вино и ракия, сирене и други продукти? Но само тамъ ли бѣше така? Ами въ с. Юрта, въ Казанлъкъ, въ Стара Загора? Е, кажете Николай Николаевичъ, какво искате повече отъ българитѣ? Вий сами казвате, че сърбина се рѣшавалъ само тогава да ви пустне въ кѫщата си, когато се убѣдялъ, че сте добъръ человѣкъ („Въспоминаніе добровольца“). Случило ли ви се е нѣкой пѫть тукъ, българинъ да ви откаже въ своето гостоприемство?

— Я оставете въ покой и сърбитѣ и българитѣ, извикаха нѣкои отъ офицеритѣ. Хайде по-добрѣ да си попѣемъ!

Слѣдъ това зелено-дръвската позиция се огласи съ хубавитѣ русски пѣсни.

Бѣше вече късно, когато гоститѣ се разотидоха. Впрочемъ, любителитѣ на картитѣ останаха да си поиспитатъ късметя.

Д-ръ Вязанковъ и азъ излѣзохме наедно и се поспрѣхме да се полюбуваме на картината, която се прѣдставляваше прѣдъ очитѣ ни. Наистина, картината бѣше очарователна и величественна. Нощьта бѣше тиха и ясна. Звѣздитѣ треперливо блѣщукаха на небето и като че съперничеха съ свѣтлината на мѣсеца, който се намираше въ послѣдната си четвърть. При това освѣтление, шипченската позиция, заедно съ окржжающитѣ я възвишенности, включая и зелено-дръвската позиция, релефно се очертаваше.

Нискитѣ мѣста и доловетѣ, покрити съ гжста отъ матова бѣлизна мжгла, се прѣдставляваха като обширно езеро, на брѣга на което ний стояхме. Струваше ми се, че ако направимъ нѣколко крачки напрѣдъ, ще затънемъ въ това езеро, брѣгътъ на което, дѣйствително, се видѣше въ нѣколко крачки отъ насъ. Тукъ тамъ изъ езерото се виждаха нѣколко острова, — върховетѣ на възвишеностьта надъ мжглата.

— Ба! Що е за море! извика Вязанковъ, като гледаше на това дивно очарователно природно явление.

Дълго време ний не можахме да се любуваме на хубавата картина, защото отдавна бѣше минало срѣдъ нощь, за това се и раздѣлихме.

Въ края на мѣсецъ Октомврий се завърна отъ Москва една партия опълченци, оздравѣли отъ ранитѣ получени въ старо-загорската битка. Между тѣхъ бѣше и мальчика Петръ Ивановъ, който, както казахъ въ свое мѣсто, бѣше раненъ прѣдъ очитѣ ми, при Стара-Загора. Оказа се, че мальчика билъ тогава раненъ въ ржката и крака. Но тъй като санитаритѣ не биле успѣли да го приберать, то Ивановъ пълзишката вървѣлъ къмъ прѣвързочния пунктъ, а когато забѣлѣжилъ обходнитѣ турски колони, заровилъ се подъ кръсцитѣ, подъ коитѣ прѣсѣдялъ цѣли два деня, като останалъ безмълвенъ свидѣтель на звѣрствата и ужаситѣ извършени отъ турцитѣ надъ нашитѣ ранени. На 3 я день, като съглежда че турцитѣ не се виждатъ наоколо, измъкналъ се изподъ кръстцитѣ и като забѣлѣзалъ, за негово щастие, единъ българинъ, който бѣгалъ отъ Стара-Загора, помолилъ му се да му помогне, и по тоя

началникъ Ивановъ пристигналъ въ Хайнъ-Кьой, отъ гдѣто е билъ испратенъ по-нататъкъ въ Руссия.

Вслѣдствие прѣтърпѣнитѣ голѣми загуби отъ убити и ранени въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка, а тъй сѫщо и отъ отлѫчкитѣ, редоветѣ на опълчението, както се спомена и на друго мѣсто, значително се бѣха разрѣдили. За туй, въ първитѣ числа на мѣсецъ Ноемврий, генералъ Столѣтовъ, като намираше за необходимо не само да се попълнятъ редоветѣ на опълчението, но и да се увеличи неговата численность съ още 6 дружини, — до размѣритѣ на дивизия, се бѣ отнесалъ съ рапортъ до началника на полевия щабъ, съ молба да исходатайствува разрѣшение отъ Великия Князъ, главнокомандующия, да се направи наборъ на новобранци отъ български младежи въ заетитѣ вече отъ русскитѣ войски части на Българля. Набора да се извърши отъ комисия, съставена, подъ прѣдсѣдателството на И. С. Иванова, и членоветѣ подполковникъ Кесякова и д-ръ Бонева. Когато това ходатайство било вече одобрено и разрѣшено отъ Негово Императорско Височество, главнокомандующия, генералъ Столѣтовъ счелъ за свой дългъ да съобщи за това на князъ Черкаски съ писмо, съ което го молилъ да направи зависящето отъ негова страна распорежданпе за извършвание на набора, а тъй сѫщо и за командируванието на г-на Иванова въ наборната комисия. Това писмо Столѣтовъ испратилъ въ с. Боготъ на княза Черкаски съ подполковникъ Кесякова и д-ръ Бонева. Съ пристигванието си въ Боготъ, Кесяковъ и Боневъ отишли у княза Черкаски, но като не го намѣрили дома, оставили писмото. Слѣдъ малко тѣ пакъ отишле при княза и тоя пѫть го сварили въ квартирата.

— Какво искате отъ мене! натъртено се обърналъ княза къмъ Кесякова и Бонева, щомъ тѣ влѣзли въ стаята.

Кесяковъ и Боневъ обяснили цѣльта за която били испратени.

— Вий сте ми донесли отъ генерала Столѣтова не писмо, имъ казалъ кн. Черкаски, а прѣдписание. Въ всѣки случай азъ не мога да се заема съ вашия проектъ. Обърнете се по тая работа къмъ моя помощникъ Д. Г. Онучина.

Боневъ не закъснѣлъ да се яви при Онучина съ проекто-устава за привличание на младежи българи отъ извѣстна призивна възрасть къмъ отбивание на воинската повинность въ българскитѣ дружини. Онучинъ, безъ да вземе въ рѫка проекта,

прѣдложилъ на Бонева въпросъ, какви воински устави той — Боневъ — знае? На това Боневъ му отговорилъ, че нито съ единъ уставъ за воинската повинность не е запознатъ и че той отъ едно само желание да се поддържи българското опълчение, което тъй храбро се било съ Сюлейманъ-паша, молилъ гражданското управление да вземе мѣрки, каквито то намѣри за умѣстно, за попълнение редоветѣ на опълчението съ млади българи.

— Азъ отговорилъ Онучинъ, зная русския воененъ уставъ, француския, нѣмския, английския, даже турския, а вий, като не знаете нито единъ отъ тия устави, се осмѣлявате да ми прѣдлагате съставения отъ васъ проектъ на воененъ уставъ! Не ви ли е угодно, господине, незабавно да се отправите тамъ, отъ кѫдѣто сте дошле!

По тоя начинъ проекта, за произвеждание на наборъ утвърденъ отъ главнокомандующия, остана неиспълненъ.

Октомврий мѣсецъ прѣкарахме на позицията, както и Септемврий, тихо и спокойно, като се исключи фалшивата тревога на 12-и срѣщу 13-и сѫщи мѣсецъ. На 12-и Октомврий се бѣ получило въ щаба на опълчението извѣстие отъ корпусния щабъ, че турцитѣ се готвяли да ни нападнатъ на Зелено Дърво и за туй се заповѣдваше да се вюематъ потрѣбнитѣ мѣрки, за да се отблъсне противника. Вслѣдствие на това съобщение, генералъ Столѣтовъ привика дружиннитѣ командири и имъ съобщи за прѣдстоящето на утрѣшния день дѣло. Дружиннитѣ командири въ своя редъ привикаха ротнитѣ си командири и имъ дадоха нуждната заповѣдь. Слѣдъ това на бивуака закипѣ работа. Раздаваха се патрони и сухари, пушкитѣ се прѣглеждаха и кухнитѣ се снеха отъ позицията. Съ една рѣчъ, готвехме се да срѣщнемъ противника, както трѣбва. Но противника, както на слѣдующия, така и послѣдующитѣ дни, не се яви и ний пакъ си заживѣхме тихо и мирно въ нашитѣ влажни колиби.

Съ настѫпванието на Ноемврий мѣсецъ настанаха и страшнитѣ зимни студове, отъ които, както се казва, дърво и камъкъ се пукаше. Нашия отрядъ горѣ на Шипка търпѣше страшни загуби, но загуби не отъ неприятелскитѣ куршуми и гранати, а отъ студътъ. Монотонностьта на нашия животъ си оставаше все сѫщата. Никакви особенни случки или събития не прѣживѣвахме. На 7-и Ноемврий само се посъживихме, като се получи отъ главната квартира телеграма, съ която се извѣстяваше за втората блѣскава побѣда на Кавказъ — за прѣвземането

на Карсъ. По този случай, на слѣдующия день на позицията се отслужи благодарственъ молебенъ. На молебена присѫтствуваха отъ всѣка дружина по единъ взводъ. На Шипка тѫзи побѣда бѣ отпразднувана съ фейерверки и бенгалски огньове, посрѣдствомъ които се бѣха извѣстили за нея и турскитѣ войски около Шипка, които, въ благодарность за това извѣстие, откриха топовна и пушечна стрѣлба по шипченската позиция.

Слѣдъ благодарственния молебенъ щабсъ-капитанъ Сокалски и азъ заминахме за Габрово, съгласно заповѣдьта по дружината, за да провѣримъ дружинния ковчегъ, който оставаше постоянно въ Габрово при дружинния ковчежникъ подпоручикъ Бѣляева.

Врѣмето бѣше твърдѣ студено. Краката и рѫцѣтѣ ни просто се бѣха вдървили. Пѫтя до Чортовия мость е много стръменъ и плъзгавъ, и за туй до моста трѣбваше да вървимъ пѣши. По шоссето имаше силно движение на коля, коне и войници. Едни отъ тѣхъ отиваха отъ шипченската позиция за Габрово, а други — обратно — за Шипка. Колята отъ Шипка за Габрово бѣха прѣпълнени съ болни и измръзнали войници, прѣимуществено, отъ 24-а дивизия, а онѣзи за позицията — съ фуражъ, сухари и продукти за войската.

Не далеко отъ Чортовия мостъ, по-къмъ сѣверо-истокъ, на една полянка покрай р. Янтра, имаше построени въ нѣколко реда доволно голѣми и солидни колиби. Въ тѣзи колиби бѣ помѣстенъ единъ пѣхотенъ полкъ отъ 24-а дивизия — резервъ на Шипка или за Зелено-Дърво.

По пѫтя за Габрово, все покрай рѣката, тукъ тамъ се срѣщаха по нѣколко колиби, но въ сравнение съ по-горнитѣ съвсѣмъ малки и съ слаба направа. Въ тѣзи колиби бѣха помѣстени бѣжащи отъ Южна България. Лѣтосъ отъ Червенъ-Брѣгъ до Габрово и по-нататъкъ, отъ странитѣ пѫтя бѣше усѣянъ съ колиби и шалаши, но съ настѫпването на зимата, обитателитѣ на тѣзи колиби се бѣха прибрали — едни въ града, други по селата и тукъ бѣха останали, вѣроятно най бѣднитѣ. Азъ полюбопитствувахъ да видя обстановката и живота имъ и за туй прѣдложихъ на моя спѫтникъ да се отбиемъ въ нѣкоя колиба.

— И, гълѫбче, какво ли ще гледашъ въ тѣхъ? Освѣнъ голота, гладъ и нещастия, въ тѣхъ друго нѣма да видишъ, ми каза щабсъ-капитанъ Сокалски. Върви по-добрѣ да стигнемъ по-рано въ града и да се порасположимъ, макаръ и за кратко врѣме, въ топла стая.

Азъ, обаче, настояхъ на своето и безъ него се отбихъ отъ пѫтя и надникнахъ въ нѣкои отъ колибитѣ, въ които, наистина, освѣнъ голота и гладъ, плюсъ още и болѣсти, друго нищо нѣмаше. Една или най-много двѣ черги, торба съ брашно, стомна или бъкелъ за вода и котле около едвамъ тлѣющия огънь — ето обстановката на колибитѣ. Около огъня се расположили нѣколко полуголи, мършави като скелетъ дѣца, жадно гризящи пригорялата пита, по-настрана отъ тѣхъ, въ кюшето се сгушила тѣхната нещастна майка и пролива ли, пролива сълзи. . . .

А гдѣ сѫ мѫжетѣ? Или убити, или пъкъ оставили гладнитѣ си семейства и отишли да търсятъ прѣхрана. Безъ да искамъ, азъ станахъ зритель на една сърдцераздирателна картина, която никога не ще се изглади изъ паметьта ми.

При една група колиби се бѣха събрали нѣколко жени и дѣца, между които отъ далечъ още съгледахъ и двоица възрастни мѫже; едина отъ тѣхъ вече изнемощялъ старецъ, а другия, макаръ и младъ, но приличаше на скелетъ. Женитѣ плачеха и нареждаха. Помежду тѣхъ една особно жаловито плачеше, като си скубеше дългата коса. Когато се приближихъ съвсѣмъ, чакъ тогава забѣлѣзахъ изкопанъ гробъ, а близо до гроба, на постелката отъ папъртникъ, бѣ сложенъ мъртвецъ на около 30—32 години. Стареца, който едвамъ се държеше на крака, испълняваше длъжностьта на гробокопатель и свещенникъ. Той държеше въ треперящитѣ си рѫцѣ лопатата и чакаше врѣмето за спусканието на тѣлото въ гроба. Отдавна бѣше вече врѣме да се зарови мъртвеца, но младата нещастна жена се бѣше просто впила въ хладния трупъ на мѫжа си.

— На кого ме остави? На кого оставяшъ нашето послѣдньо болно чедо? викаше и се кѫсаше нещастната жена. Нѣмамъ нигдѣ никого: всички избити, всички лежатъ въ черната студена земя.

Женитѣ които бѣха наоколо, се мѫчаха да утѣшаватъ нещастната, но напраздно. И какъ можаха да я утѣшатъ, когато и тѣ сами плачаха съ гласъ, като оплакваха коя мѫжъ, коя рожба и т. н.

— Остави ме, викаше нещастната, и азъ искамъ да умра. О Божичко, Божичко! прибери по-скоро и нази; все едно и ний ще измремъ отъ гладъ и студъ! Еденственната ми подпора отиде. . . .

Азъ не бѣхъ въ състояние повече да гледамъ на тая печална, сърдцераздирателна сцена. Чувствувахъ какъ сълзитѣ капяха отъ очитѣ ми и въ гърлото сѣкашъ, че ме стискаше нѣщо и ме душеше.

Нажаленъ и наскърбенъ отъ горнята сцена, азъ пристигнахъ въ града. Но тукъ други сцени.

— Чичо, чичо, моля ти се, дай ми гологанъ да си купимъ хлѣбъ, викаха наоколо ми гладни и полуголи дѣца. . . Гладни сме, мама . . . тати убаха . . . болни. . . .

Трѣбва да се отдаде справедливость на габровчени, че тѣ всички твърдѣ съчувственно се отнасяха къмъ бѣднитѣ бѣжанци и имъ помагаха кой съ каквото можеше. Но какво можаха да направятъ тѣ на хиляди нещастници, когато положението на мнозина отъ самитѣ тѣхъ бѣше не съвсѣмъ завидно.

Мнозина отъ габровскитѣ жители бѣха отдали вече всичко, каквото имаха. Освѣнъ че помагаха на бѣжанцитѣ, тѣ снабдиха двѣ казашки сотни съ всички долни дрѣхи; сѫщо такива дрѣхи раздадоха на всичкитѣ дружини отъ българското опълчение. Освѣнъ това, когато се откри лазаретъ за болни и ранени въ Габрово, женитѣ донасяха коя каквото имаше. Азъ самъ чухъ когато завѣдующия лазарета на 14-а дивизия расказваше на една група офицери, въ числото на които бѣхъ и азъ, че габровскитѣ граждане нищо не сѫ жалили:

— Всичко донесоха, казваше той. Като започнешъ отъ лъжица и паница, дадоха дори и копринени юргани, възглавници, дюшеци и пр. И всичко носяха сами безъ принуждение.

Като вървяхъ по улицата, чухъ, че нѣкой ме извика на име. Азъ се поогледахъ и видѣхъ въ единъ прозорецъ на ближната кѫща поручика отъ 1-а дружина Соллогуба.

— Елате да се постоплите. Тукъ у мене е топло, ми каза той.

Разбира се, че азъ побързахъ да се въсползувамъ отъ приглашението, още повече, че краката ми положително се бѣха вкочепили отъ мразъ. Въ стаята на поручика, дѣйствително, се оказа твърдѣ топло. За такава топлина ний на Зелено-Дърво не смѣяхме и да мислимъ. Освѣнъ това, гвардейския поручикъ си бѣше наредилъ стаята, макаръ и не богато, но твърдѣ удобно и съ вкусъ. Въ стаята имаше 2 кревата — единъ желѣзенъ — походенъ, другия импровизированъ — дървенъ. И двата бѣха покрити съ чисти бѣли покривки, съ по двѣ възглавници, бѣли

като снѣгъ. Между двата кревата имаше маса. На масата имаше едно хубаво складно огледало и двѣ праздни гранати, които служаха за свѣтилници. Закачалкитѣ на стѣната, нѣколко картини и два плетени стола завършваха цѣлата мобилировка на стаята.

— Тукъ, тукъ заповѣдайте, ме срѣщна Соллогубъ. Съблечете се. Топло е. Сергѣй ей сега ще донесе самоваря и ще пиемъ чай. Е, е, та вий извънредно сте измръзнали, ми каза той, когато чу че азъ фъфляхъ нѣщо, безъ да може той да ме разбере.

Дѣйствително, отъ студъ бѣха ми се сковали челюститѣ, вслѣдствие на което азъ не можахъ да говоря, а ржцѣтѣ и краката ми бѣха се сдървили. Но като испихъ два стакана чай съ конякъ, азъ съвсѣмъ дойдохъ въ себе си.

Поручикъ Соллогубъ живѣеше въ Габрово почти отъ цѣль мѣсецъ насамъ, безъ да ходи често на позицията, и за туй той ме затрупа съ цѣлъ купъ въпроси: какъ живѣемъ, не се ли чува нѣщо за настжпление и много други.

Слѣдъ това той започна да се оплаква отъ живота въ градътъ.

— Съ голѣмо удоволствие бихъ дошелъ да живѣя на позицията, каза той. Тукъ азъ се чувствувамъ самъ, при всичко, че познайници имамъ твърдѣ много. Мене особенно ме раздразнявать понѣкога скандалитѣ, които се вършатъ отъ нѣкои наши другари. Повѣрвайте ме, че душата ме боли, като гледамъ на тѣзи господа.

Поручикъ Соллогубъ, макаръ още и съвсѣмъ младъ, твърдѣ трѣзво гледаше на нѣщата: той се възмущаваше отъ скандальозното поведение на нѣкои отъ другаритѣ си по оржжие и не се стѣсняваше да имъ изказва това, при всѣки удобенъ случай.

— Прѣдставете си, тия хора отиватъ въ бакалницитѣ и питатъ за цѣната на стоката, расказваше Саллогубъ, и ако имъ се покаже тя висока, веднага пущатъ нагайката въ дѣйствие. Ако единъ нещастенъ бѣжанецъ поиска милостиня, за да прѣхрани дѣцата си, сжщата нагайка пакъ се пуща въ ходъ — „Ти такъвъ онакъвъ, не можешъ ли да се заловишъ за работа, а ми ржка подлагашъ!“ Това имъ е аргумента, за да вдигнатъ ржка противъ и безъ това нещастния человѣкъ, — този человѣкъ, който прѣди нѣколко мѣсѣца е ималъ всичко и е билъ въ положение да помага и на други, завърши Соллогубъ съ негодувание.

Мене ми си видѣ, че поручикъ Соллогубъ прѣувеличаваше съ нападението си на офицеритѣ, за тѣхното не добро отнасяние къмъ българитѣ. Наистина, между множеството офицери имаше нѣколцина, които бѣха извѣстни съ своето скандальозно поведение, та гдѣ ли нѣма такива? Но тѣ бѣха единични личности.

Напротивъ, всичкитѣ останали твърдѣ съчувственно се отнасяха къмъ българитѣ, а особенно къмъ задбалканскитѣ, и не се скжпяха въ подаянията си.

Трѣбваше да ида на гостинницата, да намѣря Сокалски, за да пристжпимъ къмъ провѣрката на паричния ковчегъ, и за туй азъ поблагодарихъ гостолюбивия домакинъ и си излѣзохъ.

— Вий сте у мене довечера на гости, ми каза на излизание поручикъ Соллогубъ. Ето кревата е на ваше разположение, а коня ви е добрѣ настаненъ.

Азъ поблагодарихъ сърдечно на Соллогуба и съ удоволствие приехъ поканата му, още повече, че въ хана на да ли щѣше да се намѣри такава чиста и удобна квартира, като тая на гвардейския офицеръ.

Слѣдъ провѣрката на паричния ковчегъ, която не трая повече отъ два часа, азъ отидохъ изъ града, за да се срѣщна съ нѣкои отъ приятелитѣ си, между тѣхъ и съ подпоручика Иваницки, който се намираше тукъ отдавна по болѣсть. Оказа се, обаче, че той прѣди два деня бѣ заминалъ за Шипка. Домакинката исказа голѣми похвали за Иваницки, защото билъ много добъръ и смиренъ; оплаква се, обаче, отъ другия квартирантъ, който билъ много зълъ и взискателенъ.

Вечерьта азъ се прибрахъ на квартирата още отъ рано: искаше ми се по-рано да се разположа и да си легна въ топлата и чиста стая.

На квартирата сварихъ двама млади офицери, отъ 24-а дивизия, струва ми се, отъ Енисейския полкъ, съ които се и запознахъ. Тѣ бѣха дошле въ града за почивка. Наистина, отъ поблѣднитѣ имъ лица и хлътналитѣ очи се виждаше, че тѣ, дѣйствително, имаха нужда отъ почивката, която имъ е била дадена по съвѣта на докторитѣ. Отъ дума на дума, разговора ни се докосна и до живота на шипченската позиция.

— Лошо, твърдѣ лошо се живѣе на шипченската позиция, каза единъ отъ офицеритѣ. Студъ, мразъ, колибитѣ студени и влажни, дърва за горѣние се доставятъ мжчно, а най-лошото е,

че храна за войницитѣ не може да се готви на самата позиция, а се донася съвсѣмъ замръзнала. Слѣдствието на всичко това е, че войницитѣ започнаха да се топятъ, като пролѣтенъ снѣгъ: всѣки день излизатъ отъ строя по 40—50 человѣка, ту болни, ту съ замръзнали крака, ръцѣ и уши. И защо ли ни държатъ толкова врѣме на Шипка? продължи сѫщия офицеръ; не щѣше ли да бѫде по добрѣ да ни пратятъ въ щурмъ на неприятелскитѣ укрѣпления и въ боя да измремъ, отколкото да станемъ жертва на студа?

— Кажете, моля ви, попитахъ азъ говорившия офицеръ, — до колкото зная, войницитѣ отъ 14-а дивизия испълняватъ сѫщата служба на Шипка и заематъ по-опаснитѣ пунктове на позицията, а между това, тѣ сѫ бодри и здрави. Съ какво може да се обясни това обстоятелство?

Този въпросъ не съвсѣмъ се хареса на моитѣ нови познайници. При всичко това, единъ отъ тѣхъ отговори твърдѣ свободно, като стоваряше всичката отговорность върху висшето началство, което се било ограничавало само съ издаване на обширни инструкции и прикази, безъ да се спусне въ мрачната, студена и влажна колиба на войника, и да види отъ близо неговия животъ.

— „Помилуйте“ може ли да се държатъ нещастнитѣ войници въ ложементитѣ безъ смѣна по двадесеть и четири часа въ денонощието? Трѣбва ли да се хранятъ съ замръзнала храна, да се държатъ войницитѣ въ такова студено врѣме безъ кожуси и съ тѣсни обуща, често обути съ платнени навуща и проче? Не трѣбваше ли то — началството — да се погрижи да се направятъ за войницитѣ добри и топли колиби, въ които, слѣдь смѣната, да можатъ да стоплятъ сдървенѣлото си тѣло... завърши оживлено съ тия въпроси младия офицеръ.

— Мене ми се струва, че всичкото зло не се крие въ нераспоредителностьта на висшето началство на Шипка, забѣлѣжи поручикъ Соллогубъ. Корена на злото е въ самото въспитание на войницитѣ. Тукъ е и главната причина на заболяванията и на замръзванията на войницитѣ отъ 24-а дивизия. Тая дивизия е квартирувала въ Петербургъ. Тя е била обучавана прѣимуществено за паради и караулна служба. Началството е обръщало най-голѣмо внимание на вънкашния изгледъ на войника: на стегнатото облѣкло и на тѣснитѣ и

шикарни обуща, грижило се е за шикарната обстановка на войницитѣ въ казармата и пр. Офицеритѣ не сж познавали своитѣ войници, а тѣзи послѣднитѣ — своето началство. Вземете за примѣръ 14-а дивизия, продължи убѣдително Соллогубъ. Въспитани въ строгата суворовска школа, войницитѣ отъ казаната дивизия прѣнасятъ всичкитѣ незгоди на шипченската позиция, защото частитѣ на тая дивизия въ мирно врѣме твърдѣ често сж били изваждани въ полето, гдѣто сж прѣкарвали по нѣколко деня въ суворовски походи и въ врѣме на тѣзи походи, бивуаци и нощувки, нагледно се е показвало и расказвало на войницитѣ всичко прѣминато въ казармитѣ; за туй, повтарямъ, войницитѣ отъ 14-а драгомировска дивизия не болѣятъ, а сж бодри, здрави и весели.

— Истина, не е виновато само висшето началство, се обади другия офицеръ отъ 24-а дивизия, който до сега мълчеше. Трѣбва да бждемъ справедливи и да не сваляме кривитѣ дърва на чуждъ гръбъ. Нима нашето висше началство не прави нужднитѣ распореждания? Нима въ приказитѣ по дивизията и полковетѣ не се издаватъ цѣли инструкции и наставления? Вземете кой и да е приказъ по дивизията и полковетѣ и вий ще се убѣдите въ това. Но испълняватъ ли се тѣзи приказы? Да, виновато е висшето началство, но за това, че то не слѣди за испълнението на неговитѣ заповѣди, и че не наказва неиспълнившитѣ ги. Виновато е и още за това, че то влѣзва и въ подробности, съ което стѣснява подчиненитѣ си. Вземете за примѣръ 14-а дивизия. Тамъ приказитѣ сж кратки и ясни и началството ги прилага „не мудрствуя лукаво“, но точно. Но това началство е било приучено още въ казармитѣ бащински да се грижи за благосъстоянието и здравието на своитѣ подчинени. Войницитѣ отъ 14 а дивизия никога не лѣгатъ да спятъ гладни и мокри, па и съня имъ е заешки. Щомъ почувствуватъ студъ, ставатъ; ако има огънь огрѣватъ се, ако ли нѣма стоплюватъ се съ усилено движение и подиръ пакъ лѣгатъ. Тамъ войницитѣ по команда и обязателно ходятъ за дърва. Смѣнившитѣ се отъ служба войници намиратъ накладени огньове, на които си изсушаватъ дрѣхитѣ, стоплюватъ храната, наяждатъ се и подиръ това вече лѣгатъ да спятъ. А нашитѣ? Нашитѣ щомъ се смѣнятъ, нагълтатъ се съ замръзнало ястие, лѣгатъ съ мокри дрѣхи и ставатъ отъ сънь съ замръзнали крака и ржцѣ, а нѣкои и съвсѣмъ не ставатъ.

— Я да оставимъ този разговоръ, прѣкѫсна говорившия неговъ съслуживецъ. Да направимъ по-добрѣ една „пулька“ — преферансъ.

Мене твърдѣ не ми се хареса този обратъ на разговора, тъй като прѣдвиждахъ, че нѣма да се лѣга скоро, тогава когато мене страшно ми се спѣше, но нѣмаше какво да се прави и азъ се съгласихъ и играта се започна.

Сутриньта на 9-и Ноемврий, азъ, заедно съ поручика Шиварова и щабсъ-капитанъ Сокалски заминахме за Зелено-Дърво. Врѣмето, както и вчера, бѣше твърдѣ студено. По мустацитѣ и клепачитѣ се бѣ образувала скрежь. По пѫтя имаше сѫщото движение на коля, товарни коне и войници. Особенно рѣзко се хвърляха въ очи войницитѣ отъ 24-а дивизия, съ тѣхната блѣдность, слабость и мързеливо движение. Както и вчера, много болни отъ тая дивизия се возяха за Габрово. По пѫтя до Чортовия мость, ний наброихме 80 человѣка болни почти всички отъ 24-а дивизия.

— „Лóдари“, мъмреше подъ носъ щабсъ-капитанъ Сокалски, отъ мързелъ ще измратъ. Впрочемъ, не сѫ виновати войницитѣ, прибави той, а началството.

Слѣдъ това Сокалски се пустна въ вѣнцехваление по адреса на своето началство, съ грижитѣ на което се било запазило здравието на опълченцитѣ.

По пѫтя стигнахме една партия отъ около 50—60 души войници отъ 14-а и 24-а дивизия, които отиваха за Шипка. Отъ силния студъ краката ни се бѣха сдървили и за туй ний слѣзохме отъ конетѣ и тръгнахме заедно съ казанитѣ войници, като при това неволно се прислушвахме къмъ тѣхния разговоръ.

— Защо отивате на позицията? Все едно, ако не замръзнете съвсѣмъ, пакъ ще се върните въ Габрово да си отмразявате носоветѣ, казваше единъ войникъ отъ 14-а дивизия на онѣзи отъ 24-а.

— Азъ чухъ, че отъ нашата дивизия ще ви испратятъ „дядьки“, се обади другъ драгомировецъ, както се наричаха войницитѣ отъ 14-а драгомировска дивизия.

— Е, братко, късно е вече за „дядьки“! едно спасение има за тѣхъ: да ги снематъ отъ позицията и да ги испратятъ въ топлитѣ мѣста, за да се размръзнатъ, се подсмиваше трети.

Бѣднитѣ же войници отъ 24-а дивизия, като че ли бѣха виновни въ нѣщо, та не възразяваха на подигравкитѣ, а напротивъ, нѣкакъ даже се и подмилкваха.

Ехъ, „братци“, юнаци сте вий, но лоши пушки имате, каза подмилкувайки се единъ войникъ отъ 24-а дивизия на драгомировцитѣ,

— Да, отговори единъ отъ послѣднитѣ, вий имате добри пушки (14-а дивизия бѣше въоржжена съ кримковски, а 24-а съ бердановски пушки), но за туй пъкъ сте „дрянь“ и мързеливи.

— Я кажете ни, гължбчета, защо драгомировцитѣ сж юнаци, не болѣятъ и не мръзнатъ, както онѣзи отъ 24-а дивизия? запита Сокалски войницитѣ.

— Че какъ да не мръзнатъ, ваше благородие, отговори единъ драгомировецъ, когато тѣ сж „лѣнтяи“. Мързи ги да си донесатъ дърва, вода, да си стоплятъ храната, да си изсушатъ дрѣхитѣ и да си направятъ удобни и топли колиби. Отиватъ въ шанситѣ, лѣгатъ да спятъ. Връщатъ се отъ сужба, нагълтатъ се съ замрѫзналата храна и пакъ на „боковую“.

— Ваше благородие, тѣ въ едно денонощие 24 часа спятъ, забѣлѣжи единъ шегобиецъ.

— Какъ се биятъ турцитѣ? попита поручикъ Шиваровъ войницитѣ.

— Твърѣ храбро, ваше благородие, като слѣпи се увиратъ на щика, отговори единъ войникъ.

— Ами братушкитѣ — опълченци? се обади Сокалски.

— За тѣхъ нѣма и какво да се говори. Тѣ заедно съ орловцитѣ спасиха Шипка отъ турцитѣ, отговориха войницитѣ.

Поручикъ Шиваровъ ни прѣдложи да се отбиемъ въ 9-а дружина, която бѣше разположена на дѣсния брѣгъ на Янтра, по-горѣ отъ Чортовия мость, при щабсъ-капитанъ Любомски, за да се постоплимъ и напиемъ съ чай. Сокалски се отказа отъ прѣдложението, но ний двама съ Шиварова отидохме. Дружината се помѣщаваше въ топли, въ земята вдълбани колиби. Любомски се бѣше устроилъ твърдѣ удобно. Въ неговата колиба, която бѣше раздѣлѣна на двѣ отдѣления, можеше да се разположи цѣлъ взводъ войници. Слѣдъ като се постоплихме, взехме си сбогомъ отъ Любомски и си заминахме за Зелено-Дърво.

Мрачни и не весели бѣха днитѣ, които прѣкарахме въ лошитѣ, задимени и влажни колиби. Това не бѣше животъ, а една непрѣривна мжка да се остава на едно мѣсто въ лошото положение. Тжзи, именно, мжка ме и накара да взема отъ дружинния си командиръ разрѣшение за да ида на Шипка, да се видя съ приятелитѣ едноопълченци и да видя шипченската позиция.

— Защо ли ще ходите на Шипка безъ нужда? Искате да ви убиятъ турцитѣ? се помжчи да ме разубѣди Чиляевъ. Впрочемъ, както щете, прибави той, свободни сте.

На 11-и Ноемврий сутриньта, слѣдъ като се напихъ съ чай, азъ заминахъ за Шипка. На първата, обаче, още верста, азъ започнахъ да се раскайвамъ. Причината на това ми раскайвание бѣше ужасния пжть, по който трѣбваше да се върви и който пжть минуваше покрай с. Стоманеци. Отъ бивуака чакъ до Червенъ-Брѣгъ пжтя е стръменъ, а сега бѣше и съвършенно облѣденѣлъ, тъй щото не бѣ мислимо да се ѣзди на конь, още повече, че подковитѣ на моя черкезъ се бѣха поистрили. До гдѣто се спустнахъ до ханчето — при Червенъ-Брѣгъ, черкеза два пжти падна. Азъ се утѣшавахъ съ мисъльта, че отъ Червенъ-Брѣгъ на нагорѣ пжтя ще бжде по-добръ, тъй като имаше по-голѣмо движение, но още при самитѣ поли на Червенъ-Брѣгъ видѣхъ, че се оказахъ излъганъ въ надѣждата си. Тукъ пжтя не бѣше по-добъръ отъ онзи, който бѣхъ прѣминалъ. Азъ прѣдвиждахъ, че не само на горѣ, но и на долу ще трѣбва да вървя пѣши, и при всичко това, продължихъ пжтя. Безъ да се распространявамъ ще кажа, че до гдѣто се качихъ горѣ на Шипка, азъ нѣколко пжти паднахъ. Коня ми бѣше потъналъ въ потъ, при всичко, че почти не го ѣздихъ.

Първата почивка направихъ при главния прѣвързаченъ пунктъ. Той сега не се намираше при турското беклеме — караулка, гдѣто го оставихме при смѣняванието ни отъ Шипка, а бѣше расположенъ не далеко отъ баракитѣ на генералъ Радецки, по-горѣ отъ Червенъ-Брѣгъ на една полянка. Причината за прѣмѣстванието на прѣвързачния пунктъ бѣше тая, че на 14-и Августъ турската батарея отъ Лисата-Гора бѣше открила силенъ огънь по него, вслѣдствие на което още тогава прѣвързачния пунктъ бѣше прѣмѣстенъ при Червенъ-Брѣгъ. Въ дѣсно отъ шоссето и отъ турската караулка, на една възвишенность бѣ расположена една батарея, а по-горѣ отъ тая послѣднята се намираше друга — 4 орждия.

Тия батареи обстрѣлваха Лисата и Зелена гори. Тукъ при батареитѣ бѣха построени солидни за пѣхотата окопи. Между тия батареи има една плоска равнина, по която минава пжтя за Шипка, съвършенно открита за неприятелскитѣ пушечни и орждейни гърмежи, за туй по тоя пжть денемъ не бѣше мислимо да се минува; по тая причина тукъ за пѣшеходци

и отдѣлни конници бѣ прокаранъ пжтъ по източния склонъ на възвишенностьта. Този пжть излиза на шоссето по-горѣ — при една крѫгла възвишенность — не далеко оть крѫглата батарея. Тукъ бѣха расположени испърво Подолския, а по-горѣ Житомирския полкове, колибитѣ на които бѣха построени по склона на възвишенностьта. Около тия колиби като мрави се движеха войницитѣ, облѣчени съ кожуси, башлъци и обути върху ботушитѣ съ опинци отъ сурова волска, или биволска кожа. По къмъ истокъ въ дола се издигаше димъ отъ ротнитѣ кухни. Тукъ же до самия пжть бѣха построени офицерскитѣ колиби.

— Кждѣ ви Богъ носи? чухъ гласъ отъ една колиба.

Азъ се обърнахъ и видѣхъ моя приятель поручика отъ Подолския полкъ Щеглятиева.

— Елате въ колибата да се постоплите, у мене тукъ е топло, извика приятеля ми.

Тжзи срѣща съ Щеглятиева ме накара веднага да настръхна. Въспоменанието за едно нещастие, което се бѣ случило съ брата му въ моята квартира въ Кишиневъ и до сега отравяше най-свѣтлитѣ минути въ живота ми.

Въ началото на сръбско-турската война, когато ний, българитѣ офицери, се приготовлявахме да заминемъ за театра на войната, у насъ (азъ живѣяхъ съ портупей-юнкера Николаева на една квартира) гостуваха поручицитѣ Филовъ и Шиваровъ, които бѣха пристигнали отъ вжтрѣшностьта на Руссия, за да тръгнемъ наедно. Въ единъ недѣленъ день, въ послѣднитѣ числа на Май мѣсецъ, азъ по пладнѣ не се върнахъ на квартирата си, понеже бѣхъ каненъ на обѣдъ у едно семейство. По пладнѣ у дома се била събрала една компания офицери, които се забавлявали съ стрѣляние въ цѣль съ револвера на поручикъ Филова. Въ 6 зарядния револверъ билъ оставенъ само единъ патронъ и компанията се разотишла. Слѣдъ малко на квартирата ми дошле мои приятели съученици — поручицитѣ Елфимовъ и Щеглятиевъ. — Този послѣдния, братъ на офицера, който сега ме канеше въ колибата. Щеглятиевъ съгледалъ револвера, взелъ го и като видѣлъ че е празенъ, насочилъ го въ сърдцето си и продумалъ:

— Ей тъй трѣбваше да се прицѣли поручикъ Н. (поручикъ отъ минския полкъ Н., който тогава прѣди една недѣля се бѣше застрѣлилъ и умрѣлъ слѣдъ три дневна мжка). Раздава се гръмъ и нещастния Щеглятиевъ падналъ въ стаята ми мъртавъ.

Сега, когато ме извика Щеглятиевъ, азъ като че ли наново прѣживѣхъ онова, което прочувствувахъ и прѣживѣхъ тогава, когато се бѣхъ завърналъ у дома си . . .

Съ Щеглятиева азъ не бѣхъ се виждалъ слѣдъ катастрофата съ брата му на квартирата ми. Азъ го поблагодарихъ за поканата и му исказахъ моето съжаление за нещастния случай.

— Е, за това нѣма какво да се говори. Такава е била волята Божия, отговори покорно Щеглятиевъ.

Той ме покани съ конякъ, закуска и чай. Азъ испихъ една чаша чай и излѣзохъ, тъй като трѣбваше да стигна до Шипка и до вечерьта да се върна обратно.

— Бѫдете прѣдпазливи, ми каза Щеглятиевъ. Тамъ горѣ турцитѣ непрѣменно ще откриятъ по васъ стрѣлба. Най-добрѣ ще направите да слѣзете отъ коня или пъкъ да го пустнете въ кариеръ. Опасното мѣсто не е дълго, свърши той.

Азъ си взехъ сбогомъ и продължихъ пѫтя си.

Но не бѣ само тамъ горѣ опасно. На шипченската позиция бѣше опасно на всѣкѫдѣ. Колибитѣ, които бѣха прилѣпени като лѣстовичи гнѣзда по скалитѣ и источния склонъ на баира и тѣ не бѣха въ безопасность. Ей тамъ, прѣдъ мене, имаше една колиба разрушена отъ неприятелската граната. Въ нея било изгоряло всичкото походно имущество на двама, живущи въ нея офицери, които, за щастие, въ това врѣме отсѫтствуали. Но тукъ не само гранатитѣ, но и куршумитѣ покосиха живота не на малко хора . . . Около ми се зачуха двѣ три изсвирвания на куршуми.

Слѣдъ малко на срѣща ми се показа единъ казакъ.

— Ваше благородие, турцитѣ „страсть“ какъ стрѣлятъ мѣтко. Щомъ ме видѣха, откриха по мене стрѣлба, но благодарение на моя конь „Васька“ азъ въ единъ духъ прѣскокнахъ опасното мѣсто, ме прѣдупрѣди казака.

— И тамъ такъвъ ли е пѫтя леденъ? попитахъ азъ казака.

— Сѫщо огледало, ваше благородие, ми отговори той и като изгледа иструтитѣ подкови на моя черкезъ, прибави: може и пѣши да минете, но страшно е коня да не убиятъ.

И азъ, дѣйствително, пѣши изминахъ най-опасното мѣсто, съпровожданъ отъ неприятелскитѣ куршуми. Тукъ отъ дѣсна страна на пѫтя бѣше издигната цѣла стѣна отъ набити съ земя

турове. При това, колкото се отива по-нагорѣ, толкова туроветѣ бѣха по-високи и голѣми, а срѣщу кржглата батарея бѣше настояща китайска стѣна.

По-горѣ отъ Житомирския полкъ бѣ разположена на една възвишенность мортирната батарея, а въ дѣсно отъ централната батарея — на самата сѣдловина — Волинския полкъ. Останалитѣ полкове отъ 14-а и 24-а дивизии бѣха разположени по разни направлеия на позицията.

Пжтя отъ Червенъ-Брѣгъ до върха на шипченскитѣ възвишенности сега бѣ сравнително въ по-добро състояние, отъ колкото по-напрѣдъ и ако да не бѣше плъзгавъ, по него твърдѣ легко би се пжтувало.

Бѣше пладнѣ когато азъ стигнахъ при казармитѣ. Азъ имахъ намѣрение да оставя тукъ коня си и самъ да отида на позицията на Минския полкъ. Оказа се, обаче, че повечето мои приятели отъ този полкъ, въ сжщото число и подпоручикъ Иваницки, бѣха дошле при казармитѣ въ маркитантската колиба.

— „Какими судьбами“ . . .! Какво търсишъ въ този адъ отъ куршуми и гранати? ме запитаха офицеритѣ. Защо не си стоишъ тамъ на вашето Ѕелено-Дърво. Тукъ не се знае края на никого. Чувашъ ли, какъ куршумитѣ пѣятъ?

— Мокрия отъ дъждъ се не бои; мене ми е позната тжзи пѣсень, отговорихъ азъ, и за туй тя не ми прави никакво впечатление.

Този разговоръ се водеше току до колибитѣ, въ които войницитѣ отъ Волинския полкъ, при отворени врата, обѣдваха. Види се турскитѣ стрѣлци отъ Врането гнѣздо да бѣха съгледали группата хора, които бѣхме се събрали тукъ, защото откриха по насъ огънь. Собственно же днесь на Шипка бѣ тихо. Артиллерийски бой нѣмаше, но отдѣлнитѣ пушечни гърмежи не прѣставаха.

Ний се оттеглихме задъ колибитѣ.

— Ей тъй е всѣки день и цѣль день, ми каза компанията офицери. Проклетитѣ турци до толкова стрѣлятъ мѣтко, щото и носътъ си человѣкъ на открито мѣсто не може да подаде. Покойния поручикъ Токмачевъ, царство му небесно, бѣше сталъ отъ окопа да си размърда кокалитѣ, — въ сжщата минута той изохка и падна раненъ въ плѣщитѣ, отъ която рана, слѣдъ нѣколко деня, прѣдаде Богу духъ.

Въ сжщото това врѣме, като подтвърждение на казаното, въ колибата се чу едно изохкване и подиръ това войницитѣ извикаха:

— Раниха, раниха Никитина.

Ний влѣзохме въ колибата. Оказа се слѣдующето. Смѣнившитѣ се войници отъ служба биле сѣднали да обѣдватъ.

— Дай ми лъжицата, извикалъ войника Никитинъ на другаря си. Този послѣдния, за да не става, хвърля му лъжицата, която паднала подъ свития кракъ на Никитина. Той си повдига крака, за да вземе лъжицата и въ сжщото това врѣме куршума го ударилъ въ крака.

Единъ моментъ по-рано, или по-кжсно да си повдигнеше крака, войника щѣше да остане здравъ и неврѣдимъ.

— Но сждбата, казваха войницитѣ, тъй бѣше наредила. И дѣйствително, куршума да не бѣше ударилъ Никитина, той щѣше да бжде фаталенъ за съсѣдътъ му.

— Ето, забѣлѣжи единъ отъ офицерптѣ, това се случва тукъ у насъ всѣки день, и най-лошото е това, че на това мѣсто не може да се издигне прикрите. За да се направи това, трѣбвало би да се издигне китайска стѣна.

Отъ колибата на ранения войникъ ний отидохме въ маркитантската колиба, гдѣто сѣднахме да обѣдваме. Азъ бързахъ да се наобѣдвамъ, за да мога да ида на позицията на Минския полкъ, да се видя и съ другитѣ си приятели.

— Види се теби да ти е омръзнало да живѣешъ, ми забѣлѣзаха офицеритѣ. Мислимо ли е сега, денемъ, да се иде тамъ! Може би Господъ ще даде скоро да се видимъ при по-добра обстановка.

Азъ послушахъ съвѣтитѣ и не отидохъ, още повече, че ако бѣше мжчно вървението на горѣ, то спуска надолу трѣбваше да бжде още по-мжченъ, а врѣме оставаше малко.

Ний останахме въ колибата, гдѣто се разказваха разни епизоди отъ биткитѣ. Минцитѣ ми разсказваха за боеветѣ на Шипка, за които, впрочемъ, азъ и по отъ рано знаяхъ. Офицеритѣ, па и войницитѣ отъ 14-а дивизия, не криеха своето неудоволствие, за гдѣто изпълняваха най-тежката на Шипка служба.

— Галенитѣ мамини синове тукъ ги не бива, забѣлѣжи щабсъ-капитанъ М. Тукъ не се спи на креватъ и мегка възглавница и не се изисква парадъ . . . .

Ако намъ на Зелено-Дърво ни бѣ омрѫзнало да стоимъ при сравнително по-добри условия, то на защитницитѣ на шипченската позиция бѣ съвсѣмъ дотегнало. Дѣйствително, нѣма нищо по-ужасно отъ слѣдующето: цѣлъ день и цѣла нощь да стоишъ живъ закопанъ въ студенитѣ и мокри колиби и въ калнитѣ, или замрѫзнали окопи, а когато излѣзешъ да размърдашъ сдървенѣлитѣ си отъ студъ кокали, да рискувашъ да бѫдешъ убитъ или раненъ.

Когато наближи врѣме за тръгвание ний излѣзохме отъ колибата. Мене ми се щѣше да поизгледамъ поне отъ далеко позицията и разположението на частитѣ. И каква голѣма промѣна намѣрихъ азъ! Позицията бѣше положително неузнаваема. Подолската позиция — оная, която заемаха 2-а, 3-я и 5-а дружини, бѣше оградена съ високи блиндажировани окопи. Проведени бѣха по всичкитѣ направления траншеи, издигнати траверси, които покриваха защитницитѣ отъ фланговия огънь на неприятеля отъ Лисата-Гора и Врането-Гнѣздо, отъ който огънь имахме твърдѣ много загуби прѣзъ първитѣ дни на шипченската отбрана. На стоманената батарея и позицията на 4-а дружина грозно и величествено се издигаха масивни окопи. Тамъ въ нѣколко реда имаше въздигнати масивни блиндажировани окопи, прорѣзани съ амбразури, които зѣеха сега не заети отъ войницитѣ. На всѣкѫдѣ мѣстностьта бѣше положително изорана и ближната гора изсѣчена.

Въ това врѣме, т. е. прѣзь Ноемврий, полковетѣ отъ 24-а дивизия бѣха значително пострадали отъ студа и затуй тѣ заемаха една незначителна часть отъ позицията.

Офицеритѣ отъ 14-а дивизия осѫждаха онѣзи отъ 24-а за тѣхната нераспоредителность и безгрижность за подчиненитѣ си войници. Безъ да се распространявамъ, ще кажа че тѣ подтвърждаваха думитѣ исказани отъ втория офицеръ отъ 24-а дивизия на квартирата у поручикъ Соллогуба.

Трѣбваше най-насетнѣ, да тръгна обратно, тъй като вечерьта наближаваше. Подведоха ми коня и офицеритѣ излѣзоха да ме испратятъ. Щомъ се показахме на мѣстото, гдѣто бѣше коня, куршумитѣ засвириха.

— Сбогомъ, сбогомъ, викаха ми другаритѣ. Пущай коня въ кариеръ.

И мене ми се искаше да ударя черкеза и да го пустна въ кариеръ, толкова повече, че поражаемото пространство бѣше не

повече отъ 250 крачки. Но азъ не пустнахъ коня въ кариеръ, а прѣминахъ растоянието ходомъ, при всичко, че куршумитѣ току свиряха и падаха на около ми. Исповѣдвамъ се, че мене ме бѣше срамъ отъ офицеритѣ и воиницитѣ да пустна коня въ кариеръ.

Бѣше късно, когато стигнахъ на Зелено-Дърво.

Тържествуваме. Най-послѣ, дочакахме обмундируванието. Получиха се за всѣка дружина по 325 мундиря, 100 панталони, 100 шинели, 330 галстуха, 275 чифта ботуши, 270 ризи, 250 долни бѣли гащи и 335 кожуси, които незабавно се раздадоха на опълченцитѣ. Това обмундирувание не бѣше пълно.

Една часть отъ ботушитѣ и кожуситѣ, прѣдназначени за опълченцитѣ, още отъ Свищовъ биле прѣдадени на частитѣ отъ 8-я корпусъ — на Шипка.

Опълченцитѣ напълно заприличаха на войници, при всичко, че нѣкои отъ тѣхъ бѣха облѣчени вмѣсто шинели съ кожуси. Наистина, въ Плоещъ тѣ имаха пълно и добро обмундирувание и снаряжение, но тогава не имъ достигаше още онази боева осанка: увѣренность въ своята морална сила, храбрость и самоотверженность — качества, които тѣ сега притежаваха.

Опълченцитѣ сега сѫ калени, казваха офицеритѣ, съ тѣхъ сега може да се върви на штурмъ на каквато и да е крѣпость!

Между това неуморимия графъ Келлеръ не сѣдеше съ сгърнати рѫцѣ. Той съ двама пластуни и единъ мѣстенъ българинъ бѣше успѣлъ да проникне почти въ шейновския турски укрѣпенъ лагеръ и да изучи добрѣ расположението на противника и неговата приблизителна численность. Увлеченъ отъ резултата на тая рекогносцировка, генералъ Столѣтовъ билъ намислилъ скритенъ зименъ походъ задъ Балкана и неочаквано нападение на турския тилъ, тъй като споредъ събранитѣ свѣдѣния, турцитѣ имали твърдѣ незначителни сили, расположени по възвишеноститѣ. Споредъ твърдението на генерала, което научихъ по-послѣ, само съ появяванието въ тилътъ имъ, турцитѣ щѣли да снематъ обсадата и съ това щѣло да се свърши зимното шипченско мѫчение, а може би и самата война.

Наистина съблазнителна била тая перспектива и даже твърдѣ съблазнителна! И на кого не бѣше по сърдце, кой не желаеше да участвува въ такова славно дѣло, за успѣха на което генералъ Столѣтовъ, както казваха, гарантиралъ? Но почти

всичкитѣ офицери не тъй оптимистически погледнаха, когато се научиха по-послѣ за проектирания походъ.

Вечерьта късно, на 13-и Ноемврий, когато се каняхме да вечеряме, майоръ Чиляевъ, дружинния командиръ, получи писмо, на плика на което бѣше написано „екстренно". Той на бързо распечата писмото, прочете го и слѣдъ това, като стана отъ масата и заповѣда на Бондаря — вѣстовоя си — да запали фенеря, каза ни да го не чакаме за вечеря, и излѣзе.

Разбира се, ний всички съ нетърпѣние чакахме връщанието на майоръ Чиляева и въ хиляди прѣдположения се мжчахме да отгатнемъ причината за това му „екстренно" повикване. Най-послѣ слѣдъ дълго бавение у генерала, Чиляевъ се върна. Още отъ първия погледъ ний разбрахме, по изражението на очитѣ му, че той се стараеше да покаже видъ, че не е имало нищо особенно. На нашитѣ же молби да ни каже за причината на екстренното му повикване въ щаба, той отговори:

— Поздравлявамъ ви, господа, съ походъ. На насъ възлагатъ „молодецкое дѣло". Ний ще трѣбва още веднъжъ да се покажемъ достойни за оказаното ни довѣрие.

При това Чиляевъ прие такъвъ сериозенъ видъ, отъ който ний разбрахме, че прѣдъ насъ стои вече началникъ. Майоръ Чиляевъ, ако и да не ни каза на кждѣ ще вървимъ, никой отъ насъ, обаче, не се съмнѣваше, че генералъ Столѣтовъ, най-насѣтнѣ е успѣлъ да издѣйствува разрѣшение да нападне съ опълчението турската укрѣпена позиция при с. Шейново, или Лисата-Гора — това, което бѣше завѣтната мечта на генерала.

Това извѣстие за напущанието Зелено-Дърво не съвсѣмъ зарадва офицеритѣ. Въ честитѣ бесѣди прѣзъ дългитѣ зимни нощи, не веднъжъ сме разисквали въпроса за нападението на шейновския укрѣпенъ лагеръ, или на Лисата-Гора, и винаги сме дохождали до заключение, че да се прѣдприеме такова движение и прѣзъ такава мѣстность — Балкана — и то само съ опълчението, би значило да се жертвува цѣлото опълчение, безъ да се добие нѣкаква полза. Когато, обаче, Чиляевъ ни каза, че къмъ опълчението ще се придаде още и пѣхота, кавалерия и артиллерия, ний всички се зарадвахме за настжплението и за напущанието на умразнитѣ колиби.

— Господа, къмъ опълчението ще бждатъ придадени два пѣхотни полка, една горска батарея, единъ казашки полкъ и

българската конна сотня. За да се маскира приготовлението ни за бой, още отъ днесь отдавамъ заповѣдь по дружината, че ще направя инспекторски смотръ, за туй прѣдлагамъ ви да приготвите ротитѣ за смотръ. Сутрѣ рано ротитѣ да се занимаватъ съ прикладка и прицѣлка и легко и бързо владѣение съ затвора. На всичкитѣ вѣщи на опълченцитѣ да бѫдатъ подписани името, фамилията и ротата. Да се направи медицински смотръ на опълченцитѣ и ако се окажатъ болни и слаби, да имъ се направи списъкъ и при тръгването въ походъ да се оставятъ въ Габрово. Освѣнъ това, ще приемете и слѣдующитѣ мѣрки: Строго държание въ тайна за тръгването на опълчението, най-тщателна пригонка на обмундирването, особенно на ботушитѣ, а въ ротитѣ да има опрѣдѣлено число санитари и носилки, да се снабдятъ опълченцитѣ съ бинтове и кърпи за прѣвързвание, сухари за три деня, варено месо за единъ день и консерви за два деня. Да се купи и раздаде на опълченцитѣ свинска или пача мазь съ която да си намажатъ краката за прѣдпазвание отъ измръзвание, да се приготви нуждното количество продукти и провиянтъ за 4 деня и, най-послѣ, всичкитѣ излишни вещи да се оставятъ въ Габрово.

— А вий, се обърна майоръ Чиляевъ къмъ мене, ще направите тщателенъ прѣгледъ на пушкитѣ въ дружината, ще раздадете въ ротитѣ нуждното количество патрони, калчища за чистение на пушкитѣ и жиръ или дървено масло за намазването имъ, а тъй сѫщо ще приготвите нуждното число патрони — 6 товарни коня за дружината.

— Забранявамъ, господа, да се отпущатъ или испращатъ кѫдѣто и да би било опълченци безъ мое разрѣшение, свърши дружинния командиръ.

— Този пѫть вече не изглежда да е напраздно приготовлението ни, казаха нѣкои отъ офицеритѣ, на излазяние отъ столовата.

Не всичкитѣ, обаче, офицери бѣха въсхитени отъ прѣдстоящия походъ. Съобщението на майоръ Чиляева, че отряда щѣлъ да бѫде подъ командата на генералъ Столѣтова, накара мнозина отъ офицеритѣ и то ония, именно, които незнаяха слабость и страхъ, да се отнесатъ недовѣрчиво къмъ проектирания походъ.

На другия день на Зелено-Дърво работата закипѣ, както се казва, но тъй, само по себе си — не забѣлѣзано. Купиха

се самари за прѣвозване на патрони и продукти. Ковчежницитѣ припемаха спиртъ, чай и захаръ. Къмъ това врѣме бѣха получени валенки, кожуси и други нѣща, испратени отъ царицата.

Прѣгледаха се пушкитѣ и тѣ сѫ оказаха въ твърдѣ добро състояние. Впрочемъ, инакъ и не можеше да бѫде, защото опълченцитѣ ги гледаха като очитѣ си. Тѣ обичаха своитѣ „кримки" и ги галяха. Мене ме очудваше това, че когато се раздадоха пушкитѣ, много отъ тѣхъ имаха дълбока ръжда на повърхностьта си, а при слѣдующитѣ прѣгледи на пушкитѣ и слѣда отъ тая ръжда не бе останала. Оказа се, че опълченцитѣ при всичко че имъ бѣше строго забранено, съ пепель или керемида бѣха прѣмахнали ръждата отъ пушкитѣ.

— Кой ви каза съ пепель или керемида да си чистите пушкитѣ, питахъ азъ онѣзи опълченци, които бѣха имали ръждясали пушки.

— Ваше благородие, азъ съ кърпица, съ дървено масло и съ чамова клечка истрихъ ръждата, инакъ тя щѣше да се увеличи и да ми развали пушката, се оправдаваха опълченцитѣ.

Облѣклото и обущата се притъкмяваха, съгласно заповѣдьта на дружинния командиръ, който всѣки день правеше прѣгледъ на ротитѣ.

Всичко това, разбира се, не можеше да не възбуди подозрѣние у опълченцитѣ, които гледаха трескавата дѣятелность на началството. Това тѣхно подозрѣние не намаляваше желанието имъ, часъ по-скоро да се срѣщнемъ съ турцитѣ.

— Нима цѣлата зима ще прѣкараме на Зелено-Дърво? се питаха опълченцитѣ.

Дано по-скоро ни пратятъ напрѣдъ, защото ни сѫ омръзнали вече нашитѣ влажни колиби, а още повече — аванпостната служба.

— Добъръ е Господь, той ще се смили и за насъ, казваха други.

— Нашитѣ офицери твърдѣ много сѫ се разшавали. Това май мирише на барутъ, забѣлѣзваха трети.

Опълчението бѣше готово за походъ и бой и чакахме само заповѣдь.

Очаквахме заповѣдь за тръгване, а между това сърдцата на по-хладнокръвнитѣ по-прѣдвидливитѣ офицери все повече и повече се свиваха, тъй като въ успѣха на тоя походъ малцина вѣрваха. Съмненията въ неуспѣха по-скоро се чувствуваха отъ

всички ни, отъ колкото се исказваха, тъй като офицеритѣ, нѣкакъ си считахъ неудобно и неполитично да се пущатъ въ обсѫждения и осѫждания.

Но 16-и и 18-и Ноемврий изминаха, а заповѣдь за тръгвание все нѣмаше.

— Нашия генералъ е твърдѣ умисленъ, каза майоръ Чиляевъ, единъ день, когато обѣдвахме; види се и този пѫть нѣма да се състой нашия походъ.

И дѣйствително, тревогата излѣзе лъжлива. Впрочемъ, не бъркаше на работата сегисъ-тогисъ да се пущатъ такива слухове и да се правятъ подобни распореждания, защото, инакъ, ний съвсѣмъ щѣхме да заспимъ на позицията.

Слѣдъ тѫзи най-голѣма отъ всички фалшиви тревоги, ний пакъ си заживѣхме на Зелено-Дърво тихо, мирно и безгрижно. Но този миръ и тѫзи безгрижность твърдѣ злѣ се отразяваха на нравственното ни настроение: по цѣли дни ний сѣдѣхме въ нашитѣ мокри и студени колиби въ пълно физическо и умствено бездѣйствие. Книга за прочитание съ свѣщь се не намираше, а впечатленията прѣкарани въ послѣднитѣ 4—5 мѣсеца, расказвани отъ всѣкиго отъ насъ по стотина пѫти, бѣха изгубили всѣкъкъвъ интересъ.

— Не живѣемъ, а „прозябаваме“ казваха офицеритѣ. Но най-тежкото бѣше мисъльта, че сме прѣвързани къмъ нашитѣ колиби за цѣла зима.

Не се знае, казваха нѣкои отъ офицеритѣ, възможно е да се промѣнятъ обстоятелствата и да ни накаратъ да искочимъ отъ нашитѣ миши дупки.

— Ето ти! Възможно ли е да прѣминемъ тѣзи гигантски снѣжни стѣни? Трѣбва да бѫдемъ орли за да ги прѣхвъркнемъ, възражаваше нѣкой отъ офицеритѣ.

— Нашия безсмъртенъ Суворовъ на Алпитѣ не по-малко прѣпятствия е срѣщалъ, но той нито прѣдъ едно отъ тѣхъ се е спиралъ, отговаряше нѣкой распалено. Снѣжнитѣ же прѣспи на Балкана нѣма да спратъ нито драгомировцитѣ, нито опълченцитѣ.

— Да, но ний трѣбваше да имаме суворовскитѣ войници, а не братушкитѣ, не съвсѣмъ на мѣсто, каза храбрия поручикъ Поражецки.

— Не злословете противъ българитѣ, го прѣкѫснаха офицеритѣ, тѣ на дѣло доказаха, че въ нищо не отстѫпватъ на нашитѣ солдати.

Както и да е, но повечето отъ офицеритѣ бѣха убѣдени, че ще прѣкараме зимата на Зелено-Дърво, толкова повече, че пъленъ застой владѣеше по цѣлия театръ на военнитѣ действия, разбира се, като се исключатъ незначителнитѣ прѣстрѣлки и почти всѣки-дневната канонада подъ Плѣвенъ. Но скоро се оказа, че не на всѣкадѣ владѣяло затишие. На 23-и Ноемврий, като гръмъ се распръсна слухъ, че турцитѣ съвършенно разбили нашия еленски отрядъ, една часть отъ който, наедно съ единадесеть орждия, била взета въ плѣнъ, другата — падвала юнашки на бойното поле, а третята — незначителна часть, успѣла да избѣга участьта на своитѣ другари, като отстжпила отъ позицията.

Трѣбва ли да казвамъ, че това извѣстие направи на насъ твърдѣ тежко впечатление? То като кошмаръ налегна и измжчи душитѣ ни; но това не бѣше всичко. Распръсна се още слухъ, че Сюлейманъ-паша, началника на турскитѣ войски подъ Елена, отъ тамъ щѣлъ билъ да настжпи съ голѣма сила къмъ Търново, а отъ тамъ, или къмъ Габрово, или къмъ Плѣвенъ — нѣщо твърдѣ вѣроятно, защото въ Търново нѣмаше никакви войски за противудѣйствие на противника, освѣнъ 7-а и 8-а дружини отъ второто опълчение. Съ това настжпвание, ако се сполучеше, шипченския отрядъ щѣше да бжде отрѣзанъ отъ главнитѣ сили и щѣше да се намѣри твърдѣ въ критическо положение.

Началството се растревожи отъ това извѣстие. Заговориха за испращание къмъ Търново на войски отъ шипченския отрядъ. Опълчението получи заповѣдь да бжде готово за походъ. Говореше се, че то щѣло да замѣсти ония на Шипка части, които щѣли да се испратятъ за Търново. Изобщо, изглеждаше работата да е твърдѣ сериозна. Опълчението бѣ готово и чакаше заповѣдъ за походъ, но измина се день-два, а заповѣдь за тръгвание не послѣдва.

— Види се, извѣстието за поражението на еленския отрядъ да е било прѣувеличено, си говоряхме ний, и за туй не ни дигатъ отъ тукъ въ походъ.

По-послѣ, обаче, се оказа, че извѣстието не е било прѣувеличено и че, дѣйствително, еленския отрядъ е билъ разбитъ съвършенно. Колкото се отнася до това, че насъ не ни вдигнаха въ походъ, трѣбваше да се благодари на обстоятелството, че Сюлейманъ-паша не се въсползува отъ побѣдата си и не настжпи

на Търново, както не се въсползува и на 9-й Августъ на Шипка: още първия день да прѣдприеме обходно движение на нашия дѣсенъ флангъ, въ който случай Шипка на втория день щѣше да бѫде въ рѫцѣтѣ му.

Тъй и сега, вмѣсто да настѫпи на Търново, като унищожеше по части пристигвающитѣ подкрѣпления, а отъ тамъ на Габрово, той се бѣ повърналъ назадъ, и съ това ни избави, може би, отъ една катастрофа.

По-послѣ, много се говореше за подробноститѣ на битката при Елена. Но тъй като въспоменанията ми се отнасятъ само до дѣйствието на българското опълчение, за туй ще се огранича за тая битка само съ нѣколко думи.

На 22-и Ноемврий при Елена, само благодарение на сѫщата безпечность и нераспоредителность на началствующитѣ, които се отбѣлѣзваха и у насъ, загинаха много доблестно пазившитѣ своитѣ постове офицери и войници. Една часть отъ орловския полкъ бѣше взета, заедно съ ранения си полковой командиръ въ плѣнъ, както и 11 орѫдия.

Очевидци расказваха, че когато началника на еленската позиция князъ Святополкъ-Мирски се веселилъ съ полковата музика, пристигналъ билъ отъ сливенския владика и нѣкой отъ гражданитѣ, пратеникъ съ извѣстие, че турцитѣ се приготовявали да нападнатъ еленската позиция. На това прѣдупрѣждение началника на отряда, князъ Святополкъ-Мирски, не само не обърналъ внимание и продължилъ да се весели, но заповѣдалъ още да се награди пратеника за неговата услуга съ 25 удара съ пръчки.

На 26-и Ноемврий въ дружината се отпразднува Георгиевския орденски праздникъ. На георгиевскитѣ кавалери, долни чинове, се даде особенъ обѣдъ. Офицеритѣ же бѣха поканени въ 5 а дружина, гдѣто бѣха нагостени, както се казва, „на славу“.

На това угощение се прѣдлагаха тостове, разбира се, прѣди всичко за Императора, слѣдъ това по нисходящи степени и до долнитѣ чинове. При това, въ рѣчитѣ за опълченцитѣ се исказаха лестни похвали за тѣхната храбрость, неустрашимость и самоотверженность.

На 28-и Ноемврий, сутриньта, отъ аванпостната верига съобщиха, че нѣкѫдѣ си, далеко се чували топовни гърмежи. Нѣкои отъ офицеритѣ тутакси се въскачиха на възвишенностьта,

отъ кѫдѣто, наистина, се чуваше силна канонада, безъ да можеше да се опрѣдѣли отъ кѫдѣ идеше тя.

Вечерьта же, въ сѫщия день, генералъ Радецки ни съобщи радостната вѣсть за паданието на Плѣвенъ и плѣнението на цѣлата Османъ-пашова армия. Тая радостна вѣсть заглуши печалното събитие при Елена, което, при други обстоятелства, можеше да има твърдѣ лоши послѣдствия.

Това извѣстие накара радостно да затупатъ не само нашитѣ сърдца, но и сърдцата на всичкитѣ българи и на стомилионния русски народъ.

Това важно събитие не само рѣшаваше въпроса за скорото ни настѫпвание, но то имаше рѣшающе значение и за самата война. Всички бѣхме сега уверени, че скоро ще напуснемъ умразнитѣ колиби и ще настѫпимъ напрѣдъ, при всичко че Балканитѣ бѣха затрупани съ дълбокъ — повече отъ два аршина снѣгъ.

На 30-и Ноемврий се отслужи молебенъ, по случай прѣвземането на Плѣвенъ и заробванието на Османъ-паша. На Шипка съ бенгалски огньове е било съобщено на турцитѣ за заробванието на Османъ-паша и войскитѣ му. При всичко че ний продължавахме да живѣемъ както и до прѣвземанието на Плѣвенъ — въ сѫщитѣ колиби, но сега като че ли колибитѣ ни станаха по-удобни, сухи и топли, нощитѣ по-кѫси и днитѣ повесели. Съ една рѣчь, всички се съживихме: отъ мрачното меланхолично настроение, отъ нравственното ни вцѣпенение, съ което бѣхме обхванати въ продължение на толкова врѣме, и слѣда не остана.

Въ послѣднитѣ числа на Ноемврий мѣсецъ за шипченския отрядъ пристигнаха испратенитѣ отъ императрицата подаръци за офицеритѣ и долнитѣ чинове.

Наистина, подаръцитѣ не бѣха въ толкова голѣмо количество, за да можатъ да удовлетворятъ нуждата на 35—40 хиляди души, при всѐ това всѣки получи по нѣкой прѣдмѣтъ. Нѣщата бѣха твърдѣ разнообразни, като се започне отъ „байкови одѣала", фланелени ризи, куртки, полушубки и пр., и свършваше съ конякъ, шоколадъ, конфекти и пр.

— Не ми е скѫпъ, казваха офицеритѣ и войницитѣ, твоя подаръкъ, скѫпа ми е твоята любовь.

Всѣки искаше да има по нѣщичко отъ „матушки императрицы".

Не знамъ, случайно или нарочно, но въ опълчението се получиха сравнително повече нѣща, отъ колкото въ другитѣ части. Тъй напримѣръ, въ 3-я дружина всѣки офицеръ получи по два, даже и по три прѣдмѣта; мене ми се паднаха: фланелена риза и гащи, байково одѣяло и едно шише конякъ.

Слуховетѣ за прѣдстоящия походъ прѣзъ Балкана, за да се атакуватъ турцитѣ отъ къмъ тила, почнаха да пробиватъ все повече и повече реална окраска. Въ околностьта се появи щаба на бѣлия генералъ — Скобелева. Започнаха се съвѣщания на Червенъ-Брѣгъ по между генералитѣ: Радецки, Скобелева и Мирски; появиха се нови войскови части — 16-а дивизия и 3-я стрѣлкова бригада. Получи се секретна заповѣдь да се готвимъ за зименъ походъ съ най-умѣренъ обозъ, — всичкия на товарни коне.

Въ първитѣ числа на Декември мѣсецъ дружиннитѣ командири направиха инспекторски смотръ на дружинитѣ, като прѣгледаха пригодката на обмундированието, снаряжението и обущата. Заповѣдано бѣше всичкитѣ вѣщи на опълченцитѣ да иматъ надписъ на името и прѣзимето. Всѣки се радваше за гдѣто най-послѣ ще напустнемъ Зелено-Дърво. Къмъ това врѣме, когато бѣха всичкитѣ опълченци прѣпълнени съ ентусиазмъ за прѣдстоящия походъ, началството на 3-я дружина намѣри за нуждно да назначи екзекуция съ 50 удари на избѣгналитѣ и заловени опълченци: отъ 1-а рота Т. Н., 2-а рота Г. М., 3-я рота П. М., О. Ф., А. Г. и Н. Г. и 4-а рота Д. Г., Я. Д. и П. Н. Това наказание, ако и да направи лошо впечатление, отъ всичкитѣ опълченци, обаче, се призна за справедливо.

На 16-и Декемврий неочаквано дойдоха на позицията Зелено-Дърво братъ ми и вуйка ми. Това дохождание на близкитѣ ми роднини бѣ за мене цѣло събитие. Наистина, утрѣ или други день прѣдстоеше да вървимъ въ походъ и бой, и кой знаеше, какво можеше да се случи съ мене. Още въ сѫщия день азъ се испросихъ отъ дружинния командиръ да ида въ Габрово, кѫдѣто и заминахъ съ брата си, вуйка си и братовчеда си подпоручикъ Н.

Доблестния „бѣлия“ (акъ), както наричаха турцитѣ генералъ Скобелева подъ Плѣвенъ, бѣше въ Габрово.

Габровчени тържествуваха и, особенно, бѣжанцитѣ отъ Южна България, у които надѣждата, да видятъ скоро роднитѣ си мѣста, се усили. Габровчени пъкъ се радваха за това, че

ако нашитѣ войски напрѣдняха и прѣвземяха Шипка, тѣ щѣха да бждатъ избавени отъ онази тежка и разнообразна повинность, която носяха отъ толкова врѣме. Въобще же, успѣха на рускитѣ войски радостно се отразяваше въ сърдцето на цѣлия български народъ.

На другия день, слѣдъ като прѣдадохъ на брата си спѣстенитѣ си пари, азъ заминахъ за Зелено-Дърво. Бързахъ да

Генералъ Михаилъ Димитриевичъ Скобелевъ.

се завърна, защото имахъ да прѣглеждамъ пушкитѣ още на двѣ роти. По пжтя ме настигна и като стрѣла замина единъ генералъ, възсѣдналъ на единъ прѣвъсходенъ бѣлъ конъ — иноходецъ. Слѣдъ генерала едвамъ успѣваше да го настига съпътника му щабъ-офицеръ, възсѣдналъ на добъръ дорестъ конь. Азъ никога не бѣхъ виждалъ генералъ Скобелева, но по расказитѣ познахъ „бѣлия“ генералъ.

На 22-и Декемврий се издаде слѣдующия приказъ по опълчението, отъ който лесно се разбираше, че скоро ще напустнемъ умрѫзналата ни зелено-дръвска позиция:

„Всички слаби и недѫгави опълченци да се оставятъ въ с. Баевци; *) общото завѣдване на слабитѣ се възлага на полковникъ Енгелгардта; на сѫщия се възлага прѣзъ всичкото врѣме на стоението задъ балкана попълнуването на опълченския складъ съ сухари, патрони и пр. въ с. Топлишъ; исканията на опълчението да се испълняватъ бърже, за която цѣль, щомъ отряда тръгне, полковникъ Енгелгардтъ да се прѣмѣсти въ с. Топлишъ. За надзоръ надъ останалитѣ на Зелено-Дърво слаби войници, да се оставятъ двама добри, сѫщо отъ слабитѣ, унтеръ-офицери, като всички се удовлетворятъ съ продоволствие за 10 деня.

На войницитѣ въ строя да се прѣгледатъ ботушитѣ, дрѣхитѣ, състоянието на орѫжието и да се приведе всичко въ надлеженъ редъ, до гдѣто има още врѣме. При това намирамъ за неизлишно да напомня, че прѣдстоящия походъ, вѣроятно, ще бѫде испълненъ при неблагоприятни атмосферически условия: силенъ студъ, а може би и виелица. За туй трѣбва да бѫдатъ взети всички прѣдпазителни мѣрки, за да се намалятъ врѣднитѣ послѣдствия отъ тия условия: да се купятъ навуща, наушници, да се приготвятъ „набрюшници“ и да се взематъ топли рѫкавици, ако такива не стигатъ. Хората да тръгнатъ въ походъ съ кожуси и шинели.

Всѣки человѣкъ да има съ себе си за единъ день хлѣбъ, за два дена сухари, 80 патрона въ патроннитѣ сумки, по двѣ порции консерви и по единъ фунтъ варено мѣсо. Освѣнъ това, безъ друго трѣбва да се даде на всѣки войникъ мазь, свинска или пача, за намазване краката и рѫцѣтѣ за прѣдпазване отъ измръзване.

---

*) Както се каза по-горѣ, още въ началото на Октомврий въ Габрово се отвори болница, специялно за опълченцитѣ, която се снабди съ болнични нѣща — дрѣхи, постелки, сѫдове и пр. отъ доброволнитѣ пожертвувания на габровскитѣ граждани и гражданки. Болницата се завѣдваше по редъ отъ опълченскитѣ лѣкари. Завѣдующий по него врѣме болницата, д-ръ Мирковъ, расказва, че къмъ 20-и Декемврий имало въ тая болница на лѣчение 108 души. Когато пристигнаха войскитѣ на Скобелева и се распрѣсналъ слухъ за похода, нови болни отъ позицията не се явили, а тѣзи които биле въ болницата, макаръ и слаби, не искали да останатъ. На 24-и Декемврий въ болницата останалъ само единъ болѣнъ, Копчевъ, отъ 5-а дружина, когото д-ръ Мирковъ не пущалъ, по причина на голѣмата му слабость. Прѣзъ нощьта, обаче, и той избѣгалъ изъ болницата и се присъединилъ къмъ дружината. По тоя начинъ д-ръ Мирковъ билъ принуденъ да затвори болницата и да тръгне съ отряда

При всѣка дружина да има: единъ конь съ аптека, единъ съ спиртъ, 2 съ патрони и 2 съ сухари и фуражъ.

Въ общия обозъ да се има на останалитѣ товарни коне, или шайни — за всѣка дружина по двадесеть патрони на человѣкъ, за 2 деня сухари, останалитѣ порции консерви, двѣ палатки, овесъ 16 гарнца и по единъ пудъ сѣно на конь и буре спиртъ.

Господа дружиннитѣ командири да се погрижатъ за добитъкъ за храна на войницитѣ, най-напрѣдъ волове, които могатъ да бѫдатъ полезни, за впрѣгание въ шайнитѣ; ако ли пъкъ волове нѣма, то да се купятъ овце.

Дружиннитѣ доктори да направятъ всичкитѣ потрѣбни приготовления: да провѣрятъ имали потрѣбното число санитари, знаятъ ли си обязаноститѣ, иматъ ли необходимитѣ бинтове, прѣвързоченъ гипсъ и пр. Ако нѣщо не стига, да се вэематъ безотлагателни мѣрки за набавянието имъ.

Въ с. Топлишъ се учреждаватъ особенъ сухаренъ и патроненъ складове; за туй, заповѣдвамъ на испълняющия длъжностьта на началника щаба, да избере за тѣзи складове мѣсто; командира на 1-а дружина да назначи единъ офицеръ, единъ опитенъ унтеръ-офицеръ и двама редника, отъ които офицера да приеме въ течение на сутрѣшния день отъ дружинитѣ запаса на сухаритѣ за три деня и по 40 патрона на человѣкъ и да слѣди за това, щото тѣзи запаси да бѫдатъ въ порядъкъ; унтеръ-офицера и двама редника, при тоя складъ, да оставатъ всичкото врѣме на прѣдполагаемото настѫпление. Г. г. дружиннитѣ командири непрѣмѣнно да приематъ въпроснитѣ запаси въ с. Топлишъ въ течение на утрѣшния день".

Тия прѣдписания бидоха изпълнени най-точно.

Съгласно заповѣдьта по имитлийския отрядъ отъ 23-и Декемврий, началника на опълчението издаде слѣдующата заповѣдь:

1) 1-а бригада (1-а и 2-а дружини), подъ началството на полковника Депрерадовича, сутрѣ, на 24-и Декемврий, къмъ 3 часа слѣдъ пладнѣ да пристигне въ с. Топлишъ съ всичкитѣ товарни коне, които ще слѣдватъ подиръ дружинитѣ, за да постѫпи въ състава на общия авангардъ.

2) Азъ съмъ назначенъ да командувамъ авангарда; за туй, за прѣзъ всичкото това врѣме, заповѣдвамъ на полковника графъ Толстой да командува останалитѣ дружини.

3) Останалитѣ дружини, подъ командата на флигелъ-адютанта полковника графъ Толстой, да стоятъ на мѣстата си въ пълна готовность и по първа заповѣдь да тръгнатъ за Топлишъ; 10-а дружина сутрѣ рано да се прѣмѣсти на позицията при с. Баевци.

4) Сутрѣ, къмъ 12 часа по пладнѣ, всичкитѣ распореждания за тръгвание трѣбва да бѫдатъ свършени и товарнитѣ коне, които ще слѣдватъ подиръ дружинитѣ, трѣбва да бѫдатъ на мѣстата си.

5) Всичкитѣ дружини да вzематъ на общия обозъ макаръ едната часть отъ ротнитѣ котли.

6) При графъ Толстой, до втора заповѣдь, да състои капитанъ Малининъ.

7) Полковникъ Депрерадовичъ да назначи офицеръ отъ първа бригада въ распорежданието на полковника Енгелгардта, който остава за да устрои тила на опълчението. Тоя офицеръ да се яви на полковника Енгелгардта и чака отъ него заповѣдь.

8) Общия обозъ да завѣдва ковчежника на 3-я дружина поручикъ Бѣляевъ. Тоя обозъ да се събере при с. Топлишъ по особенна заповѣдь.

9) Отъ сотнята, състояща при щаба, да се назначатъ при мене 8 конника и 2 волноопрѣдѣляющися за ординарческа служба.

Освѣнъ това, при щаба на опълчението да се намиратъ 6 казака отъ №: 30 полкъ. Тѣзи хора да иматъ за конетѣ си поне за 24 часа фуражъ и хлѣбъ за себе си. Ординарцитѣ и 4 казака да се испратятъ сутрѣ, къмъ $3^1/_2$ часа слѣдъ пладнѣ, въ с. Топлишъ при квартирата на генералъ Скобелева. А двамата казака, къмъ 5 часа слѣдъ обѣдъ, да се пратятъ въ с. Баевци, гдѣто да се яватъ на старшия адютантъ — капитанъ Малинина.

На 23-и Декемврий, вечерьта, вече положително се говореше, че дружинитѣ ще се вдигатъ отъ Зелено-Дърво. Говореше се още, че ще форсираме Балкана съ два отряда: единия — лѣво-фланговий, на чело съ князъ Святополкъ-Мирски, а другия, дѣсно-фланговия, на чело съ генералъ Скобелева. Късно прѣзъ нощьта се получи приказъ отъ началника на дѣсно-фланговия отрядъ, генералъ Скобелева, съ който приказъ се обявяваше за настѫпванието. Генералъ Скобелевъ се обръщаше въ приказътъ си къмъ отряда приблизително така:

„Юнаци! Намъ ни прѣдстои да извършимъ труденъ подвигъ, достоенъ за постоянната и испитана слава на рускитѣ знамена. Днесъ ще почнемъ прѣминуванието прѣзъ Балкана съ артиллерията, безъ пжть, като си пробиваме пжть на видъ у противника прѣзъ дълбокитѣ снѣжни прѣспи. Насъ ни чака въ Балкана турската армия; тя иска да ни прѣгради пжтя. Незабравяйте „братци“, че намъ ни е повѣрена честьта на отечеството и че за насъ сега се моли самия царъ Освободитель, а наедно съ него и цѣла Руссия. Тѣ очакватъ отъ насъ побѣда. Да не ни смущава нито многочисленностьта, нито юначеството, нито пъкъ злобата на противника, защото нашето дѣло е свято, — съ насъ е Богъ.

„Български опълченци! Вамъ е извѣстно защо Руссия опълчи своитѣ полкове, а Негово Императорско Величество се тури на чело на армията. Вий, юнаци, още отъ първитѣ дни на формируванието на опълчението се показахте достойни за онова участие на русския народъ, което той приемаше въ сждбата на вашето поробено отечество. Въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка вий се показахте достойни за по-добра участь и заслужихте любовьта и довѣрието на вашитѣ бойни другари — нашитѣ солдати. Азъ напълно се надѣвамъ, че вий и въ бждящитѣ битки ще покажете сжщата храбрость и самоотверженность, — качества, съ които се отличавахте до сега. Надѣвамъ се на това още повече, че вий, българитѣ, се биете за свободата на поробеното си отечество, за отмъщение на поруганата честь на вашитѣ майки и сестри“ . . .

На 24-и сутриньта се прочете на опълченцитѣ горния приказъ, който тѣ посрѣщнаха съ въсторженно и гръмогласно „ура“. — Сега вече никой не се съмнѣваше, че опълчението, дѣствително, ще напустне своитѣ умразни колиби и че скоро ще се счепкаме съ турцитѣ. Само този пжть никой вече не се съмнѣваше за резултута на това счепкване — пълното поражение на неприятеля. Отряда на генералъ Скобелева състоеше: отъ цѣлата 16 дивизия, 3-я стрѣлкова бригада, българското опълчение, една 4-и фунтова батарея, 7 сотни казаци, българската конна сотня, една горска батарея, два кавалерийски полка и 2 роти саньори. Отряда на Святополкъ-Мирски, казватъ, билъ приблизително въ сжщий съставъ.

Тия два отряда трѣбваше да дѣйствуватъ противъ шейновския укрѣпенъ лагеръ и въ тила на турската шипченска позиция, а Радецки трѣбваше да дѣйствува отъ къмъ фронта. 27

1-а и 2-а дружини се вдигнаха отъ Зелено-Дърво на 24-и Декемврий сутриньта, а другитѣ дружини останаха за другата сутрина.

Съ приказъ по 3-я дружина отъ сѫщото число се прѣдписваше, въ врѣме на прѣдстоящия походъ ротнитѣ командири всѣки день да правятъ провѣрка на долнитѣ чинове, като прѣдставляватъ всѣкидневно къмъ 10 часа сутриньта свѣдѣния за заболѣлитѣ, отстаналитѣ отъ ротитѣ, за избѣгналитѣ и за състоящитѣ на лицѣ въ врѣме на боя. Прѣдписваше се сѫщо да се прѣдставятъ свѣдѣния за числото на убититѣ, раненитѣ и изгубенитѣ, а тъй сѫщо и списъкъ на отличившитѣ се въ боя. Прѣдъ видъ наранното тръгвание въ походъ, заповѣда се още да се приготви за опълченцитѣ „кашица", къмъ 3 часа сутриньта.

XIV.

Най-послѣ настъпи отдавно желания за тръгвание день — 25-и Декемврий, — день свѣтлъ въ религиозно отношение и тържественъ за насъ, защото въ този день опълченцитѣ напущаха ненавистната зелено-дървска позиция и отиваха да се жертвуватъ за свободата на България. Въ утрото, когато всички православни християни по звука на камбанитѣ се събираха въ Божиитѣ храмове, опълченцитѣ се събираха за походъ противъ враговетѣ на християнството. Още слънцето не бѣше изгрѣло, когато дружината бѣше готова и чакаше само заповѣдь за тръгвание. Казвамъ слънцето не бѣше изгрѣло, защото се виждаше, че днесь, въ този двойно тържественъ день, то щѣше да ни грѣе и топли съ своитѣ зимни лѫчи. Това бѣше едно добро прѣдзнаменование. Не се мина много врѣме, когато на истокъ надъ хоризонта се показа прѣзъ багряния облакъ — слънцето, което моментално распрати своитѣ лѫчи по земята и освѣти бѣлия дебелъ снѣгъ. Чудна и величественна картина прѣставляваше въ това врѣме окрѫжающата ни природа! Всѣка снѣжина, освѣтена отъ слънчевитѣ лѫчи, имаше блѣсъкътъ на най-хубавия брилянтъ! Отъ тоя блѣсъкъ зрѣнието на човѣки се уморяваше и той неволно трѣбваше да търси нѣкоя тъмна точка, на която да спрѣ погледътъ си за почивка.

— „Въ ружье"! се раздаде командата на дружинния командиръ. — „Въ ружье"! подеха командата ротнитѣ командири.

Опълченцитѣ же, готови, съ торбитѣ на гърбъ, като дѣца заприпкаха и заскачаха къмъ своитѣ другари „кримки“. Наистина, пушката „кримка“ бѣ най любимия — нераздѣленъ другаръ на опълченеца. Той не лицемѣрно исказваше своята любовъ къмъ нея, като я гладеше и милваше, като че ли тя бѣше живо сѫщество.

— Ти, „кримко“, ще ми послужишъ да отмъстя за падналитѣ при Стара-Загора и Шипка другари, нѣжно и като че ли умоляюще, шепнеше нѣкой опълченецъ на своята вѣрна любима другарка „кримка“.

Ротитѣ се построиха. Дружинния командиръ поздрави опълченцитѣ съ походъ.

— Помнете, „братци“, каза Чиляевъ, че намъ ни прѣдстои да извършимъ труденъ походъ. Ний, прѣди да се срѣщнемъ съ противника, ще трѣбва да се боримъ съ стихиийтѣ сили: студътъ, дълбокия снѣгъ и съ непроходимия Балканъ. За туй, за да останемъ побѣдители, ний трѣбва всинца задружно да дѣйствуваме, трѣбва, проче, да се придържаме о слѣдующето правило: било въ врѣме на похода или боя — всѣки да пази, т. е. да не напуща опрѣдѣленото си въ ротата мѣсто, отстанали да нѣма, а на уморившитѣ се въ врѣме на похода да помагаме, кой съ каквото може. Въ боя, както и въ миналитѣ боеве, да дѣйствуваме задружно и рѣшително: никой да не мисли за себе си, а всѣкой да мисли и помага на другаря си. Патронитѣ на вѣтъръ да не хвърляте и знайте, че тѣ ще останатъ тукъ и трѣбва, слѣдователно, да расчитвате само на онѣзи, които сѫ въ полусумкитѣ и торбитѣ ви. Най-послѣ, безъ заповѣдь нѣма и да пѣете.

Напомнювамъ на господа ротнитѣ командири, да слѣдятъ точно за испълнението на горнята ми заповѣдь.

Най-послѣ, слѣдъ като се отслужи напѫтственъ молебенъ, раздаде се команда:

„Ружье вольно! — Шагомъ — маршъ!“

Опълченцитѣ, не исключая и офицеритѣ, вървешката си снеха още веднажъ калпацитѣ и набожно се прѣкръстиха, като шепнеха къмъ всевишния молитвата си. Та имаше и защо опълченцитѣ да се молятъ и благодарятъ на Бога.

Нравственното настроение на опълченцитѣ днесь напълно гармонираше съ природата. Лицата и очитѣ имъ бѣха свѣтли

и засмѣни. Въ движенията имъ же се четеше рѣшителность, самоотверженность и отвага.

Майоръ Чиляевъ поведе дружината къмъ с. Топлишъ, испърво, по гънкитѣ на възвишенностьта, за да не бѫде забѣлѣзано движението ни отъ турцитѣ на Лисата-Гора, а подиръ по дѣсния каменистъ брѣгъ на дълбокия, а сега засипанъ отъ навѣяния снѣгъ, долъ. Отъ дълбокия снѣгъ трудно се вървеше тукъ, особено за първитѣ редове, които отваряха партината — пѫтя.

— Ако тукъ е мѫчно за вървение, забѣлѣжи единъ отъ опълченцитѣ, ами какво ще бѫде тамъ на Балкана?

— Десеть пѫти да бѫде Балкана по-мѫчно проходимъ и тогава пакъ ще го минемъ, отговориха нѣколко опълченци. Ще го минемъ и ще накажемъ виновницитѣ на нашитѣ страдания и на страданията на българския народъ!

— Само дано да не офейкатъ, ако забѣлѣжатъ нашето движение, както избѣгаха прѣзъ Августъ мѣсецъ, каза опълченеца Богдановъ.

— Чувайте, другари, Богдановъ го е страхъ да не избѣгатъ турцитѣ. Той иска да имъ отмъсти за страха, който тѣ му зададоха подъ Стара-Загора, позакачи го единъ опълченецъ.

— Ами съ какво ще имъ отмъстишъ, съ щика ли, или съ куршумъ, запита сѫщия храбреца Богдановъ.

— Ехъ, холамъ, каквото бѣше при Стара-Загора то се мина, отговори Богдановъ. Сега ще видимъ, какво ще бѫде и съ какво ще отмъстимъ.

Часътъ бѣше 10 сутриньта, когато дружината пристигна въ Топлишъ и се спрѣ на една равнина не далеко отъ кръчмата.

Тукъ се научихъ, че прѣдния отрядъ, въ съставъ: 4 конни сотни, 3-я стрѣлкова бригада, 2 роти сапьори, Казанския пѣши полкъ, горската батарея и 1-а бригада (1-а и 2-а дружини) отъ българското опълчение още вчера биле заминали за Балкана. Суздалския полкъ отъ 16-а дивизия, една полска батарея и единъ улански полкъ бѣха се расположили току накрай селото на една полянка и чакаха заповѣдь за тръгвание. Останалата же часть отъ 16-а дивизия се очаквала тукъ отъ Габрово. Ний сѫщо очаквахме пристиганието само на 5-а и 6-а дружини, тъй като 4-а дружина бѣше вече дошла.

Офицеритѣ отъ горѣказанитѣ части се бѣха събрали близо при кръчмата. Между тѣхъ се намираха мнозина познати на офицеритѣ отъ дружинитѣ и даже едноополченци. Разбира се,

че въ такъвъ тържественъ день и при такава обстановка, срѣщата на другари и приятели изискваше почерпване. Майоръ Чиляевъ заповѣда веднага на Бондаря да докара товарния конь съ закуските, които слѣдъ малко се и сложиха на постланата на снѣга черга.

— Господа, заповѣдайте да отговѣемъ, покани майоръ Чиляевъ офицеритѣ,

Слѣдъ немного врѣме, тамъ гдѣто бѣха сложени закускитѣ, вината и ракиитѣ, се търкаляха само празни шишета, кутии отъ хайверъ, омари, тонъ и парчета книги, въ които бѣха увити салами, шумка, разни сиренета и прочее.

Между това опълченцитѣ отъ 3-я и 4-а дружини, събрани на группа, цѣпяха въздуха съ своитѣ юнашки пѣсни.

— Я гледайте ги, настоящи русски войници, казваха офицеритѣ отъ 16-а дивизия и уланския полкъ, които за прьвъ пжть виждаха опълченцитѣ.

— Да, братъ, тѣ и не по-лошо се биятъ отъ нашитѣ войници, отговаряха офицеритѣ отъ дружинитѣ. Ако сме живи, ще се убѣдите.

— Какво ще се убѣждаваме, когато ний не се съмнѣваме, отговориха първитѣ. Нима ний не знаемъ за героизма, който тѣ показаха при Стара-Загора и Шипка?

Къмъ това врѣме пристигнаха 5-а и 6-а дружини. Едвамъ си бѣха сложили пушкитѣ въ рогачи, когато Скобелевъ, съпровожданъ отъ графа Толстой и подполковникъ Куропаткина, началника щаба на 16-а дивизия, дойде да поздрави опълченцитѣ съ походъ. На поздравлението, опълченцитѣ отговориха весело и смѣло.

Генералъ Скобелевъ съ засмѣно лице обикаляше опълченцитѣ, като говореше на графъ Толстой.

— „Молодцами выглядиваютъ: просто не палюбуешься“.

— Добъръ пжть, юнаци! Сбогомъ! извика Скобелевъ на опълченцитѣ и си замина.

— „Щастливо оставаться, ваше прѣвъсходителство“, отговориха послѣднитѣ юнашки.

Раздаде се слѣдъ това командата за тръгвание и ний оставихме селото.

Отъ Топлишъ ний изведнъжъ започнахме да се катеримъ по прѣдгорията на Балкана. Още въ началото на тръгванието ни, започнахме да затъваме едва ли не до поясъ въ снѣгътъ.

Като отвѣсна стѣна се бѣ испрѣчилъ прѣдъ насъ снѣжния Балканъ.

— Ако тукъ е мѫчно да се върви, тамъ горѣ какво ли ще бѫде? се питаха опълченцитѣ.

А тукъ, дѣйствително, бѣ мѫчно за вървение, при всичко, че по сѫщия пѫть прѣди насъ бѣха минали хиляди хора и коне.

Испърво, минахме прѣзъ една съвършенно открита и изровена отъ человѣчески и конски стѫпки поляна, като се направлявахме къмъ първото стѫпало на гигантската стълба на възвишенностьта, покрита съ гѫстъ лѣщакъ и букакъ. Съ влизанието ни въ корията, ний изведнъжъ почувствувахме всичката трудность на движението по нея, при всичко, че тукъ въскачванието бѣ още не тъй стръмно и пѫтя бѣ сравнително широкъ.

Отъ тукъ, обаче, колкото по-нагорѣ вървѣхме, толкова пѫтя ставаше по-тѣсенъ и стръменъ, така щото по нѣйде едвамъ можеше да се катеримъ по единъ человѣкъ. И то съ каква мѫка? Наистина, пѫтя и тукъ бѣше утъпканъ отъ прѣднитѣ войскови части, но отъ това той не бѣ станалъ по-лесно проходимъ. Напротивъ, сега движението бѣ несравненно по-трудно и то защото на много мѣста, подъ пръхкавия, движущия се снѣгъ, имаше ледъ и за туй ний на всѣка крачка се плъзгахме и падахме, като буквално се заравяхме въ дебелия снѣгъ; но не само хората, а и конетѣ падаха. Еднитѣ и другитѣ бѣха потънали въ потъ.

Азъ чакъ сега видѣхъ, каква голѣма грѣшка сторихъ, като промѣнихъ черкеза си за настоящия конь, който наглѣдъ бѣше много по-добъръ, но се оказа твърдѣ слабъ. Той не можеше да ми служи даже и долу, когато минувахме прѣзъ поляната и тамъ трѣбваше да слѣза и да вървя пѣша.

Тукъ же той положително ме бѣ изморилъ, защото, за да не би да ме настѫпи, като го водяхъ подирѣ си, азъ бързахъ да се катеря на горѣ; а при всѣко плъзгание и падание, той повличаше и мене.

— Ваше благородие, дайте да ви поводимъ коня, вий съвсѣмъ се изморихте, ми прѣдлагаха услугитѣ си запъхтелитѣ и потънали въ потъ опълченци.

Разбира се, че азъ не злоупотрѣбявахъ съ тия услуги на опълченцитѣ, защото виждахъ, че и тѣ сами бѣха капнали. Едно ме бѣ само ядъ, че оставихъ Трайко при товарнитѣ коне.

Въскачихме се на една доволно висока възвишенность. Врѣмето продължаваше да е ясно. Слънцето грѣеше, колкото може да грѣе по коледа. Отъ тукъ се виждаше не само Зелено-Дърво, Лисата-Гора, но и Габрово. Види се, че турцитѣ ни бѣха забѣлѣжили отъ Лисата Гора, защото цѣла тълпа отъ тѣхъ се бѣха събрали и наредили съ фронтъ къмъ насъ. Нѣмаше съмнѣние, че тѣ гледаха нашето движение, което трѣбваше ужъ да бѫде тайно. Очудвахме се, защо турцитѣ не откриваха по насъ орѫдиенъ огънь, когато, по права линия, растоянието не бѣ по-голѣмо отъ $2^1/_2 - 3$ версти. Впрочемъ, единственното мѣсто отъ кѫдѣто можахме да виждаме турцитѣ на Лисата, а вѣроятно и тѣ насъ, бѣше тази възвишенность.

Вървятъ опълченцитѣ бодро. Отстанали нѣма, но за туй, повтарямъ, всички потънали въ поть и запъхтени. Скоро, обаче, силитѣ ни започнаха да се истощаватъ. Пладнѣ отдавна бѣ минало. Опълченцитѣ вървешката вадяха отъ торбитѣ си сухари и гризяха. Най-насетнѣ опълчението бѣ спрѣно за почивка.

Офицеритѣ отъ дружината се събраха въ крѫжокъ.

Азъ много бѣхъ огладнѣлъ, та и другаритѣ не бѣха сити, но за жалость нѣмаше какво да се яде: всичкитѣ закуски бѣха изѣдени въ Топлишъ.

Ний сега ще сме, както се казва, „на пищѣ св. Антония“, забѣлѣжи шеговито добродушния майоръ Чиляевъ. Впрочемъ, сухари ще се намѣрятъ, прибави той.

— Заповѣдайте, ваше високоблагородие, сухари, ний си имаме достатъчно. Ето и сирене, месце и пр., взеха да прѣдлагатъ опълченцитѣ, които чуха, когато майоръ Чиляевъ каза, че сухари има.

— Ами като свършите сухаритѣ? ги попита Чиляевъ.

— Тогава всички наедно ще гладуваме, ваше високоблагородие, отговориха тѣ.

И ний се наядохме добрѣ съ сухари. Истина, че запасъ отъ закуски у нѣкой отъ офицеритѣ имаше въ кобуритѣ на сѣдлата, но тѣ бѣха оставени за вечеря. Както и да е, гладътъ отчасти утолихме, но за туй жаждата ни мѫчеше ужасно. Вода нѣмаше никѫдѣ; ний бѣхме принудени да гълтаме снѣгъ. Майоръ Чиляевъ бѣше заповѣдалъ на Бондаря да накладѣ огънь и въ чайника да растопи снѣгъ, за да се напиемъ съ вода.

— Константинъ Борисовичъ, не е ли по-добрѣ да се напиемъ съ чай, каза щабсъ-капитанъ Сокалски.

Прѣдложението на Сокалски се прие и слѣдъ малко ний пияхме вече горѣщъ чай съ голѣмъ апетитъ, ако и да миришеше на пушекъ.

— Пийте, пийте горѣщия чай, слѣдъ гълтанието на снѣга, та ще има послѣ да ми кашляте, се разгълча д-ръ Вязанковъ.

Но кой слуша докторски съвѣти на Балкана!

Бѣше започнало да се стъмнява, когато генералъ Скобелевъ ни стигна по пѫтя.

— Мѫчно ли се върви, юнаци, по снѣгътъ? питаше генерала едни; уморихте ли се? задаваше въпросъ на други; колко патрони имашъ въ торбата, сухари и пр., запитваше трети. Съберете си силитѣ, юнаци, още малко и ще почиваме горѣ, се обръщаше той къмъ всички.

— Мѫчно, ваше прѣвъсходителство, но ний черпимъ сила въ надѣждата да си отмъстимъ на турцитѣ, отговори единъ опълченецъ — по войнишки.

— Послѣ побѣдата, ще почиваме, ваше прѣвъсходителство, се обади другъ опълченецъ.

Генерала остана много доволенъ отъ тѣзи отговори, похвали досѣтливитѣ опълченци и замина напрѣдъ.

Прѣзъ нощьта ний настигнахме горската батарея, която бѣше се спрѣла на склона почти на върха на възвишенностьта. Види се, че както войницитѣ, тъй и конетѣ да бѣха изнемощѣли отъ трудния пѫть.

Късно прѣзъ нощьта се искачихме на върха на Балкана и се спрѣхме на една равнина. Тѫзи равнина се нарича Вътрополе. Прѣди още да се приближимъ до полянката, видѣхме една мѫглива свѣтлина, но огневе не се забѣлѣзваха. Само когато доближихме до равнината, видѣхме, че на нея бѣха расположени войскитѣ на прѣдния отрядъ. Въ тъмнината намъ ни се показа, че войницитѣ бѣха налѣгали около огневетѣ въ една дълбока яма, но когато се поогледахме по-внимателно видѣхме, че, дѣйствително, огневетѣ бѣха по-долу отъ уровня на снѣга, на повече отъ $1^1/_2$ аршинъ.

3 я дружина се расположи на источната страна на поляната. Веднага опълченцитѣ заработиха съ лопатитѣ и съ брадвичкитѣ.

Едни раскопваха снѣга за да направятъ мѣсто за огневетѣ, а други сѣчаха дърва. И слѣдъ малко всички се бѣха расположили около огневетѣ, както казваха опълченцитѣ — на зимна квартира и си хапваха, кой каквото имаше.

Бѣхме съвсѣмъ уморени; сънътъ ни налѣгаше и очитѣ ни се слѣпваха, но не трѣбваше да се лѣга, защото бѣ опасно, толкова повече, че ний бѣхме съвсѣмъ потни, а краката ни — мокри.

Азъ си изухъ обущата, увихъ си краката въ шинеля, като си обухъ запаснитѣ чорапи, които носяхъ въ дисагитѣ на коня, и се заехъ съ сушение на навущата и чорапитѣ си. И само когато си изсушихъ навущата и си обухъ обущата, лѣгнахъ да спя.

Моя Трайко още не бѣше пристигналъ. Нощьта бѣше студена, а между това за постелка и завивка ми служаха шинеля и мушамата, а за възглавница — дисагитѣ. Прѣзъ нощьта азъ нѣколко пѫти ставахъ, за да не замръзна — нѣщо което правяха и другитѣ офицери и войници.

26-и Декемврий. Сутриньта още рано Трайко бѣше вече приготвилъ чайника и азъ съ жадность се заловихъ за чая, тъй като отъ студъ зѫбитѣ ми тракаха.

Въ това врѣме видѣхъ, че идеше къмъ насъ на конь, поддържанъ отъ двама войника, щабсъ-капитанъ Цаневъ, родомъ българинъ; оказа се, че прѣзъ нощьта му биле измръзнали краката и сега го водяха въ Топлишъ. Всичкитѣ опълченци, па и войницитѣ отъ другитѣ части, бѣха вече на крака. Тѣ всички рано рано се подкрѣпяха съ попара и веднага слѣдъ закуската започнахме да се готвимъ за пѫть, при всичко, че заповѣдь не се бѣ още получила. Скоро слѣдъ това казанския полкъ съ планинската батарея, която бѣше пристигнала на бивуака късно прѣзъ нощьта, се вдигнаха отъ бивуака и тръгнаха право къмъ югъ прѣзъ една рѣдка, но съ високи дървета кория. Опашката на полка едва що бѣше влѣзла въ корията, когато отъ къмъ Лисата-Гора се раздаде единъ топовенъ гърмежъ. Гранатата прѣфуча прѣзъ движущия се полкъ и се пръсна татъкъ далеко вдѣсно отъ него. Подиръ първия гърмежъ послѣдваха още нѣколко, но безъ никаква врѣда, тъй като гранатитѣ или прѣхвърркваха или не достигаха до цѣльта. Но турцитѣ слѣдъ нѣколко гърмежа прѣкратиха стрѣлбата.

Най-послѣ, въ 10 часа сутриньта, 2-а и 3-я бригади отъ българското опълчение напустнаха Вътро-поле и тръгнаха по сѫщия пѫть, по който заминаха казанцитѣ. 1-а бригада (1-а и 2-а дружини) и единъ стрѣлковъ батальонъ останаха на Вътро-поле. Минахме прѣзъ сѫщото бранище, прѣзъ което бѣше

миналъ и казанския полкъ. Тукъ въ гората имаше много дървета нападали, които ни затрудняваха движението. Щомъ излѣзохме отъ бранището и се видѣ Лисата-Гора, пакъ се раздадоха оръдийнитѣ гърмежи. И гранатитѣ зафучаха прѣзъ главитѣ ни.

— Първата се зарови въ снѣга да спи, остро забѣлѣжи единъ отъ опълченцитѣ.

— Втората отиде да търси другарката си, се смѣяха други.

— Третята се уморила и не може да стигне първитѣ, пакъ остроумичаха опълченцитѣ.

Струва ми се, че и стотина гранати да бѣха пустнали турцитѣ, опълченцитѣ за всичкитѣ щѣха да намѣрятъ по нѣщичко остроумно да кажатъ. Турцитѣ, обаче, слѣдъ 5—6 топовни гърмежи прѣкратиха стрѣлбата, и ний спокойно си вървѣхме, както се казва, прѣдъ очитѣ имъ. Впрочемъ, не съвсѣмъ спокойно вървѣхме, защото ако пѫтя отъ Топлишъ до Вътро-поле бѣше трудно проходимъ, то той не бѣше тамъ тъй опасенъ, както тукъ.

Наистина, тукъ отъ дѣсната страна на пѫтя високо се издигаше възвишенностьта Курджий—Марковъ стълбъ, а отъ лѣвата страна зѣеше една бездънна пропасть. Стигаше человѣкъ да направи една неосторожна крачка, да изгуби равновѣсието. и той щѣше да се намѣри въ пропастьта, — нѣщо което се и случи съ нѣколко человѣка. Благодарение само на това, че урвитѣ бѣха прѣпълнени съ снѣгъ, та не за всичкитѣ паданието въ тѣхъ бѣше фатално. Но ни едно падание не мина безъ по-голѣмо или по-малко поврѣждание. Двоица отъ падналитѣ въ урвата бѣха извадени въ несвѣсь. Единъ опълченецъ отъ 2-а рота прѣдъ моитѣ очи се плъзна, залитна и падна на края на урвата. Той посѣгна да се улови за нѣщо, но такъвъ прѣдмѣтъ нѣмаше. И прѣди другаритѣ да му дадатъ помощь, той се подплъзна по гладкия като оглѣдало замръзналъ снѣгъ и се спрѣ до самото бранище, което се намираше долу наоколо 150 крачки отъ мѣстото на паданието. Азъ още съ двама опълченци се спустнахме на помощь на нещастния, като заобиколихме урвата. Нещастния сѣдеше опрѣнъ гърбомъ на едно дебело дърво, о което се билъ ударилъ при спиранието си, и отъ устата и носътъ му течеше алена кръвь.

— Съвсѣмъ съмъ разбитъ, едвамъ можа шепнишката да продума той.

Ний го измъкнахме отъ урвата, и отъ тамъ четворица опълченци го понесоха обратно на Вътро-поле.

Пжтя при възвишенностьта бѣше особенно опасенъ. Тукъ никой не можеше да бжде увѣренъ, че ще направи още една крачка благополучно. Започнало бѣ да се стъмнява.

— Какъ ли ще вървимъ нощесь. ако пжтя и на напрѣдъ бѣде сжщо такъвъ? се питахме ний, още повече, че нощьта обѣщаваше да бжде тъмна.

Но ний изминахме най-опасното мѣсто, до гдѣто бѣше още свѣтло. Наистина, по-надолу пжтя не бѣше ни гладъкъ ни равенъ, но сравнително бѣше по добъръ отъ току що изминатия. По-долу отъ това мѣсто бѣхме принудени да се спрѣмъ до като мине генералъ Доктѡровъ съ полковетѣ отъ 1-а кавалерийска дивизия.

Настана нощьта тъмна като рогъ. Завалѣ снѣгъ, задуха вѣтъръ и се вдигна една страшна виелица, отъ която не само наоколо, но и прѣдъ краката ни нищо не се виждаше. Криволимъ по една козя пжтека, по нѣйдѣ изровена отъ поройнитѣ дъждове, а сега прѣпълнена съ снѣгъ и току потъваме и падаме. По нѣйдѣ тая пжтека минава прѣзъ съвсѣмъ голи камъни.

Бѣше вече късно, около 10 часа, когато дружинитѣ се спрѣха. Оказа се, че тамъ нанапрѣдъ имало нѣкаква скала, прѣзъ която спущали планинската батарея. Значеше това, че ще нощуваме, или по-добрѣ да кажа, че ще чакаме тукъ до разсъмнуване. Дружинитѣ се спрѣха по самия пжть, въ такъвъ редъ въ какъвто вървяха. Опълченцитѣ на бързо насѣкоха дърва и скоро се образува една дълга огненна верига, около която тѣ и налѣгаха да спятъ, безъ, обаче, да се бѣха взели каквито и да би било прѣдпазителни мѣрки. Само въ 3-я дружина при знамето неподвижно стоеше часовой, който се смѣняваше на всѣки половина часъ.

Азъ полюбопитствувахъ да видя спущанието на планинската батарея прѣзъ отвѣсната скала, още повече, че не бѣше до тамъ и далеко — чуваха се виковетѣ при спущанието на орждията. Азъ се приближихъ.

— Полегичка, полегичка! На дѣсно . . . още малко, тъй . . . стой, стой! . . . зачухъ команда.

Като наближихъ още при скалата, видѣхъ коне и горскитѣ орждия, около които горѣха огнове.

— Кждѣ е спуска, юнаци? попитахъ азъ войницитѣ, сѣдѣвши при огъня. Единъ отъ тѣхъ се вдигна отъ мѣстото и надникна да ми види погонитѣ.

— Ей тамъ, ваше благородие, се обади войника, като указа съ ржка. Заповѣдайте, азъ ще ви покажа. Но нищо се не види: тъмно . . . Осторожно, осторожно ваше благородие, тукъ е урвата.

И наистина 3—4 крачки напрѣдъ бѣше урвата, долу отъ която говоряха войницитѣ и тегляха едвамъ що спустнатото орждие. Тамъ же по-нататъкъ на бѣлия снѣженъ фонъ се чернѣеше нѣщо — види се, спустнатитѣ орждия. Повече нищо се не видѣше. Подиръ се върнахъ при дружината, гдѣто сварихъ офицеритѣ около огъня, на който топляха въ чайника снѣгъ за чай.

— Какво би станало, ако една шепа рѣшителни турци биха ни нападнали? въпросително забѣлѣжи Сокалски.

— Нима тѣ сж луди въ такова врѣме да ни нападатъ? отговори майоръ Чиляевъ.

Мнозина отъ опълченцитѣ, които бѣха налѣгали около огъня, бѣха затрупани съ снѣгъ. Часътъ бѣше миналъ 12, когато и ний налѣгахме, кой гдѣто намѣри. Азъ лѣгнахъ около единъ огънь, като се увихъ въ шинеля и мушамата, а за възглавница този пжть ми послужи мегкия снѣгъ. Разбира се, при такава обстановка и дума не можеше да става за добъръ и спокоенъ сънь. Най-много мръзняха краката.

— Неужели презъ тжзи отвѣсна и висока около 7—8 аршина скала сж минали войници, коне и планинската батарея и ще мине още полската батарея? се питахме офицеритѣ, сутриньта на 27-и Декемврий, когато доде редъ и за насъ да се спущаме.

При това азъ си помислихъ, че ако ми бѣха задали задача да прѣкарамъ прѣзъ този пжть войска и ако бѣхъ я рѣшилъ въ смисъль, че може да се прѣмине прѣзъ тжзи скала съ тритѣ рода оржжие, то навѣрно екзаменаторитѣ ми щѣха да ме осмѣятъ.

На разсъмнуванне се зачуха долу, по направление къмъ с. Химитлии, пушечни гърмежи, които все повече и повече се учестяваха. Дружинитѣ бѣха готови да тръгнатъ, но тамъ на скалата се спущаха още коне отъ планинската батарея и рак-

Спущанието на войницитѣ, конетѣ и орждията отъ скалата въ зимното минувание прѣзъ Балкана.

литѣ съ гранатитѣ. Най-послѣ, дойде редъ и за опълчението. Първа започна да се спуща 3-я дружина. Спускането вървеше бавно, понеже ставаше по единъ по двама человѣка. То ставаше твърдѣ просто: вземаше си опълченеца пушката въ ржка, сѣдаше на самия край на спуска и се пързаляше на долу; тъй също и конетѣ се привождаха до спуска, оттамъ насила ги тласкаха, и тѣ, както и войницитѣ, сѣдаха на задната си часть и се спущаха. Току до спуска се търкаляха три коня, осакатени отъ спущанието.

Бавно вървеше спущанието на опълченцитѣ, а между това вече три пжти се получава отъ началството заповѣдь, по-скоро да пристигнемъ долу — къмъ Химитлии.

Съ разрѣшение на дружинния командиръ, азъ отидохъ напрѣдъ самъ. Отъ спуска надолу пжтя минава по долината и бѣ твърдѣ добъръ. Плиткия тукъ снѣгъ бѣше съвсѣмъ изтъпканъ. По пжтя срѣщнахъ ранения подполковникъ Куропаткинъ, началникъ щаба на 16-а дивизия, когото носяха 4 войника на носилка На растояние около 400 крачки отъ спуска имаше една сая. Малко по-долу отъ нея, азъ съгледахъ една група офицери, между които бѣха: генералъ Столѣтовъ, графъ Толстой и князъ Вяземски.

Доле кипѣше ожесточенъ бой.

Неприятелскитѣ куршуми току свиряха високо надъ главата ми, понеже азъ се намирахъ въ мъртвото пространство. Отъ тукъ надолу — къмъ югъ — цѣлия склонъ бѣ покритъ съ камънаци, обрастнали си ниска корийка. Задъ тия камънаци бѣха залѣгнали турцитѣ и срѣщаха нашитѣ настжпавши войски съ вѣрни изстрѣли, като ни нанасяха страшни загуби — убити и ранени; при всичко това, нашитѣ войски постепенно се подаваха напрѣдъ. Но това бавно настжпление не бѣше по характера на бѣлия генералъ, Скобелева; той бѣ испратилъ. трима ординарци — охотници — единъ слѣдъ другъ, съ записка до генерала Столѣтова, началникъ на авангарда, съ заповѣдь да отблжсне противника по-скоро отъ заетата позиция, за да се даде възможность на войскитѣ да се спустнатъ въ долината. Единъ отъ тия ординарци — охотници — бѣше опълченеца юнкеръ Дуковъ. Съ голѣмъ рискъ за живота си Дуковъ, както и другитѣ двама ординарци, подъ градъ отъ неприятелски куршуми, стигнали при генералъ Столѣтовъ и му прѣдали записката; за това му юначество и само-

отвърженностъ Дуковъ бѣ награденъ съ войнишки кръстъ св. Георги 4-а степенъ, за храбростъ.

При всичко, че се отдѣлихъ отъ дружината съ разрѣшение на майоръ Чиляевъ, азъ не се рѣшихъ, обаче, да вървя по-надолу, т. е. да се приближа до началството и за туй се върнахъ назадъ. Въ това врѣме дружината се бѣше вече спустнала и съ бързи крачки вървеше надолу. Първа пристигна при групата офицери 3-я дружина, която и незабавно се испрати да заеме ложементитѣ, ископани отъ сапьоритѣ на една възвишенность влѣво отъ пѫтя за Химитлии; 4-а дружина се расположи на сѫщата възвишенность, вдѣсно отъ 3-я, а 5-а и 6-а влѣво отъ тая послѣдната. При това 5-а и 6-а дружини бѣха съ фронтъ къмъ истокъ — с. Шипка, 3-я дружина имаше фронта си къмъ юго-истокъ — с. Шейново, а 4-а дружина — право къмъ югъ — с. Химитлии. Отъ позицията на 3-я дружина се виждаше цѣлото пространство къмъ истокъ: с. с. Енина, Хасътъ, Скиречево и гр. Казанлъкъ; къмъ югъ цѣлото пространство до малкия Балканъ — Срѣдня Гора, по което сѫ расхвърлени много голѣми и богати села, между които и с. Габарево; къмъ западъ до шоссето се вижда Ново-село и други. Освѣнъ това, виждаше си и неприятелската позиция на Шипка и девятоглазката. Малко врѣме слѣдъ заеманието на позицията, турската верига, която бѣше засѣднала при политѣ на възвишенностьта, заедно съ подкрѣпленията си започна бърже и въ пълна безредица да отстѫпва. Испрати се кавалерията за прѣслѣдването ѝ. Въ това врѣме нашитѣ казаци и българската конна сотня, вече слѣзли на равнината и поддържани отъ планинската батарея, отблъснаха черкезитѣ и башибозуцитѣ. Двѣ гранати паднаха въ гъстата неприятелска колона и распръснаха черкезитѣ и башибозуцитѣ, които оставиха на мѣстото три коня и нѣколко человѣка убити и ранени. На лѣвото ни крило скоро се показаха отъ къмъ Шейново двѣ неприятелски орѫдия подъ прикритието на единъ таборъ пѣхота. Орѫдията се снеха отъ прѣдницитѣ и хвърлиха нѣколко гранати по нашата кавалерия, която угрожаваше на отстѫпившата неприятелска верига. Въ това врѣме пъкъ нашата кавалерия на дѣсното крило, която бѣше отблъснала черкезитѣ и башибозуцитѣ, се подаде на напрѣдъ, т. е. къмъ сѣверо-истокъ, и започна да угрожава отстѫпавшата турска верига съ поддържката ѝ и за туй тѣзи послѣднитѣ, съ кавалерията, двѣтѣ орѫдия и табора

пѣхота набързо отстѫпиха въ интервала между Шипка и Шейново. Въ шейновския укрѣпенъ лагеръ се виждаше движение на голѣма масса пѣхота, която се направляваше въ разни посоки, а отъ Шипка се спущаше една колона не по-малка отъ 2 табора пѣхота. По къмъ истокъ, къмъ с. Енина, се забѣлѣзваше движение на кавалерия; изобщо, отъ това движение на неприятеля се познаваше, че той ще ни нападне.

Между това, отъ скобелевия отрядъ за сега се бѣха спустнали въ долината само единъ полкъ пѣхота, 3 батальона отъ стрѣлковата бригада, 4 дружини отъ опълчението, казашкитѣ и българската сотни и планинскитѣ орѫдия. За отряда на Святополкъ-Мирски се говореше, че той билъ закѫснялъ и порано отъ сутрѣ нещѣлъ билъ да пристигне.

— Турцитѣ ще бѫдатъ луди, ако не се въсползуватъ отъ нашата слабость и не ни нападнатъ, казваха офицеритѣ.

И ний очакваме настѫпването на противника. По едно врѣме отъ къмъ западъ по калоферското шоссе — се показа движение на войски — кавалерия, — обстоятелство, което произведе не съвсѣмъ добро впечатление, още повече, че се носеше вече слухъ, че отъ къмъ тъзи страна биле настѫпвали турскитѣ войски. Настѫпавшата кавалерия, обаче, се оказаха нашитѣ казаци, които още отъ сутриньта бѣха испратени къмъ западъ, а сега бързаха да подкрѣпятъ своитѣ противъ черкезитѣ и башибозуцитѣ. Слѣдъ отстѫпването на турцитѣ, по цѣлата позиция се въдвори тишина. Само татъкъ къмъ дѣсния ни флангъ, казацитѣ се прѣстрѣлваха съ черкезитѣ и башибозуцитѣ. Нашата срѣлкова верига се подаде напрѣдъ и се спрѣ при политѣ на Балкана.

Азъ отидохъ при 3-я рота, която бѣ заела единъ отъ окопитѣ построени отъ сапьоритѣ. Отъ този окопъ цѣлата триндафилова долина се виждаше прѣвъсходно. Съ бинокля си азъ внимателно разгледахъ неприятелската позиция въ Шейново, но погледа ми най-вече бѣше устременъ татъкъ къмъ истокъ, отъ кѫдѣто се очакваше отряда на князъ Святополкъ-Мирски.

Бѣше тъкмо $12^1/_2$ часа послѣ пладнѣ, когато азъ забѣлѣзахъ въ интервала между Енина и Казанлъкъ нѣкакви тъмни точки. Слѣдъ малко забѣлѣжихъ появяването въ дѣсно и лѣво отъ първитѣ точки сѫщо такива, отъ които се познаваше, че тѣ се движатъ къмъ западъ. Азъ пратихъ единъ опълченецъ да доложи за това на дружинния командиръ, а самъ не от-

веждахъ очитѣ си отъ движущитѣ се точки, които все по-ясно и по-ясно се очертаваха. Азъ вече не се съмнявахъ, че това сѫ части отъ отряда на Мирски.

— Какво има? Нашитѣ ли се виждатъ? — ме запита запъхтенъ майоръ Чиляевъ, и веднага пое отъ мене бинокля.

Съ дружинния командиръ дойдоха почти всичкитѣ офицери отъ дружината, а по-послѣ дойдоха нѣкои и отъ близкята — 5-а дружина.

Майоръ Чиляевъ, слѣдъ като се убѣди, че движущитѣ се прѣдмѣти сѫ войскови части, испрати дружинния адютантъ да доложи на генералъ Столѣтова за това. Слѣдъ малко дойде на позицията и генералъ Скобелевъ. Дружинния командиръ расказа на Скобелева за моето, отъ самото начало, наблюдение върху движущитѣ се части. Генерала извади бинокля си и започна да гледа по указаното му направление.

Дълго врѣме той гледа мълчишката и, най-послѣ, каза:

— Не, тамъ нѣма никакви войскови части. Движущитѣ се прѣдмѣти сѫ стада биволи.

— Какви ще да сѫ тѣзи биволи, които се движатъ съ такъвъ дългъ фронтъ и съ такава правилность, си шепняха нѣкои отъ офицеритѣ.

Графъ Келлеръ, който врѣменно бѣше замѣстилъ ранения подполковникъ Куропаткинъ, слѣдъ като разгледа внимателно движущитѣ се биволи, исказа мнѣние, че това сѫ дѣйствително войскови части и то отъ отряда на Святополкъ-Мирски, и започна да указва на генералъ Скобелева колонитѣ.

— Да, да, виждамъ, каза най-послѣ генерала, че това сѫ войски, но тѣ трѣбва да сѫ турски.

Отъ формата на строя, обаче, се виждаше, че тѣзи войски настѫпваха срѣщу турскитѣ укрѣпления. Въ сѫщото това врѣме отъ високата могила между Шейново и Шипка, на която турцитѣ бѣха расположили своята артиллерия, се изви търкало димъ и се раздаде грьмъ. Слѣдъ малко татъкъ надъ движущитѣ се колони се показа сѫщо облаче димъ, а подиръ се чу грьмъ. Подиръ първия грьмъ послѣдва втори, трети и т. нт.

— Не, каза генералъ Скобелевъ рѣшително, това не сѫ нашитѣ! Турцитѣ искатъ да ни въведатъ въ заблуждение, за да се хвърлимъ на Шейново.

Но недоумѣнието на генерала скоро исчезна: орѫдията на Святополкъ-Мирски заговориха на много ясенъ язикъ . . Слѣдъ

малко турцитѣ откриха по настжпавшия нашъ източенъ отрядъ и пушечна стрѣлба.

Отряда отдавна бѣше вече разсипалъ и стрѣлкова верига, която скоро отъ своя страна започна огъня.

Генералъ Скобелевъ, най-насетнѣ, слѣдъ като се убѣди (?), че Святополкъ-Мирски завързва бой съ турцитѣ, побърза да се спустне долу.

Между това, боя между противницитѣ все повече и повече се усилваше. Веригата отъ източния отрядъ вече два пжтя бѣше направила прѣбѣжки. Резервитѣ съ разрѣдени редове слѣдваха подирѣ й. Ето тѣ вече приближиха близо до високата могила. Въ това врѣме задъ могилата се издигна голѣмъ облакъ димъ, а слѣдъ това се раздаде страшенъ гръмъ. Нашитѣ гранати отъ отряда на Мирски бѣха успѣли да подпалятъ барутния погребъ задъ могилата. Този взривъ на барутния погребъ задъ могилата произведе въ турскитѣ редове страшна безредица. Турцитѣ наискачаха изъ укрѣплението и се впустнаха въ пъленъ безпорядъкъ да бѣгатъ. Нашитѣ се въсползуваха отъ безредицата на могилата и дружно се хвърлиха върху обезумѣлитѣ отъ страхъ турци. Ето нашата верига е на могилата и турскитѣ орждия въ нейнитѣ ржцѣ. Но турцитѣ скоро получиха силно подкрѣпление. Тѣ се хвърлиха пакъ на могилата и съ щикове отблъснаха прѣднитѣ русски редове, прѣди тѣзи послѣднитѣ да получатъ поддържка, която закъснѣ по слѣдующата причина:

Когато руситѣ бѣха значително напрѣднали и бѣха близо до горѣказаната могила, отъ девяти-глазката се спустнаха двѣ орждия почти до политѣ на Балкана, къмъ истокъ отъ с. Шипка, и откриха такъвъ убийственъ огънь по дѣсния ни флангъ, щото го накараха да се подаде назадъ.

На истокъ отъ Шейново и къмъ югъ отъ голѣмата могила, прѣдъ корията, турцитѣ имаха построени нѣколко редута и люнета и ложементи за стрѣлцитѣ. На тѣзи, именно, укрѣпления князъ Мирски бѣ насочилъ двѣ бързи и рѣшителни нападения, но и двата пжти бѣ отблъснатъ, Слѣдъ второто отблъсвание, стрѣлковата верига залегна. Откри се силенъ пушеченъ и топовенъ огънь и отъ двѣтѣ страни. Въ сжщото врѣме ясно се виждаше, че нашитѣ се окопваха и то подъ силния неприятелския пушеченъ и топовенъ огънь.

Равно слѣдъ два часа отъ като генералъ Скобелевъ слѣзе долу на равнината, войскитѣ отъ западния отрядъ, които сжщо

бѣха се спустнали долу, тръгнаха отъ с. Химитлии въ резервенъ редъ по направление къмъ Шейново, което отстоеше отъ Химитлии приблизително на 5—6 версти. Подиръ това вървишката тѣ се построиха въ боенъ редъ, въ двѣ линии на пълни дистанции, и испратиха напрѣдъ бойна верига. Въ такъвъ редъ една бригада отъ 16-а дивизия, три батальона отъ стрѣлковата бригада, планинската батарея, казашкитѣ и българската сотни, подъ звуковетѣ на полковитѣ музики, настѫпваха на Шейново, като угрожаваха неприятелския тилъ. Между това за опълченцитѣ нѣмаше никакво распореждание. Опълченцитѣ, не исключая офицеритѣ, заапочнаха да се вълнуватъ и безпокоятъ.

— Неуже ли насъ ще ни оставятъ тукъ, безъ да вземемъ участие въ битката? се питаха тѣ.

— Хмъ, стой цѣла зима въ умразнитѣ колиби, влачи се по снѣга, катери се и се спущай по балканскитѣ усои, казваха опълченцитѣ, а подиръ да те оставятъ тукъ да бѫдешъ простъ зритель.

— Ако не ни пустнатъ въ бой, ще хвърлимъ пушки и мундири и ще идемъ, кѫдѣто ни очи видятъ, се чуваха гласове.

— Е, че не съмъ постѫпилъ въ опълчениото само да чистя и нося тая пущина — пушката, се обаждаше единъ опълченецъ.

— Какво сте се раскрякали, като свраки! се обади единъ отъ опълченцитѣ. Ще бѣгашъ, намъ какво си и намъ що си! Ний сме постѫпили въ опълчението да послужимъ на поробеното си отечество, а гдѣ и какъ ще послужимъ, то е работа на началството. Ако не днесь, сутрѣ ще встѫпимъ въ бой, и за насъ ще дойде редъ . . .

Между това полковитѣ музики цѣпяха въздуха и караха сърдцата ни усилено да тупатъ. Но ето, отряда дойде на една височина съ нашата позиция, на едно растояние отъ насъ на 8—900 крачки по права линия, и се спрѣ. Музикитѣ прѣстанаха да свирятъ.

Войницитѣ си сложиха пушкитѣ въ рогачи, снеха си раницитѣ и всички почнаха съ шансовия инструментъ да се окопватъ, освѣнъ една часть отъ тѣхъ, които отидоха въ ближната кория за дърва.

Мръкна се. На бивуака долу се раскладоха огневе, които освѣщаваха цѣлото пространство.

28*

Между това, усиления бой между отряда на Мирски и турцитѣ никакъ не прѣставаше. Турцитѣ два пѫти се хвърляха върху русситѣ, като искаха да ги отхвърлятъ назадъ и да не имъ позволятъ да се окопаватъ, но и двата пѫти бѣха отблъснати. Малко по-малко стрѣлбата и отъ двѣтѣ страни все повече и повече намаляваше, до гдѣто най-послѣ се почти съвсѣмъ прѣкрати. Казвамъ почти, защото турцитѣ прѣзъ цѣлата нощь, както на Шипка прѣзъ днитѣ на 9-и, 10-и, 11-и и 12-и Августъ, все продължаваха да попукватъ. За туй пъкъ на нашата позиция владѣеше пълна тишина. Прѣзъ нощьта, обаче, тишината бѣ нарушена съ силни залпове, които се раздадоха долу на истокъ отъ бивуака. На слѣдующия день узнахме, че нашитѣ разѣзди, като биле излѣзли значително напрѣдъ, били срѣщнати отъ турцитѣ съ залпове.

28-и Декемврий. — Нощьта бѣше тиха, но тъмна и твърдѣ студена, при все това ний не мръзнахме толкова, колкото миналата вечерь, ако тогава и да имахме огневе.

Въ 5 часа сутриньта, още въ тъмно, огъня на Шейново се започна и все повече и повече се учестяваше. Отъ нашата позиция се виждаха очертанията на позицитѣ на противника и то по паралелнитѣ огненни, отъ пушачнитѣ гърмежи, линии.

Съмна се. Отъ гѫстия барутенъ димъ, който висѣши надъ Шейново и околностьта му, нищо се не виждаше въ шейновския лагеръ и расположението въ отряда на князъ Мирски. По пушечнитѣ и топовни гърмежи, обаче, се познаваше, че битката бѣ ожесточена.

Часа бѣше вече 10 сутриньта, а между това, не само опълчението не напущаше снощнитѣ си позиции, но и другитѣ части отъ скобелевия отрядъ не се мърдаха отъ мѣстото си, при всичко, че почти цѣлия отрядъ, като се исключи полската батарея бѣше се вече спустнала отъ планината.

Стоимъ на мѣстата си, а тамъ въ Шейново Святополкъ-Мирски напряга послѣднитѣ си сили. Но ето тѣ, като че ли се истощиха вече: пушечнитѣ и топовни гърмежи, като че все повече и повече се отдалечаватъ — значи, нашитѣ трѣбва да сѫ отблъснати, трѣбва да отстѫпватъ.

На нашата позиция всеобщо душевно вълнение.

— Защо ли не настѫпваме? Ами какво ще бѫде, ако Святополкъ-Мирски бѫде разбитъ, а подиръ това турцитѣ се нахвърлятъ върху нашия отрядъ? се питаха тревожно мнозина.

Нѣкои отъ офицеритѣ обвиняваха генералъ Скобелева въ губение на врѣме. Други отиваха още по-далечъ, като обвиняваха генерала въ желание съ чузди ръцѣ да гребе жаръ и малцина бѣха тия, които го защищаваха, като казваха, че не е възможно да се встъпи въ бой безъ полската артиллерия.

Кои бѣха прави въ прѣдположенията си, азъ не мога да кажа. Само това ще кажа, че на 30-и декемврий, когато отидохъ въ Химитлии да видя нашитѣ ранени офицери, видѣхъ, че едвамъ тогава 4-и фунтовата батарея се спущаше отъ Балкана. Значи, безъ полската артиллерия е можало и трѣбвало да се встъпи въ бой . . .

Най-послѣ, дружинитѣ получиха заповѣдь да се спустнатъ въ долината. Първи се спустнаха 5-а и 6-а дружини. 3-я и 4-а дружини се поведоха на долу по пътя, който криволи по склона и се спуща въ с. Химитлии.

— Защо ли не ни спустнатъ право по склона на долу? се питаха нетърпѣливитѣ опълченци. Тукъ не е толкова стръмно, както горѣ.

Наистина, отъ мѣсторасположението до бивуака на 16-а дивизия, по склона имаше не повече отъ $1—1^1/_2$ верста растояние, което можеше да се прѣмине въ около $^1/_2—^3/_4$ часа. Склона, дѣйствително, е стръменъ, но не бѣше по-стръменъ отъ прѣминатия вчера.

При спуска, по пътя грозни картини ни се прѣдставиха прѣдъ очитѣ! Падналитѣ въ боя вчера войници още не бѣха прибрани. Тѣ, потънали въ кръвь, се търкаляха по пътя и склона на възвишенностьта. Между убититѣ азъ видѣхъ единъ, лѣгналъ задъ единъ камъкъ съ насочена напрѣдъ пушка, види се съ цѣль да стрѣля, но неприятелския, вѣроятно разривенъ куршумъ, положително му бѣше пръсналъ главата. Тя — главата, прѣдставляваше една масса отъ кръвь и мозъкъ. Другъ бѣше лѣгналъ на едната си страна, като че ли спѣше. Имаше убити и въ такива положения, които показваха, че нещастнитѣ много сѫ се борили съ смъртьта и сѫ прѣтърпѣли страшни мѫки.

Горнята картина бѣше далечъ отъ да дѣйствува благотворно на нравственното настроение на войницитѣ. При тая обстановка неволно дохождаше всѣкиму мисъльта, че слѣдъ нѣколко врѣме и него можеше да постигне сѫщата участь. И чудно, че началството не се бѣ распоредило да се приберать

поне тия убити, които се търкаляха по самия пѫть и които трѣбваше да прѣскачаме.

Когато 3-я и 4-а дружини се спустнаха при Химитлии, 16-а дивизия стрѣлцитѣ и 5-а и 6-а дружини се намираха вече далеко напрѣдъ, и за туй тѣ бърже закрачиха, за да ги стигнатъ.

По заповѣдь на дружинния командиръ, азъ останахъ да причакамъ натоваренитѣ съ патрони коне, които бѣха останали назадъ, за да дамъ нуждната заповѣдь на завѣдующия патронитѣ унтеръ-офицеръ, въ кое направление и растояние да се държи отъ дружината.

Слѣдъ като направихъ това, азъ пустнахъ коня си въ карйеръ и стигнахъ дружината Въ това врѣме топовнитѣ, а особенно пушечнитѣ гърмежи, татъкъ къмъ истокъ задъ с. Шейново, едвамъ се чуваха, — обстоятелство, което можеше да се обясни или съ това, че ний се бѣхме спустнали въ долината, или че отряда на Святополкъ Мирски отстѫпваше. Нашия отрядъ, построенъ въ двѣ линий,[1]) бързо се движеше напрѣдъ.

Въ първата линия бѣха два батальона отъ стрѣлковата бригада. — На дѣсния флангъ 9-й, а на лѣвия — 11-й батальонъ. Като частенъ резервъ на тия батальони бѣха: задъ 9-й—5-а, а задъ 11-й—6-а дружина.

Това назначение на казанитѣ дружини въ частенъ резервъ на стрѣлцитѣ, караше опълченцитѣ неудържимо да се стрѣмятъ напрѣдъ, за да оправдаятъ довѣрието на началството къмъ тѣхъ.

Слѣдъ стрѣлцитѣ и частния резервъ се движаха 3-я и 4-а дружини, Углицкия и Суздалския полкове. Гърмежи още нѣмаше нито отъ неприятелска, нито отъ наша страна. Но ето, на дѣсния флангъ на противника, — тамъ прѣдъ корията, се изви кълбо димъ и се раздаде топовенъ гъмежъ. Слѣдъ минута сѫщо такъвъ гърмежъ се раздаде въ центра на неприятелската позиция и гранатитѣ зловѣщо заговориха. Огъня пламна вече. Нашата планинска батарея излѣзе напрѣдъ и откри огънь по неприятелската — въ центра. Слѣдъ малко се зачу — испърво срѣщу нашия лѣвия флангъ, а подиръ по цѣлата неприятелска линия, пушеченъ огънь и куршумитѣ забръмчаха и заплескаха около насъ. Нашата стрѣлкова верига — сѫщо откри сполучливъ огънь по неприятеля.

---

[1]) Гледай плана въ края на книгата.

Настжпвахме по съвършенно равна и открита мѣстность.

Види се, турцитѣ да бѣха измѣрили растоянието, защото артилерията имъ биеше безъ промахъ. По нѣкждѣ мѣстностьта бѣ прорѣзана съ нѣколко паралелно съ турската позиция вадички — корита на изсъхнали рѣчици, или на балкански пороп. Въ такова едно корито бѣше засѣднала втората линия, при спирането на цѣлия отрядъ. Възсѣдналъ на коня, азъ стояхъ на три четири крачки прѣдъ 3-я рота. Въ това врѣме нѣщо зафуча и се пръсна току до самитѣ ми уши. Раздаде се силенъ оглушителенъ гръмъ. Коня се подплаши, изви се изведнъжъ на страна и азъ се намѣрихъ на земята. Нѣколко опълченци се спустнаха къмъ мене и ме запитаха, да ли съмъ раненъ. Азъ бѣхъ здравъ и невредимъ, само въ ушитѣ си чувствувахъ силенъ неприятенъ шумъ и бѣхъ обсипанъ съ пръсть. Неприятелската граната бѣ паднала и се пръснала въ самия центръ на ротата. Тая граната отне живота на командира на 3-я взводъ, стар. унт.-офицеръ Василъ Калачевъ, на стар. ун.-офицера Данила Кисса, родомъ българинъ отъ Бесарабия, и на лѣво-фланговия на втория взводъ опълченецъ. На опълченеца Ж. Дамянова гранатата раздроби и двѣтѣ ржцѣ и му обезобрази лицето. Нѣколко человѣка бѣха силно контузени, на други очитѣ напълнени съ прахъ, но тѣ останаха въ строя. Почти въ сжщото врѣме бѣ раненъ и графъ Толстой, началникъ на атаката. На негово мѣсто се назначи полковникъ Панютинъ.

Ротния командиръ прѣмѣсти ротата по въ лѣво. Азъ се качихъ на коня и пакъ се спрѣхъ на сжщото мѣсто — прѣдъ ротата.

— Ваше благородие, слѣзте отъ коня, ми викаха опълченцитѣ. Като тръгнемъ напрѣдъ, ще се качите пакъ, сега турцитѣ можатъ да ви убиятъ.

— Куршума ще намѣри виновния, гдѣто и да е той, отговорихъ азъ на опълченцитѣ, неустрашимостьта на които бѣше заразила и мене.

Не далеко отъ мене стоеше командира на 4-а рота поручикъ Данаиловъ. По едно врѣме при него се приближи приблѣднялъ прапорщикъ Ю. и му каза:

— Позволете ми, господинъ поручикъ, да ида да видя, гдѣ се намиратъ конетѣ съ патронитѣ.

— Конетѣ съ патронитѣ се намиратъ тамъ, гдѣто трѣбва, не утърпѣхъ азъ да не му кажа доста грубо.

— Позволете ми да ида, повтори той прозбата си къмъ ротния командиръ. Може скоро да потрѣбватъ патрони.

Ю., не можеше и да съобрази, че ротитѣ отъ втора линия, па и отъ първа, — като се исключи стрѣлковата верига, още не бѣха гръмнали нито веднъжъ.

— Наистина, може да трѣбватъ, се обърнахъ азъ иронически къмъ Данаилова, позволете на прапорщика Ю. да иде.

— Защо се бъркате? Азъ не васъ питамъ, по-скоро умоляюще, отъ колкото ядосано, се обърна къмъ мене Ю.

— Страхливецъ сте вий, му казахъ азъ, и се обърнахъ на страна.

Безъ да ми продума дума, Ю. отиде при дружинния командиръ, който бѣше наблизо — около десетина крачки отъ насъ. Слѣдъ минута майоръ Чиляевъ се приближи при мене и като се силеше да даде колкото е възможно по-строго израженние на лицето си, ми каза:

— Вий сте си позволили да оскърбите прапорщика Ю. Прѣдлагамъ ви ей сега да се извините.

— Не, господинъ майоръ, азъ не го оскърбихъ, а му казахъ сѫщата истина и сега повтарямъ, че той е страхливецъ и че показва лошъ примѣръ на долнитѣ чинове. При това азъ расказахъ на Чиляева за случая.

— Добрѣ, азъ подиръ ще разбера тъзи работа, ми каза той.

Но „подиръ" и дума не стана за това.

Топовнитѣ и пушечни гърмежи до толкова се бѣха учестили, щото се сливаха въ единъ общъ екъ. Множество ранени, или се носяха отъ санитаритѣ, или пъкъ, които можаха, сами отиваха на прѣвързочния пунктъ.

Въ това врѣме генералъ Скобелевъ, заедно съ Столѣтова и свитата си, се намираше на една неголѣма могила задъ лѣвия ни флангъ. Расказваха впослѣдствие, че когато генералъ Скобелевъ на конь се опѫтилъ напрѣдъ, за да се присъедини къмъ настѫпающитѣ части, генералъ Столѣтовъ му билъ казалъ да се не излага на такава голѣма опасность.

— Ваше прѣвъсходителство, кѫдѣ е вашето опълчение? го запиталъ тогава Скобелевъ.

Истинностьта на горнето не е несъмнително, толкова повече, че генералъ Столѣтовъ имаше много недоброжелатели, които по всѣки начинъ се стараяха да му напакостятъ, Казваха още, че слѣдъ въпроса на Скобелева, генералъ Столѣтовъ се отдѣлилъ отъ него съ сълзи на очитѣ, и прѣзъ всичкото врѣме на боя бѣше на най-опасното мѣсто — подъ пушечнитѣ изстрѣли.

Боя продължаваше да кипи съ голѣма ожесточеность по цѣлата линия. 5-а и 6-а дружини получиха заповѣдь отъ полковникъ Панютина да се приближатъ до стрѣлцитѣ за атака. По едно врѣме татъкъ, вдѣсно отъ 3-я дружина, се чу полковата музика, която свиреше любимия Скобелевъ маршъ. Сѫщия маршъ подхванаха и другитѣ полкови музикантски хорове, които, акомпанирани отъ топовнитѣ и пушечни гърмежи, огласиха цѣлата розова долина.

— „Встать!“ скомандува дружинния командиръ.

—„Встать!“ подхванаха ротнитѣ командири.

— „Ружье волно!“ ... „Шагомъ маршъ!“ И дружината съ развито знаме, като се равняваше по дѣсно-флянговия пѣхотенъ полкъ, юнашки и безстрашно закрачи напрѣдъ.

И живата стѣна отъ полкове и дружини — всички съ развѣяни знамена, подъ звуковетѣ на полковитѣ музики, стройно вървѣха напрѣдъ, безъ да гледатъ, че на срѣща имъ летяха хиляди смъртоносни снаряди и куршуми, които опустушаваха редоветѣ имъ. При всичко това, опълченцитѣ бѣха обхванати отъ неописуемъ ентузиазмъ. Азъ не мога да прѣдамъ ония войнственни чувства и онази дивна морална сила, които се четяха въ очитѣ на войницитѣ за свободата па България; азъ немога да опиша онази жажда за отмъщение за петь-вѣковното страдание на българския народъ, която вълнуваше душитѣ на шипченскитѣ герои и ги тласкаше напрѣдъ. . . .

Настѫпватъ полковетѣ и дружинитѣ подъ звуковетѣ на полковитѣ музики, които като че ли се мѫчатъ да заглушатъ топовнитѣ и пушечни гърмежи. Настѫпватъ тѣ и вървишката сключватъ редоветѣ на излѣзлитѣ отъ строя ранени и убити войници. Но ето, татъкъ къмъ дѣсния ни флангъ, а слѣдъ минута и по цѣлата бойна линия, се зачува гръмогласното и дружно „ура“, „ура“, което заглуши и музика, и топовни и пушечни гърмежи; „ура“, ехото отъ което, като морски вълни се понесе къмъ сѣверъ изъ долищата и възвишеноститѣ и отнесе заедно съ нашия привѣтъ на Шипченскитѣ защитници, и

радостната вѣсть за прѣвземанието на Шейновския укрѣпенъ лагеръ. Въ отговоръ на това „ура“ отъ турскитѣ укрѣпления се раздадоха пушечни залпове, но залпове не дружни — не увѣрени.

Неприятелската батарея срѣщу нашия лѣви флангъ се сне отъ позицията, а оная отъ центра, слѣдъ дружното „ура“, вече не се чуваше. Цѣлата първа линия се хвърли на неприятелската укрѣпена позиция. Втората линия почти бѣгомъ слѣдваше задъ първата, за да може въ рѣшителната минута да я подържи.

Но що е това? Първата линия прѣмина стрѣлковитѣ неприятелски ложементи, расположени покрай корията и втората се вече приближи. По цѣлата линия се раздаватъ отдѣлни пушечни гърмежи. Ей тамъ право само прѣдъ 3-я дружина се раздаваше една безпорядъчна, съвсѣмъ непонятна, стрѣлба. . . Стигнахме укрѣпленията и ги прѣминахме, а противника се не вижда. Само убититѣ и раненитѣ се търкалятъ по позицията. Безпорядъчната стрѣлба, обаче, се още продължава. Оказа се, че неприятелския складъ съ патрони е билъ подпаленъ. Найнасетнѣ ний видѣхме и противника. Не далеко, къмъ истокъ, се виждаха неприятелскитѣ табори, но тѣ бѣха вече безврѣдни за насъ, тѣ бѣха сложили оржжието си прѣдъ побѣдителитѣ — тѣ бѣха военно-плѣнни.

Когато ний заехме Шейновския укрѣпенъ лагеръ, къмъ сѣверо-истокъ и истокъ все още се чуваха топовни гърмежи. Тамъ турскитѣ войски водяха ожесточенъ бой съ отряда на Святополкъ-Мирски, който още отъ тъмни зори се бореше съ несравненно по-многочисленъ противникъ; за туй полковетѣ отъ 16-а дивизия, като оставиха една часть отъ войскитѣ да пазятъ, заедно съ опълченцитѣ, плѣненитѣ турци, продължиха настжплението къмъ истокъ. Но скоро и тамъ гърмежитѣ се прѣкратиха. Турцитѣ и тамъ бѣха сложили оржжието си. Подиръ се оказа, че само кавалерията, черкезитѣ и башибозуцитѣ сполучили да избѣгнатъ общата участь на турскитѣ войски и отстжпили къмъ Стара-Загора.

Въ битката при шейновския укрѣпенъ лагеръ най-много се отличиха 5-а и 6-а дружини, които испърво бѣха въ втората линия — подиръ стрѣлцитѣ. При това 6-а дружина настжпваше срѣщу дѣсния, а 5-а — срѣщу лѣвия флангъ на противника. Тая послѣдната, на чело съ дружинния командиръ

майоръ Попова, се яви на помощь на първата линия въ найкритическия моментъ, а именно, когато първата линия, отблъсната отъ противника, отстѫпваше. Дружината, наедно съ стрѣлцитѣ, безъ да пустне изстрѣлъ, се хвърля върху противника съ викъ „ура“ и го накарва да напустне укрѣпената си позиция — окрайната на шейновската гора.

Тукъ опълченцитѣ лѣгнаха за почивка. Турцитѣ отстѫпиха бѣгомъ на около 200 крачки и заеха втория редъ ложементи. Слѣдъ кратка почивка въ първитѣ ложементи, стрѣлцитѣ и опълченцитѣ съ щиковетѣ си отблъснаха противника и отъ вторитѣ ложементи. При това опълченцитѣ въ първата линия до толкова се стрѣмили напрѣдъ, щото е трѣбвало да ги въздържатъ.

— Стойте, кѫдѣ се увирате като „угорѣли“; не виждате ли, че резерва остана далеко назадъ? викали стрѣлцитѣ.

Сега прѣдстоеше да се прѣвземе неприятелския редутъ отъ кѫдѣто противника ни поражаваше съ шрапнели.

— Напрѣдъ, юнаци, на батареята! Извиква храбрия командиръ на 4-а рота, поручикъ Николаевъ, и пръвъ скоква въ окопа, но слѣдъ нѣколко крачки той пада тежко раненъ въ крака.

Като се прѣвзе неприятелския редутъ, 5-а дружина, по заповѣдь на дружинния командиръ, майоръ Попова, настѫпи напрѣдъ, при това 1-а и 2-а рота бѣха испратени въ дѣсно, 3-я рота настѫпи право напрѣдъ — въ гората, а 4-а рота се отдалечи въ лѣво, като прѣслѣдваше турцитѣ изъ дворовет̀ѣ и кѫщята на с. Шейново. Сѫщеврѣменно въ центра противника срѣщна настѫпавшитѣ съ страшни пушечни залпове и шрапнели, които опустошаваха нашитѣ редове. Отряда залегна за почивка прѣдъ рѣшителния ударъ. Но подъ цѣлъ дъждъ куршуми и гранати не се стоеше. Редоветѣ рѣдѣяха и за туй началството скоро поведе войскитѣ въ атака.

Въ това врѣме 1-я батальонъ отъ углицкия полкъ, посрѣщнатъ съ силенъ убийственъ огънь, се спрѣ и лѣгна. По командата: „встать“ и „напрѣдъ“, батальона не се помръдва отъ мѣстото си. Знаменосеца нѣколко пѫти искача напрѣдъ; батальонния командиръ зема знамето и се мѫчи да поведе батальона, като извиква „подиря ми юнаци“, но батальона пакъ не го послѣдва: като че ли войницитѣ бѣха приковани на мѣстото или вкаменени. Всичкитѣ старания на офицеритѣ да приведатъ въ съзнание вцѣпененитѣ войници, оставатъ напразно,

при всичко, че вече двама ординарци — единъ слѣдъ другъ прѣдаватъ строгата заповѣдь на полковникъ Панютина — батальона да настжпва. Най-послѣ пристига самъ полковникъ Панютинъ. Той взема знамето, тръгва напрѣдъ и чакъ тогава неподвижния батальонъ става и като хала се понася напрѣдъ.

Скоро слѣдъ прѣвземанието на редута съ двѣтѣ орждия, 3-я рота отъ 5-а дружина се присъединява къмъ 1-а и 2-а роти отъ сжщата дружина и като обхващатъ тилния неприятелски редутъ, накарватъ защитницитѣ му — една рота, единъ щабъ и двама оберъ-офицери — да сложатъ оржжието си и да се прѣдадатъ въ плѣнъ. Слѣдъ това тия части отъ 5-а дружина се спиратъ край гората къмъ с. Скиречево и испращатъ вѣрнитѣ си изстрѣли по обърнатата въ бѣгство турска кавалерия и распръснатата пѣхота.

На лѣвия флангъ на позицията 6-а дружина показа не по-малъкъ въ общата атака героизмъ. И тамъ опълченцитѣ геройски се биха, и тамъ, начело съ храброто си началство, неудържимо лѣтяха срѣщо куршумитѣ и гранатитѣ на неприятеля, като прѣвзимаха неговитѣ укрѣпления. Още при първата стремителна атака, турцитѣ и тамъ не успѣха: тѣ скоро се пустнаха да бѣгатъ, слѣдъ което бѣха принудени да сложатъ оржжието си прѣдъ побѣдителя.

Голѣмо упорство показаха турцитѣ на Шейновския бой. Боя съ щикове се водеше почти по цѣлата бойна линия съ голѣмо и отъ двѣтѣ страни ожесточение. Най-послѣ, турцитѣ не можаха да спратъ побѣдителитѣ; тѣхното упорство се сломи о щиковетѣ на стрѣлцитѣ, опълченцитѣ, угличанитѣ, и казанцитѣ.

Въ ржцѣтѣ на побѣдителитѣ останаха много пушки, патрони, плѣнни, двѣ орждия и едно знаме. Когато единъ отъ опълченцитѣ взелъ знамето и се изкачилъ на укрѣплението, при него дохожда единъ фелдфебелъ отъ стрѣлцитѣ и го взема отъ него.

— Дай знамето, да го занеса на генералъ Скобелева, казва фелдфебеля, и простодушния опълченецъ дава знамето.

Въ 5-а дружина почти всички офицери бѣха ранени, а именно: щтабсъ-капитанъ Рогозински и поручикъ Николаевъ тежко, капитанъ Розановъ, щабсъ-капитанъ Шепилевъ и подпоручикъ Гуджевъ легко, майоръ Амосовъ и подпоручикъ Валднеръ контузени. Долни чинове убити 21 и ранени 106 человѣка.

Прѣвземанието на Шейновския, силно укрѣпенъ лагеръ се оповѣсти съ дружно, гръмовито „ура“, което огласи цѣлата околность на шейновката позиция, въ центра на която многохилядната турска войска, съ пашитѣ и други офицери, съ наведени надолу очи, очакваха съ трепетъ да прѣдстанатъ прѣдъ отмъстителя за извършенитѣ отъ тѣхъ звѣрства надъ християнското население, Да, тѣ треперяха отъ страхъ и очакваха заслужено наказание за своитѣ дѣла, но русския войникъ и дисциплинирания опълченецъ, начиная отъ редника до най-висшия офицеръ, не бие лѣжащия, не отмъщава. . . .

Слѣдъ прѣвземанието на шейновскитѣ укрѣпления, дружинитѣ се разположиха въ центра на шейновската позиция. Не далеко отъ тѣхъ бѣха спрѣни доведенитѣ плѣнни турци, за пазянието на които се испратиха отъ дружинитѣ по двѣ роти.

Когато дружината се разположи на бивуакъ, съ разрѣшението на дружинния командиръ азъ тръгнахъ да разгледамъ неприятелската позиция. Скоро, обаче, се отказахъ отъ това си желание, защото не бѣхъ въ състояние да гледамъ грознитѣ слѣди на ожесточената битка. Наистина, тукъ по цѣлата позиция се търкаляха падналитѣ убити и ранени войници.

За тѣхъ сега никой и не се грижеше. Едни отъ раненитѣ се гърчаха въ прѣдсмъртна агония, други се прививаха отъ болки, безъ да издаватъ гласъ, а трети — турцитѣ — съ нескриваема злоба призоваваха проклятие върху гяуритѣ . . .

Тамъ же, по къмъ западъ, прѣдъ турскитѣ укрѣпления, облѣни въ кръвь, още се търкаляха по земята нашитѣ ранени. Санитаритѣ още не бѣха успѣли да ги приберать.

Когато се върнахъ на бивуака, азъ забѣлѣзахъ на една полянка группа турци на коне, окрѫжени отъ войници отъ 16-а дивизия. Азъ се приближихъ при группата. Това се оказаха плѣнни турски офицери съ конетѣ си и коняри съ конетѣ на отсѫтствувавшитѣ офицери. Повечето отъ конетѣ бѣха добри, но мене, особенно ми се харесаха отъ тѣхъ два ата отъ чиста арабска кръвь. Едина сивъ, а другия дорестъ, послѣдния бѣ раненъ въ плешката и накуцваше. Сивия се водеше отъ единъ макаръ съ лѣтни дрѣхи, но чисто облѣченъ турчинъ. Азъ прѣдложихъ на този турчинъ да ми продаде ата и му дадохъ 20 турски лири.

— „Ефендимъ“, азъ не мога да ви продамъ ата, ми отговори турчина, защото не е мой. Той е на пашата. Запов-

дайте, вземете го безъ пари, за което ще ви бждa благодаренъ, защото ми е жалко да гледамъ гладно бѣдното животно, та и мене ще отървете отъ да се грижа за него. Турчина подведе при мене ата и ми подаваше повода му. Азъ, обаче, не го взехъ и започнахъ да изглеждамъ и избирамъ нѣкой другъ конь. Между многото, азъ съгледахъ единъ не високъ, но красивъ и бодъръ конь, който и промѣнихъ за моя, като дадохъ не турския офицеръ отгорѣ 5 турски лири. Въ сжщото това врѣме дойде при мене денщика ми Трайко.

— Ваше благородие, се обърна къмъ мене той, оставете този конь и ми позволете да ви взема ей отъ онзи яхжръ два добри кона, и той ми показа на яхжра.

На това азъ заповѣдахъ на Трайка да не смѣе да взема отъ кждѣто и да е и каквото и да е. Трайко млъкна.

Въ сжщото това врѣме дойде майоръ Чиляевъ. Той отъ далеко видѣ сивия атъ и извика турчина който го държеше.

— Ей „гелъ бурда“ и когато турчина се приближи, прибави къмъ денщика си Бондаря; „вземи коня“.

Турчина подаде повода на коня, направи селямъ и се оттегли. Сжщия този атъ впослѣдствие бѣше продаденъ на полковникъ Кесякова за 200 полуимперияла, а ранения атъ бѣше купенъ отъ прапорщикъ Ю. за три турски лири.

— Ваше благородие, ето ги вижте, какви добри коне водятъ денщицитѣ на щабсъ-капитанъ С. и поручикъ Д., а азъ вървя пѣша, нѣкакъ не рѣшително, пакъ се обади Трайко, като ми показа на казанитѣ денщици, които бѣха възсѣднали на добри коне и водяха още по единъ.

Азъ не отговорихъ нищо. По-нататъкъ срѣщнахъ двама казаци, които водяха по два коня и ги попитахъ, нѣма ли да ми продадатъ единъ отъ тѣхъ.

— Защо не? Ваше благородие, „извольте“ изберете си, отговориха казацитѣ.

Азъ указахъ на единъ високъ бѣлъ, макаръ и твърдѣ слабъ, но, види се, добъръ конь.

— Колко ще ми вземете за бѣлия? попитахъ азъ.

— Дойдете, колкото щете, ваше благородие, ми отговори единия казакъ.

— Дайте, седемь рубли, прибави другия.

— Азъ извадихъ седемь рубли, дадохъ ги на казака и подиръ това казахъ на Трайка:

— На ти конь! Доволенъ ли си сега? Но Трайко никакъ не криеше своето неудоволствие. Намусенъ и сърдитъ, той отговори, по-скоро, самъ на себе си.

— Хмъ, другитѣ вематъ по два коня безъ да платятъ пара, а вий давате за такава кранта 160 гроша.

Слѣдъ това, видѣхъ майора Чиляева, че се бѣ спрѣлъ при двама казаци, натоварени съ магазинки — кавалерийски пушки. Азъ подсвирнахъ на новия си конь, той си наостри ушитѣ и се пустна съ единъ твърдѣ силенъ за ръста си тръсъ.

— Ваше високоблагородие, дайте ми два полуимперияла, пушката е добра, съвсѣмъ нова, казваше единъ отъ казацитѣ. Майоръ Чиляевъ, дѣйствително, държеше една съвсѣмъ нова магазинна пушка.

Такава сѫщо нова пушка и азъ купихъ отъ сѫщитѣ казаци за 2 полуимперияла.

Окачихъ я прѣзъ рамо и напълно доволенъ отъ двойното приобрѣтение, тръгнахъ къмъ дружината, кѫдѣто, за щастие, по-рано бѣхъ испратилъ Трайка. Казвамъ за щастие, защото ако бѣше дошелъ съ мене, то можахъ да остана съ единъ конь, както останахъ безъ пушка.

По пѫтя ме присрѣщна генералъ Томеловски.

— Подпоручикъ, прѣдайте пушката на казака, ми заповѣда генерала.

Напраздно азъ обяснявахъ, че пушката е моя, че съмъ я купилъ въ присѫтствието на дружинния си командиръ за два полуимперияла. Генерала повтори заповѣдьта си да прѣдамъ пушката, като прибави, че имало височайша заповѣдь: всичкитѣ пушки и добри коне да се събиратъ и испращатъ въ Руссия. Трѣбваше да дамъ пушката. Но генерала непрѣстанно изглеждаше и новоприобрѣтения ми конь.

— Има си хасъ и коня ми да вземе, си помислихъ азъ.

Генерала, обаче, не заповѣда да си дамъ и коня. Види се, че не бѣ харесалъ ръста му, или пъкъ не бѣше увѣренъ, че е отъ турцитѣ.

— Хмъ, височайша заповѣдь! Нѣщо невѣроятно! Но азъ не ще оставя тѫзи работа и ще изискамъ да ми се повърнатъ двата полуимперияла, си казахъ азъ въ слухъ.

Когато майоръ Чиляевъ се върна на бивуака, азъ му заявихъ претенция.

— Добрѣ, азъ ще доложа на генерала, ми каза той, но струва ми се, че нищо отъ това нѣма да излѣзе.

Деньтъ — 28-и Декемврий, още отъ сутриньта бѣше мраченъ и студенъ, а надвечерь задуха остръ студенъ вѣтъръ и завалѣ снѣгъ.

3-я дружина се отведе при една группа колиби, въ които опълченцитѣ се размѣстиха за нощувание; но колибитѣ се оказаха недостатъчни и за туй нѣкои отъ опълченцитѣ се расположиха подъ открито небе, като си накладоха огневе. Дружинния командиръ отиде да нощува у свой единъ приятель, който билъ заелъ една добра офицерска колиба. Ротнитѣ командири се размѣстиха, кой кждѣто можа, а азъ съ още единъ офицеръ и Трайко тръгнахме да търсимъ нѣкоя праздна колиба. Най-насѣтнѣ, слѣдъ дълго лутание, ний се приближихме до една колиба, въ която не се чуваше разговоръ и която прѣдполагахме да е праздна.

Влѣзохме въ нея, но току до сами входъ нагазихме на човѣшки трупъ. Чуваше се нѣкакво хъркание. Трайко драсна кибритъ и запали свѣщь, която той винаги носеше въ джебътъ си, и прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави една грозна картина. Току до входътъ на колибата лежеше на гърбътъ си единъ войникъ отъ 1-а дивизия, и нѣщо говореше, като наричаше имена и викаше: „матушка и батюшка“; близо при него се бѣ свилъ въ кълбо другъ — отъ сжщата дивизия, но този не мърдаше — види се, да бѣ свършилъ смѣтката си съ този лъжовенъ свѣтъ. По-навжтрѣ лѣжаха двама турци: едина раненъ въ шията или главата, защото цѣлото му лицѣ бѣ подуто, а другия — въ гърдитѣ. Тѣ и двамата бѣха въ съзнание. Послѣдния се оплакваше отъ силна болка и жажда за вода. Но отъ кждѣ да я вземешъ?

Обстановката бѣ далеко отъ да е привлекателна, но нѣмаше какво да се прави: трѣбваше или да нощуваме въ колибата, или — подъ открито небе, и ний прѣдпочетохме първото.

Трайко ни прѣдложи нѣколко галети вмѣсто вечеря. Азъ взехъ една отъ тѣхъ, заглозгахъ я, но не вървеше, прѣсядаше, и азъ оставихъ галетата; сжщото направи и другаря ми. Лѣгнахме си.

— Ами какво ли ще бжде ако нѣкой башибозукъ, или фанатикъ турски войници се вмъкнатъ прѣзъ нощьта въ колибата? казахъ азъ на другаря си.

— Ваше благородие, живъ не ке го оставимъ да влѣзе въ колибата, каза Трайко, азъ цѣла нощь некемъ да спимъ.

Нощьта бѣше студена. Студъ царуваше такъвъ, отъ който, както казватъ, дърво и камъкъ се пукатъ. При всичко че ний бѣхме въ колибата, острия вѣтъръ като съ шило промушваше тѣлото ми. Лѣгнахъ гърбъ съ гърбъ съ другаря си и отъ силното уморяване и прѣкаранитѣ въ безсъние нощи азъ веднага заспахъ. Съня ми, обаче, бѣше непродължителенъ, защото студътъ просто сковаваше коститѣ, а особенно краката. Азъ бѣхъ принуденъ прѣзъ нощьта нѣколко пѫти да ставамъ, което правеше и другаря ми. Колкото се отнасяше до Трайка, той, дѣйствително, не мигна прѣзъ цѣлата нощь. Бѣше приблизително срѣдъ нощь, когато въ колибата се зачу силно хъркание. Трайко драсна кибритъ и запали свѣщьта. Турчина съ разрѣзаната шия береше душа, а другия продължаваше да пѫшка и да призовава аллаха.

XV.

29-и Декемврий. — Едвамъ що бѣше започнало да се разсъмнува и ний се събудихме. Въ колибата царуваше пълна тишина. Нѣмаше вече ни охкания, ни жалби.

Види се, раненитѣ да сѫ заспали, си помислихъ азъ и, като въ отговоръ на моята мисъль, Трайко се обади.

— Умрѣха, ваше благородие, всички умрѣха прѣзъ нощьта.

Незабавно ний станахме и се опѫтихме къмъ дружината. Трайко бързаше напрѣдъ да види конетѣ, които бѣше оставилъ при другитѣ въ дружината коне. Следъ малко и азъ отидохъ да ги видя. Трайко бѣ турилъ на моя коня достатъчно сѣно, а на бѣлия имаше едва ли една ока.

— Трайко, защо не дадешъ повече сѣно на бѣлия конь? попитахъ го азъ.

— Нѣма сѣно, ваше благородие, отговори той натъртено.

— Ако нѣма повече сѣно, вземи отъ моя конь и дай на бѣлия.

— Стига му толкова, той не заслужва повече: нѣма харманъ да вършѣе я, сърдито отговори Трайко.

Горкия „Бѣлашъ“, както се виждаше, бѣше падналъ въ немилость у Трайка.

На бивуака на 3-я дружина още никой не се виждаше. Опълченцитѣ, които снощи бѣха останали подъ открито небе, прѣзъ нощьта се распрѣснали изъ колибитѣ, за да се скриять отъ пронизвающия вѣтъръ. Една часть отъ тѣхъ се помѣстили въ конюшната, но съ разсъмнуване, цѣлата дружина бѣше въ сборъ. Само нѣмаше още дружинния командиръ. Тъй като колибитѣ, както казахъ и по-горѣ, бѣха прѣпълнени, а да се сѣди вънъ на едно мѣсто бѣше студено, то азъ съ моя Трайко тръгнахъ, както и вчера, по позицията.

На всѣка крачка се виждаха слѣди отъ разигравшата се тукъ вчера трагедия: много отъ раненитѣ, безъ всѣкаква медицинска помощь, лежаха още на бойното поле.

Горкитѣ! Не имъ стигаха лютитѣ рани, но трѣбваше още да стоятъ цѣла дълга и студена нощь подъ открито небе. Тукъ, по позицията, раненитѣ бѣха прѣимущественно турци, а тамъ, къмъ западъ отъ батареята, която бѣше прѣвзета вчера отъ 5-а дружина, опълченци и войници отъ стрѣлковата бригада и 16-а дивизия.

Оръдията още си стояха на мѣстото, при тѣхъ имаше караулъ отъ нѣколко войника отъ 16-а дивизия, които бѣха си наклали огънь и се грѣяха. Около огъня имаше и ранени опълченци и русски войници, прибрани и донесени отъ караулнитѣ долни чинове.

— Ваше благородие, измъчихме се да носимъ тѣзи нещастници, които се търкаляха и викаха за помощь прѣдъ позицията, се обърнаха къмъ мене караулнитѣ, а още колко има напрѣдъ? Слушайте, слушайте, ваше благородие, какъ викатъ. И дѣйствително, татъкъ къмъ западъ се чуваше жалостенъ викъ.

— Азъ нѣколко пѫти пращахъ, ваше благородие, каза ми старшия на караула, да кажатъ да прибератъ нещастнитѣ ранени войници, но въ такова врѣме, гдѣ ще ги намѣришъ?...

Турскитѣ укрѣпления се отличаватъ съ своята солидность и многочисленность. Прѣдъ батареята, у горичката, бѣха построени окопи за стрѣлцитѣ и резервитѣ. По самия край на тая горичка имаше ложементи, въ които, както въ укрѣплението на батареята, имаше много ящици съ патрони и гранати. Задъ първата линия се виждаха други укрѣпления. По цѣлата позиция имаше колиби, отъ които войнишкитѣ не се отличаваха съ здравина и удобство, за туй пъкъ офицерскитѣ, — особенно

ония за висшитѣ офицери, бѣха обширни, съ удобства и даже съ комфортъ.

Още когато бѣхме на Шипка и Зелено-Дърво много се говореше за мизерията въ която се намирала турската войска на Шипка и Шейново. Говореше се, напримѣръ, че войската търпяла недостатъкъ въ храна, фуражъ, дрѣхи, патрони, гранати и пр. Между това, тукъ, въ шейновския лагеръ, на всѣка крачка се срѣщаха складове съ разни продукти: бѣли галети, сухари, орисъ, бобъ, стафиди, масло, даже смокини и портукали. Освѣнъ това, тукъ се намѣриха и много медикаменти за раненитѣ и болнитѣ. Колкото пакъ се отнася до патрони и гранати, то такива имаше безъ брой. Намѣри се даже голѣма сума пари. Юнкеръ Дуковъ, родомъ българинъ — македонецъ, състоявши при генералъ Скобелева въ качество на ординарецъ — прѣводчикъ, като минавалъ покрай една голѣма и добра барака, съгледалъ прѣзъ отворената врата много пълни торби и като се убѣдилъ, че това сѫ пари — хазната, повикалъ единъ опълченецъ, турилъ го на часи и слѣдъ това доложилъ на генералъ Скобелева.

Ако сѫ търпѣли турцитѣ въ нѣщо оскѫдность, то това е било въ дрѣхи. Наистина, повечето отъ турскитѣ войници бѣха облѣчени само съ мундири, и то испокъсани; обущата имъ пъкъ бѣха плитки еменни или опинци. Всичкитѣ съ фесове, върху които нѣкои имаха увити чалми.

Днесь на 29-и Декемврий нова радость, ново тържество! Когато се върнахъ при дружината, научихъ се, че турцитѣ на шипченската позиция се прѣдали на генералъ Радецки. И тъй, слѣдъ Османъ-пашовата армия, се прѣдаде на побѣдителитѣ, слѣдъ ожесточенъ бой, и шипченско — шейновската на Веселъ-паша армия, въ която се брояха повече отъ 40,000 войника, 70 орѫдия, 4 паши, много щабъ и оберъ-офицери и 10 знамена. Всичкитѣ складове на тая армия останаха въ рѫцѣтѣ на побѣдителитѣ.

Получи се заповѣдь отъ щаба на опълчението, дружинитѣ да бѫдатъ приготвени и отведени на опрѣделеното мѣсто за панахида, която ще се отслужи за падналитѣ въ вчерашната и онядешната битки войници. Дружинитѣ се отведоха на една поляна, гдѣто бѣха пристигнали частитѣ и отъ 16-а дивизия.

Всичкитѣ войски се построиха въ батальонни колони въ една линия. Дружинитѣ — на лѣвия флангъ. Часа въ 11

сутриньта генералъ Скобелевъ, възсѣдналъ на бѣлъ конь и съпровожданъ отъ многочисленната си свита, се показа отъ къмъ лѣвия флангъ. Раздаде се командата: Мирно, очи на лѣво!

Генералъ Скобелевъ, като стрѣла минуваше прѣдъ фронта на войскитѣ и поздравляваше войницитѣ съ думитѣ: „здорово молодцы“. Слѣдъ като поздрави всичкитѣ войници, полковетѣ и дружинитѣ се построиха въ каре.

Отслужи се панахида, а слѣдъ нея молебенъ.

Слѣдъ молебена генералъ Скобелевъ благодари опълченцитѣ съ слѣдующитѣ думи:

— Юнаци! благодаря ви за добрата служба и юначеството, което вий показахте въ вчерашния бой. Вий, юнаци, се бихте не по лошо отъ вашитѣ другари по оржжието — войницитѣ отъ русската армия, която армия сюществува повече отъ 200 г.

Когато благодареше русскитѣ войници, генерала имъ каза:
— Благодаря ви братци! Вий съ помощьта на българскитѣ опълченци, които се държаха въ битката примѣрно, прѣвзехте шейновския укрѣпенъ лагеръ и плѣнихте защитницитѣ му. [1])

Когато Скоболевъ свърши рѣчьта си, съ разрѣшението на дружинния командиръ, азъ излѣзохъ прѣдъ фронта при генерала и заявихъ претенция за взетата ми отъ генералъ Томеловски пушка, връзъ основание на височайший приказъ.

Сѣнка отъ гнѣвъ и негодование се появи на лицето на генералъ Скобелева.

— Идете при генерала, ми заповѣда Скобелевъ, и му кажете, че азъ заповѣдвамъ да ви даде пушката.

Азъ се обърнахъ и си заехъ мѣстото.

Слѣдъ распущанието на войскитѣ, генералъ Н., който вчера командуваше лѣвото крило, се приближи при 6-а дружина и благодари офицеритѣ и опълченцитѣ, съ слѣдующитѣ думи:

— Азъ на васъ съмъ задълженъ за успѣха на лѣвия флангъ, каза той; два пжти моитѣ храбри войници се хвърляха на неприятелската позиция, но и двата пжти бѣха отблъснати съ голѣми загуби. Но 6-а храбра дружина тъкмо на врѣме дойде на помощь, и тогава се сломи упорството на турцитѣ.

---

[1]) Въ в. „Голосъ“ No. 2-й отъ 1878 г. бѣше помѣстена телеграмата на Н. И. В. главнокомандующия, въ която между друго се казваше: двѣ орждия бѣха взети отъ българскитѣ дружини, които се биха блистателно.

Прѣгледъ на войскитѣ отъ генералъ Скобелева слѣдъ Шейновския бой.

Отъ мѣстото на молебена, нѣкои войскови части отъ скобелевия отрядъ потеглиха къмъ Казанлъкъ, а дружинитѣ отидоха по мѣстата си, гдѣто имъ се готвеше храна.

Още отъ мѣстото на молебена, азъ отидохъ при генералъ Томеловски, който се оказа да е билъ комендантъ на шейновския лагеръ и управлението на когото се намираше на една могила между Шипка и Шейново, гдѣто бѣха направени нѣколко доволно солидни постройки.

— Ваше прѣвъсходителство, днесъ слѣдъ молебена азъ заявихъ на генералъ Скобелева претенция, за гдѣто вие вчера ми отнехте пушката, казахъ азъ на генерала. Негово прѣвъсходителство ме прати при ваше прѣвъсходителство да ви прѣдамъ заповѣдьта му да ми повърнете пушката.

Генерала Томеловски, както се казва, обърка конците.

— Подпоручикъ, защо ми правите неприятности? Защо не дойдохте при мене и азъ щѣхъ да ви дамъ пушката, ми каза той мегко.

— Какъ ще дойда, ваше прѣвъсходителство, когато азъ вчера ви доложихъ, че пушката купихъ въ присѫтствието на дружинния си командиръ и ви молихъ да ми я не вземате.

Генерала се почеса по врата, слѣдъ това извика единъ казакъ и му заповѣда да донесе магазинката ми. Азъ взехъ магазинката си и тържествующъ се върнахъ при дружината.

Часа въ 11, когато офицеритѣ отъ дружината се каняхме да обѣдваме и бѣхме пратили за ястие отъ александровската кухня, дойде ординареца на дружинния командиръ и ни прѣдаде заповѣдьта му незабавно да се явимъ при него.

— Вѣроятно, ще тръгнемъ въ походъ, си казахме ний.

Оказа се, обаче, че майоръ Чиляевъ ни билъ викалъ да се хвърлимъ въ атака на батареята, състояща отъ всевъзможни закуски и шишета съ разни ракии, коняци и вино. Наистина, въ една доволно голѣма и топла стая, на широкия одъръ, върху бѣла покривка бѣха наредени горнитѣ закуски, на които, дѣйствително, ний се нахвърляхме съ голѣма ярость. Но майоръ Чиляевъ още повече ни изненада съ добрата супа и пирожки, печенитѣ кокошки, гѫски и шишъ кебапъ. Отъ 24-и декември вечерьта днесъ за пръвъ пѫть си съблякохме шинелитѣ отъ гърбътъ. Отъ 24-и декември не само не бѣхме ѣли топла храна, но положително всичко врѣме гладувахме, като утоля-

вахме до негдѣ гладътъ си съ сухари, а жаждата съ снѣгъ. Но за туй пъкъ днесь ядохме, може да се каже, и за миналитѣ дни.

Слѣдъ обѣда дружинния командиръ ми съобщи, че съмъ прикомандированъ, врѣменно, къмъ 5-а дружина да командувамъ рота, тъй като тая дружина, слѣдъ боя бѣ останала съвсѣмъ безъ офицери. Неприятно ми бѣше да се дѣля отъ дружината, но нѣмаше какво да се прави. Утѣшавахъ се съ това, че съмъ врѣменно командированъ. Бѣха прикомандирувани сжщо и отъ 1-а дружина поручикъ Римски-Корсаковъ, отъ 4-а дружина поручикъ Колесински и отъ 6-а дружина поручикъ Сократовъ.

Още тжзи сутринь плѣннитѣ турци, подъ охраната на опълченцитѣ, се испратиха къмъ химитлийскитѣ лозя — между с. Шипка и с. Химитлии.

Азъ се явихъ на майоръ Попова, дружинния командиръ на 5-а дружина. Едноврѣменно се яви на сжщия и подпоручикъ Стояновъ, родомъ българинъ, който до тръгването на опълчението отъ Зелено-Дърво за Химитлии, служеше въ Волинския полкъ, всичкото врѣме бѣше на Шипка, а въ врѣме на шейновския бой състоеше при генералъ Столѣтова. Ний двамата бѣхме назначени врѣменно командующи роти въ 5-а дружина.

Слѣдъ това отидохъ въ селото Химитлии да видя раненитѣ офицери. Както казахъ по-горѣ, това село отстои отъ Шейново на 5—6, а отъ Шипка на 6—7 версти. Селото Химитлии е потънало, както и другитѣ села въ розовата долина, въ фруктови градини, отъ къмъ сѣверъ, по политѣ на Балкана, съ лозя и триндафилови градини, а отъ къмъ югъ — съ плодородни нивя и пасбища. Населението му (турско) е богато. Това се виждаше по хубавитѣ кжщя съ широки дворове, които при всичко, че бѣ разположена на близо многочисленна армия, бѣха прѣпълнени съ всѣкакъвъ имотъ. Въ кжщята въ изобилие се намираше маджунъ, медъ, ошафъ, орѣхи и прочее. Въ дворетѣ имаше голѣми купи сѣно и слама, около които се виждаха домашни птици и добитъкъ. Въ хамбаритѣ се намираше запасъ отъ разни храни. Жителитѣ бѣха напустнали селото, щомъ се показаха надъ него руситѣ.

Раненитѣ офицери и долни чинове бѣха размѣстени по кжщята. Азъ обиколихъ всичкитѣ офицери отъ дружинитѣ, а тъй сжщо и турскитѣ. Тѣзи послѣднитѣ бѣха помѣстени отдѣлно. Изъ между раненитѣ офицери отъ 5-а дружина най-сериозно бѣ раненъ щабсъ-капитанъ Рогозински, кракътъ на

когото въ колѣното бѣше раздробенъ. По отзива на докторитѣ раната му още повече бѣше станала опасна, вслѣдствие на многото изгубена кръвь. Слѣдъ 4 деня бѣдния капитанъ Рогозински прѣдаде Богу духъ. Офицеритѣ, разположени около оджацитѣ, излеждаха бодри и охотно разсказваха впечатленията си отъ кървавия бой. Напротивъ, турскитѣ офицери, съ наведени надолу глави, сѣдяха или лежаха безъ да продуматъ дума, и даже на въпросъ не охотно отговаряха, особенно на онѣзи, които носяха умразния за тѣхъ „ешилъ калпакъ", и които тѣ наричаха комита. Обиколихъ и раненитѣ опълченци. Тѣ бѣха сѫщо разположени около огъня. Отъ блѣднитѣ имъ лица се виждаше, че тѣ изпитватъ страшни физически болки, но бѣха весели и въ възбудено състояние. Тѣ, както и офицеритѣ, може би, стотний пѫть си расказваха разни епизоди отъ онзиденшния бой, бѣха твърдѣ доволни, че най-насетнѣ имъ се прѣдстави случай да накажатъ угнетителитѣ на България, като съжаляваха, че не ще можатъ да вземата участие въ окончателното унищожение на турската армия и прѣвземанието на Цариградъ.

Единъ отъ опълченцитѣ отъ 6-а дружина расказваше, съ какво нетърпѣние и досада тѣ чакали да ги пустнатъ въ атака, когато турцитѣ на лѣвия флангъ на позицията бѣха вече два пѫти отблъснали първата линия; какъ тѣхния ротенъ командиръ, капитанъ Якобсонъ, ги повелъ напрѣдъ, но още въ началото на атаката билъ раненъ въ главата и лицето му било облѣно съ кръвь, но при всичко това той останалъ при ротата и бѣгомъ я повелъ на турското укрѣпление.

— Цѣлата дружина, заедно съ войницитѣ отъ 16-а дивизия, като единъ се хвърлиха въ турскитѣ укрѣпления, защитницитѣ на които ни срѣщнаха съ залпове въ упоръ, а подиръ и съ щикове, расказваше единъ опълченецъ. Ний имъ викаме: „теслимъ", „теслимъ", а тѣ, кучетата, викатъ ли викатъ: „урунусъ гяуръ-комитларъ".

— Проклѣти турци! Виждатъ че сѫ окрѫжени и че ги избиватъ като псета, се обади другъ опълченецъ, но все се увиратъ право на щика.

— Биятъ се синковцитѣ юнашки и юнашки умиратъ за „девлета и падишаха", се обади други.

При това, тукъ се разсказваха за частни подвизи на опълченцитѣ.

Въ други кѫщя бѣха помѣстени опълченци отъ 5-а дружина. Тѣ още по-распалено расказваха впечатленията си отъ вчерашния бой. Расказътъ имъ се свеждаше къмъ това, какъ опълченцитѣ неудържимо се стремили напрѣдъ, какъ пристигнала нашата верига, посрѣщана отъ страшнитѣ турски залпове, и какъ се хвърлили на турскитѣ укреплѣния, и то безъ ротнитѣ си командири, които биле паднали прѣди да достигнатъ до укрѣпленията.

— Тукъ, при турскитѣ топове, разсказваше единъ опълченецъ, се започна настоящий бой. Освѣнъ звънтението на щиковетѣ, хърканието на умирающитѣ, охканието на раненитѣ и виковетѣ: „удряйте, мушкайте, юнаци, дойде часъ да си отмъстимъ“ и прочее, друго нищо не се чуваше.

На връщание отъ с. Химитлии по пѫтя ме срѣщна поручикъ Бейнеръ, който идеше отъ Габрово.

— Кого виждамъ? извика той, като ме видѣ; нима вий сте живъ и здравъ? Ний се научихме, че сте паднали убитъ, а братъ ви вече ви оплаква и е просто убитъ отъ скръбъ. Той отслужи даже и панахида.

Азъ разбрахъ, че моята фамилия е била смѣсена съ оная на убития унтеръ-офицеръ Кисса.

Заговори се, че опълчението щѣло да конвоира плѣннитѣ турци до Търново.

— Има си хасъ да се окаже този слухъ истиненъ! Това ще означава край на военнитѣ дѣйствия за опълчението, казваха офицеритѣ.

Колкото се отнася до опълченцитѣ, тѣ горѣха отъ ненависть къмъ плѣнницитѣ, — главнитѣ виновници за удалението имъ отъ театра на военнитѣ дѣйствия и причинитѣ да не взематъ участие въ съвършенното съсипване на турската армия. Впрочемъ, всички още се утѣшаваха, че това може да бѫде само слухъ.

Врѣмето продължаваше да е студено. Цѣлата долина бѣше покрита съ тънъкъ слой ледъ, вслѣдствие на който мѫчно се вървеше. Снѣгътъ който навалѣ нощесь, бѣше смѣтенъ отъ вѣтъра на прѣспи. Казваха, че пѫтя отъ позицията св. Никола за село Шипка билъ положително непроходимъ отъ дебелия, като огледало гладъкъ ледъ, а между това прѣзъ този пѫть трѣбваше да се спущатъ не само войницитѣ, но и артиллерията и всичкитѣ войскови обози. За туй днесь се испратиха нѣколко роти опълченци да раскопаватъ леда по пѫтя. Когато 4-а рота

отъ 3-я дружина отивала на работа, на чело съ ротния си командиръ, поручикъ Данаилова, коня на послѣдния се плъзналъ и падналъ наедна съ Данаилова. При това падание Данаиловъ си строшилъ двата малки пръста на лѣвата ръка.

Слухътъ че опълчението ще конвоира плѣннитѣ турци, се потвърди. Това обстоятелство, повтарямъ, направи твърдѣ лошо впечатление на опълченцитѣ.

— Ний сме постъпили въ опълчението да се биемъ съ турцитѣ, а не да конвоираме плѣнни, казваха опълченцитѣ. Намъ сега не ни остава друго, освѣнъ да се разотидемъ.

Не по-малко бѣха недоволни и офицеритѣ, толкова повече, че тѣ сега, когато напълно се убѣдиха въ юначеството и неустрашимостьта на опълченцитѣ, които въ нищо не отстъпваха на боевитѣ си другари — русскитѣ войници, жаждаха да се срѣщнатъ пакъ съ противника.

— По какви съображения се испраща опълчението да конвоира плѣненитѣ турци, трудно е да се разбере, казваха офицеритѣ. Въ всѣки случай, началството съ това назначение прави една капитална грѣшка: излиза просто, че оставятъ вълцитѣ да пазятъ стадото.

Наистина, при всичко че опълченцитѣ до нейдѣ бѣха удовлетворени съ одържаната отъ насъ надъ турцитѣ побѣда, но все по-добрѣ бѣше да не се назначаватъ тѣ да конвоиратъ турцитѣ, защото впечатленията отъ турскитѣ звѣрства надъ нещастнитѣ задбалкански българи не можаха тъй скоро да се забравятъ. Не бѣше съвсѣмъ невѣроятно опълченцитѣ, въ врѣме на конвоирането, да отмъстяватъ на нѣкои отъ кръвницитѣ, които опустошиха прѣкрасната Южна България и съсѣкоха толкова народъ.

На 2-и Януарий се испрати отъ Шейново за Търново едната часть отъ турскитѣ плѣнници, конвоирани отъ 2-а, 3 я, 4-а и 10-а дружини, а на 3-и Януарий се испрати другата часть, конвоирана отъ 1-а, 6-а и 9-а дружини. Съ втората партия и 5-а дружина напустна шейновския укрѣпенъ лагеръ, гдѣто тя, за искупвание свободата на България, бѣ оставила толкова скъпи жертви.

Щомъ тръгнахме отъ бивуака, редоветѣ въ ротитѣ се разбъркаха. По плъзгавия пъть, понеже цѣлото постранство бѣше покрито съ гладъкъ слой ледъ, опълченцитѣ съ трудъ вървяха, а отъ студъ едва можаха да държатъ пушкитѣ си. Наистина,

студътъ бѣ до толкова голѣмъ, щото отъ дишанието по брадитѣ и мустацитѣ се образуваха висулки отъ ледъ, а по клепачитѣ на очитѣ — скрежъ.

Въ 10 часа сутриньта дружината стигна въ с. Шипка, или по-добрѣ да кажа, на мѣстото гдѣто бѣше хубавото, богато и потъналото въ лозя, фруктови и трѣндафилови градини, с. Шипка. Въ това село, както се казва, турцитѣ камъкъ на камъкъ не бѣха оставали. Само голитѣ, почернѣли отъ димъ високи стѣни на изгорената черква напомняха, че тукъ прѣди нѣколко мѣсеци, красиво се растилаше при политѣ на Балкана това село, жителитѣ на което бѣха прѣпълнени отъ радостното чувство, че доживѣли да се видятъ освободени отъ турското робство.

— Горкитѣ! кѫдѣ ли се скитатъ тѣ сега немили недраги? питаха се опълченцитѣ.

А колко отъ тѣхъ лежаха сега въ студената земя, жертви на студа и глада! При видътъ на развалинитѣ и човѣшкитѣ кости, които тукъ тамъ се търкаляха, цѣла буря отъ злоба и ненависть обхващаше цѣлото сѫщество на человѣка. Ами какъвъ ли е изгледа на Нова-Загора, Стара-Загора, Гюнелийската махала? и др.

Не, не трѣбваше да се назначаватъ опълченцитѣ да конвоиратъ плѣннитѣ турци! . . .

Започнахме да се искачваме на горѣ по извилистия пѫть, който бѣше покритъ съ дебелъ слой ледъ. Макаръ въ миналитѣ дни опълченцитѣ и да бѣха изкопавали и нарѣзвали леда, но по него много трудно се вървеше. Почти на всѣка крачка опълченцитѣ и конетѣ се плъзгаха, падаха и се търкаляха на долу. Въ тоя страшенъ мразъ всички бѣхме потънали въ потъ. Като вървѣхъ по пѫтя, азъ съгледахъ около единъ камъкъ една сгушила се человѣческа фигура, която се оказа жена.

— Защо си легнала тукъ? попитахъ азъ жената. Ставай да вървишъ; ще замръзнешъ.

Жената не отговори нищо, само още повече се сгуши и ме изгледа съ нескриваема злоба и ненависть.

— Ставай, ставай и върви, тукъ ще замръзнешъ, ѝ каза единъ опълченецъ, като я подбутна съ кракъ.

— Качъ, савушъ гяуръ! и други още проклятия изсипа тѫзи жена. Това бѣше туркиня, види се майка на нѣкой войникъ, дошла да види чадото си.

На повторното ми прѣдложение да стане да върви, а ако не може да ѝ помогнемъ, тя пакъ завика.

— Махай се отъ прѣдъ очитѣ ми гяуръ! не ти щѫ помощьта, аллахъ ще ми помогне . . .

— Я виждъ я, каква е сербезъ, се обади единъ опълченецъ. Прѣдлагатъ ѝ да я избавятъ отъ смъртьта, а тя проклина. Кучето си е куче, свърши той.

Не изминахме и 200 крачки, пакъ сѫщата картина. Току до самия пѫть лежаха трима турци, двоица отъ които бѣха вече заспали съ сладкия прѣдсмъртенъ сънь, а третия, на моето прѣдложение да стане и да върви, отговори, че не може, понеже краката му биле замръзнали. По-горѣ отъ тѣзи, на самия пѫть се търкаляха нѣколко трупа.

Съ голѣмъ трудъ се искачихме на първата възвишеность по-долу отъ Поповата гора. Отъ тукъ на горѣ пѫтя бѣ по-добъръ. Влѣво отъ шоссето, на склона на единъ долъ, осамотени стърчаха много и доволно солидно направени колиби. Види се, въ тѣзи колиби да е билъ расположенъ ближайшия за Шипка, а въ случай на нужда и за Шейново резервъ.

Отъ Поповата гора започваха турскитѣ укрѣпления. Цѣлото пространство отъ тукъ на горѣ, бѣше изровено и по него грозно се извиваха, въ нѣколко реда, твърдѣ солидни блиндажировани окопи, редути и люнети. До това мѣсто, гдѣто пѫтя прѣминува отъ западния на источния склонъ на възвишенностьта, нищо не свидѣтелствуваше, че тукъ на шипченската възвишенность, едноврѣменно съ шейновския бой е имало горѣщо счепкванне между противницитѣ. Но при прѣднитѣ неприятелски укрѣпления, вдѣсно отъ прѣдгорието на св. Никола, прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави грозна и сърдцераздирателна картина. Тукъ и отъ двѣтѣ страни на пѫтя бѣха натрупани единъ върху други — като дърва, много трупове на войници. прѣимущественно отъ 14-а дивизия, паднали въ боя на 27-и и 28-и Декемврий.

Когато генералъ Радецки, казватъ, получилъ отъ лѣвата колона на Святополкъ-Мирски неблагоприятни извѣстия, той на 28-и Декемврий направилъ нѣколко отчаяни атаки на неприятелскитѣ укрѣпления, но билъ отблъснатъ съ голѣми загуби. Тѣзи именно паднали войници сега се и търкаляха по пѫтя.

Чудно нѣщо, какъ началството не се бѣ погрижило да се приберать и погребатъ падналитѣ за вѣрата, царя и оте-

чеството войници, а ги бѣше оставило до сега да се търкалятъ по пѫтя и да служатъ за храна на хищнитѣ звѣрове и гладнитѣ псета! Най-лошото, както казахъ и по-горѣ, бѣше това, че видътъ на тия трупове оставяше най-тягостно впечатление на останалитѣ живи войници. Около тая грамада человѣчески тѣла се търкаляха нѣколко облѣни още въ прѣсна кръвь турски войници . . .

Пристигнахме при казармитѣ на сѣдловината; тукъ владѣеше мъртва тишина. Истъпкания снѣгъ и чернитѣ още прѣсни гробове задъ стоманената батарея, въ които бѣха заровени далечъ отъ родния си край и ближнитѣ си падналитѣ въ биткитѣ войници, свидѣтелствуваха за това, че тукъ недавно сж живѣли, ей въ онѣзи хладни колиби, хиляди и хиляди борци за освобождението на България.

Спрѣхме се за почивка. Но каква почивка въ такова студено врѣме и на такова мѣсто! Всички гледаха часъ по-скоро да стигнемъ въ Габрово и да се расположимъ за нощувание въ топли кжщя. Не се бѣше още мръкнало, когато пристигнахме въ града. Мнозина отъ габровскитѣ жители бѣха излѣзли вънъ отъ града да срѣщнатъ побѣдоноснитѣ опълченци, които сега встжпваха въ Габрово съ своитѣ трофеи — плѣннитѣ турци. Тѣ, както и цѣлия български народъ, тържествуваха по случай прѣвземанието на Шипка и плѣнението на турската армия. Въ града имаше силно движение. Много отъ бѣжанцитѣ, расположени въ околнитѣ села и градове, бѣха пристигнали тукъ и се готвяха да вървятъ за роднитѣ си мѣста.

Азъ се спрѣхъ на квартирата въ която живѣеше братъ ми. Той, като се бѣ научилъ, че съмъ здравъ и читавъ и че скоро ще пристигна въ Габрово, бѣше излѣзналъ да ме посрѣщне далечъ прѣдъ града.

Отъ 30-и Декемврий още азъ се чувствувахъ не до тамъ добрѣ. Види се, отъ петь дневно постение въ врѣме на минуванието Балкана, а подиръ отъ наяжданието ми плътно съ изобилна храна, се породиха силни болки въ стомаха ми, които продължаваха да ме мжчатъ. Освѣнъ това, една тжпа ревматическа болка чувствувахъ и изъ цѣлата си лѣва страна. По тжзи причина азъ не излѣзохъ въ града, още повече, че сутриньта ни прѣдстоеше да отпжтуваме за Търново. Турцитѣ бѣха размѣстени по ханищата и по кжщята, и още отъ вечерьта имъ бѣха раздадени порционни пари, за да си купятъ за пжть храна.

Отъ вечерьта азъ взехъ разрѣшение отъ дружинния командиръ сутрѣ рано да замина за Търново, а отъ тамъ за Елена, тъй като 5-а дружина нѣмаше да се отбива въ Търново, а щѣше да върви право за тоя градъ.

На 3-и Януарий бѣше издаденъ отъ главнокомандующия слѣдующия приказъ по дѣйствующата армия:

„Доблестни войски отъ повѣрената ми армия!

Велико и безпримѣрно дѣло е извършено отъ васъ. Едвамъ измина единъ мѣсецъ отъ като бѣше взетъ Плѣвенъ съ всичката неприятелска армия, и вий, слѣдь като разбихте неприятелскитѣ полчица въ софийската долина и завладѣхте неговия укрѣпенъ лагеръ — Орхание, гнѣздо на високия троянски балканъ и, най-послѣ, като плѣнихте цѣлата шипченска армия, вий сте задъ Балкана.

Нито суровата зима съ страшнитѣ мразове, нито безпѫтието на балканитѣ, нито буритѣ и вѣтроветѣ не ме спрѣха да ви дамъ заповѣдь да минете възвишеноститѣ. Азъ твърдо вѣрвахъ, че за русския войникъ нѣма нищо невъзможно, когато той знае, че това го желае царя, че това е заповѣдано отъ началството.

И вий отидохте: едни се катериха по скалитѣ, като се заравяха въ снѣга; замръзнали падаха на остритѣ камъне и, безъ хлѣбъ, безъ огънь, все се стремяха напрѣдъ; мѫкняха на рамената си орѫдията, и, най-сетнѣ, биха и плѣниха враговетѣ. Тамъ гдѣто навикналитѣ горци не биха могли да минатъ, минаха русскитѣ полкове, орѫдия, забиха се русскитѣ знамена; други, — почти, затрупани съ снѣгъ, като се отбраняваха отъ врага, който искаше да скъса нашата линия и да попрѣчи на нашето движение, отиваха сами съ юнашко настѫпление и удържаха врага отъ да даде помощь на своитѣ. Трети — до поясъ въ ледена вода, боряха се съ бурния Дунавъ, за да запазатъ прѣправата.

Всички испълнихте своя дългъ добрѣ, честно и безропотно. Цѣлия свѣтъ се очуди на васъ, а въ „матушка“ Руссия вече кънтятъ камбанитѣ и въ Божиитѣ църкви народа се моли за здравието и вашата слава. Отъ менъ, герои, за всичката ви безпримѣрна служба, за лишенията и търпението, за вашето мѫжество и храбрость, приемете задушевното ми „спасибо“.

Не намирамъ думи, да отблагодаря васъ, — началници, — генерали и офицери. Всички вий раздѣлихте лишенията и трудоветѣ наедно съ проститѣ редници и служихте за личенъ

примѣръ въ испълнение на дългътъ си. Сърдечно „спасибо“ на тебъ, покоренъ, неустрашимъ, вѣчно добъръ и беззавѣтно храбъръ русски войникъ; — съ тебъ за мене нѣма прѣграда, нѣма нищо невъзможно.

Още малко усилие, и нѣма съмнѣние, ний славно ще довършимъ възложеното на насъ велико дѣло за славата на царя и нашата майка — Руссия“.

На 5-и Януарий сутриньта, азъ и братъ ми съ нераздѣлния Трайко заминахме за Търново. По пѫтя срѣщахме много бѣжанци отъ Южна-България, които безъ да гледатъ на дълбокия снѣгъ и страшния студъ, бързаха да си отиватъ на бащинитѣ си огнища. — Зеръ натеглили се бѣха горкитѣ на чужбина? Но какво ли пакъ ги очакваше тамъ дома, гдѣто всичко е разорѣно, изгорено и оплячкосано?

По пѫтя тукъ тамъ се търкаляха човѣшки трупове отъ плѣннитѣ турци, повечето отъ тѣхъ промушени съ щикъ . . .

За почивка и обѣдъ се спрѣхме въ Дрѣново. Въ Търново стигнахме на мръкване.

Тукъ сега не се забѣлѣзваше такова движение и множество народъ, както въ врѣмето на отбраната на шипченската позиция. Тукъ сега имаше твърдѣ малко войски и то онѣзи, които щѣха да конвоиратъ турскитѣ плѣнници. Също малко се забѣлѣзаха и носители на кокардитѣ и нагайкитѣ — чиновницитѣ отъ компанията на Когана и пр., малко имаше тукъ да расправятъ приготвеното голѣмо количество фуражъ и пр., а по-голѣмата часть отъ тия „орли“ сега, вѣроятно, летеше по оголенитѣ южно-български села и градове и събираше оцѣлѣлия отъ турцитѣ имотъ — фуражъ и провиянтъ.

Прѣзъ всичкото врѣме на отбраната на шипченскитѣ височини и обсадата на Плѣвенъ и Русчукъ, — центра на движението, стратегическия пунктъ — бѣше Търново; за туй всѣка една, ако и незначителна, несполука твърдѣ болѣзненно се е отразявала на търновчани, които се бояли и грижали за участьта на отечеството, армията и своята. Но за туй пъкъ тѣ сега тържествуваха.

Спрѣхме се въ хотела, който бѣше почти празенъ. Слѣдъ една малка почивка, азъ отидохъ заедно съ брата си, да се видя съ семейството на баба Х. П. Всички исказаха своята искренна радость за моето уцѣляване, тъй като и тѣ се били

научили, че съмъ падналъ убитъ при Шейново. Баба хаджийка се счете за обидена, като се научи, че съмъ се спрѣлъ въ хана.

— Срамота е да имате приятели и да се спирате на хотела, каза ми тя, и безъ да гледа на моето извинение и протеста ми, излѣзе отъ стаята и даде заповѣдь на слугата да ми донесатъ дрѣхитѣ отъ хотела, а коня ми да настанятъ въ яхъра.

Азъ трѣбваше да се покоря на рѣшението на гостоприемната домакинка.

На 6-и Януарий ходихъ при доктора, който, слѣдъ като ме прѣгледа, прѣдписа ми нѣкаква микстура и растривания.

На 8-и Януарий сутриньта, слѣдъ като се распростихъ съ брата си, вуйка си и гостоприемното семейство, азъ тръгнахъ за Елена.

Когато пристигнахъ въ манастиря св. Никола, който е расположенъ отъ дѣсна страна на пътя, на една твърдѣ живописна мѣстность, и се намира почти на половината пѫть отъ Търново за Елена, 5-а дружина, пристигнала тамъ прѣди единъ часъ, се готвеше вече да тръгва. Нѣкои отъ офицеритѣ, обаче, бѣха още въ стаята на игумена, гдѣто слѣдъ закуската доиспиваха послѣдната чаша вино. Азъ влѣзохъ въ стаята на игумена, която се отличаваше съ съмнителна чистота и имаше твърдѣ бѣдна обстановка. За туй пъкъ игумена се оказа твърдѣ гостоприеменъ и разговорчивъ. Той гощаваше офицеритѣ, съ каквото далъ Господь, и ги черпеше съ хубаво старо винце, което твърдѣ много имъ се бѣ харесало и имъ бѣше поотвързало язицитѣ. Между разговора, игумена не прѣмълча отъ да не каже, че мънастиря билъ твърдѣ много пострадалъ отъ чиновницитѣ, съпровождани отъ казаци, вѣроятно, отъ когановската компания.

— Кокошки, гѫски, овчици, па и едъръ добитъчецъ имаше мънастиря, казваше игумена, хамбаритѣ бѣха пълни съ храна, а дворовете съ купи слама, а сега, както виждате, нищо нѣма! Но добъръ е Господь! Той пакъ ще даде. Ний благодаримъ Бога, че мънастиря ни уцѣля, а много ли оставаше до съсипванието му? Ако турцитѣ не бѣха се спрѣли на 22-и Ноемврий, мънастиря безъ друго щѣше да бѫде унищоженъ. Да благослови Господь дѣсницата на царя Александра и да му даде добро и здраве за много години, за гдѣто истегли меча си за освобождението на българския народъ отъ робството.

Игумена още много щѣше да говори, ако офицеритѣ не бѣха бързали да излѣзатъ.

Отъ мънастиря дружината изведнъжъ започна да се спуща въ тѣснината на рѣката Дрѣнска, като минуваше покрай една възвишенность, покрита съ раскошна кория. Спустнахме се долу и тръгнахме, испърво, по лѣвия брѣгъ на буйната рѣка, послѣ, като минахме прѣзъ единъ голѣмъ мость на дѣсния брѣгъ, започнахме да се въскачваме по планинския пжть, който кривулеше по възвишенностьта и по нѣйдѣ просто висѣше надъ самата рѣка. Тукъ пжтя бѣше твърдѣ мжченъ за вървение, защото, освѣнъ че бѣше стръменъ и тѣсенъ, но и каменистъ. Дружината настигна на това мѣсто полската батарея, която сжщо отиваше за Елена. Тая батарея много затрудняваше движението на дружината, тъй като твърдѣ често опълченцитѣ по единъ, а най-много, по двама минаваха тѣснитѣ мѣста на пжтя, покрай орждията, и то надъ самата пропасть. Конетѣ до толкова бѣха измжчени, щото едвамъ влячаха 4-и фунтовитѣ орждия. По нѣйдѣ, на по-стръмнитѣ мѣста, впрѣгаха още по два и по четири коня за да измъкнатъ орждието.

Най-послѣ, дружината излѣзе отъ тѣснината и се спустна въ една доволно живописна долина, по която сж расхвърлени богати и красиви села, нѣкои отъ които бѣха твърдѣ много пострадали отъ турското нашествие на 22-и Ноемврий.

Като погледнахъ назадъ — тѣснината прѣзъ която ей сега минахме, и си припомнихъ за турското нападение на градеца Елена, азъ като че ли на ново прѣживѣхъ старо-загорския бой съ всичкитѣ му ужаси. Азъ живо си прѣдставихъ бѣгството на обѣзумѣлото отъ страхъ население, отстжплението на опълченци, кавалерия и артилерия, писъцитѣ на дѣцата и плачоветѣ на майкитѣ, които хвърляха по пжтя рожбитѣ си на произвола на сждбата. За наше щастие, турцитѣ, както въ Стара-Загора, тъй и тукъ, не се въсползуваха отъ своята побѣда. Наистина, при Стара-Загора, Сюлейманъ-паша знаеше, че на 3—4 версти отъ дѣсното му крило, се намираше отряда на генералъ Гурко, — обстоятелство, което го накара не само да спрѣ прѣслѣдването на разбититѣ опълченци, но и самъ да избѣга съ армията си къмъ Кара-Бунаръ. Но защо и тукъ, при Елена, се бѣ спрѣлъ той? Между това, какъвъ ужасъ щѣше да наведе, каква трѣвога щѣше да направи, ако той настжпеше къмъ Търново!

Дружината се спрѣ за почивка въ с. Яковци. Слѣдъ малко на бивуака около кръчмата се събра множество народъ — мъже, жени и дѣца, да видятъ българскитѣ „юйски“.

Бѣше се стъмнило, когато дружината пристигна въ градъ Елена, причакана край града отъ испратенитѣ напрѣдъ квартиернери. Дружината бѣ разположена въ нѣколко кѫщя, нѣкои отъ които бѣха твърдѣ много пострадали отъ турцитѣ. Напримѣръ, прозорцитѣ и вратитѣ бѣха извадени, а сълбитѣ съборени, види се, за горѣние. Офицеритѣ се разположиха въ кѫщата на даскалъ Никифора, който се оказа баща на моя старъ приятель още отъ ученичеството му въ николаевския пансионъ, а сега артиллерийски поручикъ, Никифоровъ. Даскаловата кѫща, за очудвание, бѣ останала съвършенно цѣла и не неповрѣдена, но имота му, както въобще имота на всичкитѣ еленчене, билъ разграбенъ отъ турцитѣ. Гостолюбивия домакинъ ни посрѣщна твърдѣ радушно и ни нагости добрѣ.

Домакина ни расказа, че се билъ носялъ упоренъ слухъ, че множество черкези и башибозуци се готвяли да нападнатъ на града Елена. Този слухъ се потвърждавалъ отъ появяванието на башибозуци въ нѣкои отъ ближнитѣ български села, въ които биле избити много българи, а останалото население се било спасявало съ бѣгство, като оставяло всичкия си имотъ на произвола на сѫдбата. Това май приличаше на Стара-Загора — прѣдъ боя на 19-и Юлий. По тая причина дружинитѣ пристигнали тукъ по-рано, се тъкмѣли сутрѣ рано да заминатъ за марянската позиция — сѫщата тая позиция, която русситѣ заемали до 22-и Ноемврий. Впрочемъ, за това че дружинитѣ сутрѣ заминаватъ за позицията, ни казаха и самитѣ офицери отъ казанитѣ дружини.

Сутриньта на 9-и Януарий азъ излѣзохъ отъ квартирата съ цѣль да разгледамъ града. Града Елена прѣдставляваше печална картина. Той бѣше полуразрушенъ. При напущанието на града отъ турцитѣ, послѣднитѣ вдигнали всичко каквото можали, а онова което не успѣли да вдигнатъ, напримѣръ, складове съ храна, подпалили. Мнозина отъ еленченитѣ се бѣха подслонили между стѣнитѣ на полусъборенитѣ си кѫщя, но при все това, тѣ бѣха по-щастливи отъ тѣхнитѣ по кръвь и страдания братя — южно-българскитѣ бѣжанци.

На разсъмнувание 2-а, 3-я и 6-а дружини заминаха за марянската позиция, а 5-а дружина остана въ Елена.

Тукъ, въ Елена, научихъ новината, че вмѣсто генералъ Столѣтова, за началникъ на опълчението щѣлъ билъ да се назначи, или даже билъ назначенъ генералъ-майоръ Давидовъ, бивши командиръ на 54-й п. мински полкъ, въ който полкъ азъ служихъ прѣзъ врѣме на неговото командувание. Генералъ Давидовъ бѣ настоящи „русски служака", началникъ прѣдаденъ на своето дѣло, за което не жалеше трудъ и енергия. Като человѣкъ, той бѣше добродушенъ и справедливъ, съ които качества печелеше любовьта и уважението на своитѣ подчинени.

Азъ лично не съвсѣмъ симпатизирахъ на Столѣтова и винаги бихъ прѣдпочелъ за началникъ генерала Давидова, но въ дадения случай съжалявахъ за неговото смѣняване. Генералъ Столѣтовъ бѣше организатора на българското опълчение; той го води въ боеветѣ, въ които неговитѣ въспитанници се отличиха съ своята храбрость, рѣшителность и самоотверженность, и, слѣдователно, него трѣбваше да оставятъ да довърши почнатото дѣло.

Врѣмето бѣше студено и мрачно. Квартирата ми бѣше добра и топла, но на душата ми нѣщо тегнеше, па и ревматизма, който още повече се усили, силно ме безпокоеше, Повечето отъ врѣмето прѣкарвахъ на квартирата въ обществото на даскалъ Никифора. Той се оказа добъръ събесѣдникъ, человѣкъ съ богатъ умственъ и нравственъ запасъ. Даскалъ Никифоръ не веднъжъ ми расправяше за много работи отъ миналитѣ мрачни за всѣки българинъ врѣмена. Най-много расправяше за турското нападение на Елена и за бездѣйствието на русското началство.

Сжщитѣ разкази бѣхъ слушалъ още въ Габрово и Търново и, при всичко това, тѣ бѣха интересни, защото се расказваха отъ человѣкъ, който е билъ очевидецъ на тия печални събития.

На 11-и Януарий и 5-а дружина се прѣмѣсти на горномарянската позиция, която отстоеше отъ Елена на 7—8 версти. Тая позиция се простира прѣдъ с. Гор.-Марянъ; отъ тамъ върви по направление къмъ сѣверо-западъ до с. Дол.-Марянъ и на юго-истокъ по рѣчицата Марянска. Дружината се расположи въ полусъборенитѣ колиби, въ които живѣли русскитѣ войници. Въ такива сжщо колиби се помѣщаваха и другитѣ дружини. Тукъ ний заживѣхме съ сжщия, пъленъ съ извѣстнитѣ зелено-дръвски прѣлѣсти животъ.

Нашата марянската позиция въ много отношения отстжпваше на турската. Мѣстностьта на първата бѣше прѣсѣчена съ отдѣлни възвишенности и долчинки, тогава когато турската позиция по цѣлата линия командуваше надъ нашата. Нашата позиция бѣше твърдѣ слабо укрѣпена, съ малъкъ обстрѣлъ и твърдѣ удобна бѣше за обходъ отъ къмъ юго-истокъ.

С. Гор.-Марянъ бѣше съвсѣмъ съсипано отъ турцитѣ. Жителитѣ му биле избѣгали и, само когато дружинитѣ заели позицията, една часть отъ тѣхъ се върнала въ селото си.

На 12-и Януарий азъ и подпоручикъ Стояновъ, слѣдъ като обиколихме цѣлата позиция, се опжтихме съ коне къмъ селото Беброво. Намъ ни се щѣше да видимъ селото на нашия другарь д-ръ Миркова. Отъ Долни-Марянъ до Беброво имаше 4—5 версти.

— Съвѣтвамъ ви, ни казваше даскалъ Никифоръ на 9-и Януарий, когато ний офицеритѣ се събирахме да разгледаме околностьта на града, — съвѣтвамъ ви, да не ходите много на далечъ отъ града и да бждете прѣдпазливи, защото нашитѣ турци — тузлучани — сж народъ лошъ. Тѣ прѣди войната, па и сега, ни правятъ много пакости.

Азъ си припомнихъ сега тия думи на даскала Никифора, когато уловихме пжтя за Беброво. Въ околностьта царуваше мъртва тишина. Жива душа не се виждаше. Но за туй пъкъ видѣхме мъртво тѣло. Бѣхме вече близо до селото, когато съгледахме на самия пжть человѣческа фигура. Това бѣше облѣнъ въ кръвь безжизненъ трупъ на една жена 35—40 години.

— Вѣроятно това ще е работа на башибозуцитѣ, каза Стояновъ.

До селото имаше още не-повече отъ $^1/_2$ верста.

— Не е ли по-добрѣ да се върнемъ, казахъ азъ на Стоянова, да не наскочимъ на нѣкой башибозукъ.

И ний се спогледахме.

Нѣкакво вжтрѣшно чувство ме изобличи въ нерѣшителность. Азъ ударихъ коня си и ний продължихме пжтя за Беброво, което не заслужаваше, собствено, такъвъ рискъ.

Това село не прѣдставляваше по своя изгледъ нѣщо интересно. Него била го постигнала сжщата участь, каквато и Шипка. И тукъ само на едно мѣсто, въ центра, стърчеха нѣколко почернѣли отъ димъ стѣни. Всичко останало бѣше изгорено. Такива картини, впрочемъ, се виждаха на всѣка крачка, тъй като тукъ почти всичкитѣ български села бѣха изгорени.

За да прѣкараме врѣмето по незабѣлѣзано, ний офицеритѣ и тукъ се събирахме, както и на Зелено-Дърво, на приказки. Разбира се, разговора се вртеше все около миналитѣ, пълни съ тревога и блѣсъкъ дни. Всѣкой расказваше своитѣ впечатления отъ бойния животъ. Даваха се разни отзиви и различно се критикуваше извършеното. Азъ ще приведа отзива за опълченцитѣ на едного отъ офицеритѣ, когото ще нарека Х. Тоя отзивъ ми се вижда интересенъ, защото е твърдѣ своеобразенъ.

— Азъ никакъ не се съмнѣвахъ въ бойнитѣ качества, храбростьта и рѣшителностьта на българскитѣ опълченци, казваше офицера, още повече, че азъ имахъ случай много пѫти лично да се убѣдя въ това. Азъ видѣхъ, какъ безстрашно, като слѣпи се увираха тѣ напрѣдъ. Такава самоотверженность и прѣзрение къмъ смъртьта азъ не съмъ виждалъ, нито чувалъ. Да, юнашки се биятъ опълченцитѣ, но, по мое мнѣние, тѣхъ ги тласка не нѣкое възвишено чувство — за освобождението на България, а просто жаждата за обогатяванне. Впрочемъ, азъ може и да грѣша, прибави той, но мисля тъй, защото опълченцитѣ въ боя не оставяха нито единъ убитъ, или раненъ турчинъ, безъ да му не прѣтърсятъ джебоветѣ.

Х. не бѣше лошъ и пристрастенъ человѣкъ. Той почти винаги се застѫпваше за българитѣ, когато другитѣ ги нападаха; за туй азъ останахъ крайно изуменъ, като чухъ неговото мнѣние за опълченцитѣ. Разбира се, азъ възразихъ на исказаното отъ него толкова по-енергично, защото, както въ сръбско-турската, миналата година, тъй сѫщо и въ настоящата война, не бѣхъ видѣлъ нито единъ случай, щото доброволцитѣ въ Сърбия и опълченцитѣ тукъ да прѣдирватъ джебовете на убититѣ или раненитѣ турци. Напротивъ, азъ бѣхъ свидѣтель, какъ нѣкои отъ опълченцитѣ имаха пълна възможность да се обогатятъ безъ да става нужда да се увиратъ на неприятелския щикъ. Азъ ще приведа тука два случая. Опълченцитѣ отъ 3-я дружина знаяха, че подполковникъ Калитинъ носи на кръстътъ си кемеръ набитъ си злато. Знаяха тѣ това, защото, въ врѣме на всичкия походъ по бивуацитѣ, той, както и другитѣ офицери, се събличаше и кемера му се виждаше. Между това, когато Калитинъ падна убитъ, на никого отъ носившитѣ го опълченци и въ умъ не дойде да му снеме кемеря, макаръ само и за това, да не падне той въ рѫцѣтѣ на турцитѣ. Това е първия случай. Когато убиха коня на полковникъ графъ Толстой, той извика на опълченцитѣ:

— Юнаци! кобуритѣ на сѣдлото сѫ набити съ злато, който иска, да го вземе.

Но никой отъ опълченцитѣ не показа ни най-малко желание да снеме кобуритѣ, защото опълченцитѣ въ това врѣме бѣха въодушевени отъ други — по-възвишени чувства: освобождението на поробеното си отечество. Тия два случая азъ наведохъ на добродушния Х. и той си взе думитѣ назадъ, като каза още веднъжъ, че той, като человѣкъ, не е непогрѣшимъ. Слѣдъ това Х. расказваше най-подробно за дѣйствието на дружината въ шейновския бой и юначеството на опълченцитѣ. Тоя разсказъ бѣ повторение на онова, що се каза по-горѣ за сѫщия бой. Х. не скри прѣдъ насъ своето негодувание противъ фелдфебеля отъ срѣлковата бригада, който бѣше отнелъ отъ опълченеца знамето.

— Съ чужди рѫцѣ жаръ гребатъ, каза той възмутено. Самитѣ войници казваха (азъ чухъ това съ собственнитѣ си уши) на опълченцитѣ: „благодаримъ ви братци, вий повече направихте отъ насъ“.

Дошлитѣ отъ града войници расказваха, че въ Елена се говоряло, какво гр. Русчукъ билъ прѣвзетъ отъ русскитѣ войски. Това извѣстие се посрѣщна отъ всички ни съ голѣмъ възторгъ. Но пъкъ се породи незадоволство отъ положението ни.

— Хмъ, другитѣ се биятъ, а ний сѣдимъ въ колибитѣ като мишки, казваха нѣкои отъ офицеритѣ.

— Неужели тукъ въ колибитѣ ще прѣкараме зимата? се питахме всички.

Като отговоръ на това питание, бѣ заповѣдано на 14-и Януарий дружинитѣ да се вдигнатъ отъ марянската позиция и да се опѫтятъ къмъ сѣверъ. Пристигнахме въ с. Ахметли (Константинъ). За очудване, селото, населено прѣимущественно съ българи, се оказа цѣло — неизгорено, и населението неповрѣдено. Впрочемъ, почти всичкитѣ села, които бѣха въ турски рѫцѣ, бѣха останали непокѫтнати.

Опълченцитѣ отъ 5-а дружина се размѣстиха изъ кѫщята и яхѫритѣ, а 3-я и 4-а дружини се опѫтиха за селото Кипилово.

Ний офицеритѣ се разположихме въ една тѣсна и мръсна кръчма. Слѣдъ обѣдъ, току що бѣхъ излѣзалъ отъ кѫщата да подишамъ чисть въздухъ, чухъ страшенъ дѣтски писъкъ въ съсѣдната кѫща, отъ прозорчето на която излизаше черевь пушекъ. Азъ се затекохъ къмъ вратата на кѫщата, но тя се

оказа затворена. Помжчихъ се да я отворя, но не можахъ. Между това, дѣцата отъ вжтрѣ все продължаваха да пищятъ. Найсетнѣ, съ силенъ ударъ съ кракътъ си азъ отворихъ вратата, отъ която бликна цѣлъ потокъ димъ. Вжтрѣ отъ гжстия димъ нищо се не видѣше и за туй азъ се спустнахъ на посоки право къмъ мѣстото отъ гдѣто идеше писъка. Но не направихь и двѣ, три крачки, като се спънахь въ нѣщо и паднахъ; моментално азъ се вдигнахъ, грабнахъ двѣ дѣца, които вече бѣха между огненнитѣ пламъци и ги изнесохъ вънъ. Краката на дѣцата бѣха упърлени и политѣ на конопенитѣ имъ ризки започнали бѣха да горятъ. Азъ притворихъ вратата, за да не се усилва горението на расхвърленото по пода сѣно. Слѣдъ малко дойдоха опълченци и изгасиха огъня. Благодарение само на това, че вратата е била затворена и прозорчето бѣше малко, огъня не е можалъ да се усили. Скоро пристигна оплашената майка на дѣцата, която ги била оставила при огъня, а сама отишла за работа у майкини си. Бѣдната жена, не можеше да намѣри думи да ми искаже своята благодарность.

На 15-и Януарий дружината напустна Ахметли и се опжти по направление къмъ Котелъ. Още вчера бѣ завалѣлъ силенъ дъждъ, който прѣзъ нощьта се обърна на снѣгъ. На разсъмнувание задуха юженъ топълъ вѣтъръ. Снѣга започна да се топи и прѣпълни коритата на буйнитѣ балкански рѣки. Между това, мостове нѣмаше; колкото е имало, турцитѣ ги развалили. За да прѣминемъ прѣзъ буйнитѣ рѣчици, дълбочината на които достигваше по два и повече метра, прѣпрѣчвахме прѣзъ тѣхъ грѣди, по които и минавахме. При това, не малко опълченци падаха въ рѣката, която ги носеше по течението, но благодарение на приетитѣ отъ началството мѣрки, никакво нещастие не се случи. Още по-мжчно бѣше прѣкарването на конетѣ и колата прѣзъ рѣкитѣ; при такова едно прѣкарвание, паричния съндъкъ на 3-я дружина съ колата и конетѣ бѣше завлеченъ; и чакъ на третия день, когато водата въ рѣката спадна, бѣше изваденъ. Сжщо се извадиха и много пушки, които опълченцитѣ испущали въ рѣката, въ врѣме на прѣминуването й. Вечерьта пристигнахме въ с. Стара-Рѣка, населено съ българи бѣдняци. Това се виждаше по кжщята, двороветѣ и покжщнината имъ. Двороветѣ имъ праздни: ни добитъкъ, ни сѣно, ни слама, нито домашни животни. Впрочемъ, друго яче не можеше да бжде. Тукъ всичкото врѣме сж вър-

лували черкези и башибозуци. Ако у нѣкои се намираше волъ или биволъ, то това се дължеше на нѣкоя щастлива случайность. Кѫщитѣ имъ бѣха тоже праздни: една двѣ вѣхти истъркани черги, котле, паници, корито, софра и ракла, това имъ бѣше всичката покѫщнина. Въ стаитѣ такава нечистотия, щото на човѣкъ свѣтъ се вие, като постои въ тѣхъ. Никждѣ не бѣхме срѣщали такава нечистоплътность, както у жителитѣ на с. Стара-Рѣка. Впрочемъ, това се обясняваше съ обстоятелството, че с. Стара-Рѣка се намира въ центра на Тузлука, населенъ прѣимуществено съ турци, извѣстни по своята свирѣпость. Тия турци аслѫ не биха търпѣли ненавистнитѣ имъ „гяури“ да бѫдатъ имотни. Щомъ нѣкой тузлученинъ — турчинъ е виждалъ у българина нѣщо хубво, не исключая и жена, непрѣменно му го отнималъ. Слѣдователно, никакъ не е чудно гдѣто тузлушкитѣ българи бѣха бѣдни. Но наплашенитѣ старо-рѣчени се отнасяха и къмъ пристигналитѣ въ селото имъ опълченци почти враждебно. Тѣ не искаха да ни пущатъ въ кѫщята си да прѣнощуваме, а нѣкои отъ тѣхъ, особенно младитѣ жени, избѣгваха като напущаха кѫщята си.

Азъ видѣхъ какъ една домакинка, когато единъ офицеръ заповѣда да искаратъ отъ яхъра двата ѝ бивола и да помѣстятъ неговия конь, започна да вика: — Вий сте по-лоши и отъ турцитѣ, тѣ не постѫпваха съ насъ тъй, както вий постѫпвате. При това, тя заплашваше, че ще измъкне отъ плета единъ пъртъ.

Домакинката собственно имаше право да не бѫде доволна отъ распорежданието на офицера: да ѝ исхвърлятъ биволитѣ отъ яхѫра въ такъвъ студъ бѣ равносилно да я лишатъ отъ послѣдния и най-необходимия за прѣхраната на челядьта ѝ имотъ.

Дружината свари въ селото сѫщата батарея, която бѣ настигната отъ насъ въ еленската тѣснина Казваха, че артиллериститѣ не съвсѣмъ добрѣ се били отнасяли къмъ селенитѣ и за туй тѣзи послѣднитѣ ни посрѣщнали толкова недружелюбно.

На 17-и Януарий врѣмето се разясни. Ний офицеритѣ се въскачихме по възвишенностьта, къмъ истокъ отъ селото, на която турцитѣ биле построили единъ люнетъ, доволно солидни окопи, а задъ тѣхъ добри и удобни голѣми колиби за войницитѣ си.

Отъ тази възвишенность се виждатъ нѣколко села къмъ сѣверъ и сѣверо-истокъ. Тъй като въ с. Стара-Рѣка не се намираха никакви продукти, то азъ и подпоручикъ Стояновъ,

като взехме една команда отъ 12 човѣка и два товарни коня, отправихме се въ ближнитѣ турски села, които се оказаха съвсѣмъ пусти: населението имъ бѣше избѣгало. Тукъ тамъ се срѣщаха изгладнѣли и едвамъ влачущи се овце, крави, биволи и коне. По улицитѣ на селата и околностьта имъ се търкаляха лешове отъ падналия добитъкъ, около които сновяха отстаналитѣ отъ господаритѣ си кучета. Кѫщята съвършенно пусти. Само въ една кѫща сварихме единъ дъртъ побѣлѣлъ турчинъ. Той се оказа глухъ, поне за такъвъ ни се прѣдстави, защото колкото и да го распитвахме и да му викахме, той ни отговаряше само, че не чува. Въ кѫщата бѣха оставени много домашни прѣдмѣти, като черги, юргани, бакъръ, човали пълни съ брашно, храни въ хамбаритѣ и пр. Въ нѣкои отъ яхѫритѣ видѣхме, вързани у яслитѣ и умрѣли отъ гладъ и жажда, волове и биволи, обстоятелство, което доказваше, че турцитѣ набързо напустнали селото си. Войницитѣ натовариха конетѣ съ ечемикъ, жито и мисиръ, и като подкараха още и нѣколко глави едъръ добитъкъ, всички се завърнахме въ с. Стара-Рѣка; но тъй като добитъка едвамъ вървеше отъ слабость остави се на пѫтя.

На 18-и Януарий пристигна отъ Котелъ въ с. Стара Рѣка волноопрѣдѣляющия се отъ 4-а дружина, Пустовойтовъ. Той ни съобщи, че 3-я и 4-а дружина имали бой съ башибозуцитѣ и черкезитѣ при с. Тича. Слѣдъ упоритъ бой, противника билъ разбитъ и распръснатъ. Въ този нещастенъ бой билъ опасно раненъ бригадния командиръ князъ Вяземски.

Не му вървеше на бѣдния князъ: вече вторий пѫть го раняваха въ тѫзи война.

XVI.

На 19-и Януарий сутриньта дружината напустна Стара-Рѣка и се опѫти прѣзъ горския пѫть за Котелъ. Тукъ отъ Стара-Рѣка до Котелъ по пѫтя нѣма нито едно село, за туй дружината за почивка се спираше подъ открито небе и на мократа земя.

Отъ сутриньта наросяваше дъждъ, а слѣдъ пладнѣ задуха сѣверенъ студенъ вѣтъръ и дъжда се прѣобърна на снѣгъ, който падаше по очитѣ ни и правеше вървението ни още помѫчно. Особенно студътъ стана нетърпимъ, когато надвечеръ се въскачихме на възвишенностьта.

На мръкване дружината пристигна въ гр. Котелъ. При всичко, че на градския съвѣтъ бѣше извѣстно за пристигването на дружината, той не бѣше направилъ никакво распореждание за расквартируванието на опълченцитѣ. Бѣхме принудени да чакаме градскитѣ агенти да ни укажатъ кѫщята, въ които да настанимъ уморенитѣ и измокрени до кости опълченци.

Единъ градски агентъ бѣше опрѣдѣленъ да покаже на мене кѫщята, въ които да се расположатъ войницитѣ отъ моята рота. Много отъ опрѣдѣленитѣ за ротата ми кѫщя, обаче, се оказаха затворени и на нашето тропание по прозорцитѣ и портитѣ, отговаряха ни съ пълно мълчание. Между това опълченцитѣ треперяха отъ студъ, а агентина свиваше рамена и не знаеше какво да прави. Тогава азъ заповѣдахъ на опълченцитѣ да чупятъ портитѣ и само по тоя начинъ тѣ започнаха да се отварятъ, като при това домакинкитѣ се извиняваха, че ги било страхъ, понеже биле сами и не биле знаяли, че войницитѣ сѫ българи. За наказание на онѣзи, които не пущаха доброволно опълченцитѣ въ кѫщята си, азъ имъ назначавахъ по цѣлъ полу-взводъ. Когато свършихъ расквартируванието на ротата, азъ отидохъ съ агентина въ кѫщата, която бѣ опрѣдѣлена за мене, но и тя се оказа затворена. Агентина се качи на стѣната и викаше да отворятъ, но никой отъ вѫтрѣ се не обаждаше. Агентина слѣзе отъ стѣната и ме поведе въ друга кѫща. Въ това врѣме се приближи до мене едно 10—11 годишно момче и ме попита, кѫдѣ отивамъ, а като му казахъ, че търся кѫща, то ми каза:

— Господинъ капитанъ, ела въ нашата кѫща. Ний имаме добра и топла стая. Близо е кѫщата.

И момчето ме поведе, като ми показа още отъ далечъ на една двуетажна съ прозорци на улицата кѫща.

Разбира се, азъ побързахъ да се въсползувамъ отъ поканата на малкия котленски гражданинъ и тръгнахъ съ него, а когато видѣхъ отъ далечъ затворената порта, неволно си помислихъ „дали ще я отворятъ“?

Между това новия ми познайникъ ме затрупа съ цѣлъ купъ въпроси: „какъ ми е името, отъ кѫдѣ съмъ, въ колко битки съмъ влизалъ и проч.“ Стаята, която ми показа моя новъ малъкъ приятель, се оказа доволно голѣма, удобна, чиста и послана съ котленски губери. Тя, обаче, се оказа, както почти всички

котленски кѫщя, безъ соба. Топляха се само съ мангалъ. Въ кѫщата ме посрѣщна твърдѣ радушно старата майка на момчето — баба Х. П. Тя бѣ вдовица съ двѣ дъщери и четири сина, отъ които двамата — по-голѣми се намираха въ Добруджа, както почти всичкитѣ възрастни котленски мѫже, а двамата, малки, понеже училищата биле затворени, ходили на майсторъ да се учатъ на занаятъ. Най-малкия синъ на баба Х. П. бѣше онова момченце, което ме срѣщна на пѫтя и покани у дома си.

Въ Котелъ сварихме всичкитѣ дружини: 3-я и 4-а дружини бѣха се вече върнали отъ с. Тича. Отъ расказитѣ на другаритѣ и отъ котленци можахъ да науча слѣдующето:

На 8-и Януарий била дошла отъ Сливенъ прѣзъ с. Медвенъ въ Котелъ една команда отъ 25—30 человѣка русска кавалерия. Тая команда била посрѣщната отъ котленци съ голѣма радость толкова повече, че тя се явила тамамъ на врѣме, понеже въ околнитѣ турски села били се събирали много башибозуци за да нападнатъ и разграбятъ Котелъ. Но какъвъ е билъ ужаса на котленци, когато видѣли, че на другия день кавалерията напуща града имъ и се връща въ Сливенъ! Котленци не се съмнѣвали сега, че слѣдъ напущанието на града имъ отъ русситѣ, башибозуцитѣ навѣрно ще ги нападнатъ, и за туй тѣ побързали да испратятъ депутация въ Елена и Търново и да молятъ началството, часъ по-скоро да испрати въ Котелъ войска. По тая причина опълчението се вдигна отъ марянската позиция, а на 15-и дружинитѣ, освѣнъ 5-а дружина, на чело съ генералъ Столѣтова, пристигнали въ Котелъ и се расположили въ града изъ кѫщята. Въ сѫщата нощь 3-я и 4-а дружини биле вдигнати по тревога и на чело съ бригадния командиръ, князъ Вяземски, испратени въ с. Тича, отстояще на около 10 версти отъ Котелъ — по Османъ-Пазарския пѫть, на което, споредъ пристигналитѣ избѣгавши отъ тамъ нѣколко жители, биле нападнали многочисленни башибозуци. За отблъсванието, именно, на тия башибозуци биле испратени двѣтѣ дружини и часть отъ опълченската кавалерия.

На разсъмнувание — 16-и Януарий, дружинитѣ присигнали въ тѣснината прѣдъ селото. Башибозуцитѣ биле заели командующитѣ мѣста, наблизо до рѣката на дефилето. По-голѣмата часть отъ тѣхъ биле расположени на отсрѣщната, отвъдъ рѣката, срѣщу устието на дефилето, възвишенность.

Скрити задъ камънацитѣ и гробищата, башибозуцитѣ срѣщнали дружинитѣ съ цѣлъ градъ куршуми. За да прѣминатъ най-опасното мѣсто, което силно се обстрѣлвало отъ противника, опълченцитѣ се пустнали, въ разсипанъ строй, бѣгомъ. На това, именно, мѣсто билъ раненъ князъ Вяземски въ лакътя на лѣвата ръка. Когато дружинитѣ минали тѣснината, подъ командата на майоръ Рѣдкина, замѣстника на князъ Вяземски, 4-а дружина се спустнала по течението на рѣката, прѣминала я въ бродъ и ударила противника въ лѣвото крило. Прѣди да мине 3-я дружина рѣката, войника отъ 1-а рота отъ сѫщата дружина, Никола Алексиевъ, за да намѣри бродъ, се хвърля въ рѣката подъ градъ на неприятелски куршуми. Въ мѣстото гдѣто се хвърлилъ опълченеца бродъ, обаче, не се оказалъ, но тоя рѣшителенъ постѫпъкъ на Алексиева, който безъ малко щѣлъ да му струва живота, ободрява цѣлата дружина. Тогава 3-я рота отъ дружината минува въ бродъ, а 1-а рота минува по моста и всички се хвърлятъ на противника. Башибозуцитѣ не дочакали щиковия ударъ, а заблаговрѣменно се оттеглили и се скрили въ горитѣ.

Въ този бой отъ 3-я дружина падналъ единъ опълченецъ убитъ и нѣколко ранени, между които и извѣстния вече, craналъ на рѣшето отъ турскитѣ куршуми и ятагани, С. Моневъ.

Башибозуцитѣ не оставили на бойното поле своитѣ убити и ранени и за туй не се знае, каква е била тѣхната загуба.

Да се прѣслѣдва неприятеля, обаче, не е имало възможность, защото при дружинитѣ нѣмало кавалерия, освѣнъ часть отъ опълченската сотня. Впрочемъ, тукъ кавалерията неможеше и да прѣслѣдва противника, защото мѣстностьта е гориста.

Башибозуцитѣ биле въорѫжени съ пушки отъ разни системи, между които имало и Шнайдеръ и Мартини-Пибоди.

Дружинитѣ се върнали въ Котелъ на слѣдующия день, като оставили въ Тича 2 роти, които, впрочемъ, сѫщо скоро напустнали селото.

А че, дѣйствително, на Котелъ е угрожавала опасность се доказва отъ нападанието на башибозуцитѣ на с. Медвенъ, което отстои отъ Котелъ едва на 2—$2^1/_2$ часа къмъ юго-истокъ. Въ това село башибозуцитѣ съсѣкли 51 човѣка и множество ранили. За да се накажатъ башибозуцитѣ, разбойническото гнѣздо на които бѣха с. с. Садово, Кадѫръ-Факлии и други, на 20 Януарий се испратиха 1-а и 3-я дружини,

подъ командата на храбрия майоръ Чиляевъ. — Щомъ се научихъ, че 3-я дружина, въ която се числяхъ и азъ, заминава за Садово, азъ отидохъ при дружинния командиръ да го моля да каже комуто трѣбва, да бѫда откомандированъ обратно въ дружината си, за да мога да взема участие въ прѣдстоящия бой. Но, за жалость, Чиляева азъ не намѣрихъ: той бѣше вече заминалъ съ дружинитѣ. Отидохъ веднага при майоръ Попова, командира на 5-а дружина, да го моля той да ми разрѣши да ида съ 3-я дружина, но майоръ Поповъ ми отказа.

— Вий сте прикомандирувани въ дружината ми съ приказъ по опълчението, ми каза той, за туй азъ лично да ви разрѣша да вземете участие, съ 3-я дружина, въ прѣдстоящия бой, нѣмамъ право. Идете въ щаба и помолете да ви разрѣшатъ, или пъкъ откомандируватъ обратно въ своята часть. Ако щаба направи това, азъ нѣмамъ нищо противъ, свърши Поповъ. И, съ свойственната му любезность и добродушие ми пожела успѣхъ.

Въ щаба не се оказа нито генерала, нито началника на щаба и за туй азъ се обърнахъ съ молбата си къмъ старшия адютантъ, като му казахъ, че и майоръ Поповъ е съгласенъ за откомандируванието ми, и че азъ ей сега ще тръгна да настигна дружината. Слѣдъ това излѣзохъ отъ щаба и отидохъ на квартирата си, гдѣто коня ми бѣше вече готовъ. Азъ твърдѣ добрѣ съзнавахъ, че тоя постѫпъкъ, най-малко, е своеволничение, за което може да имамъ голѣма неприятность, но пъкъ се чуствувахъ просто не въ състояние да побѣдя желанието си, което ме побуждаше да взема участие въ прѣдстоящия бой.

Понеже дружинитѣ още въ зори бѣха заминали и ако не бѣха вече въ Садово, то трѣбваше скоро да пристигатъ тамъ, за туй, безъ да губя врѣме, качихъ се на коня, ударихъ му шпоритѣ и той като стрѣла, ме понесе по сливенъ-котленския пѫть. Слѣдъ единъ часъ азъ стигнахъ въ с. Медвенъ, гдѣто се поспрѣхъ да си по-отпочине коня. Тукъ се научихъ, че дружината прѣди единъ часъ била заминала за Садово. Нѣмахъ врѣме да узная отъ селенитѣ подробно за нападението на башибозуцитѣ на Медвенъ. Узнахъ само това, че башибозуцитѣ неочаквано и стремително се биле нахвърлили върху селото, жителитѣ на което, изненадани, се пустнали да бѣгатъ кой накѫдѣто му видятъ очитѣ, а като се върнали въ селото, намѣрили изъ улицитѣ и двороветѣ 51 человѣчески трупа, отъ които нѣкои биле до толкова насѣчени, щото неможели да ги познаятъ.

Едва що бѣхъ се въскачилъ на равнината между Медвенъ и Садово, чухъ татъкъ напрѣдъ нѣколко пушечни гърмежи. Не можеше да има съмнѣние, че дружинитѣ се бѣха срѣщнали съ турцитѣ. Азъ пустнахъ коня си въ кариеръ и скоро видѣхъ дружинитѣ, които, построени въ една линия, се бѣха спрѣли.

Плана за дѣйствието противъ башибозуцитѣ, както се научихъ по-послѣ, билъ слѣдующия: 1-а и 3-я дружини щѣли да нападнатъ отъ фронта, а четитѣ на войводитѣ дѣдо Желю и Панайота, на брой до хиляда человѣка, които до сега биле расположени въ с. с. Градецъ и Жеравна, щѣли да нападнатъ отъ възвишенностьта — къмъ западъ отъ с. Исуплии едноврѣменно съ дружинитѣ на лѣвия флангъ и тила на противника. Освѣнъ това, къмъ дружинитѣ се бѣха присъединили много българи отъ Котелъ и околнитѣ села, въоржжени съ пушки отъ разни системи.

3-я дружина се бѣ построила въ боенъ редъ въ двѣ линии — 1-а и 4-а роти въ първата линия. Ротитѣ бѣха разсипали стрѣлкова верига. 2-а и 3-я роти бѣха въ резервъ до самия пжть — при турскитѣ гробища. 1-а дружина въ такъвъ сжщо редъ се бѣше построила вдѣсно отъ 3-я дружина.

Когато се приближихъ до гробищата, 3-я дружина се вдигна и настжпи напрѣдъ. Задъ камънацитѣ на гробищата бѣха останали, налѣгали, множеството отъ въоржженитѣ българи — доброволци, мнозина отъ които, щомъ турцитѣ открпха огънь и куршумитѣ загромчаха и засвириха, избѣгаха. На останалитѣ при гробищата доброволци азъ прѣдложихъ, или да вървятъ напрѣдъ, или пъкъ да се махнатъ съвсѣмъ. Тогава мнозина отъ тѣхъ станаха и тръгнаха напрѣдъ, безъ да гледатъ, че неприятелскитѣ куршуми подсвиркваха въ въздуха и се плескаха на около.

— Ами вий какво търсите тукъ? ме попита майоръ Чиляевм, когато азъ му се явихъ.

Азъ му расказахъ на бързо за моята отлжчка отъ 5-а дружина.

— Страхъ ме е, че вий можете да пострадате за произволното напущание на частьта си, ми каза той.

— Знамъ, господинъ майоръ, но може би нѣкой башибозушки куршумъ да ме избави отъ неприятностьта да понеса заслуженото си наказание, отговорихъ азъ.

— Не се беспокойте, азъ ще устроя работата, а сега ще останете при мене, ми каза мегко Чиляевъ.

— Бондарь! срамота е да се кланяшъ на башибозушкитѣ куршуми, забѣлѣжи Чиляевъ на своя денщикъ, когото днесь, каченъ на конь, като никога, водеше подирѣ си.

Башибозуцитѣ, наистина, като ни забѣлѣзаха сгрупирани нѣколко конника, откриха по насъ усилена стрѣлба.

Слѣдъ направената прѣбѣжка отъ веригата, 3-я дружина се спрѣ, за да даде врѣме на 1-а дружина да се подаде напрѣдъ. Садово още не се видѣше, при всичко, че то бѣше вече близо, на 800—900 крачки. Когато 1-а дружина се подаде напрѣдъ, майоръ Чилявъ ми заповѣда да прѣдамъ заповѣдь на командира на 1-а рота, щото лѣвофланговия участъкъ на веригата да се подаде съ лѣвото рамо напрѣдъ и като обхване с. Садово, да се движи по направление къмъ корията — на югъ отъ Садово, въ която кория бѣха засѣднали башибозуцитѣ и стрѣляха по насъ.

Когато веригата испълни заповѣдьта и като прогони отъ с. Садово засѣдналитѣ въ него башибозуци, цѣлата дружина се подаде напрѣдъ. Засѣдналитѣ на отсрѣщната възвишенность, въ края на корията и камънацитѣ башибозуци, посрѣщнаха дружината съ залпове. Веригата направи прѣбѣжка по части, залѣгна и въ свой редъ, откри по неприятеля учестена стрѣлба.

Но тжзи стрѣлба не се продължава много врѣме, защото, щомъ башибозуцитѣ съгледаха, че 1-а дружина настжпи срѣщу лѣвото имъ крило и имъ угрожава отъ тамъ, отстжпиха. Подиръ това и двѣтѣ дружини започнаха, както се казва, да прѣслѣдватъ противника по петитѣ му.

Но чудно, че войводитѣ не се показаха!

Башибозуцитѣ бързо отстжпиха, спираха се по нѣкога, за да ни обсипятъ съ залпове, а когато ний се доближавахме до тѣхъ, — пакъ отстжпваха. По такъвъ начинъ ний прѣслѣдвахме турцитѣ, когато по едно врѣме забѣлѣжихме на възвишенностьта, отъ кждѣто трѣбваше да се появатъ войводитѣ, множество народъ, който стоеше на едно мѣсто. — Да ли това бѣха войводитѣ или неприятеля, не можеше да се опрѣдѣли. Можеше да се прѣдполага само, че ако бѣха това войводитѣ, тѣ трѣбваше отдавна да се спустнатъ отъ възвишенностьта и да ударятъ въ тила, или лѣвия флангъ на противника.

По-нататъкъ не можеше да се настжпва, до гдѣто не се узнаеше положително, кои сж появившитѣ се хора на възви-

шенностьта, друго яче отряда можеше да попадне въ твърдѣ лошо положение. За туй началника заповѣда да се спрѣ отряда, до гдѣ се разясни недоразумѣнието.

Ротитѣ отъ първата линия бѣха се отдалечили доволно далечъ — въ бранището; това се познаваше по гърмежитѣ. За туй началника на отряда ми заповѣда да отида и прѣдамъ заповѣдь на ротнитѣ командири да спратъ прѣслѣдването.

Азъ пустнахъ коня си тръсъ. Въ бранището, обаче, по нѣйдѣ трѣбваше да се провирамъ между клонетѣ и гъститѣ дървета, а по нѣйдѣ и съвсѣмъ да слизамъ отъ коня. Азъ вървяхъ напрѣдъ като описвахъ зигзаги, но ротитѣ не виждахъ, а лѣво-фланговата — 1-а рота и не чувахъ. Само татъкъ, далеко напрѣдъ къмъ дѣсния флангъ на стрѣлковата верига, се чуваха рѣдки гърмежи. По пѫтя срѣщнахъ трима ранени опълченци и наброихъ 6 трупа на убити башибозуци. По врѣмето което прѣкарахъ въ гората, смѣтнахъ, че трѣбва да съмъ твърдѣ много напрѣдналъ.

— Ами какво ли ще бѫде, ако ротата е останала назадъ? . . . Ако нѣкой башибозукъ е засѣдналъ задъ нѣкое дърво, или шубракъ? . . . си помислихъ азъ и неволно поспрѣхъ коня, като си спомнихъ за полковника графъ Роникера.

Едно твърдѣ неприятно чувство ме обхвана.

— Да се върна назадъ, си помислихъ азъ, и да кажа на майоръ Чиляева, че не можахъ да намѣря ротитѣ? . . . Не, напрѣдъ, напрѣдъ! заговори въ менъ чувството на дълга, самолюбието и войнишката доблесть, и азъ ударихъ коня и се спустнахъ прѣзъ гѫстата кория напрѣдъ, безъ да му гледамъ, че могѫ да връхлетямъ на нѣкой башибозукъ, а най-малкото да се ударя о нѣкое дърво. Въ това врѣме въ лѣво на напрѣдъ се зачуха отдѣлни гърмежи, къмъ посоката на които азъ тръгнахъ, и, най-послѣ, стигнахъ крайния лѣви флангъ на нашата верига, слѣдъ това намѣрихъ и ротата, прѣдадохъ заповѣдьта и се върнахъ назадъ.

Неприятеля се не видѣше.

Не се измина много врѣме, когато се получи донесение отъ нашитѣ разѣзди, че хората на възвишенностьта биле храбритѣ войводи съ своитѣ юнаци. Добродушния и невъзмутимия Чиляевъ не можа да се удържи отъ да не изгълчи войводитѣ.

— Тфу, дяволъ да ги вземе! Защо сѣдятъ тамъ та не се спущатъ въ долината? Станаха причина да се даде възможность на турцитѣ да избѣгатъ!

Но по-долу ще се види защо войводитѣ сѫ чакали.

Затрѫбиха трѫбитѣ и забиха барабанитѣ за настѫпление.

Цѣлия отрядъ се пустна въ настѫпление, но бѣше вече кѫсно. Башибозуцитѣ, вѣроятно, бѣха съгледали хората на възвишенностьта и, отъ друга страна, въсползувани отъ спирането на дружинитѣ, бърже отстѫпиха съ цѣлия си керванъ, състоящъ отъ много коля. Но дружинитѣ пакъ ги настигнаха при с. Кадѫръ-Факлии. Прѣди да се доближимъ до това село, видѣхме отвѫдъ него по пѫтя, къмъ юго-истокъ, цѣли върволици коля, които бърже отстѫпваха подъ натиска на нашето прѣслѣдванне, прикривани отъ голѣма масса башибозуци.

Когато се бѣхме приближили до Кадѫръ-Факлии, ний бѣхме срѣщнати съ залпове отъ залегналитѣ край селото турци, които впрочемъ скоро отстѫпиха. Само една часть отъ 40—50 башибозуци оставаха още засѣднали противъ крайния нашъ дѣсенъ флангъ и стрѣляха продолно по нашата настѫпавша верига. За да се прогонятъ отъ заетото мѣсто башибозуцитѣ, даде се заповѣдь на опълченската конница, подъ командата на юнкера Юрева, да се хвърли върху имъ въ атаката, още повече, че мѣстностьта способствуваше за тая атака. Конницата испълни заповѣдьта, но бѣ срѣщната съ цѣлъ градъ куршуми и слѣдъ като изгуби два коня убити и единъ опълченецъ, раненъ, отстѫпи.

— Страхопъзлю! извика докторъ Вязанковъ на юнкера, защо не довършихте атаката, а повърнахте гърбъ тамамъ тогава, когато турцитѣ трепнаха? Толкова повече, че турцитѣ нѣматъ щикове, а повечето пушки шишенета.

Слѣдъ това доктора скокна на коня си и извика:

— Подирѣ ми юнаци! И съ тия думи, на чело на конницата, той се хвърли въ атака на башибозуцитѣ, които и този пѫть срѣщнаха неустрашимитѣ опълченци и тѣхния храбъръ докторъ — началникъ съ залпове. Когато конницата бѣше вече близо до башибозуцитѣ, единъ неприятелски куршумъ свали доктора Вязанкова отъ коня. Куршума бѣ пробилъ на вилетъ гѫрдитѣ на героя — Вязанковъ. Но ожесточеннитѣ конни опълченци отмъстиха за своя храбъръ и самоотверженъ началникъ. Тѣ се пустнаха върху вече бѣгавшитѣ турци и съсѣкоха нѣколко човѣка. Останалитѣ можаха да се избаватъ само благодарение на дълбокия долъ, който прорѣзваше поляната.

Нѣколко пѣши опълченци пристигнаха при ранения докторъ, туриха го на кръстосанитѣ си пушки послани съ шинелитѣ имъ и го понесоха назадъ. — Скоро дойде и дружинния фелдшеръ съ носилки. Когато майоръ Чиляевъ и азъ се приближихме при ранения, фелдшера бѣше му прѣвързалъ вече раната.

Ако Вязанковъ и да страдаше отъ силни болки, но той възбудено говореше за башибозуцитѣ и атаката. Той се оплакваше само, че му било студено. Нѣколко опълченци изведнъжъ си съблѣкоха шинелитѣ съ които увиха любимия си докторъ и санитаритѣ го понесоха за Медвенъ.

Д-ръ Вязанковъ.

— Какъ е раната? попита майоръ Чиляевъ фелдшера.

— Лошо ваше високоблагородие, „навылетъ“, нѣма да го бжде, отговори нажалено фелдшера.

Когато влѣзнахме въ Каджръ-Факлии, въ него се не виждѣше нито единъ человѣкъ. Само тукъ тамъ лаяха псета, чуваше се блѣянието на овце и мучението на добитъкъ.

Опълченцитѣ, възмутени отъ башибозуцитѣ, които скрити задъ стоборитѣ на крайнитѣ кжщя, ни срѣщнаха съ залпове,

запалиха една кжща. Тжзи бѣше единственната кжща, която пострада въ днешния бой. Ами какво ли щѣха да направятъ турцитѣ, ако тѣ бѣха на наше мѣсто?

Когато отряда влѣзе въ с. Каджръ-Факлии, храбритѣ войводи Панайотъ и дѣдо Желю се спустнаха отъ възвишенностьта. Тѣ бѣха раздѣлили своя отрядъ на двѣ части, — отъ които едната часть потегли подиръ дружинитѣ, а другата — храбро се нахвърля въ атака върху многочисленния рогатъ и нерогатъ неприятелски добитъкъ.

Нѣма да прѣувелича, ако кажа, че тукъ, между с. с. Садово и Каджръ-Факлии, имаше не по-малко отъ 6—8 хиляди едъръ и дребенъ добитъкъ: крави, волове, биволи, овце, кози и коне. Този, именно добитъкъ, хората на войводитѣ и погнаха по разни направления.

Бѣхме въ с. Каджръ-Факлии, когато двамата войводи дойдоха при началника на отряда. Тѣ, както и тѣхнитѣ подчинени — доброволцитѣ, бѣха въоружени, както се казва, до зжби: пушки на рамо, шашки на кръсть, ятагани и пищови на поясъ и патронташи прѣзъ рамо. Войводитѣ не се чувствуваха добрѣ, още повече, като видѣха, че началството не скриваше своето неудоволствие за тѣхното осждително, да не кажемъ прѣстжпно, поведение.

— А, ето и храбритѣ войводи пристигнаха, каза майоръ Чиляевъ, когато Панайотъ войвода се доближи до насъ.

— Е, че пакъ сж храбри, Константинъ Борисовичъ се обади щабсъ-капитанъ Сокалски. Не виждате ли съ каква ярость тѣхнитѣ юнаци се нахвърлиха въ атака върху многочисленния добитъкъ?

Майоръ Чиляевъ справедливо бѣше възмутенъ отъ дѣйствието на войводитѣ и тѣхнитѣ хора, когато видѣ, че послѣднитѣ откарватъ добитъка.

— Пратете една и двѣ роти да събератъ всичкия добитъкъ и да го откаратъ въ Медвенъ, ми заповѣда майоръ Чиляевъ.

Азъ незабавно направихъ распореждание, но бѣше вече кжсно, защото доброволцитѣ на войводитѣ отдавна бѣха подкарали по-голѣмата часть отъ добитъка и нѣмаше възможность да се стигнатъ, понеже опълченската кавалерия бѣше напрѣдѣ да наблюдава противника. По такъвъ начинъ хората на войводитѣ откараха не по-малко отъ 4—5 хиляди глави добитъкъ.

Разбира се, отнетия съ бой отъ противника добитъкъ бѣше собственность на побѣдителитѣ и той безъ друго щѣше да се раздаде на българското население, толкова повече, че по-голѣмата часть отъ добитъка турцитѣ сж били оплячкосали отъ него — българското население. Но тукъ бѣше възмутително това, че войводитѣ, вмѣсто да испълнятъ прѣдначертания планъ и дългътъ си, и да ударятъ въ флангъ на противника, тѣ удариха въ тила . . . и то на добитъка.

Началника на отряда направи распореждание, да се заематъ кжщята за нощувание и на слѣдующия ценъ да се продължава прѣслѣдванието на противника. Въ това сжщо врѣме се получи отъ генералъ Столѣтова заповѣдь да се върне отряда въ Котелъ, понеже било сключено съ турцитѣ прѣмирие.

Извѣстието за прѣкращението на войната се посрѣщна отъ офицеритѣ съ въсторгъ, защото за тѣхъ се свършваше вече кръвопролитието и наставаше края на трудния боенъ и походенъ животъ. Тѣмъ имъ се вече усмихваше перспективата скоро да се върнатъ въ роднитѣ си страни — при ближнитѣ на сърдцата имъ. У опълченцитѣ, напротивъ, се забѣлѣзваше едно беспокойствие. Въ очитѣ на всичкитѣ се четеше въпросъ.

— Ами съ насъ — българитѣ, какво ще бжде? Ще ли се върнатъ пакъ турцитѣ? Ще ли бжде България свободна, или ще се оправдае страхътъ на дѣдо Н. и другаря му отъ с. Юрта — страха на цѣлия български народъ? . . .

Отряда потегли назадъ. Опълченцитѣ, подъ тежестьта на неизвѣстностьта за положението на България и мрачнитѣ мисли, вървяха мълчишката съ наведени глави, а не като побѣдители.

Естественно, при такива обстоятелства человѣкъ бива наклоненъ да мисли и прѣдполага най-лошото. Нѣкои отъ опълченцитѣ исказваха въ слухъ своя страхъ отъ това, че русситѣ и тоя пжть ще оставятъ нещастнитѣ многострадални българи подъ ударитѣ на ятаганитѣ на свирѣпитѣ турци.

Бѣше отдавна се стъмнило, когато опълчението пристигна въ с. Медвенъ, въ което се спрѣ за нощувание. Чудно бѣше това, че когато башибозуцитѣ нападнали на селото, тѣ изсѣкли и наранили толкова много хора, а пъкъ селото оставили почти здраво и неповрѣдено. За туй цѣлия отрядъ можа да се помѣсти по кжщята за нощувание твърдѣ удобно. За офицеритѣ и опълченцитѣ, макаръ и късно, бѣше приготвена добра вечеря.

Една часть отъ докарания едъръ добитъкъ бѣше запрѣна въ голѣмитѣ дворове, а другата, по-голѣмата часть, оставена на край сèлото подъ охраната на опълченци.

Ако и да бѣше кѫсно, щомъ пристигнахме въ Медвенъ, азъ отидохъ на квартирата на доктора Вязанкова да го видя. Познаваше се, че Вязанковъ силно страдаше отъ болка, но мѫжественно се бореше съ нея.

За да не го безпокоя, азъ скоро излѣзохъ, подъ прѣдлогъ да настаня моята команда — добитъка.

Въ Медвенъ бѣха надошле множество българи отъ съсѣднитѣ села: едни да си купятъ, други да си търсятъ оплячкосания отъ турцитѣ, а трети, ако е възможно, да си вематъ отъ завоювания отъ турцитѣ добитъкъ. Тѣ всички се обръщаха съ молбитѣ си къмъ началника на отряда.

— Туцитѣ ни откараха всичкия добитъкъ, казваха едни, за туй дойдохме да ви молимъ да ни го повърните.

— Дойдохме да си търсимъ оплячкосания ни отъ турцитѣ добитъкъ и понеже не можехме да го намѣримъ, молимъ да ни продадете по нѣкоя друга глава брави и пр., моляха други.

— Прѣдъ видъ на това, че въ Котелъ нѣма фуражъ, а добитъка е твърдѣ много и ще измрѣ отъ гладъ, за туй ви прѣдлагамъ да продадете едната — по-голѣмата часть отъ него на селенитѣ, а паритѣ ще раздадемъ на опълченцитѣ, мѝ даде заповѣдь майоръ Чиляевъ.

Твърдѣ и твърдѣ неприятна ми бѣше тѫзи нова обязаность, още повече, че азъ бѣхъ убѣденъ, че ще позлоязичничатъ по адреса на продавача и за туй, щомъ получихъ тая заповѣдь, азъ рѣшихъ по всѣки начинъ да избѣгна испълнението ѝ.

22-и Януарий. — Щомъ се разсъмна, започнаха да ме атакуватъ селенитѣ съ своитѣ молби да имъ продамъ добитъкъ, понеже началника билъ ги пратилъ при мене. Азъ прѣдвиждахъ това и за туй, щомъ станахъ отъ лѣглото, направихъ распореждание, щото всичкия добитъкъ, освѣнъ онзи, който бѣ отдѣленъ за 1-а дружина, незабавно да се кара за Котелъ, а самъ се помайвахъ въ селото при офицеритѣ. Въ 9 часа 3-я дружина тръгна за Котелъ, а 1-а дружина за с. Жеравна, гдѣто щѣха и да квартируватъ.

— Ваше благородие, много добитъкъ има съвсѣмъ слабъ и не може да върви, ми отрапортува унтеръ-офицера, началника на командата, която караше добитъка, — какво да го правя.

Наистина, азъ виждахъ по пѫтя много такъвъ слабъ добитъкъ, останалъ отъ стадото, но сѫщеврѣменно виждахъ и това, че селенитѣ си откараха, кой двѣ, кой три и повече глави едъръ и дребенъ добитъкъ. Азъ се прѣструвахъ, че не виждамъ това, а на унтеръ-офицера заповѣдахъ слабия добитъкъ да оставя по пѫтя, който, вѣроятно, съ благодарность щѣше да бѫде прибранъ отъ селенитѣ. Слѣдъ като дадохъ тая заповѣдь, азъ продължихъ пѫтя за Котелъ. Вечерьта въ Котелъ бѣше докарана една незначителна часть отъ добитъка. Азъ доложихъ за това на майоръ Чиляевъ и той напълно удобри моето распореждание. Този добитъкъ бѣ разделенъ между дружинитѣ; но тъй като въ града нѣмаше фуражъ, то добитъка бѣ искланъ, мѣсото се консервира въ каци, а кожитѣ се продадоха.

Дружинитѣ бѣха расположени: 1-а дружина въ Жеравна, 2-а — въ Градецъ, 3-я, 4-а, 5-а и 6-а въ Котелъ.

Баба Х., домакинката ми, и нейното цѣло семейство искренно се зарадваха, когато видѣха, че азъ се върнахъ отъ битката живъ и здравъ.

— Ний горѣщо се молихме Богу, за да ви запази живота, ми каза баба Х.

Азъ си похапнахъ отъ вечерята, която бѣ приготвила домакинката и веднага си легнахъ да спя.

Сутриньта въ $10^1/_2$ часа, съ стиснато сърдце, азъ се опѫтихъ за квартирата на майоръ Попова, отъ дружината на когото азъ бѣхъ се отлѫчилъ, за да му се ява.

— А, а, бѣжанецо! явихте ли се? Чакайте, сега ще видите каква награда ще получите за вашето бѣгство, ме срѣщна добродушния Поповъ съ своята приятна усмивка.

Азъ започнахъ да се извинявамъ, за гдѣто бѣхъ заминалъ безъ разрѣшение.

— Нищо, нищо: не отъ битка избѣгахте, а на битка отидохте, ми каза Поповъ и ме успокои.

Майоръ Поповъ, слѣдъ това ми расправи, че той билъ съобщилъ на генералъ Столѣтова за моето заминвание, като му прѣдалъ, че съ негово, на Попова, разрѣшение, съмъ билъ заминалъ съ 3-я дружина.

— Слава Богу, съ облегчена въздишка, си казахъ азъ, и почувствувахъ, като че цѣлъ баиръ се свали отъ гърба ми.

Азъ поблагодарихъ на Попова и станахъ да си отида, но той ме задържа на обѣдъ. Поканени биле на обѣдъ още и други офицери, между които бѣха: графъ Келлеръ, майоръ Чиляевъ и капитанъ Н. Поповъ, братъ на майоръ Попова.

— А, а, ето го бѣжанеца, извика графа, като ме видѣ. Ний трѣбва за това да го накажемъ и още сега, прибави той.

При тия думи графа съ още други офицери подстѫпиха къмъ мене. Азъ знаяхъ какво наказание ме чакаше, за туй гледахъ по кой начинъ да се откопча отъ рѫцѣтѣ на моитѣ мѫчители. Всичкитѣ ми съслужници знаяха, че не мога да прѣнасямъ не само гъделичкание, но едно просто насочване на пръсти къмъ мене. И трѣбваше да обѣщавамъ, че ще испѣя нѣкоя пѣсень, или испия голѣма чаша вино, за да ме оставаятъ на мира моитѣ добри приятели, началници и съслужинци.

Както и да е, бурята мина и азъ бѣхъ наказанъ за участието си въ садовската битка, освѣнъ съ испиванието на голѣма чаша вино, но и съ производството ми въ чинъ поручикъ.

На слѣдующия день ходихъ да видя ранения си бригаденъ командиръ — князъ Вяземски, който ме прие твърдѣ любезно и ми благодари за „добрата памятъ", за гдѣто съмъ го навѣстилъ. Раната на княза, както той самъ казваше, не вървѣла добрѣ. Докторитѣ се страхували да не гангреняса. Княза тия дни очакваше отъ Петербургъ специално за него повиканъ докторъ. Отъ княза отидохъ при докторъ Вязанкова, здравието на когото бѣше твърдѣ неудовлетворително. Наистина, Вязанковъ самъ съзнаваше, че раната му е твърдѣ опасна, но при все това, той не падаше духомъ. За едно го бѣше само страхъ, че може да умрѣ, прѣди да узнае рѣшението сѫдбата на България.

— Единъ день да поживѣя въ свободна България, казваше той, подиръ това нека ме грабне смъртьта, нѣма да ми е жалко.

Споредъ мнѣнието на докторитѣ, Вязанкова нѣмаше да го бѫде, защото раната му бѣ твърдѣ сериозна.[1]) Жално ми бѣше да гледамъ бѣдния Вязанковъ и за туй побързахъ да си излѣза, толкове повече, като виждахъ, че говорението му причиняваше страшни болки, а пъкъ той се не спираше.

---

[1]) Д-ръ Вязанковъ въ края на Априлъ мѣсецъ 1878 година бѣ испратенъ въ киевския воененъ госпиталъ, а отъ тамъ — въ гр. Феодосия, въ Кримъ, гдѣто въ края на сѫщата година умрѣлъ отъ послѣдствие на раната си.

За да разсѣя мрачното си настроение, което ме бѣ обхванало, като гледахъ на сраданията на добрия ми приятель — Вязанкова, азъ тръгнахъ изъ града да го разледамъ. Въ общи черти Котелъ приличаше на другитѣ български градове. Улици криви, тѣсни и покрити съ камъни. Сѫщо както и въ другитѣ градове, почти въ всѣки дворъ имаше градина и асми-лози. Само тукъ кѫщята рѣзко се отличаваха отъ онния въ другитѣ градове. На повечето кѫщя стѣнитѣ, както отвѫтрѣ, тъй сѫщо и отвънъ, бѣха обшити съ ерииндосани дъски. Таванитѣ прѣимущественно, рѣзани — ажурни. Такива сѫщо сѫ и иконоститѣ, полицитѣ и прозорцитѣ. Въ кѫщята и дворовeтѣ се хвърляше въ очи особенно извънредната чистота. Националния костюмъ, особенно женския, привличаше вниманието на русситѣ.

Много очудваше всинца ни отсѫтствието въ града на мѫже, които почти безъ исключение се занимавали съ скотовъдство въ Добруджа, гдѣто и прѣкарвали повечето врѣме отъ живота си. Останалитѣ въ кѫщята жени не стоели праздни. Тѣ изработвали най-трайни и хубави шаяци, килими, губери и пр.

Слѣдъ дълговрѣменно стоение въ мокритѣ и студени колиби на Зелено-Дърво и слѣдъ усиленитѣ походи и кървавитѣ битки, най-сетнѣ опълчението се спрѣ за „почивка у дома“, както се казва въ юнашката войнишка пѣсень. Наистина, опълченцитѣ ако и да не бѣха „у дома“, но пълни съ съзнание, че сѫ испълнили единъ свещенъ дългъ спрямо отечеството си, осипани съ почести и благодарность отъ българитѣ и съ награда и внимание отъ началството си, тѣ почиваха физически и нравствено, като „у дома“.

Първото лошо впечатление, което котленци бѣха направили на опълчението съ не съвсѣмъ гостоприемната срѣща, скоро бѣ изгладено. Тѣ, котленцитѣ, се сближиха съ борцитѣ за българската свобода, приемаха ги въ кѫщята си и ги гощаваха съ „каквото далъ Господь“. Гощаваха, обаче, до гдѣто имаше и всичко бѣше сравнително ефтино.

Съ приказъ по котленския отрядъ отъ 23-и Януарий се обявяваше, че по случай сключеното на 19-и Януарий т. г. прѣмирие съ Турция, Негово Императорско Височество, главнокомандующия, благоволилъ да заповѣда незабавно да се прѣкратятъ военнитѣ дѣйствия по всичкитѣ линии. Демаркационната линия, споредъ заповѣдьта минаваше прѣзъ Ески-Джумая, Османъ-Пазаръ и Котелъ, въ 5 версти къмъ страната на рас-

положението на турскитѣ войски. Широчината на неутралната линия бѣше уговорена 5 версти. Турцитѣ трѣбваше да се оттеглятъ задъ тая линия въ три-дневенъ срокъ, слѣдъ като имъ се прѣдаде заповѣдь отъ упълномощенитѣ. Тая заповѣдь съ подробнитѣ условия за прѣмирието трѣбваше да бѫде прѣдадена на турскитѣ парламентьори.

Ако войската е минала линията, то споредъ условията за прѣмирието, тя трѣбваше да се оттегли назадъ. За обозначение на демаркационната ивица на мѣстото, заедно съ турскитѣ офицери, прѣдлежеше да бѫдатъ назначени и наши офицери.

Очакваше се новия началникъ на опълчението, генералъ Давидовъ, и за това занятията съ опълченцитѣ ставаха редовно. Произвеждаха се тѣ, обаче, по отдѣления и взводно изъ кѫщята, тъй като вслѣдствие голѣмитѣ студове, опълченцитѣ не можаха да се изваждатъ за учение подъ открито небе.

Генералъ Давидовъ пристигна въ Котелъ на 28-и Януарий. Заговори се за прѣдстоящия инспекторски смотръ на опълченцитѣ, и за туй всички се заловихме за работа. Азъ бѣхъ вече откомандированъ отъ 5-а дружина и бѣхъ заелъ старата си длъжность — завѣдующи орѫжието въ дружината. Съгласно заповѣдьта по дружината, на 5-и Февруарий пристѫпихъ къмъ прѣгледа на пушкитѣ, който свършихъ на 8-и сѫщий м-цъ. Ротнитѣ командири отъ своя страна неуморно приготовляваха ротитѣ си за смотръ, който стана на 11-и Февруарий. На 19-и Февруарий се отслужи молебенъ въ черквата по случай възшествието на Императора Александра II на прѣстола. Слѣдъ молебена всичкитѣ дружини минаха церемониаленъ маршъ прѣдъ генералъ Давидова, който остана много задоволенъ отъ войнишката „выправка“ на опълченцитѣ.

На 20-и Февруарий съ приказъ по опълчението се обявяваше за прѣдстоящия инспекторски смотръ и за туй се прѣдписваше да се приготвятъ: именни списъци на опълченцитѣ съ подробния расходъ, табелъ на вещитѣ, интендантско и артилерийско имущество, входяши и исходящи журнали и пр. и пр.

На 21-и Февруарий се распръсна слухътъ за сключения миръ въ Санъ-Стефано по силата на който България се освобождаваше отъ турското робство. Слѣдъ нѣколко дена ний вече знаяхме и границитѣ на свободна България.

Не е възможно да се опише оная бурна радость, която обземаше цѣлото сѫщество на борцитѣ за свободата на Бъл-

гария. Безъ кичение и самохвалство, опълченцитѣ често повтаряха по между си.

— Сега спокойно ще умремъ, като видѣхме свободна България.

На 24-и сѫщи м-цъ стана инспекторския смотръ. Генералъ Давидовъ бѣ осталалъ твърдѣ доволенъ отъ подготовката, „выправката“ и войнишкия изгледъ на дѣйствително закаленитѣ въ биткитѣ опълченци, но не и отъ обмундированието, което бѣше въ твърдѣ плачевно състояние. Но долни дрѣхи опълченцитѣ имаха достатъчно, тъй като такива се испращаха отъ много градища изъ България. Напримѣръ, отъ Свищовъ бѣха получени за дружинитѣ по 112 арш. бѣло сукно, 85 сиво, 80 чифта чорапи, 150 чифта ржкавици, ризи и много други.

Съ приказъ по опълчението се обяви врѣмено утвърдения щатъ на българското опъление, споредъ който се опрѣдѣляха строеви и нестроеви чинове въ рота:

строеви фелдфебелъ		1
каптинармусъ		1
унтеръ-офицери	старши	2
	младши	8
барабанщици	дружинни	1
	ротни	2
гарнисти дружинни		1
редници въ ротата		156

Нестроеви:

дружиненъ каптинармусъ		1
писари	дружиненъ	1
	ротенъ	1
фелдшери	дружиненъ	1
	ротенъ	1
оржжейникъ		1
ложникъ		1
плотникъ		1
ковачъ		1
обозни редници		14
денщици за щабъ-офицери		2
„ „ оберъ-офицеръ		1

Офицеритѣ, както и опълченцитѣ, се поразпустнаха.

1) поручикъ Бѣляевъ, 2) щабсъ-капитанъ Живаревъ, 3) щабсъ-капитанъ Астафевъ, 4) Майоръ Чиляевъ, 5) поручикъ Кисовъ, 6) капитанъ Сокалски, 7) поручвкъ Юнгеръ, 8) капитанъ Поповъ и 9) щабсъ-капитанъ Алобинъ.

Първитѣ често се събираха ту у едного, ту у другиго, да прѣкарватъ врѣмето и да разнообразятъ монотонния котленски животъ. Даваха се често обѣди и вечери съ музика. На тѣзи обѣди се лѣяха рѣчитѣ, както и шампанското, и твърдѣ често въ тия рѣчи се възхваляваше юначеството на опълченцитѣ. Не се чуваше вече онова систематическо нападение на българитѣ. Сега въ дружинитѣ — повечето офицери бѣха нови. Въ 3-я дружина бѣха останали стари само: капитанъ Поповъ, щабсъ-капитанъ Сокалски, поручицитѣ Живаревъ и Болшевъ — другитѣ же — едната часть останаха на бойното поле, а другата — ранени и осакатени, може би за прѣзъ цѣлия имъ животъ, лежаха изъ болницитѣ.

Отчаяния българофобъ Живаревъ стана яръ българофилъ, като свърши съ това, че даже се ожени за котлянка.

Официалнитѣ и неофициялнитѣ обѣди, обаче, мене не ме привличаха. Тѣ ми бѣха въ тягость, защото още отъ 29-и Декемврий азъ се чувствувахъ злѣ. Силнитѣ стомашни болки, главоболия, ревматизмъ, а по нѣкой пѫть и нервнитѣ припадъци силно ме мѫчаха, и за туй азъ прѣдпочитахъ да прѣкарвамъ врѣмето си на квартирата — въ обществото на бабиното Х. домочадие. Малкия ми приятель — Петръ ми обърна вниманието съ съобразителностьта и силната си намять. Той много обичаше да чете. Мене ми бѣше приятно да гледамъ радостьта му, когато му донасяхъ нѣкои нови книги. Азъ се очудвахъ на това, какъ отъ едно прочитание, това дѣте съ подробности и интонация прѣдаваше съдържанието на новата книга.

— Грѣхота ще бѫде бабо Х., ако не оставишъ Петра да се изучи, казвахъ азъ на майка му.

— И, синко, че какъ да го оставя, като нѣмамъ съ какво да го поддържамъ: зеръ на ли е безъ баща — сираче, казваше тя нажалена.

Въ първо врѣме въ Котелъ се намираха въ изобилие разни продукти за ядение, донасяни отъ Търново, и твърдѣ евтини, но за туй по-послѣ тукъ настана такава скѫпотия, вслѣдствие мѫчното имъ доставяние отъ гр. Свищовъ и Търново, по причина на голѣмитѣ снѣгове, каквато и въ Габрово не бѣхме видѣли. Най-вече се чувствуваше недостатъка на фуража за конетѣ. Напримѣръ, ока сѣно се продаваше 20—25 копѣйки, и то рѣдко се намираше.

Началството се бѣ принудило да купува въ далечнитѣ отъ града села фуражъ и добитъкъ за клане. При това, испращанитѣ за тая цѣль хора твърдѣ често се срѣщаха отъ турското население не само враждебно, но даже и съ пушеченъ огънь.

Така се бѣ случило съ подпоручикъ Стоянова. испратенъ на чело на българската сотня за фуражъ, въ едно турско село. Той е билъ изненаданъ отъ една засада: щомъ Стояновъ се приближилъ до селото, турцитѣ открили огънь отъ фронта и въ тилътъ му и той, като разсипалъ сотнята въ верига, се принудилъ да отстѫпи по другъ пѫть. Това не бѣ единственъ случай, гдѣто се проявяваше турската вражда противъ българитѣ и руситѣ. Още въ самото начало на пристиганието ни въ Котелъ често дохаждаха българи отъ околностьта съ оплакване, че турцитѣ били ги нападали, ограбвали имъ добитъка и даже убивали. И наистина, въ това врѣме никой българинъ или руссинъ не можеше да мине прѣзъ турски села, или близо до такива: турцитѣ убиваха всѣкой „гяуръ“, който имъ се попадаше. Тѣ още никакъ не можаха да се помирятъ съ новото си положение. Нападенията отъ страна на турцитѣ, обаче, найпослѣ накараха началството да вземе нуждннтѣ мѣрки. Прѣзъ втората половина на Мартъ мѣсецъ се испрати 3-я дружина въ турскитѣ села: Кадѫръ-Факлии, Караджиларе, Фетлачъ и др., за да събере орѫжието отъ турскотоназеление. Дружината съ всичкитѣ прѣдпазителни мѣрки пристѫпи къмъ обезорѫжаванието на турцитѣ. Видѣше се, обаче, че тѣ бѣха скрили доброто си орѫжие, тъй като дружината намираше въ домоветѣ само вѣхти и негодни пушки, пищови и ятагани.

Когато бѣше събрано орѫжието отъ Фетлачъ и дружината се готвеше да тръгне, раздаде се пушеченъ гърмежъ, куршума на който изсвири надъ самата дружина. Испрати се команда, която слѣдъ малко доведе единъ блѣденъ и треперящъ отъ страхъ турчинъ, който се казваше, че билъ боленъ. Гърмежътъ се бѣ чулъ отъ къмъ кѫщата на тоя турчинъ, обстоятелство, което подтвърдяваха и съсѣдитѣ на турчина и за това майоръ Чиляевъ заповѣда да се накаже съ 50 удара съ прѫчки.

Дружината се завърна въ Котелъ на 27-и Мартъ.

Мѫчно се примиряваше фанатическото мюслюманско население, въ заетитѣ отъ русскитѣ войски мѣста, съ новото си положение, особенно онова, което се намираше близо и отсамъ демаркационната линия. То не само се отнасяше твърдѣ враж-

дебно къмъ русси и българи, но твърдѣ често, както видѣхме по-горѣ, нападаше на българското население, убиваше и грабеше имота му, като угрожаваше и на самия градъ Котелъ. По тая причина началството взе мѣрки за отблъсвание на противника въ случай, ако би той да се рѣшеше да нападне. По личното указание на началника щаба на опълчението, пристжпи се къмъ укрѣпването на Котелъ. За тая цѣль бѣше назначенъ прапорщикъ Болшевъ, въ чието разпореждание всѣки день се даваха отъ дружинитѣ по извѣстно число опълченци-работници. Въ скоро врѣме бѣ укрѣпена всичката околность на града.

Въ укрѣпленията на османъ-пазарския пжть се назначаваше дежурна часть, която винаги бѣше готова да срѣщне противника, както подобава. За усмиряването на турското население се испращаха дружини, които, често, влизаха въ бой съ турцитѣ, като въ с. с. Садово, Кадъръ-Факлии и Фетлачъ. Тъй щото войсковитѣ части, които се намираха при демаркационната линия, винаги бѣха на щрекъ и готови за бой съ турцитѣ. Българското население често пжти се оплакваше на началството и искаше застжпничество и помощь. Такова едно оплакване и молба за помощь до началника на опълчението, генералъ Давидова, се получи отъ с. Върбица на 2-и Априлъ. Въ тоя день много върбишки жители, исплашени, пристигнаха въ Котелъ и съобщиха на началството, че турски войски и много башибозуци пристигнали въ селото имъ, подпалили го и избили много народъ.

Началството не съвсѣмъ вѣрваше на това оплакване, защото въ послѣдно врѣме такива оплаквания се получаваха твърдѣ често, които излизаха невѣрни; при всичко това началството испрати единъ взводъ казалерия отъ конната българската сотня, — подъ командата на волноопрѣдѣляющия се Юрева. На послѣдния се даде писмо до командира на табора, който билъ пристигналъ въ Върбица. Съ това писмо се искаше съдѣйствието на командира на казания таборъ за обезоржжаването на върбишкото население, турци и българи, и напущането на с. Върбица отъ табора му.

Съ пристигването на командата въ Върбица, турската войска се раздвижила и слѣдъ малко врѣме тълпи башибозуци се появили въ околностьта на селото.

Юревъ прѣдалъ писмото на командира на табора. Писмото било написа по турски и русски. Понеже се оказало, че нито

селото било изгорѣно, нито пъкъ имало българи исклани, командира на табора казалъ, че не може да позволи да се обезоржжи населението, нито пъкъ да напустне селото безъ заповѣдь отъ началството си.

— Впрочемъ, азъ ще искамъ заповѣдь отъ началството си, казалъ турския офицеръ.

И, дѣйствително, началството му дало заповѣдь, но заповѣдь да обезоржжи българския коненъ взводъ и да го испрати подъ конвой въ с. Хуявенъ. За конвоирането на българскитѣ конници билъ испратенъ отъ послѣдньото село половина ескадронъ турска конница. На конвоиранитѣ плѣници имъ биле вързани ржцѣтѣ, освѣнъ на Юрева, Мито Анкова, Коста Бошнякова и П. Пантелѣева. Тѣзи четворица плѣнни били на коне, водени отъ турцитѣ, а другитѣ вървѣли пѣша. Съ пристигването на плѣнницитѣ въ с. Хуявенъ, тѣ биле хвърлени въ затвора, въ който затворъ ги държали като разбойници — „комита гяурларъ“.

Между това началството съ нетърпѣние очакваше извѣстие отъ Върбица и такова извѣстие за участьта на командата не закжснѣ да се получи отъ избѣгналитѣ отъ това село българи. Тия послѣднитѣ расказваха страшни работи, напримѣръ, че нашитѣ конници били вързани и че на сжщитѣ, слѣдъ излизанието отъ селото, били имъ изрѣзали ушитѣ и носоветѣ.

Почти по тревога се вдигнаха 3-я и 4-а дружини и единъ ескадронъ отъ Нарвския гусарски полкъ и подъ командата на полковникъ графъ Келлера, началника щаба на опълчението, съ форсированъ маршъ заминаха за Върбица, съ цѣль да освободятъ плѣнницитѣ и да накаратъ турцитѣ да напустнатъ селото.

Деньтъ 4-и Априлъ бѣше ясенъ. Слънцето обилно распращаше своитѣ топли лжчи. Едвамъ изникналата зелена тревица, нашарена съ цъфналото вече кокиче, като съ кадифе покриваше странитѣ на пжтя, па даже и самия нешосиранъ пжть. Гората още дремеше въ пролѣтния си сънь. Прѣлестна и весела природа! Такава обстановка прѣдрасполага человѣка къмъ веселость, изразена въ пѣсни. Но юнацитѣ опълченци сега не пѣяха, не огласяваха още съпливата пролѣтна природа съ своитѣ юнашки пѣсни, съ които огласяваха бойнитѣ полета въ врѣме на ожесточенитѣ битки. Опълченцитѣ размѣняваха по между си мисли, такива мисли, които показваха, че въ тѣхнитѣ души кипѣше чувството на негодувание и ярость про-

тивъ турцитѣ; чувството на отмъщение за поруганието и звѣрствата, извършени надъ другаритѣ имъ . . .

Надвечерь отряда пристигна при с. Върбица, разбира се, съ всичкитѣ прѣдпазителни мѣрки, взети въ врѣме на похода, спрѣ се прѣди да се приближи до селото и разсипа верига. Слѣдъ малко ний забѣлѣзахме, че противника бѣ направилъ сжщото. Неговата верига залѣгна задъ стоборитѣ на крайнитѣ кжщя и градини.

Графъ Келлеръ ме прати съ единъ горнистъ съ бѣлъ флагъ да прѣдамъ прѣдложението на началника на отряда, турскитѣ войски незабавно да напустнатъ селото и да освободятъ Юрева съ взвода му, защото въ противенъ случай ще се употрѣби сила.

Бинбашията — командира на табора, — обаче, отказа да направи това, като добави, че конницата била испратена въ с. Хуявенъ.

— Идете и прѣдайте на командира на табора ей сега да дойде при мене, пакъ ми заповѣда графъ Келлеръ, защото, въ противенъ случай, слѣдъ $^1/_4$ часъ ще заповѣдамъ на войскитѣ съ сила да прѣвзематъ селото.

Този пжть бинбашията не устоя. Той се яви, съпровождане отъ двама офицери, при началника на отряда. Този послѣдния покани турскитѣ офицери да сѣднатъ на постланото на зелената трѣва килимче. Бинбашията сѣдна по турски, а останалитѣ двама офицери сѣднаха на колѣни задъ своя началникъ и скръстиха ржцѣтѣ си на гърдитѣ.

Слѣдъ единъ непродължителенъ разговоръ, бинбашията се съгласи да пустне отряда да се расположи въ селото, до гдѣто получи заповѣдь отъ началството си. По такъвъ начинъ войницитѣ и офицеритѣ се расположиха въ селото изъ кжщята, а графъ Келлеръ — въ кжщата на върбишкия Султанъ. Изъ селото ходяха смѣсени — наши и турски — патрули, а вънъ отъ него, — наши разѣзди.

Но да видимъ, какво е ставало съ нашитѣ плѣнници. Щомъ биле докарани въ с. Хуявенъ, Юревъ и командата му биле затворени въ една мрьсна и тъмна стая, въ която три нощи прѣкарали безъ да спятъ, понеже не е имало мѣсто. На слѣдующия день слѣдъ пристигванието въ селото, Юревъ и Мито Анковъ биле повикани отъ миралая, който ги запиталъ, кои сж и отъ кждѣ сж дошле въ с. Върбица. На този въпросъ

Мито Анковъ отговорилъ по турски, че сж пратени отъ началника на опълчението съ ей тѣзи писма, и Анковъ показалъ на писмата лѣжащи на масата, които писма биле прѣдадени отъ Юрева на началника на табора въ Върбица.

— Да, тия сж писмата, които донесохте отъ вашия генералъ, казалъ миралая; но командира на табора, като ви приелъ за четата на Петръ, който ходи по турскитѣ села и притѣснява населението, съобщи ми за това и азъ заповѣдахь да ви спратъ, до гдѣто се събератъ свѣдѣния за васъ. Като се убѣдихъ сега, обаче, че вий сте войници на русския царь, сутрѣ ще ви пустна да се върните назадъ.

И, дѣйствително, на слѣдующия день на плѣннитѣ върнали оржжието и ги отпустнали да се върнатъ обратно въ Върбица.

При тъгнуването на взвода миралая казалъ:

Въ Върбица е дошелъ вашия командиръ. Поздравете го отъ мене и му кажете, че и азъ слѣдъ малко ще пристигна въ Върбица.

Щомъ тръгналъ отъ с. Хуявенъ на чело съ волноопрѣдѣляющия се Юрева, взвода запѣль пѣсеньта: „Мы дрались турокъ съ тобой, по горамъ твоимъ, балканскимъ, раздалась слава о насъ“.

Когато миралая дойде въ Върбица и се яви при графъ Келлера, този послѣдния, чрѣзъ прѣводчика д-ръ Панова, му натякваше, за гдѣто той не войнишки се отнесалъ къмъ неговитѣ пратеници — Юрева и взвода му. Миралая се оправдаваше съ думата „янглъшлъкъ олмушъ“.

Полковникъ графъ Келлеръ даде угощение на миралая.

При тъгването ни отъ Върбица обратно за Котелъ, турския таборъ държа пушкитѣ на караулъ, до като минаваше 3-я дружина, Въ сжщото врѣме и турския таборъ напустна селото. Въ Върбица остана 4-а дружина.

XVII.

Слѣдъ сключването на миръ между воюющитѣ страни, началника на опълчението разрѣши, съ приказъ по това послѣднето, на дружиннитѣ командири да уволняватъ желающитѣ да напустнатъ редоветѣ на дружинитѣ опълченци, понеже тѣ не биле задължени да служатъ до извѣстенъ срокъ. При това бѣ заповѣдано, на уволняемитѣ опълченци да се даватъ свидѣ-

телства за прѣкараната въ опълченнето служба, за участието имъ въ биткитѣ, съ означавание, биле ли сѫ наградени и съ какви награди, биле ли сѫ ранени и намирали ли сѫ се въ бѣгство, и ако сѫ биле съ добро поведение, само тогава да се пише въ свидѣтелството: „има право на всичкитѣ прѣимущества, които ще бѫдатъ установени за служившитѣ въ опълченнето, а тъй сѫщо и па медалъ“.

Малцина, обаче, пожелаха да се уволнятъ, а мнозина поискаха отпуски, особенно за прѣзъ Великденскитѣ праздници.

— Море, я сумъ казалъ, че со вапура ке идемъ у Македония, се провикна Трайко радостно. И той отиде въ отпускъ въ Македония, но само не прѣзъ Солунъ, а прѣзъ Родопитѣ.

Въ Котелъ се получиха наградитѣ за шейновския бой. Отъ 3-я рота получиха награди нѣколко опълченци долни чинове, между които и ун.-офицера — волноопрѣдѣляющий се Н. Коншинъ, сѫщия който бѣше раненъ въ старо-загорския бой.

Здравието ми вмѣсто да се подобри, все повече и повече се влошаваше.

— Трѣбва да промѣните климата, ми казваха докторитѣ, и началството само́ ми прѣдложи да взема отпускъ и да напустна Котелъ.

Кѫдѣ да ида? Въ Руссия не ми се отиваше. Не ми се отиваше изъ България, гдѣто на всѣка крачка трѣбваше да виждамъ ужаснитѣ слѣди отъ войната — съборенитѣ и изгорѣнитѣ градове и села, и прѣснитѣ още гробове. Рѣшихъ да прѣкарамъ отпуска си въ втората турска столица — Одринъ.

Азъ избрахъ тоя градъ толкова повече, че се намѣри и другаръ — охотникъ за тамъ, волноопрѣдѣляющия се отъ 4-а дружина баронъ Клейстъ.

Ний и двамата не знаяхме пѫтя. Снехме си кроки отъ картата и тогава се пустнахме въ пѫть безъ да гледаме, че башибозуцитѣ сновяха между селата и правяха много пакости на населението.

Още на първия день ний стигнахме въ гр. Ямболъ. И тоя градъ бѣше пострадалъ, както и другитѣ градища. Само тукъ тамъ се виждаха съвсѣмъ оцѣлели кѫщя. Отъ Ямболъ се опѫтихме, прѣзъ Кѫзълъ-Агачъ, за по-нататъкъ.

Врѣмето бѣше топло. Пролѣтния снѣгъ вече отдавна бѣ се растопилъ, нивята и ливадитѣ бѣха покрити съ зелено покривало отъ посѣвитѣ и изникналата трѣва. Сладкопойнитѣ

чучулиги високо се издигаха и огласяваха пролѣтния день съ своитѣ трели . . . Но за туй пъкъ пѫтя бѣше ужасенъ. Страхъ ни бѣше да не останемъ безъ коне. Особенно ужасенъ бѣше пѫтя до Кързлъ-Агачъ. При всичко че имахме кроки, ний сбъркахме пѫтя и отидохме въ с. Драмалии, вмѣсто Казладжи-Кьой. Може би ний още много щѣхме да се лутаме на самъ-на татъкъ, ако да се не срѣщаха пѫтници за Одринъ и обратно.

При всичко, че ний бѣхме съ коне, нѣкои отъ пѫтницитѣ не само вървяха съ насъ, но и ни испрѣварваха.

— Отъ кѫдѣ идите, кѫдѣ отивате? запитвахъ азъ обикновенно пѫтницитѣ.

— Отиваме, господине, на долу, къмъ Одринъ отговаряха едни. Имало, казватъ, нататъкъ много добитъкъ, искаме да си купиме по нѣкоя и друга глава, защото турцитѣ откараха нашия. Зеръ, имахме си напрѣдъ овчици, биволи, крави; всичко ни бѣше далъ Господь, а сега ей тъй, съвсѣмъ голи останахме. Ето пролѣтьта отдавна настѫпи, а ний — сиромашьта нѣмаме съ какво нивята си да изоремъ.

— Отиваме да търсимъ момчегата, братята си и пр., казваха други; турцитѣ много български свѣтъ закараха къмъ Одринъ.

Нѣкои отъ тия пѫтници бѣха отъ къмъ Сливенско.

— Ами въ Сливенско нѣма ли добитъкъ да си купите? запитахъ азъ селенитѣ.

— Има, господине, какъ да нѣма; но повечето отъ добитъка е въ чорбаджийски рѫцѣ, отговори единъ. Онзи день ходихъ при дѣдо Желя и Панайотъ войвода. — Ти трѣбва да ги знаешъ. — Юнаци хора сѫ тѣзи войводи! Много турски свѣтъ сѫ съсипали татъкъ въ Котленско и посъбрали коджа добитъчецъ. Па ти казвамъ, ходихъ да си купя нѣкоя биволица отъ тѣхъ, но скѫпо и прѣскѫпо искатъ. За една биволица съ малко малаче — 22 лири. 18 лири имъ дадохъ, ала не я дадоха.

Пѫтя отъ Къзълъ-Агачъ, както казахъ, бѣ по-добъръ, но конетѣ ни до толкова се бѣха изморили, щото не само нѣмаше възможность да се кара бърже, но и трѣбваше да се спираме по селата за почивка.

Ако въ тия мѣста и да не бѣха ставали битки, ако черкезитѣ и башибизуцитѣ и да не бѣха тукъ толкова вършували и проливали кръвь, но населението — гръцко и българско, при все това и тукъ бѣше твърдѣ оголѣло; турцитѣ отъ съ-

сѣднитѣ села и войскитѣ, които прѣминавали отъ тука, биле оплячкосали всичко каквото намѣрили.

Най-послѣ, прѣди да дойдемъ въ с. Фикели, отъ далеко залъщяха високитѣ минарета на голѣмата, съ 999 прозорци, одринска джамия на Султанъ Селима. Отъ възвишенностьта при Фикели, града Одринъ съ околностьта се вижда твърдѣ добрѣ. Рѣката Тунджа, която тече буйно и шумно, почти до Фикели, като че се стреми часъ по-скоро да се срѣщне съ по-голѣмата си сестра — Марица, отъ тукъ, като че ли уморена и обезсилена, кротко, като змия истънчена, лакатуши изъ равнината. По тая равнина тукъ-тамъ се виждаха отдѣлни здания, — види се, чифлици на богатитѣ бейове.

Слѣдъ почивката въ Фикели, населението на което е гръцко, ний продължихме пѫтя. Близостьта на града ни мамеше и ний подканяхме уморенитѣ коне да вървятъ по-бърже.

По пѫтя и отъ двѣтѣ му страни се виждаха добри и солидни врѣменни уркѣпления. Турцитѣ обичатъ да се укрѣпяватъ добрѣ и още по-добрѣ да защищаватъ укрѣпленията си. При всѣки случай и на всѣкадѣ, тѣ правятъ солидни укрѣпления, а между това, за отбраната на Одринъ — втората турска столица, тѣ като че ли бѣха се поскѫпили.

Наистина, тукъ бѣха построени нѣколко редута, люнети и ложементи за стрѣлци, които бѣха твърдѣ примѣнени къмъ мѣстностьта, но, споредъ мене, тѣ бѣха твърдѣ незначителни за една упорна отбрана на града отъ прѣвъсходни неприятелски сили.

Бѣхме още далеко отъ града, когато послѣднитѣ полегати слънчеви лѫчи се отразяваха съ ослѣпителна свѣтлина отъ кубетата на многото джамии, отъ прозорцитѣ и отъ покривитѣ на кѫщята, и слѣдъ малко заблѣшукаха огньове: съвсѣмъ се бѣ мръкнало.

Тъкмо въ $11^1/_2$ часа ний вече бѣхме настанени на квартира, която ни се опрѣдѣли отъ градския комисаръ. Бѣхме и гладни и капнали отъ уморяванпе, но прѣдпочетохме съня. Домакина — ерменецъ, влѣзе въ стаята, поздрави ни съ „добрѣ дошли“ и веднага си излѣзе. Слѣдъ малко слугинята носяща нѣщо на таблата, влѣзе въ стаята, и съ думата „буюрунусъ“, сложи я на масата, направи постилкитѣ и си излѣзе. — Щомъ останахме сами, ний съ барона, тържествующи, се приближихме къмъ масата. На таблата се оказаха двѣ паници: въ едната кисело зеле, а въ другата — нѣщо като качамакъ, — халва.

— Вѣроятно ще ни донесатъ нѣщо за вечеря, си казахме ний, и сѣднахме търпѣливо да чакаме.

Слѣдъ нѣколко врѣме слугинята, дѣйствително, пакъ влѣзе въ стаята, надникна въ паницитѣ и като видѣ, че тѣ бѣха още пълни, пакъ си излѣзе. Тя бѣ дошла вѣроятно да ги вземе, за туй, безъ да чакаме повече, ний пристѫпихме къмъ ястието; но не знаяхме само отъ кое да започнемъ: отъ зелето или отъ халвата. Но тъй като сладкото се яде послѣдно, то за това и ний изѣдохме по-напрѣдъ зелето, а подиръ халвата. Слѣдъ като поутолихме гладътъ си съ тия вкусни источни ястиета, лѣгнахме да спимъ.

— Какъвъ глупавъ обичай и вкусъ иматъ тѣзи источни народи! каза барона, слѣдъ като се наядохме и се приготвяхме да лѣгаме.

На слѣдующия день рано излѣзохме съ барона отъ квартирата и тръгнахме изъ града, улицитѣ на който бѣха прѣпълнени съ разновиденъ народъ. Първата ни работа бѣше да посѣтимъ прочутата джамия на Султанъ Селима и безистена.

Въ джамията ни посрѣщна ходжата, който на гледъ твърдѣ любезно се взе да ни показва по-забѣлѣжителнитѣ нѣща въ нея. Като разгледахме вѫтрѣшностьта на джамията, азъ останахъ смаянъ отъ грандиозностьта и красотата на това чудно человѣческо творение, множеството колони, стѣнитѣ и пода на което бѣха отъ чистъ бѣлъ марморъ. Поискахме да се въскачимъ и на минарето, но ни се каза да заповѣдаме слѣдъ малко. Отъ тамъ отидохме въ безистена, който, както и улицитѣ, бѣше прѣпълненъ съ множество народъ. Тукъ имаше много русски офицери и чиновници.

Турцитѣ, насѣдали прѣдъ кафенетата или дюкенитѣ си, мълчишката пушаха своитѣ наргилета и дългитѣ си чубуци и, намръщени и наежени, съ затаена но безсилна злоба и ненависть, гледаха на минувающитѣ по улицитѣ „гяури“. Тѣ не скриваха своята ненависть и не испущаха случая отъ да не мъстятъ за поражението и унижението, което се нанесе на армията и „девлета“. Напримѣръ: прѣди десетина деня било намѣрено тѣлото на единъ русски полковникъ убитъ отъ турцитѣ и хвърленъ въ единъ кладенецъ въ турската махала.

Разнитѣ антики и костюми, които се продаваха въ безистена, бѣха толкова скѫпи, щото не бѣха достѫпни за всѣкиго. Тъй като въ самото здание имаше голѣма навалица народъ, отъ

който мъчно бѣше човѣкъ да мине, ний напустнахме безистена и отидохме да обѣдваме.

Въ Одринъ прѣстояхме една недѣля и на 21-и Априлий се опѫтихме назадъ за Котелъ, — по желѣзницата до Нова-Загора, а отъ тамъ прѣзъ Сливенъ и с. Ичера за Котелъ. Понеже не бѣше извѣстно кога ще пристигне трена отъ Цариградъ за Нова-Загора, то ний бѣхме принудени почти цѣлъ денъ да чакаме на станцията, и като тръгнахме, на слѣдующия день пристигнахме въ Нова-Загора. Тукъ станцията бѣше сравнена съ земята; само пепелището свидѣтелствуваше, че тукъ сѫ били станционнитѣ постройки. По пѫтя отъ Нова-Загора за Сливенъ се спрѣхме за почивка на сливенскитѣ минерални бани. Вечерьта пристигнахме въ Сливенъ. Нощувахме въ кѫщата на нѣкой си Трифонъ, който ни бѣ настигналъ по пѫтя и любезно ни покани въ домътъ си.

Трифонъ, този случаенъ приятель, ни угости съ добра вечеря, и слѣдъ това дълго врѣме ни гощава съ распалени патриотически расказп за страданията на българитѣ и золумлуцитѣ на турцитѣ.

Още отъ вечерьта распитахъ Трифона за Константинъ Попъ Димитрова, мой другарь съслуживецъ въ Минския полкъ, който по-послѣ бѣше напустналъ службата. Говореше се, че той билъ постѫпилъ въ Ботевата чета и паднalъ убитъ. На слѣдующия день азъ искахъ да се науча отъ домашнитѣ му, кѫдѣ се намира той, но и тѣ нищо не знаяха.

Вечерьта пристигнахме въ Котелъ.

Прѣзъ врѣме на отсѫтствието ми, съ приказъ по опълчението отъ 14-и Априлий се обявило, че въ него се учреждава офицерско сѫдилище по редътъ на сѫществующитѣ въ полковетѣ. Но прѣдъ видъ на това, че въ дружинитѣ имаше малко офицери, то за 3-я, 4-а 5-а и 6-а дружини се учреждаваше единъ сѫдъ подъ прѣдсѣдателството на капитанъ Василева.

Въ сѫщия приказъ било обявено, че се учреждаватъ дружинни за сѫдението на долнитѣ чинове сѫдилища, въ замѣна на учреденитѣ въ Плоещъ. Но тъй като състава на офицеритѣ отъ тогава силно се бѣ измѣнилъ, то за 1-а, 2-а, 3-я, 4-а, 5-а, 6-а и 10-а дружини, вслѣдствие малочисленностьта на офицеритѣ, се учреждаваше въ Котелъ единъ врѣмененъ сѫдъ. подъ прѣдсѣдателството на майора Мединскп, съ членове щабсъ-капитанитѣ Сокалски и Сократовъ и дѣловодитель адютанта на 1-а бригада, поручикъ Стояновъ.

Слѣдъ нѣколко деня азъ и подпоручикъ Гуджевъ бѣхме повикани въ щаба на опълчението. Когато се явихме, генералъ Давидовъ ни заповѣда да прѣведемъ уставитѣ за вѫтрѣшната и гарнизонната служба на български языкъ, като ни каза, че ще бѫдемъ освободени отъ испълнението на други служебни обязаности. Но тъй като опълчението се приготовляваше вече скоро да напустне Котелъ, то прѣвеждането на горнитѣ устави се отложи.

На 30-и Априлий, опълчението напустна Котелъ и се опѫти за Сливенъ. Отъ тамъ се опѫтихме за Нова-Загора, отъ гдѣто, по желѣзницата, пристигнахме на 3-и Май въ Татаръ-Пазарджикъ. Отъ този послѣдния градъ, прѣзъ с. Вакарелъ, на 10-и Май опълчението пристигна въ София.

Срѣщата въ София бѣше твърдѣ тържественна. Опълчението бѣ посрѣщнато отъ множество народъ на чело съ духовенството. На край града — на источната му часть, на една зелена полянка, бѣше приготвена, както за офицеритѣ, тъй сѫщо и за опълченцитѣ, богата закуска. На 11-и Май, по случай, имаше церковенъ парадъ. — Тоя день се отпразднува твърдѣ тържественно.

На 12-и Май пристигна въ 3-я дружина първата партия отъ 393 человѣка новобранци. При распрѣделението имъ по ротитѣ се внимаваше, щото, по възможность, едноселчанитѣ новобранци да бѫдатъ въ едни и сѫщи взводове и роти. На началствующитѣ се заповѣдваше да се отнасятъ съ новобранцитѣ кротко и търпѣливо, като имъ се прѣпорѫчваше, въ въспитанието на новобранцитѣ, да се съобразяватъ съ душевнитѣ наклонности и физическитѣ сили на всѣкиго, безъ излишна снисходителность, но и безъ дребнави придирвания.

Отъ 16-и Май се започнаха редовнитѣ занятия съ новобранцитѣ.

Въ края на Май мѣсецъ бѣхъ командированъ въ гр. Одринъ, за да получа материяли за обмундированието на опълченцитѣ. Отпустнаха ми се: 1.966 ризи, 983 долни гащи, 983 галстухи, 983 панталони, 983 шинели, 983 погони, 983 чифта ботуши, 2,287$^1/_2$ аршина тъмно-зелено сукно, 15 аршина алено сукно, 17,690 аршина платно за подкладки, 2,211 аршина фламандско платно, 983 прѣдници за ботуши, 983 стѫпала и 1,920 рубли.

Всички тия нѣща азъ приехъ, упаковахъ и испратихъ въ лагера при Пловдивъ, гдѣто опълчението бѣ дошло да прѣкара

лѣтнитѣ занятия и курса на стрѣлбата. Тукъ бѣха 9-а и 10-а дружини отъ второто опълчение.

Щомъ пристигнахме въ Пловдивъ, азъ и поручикъ Гуджевъ, бѣхме освободени отъ всичкитѣ служебни занятия, за да прѣведемъ, както казахъ и по-горѣ, уставитѣ за вѫтрѣшната и гарнизонна служби.

Ний испълнихме възложената ни отъ началството работа: азъ прѣведохъ — гарнизонната, а поручикъ Гуджевъ — вѫтрѣшната слжуби и прѣведенитѣ устави бѣха отпечатани и свързани още тогава въ една книга.

Российския императорски комиссарь, съ прѣдписание отъ 1-и Юлий увѣдоми началника на опълчението, че прѣдъ видъ на прѣформируванието на дружинитѣ отъ опълчението и попълнуванието имъ чрѣзъ задължителна воинска повинность, разрѣшава да се уволняватъ въ отставка ония отъ опълченцитѣ, които бѣха постѫпили въ редоветѣ въ врѣме на войната, като при това се пазятъ слѣдующитѣ правила:

1) На уволняемитѣ да се издадатъ свидѣтелства съ бѣлѣжка, кога сѫ постѫпили на служба, въ коя битка сѫ участвували, иматъ ли знакъ за отличие, биле ли сѫ ранени и иматъ ли право да получаватъ ежемѣсечна помощь, опрѣдѣлена за раненитѣ, сакатитѣ, или пъкъ болнитѣ и неимѣющи срѣдства за прѣхрана.

2) На уволняемитѣ да се даватъ дневни по 25 коп. за пѫтни разноски до родното имъ мѣсто.

3) Да се дадатъ дневни пари и на ония опълченци, които бѣха уволнени по-рано.

4) Дружиннитѣ командири да прѣпратятъ на губернаторитѣ списъцитѣ на имѣющитѣ право да получаватъ всѣкимѣсечна помощь.

5) Гражданското началство да намѣри ония ранени и осакатени опълченци, които бѣха уволнени по-рано и ония, които нѣматъ срѣдства за прѣхрана.

6) Отъ желающитѣ да продължаватъ службата се оставятъ само ония, които биха биле полезни за нея. Тѣ получаватъ заплата както кадровитѣ: редника като унтеръ-офицеръ, унтеръ-офицера като фелдфебелъ, и то по контрактъ за една година.

7) Въ уволнителнитѣ билети да се вписва всичко ясно.

Занятията съ опълчението вървѣха усилено. На 29-и Юний началника на опълчението генералъ Давидовъ прѣгледа въ дружинитѣ прикладката и прицѣлката.

Въ качеството си завѣдующий на оръжието въ дружината, азъ получихъ заповѣдь да приготвя нуждното число мишени и стрѣлбищенъ валъ. Освѣнъ това, бѣ заповѣдано да се приготвятъ въ всѣка рота и по единъ станокъ за пристрѣлката на пушкитѣ. На 6-и Юлий азъ довършихъ прѣгледа на пушкитѣ, а на 7-и пристѫпихъ къмъ пристрѣлванието имъ.

Прѣзъ Юлий м-цъ отъ дружинитѣ се взеха по извѣстно число войници, които послужиха за кадръ на бѫдѫщата българска артиллерия. Освѣнъ това, тукъ бѣ сформирувана и юнкерска команда, въ която бѣха прѣведени по-интелигентнитѣ опълченци и зачислени новопридошлитѣ охотници за въ тая команда. За началникъ на командата на бѫдѫщето юнкерско училище, бѣ назначенъ полковникъ Флейшеръ и за ротенъ командиръ капитанъ Н. Поповъ. Съ сѫщия приказъ по опълчението и азъ бѣхъ назначенъ въ юнкерската команда, но по причина на растроеното ми здравие, се принудихъ да се откажа отъ това почетно и важно за единъ младъ офицеръ назначение. Сѫщо се отказа и капитанъ Поповъ и на негово мѣсто бѣ назначенъ капитанъ Стражевски.

Радостьта на българския народъ за освобождението на Санъ-Стефанска България се помрачи отъ берлинския конгресъ. Рѣшението на свободолюбивитѣ цивилизовани държави, съ което България се распокѫсваше, развълнува цѣлия български народъ, особенно тракийцитѣ, които като единъ скокнаха и се заловиха за оръжие. Организираха се стрѣлчески дружества, започнаха се усилени занятия съ упражнения въ стрѣлба и маневри. Народа бѣше готовъ съ оръжие въ рѫцѣ да брани откупената съ русска и българска кръвь свобода. Но думата, мощната дума на русския царь спрѣ това движение, което угрожаваше изново да се полѣятъ тракийскитѣ и македонскитѣ полета и възвишености съ потоци кръвь. България прѣклони глава, но не прѣдъ силата на султановитѣ табори, а прѣдъ словото на нашата освободителка, която не по-малко бѣ огорчена, оскърбена и унижена отъ разбойническото дѣйствие на коварнитѣ, велики, ужъ свободолюбиви държави.

За управлението на България, до избиране на български князъ, бѣ назначенъ за намѣстникъ на царя — князъ Донду-

ковъ-Корсаковъ, който, съ встжпванието си на високия постъ, издаде слѣдующата прокламация къмъ българския народъ:

„Съ височайшата воля на господаря Императора Всероссийски, въ силата на сключения съ Портата на 19-и Февр. т. г. въ Санъ-Стефано договоръ, азъ съмъ назначенъ комисаръ на Негово Величество за врѣменно управление на България. Като пристигнахъ днесь на тоя високъ постъ, обявявамъ за това на всичкитѣ подвѣдомственни мене учреждения и на жителитѣ на освободена България.

„Като се посвѣщавамъ всецѣло за постигание високитѣ цѣли на моя господарь, азъ ще устремя всичкитѣ си грижи и старания за да извикамъ всичкитѣ сили на страната за установяванието, въ най-кжсо врѣме, на самостоятелното национално управление въ България, основано на началото на самоуправлението, което удовлетворява духа и потрѣбноститѣ на извикания къмъ новъ животъ народъ.

„Врѣменното управление — присжтствието на русскитѣ власти въ чуждата страна, има за цѣль да запази реда и безопасностьта на всички, безъ разлика на националность и вѣра.

„За тая цѣль, всичкитѣ изобщо граждански власти неуклонно трѣбва да прѣслѣдватъ всѣко самоуправство и насилие противъ личностьта и собственностьта на жителитѣ отъ всичкитѣ националности.

„Сждътъ на изборнитѣ трѣбва да забрави миналото раздѣление и антагонизма между отдѣлнитѣ националности, и съ своитѣ безпристрастни рѣшения, да докаже способностьта на страната да се ползува отъ новия способенъ животъ и широкото самоуправление.

„Братски привиквамъ всичкитѣ живи просвѣтени сили на страната да съдѣйствуватъ на врѣменното русско управление, за да изпълни прѣдначертаната му задача, Колкото по-дѣятелно и по-плодотворно бжде съдѣйствието, толкова по-скоро ще послѣдва замѣняванието на врѣменно извиканитѣ чинове отъ Руссия съ лица отъ българско происхождение, и ще се облегчи възможностьта да се ускори свикванието на по-виднитѣ хора въ България, за да изработятъ органическия статутъ за новото управление на страната и за избирание на князъ.

„Тия крайни цѣли трѣбва неуклонно да иматъ прѣдъ видъ и извиканитѣ отъ Руссия чинове.

„Като расчитвамъ върху дружното, искренно и просвѣтено съдѣйствие на тия чинове къмъ бързото и успѣшно изпълнение

на възложената на мене, по довѣрието на Господаря Императора, задача, приканвамъ къмъ новъ и самостоятеленъ животъ страната, свободата на която е купена съ толкова скжпа цѣна — кръвьта на храброто русско побѣдоносно войнство.

„Нека се покаже България достойна за тая жертва, и да ни помогне и подкрѣпи Богъ въ испълнението на светата задача, прѣдначертана отъ Държавната воля на Царя Освободителя.“

Съ приказъ по опълчението отъ 14-и Юлий се обяви, че на 12-и сжщий, билъ издаденъ приказъ отъ Негово Сиятелство Императорския Комисаръ, съ който се назначава за началникъ на земскитѣ български войски генералъ-майоръ Шелеховски и че въ състава на тия войски щѣли да постжпятъ дружинитѣ отъ опълчението. По тоя случай началника на опълчението, генералъ Давидовъ, помежду другото въ приказа си казваше и слѣдующето:

„Като се раздѣлямъ съ съжаление отъ повѣреното ми опълчение, искренно и отъ душа благодаря моитѣ ближайши помощници: началника щаба, графа Келлера, командира на 1-а бригада, полковника Депрерадовича, и всичкитѣ дружинни командири за пълното имъ усърдие, готовность и енергия, съ които ми съдѣйствуваха по управлението на опълчението. Обучаванието на новобранцитѣ и то въ продължение на $1^1/_2$ мѣсецъ, при отсжтствието на всякакви материялни срѣдства, надмина очакванията и доказа, че никой отъ насъ не е стоялъ съ праздни ржцѣ.

„Още веднъжъ благодаря моя щабъ и всичкитѣ щабъ и оберъ-офицери, до най-послѣдния пряпорщикъ включително. Благодаря и кадровитѣ унтеръ-офицери. — Да ви помогне Богъ да испълните трудната задача — формирането на младата земска войска за слава и честь на милата наша Руссия и въ полза на възраждающата се България.“

Съгласно приказа по опълчението отъ 2-и Августъ, азъ бѣхъ прѣведенъ въ 8-а Вратчанска дружина.

Въ началото на Августъ мѣсецъ придойдоха новобранцитѣ отъ втория призивъ на първия наборъ. Тогава же започнаха да се уволняватъ отъ служба опълченцитѣ, — ония бойци за освобождението на България, които като си бѣха испълнили най-свято дългътъ, трѣбваше да бждатъ отпустнати на почивка „у дома“. Да, на „почивка“, но почивка физическа, а не и нравственна. Тѣ, както и цѣлия български народъ, бѣха убити отъ скръбьта за распокъсаното имъ мило отечество, за което

почти цѣла година се биха и проливаха кръвь. И съ каква пълна готовность тѣ биха останали и сега въ редоветѣ на опълчението и самоотверженно биха се хвърлили и сега въ огънь и вода за тая мила и драга България! Това се четеше въ очитѣ на тия вѣрни доблестни български синове, които бѣха зарязали всичко мило и драго, и посрѣдъ най-голѣми лишения и незгоди, се жертвуваха и се биха жертвували и сега най-безавѣтно за освобождението на распокжсаната и осакатена нещастна татковина. Лицата на тия ветерани не свѣтяха и не се озаряваха сега отъ оная радость, която естественно щѣше да обнеме цѣлото имъ сжщество, ако се бѣ достигналъ тѣхния завѣтенъ идеялъ напълно. Опълченцитѣ бѣха замислени и тжжни, въ врѣме на издаванието уволнителнитѣ имъ билети. Тукъ же при тѣхъ се бѣха събрали новобранцитѣ, които, макаръ и не навикнали на войнишкия животъ и военната униформа, испитваха едно до тогава неиспитвано чувство, — чувството на радость и удоволствие, за гдѣто най-послѣ. България, — едната малка часть отъ нея, придоби свобода и право да има своя войска, въ редоветѣ на която, слѣдъ опълченцитѣ, тѣ първи постжпваха.

Слѣдъ раздаванието на уволнителнитѣ билети на закаленитѣ войници, отъ които мнозина бѣха покрити си бѣлѣзи отъ рани (а колцина имаше осакатени и негодни за никаква работа, които бѣха оставени безъ парче хлѣбъ на произвола на сждбата; впрочемъ въ послѣдно врѣме и за тѣхъ бѣха спомнили, като бѣ рѣшено да имъ се отпуща по 10 копѣйки въ день), дружинния командиръ имъ държа една топла напжтственна рѣчь. Слѣдъ дружинния командиръ и азъ казахъ,нѣколко думи. Азъ напомнихъ на опълченцитѣ, че тѣ винаги трѣбва да бждатъ готови да се съберать подъ распокжсаното отъ неприятелскитѣ куршуми знаме, не само за запазвание освободената отъ Руссия България и прѣстола на бждащата династия, но и за освобождение на останалата часть отъ България. Казахъ имъ още, че е тѣхенъ дългъ сега да вджхнатъ на идущето слѣдъ тѣхъ поколѣние онзи священъ патриотически огънь, който накара образования свѣтъ да уважава името на българина и да съзнае, че той заслужава свободата, за която трѣбва да храни вѣчна признателность къмъ Царя Освободителя Александръ II и Великата Освободителка Руссия.

Слѣдъ това настана момента на раздѣлата ни.

— Сбогомъ, ваше благородие, ако ви се случи пжть прѣзъ нашитѣ мѣста, отбийте се, молимъ ви се. Колко ще ни бжде

драго да ви видимъ и да си припомнимъ за славнитѣ и горѣщи дни, при Стара-Загора, Шипка, Шейново, и прочее. Ако ли пъкъ стане нужда и сждбата ни събере да търсиме Санъ-Стефанска България, като ни поведете наново противъ неприятеля...

Това сърдечно прощаванне ми причиняваше една извънредна радость. Мене ме радваше сърдечностьта и добродушието на опълченцитѣ, които при раздѣлата ни, не гледаха на мене само като началникъ, а като и на най-добъръ другарь, съ когото сж дѣлили, въ походитѣ и боеветѣ, всичкитѣ лишения и незгоди. И въ врѣме на тия прощавания азъ чувствувахъ, какъ сърдцето ми се свиваше при мисъльта, че скоро — не днесь, утрѣ, азъ нѣма да виждамъ тия честни и открити, пълни съ патриотизмъ и енергия, лица; нѣма да чувамъ тѣхния веселъ, пъленъ съ остроумие говоръ. Чувствувахъ, какъ при това прощаванне, една жалость, доходяща до скърбъ, пропълзяваше въ душата ми, — жалость, че бѣхъ принуденъ да се отдѣля отъ моитѣ бойни другари — опълченци, съ които врѣмето и обстоятелствата бѣха ме свели и сродили.

— Добръ пжть ви желая, юнаци, напжтствувахъ всички на прощавание, оставайте винаги такива честни и самоотвържени, каквито се показахте въ тежкитѣ минути, които прѣкарахте въ борбата за освобождението ни. . . .

На 8-и Августъ, сутриньта рано, азъ напустнахъ Пловдивъ и се опжтихъ за Врацца — мѣстоназначението ми.

Когато излѣзохъ отъ града, азъ се прѣкръстихъ. Отдѣлихъ се вече отъ моята любима 3-я дружина, която се роди, порастна и се прослави прѣдъ очитѣ ми. Азъ си припомнихъ миналото на тая любима часть, историята на която датираше едва отъ година и два мѣсеци, но бѣше вече пълна съ най-громки подвизи.

Тежкото чувство, което ме обхващаше отъ нѣколко деня, по поводъ на тая раздѣла, сега бѣше съвсѣмъ сковала душата ми. Душеше ме нѣщо, което азъ искахъ да си обясня не съ вълнението, а съ нервозностьта, която се бѣше силно развила у мене...

— Какво ли ме чака за напрѣдъ? Какво ли ми готви бждящето, че отъ толкова жестоки битки излѣзохъ неврѣдимъ, си мисляхъ азъ и мисли, рой отъ мисли ме унесоха на напрѣдъ и ме накараха, тогава 25—26 годишенъ мжжъ, да се ободря и да си кажа: куражъ, прѣдъ тебе има още цѣлъ свѣтъ . . .

ОГЛАВЛЕНИЕ.

I.

Организирането на пѣшия конвой отъ български доброволци въ гр. Кишиневъ. — Смотръ отъ Императора Александръ II на 12-й Априлий и обявяване война на Турция. — Рѣчьта на прѣосвященнии Павелъ. — Развръщанието на пѣшия конвой въ шесть-дружиненъ съставъ и прѣименуванието му въ Българско Опълчение.

II.

Тръгванието на опълчението отъ Кишиневъ за Плоещъ. — Офицерския съставъ на опълчението. — Единъ мѣсецъ въ лагеръ при гр. Плоещъ. — Освещение на Самарското знаме. — Прѣкарвание съкратения курсъ на обучението и посрѣщанието на Императора Александръ II.

III.

Походъ отъ гр. Плоещъ до р. Дунавъ. — Два-дневния походъ до Букурещъ и дневка. — Трудния прѣходъ отъ гр. Руше-да-веде до с. Богдана. — Прокламацията на Императора къмъ българския народъ. Впечатления.

IV.

Петь дни въ гр. Зимничъ. — Посѣщението на опълченския бивуакъ отъ Императора. — Минуванието прѣзъ Дунава. — Опълчението въ прѣдния отрядъ. — Пристигванието въ Велико-Търново.

V.

Посрѣщание на опълчението въ Търново и прѣстояване тамъ три дни. — Прѣминуванието на Хаинъ-Буазския проходъ и пристигванието въ гр. Стара-Загора.

VI.

Осемъ дни въ Стара-Загора. — Срѣщата на опълчението съ отряда на Реуфъ-паша при с. Джуранлии и сбиванието му съ него на 17-и и 18-и Юлий.

VII.

Боя при Стара-Загора на 19-и Юлий.

VIII.

Пристигванието на 1-а, 2-а, 4-а и 5-а дружини на Шипка и на 3-я дружина въ Габрово.

IX.

Несносния животъ на шипченската позиция и слѣдствията отъ него. — Кратко описание на самата позиция. — Рекогносцировката на майръ Попова.

X.

Отбраната на Шипка отъ Сюлейманъ-пашовата армия. — Боя на 9-и и 10-и Августъ.

XI.

Боя на 11-и и 12-и Августъ. — Смѣняване на опълчението отъ Шипченската позиция.

XII.

13-и Августъ. — Опълчението на Зелено-дрѫвската позиция. — Смотръ на опълчението отъ началника на главния щабъ, генералъ Непокойчицки, и обявяване на опълчението благодарностьта на Императора и Главнокомандующия за юначеството на опълченцитѣ. — Неочаквано нападение отъ черкезитѣ на Зелено-дрѫвската позиция. — Въорѫжаване опълченцитѣ съ кринковски пушки. — Живота и продоволствието на опълчението на Зелено-Дърво.

XIII

Впечатления отъ Зелено-Дърво до Свищовъ и обратно. — Формирување на нови 6 дружини — второто опълчение, отъ № 7 до 12. — Несносния животъ на опълчението въ влажнитѣ и студени колиби на Зелено-Дърво. — Пристигването на генералъ Скобелевъ въ Габрово.

XIV

На 25-и Декемврий опълчението напуща Зелено-дрѫвската позиция. — Трудния прѣходъ прѣзъ Балкана. — Боя при с. Шейново и заробване армията на Веселъ-паша.

XV.

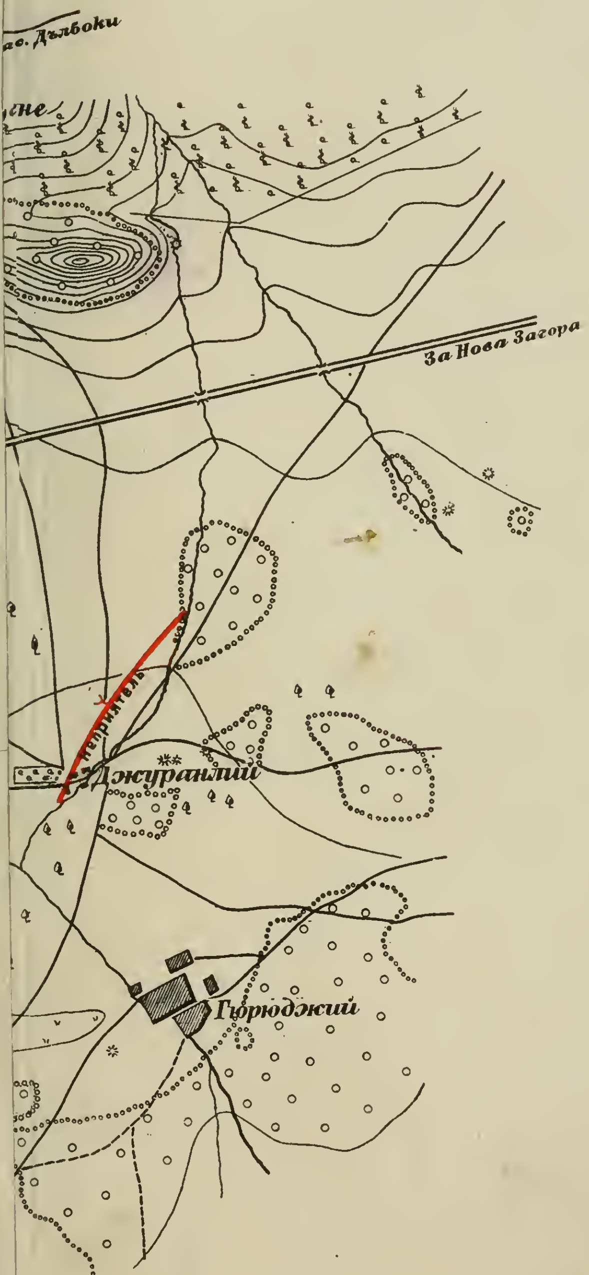
29-и Декемврий. — Опълчението конвоира до гр. Търново заробенитѣ при Шейново турци. — Пристигване на дружинитѣ въ гр. Елена.

XVI.

Пристигване на опълчението въ гр. Котелъ. — Боя на 3-я и 4-а дружини съ башибозуцитѣ при с. Тича, на 14-и Януарий. — 1-а и 3-я дружини въ с. Садово и боя съ башибозуцитѣ. — Прѣмирие.

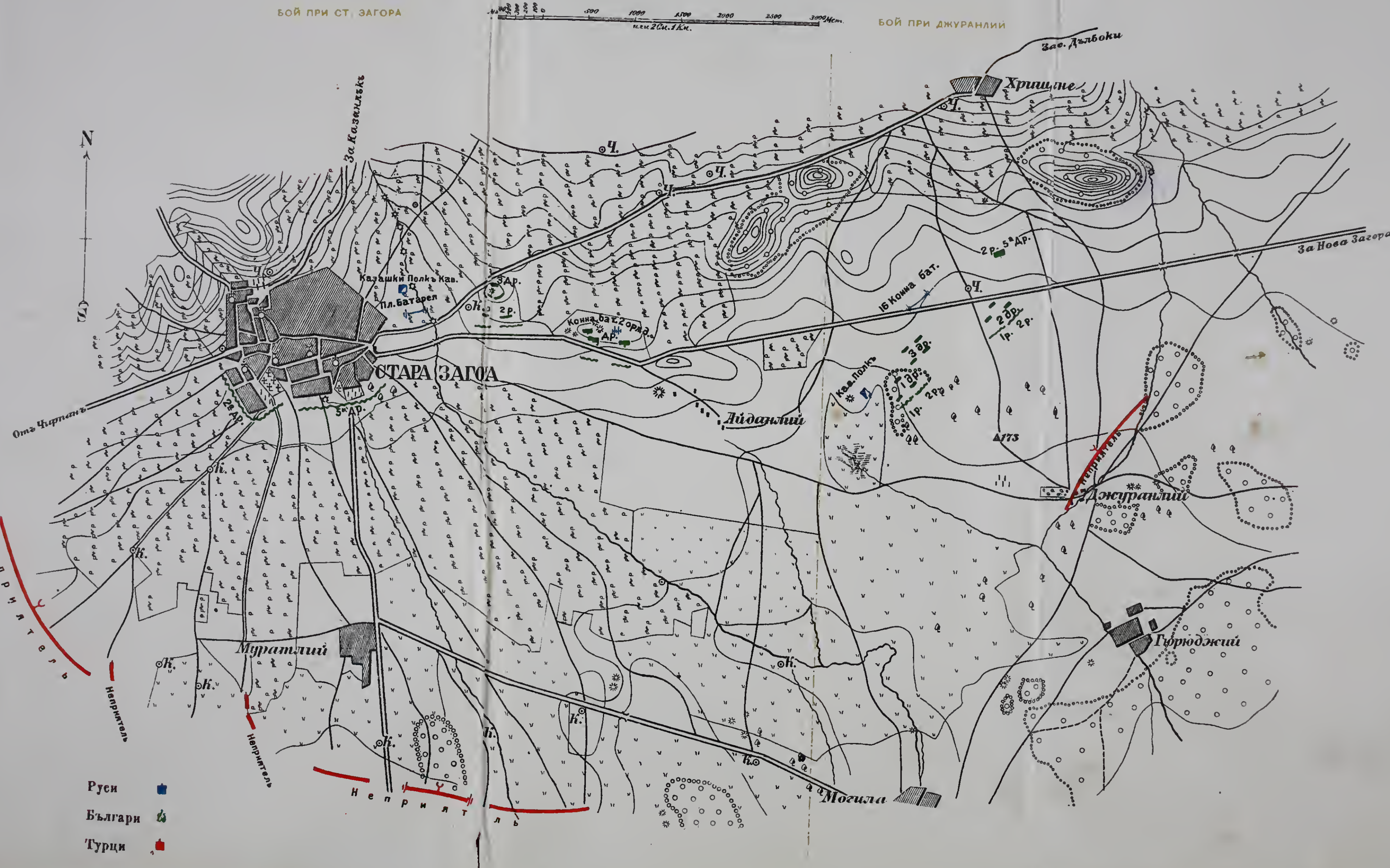
XVII.

Разрѣшение за уволняване на опълченцитѣ отъ служба. — Впечатления по пѫтя за Одринъ и обратно. — Тръгване на опълчението отъ гр. Котелъ. — Уволнение на опълченцитѣ отъ служба. — Прокламацията на князъ Дондукова-Корсакова. — Прощаване съ опълченцитѣ.

Дълбоки
За Нова Загора
неприятель
Джуранлий
Гюрюджий

ПЛАНЪ №1

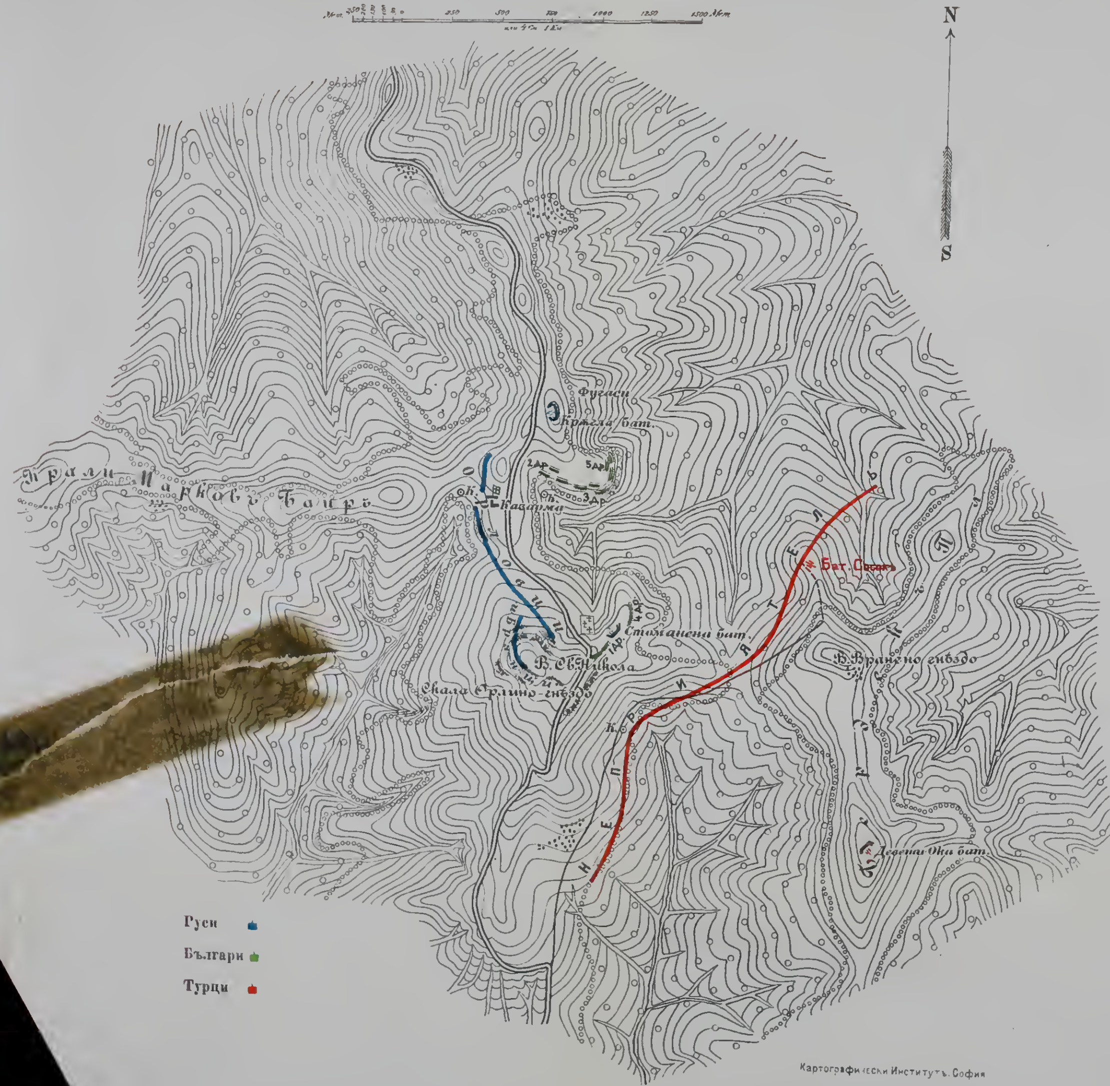
Мѣрка 1:50,000

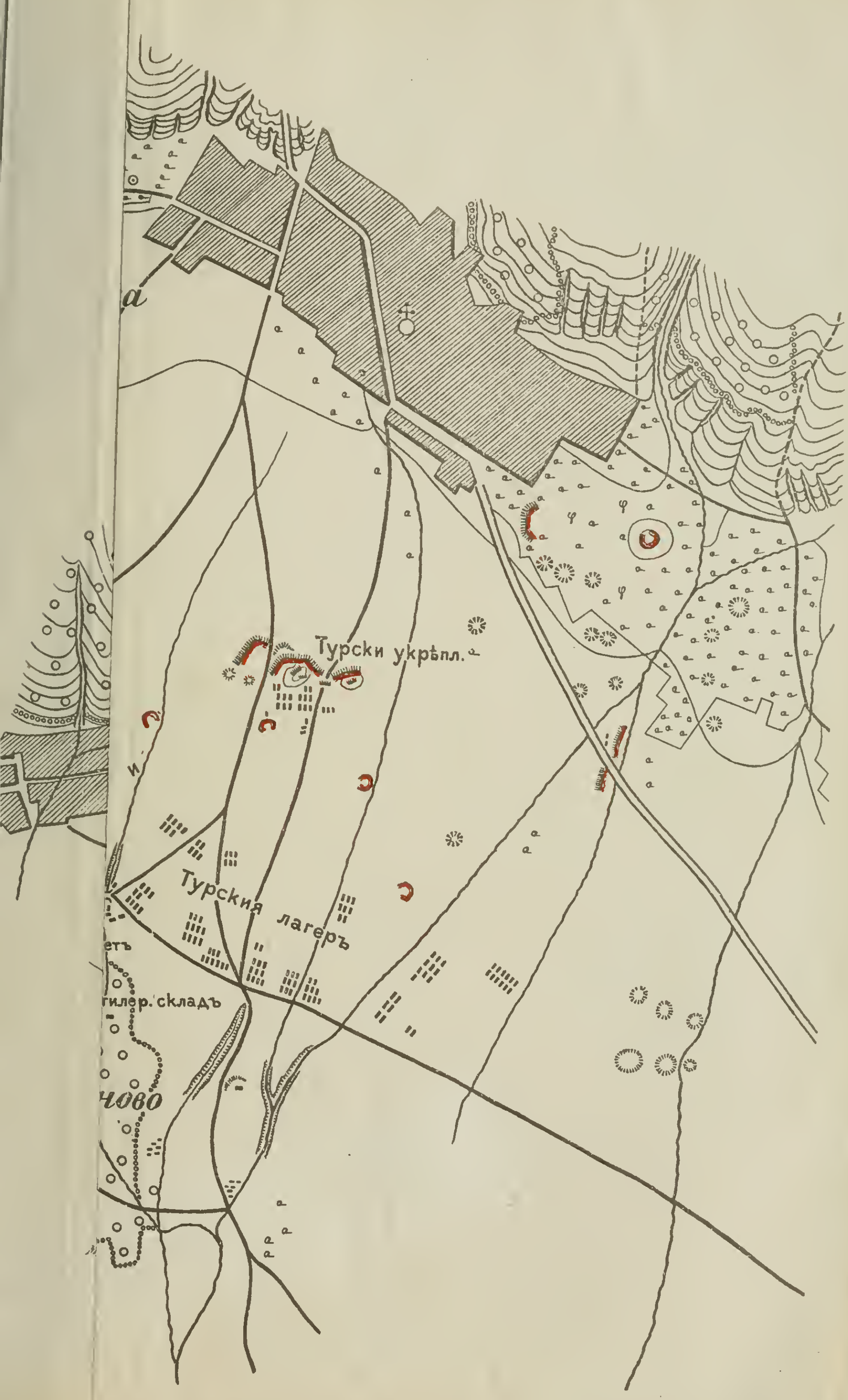

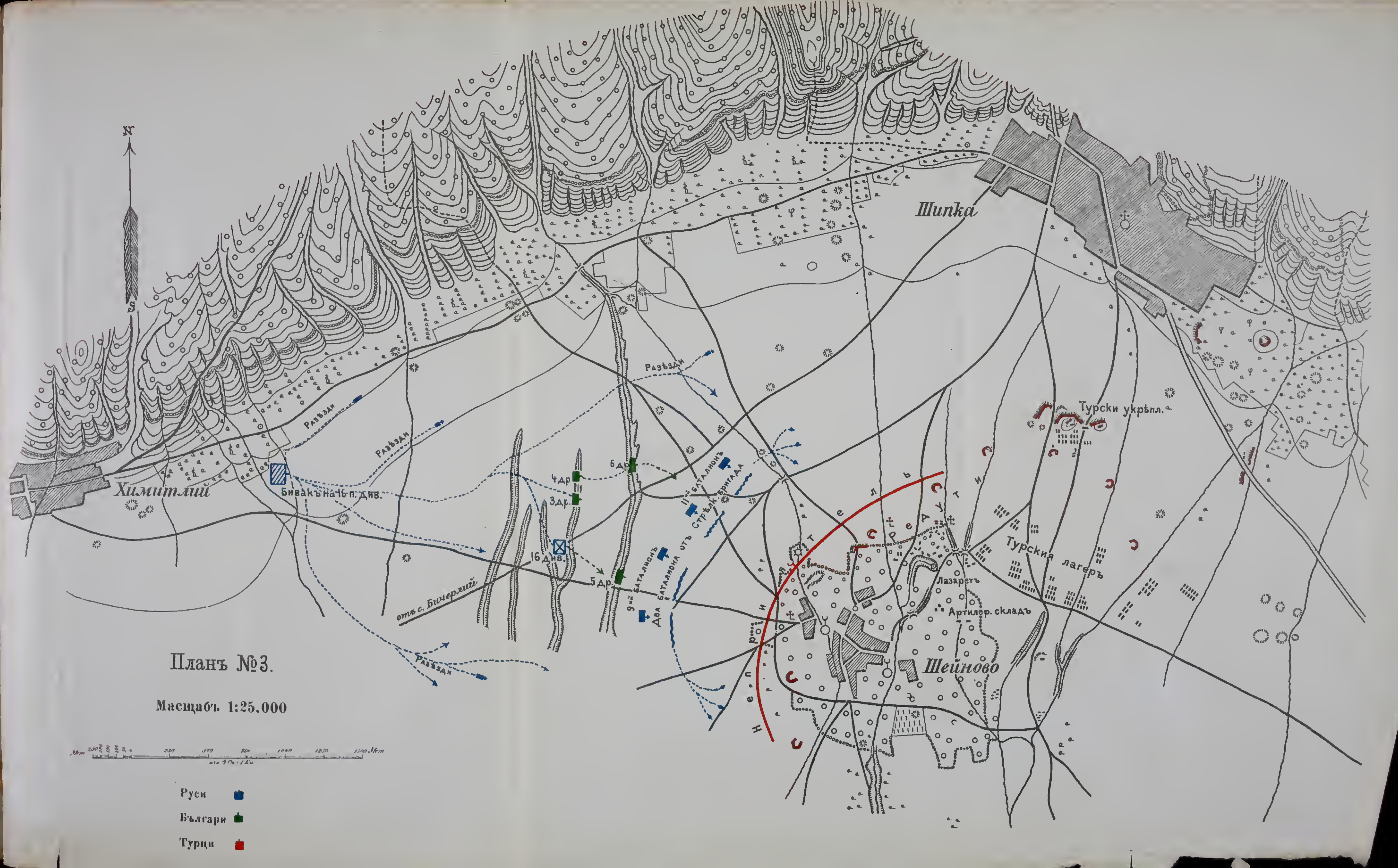
Картографически Институтъ. София.

ПЛАНЪ №2.

Масщабъ 1:25,000

Турски укрѣпл.
Турския лагеръ
складъ

Шипка
Химитлий
Шейново
Турски укрѣпл.
Турския лагеръ
Лазаретъ
Артилер. складъ
Разъѣзди
Бивакъ на 16 п. див.
16 див.
3 др.
4 др.
5 др.
6 др.
отъ с. Бичерлий
Планъ №3.
Масщабъ 1:25,000
Руси
Българи
Турци